

Adam Smith

ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ

Çevirenler
Ayşe Yunus – Mehmet Bakırcı

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK: 37
Bilim Dizisi : 7

THE WEALTH OF NATIONS
ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ
ADAM SMITH
1776

Çevirenler
Ayşe Yunus / Mehmet Bakırcı

Birinci Baskı : Şubat 1985
İkinci Baskı : Eylül 1997

Baskı : Mart Matbaacılık ve Sanatları
(0 212) 212 03 39 - 212 03 40

ISBN 975-7414-47-6

alan yayıncılık

Çatalçeşme Sok. Torun Han. No. 40 K. 3 Cağaloğlu-İST.
Tel: (0 212) 511 26 00 Fax: (0 212) 528 00 69

Adam Smith

ULUSLARIN ZENGİNLİĞİ

İngilizce'den Çeviren
Ayşe Yunus - Mehmet Bakırcı

ADAM SMITH

Adam Smith 1723'de İskoçya'nın doğu kıyısında Kirkcaldy'de doğdu. İlk öğrenimini yerel burgh okulunda yaptı. 1737-1740 arasında Glasgow Üniversitesi'nde okurken Francis Hutcheson'un öğrencisi oldu. Oxford Balliol College'de 1746'ya kadar öğrenimine devam etti. İskoçya'ya döndükten iki yıl sonra Edinburgh'da «Retorik» üstüne verdiği derslerle adını duyurdu. 1751'de, Glasgow Üniversitesi'nde Mantık Profesörlüğüne, 1752'de ise daha önceleri Hutcheson'un ders verdiği dal olan Ahlâk Felsefesinde göreve atandı. Bu görevi sırasında 1759'da «The Theory of Moral Sentiments»i yayınladı. 1764'de profesörlükten istifa ederek Charles Townshend'in daveti üzerine, Buccleuch Dükünün öğretmeni olmayı kabul etti. Bu öğretmenliği döneminde, Fransa'da, önde gelen düşünürler olan Voltaire, Quesnai, Turgot, Helvetius'la tanıştı. «The Wealth of Nations» adlı kitabını da Fransa'da yazmaya başladı. 1766'da Britanya'ya döndü ve on yıl sonra Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nin ilân edildiği yılda kitabı yayınlandı. 1777'de Edinburg'da Gümrük Görevlisi olarak çalışmaya başladı ve ölümüne kadar buradan ayrılmadı. 1787'de arkadaşı Edmund Burke'den sonra Glasgow Üniversitesi'nin Lord Rektörü seçildi. 1790'da öldü.

YAYINLANAN BAŞLICA KİTAPLARI

— *The Theory of Moral Sentiments.* İlk baskısı 1759, Londra, 1767'de 3. baskıya ek: «Dissertation on the Origin of Languages.»
— *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.* İlk baskısı, 1776 Londra, 1784'de çıkan 3. baskıda yeni eklemeler yer almıştır.

— *Essays on Philosophical Subjects.* Edinburg'da 1795'de Joseph Black ve James Hutton tarafından yayınlanmıştır.

DERS NOTLARI

— *Adalet, Polis, Gelir, Ordu* üstüne Glasgow Üniversitesi'nde verdiği derslerin notları 1763 yılında bir öğrenci tarafından tutulmuştur.
— *Retorik ve «Belles Lettres»* üstüne 1762-1763 yılında yine bir öğrenci tarafından tutulan ders notları. (1963'de Edinburg'da yayınlanmıştır.)

ÖNSÖZ

Her bilim dalında, günümüzün ölçülerine oranla eksik ve yer yer yanlış, ama sistemli ilk yapıtlar vardır. Bu yapıtlar klasik niteliğindedir. A. Smith'in Ulusların Zenginliği *adlı yapıtı da iktisat biliminde böyle bir yer tutar. Bu yapıtın ideolojik mesajını bugünün koşulları içinde beğenmiyebilirsiniz. Ama bu yapıtta, daha önce iktisatla ilgili hiçbir yapıtta bulamıyacağınız bir bütünlük ve çözümleme vardır. Nitekim Mark Blang,* Economic Theory in Retrospect *isimli iktisadi düşünce kitabında A. Smith öncesi iktisatçıların düşüncelerine 35 sayfa ayırırken, A. Smith'in düşüncelerine 33 sayfa ayırmıştır. A. Smith kimdir? Yapıtlarını nasıl bir ortamda yazmıştır? Bilime katkıları nedir ve büyüklüğü nereden kaynaklanmaktadır?*

A. Smith 1723'te İskoçya'da Kirkcaldy'de doğdu. Bir gümrük memurunun oğludur. Daha küçük yaşta, olağanüstü bir yetenek olduğunda hemen herkes birleşiyordu. Kendini öncelikle felsefeye verdi. 1751-1764 arasında Glasgow Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yaptı. Verdiği Ahlâk Felsefesi dersleri sadece ahlâk'ı değil, dinbilim, doğal haklar ve iktisat politikasını da kapsıyordu. Bu dönemde hiçbir üniversitede politik iktisat kürsüsü yoktu ve politik iktisat, felsefe ve doğal hakların bir parçası olarak kabul ediliyordu. 1759'da The Theory of Moral Sentiments *adlı yapıtını yayımladı. Quesnay nasıl felsefe ve tıptan iktisada yöneldiyse, A. Smith de felsefeden iktisada yöneldi. Özellikle bu çağda İngiliz iktisadi yaşamındaki büyük değişimden ve Hume'dan etkilendi. 1764'de felsefe profesörlüğü görevinden ayrılarak, üç yıl kadar kıta Avrupası'nda, özellikle Fransa'da kaldı. İskoçya'ya dönüşünde doğduğu küçük kasabada bir münzevi yaşamı sürmeye başladı. 1776'da, Türkçeye çevirisi elinizdeki* Ulusların Zenginliği *adlı baş yapıtını yayımladı. Bu yapıtla, politik iktisat sistemli ve bağımsız bir bilim adamı olarak kendini kabul ettirdi. A. Smith 1790'da öldü.*

Ulusların Zenginliği'*nin yayınlandığı 1776'larda İngiltere, ticari sermaye çağından sınai kapitalizme geçiş halindeydi ve sanayi devrimi diye bilinen olayın ilk aşamaları yaşanıyordu. Sanayi devrimi yalnız İngiltere'yi değil dünyanın bütün sanayi ülkelerini, modern çağların hızla büyüyen ekonomileri haline dönüştürecekti. Şimdilik bu dönüşüm, ilerde gerçekleşecek bir değişimdi. Ama şimdiden açık şekilde ortaya çıkan birçok değişiklikler vardı. Ticaret gerek yurtiçinde, gerek uluslarara-*

sında genişlemekteydi, tarım ve sanayide yeni gelişmeler gerçekleşmekteydi, nüfus artmaya başlamıştı, bankacılık ve kredi sistemi gibi kompleks iktisadi müesseseler gelişme süreci içine girmekteydi. İngiltere hızla bir «piyasa ekonomisi» haline geliyordu. Gerek mallar, gerek üretim faktörleri muntazam şekilde piyasaya arzediliyordu ve üretimi yönlendiren motif özel kârdı.

Bu gelişmeler, cevaplandırılması gereken soruları da beraberinde getiriyordu. Devlet, bu gelişmeleri serbest mi bırakmalıydı, yoksa toplumsal refah amacıyla bu gelişmeleri sınırlandırmalı ve denetlemeli miydi? Aynı zamanda, piyasa ekonomisinin, toplumsal ihtiyaçları nasıl ve ne kadar karşıladığını da sistemli şekilde açıklamak gerekiyordu. A. Smith serbest'den yana oldu ve «piyasa ekonomisi»ni bütün ayrıntılarıyla açıkladı. A. Smith'in liberalizm anlayışı, ya da laissez-faire ideolojisi, çağının felsefi düşüncesine ve İngiltere'nin koşullarına uygundu. Fakat bundan A. Smith'in, sadece bireylerin şahsi menfaatlerinin toplumun refahını sağlayacağını varsaydığı sonucuna varılamaz. Tacirlere ve genel olarak işadamlarına büyük bir güven de duymaz. Nitekim kitabının bir yerinde şöyle demektedir: «Aynı ticaretle meşgul olanlar, hatta eğlence ve vakit geçirmek için bile pek az bir araya gelirler, ve toplandıkları zaman da konuşma çok kez halkın menfaatini zedeleyecek planlar, ya da fiyatları yükseltmek için anlaşmalar yapmakla sonuçlanır.»

Merkantilist iktisatçıların tersine, kıymetli madenleri ulusların zenginliğinin bir nedeni olarak kabul etmemiş, tüketim ve yatırım malları gibi reel akımlara önem vermiştir: «Mallar, para satınalmak yanında pek çok ihtiyacı giderirler, fakat para, mallar satınalma dışında herhangi bir ihtiyacı gideremez». Yine, iktisadi büyümede nüfus artışının, piyasaların genişlemesi ve işbölümünün artmasının, sermaye birikiminin oynadığı rolü büyük bir açıklıkla göstermiştir.

Ulusların Zenginliği'ni *bütün iktisat öğrencilerine, iktisadın ilk kaynaklarına eğilmek isteyenlere candan öneririm.*

Nuri Karacan

İÇİNDEKİLER

Giriş ve Çalışmanın Planı 13

BİRİNCİ KİTAP

EMEĞİN ÜRETİM GÜCÜNDEKİ GELİŞMENİN NEDENLERİ VE ÜRÜNÜN ÇEŞİTLİ HALK KESİMLERİ ARASINDA DOĞAL BÖLÜŞÜM DÜZENİ ÜSTÜNE

I. İşbölümü Üstüne 19

II. İşbölümüne Yolaçan Esas Üstüne 25

III. Pazarın Büyüklüğünün İşbölümünü Sınırlaması 28

IV. Paranın Kaynağı ve Kullanımı Üstüne 31

V. Metaların Gerçek ve Nominal Fiyatı ya da Metaların Emek ve Para Cinsinden Fiyatı Üstüne 36

VI. Meta Fiyatlarının Bileşenleri Üstüne 50

VII. Metaların Doğal Fiyatı ve Piyasa Fiyatı Üstüne 55

VIII. Emek Ücretleri Üstüne 82–6

IX. Mal-Mevcudunun Kârı Üstüne 80

X. Emeğin ve Mal-Mevcudunun Farklı Kullanımlarındaki Ücretler ve Kâr Üstüne 88

XI. Toprak Rantı Üstüne 124

İKİNCİ KİTAP

MAL-MEVCUDUNUN NİTELİĞİ, BİRİKİMİ VE KULLANIMI ÜSTÜNE

Giriş 225

I. Mal-Mevcudunun Çeşitli Kollara Ayrılması Üstüne 226

II. Toplumun Genel Mal-Mevcudunun Özel Bir Dalı Olarak Değerlendirilen Para Üstüne ya da Ulusal Sermayenin Bakım Gideri Üstüne 233

III. Sermaye Birikimi ya da Üretken ve Üretken Olmayan Emek Üstüne 271

IV. Faizle Ödünç Verilen Mal-Mevcudu Üstüne 286

V. Sermayenin Farklı Kullanımları Üstüne 292

ÜÇÜNCÜ KİTAP

ÇEŞİTLİ ULUSLARDA ZENGİNLİĞİN FARKLI GELİŞMESİ ÜSTÜNE

I. Zenginliğin Doğal Gelişmesi Üstüne 309

II. Roma İmparatorluğu'nun Yıkılışından Sonra Eski Avrupa'da Tarımın Desteklenmemesi Üstüne 313

III. Roma İmparatorluğu'nun Yıkılmasından Sonra Kentlerin ve Kasabaların Doğuşu ve Büyümesi Üstüne 322

IV. Kentlerde Yürütülen Ticaret Kırdaki Gelişmeye Nasıl Katkıda Bulundu 332

ÇEVİRENLERİN NOTU

Beş kitaptan oluşan Ulusların Zenginliği'*nin ilk üç kitabı elinizdeki birinci ciltde yeralmaktadır. Çeviri için 1928 Everyman Edition baskısını kullandık.*

Kitabın sonuna eklediğimiz Adam Smith'in çağdaşı kaynaklar dizinini ve konu dizinini ise Andrew Skinner'in yayına hazırladığı 1981 Pelican baskısından yararlanarak hazırladık.

Adam Smith'in bu eseri 1948'de «Milletlerin Zenginliği» adıyla M.E.B. Yayınları arasında Haldun Derin çevirisiyle yayınlanmıştı. Bu ikinci çeviride, hem ilk çeviriyi, hem de Türkçeye çevrilmiş başka kitaplarda bulunan Adam Smith pasajlarının Türkçeleştirmelerini gözönünde bulundurmaya gayret ettik.

Türkçe karşılığının tartışma götürür olduğunu düşündüğümüz kavramlar ile, Adam Smith'in bazı özgün ifadelerinin İngilizce asıllarını parantez içinde vermeyi uygun bulduk.

Büyük Britanya yönetim biçimine ait bazı kavramları hiç Türkçeleştirmedik; bunun yanısıra sikke, iltizam, mültezim, reaya, vs. gibi farklı çağrışımlara gönderme yapan kelimeleri de kullanmaktan kaçınmaya çalıştık.

Metindeki (*) işaretli dipnotlar bize aittir.

Ağustos 84
Çevirenler

AN

INQUIRY

INTO THE

Nature and Cauſes

OF THE

WEALTH OF NATIONS.

By ADAM SMITH, LL. D. and F. R. S.
Formerly Profeſſor of Moral Philoſophy in the Univerſity of GLASGOW.

IN TWO VOLUMES.

VOL. I.

LONDON:

PRINTED FOR W. STRAHAN; AND T. CADELL, IN THE STRAND.

MDCCLXXVI.

ULUSLARIN ZENGİNLİĞİNİN

NİTELİĞİ VE NEDENLERİ

ÜSTÜNE

BİR İNCELEME

Yazan
ADAM SMITH, LL.D. ve F.R.S.
Glasgow Üniversitesi Eski Ahlâk Felsefesi Profesörü

TAMAMI İKİ CİLT

CİLT I

LONDRA
BASTIRAN: W. STRAHAN ve T. CADELL, STRAND
1776

METİNDE GEÇEN AĞIRLIK, HACİM, UZUNLUK ve PARA BİRİMLERİ

Ağırlık Ölçüleri

i — 1 pound = 453.59 gr.
1 ons = 28,35 gr. (Normal ons)
1 ons = 31.1 gr. (Kuyumcu tartısıyla)
ii — 20 penny = 1 ons (Kuyumcu tartısıyla)
16 ons = 1 pound
12 ons = 1 pound (Kuyumcu tartısıyla)
14 pound = 1 stone
28 pound = 1 quarter

Hacim Ölçüleri

i — 1 pint = 0,528 lt.
1 quart = 1,136 lt.
1 galon = 4,55 lt.
1 peck = 9,1 lt.
1 bushel = 36.4 lt.
1 quarter = 291,2 lt.
ii — 1 peck = 2 galon
4 pecks = 1 bushel
8 bushel = 1 quarter

Uzunluk Ölçüleri

i — 1 inch = 2.54 cm.
1 foot = 0,3048 m.
1 yard = 0,9144 m.
1 mile = 1609,35 m.
ii — 12 inches = 1 foot
3 feet = 1 yard
1760 yards = 1 mile

Para Birimleri

1 guinea = 21 shilling
1 pound sterling = 20 shilling
1 shilling = 12 penny
1 penny = 4 farthing
1 farthing = 1/4 penny
Yarım Crown = 2 shilling 6 penny

GİRİŞ VE ÇALIŞMANIN PLANI

Her ulusun yıllık emeği, bu ulusun bir yılda tükettiği yaşam için gerekli maddelerin tümünü sağlayan esas kaynaktır. Bu kaynak, ulusal emeğin doğrudan ürününden, ya da bu ürün sayesinde diğer uluslardan satın alınan şeylerden ibarettir.

Dolayısıyla, bu ürünün ya da bu ürün sayesinde satın alınan şeylerin, bunları tüketecek kişilerin sayısına oranla az veya çok oluşuna göre, ulus, ihtiyaç duyduğu maddelerin tümüne iyi ya da kötü derecede kavuşmuş olur.

Ancak, bu oran her ulusta iki ayrı koşul tarafından belirleniyor olmalıdır. Birinci koşul, emek harcarken gösterilen ortalama ustalık, beceri ve muhakeme yeteneği, ikinci koşul ise, yararlı işte çalıştırılan kişi sayısının, böyle çalıştırılmayan kişi sayısına olan oranıdır. Toprağı, iklimi, yüzölçümü ne olursa olsun, herhangi bir ulusun yıllık arzının bolluğu ya da kıtlığı, her durumda, mutlaka yukarıdaki iki koşula bağlıdır.

Üstelik bu arzın bolluğu ya da kıtlığı özellikle birinci koşula daha fazla bağlı görünmektedir. İlkel avcı ve balıkçı toplumlarında, çalışabilecek durumda olan herkes, az-çok yararlı bir işte çalıştırılır; ya kendi yaşamı ya da ailesinde veya kabilesinde avlanmaya gidemeyecek, balığa çıkamayacak kadar yaşlı, küçük, güçsüz olanların yaşamı için gerekli maddeleri karşılamaya uğraşır. Bununla birlikte, bu toplumlar o kadar yoksuldurlar ki, bu gerekli maddeleri yeterince karşılayamadıkları için, bazen çocuklarını, yaşlılarını, ayağa kalkamayan hastalarını kendi elleriyle yok etmek, bazen açlığa terketmek ya da vahşi hayvanlara yem olarak bırakmak zorunda kalırlar, ya da hiç değilse buna mecbur olduklarını düşünürler. Bunun tersine zenginleşen uygar uluslarda hiçbir işte çalışmayan çok

sayıda insandan büyük bölümü, çalışan çoğunluğun on katı, bazen yüz katı emek ürünü tüketmesine rağmen, toplumun toplam emek ürünü öylesine çoktur ki, genellikle herkesin ihtiyacı bol bol karşılanır ve en aşağı, en yoksul kesimden bir çalışana bile, eğer çalışkan ve tutumluysa, bir vahşiye oranla, yaşam için gerekli maddelerden daha büyük bir pay düşebilir.

Emeğin üretim gücündeki bu gelişmenin nedenleri ve emek ürününün toplumdaki çeşitli katmanlar ve farklı koşullarda yaşayan insanlar arasında doğal bölüşülme düzeni, bu incelemenin Birinci Kitabı'nın konusunu oluşturmaktadır.

Bir ulusta, emek harcarken gösterilen ustalık, beceri ve muhakeme yeteneğinin fiilî düzeyi sabit kabul edildiğinde, yıllık arzın bolluğu ya da kıtlığı, o yıl içinde yararlı bir işte çalıştırılan kişilerle yararlı bir işte çalıştırılmayan kişiler arasındaki oran tarafından belirlenecektir. İleride görüleceği gibi, yararlı ve üretken emekçi sayısı, her yerde, bu emekçileri çalıştırmak için kullanılan sermaye mevcudu miktarına ve bu sermayenin kullanılma biçimine bağlıdır. Bu nedenle, İkinci Kitap, Sermayenin niteliğini, biriktirilme biçimini ve değişik kullanılma yollarına göre harekete geçirdiği farklı emek miktarlarını ele almaktadır.

Emeğin harcanması sırasında gösterilen ustalık, beceri ve muhakeme yeteneği açısından oldukça ileri düzeylere varmış olan uluslar, emeğin genel yönetiminde ya da yönlendirilmesinde çok değişik yollar izlemektedirler; ancak, izlenen bu yolların hepsi, emek ürününün çoğalmasına aynı ölçüde hizmet etmemektedir. Bazı uluslarda izlenen siyaset, kırsal çalışmaları olağanüstü derecede teşvik ederken, bazıları kentlerdeki çalışmaya ağırlık vermektedir. Hemen hemen hiçbir ulus, bu iki çalışma alanına, eşit ve tarafsız bir biçimde yaklaşmamıştır. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri, Avrupa'da izlenen siyaset, bir kırsal çalışma olan tarımdan çok, kentsel çalışmalar olan zenaat, manifaktür ve ticaretten yanadır. Üçüncü Kitap'ta bu siyasetin doğmasına ve kurumlaşmasına yol açtığı anlaşılan koşullar açıklanmaktadır.

Bu değişik yöntemler, belki de başlangıçta, genel toplum refahına ilişkin sonuçların neler olabileceğini hesaplamayan ya da öngörmeyen bazı katmanların özel çıkarları ve önyargıları doğrultusunda ortaya çıkmıştır, ama birbirinden çok farklı siyasal ekonomi teorilerine yol açmışlardır. Bu teorilerden bazıları kentte yapılan işlere, bazıları da kırda yapılan işlere ağırlık verir. Bu teoriler, sadece eğitim görmüş kişilerin düşüncelerini değil, prenslerin ve hükümdarların kamu yönetimlerini de etkilemişlerdir. Dördüncü Kitap'ta bu değişik teorileri ve bunların çeşitli yüzyıllardaki ve uluslardaki etkilerini yapabildiğim ölçüde tam ve ayrıntılı bir biçimde anlatmaya çalıştım.

Büyük halk kitlesinin gelirini oluşturan şeylerin neler olduğunu ya da farklı çağlarda çeşitli ulusların yıllık tüketimini karşıla-

yan kaynakların niteliğinin ne olduğunu açıklamak bu ilk Dört Kitabın amacıdır. Beşinci ve Son Kitap, hükümdarlığın ya da devlet yönetiminin gelirini ele almaktadır. Bu Kitapta, birinci olarak, hükümdarlığın ya da yönetimin zorunlu giderlerinin neler olduğunu ve bu giderlerin hangilerinin tüm toplumun ortak katkısıyla, hangilerinin ise toplumun sadece belirli bir kesiminin ya da belirli insanların katkısıyla ödenmesi gerektiğini; ikinci olarak, tüm toplumun hangi yolla giderleri yükleneceği ve bu yolların herbirinin belli başlı üstünlüklerini ve eksikliklerini; üçüncü ve son olarak da, hemen hemen tüm modern hükümetleri bu gelirin bir kısmını ipotek etmeye veya borç sözleşmesi yapmaya zorlayan nedenleri ve bu borçların toplumun toprağının ve emeğinin yıllık ürününe yani toplumun gerçek zenginliğine etkisinin neler olduğunu göstermeye çalıştım.

BİRİNCİ KİTAP

Emeğin Üretim Gücündeki Gelişmenin Nedenleri ve Ürünün Çeşitli Halk Kesimleri Arasında Doğal Bölüşüm Düzeni Üstüne

BÖLÜM I

İŞBÖLÜMÜ ÜSTÜNE

Emeğin üretim gücündeki en büyük gelişmenin ve emek harcarken gösterilen ya da yönlendirilen ustalık, beceri ve muhakeme yeteneğinin büyük bir bölümünün işbölümü sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

İşbölümünün toplumun genel iş hayatına katkısı, bunun, belli bazı manüfaktürlerde nasıl işlediği gözden geçirildiğinde daha kolay anlaşılacaktır. Genellikle ufak manüfaktürlerde işbölümünün çok ileri boyutlara vardığı sanılır; ancak, bu kanının nedeni, buralarda gerçekten de daha gelişmiş manüfaktürlere oranla daha ileri boyutlarda işbölümü olması değildir: Gerçekten az sayıda insanın ufak-tefek eksikliklerini gideren bu manüfaktürlerde mecburen işçi toplamı azdır. İşin her bir ayrı bölümünde çalışan işçiler, genellikle, aynı işlikte toplanarak, tek bir denetleyicinin gözetiminde çalışmaları sağlanabilir. Oysa büyük halk kitlesinin çok sayıda gereksinimini karşılamak durumunda olan büyük manüfaktürlerde işin her ayrı bölümünde öyle çok işçi çalışmaktadır ki, bunların hepsini aynı işlikte toplamak mümkün değildir. Bir bakışta, işin tek bir bölümünde çalışanlardan daha fazlası pek görülemez. Sonuç olarak, bu tür manüfaktürlerde daha ufak olanlara oranla daha gelişmiş bir işbölümü o kadar belirgin değildir, dolayısıyla da oldukça güç gözlemlenir.

Böyle ufak manüfaktürlerden olan ve sık sık isbölümünün dikkat çektiği toplu iğne yapımı işini örnek olarak alalım. Ne bu işte (işbölümünün bağımsız bir iş-koluna dönüştürdüğü bu işte) bir eğitimi olan ne de iğne yapımında kullanılan aletlerle (ki bu aletlerin bulunması da büyük olasılıkla aynı işbölümü sonucunda gerçekleşmiştir) daha önce karşılaşmış olan bir işçi, tüm gücüyle çalışarak belki ancak günde bir iğne yapabilir; kesinlikle yirmi iğne yapamaz. Ancak bu işin şimdiki yürütülüş biçimi sadece ayrı bir iş-kolu ya-

ratmakla kalmamış, toplu iğne yapımının, her biri bağımsız bir işkolu olan çok sayıda alt parçaya ayrılmasını sağlamıştır. Bir işçi teli gerer, bir başkası düzeltir, bir üçüncüsü keser, dördüncüsü ucunu sivriltir, beşincisi toplu ucun takılabilmesi için tepesini ezer; toplu iğne başının yapımı iki veya üç ayrı işlem gerektirir; bunu iğneye takmak da ayrı bir işlemdir, toplu iğneleri beyazlatmak yine ayrı bir iştir; iğneleri paketlemek bile ayrı bir iştir; böylece belli bir öneme sahip toplu iğne yapımı işi, bazı imalathanelerde her birinin ayrı bir işçi tarafından yapıldığı, bazılarında ise, bir işçinin iki-üç işlemi birden yaptığı, yaklaşık on sekiz ayrı işleme bölünmüştür. Sadece on işçinin çalıştığı, dolayısıyla da bazı işçilerin bu işlemlerden ikisini üçünü birden yaptığı bu tip küçük bir imalathane gördüm. Yoksul bir yer olduğu için gerekli aletleri yetersizdi, ama sıkı çalıştıklarında günde on iki pound (*) toplu iğne yapabiliyorlardı. Bir pound'da dört bini aşkın orta boy toplu iğne bulunur. Böylece, o on kişi, birlikte bir günde kırk sekiz bini aşkın toplu iğne yapabiliyorlardı. Demek ki, bir adam, günde kırk sekiz binin onda biri dört bin sekiz yüz iğne yapıyor sayılabilir. Oysa ayrı ayrı ve birbirlerinden bağımsız çalışsalar ve özel olarak bu iş için yetişmemiş olsalar, her biri tek başına günde kuşkusuz yirmi iğne hatta belki de tek bir iğne bile yapamayacaktı; yani uygun bir iş bölümü ve değişik işlemlerin elverişli birleşimi sonucunda, şu an başarabildiklerinin iki yüz kırkta biri, belki de dört bin sekiz yüzde birini bile yapamayacaklardı.

Diğer zenaatlerde ve manüfaktürlerde de işbölümünün etkisi, bu ufak manüfaktürdekinin benzeridir; ancak bunların çoğunda ne işler bu kadar çok alt dallara ayrılabilir ne de işlemler böylesine basite indirgenebilir. Oysa işbölümü, her zenaate ne ölçüde uygulanabilirse, emeğin üretim gücünün o oranda artmasına yol açmaktadır. Çeşitli işlerin ve mesleklerin, bu üstünlükten yararlanmak amacıyla ayrışıp bağımsız işkolları haline geldikleri anlaşılmaktadır. Bu ayrım, çalışma ve gelişme düzeyleri en ileri olan ülkelerde daha da öne çıkmaktadır; gelişmemiş toplumlarda bir tek adamın gördüğü işi, ileri toplumlarda bir kaç kişi yapmaktadır. Her gelişmiş toplumda, genel olarak bir çiftçi çiftçiden başka, manüfaktürcü manüfaktürcüden başka bir şey değildir. Tamamlanıp bitmiş bir manüfaktür ürününü imal etmek için gereken emek de, hemen her zaman çok sayıda işçi arasında bölüşülmüştür. Keten ve yünü yetiştirenlerden, keteni yumuşatanlara ya da kumaşı boyayıp parlatacak olanlara varıncaya kadar, bez ve yünlü dokuma manüfaktürünün her alt parçasında ne çok ayrı iş vardır! Oysa tarımın niteliği ne manüfaktürde olduğu kadar işbölümüne, ne de çeşitli işlerin birbirinden tümüyle ayrılmasına uygun değildir. Çobanın işiyle tahıl yetiştiricisinin işini, marangozla demircinin çalışma alanları gibi, tümüyle ayrıştırmak mümkün değildir. İplikçi hemen her zaman do-

(*) Pound : İngiliz ağırlık ölçüsü birimi, 453.59 gram.

kumacıdan ayrı bir kişidir; ancak çift süren, tırmık kullanan, tohum atan ve ekin biçen genellikle aynı kişidir. Bu değişik işlerin sıralaması yılın çeşitli mevsimlerine denk düştüğünden, bunların herhangi birini sürekli olarak tek bir insanın yapması mümkün değildir. Tarımın değişik dallarındaki işleri öyle tümüyle ayrıştırmanın olanaksızlığı, belki de, tarımda, emeğin üretim gücündeki gelişmenin manüfaktürdeki gelişmeye ayak uyduramamasının nedenidir. Gerçi en zengin uluslar manüfaktür kadar tarımda da komşularından ileridedirler; ancak daha çok manüfaktürdeki üstünlükleriyle sivrilirler. Toprakları genellikle daha iyi işlenmiştir ve daha çok emek ve para harcandığı için, yüzölçümüne ve doğal verimliliğine oranla daha çok ürün vermektedir. Ancak bu ürün fazlalığı emek ve harcama fazlası oranını aşmamaktadır. Tarım alanında her zaman zengin ülkenin emeği yoksul ülke emeğinden çok daha üretken değildir; ya da, en azından manüfaktürde her zaman görüldüğü kadar çok üretken değildir. Bu nedenle zengin ülkenin tahılı, pazara her zaman yoksul ülkenin aynı ölçüde kaliteli tahılından daha ucuza gelmez. Polanya'nın tahılı aynı kalitedeki Fransız tahılı kadar ucuzdur, oysa Fransa zenginlik ve gelişmişlik bakımından diğerinden çok ileridedir. Fransa'nın zenginliği ve gelişmesi belki İngiltere kadar değildir, ancak ekin yetiştiren bölgelerinde Fransa'nın tahılı çoğu yıllar İngiliz tahılı kadar kalitelidir ve fiyatı hemen hemen aynıdır. Bununla birlikte İngiltere'nin tahıl toprakları Fransa'dan daha iyi işlenmiştir, Fransa'nın topraklarının ise Polonya'dan çok daha iyi işlenmiş olduğu söylenmektedir. Ancak, yoksul ülke, toprağının işlenmişliği daha geri olmakla birlikte, tahılının kalitesi ve ucuzluğu sayesinde bir ölçüye kadar, zengin ülkeyle rekabet edebilir, ama manüfaktür ürünleriyle böyle bir yarışa kalkışamaz; hele bu manüfaktür ürünleri zengin ülkenin toprağına, iklimine ve konumuna uygunsa, buna hiç girişemez. Fransa'nın ipeklileri İngiltere'ninkilerden daha kaliteli ve ucuzdur, çünkü İngiltere'deki ortam, en azından günümüzde ham ipek ithaline konulan yüksek gümrük vergisi nedeniyle ipekli dokuma manüfaktürü açısından Fransa'daki ortam kadar uygun değildir. Ancak İngiltere'nin madenî eşyaları ve kaba yünlü dokumaları Fransız ürünleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde üstündür; aynı kalitede olanlar ise Fransız mallarından çok daha ucuzdur. Öte yandan Polonya'da hiçbir ülkede olmaması düşünülemeyecek, birkaç kaba ev eşyası manüfaktüründen başka manüfaktürün bulunmadığı söylenmektedir.

İşbölümü sonucunda, aynı sayıda insanın iş miktarında sağlayabildikleri bu büyük artış üç ayrı nedenden kaynaklanmaktadır; birinci olarak herbir işçinin becerisinin artması; ikinci olarak, bir işten diğerine geçerken genellikle yitirilen zamanın tasarrufu; ve son olarak da, işi kolaylaştırıp kısaltan ve tek kişiye bir çok kişinin yerini tutma olanağını sağlayan çok sayıda makinanın bulunması.

Birinci olarak, işçinin becerisindeki artış, mutlaka yapabileceği iş miktarını artırır; diğer yandan herkesin işini tek bir basit işle-

me indirgediği ve bu işlemi hayatının tek uğraş biçimine dönüştürdüğü için, işbölümü zorunlu olarak işçinin becerisini iyice geliştirir. Çekiç kullanmaya alışmış, ancak hiçbir zaman çivi yapmamış sıradan bir demirci, çivi yapmak durumunda kalsa, eminim, günde, ancak iki ya da üçyüz kadar üstelik çok kötü çivi yapabilir. Çivi yapmaya alışık olan ancak belli başlı ya da biricik işi çivicilik olmayan bir demirci, vargücüyle çalıştığında bir günde sekizyüz ya da bin çividen daha fazlasını yapamaz. Oysa çivi yapımından başka hiçbir işte çalışmamış olan benim gördüğüm, yaşı yirmiye varmamış delikanlılar, sıkı çalıştıklarında herbiri günde iki bin üçyüzden çok çivi yapmaktaydılar. Hem çivi yapımı hiç de basit bir iş değildir. Tek bir işçi körüğü çalıştırır, gerek duyduğunda ateşi harlar ya da düzenler, demiri kızdırır, çivinin her yanını döver, çivinin tepesini döverken işçinin bir yandan da aletlerini değiştirmesi gerekir. Toplu iğne ya da metal düğme yapım işinin ayrıldığı çeşitli işlemlerin hepsi çok daha basittir ve hayatındaki biricik uğraş, bu işlemler olan bir kişinin becerisi genellikle çok yükselir. Bu manüfaktürlerdeki işlemlerin yapılış hızı, bunları hiç görmemiş olan kişilerin, insanın ulaşmasının mümkün olduğunu düşündükleri hızın çok üzerindedir.

İkinci olarak, bir işten diğerine geçerken genellikle yitirilen zamanın tasarrufuyla elde edilen yarar, ilk bakışta düşünebileceğimizden çok daha büyüktür. Bir işten, değişik bir yerde ve oldukça farklı aletlerle yapılan bir başkasına çabucak geçmek mümkün değildir. Küçük bir çiftliği ekip-biçen bir kır dokumacısı tezgahından tarlasına, tarlasından tezgahına gidip gelirken epey zaman yitiriyor olsa gerektir. İki ayrı iş aynı işlikte yürütülebilse, yitirilen zaman çok daha az olacaktır. Ancak böyle olduğunda bile, yitirilen zaman yine de önemli ölçüdedir. Kişi bir işten ötekine geçerken genellikle ağırdan alır. Yeni bir işe başlarken insanın istekli ve gayretli olduğu çok enderdir; alışılmış deyimle, kendini işe vermez ve bir süre verimli çalışma yerine, neredeyse, boş boş oyalanır. İşini ve aletlerini her yarım saatte bir değiştirmek ve yaşamanın hemen her günü yirmi değişik işle uğraşmak zorunda olduğu için, her kır işçisinin ağırdan alan, tembel ve özensiz çalışma alışkanlığı, onu, gayretli bir biçimde çalışmaktan alıkoyar, hatta en gerekli zamanlarda bile yavaş ve üşengeç yapar. Böylece, beceri açısından geriliğini bir yana bırakırsak, sadece bu neden bile, bir kır işçisinin yapabileceği iş miktarını her zaman için önemli ölçüde azaltmak durumundadır.

Üçüncü ve son olarak; herkes uygun makinelerin kullanılması sonucunda işlerin ne kadar kolaylaşıp kısaldığını farketmiş olmalıdır. Buna bir örnek vermeye bile gerek yoktur. Bu nedenle ben sadece, işi bu ölçüde kolaylaştırıp kısaltan tüm bu makinelerin, aslında işbölümü sonunda icat olunduğunu söyleyeceğim. İnsanlar tüm dikkatlerini tek bir amaca yönelttikleri zaman, herhangi bir amaca ulaşmak için daha kolay ve kestirme yollar bulmaya,

çok sayıda değişik şey arasında dikkatleri dağıldığı zamandan çok daha yatkındırlar. İşbölümü sonucunda, her kişinin olanca dikkati, doğal olarak bir tek çok basit amaca yöneltilir. Bu nedenle, işin her bir ayrı parçasını yapan şu ya da bu kişinin kendine ait olan, o özel işi yapmak için, eğer işin niteliği böyle bir gelişmeye izin veriyorsa, kuşkusuz daha kolay ve kestirme yöntemler bulmasının beklenmesi doğaldır. İşbölümünün çok ileri olduğu manüfaktürlerde, yararlanılan makinelerin çoğu, aslında, çok basit bir işlemi yapmak için tutulan, dolayısıyla, doğal olarak düşünceleri bunu yapmanın daha kolay ve kestirme yollarını bulmaya yönelen sıradan işçilerin buluşlarıdır. Buralarda çalışan işçilerin kendilerine düşen işi kolaylaştırmak ve kısaltmak amacıyla icat etmiş oldukları çok yararlı makineler sık sık gösterilmektedir. İlk ateş tulumbalarında, pistonun iniş çıkışlarına göre kazanla silindir arasındaki bağlantıyı açıp kapamak için sürekli olarak bir erkek çocuk çalıştırılırdı. Bu çocuklardan arkadaşıyla oynamayı seven biri, bu bağlantıyı açan kapakçığa bir ip takıp bu ipi makinenin bir başka yanına bağladığında, kendisinin başında beklemesine gerek kalmadan kapakçığın açılıp kapandığını ve böylece arkadaşlarıyla oynayabilmek için serbest kalabildiğini farketmişti. İlk bulunuşundan beri bu makinede sağlanan en büyük gelişmelerden biri, böylece kendi emeğinden tasarruf etmek isteyen bir çocuğun katkısı sonucudur.

Bununla birlikte, makinelerdeki tüm gelişmeler, kuşkusuz hep onları kullananların buluşu olmamıştır. Birçok yenilik, makine yapımı işinin başlıbaşına bir iş-kolu haline gelmesiyle; makine yapımcılarının yaratıcılığı sonucunda ortaya çıkmıştır; bazı yenilikler de, işleri, herşeyi gözlemlemekten başka bir şey yapmamak olan ve bunun sonucunda birbirine en uzak ve en benzemez nesnelerdeki gücü bir araya getirebilme kapasitesine sahip, filozof ya da düşünür diye adlandırılan insanların ürünüdür. Toplumun gelişmesine paralel olarak diğer meslekler gibi felsefe ya da düşünce alanı da, belirli bir yurttaş sınıfının başlıca ya da biricik uğraşı ve işi olur. Diğer tüm meslekler gibi bu iş-kolu da, her biriyle özel bir filozof grubunun ya da sınıfının uğraştığı çok sayıda farklı alt dallara ayrılır; diğer işlerde olduğu gibi felsefede de bu işbölümü, beceriyi artırmakta, zamandan tasarruf sağlamaktadır. Her birey kendi özel dalında uzmanlaşır, daha çok iş yapılır, ve bilim miktarı önemli ölçüde artar.

İyi yönetilen bir toplumda, halkın en alt kesimlerine kadar ulaşan genel zenginlik, bütün çalışma alanlarında işbölümünün yol açtığı büyük üretim sonucunda gerçekleşmektedir. Her işçi kendi ihtiyacından fazlasını elinden çıkarabileceği büyük miktarda emeğe sahiptir; diğer işçiler de tümüyle aynı durumda olduğundan, bu işçi kendine ait büyük bir miktarı, diğerlerine ait malların büyük bir miktarıyla ya da aynı şey demek olan diğerlerinin mallarının bedeliyle mübadele edebilir (exchange). Bu işçi, diğerlerine gerek duyduklarını bol bol verirken, diğerleri de onun istediklerini

fazlasıyla sağlarlar ve genel bir bolluk, toplumun tüm farklı kesimleri arasında yayılmış olur.

Uygar ve gelişmekte olan bir ülkede yaşayan en sıradan bir gündelikçinin veya zenaatçının kullandığı eşyaları gözlemleyiniz, ona bu eşyaları sağlamak için ufak da olsa katkıda bulunmuş olan insan sayısının her türlü tahmini aştığını göreceksiniz. Örneğin, gündelikçinin sırtındaki, kaba ve kalitesiz görünümlü yün ceket, bir araya gelmiş olan çok sayıda işçinin, ortak emeğinin ürünüdür. Çobanın, yünleri cinsine göre ayıran işçinin, yünü diden ya da taraktan geçiren işçinin, boyacı, çırpıcı, iplik bükücü, dokuyucu, baskıcı, perdahçı ve daha birçoklarının, bu ev yapımı ceketi bile ortaya çıkarabilmek için farklı zenaatlerini biraraya getirmeleri zorunludur. Bunun yanısıra, çoğu kez yurdun uzak bir köşesinde yaşayan işçilere, diğer işçilerden malzeme taşımak için kimbilir kaç tüccar, kaç arabacı çalışmıştır! Boyacının yararlandığı ve genellikle dünyanın en uzak köşelerinden gelen değişik maddeleri biraraya getirmek için ne çok gemi yapımcısı, gemici, yelken ve halat imalatçısı çalışmış, sadece bu iş için ne çok ticaret ve denizcilik işi yapılmıştır! Üstelik bu işçilerden en vasıfsız olanının bile kullandığı aletleri üretmek için ne çok çeşit iş gerekmektedir! Denizcinin gemisi, çırpıcının dibeği, hatta dokumacının tezgahı gibi karmaşık makinelere hiç değinmeden, en basit bir makineyi, yani çobanın yün kırptığı makası yapmak için biraraya gelmesi gerekli olan çeşitli işleri bir gözden geçirelim. Madenci, cevheri eritecek fırının yapımcısı, kereste satıcısı, eritme yerinde kullanılacak kömürü yakan işçi, tuğlacı, duvarcı, fırında çalışan işçiler, o işliğin inşaatçısı, bakırcı, demirci; bunların hepsinin, makası yapmak için çeşitli zenaatlerini biraraya getirmeleri gereklidir. Bir de aynı biçimde, giysisinin ve ev eşyalarının değişik parçalarını, üstüne giydiği kalın bez gömleği, ayakkabılarını, üstünde yattığı yatağı ve bunun türlü parçalarını, yemeklerini pişirdiği mutfak ocağını, bu ocakta yaktığı ve toprağın derinliklerinden çıkarılmış olan belki de uzun deniz ve kara yolculuklarıyla ona ulaştırılan kömürü, mutfağındaki diğer tüm eşyaları, masasının tahtasını, bıçaklarını ve çatallarını, yemeklerini bölüştürdüğü toprak ya da madeni tabaklarını, ekmeğini ve birasını üreten türlü işçileri, dünyanın bu kuzey bölgelerinde onsuz pek rahat bir yaşamın sürdürülemeyeceği ve evine rüzgâr ve yağmurun girmesini önleyip sıcaklığı ve ışığı sokan pencere camını, bu mutluluk verici güzel buluşu yapabilmek için gerekli tüm bilgi ve zenaati ve bu rahatlık sağlayıcı maddeleri üretmek için çalıştırılan bütün işçileri kullandıkları aletlerle birlikte gözden geçirirsek; evet, eğer gözden geçirirsek, tüm bu şeyleri ve hepsinde harcanan çeşit çeşit emeği düşünürsek, binlerce kişinin yardımı ve elbirliği olmadan uygar bir ülkede en basit bir insanın bile kendisine gereken maddeleri sağlayamayacağını, hatta çok yanlış bir biçimde sıradan ve zahmetsiz diye düşündüğümüz basit yaşantısına bile kavuşamayacağını anlarız. Gerçekten de, onunki, üst

katmanların çok daha gösterişli ve lüks yaşantısıyla karşılaştırıldığında kuşkusuz çok basit ve sade görünmektedir; ama yine de, Avrupalı bir prensin yaşantısıyla çalışkan ve tutumlu bir köylünün yaşantısı arasındaki fark, bu köylü ile onbin çıplak vahşinin yaşamları ve özgürlükleri üzerinde mutlak efendi olan çok sayıda Afrikalı kralın yaşantısı arasındaki fark kadar büyük olmasa gerektir.

BÖLÜM II

İŞBÖLÜMÜNE YOLAÇAN ESAS ÜSTÜNE

Bu kadar çok yararı doğuran iş bölümü, gerçekte, yol açtığı genel zenginliği öngören ve amaçlayan herhangi bir bilinçli düşünce ürünü değildir. İş bölümü, insan doğasında pek geniş bir yer tutmayan belli bir eğilimin, çok ağır, yavaş yavaş gelişen ancak yine de zorunlu olan sonucudur: Mal değişimi, takas, bir şeyi başka bir şeyle mübadele etme eğilimi.

Bu eğilimin, daha fazla tanımlanması mümkün olmayan insan doğasının asıl esaslarından biri mi, yoksa daha mümkün görünen alternatifin, yani mantık yürütme ve konuşma yeteneklerinin zorunlu bir sonucu mu olduğu sorusu, bu çalışmamızın konusu değildir. Bu eğilime tüm insanlarda rastlanır, ne bunu ne de başka türden sözleşmeleri bilmedikleri anlaşılan başka hiçbir hayvan türünde bu eğilim yoktur. Aynı tavşanı kovalayan iki tazı bazen bir tür uyumla hareket ediyor gibi görünürler. Her biri avı diğerine doğru kışkırtır ya da arkadaşı onu kendine gönderdiğinde avı yakalamaya çalışır. Yine de bu durum, o iki hayvan arasındaki bir sözleşme sonucu değildir, sadece o özel anda aynı amaca yönelik tutkularının rastgele çakışmasından doğmaktadır. Hiç kimse bir köpeğin başka bir köpekle gönüllü olarak ve hakyemeden kemik değiş-tokuşu yaptığını görmemiştir. Hiç kimse, bir hayvanın başka bir hayvana hareketlerle ya da kendi doğal sesiyle, bu benim o senin, sendekine karşılık kendiminkini vermek istiyorum dediği görülmemiştir. Bir hayvan bir insandan ya da başka bir hayvandan bir şey almak istediğinde, o insanın ya da hayvanın yardım etmesini sağlamak için onu kandırmaktan başka yol bilmez. Köpek yavrusu anasına yaltaklanır, yemek yiyen efendisinin onu da görmesini isteyen spanyel (*) bin türlü şaklabanlıkla dikkat çekmeye çalışır. Bazen insanın da kendi hemcinslerine karşı aynı oyunlara başvurduğu olur, istediğini yaptırmak için başka bir yolu kalmayınca türlü yaltaklanmalar, alçaltıcı hareketlerle karşısındakini yumşatmaya çalışır. Ama insanın, her gerektiği zaman bu yönteme başvuracak ölçüde zamanı yoktur. Uygar bir toplumda, her an çok sayıda insanın

(*) Spanyel: Uzun tüylü ve uzun sarkık kulaklı bir köpek cinsi.

işbirliğine, yardımına gerek duymasına rağmen, insan hayatı, birkaç kişinin dostluğunu kazanmaya ancak yeter. Diğer hayvan türlerinin hepsinde her hayvan yavruluktan çıkınca bağımsızdır ve bulunduğu doğal halinde başka hiçbir canlı yaratığın yardımına gerek duymaz. Ancak insanın hemen her zaman kendi hemcinslerinin yardımına gereksinmesi vardır ve bu yardımı sadece onların cömrtliğine bağlı olarak beklerse, eli boş kalır. Kendine yarar sağlayacak bir biçimde onların bencilliğine seslenirse ve kendisinin onlardan istediğini yerine getirmenin onların da çıkarı olduğunu gösterebilirse başarılı olma şansı yüksek olacaktır. Bir başkasıyla alış-veriş yapmak isteyen her kimse, böyle davranmak durumundadır. Tüm bu önerilerin anlamı, benim istediğimi bana ver, buna karşılık sen de bendeki istediğine kavuş, biçimindedir; ve gerek duyduğumuz o yardımların çok büyük bir bölümüne böylece kavuşmuş oluruz. Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardımseverliğinden dolayı değil, onların kendi çıkarlarını gözetmeleri nedeniyle elde ederiz. Onların insancıllıklarına değil, bencilliklerine sesleniriz ve hiçbir zaman kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların kazançlarından sözederiz. Dilenciden başka hiç kimse, yalnızca hemşerilerinin yardımseverliğine dayanarak yaşamaz. Hatta dilenci bile tamamıyla buna güvenmez. İyiliksever insanların yardımları geçim kaynağını karşılamaktadır. Ama bu kaynak, yaşamak için gerek duyduğu maddelerin tümünü sağlasa bile, bunları tam onun istediği anda sağlamaz, ayrıca tam o anda sağlayamaz da. Zaman zaman ortaya çıkan ihtiyaçların çoğu, diğer insanların yaptığı gibi sözleşme, takas ya da satın alma yoluyla giderilmektedir. Birinin verdiği parayla dilenci, yiyecek satınalır. Bir başkasının bağışladığı eski giysileri kendisine daha uygun gelen başka eskilerle, ya da kalacak bir yerle, ya da yiyecekle ya da parayla mübadele eder, bu parayla da gerek duyduğu zaman yiyecek, giyecek ya da yatacak yer satınalması mümkündür.

Karşılıklı ihtiyaç duyduğumuz yararların çoğunu birbirimizden sözleşme, takas ya da satınlama yoluyla elde ettiğimiz gibi, iş bölümünü de doğuran aslında aynı takas eğilimidir. Örneğin avcılıkla ya da çobanlıkla geçinen bir kabilede bir kişi, büyük bir beceri ve hızla ok ve yay yapmaktadır. O bunları sık sık sığır ya da geyik eti karşılığında arkadaşlarıyla değiştirmektedir; sonunda bu yolla, kendisi yakalamaya çıktığında avlayabileceğinden daha çok sığır ya da av eti elde edebileceğini anlar. Böylelikle kendi çıkarını kollamak noktasından hareketle ok ve yay yapımı giderek onun esas işi haline gelir ve bir türlü silâh yapımcısı olur. Kabileden başka biri, küçük kulübelerinin ya da seyyar evlerinin iskeletini çakmak ve üstünü kapamak işinde sivrilmektedir. Bu yolla yardım ettiği komşuları onu, yine aynı biçimde sığır ve av etiyle ödüllendirirler. Tâ ki sonunda o kendini tümüyle bu işe verip bir tür dülger olmanın kendi çıkarı gereği olduğunu anlar. Aynı biçimde bir üçüncüsü; demirci

ya da pirinç ustası, bir dördüncüsü ilkellerin giyisilerinin en önemli parçasını oluşturan post ya da derilerin terbiyecisi ya da debbağ olur. Böylece, kendi tüketimini aşan kendi emeğinin ürün fazlasını, gerek duyduğunda başkalarının emek ürünlerinin fazlasıyla mübadele edebilmesinin mümkün olması, her insanı, kendini belirli bir işe vermeye, bu iş için olanca yeteneğini ve zekâsını geliştirip yetkinleştirmeye teşvik eder.

Gerçekte, insanlar arasında doğal olarak bulunan yetenek farklılığı sandığımızdan çok daha azdır; ve değişik mesleklerden insanları ayırdeder görünen çok farklı yetenekler, çoğu zaman iş bölümünün nedeni olmaktan çok sonucudur. Birbirine hiç benzemeyen insanlar arasındaki fark, örneğin bir filozofla basit bir sokak hamalı arasındaki fark, pek o kadar yaratılıştan değil, alışkanlık, gelenek ve eğitimden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Bu iki insan doğduklarında ve yaşamlarının ilk altı ya da sekiz yılında, belki de birbirlerine çok benziyorlardı ve ne anababaları ne de oyun arkadaşları bu ikisinin arasında dikkat çekici bir farklılık görmemişlerdi. O yaşlarda veya az sonra çok değişik alanlarda çalışmaya başlamışlardır. Yetenek farklılığı işte o zaman göze çarpmaya başlamakta ve giderek genişlemektedir. Öyle ki sonunda filozofun kibri, aralarında herhangi bir tür benzerlik bile olduğunu kabule pek yanaşmayacaktır. Oysa, mal değişimi, takas ya da mübadele eğilimi olmasaydı, her insan ihtiyaç duyduğu maddeleri kendi başına elde etmek zorunda kalacaktı. Herkesin yerine getirmek zorunda olduğu görevler ya da yapmak zorunda olduğu işler aynı olacak ve tek başına büyük yetenek farklılıklarını doğurabilecek biricik neden olabilecek bu tür bir meslek farklılıkları da bulunmayacaktı.

Farklı mesleklerden insanlar arasında son derece belirgin bir yetenek farklılığı doğuran bu eğilim, aynı zamanda, bu farklılığı yararlı kılan bir etmendir. Aynı soydan olduğu kabul edilen birçok hayvan türü insanlar arasında gelenek ve eğitimden önce varolduğu anlaşılan yetenek farkından çok daha belirgin ve derin bir yetenek farklılığını doğadan süzüp alır. Bir filozofla bir sokak hamalı arasında, doğuştan gelen, yetenek ve eğilim farkı bir mastif (*) le bir tazı arasında ya da bir tazıyla bir spanyel arasında ya da bir spanyelle bir çoban köpeği arasında varolan farkların yarısı kadar bile değildir. Ne var ki, hepsi aynı soydan olmasına karşın, bu köpek çeşitlerinin birbirlerine pek bir yararı yoktur. Mastif'in gücüne ne tazının çevikliği, ne spanyelin zekâsı, ne çoban köpeğindeki yumuşak başlılık en küçük bir destekte bulunmaz. Bu farklı özelliklerin ve yeteneklerin doğurduğu sonuçlar, mübadele ve takas etme eğilimi olmadığı için, ortak bir yerde toplanamaz ve bu soyun daha iyi ve rahat donanımı için en küçük bir katkıda bulunmaz. Her hayvan hep diğer hayvanlardan ayrı ve tümüyle bağımsız olarak kendi ba-

(*) Mastif : Çoğunlukla bekçi köpeği olarak kullanılan sarkık kulaklı, iri, güçlü bir köpek cinsi.

şının çaresine bakmak ve güvenliğini almak zorundadır, doğanın soydaşlarına ayrı ayrı verdiği yetenek çeşitliliğinden hiçbir yarar sağlamamaktadır. Oysa, insanlar arasında en birbirine benzemez yetenekler bile birbirlerine yararlı olur; her birinde ayrı ayrı bulunan yeteneklerin değişik ürünleri, genel bir mal değişimi, takas, mübadele eğilimiyle, her insanın diğer insanların yeteneklerinin ürünlerinden gerek duyduğu kadarını satınalabileceği ortak bir yerde toplanır.

BÖLÜM III

PAZARIN BÜYÜKLÜĞÜNÜN İŞBÖLÜMÜNÜ SINIRLAMASI

İş bölümüne yolaçan şey mübadele etme gücü olduğu gibi, iş bölümünün boyutları da, her zaman, bu gücün büyüklüğü ile, ya da bir başka deyimle pazarın büyüklüğü ile sınırlı olmak zorundadır. Pazar çok küçük olduğunda, kendi emek ürününün kendi tüketiminden arta kalan fazlasını istediği zaman, diğer insanların emek ürünlerinin fazlasıyla mübadele edemeyeceği için hiç kimse, kendisini tümüyle tek bir işe vermek istemez.

En vasıfsız türden olsa bile öyle çalışma çeşitleri vardır ki, bunlar büyük bir kentten başka bir yerde yürütülemez. Örneğin bir hamal, başka bir yerde ne iş, ne de geçim yolu bulabilir. Köy onun için çok dar bir alandır, hatta pazarı bulunan sıradan bir kasabanın bile, ona sürekli iş sağlamaya yeterli büyüklükte olduğu çok ender görülür. İskoçya'nın dağlık kesimlerindeki gibi çok az insanın oturduğu bir bölgede, oraya buraya dağılmış ufak köylerle arazide tek bir başına evde oturan her çiftçi, ailesinin kasabı, fırıncısı, biracısı olmak zorundadır. Bu yörelerde bir demirci, doğramacı ya da duvarcının aynı zenaate sahip bir başkasından en az yirmi mil uzakta bulunduğunu unutmamalıyız. Bu zenaatçilerin en yakın komşuları olan sekiz-on mil uzakta yaşayan dağınık yerleşim bölgelerindeki aileler, daha kalabalık yerlerde bu ustalara yaptırılan çok sayıda ufak-tefek işi, kendileri yapmayı öğrenmek zorundadırlar. Kır zenaatkârlarının hemen her yerde, birbiriyle yakın ilgisi olan zenaat dallarının hepsinde birden benzer malzemeler üzerinde çalışabilecek durumda olmaları zorunludur. Bir köy doğramacısı her tür ağaç işiyle bir köy demircisi ise bütün demir işleriyle uğraşır. Bunlardan birincisi sadece doğramacı olarak kalmayıp; dülgerlik, ince marangozluk, hatta ağaç oymacılığı yaptığı gibi aynı zamanda saban, dingil, iki ya da dört tekerlekli araba da yapar. Demircinin yaptığı işler çok daha çeşitlidir. İskoçya'nın dağlık kesimlerinin kuytu ve uzak köşelerinde, çivi yapımcılığı gibi bir işin yapılması mümkün değildir. Bu işte çalışan bir işçi günde bin çivi ve yılda üç yüz iş günü hesabıyla, yılda üç yüz bin çivi yappabilir. Ancak böyle bir

yörede çiviyi yani bir günde yaptığını bile, bir yılda elden çıkarması mümkün değildir.

Su yolu taşımacılığı sayesinde tek başına kara taşımacılığının yaratacağından daha geniş bir pazar, her çeşit emek ürününe açıldığından, bütün emek türleri doğal olarak deniz kıyılarında ve su yolu taşımacılığına uygun nehirlerin kıyılarında bir çok alt dala ayrışmaya ve gelişmeye başlar; ve bu gelişmelerin, ülkenin iç kesimlerine yayılması, genellikle uzun bir süre geçtikten sonra gerçekleşir. İki adamın sürdüğü, sekiz atın çektiği büyük tekerlekli bir araba, yaklaşık dört ton ağırlığındaki malı Londra ile Edinburgh arasında ortalama altı haftada getirip götürebilir. Aynı zamanda süresi içinde Londra ile Leith limanları arasında gidip gelen altı ya da sekiz adamın kullandığı bir gemi, ikiyüz ton mal taşıyabilir. Böylelikle su yolu taşımacılığı sayesinde altı ya da sekiz adam; aynı süre içinde Londra ile Edinburgh arasında yüz adamın kullandığı, dört yüz atın çektiği, elli büyük tekerlekli arabanın taşıdığı kadar mal getirip götürebilir. Üstelik Londra'dan Edinburgh'a en ucuz karayoluyla taşınan ikiyüz ton malın üstüne, yüz insanın üç haftalık bakım giderinin, dörtyüz beygirle elli büyük arabanın hem bakım, hem de yaklaşık bakımları kadar tutan yıpranıp eskime paylarının da eklenmesi gerekir. Oysa su yoluyla taşınan aynı miktar mala sadece, altı ya da sekiz adamın bakım giderini, iki yüz ton yüklü bir geminin yıpranma payını ve fazladan risk tutarını ya da kara yoluyla deniz taşımacılığı arasındaki sigorta farkını eklemek yeterli olacaktır. Eğer bu iki kent arasında kara yolundan başka bir ulaşım mümkün olmasaydı, bir kentten diğerine ağırlıklarına oranla yüksek fiyata sahip malların dışında hiçbir şey taşınamayacağından; şu anda bu iki kent arasında yürütülen ticaretin çok daha küçük bir bölümü yapılabilecekti, dolayısıyla Londra ve Edinburgh'un karşılıklı olarak birbirlerinin iş faaliyetlerini teşvik etmeleri şimdi olduğundan çok daha küçük bir oranda gerçekleşirdi. Bu durumda dünyanın çok uzak köşeleri arasında ya çok az ticaret yapılabilirdi, ya da hiç yapılamazdı. Londra ile Kalküta arasındaki kara yolu ücretini hangi mallar karşılayabilir? Bu gideri karşılayabilecek kadar değerli mallar olsa bile, bu mallar, o barbar ulusların topraklarından ne ölçüde güvenlik içinde taşınabilir? Oysa, şimdi bu iki kent arasında önemli ölçüde ticaret yapılmakta, karşılıklı olarak birbirlerine pazar olduklarından her biri diğerinin iş faaliyetlerini önemli ölçüde teşvik etmektedir.

Bunlar su yolu taşımacılığının üstünlükleri olduğuna göre, zenaat ve emek işlerinde ilk gelişmelerin, her tür emeğin ürününe bütün dünyayı pazar olarak açan yörelerde ortaya çıkması doğaldır; bu gelişmelerin ülkenin iç kesimlerinde hep çok daha sonra yayılması da doğaldır. Ülkenin iç kesimleri, mallarının büyük çoğunluğu için, uzun zaman, onları deniz kıyısından ve su taşımacılığına uygun büyük nehirlerden ayıran çevrelerindeki komşu topraklar-

dan başka pazar bulamazlar. Dolayısıyla bu bölgelerdeki pazarların büyüklüğü, uzun bir süre, bölgenin nüfusu ve zenginliği ile orantılıdır; öyle ki sonunda bu pazarların büyümesi, ancak o bölgenin gelişmesinden sonra olmak zorundadır. Kuzey Amerika kolonilerimizdeki plantasyonlar, hep ya deniz kıyısı boyunca ya da büyük nehirler boyunca kurulmuşlar ve buralardan uzakta, iç yörelere yayıldıkları hemen hiç görülmemiştir.

En güvenilir tarihi belgelere göre, uygarlık düzeyine ilk ulaştıkları kabul edilen toplumlar Akdeniz kıyılarında yerleşmiş olanlardır. Yeryüzünde, bilinen bütün iç denizlerin en büyüğü olan bu deniz, hem gel-git olayı bulunmadığı hem de rüzgâr dışında hiçbir nedenle dalga olmadığından; sakinliği, adalarının çokluğu ve karanın yakınlığından dolayı, pusulayı bilmeyen, bu yüzden de kıyıları gözden yitirmekten korkan ve gemi yapımının yetkin olmaması yüzünden Okyanus'un azgın dalgalarına çıkamayan insanların yaşadığı çağda, dünya denizciliğinin emekleme dönemine son derece uygun düşmekteydi. Herkül sütunlarının öte yanına geçmek, yani Cebelitarık Boğazından Okyanus'a açılmak eski dünyada uzun, uzun süre, en tehlikeli ve parlak denizcilik başarısı olarak değerlendirilmişti. O eski çağların en becerikli denizcileri ve gemi yapımcıları sayılan Fenikeliler ve Kartacalılar bile bunu bile, çok sonraları gerçekleştirebilmişlerdi, üstelik uzun bir süre boyunca Boğaz'dan geçmeyi deneyebilenler sadece bu iki ülke olmuştur. Akdeniz kıyısındaki tüm ülkeler içinde tarım ya da zenaat alanında önemli bir ölçüde gelişme gösteren ilk ülkenin Mısır olduğu anlaşılmaktadır. Yukarı Mısır, Nil kıyısındaki birkaç mil dışında iç bölgelere uzanmaz; Aşağı Mısır'da ise bu büyük nehir, küçük ölçüde el emeğinin katkısıyla, hemen hemen bugün Hollanda'daki Ren ve Möz ırmaklarının yaptığı gibi, sadece büyük kasabalar değil, tüm iri köyler ve hatta kırsal bölgelerdeki çok sayıda çiftlik evi arasında su yolu taşımacılığına elverişli olduğu anlaşılan bir çok kanala bölünür. Bu iç su yolu ulaşımının yaygınlığı ve kolaylığı, büyük olasılıkla, Mısır'ın erken gelişiminin başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

Bengal topraklarında, Doğu Hint Adalarında, Çin'in bazı doğu illerinde tarım ve manüfaktürdeki gelişmelerin aynı biçimde, çok eski çağlarda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır; bununla birlikte, çok eskilere uzanan bu arkaiklik, dünyanın bizim içinde yaşadığımız bölgesinde, güven duyabileceğimiz hiçbir tarihi çalışmayla kanıtlanmamıştır. Bengal'de Ganj ve daha başka bir çok büyük ırmak, Mısır'da Nil'in yaptığı gibi su yolu ulaşımına uygun çok sayıda kanal oluşturmuştur. Çin'in doğu illerinde de, bir kaç büyük ırmak, üstelik birbirlerine de bağlandıklarından Nil'den ya da Ganj'dan, belki de her ikisinden çok daha yaygın bir biçimde iç su yolu taşımacılığına elverişli çeşitli kollara ve kanallara ayrılır. Ne eski Mısırlıların, ne Hintlilerin ne de Çinlilerin dış ticareti teşvik etmedikleri ve anlaşılan sahip oldukları büyük servetin tümünü, ülke içi su yolu taşı-

macılığından yararlanarak sağlamış görünmeleri dikkate değer bir noktadır.

Afrika'nın tüm iç bölgelerinin, Asya'da, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin oldukça kuzeyine düşen bütün toprakların, eski İskit arazisinin, bugünkü Tataristan ve Sibirya'nın çağlar boyunca şimdi gördüğümüz barbar ve geri kalmış durumda bulundukları anlaşılmaktadır. Tataristan Denizi, denizciliğe elverişli olmayan donmuş bir Okyanustur ve dünyanın en büyük nehirlerinden bir kaç tanesi bu topraklardan geçmesine rağmen bu nehirler çoğu yerlerde, ulaşım ve ticarete elvermeyecek ölçüde birbirlerine uzaktırlar. Afrika'da ise, Avrupa'daki Baltık ve Adriyatik denizleri, Avrupa ve Asya'daki Karadeniz ve Akdeniz gibi büyük denizler ve Asya'daki Aden, Basra, Hint, Bengal ve Siyam körfezleri gibi, deniz ticaretini bu koskoca kıtanın iç bölgelerine dek ulaştırabilecek giriş kapılarından hiç biri yoktur; Afrika'nın büyük nehirleri önemli bir iç su yolu taşımacılığına elvermeyecek kadar birbirlerinden uzaktır. Aslında, çok sayıda kollara ya da kanallara bölünmeyen ve denize dökülmeden önce bir başka ülkenin topraklarından geçen bir nehir aracılığıyla bir ulusun yapacağı ticaret, hiçbir zaman önemli bir düzeyde olamaz; çünkü denize uzak ülkeyle deniz arasındaki bağlantıyı kesmek, her zaman aradaki ülkenin elindedir. Tuna üzerindeki su yolu ulaşımının Bavyera, Avusturya ve Macaristan gibi çeşitli ülkelere sağlayacağı yarar; bu su yolunun tamamının yani Karadeniz'e döküldüğü yere kadar, bu devletlerden yalnız birinin topraklarında bulunduğu durumda sağlayabileceği yararla kıyaslandığında çok küçüktür.

BÖLÜM IV

PARANIN KAYNAĞI VE KULLANIMI ÜSTÜNE

İş bölümü iyice yerleştikten sonra, artık insanlar kendi emek ürünleriyle ihtiyaçlarının sadece çok küçük bir bölümünü karşılayabilirler. Gereksinimlerinin çok büyük bir bölümünü kişi, kendi tüketiminden artan, emek ürününün fazlasını başka insanların emeklerinin ürün fazlaları içinde gerek duyduğu şeylerle mübadele ederek karşılar. Böylece, her insan ancak mübadele yaparak yaşayabilir ya da bir ölçüde tüccar olur ve toplum tümüyle bir ticaret toplumuna dönüşür.

Ancak, işbölümünün ilk oluşmaya başladığı sıralarda, bu mübadele gücü sık sık, büyük engellerle karşılaşmış, zorluklara uğramış olmalıdır. Diyelim ki, bir adamın elinde belirli bir maldan istediği miktardan fazla varken, diğerinde o mal ona gerekenden azdır. Tabii ki, birincisi fazlanın bir kısmını elinden çıkarmaktan, diğeri ise bunu satınalmaktan hoşnut kalacaktır. Ancak, ikincinin elinde bir raslantı sonucu, ötekinin ihtiyaç duyduğu hiç bir şey yoksa, bunların

arasında bir mübadele yapılamaz. Kasabın dükkânında kendisinin tüketebileceğinden daha fazla et vardır; diğer yandan biracı da, ekmekçi de bunun bir kısmını satınalmak ister. Ancak, karşılıklı olarak birbirlerine verebilmek için kendi işlerinin ürünleri dışında başka bir şeyleri yoktur. Kasap da o anda gerek duyduğu ekmek ve birayı zaten sağlamış bulunmaktadır. Bu durumda, onların arasında mübadele yapılamaz. Ne kasap onlara satıcılık yapabilir ne onlar kasaba müşteri olabilirler; ve hepsi karşılıklı olarak birbirlerine çok daha az yarar sağlarlar. Böyle durumların uygunsuzluğunu gidermek için, işbölümünün yerleştiği ilk dönemlerden sonra toplumun her döneminde sağduyu sahibi herkes, kendi işinin özgün ürünü dışında, karşılığında kendi çalışmalarının ürünlerini mübadele etmeyi pek kimsenin yadsımayacağını düşündüğü şu ya da bu malın belirli bir miktarından yanında her zaman olacak biçimde, işlerini düzenlemeye doğal olarak çaba göstermiş olmalıdır.

Bu amaç uğruna, ardarda, çok sayıda farklı metaın düşünülüp kullanılmış olması mümkündür. Toplumun ilkel dönemlerinde, ortak ticaret nesnesinin hayvan olduğu söylenmektedir, bunun son derece elverişsiz bir araç olmasına rağmen, yine de, eski çağlarda, eşyalara, onlara karşılık olarak verilmiş olan hayvan sayısına göre değer biçildiği durumlarla sık sık karşılaşırız. Homeros, Diomede'nin zırhıyla kalkanının sadece dokuz öküz ettiğini, ancak Glaucus'un zırhının yüz öküz bedelinde olduğunu söyler. Ticaret ve mübadelede kullanılan ortak nesnenin Habeşistan'da tuz, Hindistan kıyılarının bazı bölgelerinde bir çeşit deniz hayvanı kabuğu, Newfoundland'de kurutulmuş morina balığı, Virginia'da tütün, bizim Batı Hint Adalarındaki bazı sömürgelerimizde şeker, bir takım başka ülkelerde post ya da tabaklanmış deri olduğu söylenmektedir; bana anlatılanlara göre, İskoçya'da hâlâ, bir işçinin, ekmekçiye ya da meyhaneciye para yerine çivi götürdüğü ve bunun çok sık görüldüğü bir köy varmış.

Bununla birlikte, kaçınılmaz nedenlerle, tüm ülkelerdeki insanların sonunda bu kullanım için diğer nesnelerin arasındaki metalleri yeğledikleri anlaşılmaktadır. Hemen hiçbir meta onlar kadar az yıpranır olmadığı için metaller, diğer herhangi bir başka metadan daha az fireyle saklanabilirler, aynı zamanda metaller hiç madde kaybı olmadan istenildiği kadar bölünebilir ve üstelik bu parçalar eritilme yoluyla yeniden kolaycı birleştirilebilir; bütün öteki niteliklerden daha önemli olarak bunları, ticaret ve dolaşım nesnesi olmaya elverişli kılan işte bu niteliklerine metaller kadar dayanıklı olan diğer metalarda rastlanmaz. Örneğin, tuz almak isteyen, ancak, karşılığında hayvandan başka verebileceği bir şeyi bulunmayan bir adam, bir defada bütün bir öküz ya da bütün bir koyun tutarında tuz almak zorunda kalmış olmalıdır. Daha az miktarda tuz satın alamaz, çünkü karşılık olarak vereceği metanın fire vermeden bölünebilmesi mümkün değildir; eğer daha fazla tuz satınlamak ister-

se, yine aynı nedenlerden dolayı, o miktarın iki ya da üç katını yani iki-üç öküz ya da iki-üç koyun değerinde tuz satınlamak zorunda kalmış olmalıdır. Oysa elinde karşılık olarak vermek üzere sığır ya da koyun yerine metal bulunsaydı, o anda ihtiyaç duyduğu miktar mala tam denk gelecek metal miktarını kolaylıkla ayarlayabilirdi.

Çeşitli uluslar bu amaçla farklı metaller kullanmışlardır. Eski Ispartalılar'da demir, eski Romalılar'da bakır, ticaretle uğraşan zengin ulusların tümünde altın ve gümüş ortak ticaret nesnesi olarak kullanılmıştır.

Bu metallerin, önceleri, herhangi bir işaret ve damga vurulmadan, işlenmemiş çubuklar halinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eski bir tarihçi olan Timaeus'a dayanarak Pliny (1), Romalıların Servius Tullius döneminden önce basılmış paralarının bulunmadığını, ancak ihtiyaç duydukları malları satınalmak için damgalanmamış bakır çubuklar kullandıklarını bildirmektedir. Dolayısıyla bu işlenmemiş çubuklar, o dönemde, para işlevi görmüştür.

Bu biçimde işlenmemiş metallerin kullanımı çok önemli iki sakınca taşımaktaydı: Birincisi metalleri tartarken, ikincisi ayar yaparken karşılaşılan zorluk. Küçük bir miktar farkının, büyük bir değer farkı doğurduğu kıymetli metallerin, gereken biçimde doğru tartımı işi bile, hiç değilse çok hassas ağırlık birimleri ve terazi gerektirir. Özellikle altın tartımı çok hassas bir iştir. Gerçekten de, ufak bir hatanın pek önemli olmayacağı daha sert metallerde kuşkusuz daha küçük bir hassasiyet yeterlidir. Yine de bir farthing (*) değerinde mal almak ya da satmak isteyen bir adamın her seferinde farthing'i tartmak zorunda kalması herhalde çok zahmetli olurdu. Hele ayar işlemi çok daha güç, çok daha külfetlidir ayrıca metalin bir parçası uygun eriyikler eklenerek bir eritme kabında eritilmedikçe ayar işleminden kesin sonuç almak mümkün değildir. Öte yandan, basılı madeni paranın kurumlaşmasından önceki dönemlerde bu sıkıntılı ve güç işlem yerine getirilmediği zaman toplum çok büyük hile ve dolandırıcılıklarla karşılaşmış olmalıdır; insanların mallarına karşılık bir pound ağırlığında katıksız gümüş ya da bakır yerine dış görünüşü bu metallere benzetilmiş, en sert ve adi metallerden yapılma taklit bir karışım alması mümkündür. Böyle yolsuzlukları önlemek, mübadeleyi kolaylaştırmak, böylece her tür emek ve ticareti teşvik etmek için gelişme yolunda önemli adımlar atmış olan bütün ülkelerin, mal satın alımında çoğunlukla kullanılan bu tür bazı metallerin, belirli miktarlarına resmi bir damga basmasının zorunlu olduğu görülmüştür. Yünlü dokumalara ve keten bezlere damga ve ölçü basan kurumlarla tümüyle aynı nitelikte olan darphane adı verilen kamu kurumlarının ve damgalı madeni paranın kaynağı işte budur. Bu kurumlar, resmi bir damga aracılığıyla

(1) Pliny : Hist. Nat. 33. kitap, 3. cilt.

(*) Farthing : İngiliz para birimi peninin dörtte biri değerinde para.

pazara gelen bu çeşitli metaların belli bir kalitede olduğunu ve miktar ölçülerini belirlemekle yükümlüdürler.

Dolaşımda kullanılan metallere basılan ilk resmi damgalarla; genellikle anlaşılması önemli olan, ama aynı zamanda son derece güç olan metal kalitesinin ya da saflık derecesinin resmen belirtilmesi amacı güdüldüğü ve bunların gümüş kalıp ve çubuklara günümüzde vurulan sterlink işaretine ya da bazen altın külçelerine vurulan İspanyol damgalarına benzediği ve yuvarlağın yalnız bir yüzeyine vurulup tüm yüzeyi kaplamadığı ayrıca metalin yalnız ayarını gösterdiği ve ağırlığını belirtmediği anlaşılmaktadır. İbrahim, Machpelah'ın tarlası için Ephron'un ödemeyi kabul ettiği dört yüz gümüş miskal'i (*) tartmıştır. Miskalin o dönemde, tüccarın kullandığı geçerli para olmasına rağmen yine de, bugün altın külçelerle ya da gümüş çubuklarla yapıldığı gibi sayılarak değil, tartılarak teslim alındığı söylenmektedir. İngiltere'nin eski Sakson krallarına gelirleri para olarak değil ayni olarak, yani her tür yiyecek-içecek ve donanım malzemesi olarak ödendiği söylenmektedir. Fatih William, kralların para alması geleneğini başlatmıştır. Ancak bu para hazine tarafından sayılarak değil, uzun zaman tartılarak teslim alınmıştır.

Bu metallerin doğru olarak tartımının taşıdığı güçlük ve külfet, yuvarlağın iki yüzünü de, hatta bazen kenarlarını da tümüyle kaplayacak biçimde ve yalnız metalin ayarını değil, ağırlığını da belirttiği kabul edilen bir damganın basıldığı madeni paraların doğmasına neden oldu. Dolayısıyla, bu tür madeni paralar, tıpkı günümüzde olduğu gibi, tartma zahmeti olmadan sayılarak alınmıştır.

Başlangıçta madeni para birimlerinin, ihtiva ettikleri metalin ağırlığını ya da miktarını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Roma'da ilk kez para bastırmış olan Servius Tullis'un döneminde, Roma As'ı ya da Pondo'su bir Roma Pound'u ağırlığında katışıksız bakır içermekteymiş. Bir Roma poundu, tıpkı bizdeki kuyumcu poundu gibi her biri katışıksız bir ons (**) bakır içeren on iki onsdan oluşmuştur. I. Edward döneminde, İngiltere'nin pound sterlinginde, saray tartısıyla, belli bir ayarda tam bir pound gümüş bulunuyordu. Saray poundunun Roma poundundan biraz fazla, kuyumcu poundundan ise daha hafif olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere darphanesinde kuyumcu poundu VIII. Henry'nin on sekizinci saltanat yılından daha önce kullanılmamıştır. Fransız livre'sinde Charlemagne döneminde, kuyumcu tartısıyla bir pound belli ayarda gümüş bulunmaktaydı. Bu dönemde Champaign'deki kuyumcular panayırı tüm Avrupa uluslarının uğrağıydı ve böylesine ünlü bir pazarın ölçüleri ve ağırlık birimleri genellikle tanınmış ve doğru kabul edilmiştir. İskoçya parası olan pound, Birinci Alexander'dan Robert Bruce dönemine kadar İngiliz

(*) Miskal: İbranilerde kullanılan, altın veya gümüş sikke; bir ağırlık birimi.

(**) ons: Kuyumcu poundunun onikide biri (31 gram), veya çarşı poundunun onaltıda biri (28.3 gram).

pound sterlingine eşit ağırlık ve ayarda bir pound gümüş içermekteydi. İngiliz, Fransız ve İskoç penny'lerinde de, başlangıçta bir ons'un yirmide biri, bir pound'un da ikiyüz kırkta biri olan gerçek bir penny ağırlığında gümüş vardı. Shilling'in de, aslında, bir ağırlık ölçüsü birimi olduğu anlaşılmaktadır. III. Henry'ye ait eski bir yasada, *buğdayın çeyrek kantarı yüz shilling olursa; bir fahringlik ekmek onbir shilling dört penny ağırlığında olmalıdır*, denilmektedir. Oysa shilling ile penny ya da shilling ile pound arasındaki orantının, penny ile pound arasındaki oranti kadar kesin ve sabit olmadığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın ilk kral sülâlesi döneminde, Fransız sou'su ya da shilling'inin çeşitli zamanlarda beş, on iki, yirmi ve kırk penny içerdiği anlaşılmaktadır. Eski Sakson'lar'da bir shilling'in bir dönem, sadece beş penny içerdiği anlaşılmaktadır, ama komşuları eski Franklar'da olduğu gibi bu shilling'in de değişken olduğu mümkün görünmektedir. Fransızlar'da Charlamagne, İngilizler'de ise Fatih William döneminden beri, pound, shilling ve penny'nin çok değişik değerlere sahip olmakla birlikte bunların arasındaki orantının günümüzdeki gibi, sabit olduğu anlaşılmaktadır. Değerlerindeki değişikliğin nedeni, öyle sanıyorum ki, dünyanın tüm ülkelerinde prenslerin ve hükümdarların doymak bilmez ve haktanımazlıkla, uyruklarının güvenini kötüye kullanarak, madeni paralarında başlangıçta varolan metalin gerçek miktarını giderek azaltmalarıdır. Cumhuriyetin son dönemlerinde Roma As'ı asıl değerinin yirmidörtte birine indirilmişti ve bir pound ağırlığında olmak yerine ancak yarım ons gelmekteydi. Bugün İngiliz pound'u ve penny'si asıl değerlerinin yaklaşık üçte biri, İskoç pound'u ve penny'si yaklaşık otuzaltıda biri, Fransız pound'u ve penny'si de yaklaşık altmışaltıda biri değerine düşmüştür. Bu sayede, bu değer düşürme işlemini yürürlüğe koyan prensler ve hükümdarlıklar, görünüşte, gerekli olan miktardan daha az gümüş miktarıyla borçlarını ödeyip taahhütlerini yerine getirme olanağına kavuşmuş oluyorlardı. Ama gerçekte bu yalnız görünüşte böyleydi; çünkü alacaklılar, aslında kendilerine ödenmesi gereken bir miktardan mahrum edilmiş oluyorlardı. O devlet içindeki tüm diğer borçlulara da aynı imtiyaz tanınıyordu; bunlar, paranın eski değeriyle aldıkları borçlarını, ayarı düşük yeni paranın nominal miktarıyla ödeyebilmekteydiler. Dolayısıyla, bu tür operasyonların, hep borçluların yararına, alacaklıların zararına olduğu açıkça bellidir, öyle ki bazen bu yüzden, kişisel servetlerde, büyük bir afetten çok daha büyük, çok daha genel sarsıntılar meydana gelmiştir. Para böylece, tüm uygar uluslarda sayesinde her türlü malın alınıp satıldığı ya da birbiriyle mübadele edildiği genel ticaret aracı olmuştur.

Bir malı diğeriyle ya da parayla mübadele ederken, insanların, doğal olarak gözettikleri kuralların neler olduğunu şimdi gözden geçirmeye başlayacağım. Bu kurallar, malların göreli değerini ya da mübadele değerini (exchangeable value) belirler.

Değer sözcüğünün iki ayrı anlamı olduğuna dikkat etmek gerekir; bazen belirli bir nesnenin yararlılığını, bazen de o nesneye sahip olmanın sağladığı bir başka malı satınalabilme gücünü ifade eder. Birincisine «kullanım değeri», diğerine «piyasa değeri» (value in exchange) denilebilir. En büyük kullanım değeri olan nesnelerin piyasa değeri genellikle ya çok küçüktür ya da yoktur; bunun tersine, çok büyük piyasa değeri olan nesnelerin de kullanım değerleri çoğu kez çok küçüktür ya da yoktur. Hiçbir şey sudan daha yararlı değildir; ancak su, hemen hiçbir şeyi satın alamaz; ya da su karşılığında hemen hiçbir şey elde edilemez. Oysa bir elmasın pek az kullanım değeri vardır; ancak elmas çoğunlukla diğer malların çok büyük miktarları ile mübadele edilebilir.

Metaların mübadele değerini düzenleyen esasları incelemek için;

Birinci olarak bu mübadele değerinin gerçek ölçütünün ya da metaların gerçek fiyatının nelerden oluştuğunu,

İkinci olarak bu gerçek fiyatı ortaya çıkaran ya da oluşturan değişik bileşenlerin neler olduğunu,

Son olarak da, fiyatın bu değişik ögelerinin bir kısmını ya da hepsini doğal ya da sıradan düzeylerinin bazen üstüne bazen aşağısına düşüren değişik koşulların neler olduğunu; ya da bazen malların pazar fiyatının, yani fiili fiyatının, bu malların doğal fiyatı diyebileceğimiz fiyatla, çakışmasına engel olan nedenlerin hangileri olduğunu göstermeğe çalışacağım.

Bu üç konuyu bundan sonraki üç bölümde yapabileceğim kadar tam ve açık biçimde açıklamaya çalışırken, okuyucunun sabrını ve dikkatini özellikle rica ediyorum: Bazı yerlerde belki, aşırı sıkıcı gibi görünecek ayrıntıları incelemek için sabrını, benim yapabileceğim en eksiksiz açıklamadan sonra bile, bir ölçüde, hâlâ karanlık görünebilecek noktaları kavramak için de dikkatini. Anlaşıldığıma emin olabilmek için, sıkıcı olmayı, seve seve göze alıyorum; açıklayıcı olabilmek için büyük güçlüklere katlandıktan sonra bile niteliği gereği aşırı derecede soyut olan bir konuda hâlâ bazı noktaların karanlık kalması mümkündür.

BÖLÜM V

METALARIN GERÇEK VE NOMİNAL FİYATI YA DA METALARIN EMEK VE PARA CİNSİNDEN FİYATI ÜSTÜNE

Her kişi yaşam için gerekli maddelerden, yaşamı kolaylaştırıcı ve eğlendirici eşyalardan yararlanabildiği ölçüde zengin ya da yoksuldur. Ancak iş bölümü artık iyice yerleştikten sonra bunların sadece çok küçük bir bölümünü, kişi kendi emeğiyle karşılayabilir. Bunların büyük bir bölümünü, diğer insanların emeğinden karşılaması ve yönetebileceği ya da satın almaya gücü yetebileceği emek

miktarına göre zengin ya da yoksul olması gerektir. Böylelikle, kullanmak ya da tüketmek istediği ve diğer metalarla değiştirmeyi tasarladığı herhangi bir metaın, sahibi için değeri, sahibinin, satınalmasını ya da yönetmesini mümkün kıldığı emek miktarına eşittir. Bu yüzden, emek, tüm metaların mübadele değerinin gerçek ölçütüdür.

Her şeyin gerçek fiyatı, yani onu elde etmek isteyen kişiye gerçek maliyeti, o malı elde etmenin eziyeti ve zahmetidir. Bir şeyi elde etmiş olup elden çıkarmak ya da başka bir şeyle mübadele etmek isteyen kişi için o şeyin gerçek değeri, kendi üstünden atarak başkalarının sırtına yükleyebileceği eziyet ve zahmettir. Para ya da mal ile satın alınan şeyler de tıpkı kendi emeğimizle elde edebileceğimiz şeyler kadar emekle satın alınmıştır. O para ya da o mallar, gerçekte, bizi emek harcama zahmetinden kurtarmışlardır. Bu para ya da mallar o anda, eşit miktar emek taşıdığını varsaydığımız şeyle mübadele ettiğimiz belli bir miktar emeğin değerini içermektedirler. Emek, tüm şeylerin ilk fiyatı, onları satınalmak için ödenen gerçek satınalma parasıdır. Dünyanın her yerinde zenginlik altınla ya da gümüşle değil, aslında emekle satınalınmıştır; onu şu ya da bu yeni ürünle mübadele etmek isteyen zenginler için, bu servetin değeri, bu servetle satınalabilecekleri ya da hükmedebilecekleri emek miktarına eşittir.

Bay Hobbes'in dediği gibi, zenginlik güçtür. Ancak, büyük bir servet kazanan ya da miras yoluyla böyle bir servete konan kişinin, bu sayede mutlaka; sivil ya da askeri herhangi bir politik güç kazanması ya da buna varis olması zorunlu değildir. Sahip olduğu servet kendisine bu iki gücü de elde edebilecek araçları belki sağlayabilir, ancak, sadece bu servetin mülkiyeti sahibine, o iki gücü beraberinde getirmek zorunda değildir. Bu servetin ona doğrudan doğruya ve anında sağladığı güç, satınalma gücüdür; her tür emek üzerinde ya da pazarda bulunan bütün emek ürünleri üzerinde belli bir hükmetme yetkisi. Zenginliği, bu gücün büyüklüğüne, oranına ya da bu gücün onun satınalmasını veya hükmetmesini mümkün kıldığı emek miktarına oranına, yani bir başka deyişle emek ürünü miktarı oranına bağlı olarak, daha çoktur ya da daha azdır. Her şeyin mübadele değerinin her zaman sahibine sağladığı bu gücün büyüklüğüne tam tamına eşit olması zoruludur.

Ancak, tüm metaların mübadele değerinin gerçek ölçütü emek olmakla birlikte, metaların değeri, çoğunlukla emek cinsinden hesabedilmez. İki farklı emek miktarı arasındaki oranı belirlemek genellikle güçtür. Bu iki işte harcanan zaman, tek başına, bu oranı belirlemez. Katlanılan zahmetin ve gösterilen becerinin farklı derecelerinin de aynı biçimde hesaba katılması gerekir. Bir saatlik çetin bir işte, iki saat süren kolay bir işten; öğrenmesi on yıla malolmuş bir meslekte harcanan bir saatte, sıradan ve basit bir işte aynı süreyle çalışmada olduğundan daha çok emek bulunabilir. Ama katlanılan güçlü-

gün ve becerinin doğru bir ölçütünü bulmak kolay değildir. Gerçekte değişik tür emeklerin farklı ürünlerini mübadele ederken, genellikle bu ikisi de bir ölçüde, hesaba katılmaktadır. Bununla birlikte, bu hesaba katma, herhangi bir hassas ölçüye göre değil; gündelik yaşantıda yeterli gelen ama tam olmayan o kaba eşitliğe göre piyasada yapılan pazarlık ve çekişmeyle ayarlanmaktadır.

Üstelik her meta, çoğu kez emekle değil, diğer metalarla mübadele edilir ve bu nedenle, onlarla karşılaştırılır. Dolayısıyla onun mübadele değerini, satınalabileceği emek miktarıyla değil, başka bir metaın miktarıyla belirlemek çok daha doğaldır. Halkın büyük bir kesimi de, belirli bir metanın miktarından ne anlatılmak istendiğini, emek miktarının ifade ettiği anlamdan daha iyi anlar. Birisi somut, elle tutulur bir nesnedir; diğeri ise yeterince kavranabilecek bir biçime sokulabilse bile, bir bütün olarak doğal ve belirgin olmayan, soyut bir kavramdır.

Ne var ki, takas ortadan kalkıp, para ortak ticaret nesnesi olunca, her özel meta, başka bir meta yerine, giderek daha sık para ile mübadele edilir. Kasap, ekmek ya da birayla mübadele etmek üzere ekmekçiye ve biracıya sığır ya da koyun eti götürmez; o etlerini parayla mübadele etmek için pazara götürür, sonra da bu parayı ekmek ve birayla mübadele eder. Etlere karşılık aldığı para miktarı, sonradan satın alabileceği ekmek ve bira miktarını da belirler. Böylelikle kasabın etlerin değerini, doğrudan doğruya mübadele ettiği metanın, yani paranın miktarıyla belirlemesi, onları ancak bir başka metanın aracılığıyla mübadele etmesinin mümkün olduğu diğer metalarla, yani ekmek ve bira miktarıyla, belirlemesinden çok doğal ve basittir; etin bir pound'unun üç ya da dört penny ettiğini söylemek, etin üç veya dört pound ekmek ya da üç veya dört quart (*) hafif-bira değerinde olduğunu söylemekten daha uygundur. Demek ki, her metanın mübadele değerini emek miktarı ya da bu emek karşılığında elde edilebilecek başka bir metanın miktarı yerine, genellikle para miktarıyla hesaplamak işte bu nedenledir.

Bununla birlikte tüm diğer metalar gibi altın ve gümüşün değerleri de değişir, bazen daha ucuz bazen daha pahalı olurlar, satınalınmaları bazen daha kolay, bazen daha güç olur. Bu ikisinden belli bir miktarının satınalabileceği ya da hükmedebileceği emek miktarı ya da bu emeğe karşılık elde edilebilecek başka malların miktarı, bu mübadelelerin yapıldığı sırada bilinen maden ocaklarının verimli ya da verimsiz oluşuna bağlıdır. Onaltıncı yüzyılda Amerika'da çok sayıda verimli ocağın bulunması, Avrupa'da altının ve gümüşün değerini daha önceki değerlerinin üçte birine düşürmüştür. Maden ocağından pazara ulaştırılmaları daha az emeğe mal olduğundan, bu metaller pazara geldiğinde, daha az emek satınalabilmekte ya da daha az emeğe hükmetmekteydiler. Altın ve

(*) quart : Bir hacım ölçüsü, galonun dörtte biri, 1.136 litre.

gümüş değerinde belki de en büyük değişiklik olan bu devrim, kesinlikle tarihteki tek örnek değildir. Ancak, miktar ölçütü olarak kullanılan, doğal ayak, kulaç ya da avuç gibi ölçülerin miktarları sürekli olarak değiştiği için, bunlar, diğer şeylerin miktarının hiçbir zaman hassas ölçüleri olamadıkları gibi, kendi değeri sürekli değişen bir meta hiçbir zaman diğer metaların değerinin doğru ölçütü olamaz. Emekçi için, emeğin eşit miktarları her zaman ve her yerde eşit değerdedir denilebilir. Ortalama sağlık durumu gücü ve ruh haliyle ve normal bir beceri ve yetenek düzeyine sahip bir emekçinin, rahatından, özgürlüğünden ve mutluluğundan hep aynı miktar kadar vazgeçmesi gerektir. Emeğine karşılık aldığı malların miktarı ne olursa olsun, ödediği bedelin hep aynı olması zorunludur. Gerçi, bu bedel o malların bazen daha çok, bazen daha az bir miktarını satınalabilir; ancak değişen, bu malları satınalan emeğin değeri değil, malların değeridir. Bütün zamanlarda ve her yerde, ulaşılması güç olan ya da elde edilmesi çok emeğe malolan şey pahalıdır; kolayca ya da çok az bir emekle elde edilmiş olan ise ucuzdur. Dolayısıyla değeri hiçbir zaman değişmeyen emek, her zaman ve her yerde bütün metaların değerinin belirlenmesinde ve karşılaştırılmasında tek başına en temel ve gerçek ölçüttür. Emek, malların gerçek fiyatıdır; para ise sadece malların nominal fiyatıdır.

Emekçi için eşit emek miktarları her zaman eşit değerde olmakla birlikte, bu emekçiyi çalıştıran kişi, eşit miktarda emeği bazen daha çok, bazen daha az değerli görür. İşçi çalıştıran kişi bu emek miktarlarını bazen daha fazla, bazen daha az mal miktarıyla satınalmakta ve emeğin fiyatı da ona, diğer tüm şeylerin fiyatı gibi değişiyor gibi görünmektedir. Emek bazen pahalı, bazen ucuz görünmektedir. Ama aslında, bir keresinde ucuz, diğerinde pahalı olan şey mallardır.

Demek ki, yaygın anlamıyla, emeğin de metalar gibi, bir gerçek, bir de nominal fiyatı olduğu söylenebilir. Emeğin gerçek fiyatının, ona karşılık verilen yaşam için gerekli madde miktarından, nominal fiyatının ise para miktarından ibaret olduğu söylenebilir. Emekçi, emeğinin nominal fiyatına değil, gerçek fiyatına oranla, zengin veya yoksuldur, iyi ya da kötü ödüllendirilmiştir.

Metaların ve emeğin gerçek ve nominal fiyatları arasındaki ayrım sadece bir düşünme, tartışma konusu değildir, bazen pratikte de, bu ayrımın önemli bir işlevi bulunmaktadır. Aynı gerçek fiyat her zaman aynı değerdedir; ancak, altın ve gümüş değerindeki değişimlere bağlı olarak, aynı nominal fiyat bazen çok değişik değerlere sahip olabilir. Bu nedenle, bir gayrimenkul sürekli bir rant koşuluyla satıldığı zaman, bu gelirin her zaman aynı değerde kalması isteniliyorsa rantın belirli bir para miktarından ibaret olmaması, gayrimenkul sahibi ile aile açısından önemlidir. Aksi halde bu rantın değeri, iki değişime bağımlı olacaktır: Birinci olarak aynı para birimlerinin değişik zamanlarda farklı altın ve gümüş miktarları

içermesinden ileri gelen değişiklik; ikinci olarak da değişik zamanlarda altın ve gümüşün farklı değerler taşımasından doğan değişiklik.

Prensler ve hükümdarlıklar, çoğu kez paralarında bulunan saf metal miktarını düşürmekle geçici yararlar sağladıklarını düşünmüşlerdir; oysa bu miktarı artırmanın çıkarları gereği olduğu hemen hiç akıllarına gelmemiştir. Buna bağlı olarak bütün ulusların parasındaki metal miktarının, hemen hemen sürekli biçimde azaldığına ve hemen hiçbir zaman da artmadığına inanıyorum. Bu nedenle bu tür değişiklikler, hemen her zaman para cinsinden rantın değerini düşürmek eğilimini taşır.

Amerika'daki maden ocaklarının keşfi Avrupa'da altın ve gümüş değerini düşürmüştür. Kesin bir kanıt vermemekle birlikte benim de katıldığım görüş, bu düşüşün genel olarak, hâlâ ufak ufak sürmekte olduğu ve bu düşme eğiliminin aynı biçimde uzun bir süre devam edeceği görüşüdür. Böylece, bu varsayıma göre, para cinsinden rantın belli bir para birimi (örneğin şu kadar pound sterling gibi) miktarı değil de, şu kadar ons saf gümüş ya da belli bir ayarda gümüş olarak ödenmesi şart koşulmuş bile olsa; bu değişikliklerin, para cinsinden rantın değerini artırmak yerine azaltması çok daha mümkün görünmektedir.

Para birimi değişmemiş olsa bile, tahıl olarak toplanan rantlar, para ile ödenen rantlara oranla değerlerini çok daha iyi korumuşlardır. Elizabeth yönetiminin on sekizinci yılında, konulan bir yasayla tüm college (*) kira sözleşmelerinde kira gelirinin üçte birinin ya aynı olarak, ya da en yakın açık pazarda yürürlükte bulunan fiyata göre ödenmek üzere, tahıl olarak saklanması hükmü getirilmiştir. Doktor Blackstone'a göre, bu tahıl rantından elde edilen para, başlangıçta tüm rantın üçte biri olmasına karşılık günümüzde genellikle diğer üçte ikinin getirdiği miktarın yaklaşık iki katı tutarına erişmiştir. Bu hesaba göre; collegelerin para cinsinden gelirlerinin ya geçmişteki değerlerinin neredeyse dörtte birine düşmüş olması, ya da geçmişte bu değere karşılık gelen tahılın, şimdi sadece dörtte biri kadar ediyor olması gerektir. Ancak, Philip ve Mary'nin hükümdarlık zamanından beri İngiliz para birimleri ya çok az değişmiş ya da hiç değişikliğe uğramamıştır; pound, shilling ve penny'nin eşit miktarları hemen hemen aynı miktar saf gümüş ihtiva etmektedir. Dolayısıyla collegellerin para cinsinden rantlarının değerindeki bu düşme, tümüyle, gümüş değerindeki düşmeden kaynaklanmıştır.

Gümüş değerindeki düşme birim madeni para ile birlikte ortaya çıkarsa, zarar genellikle çok daha büyüktür. Birim madeni paraların İngiltere'de olduğundan çok daha büyük değişikliklere uğradığı İskoçya'da ve İskoçya'dakine oranla daha da büyük değişim-

(*) College : Hastane, yurt gibi vakıfı andırır, hayır kurumları anlamına geliyordu.

ler geçirdiği Fransa'da, başlangıçta oldukça önemli değere sahip bazı eski rantlar, bu yolla, neredeyse, sıfıra yaklaşmıştır.

Birbirinden uzak çağlarda, eşit miktarda emeğin satınalınması altın ve gümüş miktarlarıyla ya da belki başka bir metanın eşit miktarıyla değil; emekçinin geçim maddesi olan tahılın eşit miktarıyla daha mümkündür. Çünkü, tahılın eşit miktarları birbirinden uzak çağlarda yaklaşık aynı gerçek değerinde olacaktır, yani sahibine diğer insanların aynı miktar emeğini satınalabilme veya hükmedebilme olanağını sağlayacaktır. Ben tahılın bunu, başka herhangi bir metanın eşit miktarlarının yapabilmesinden daha büyük bir olasılıkla gerçekleştireceğini söylüyorum; aslında eşit miktarlarda tahıl bile, bunu tamamıyla gerçekleştiremez. İlerde göstermeye çalışacağım gibi, emekçinin geçimi yani emeğinin gerçek fiyatı, çeşitli zamanlarda çok farklıdır; bu fiyat, gelişmeyen bir topluma oranla, zenginleşme yolunda olan bir toplumda; gerileyen bir topluma oranla duraklama geçiren bir toplumda daha yüksektir. Oysa tüm diğer metalar, belli bir zamanda satınalabilecekleri geçim maddesi miktarı oranına bağlı olarak, daha az ya da daha çok miktarda emek miktarı satınalırlar. Dolayısıyla tahıl cinsinden rant, sadece, belli miktarda tahılın satınalabileceği emek miktarının geçireceği değişikliklere bağlıdır. Oysa başka bir meta cinsinden rant; sadece belli miktarda tahılın satınalınabileceği emek miktarındaki değişikliklere bağlı değil, o metanın belli bir miktarıyla satınalınabilecek tahıl miktarındaki değişikliklere de bağlıdır.

Bununla birlikte, gözlemleneceği üzere, tahıl rantının gerçek değeri para cinsinden ranta oranla çağdan çağa çok daha az değişmesine rağmen, bir yıldan diğerine çok daha fazla değişmektedir. İlerde göstermeye çalışacağım gibi, emeğin para cinsinden fiyatı, tahılın para cinsinden fiyatına bağlı olarak yıldan yıla değişmez, ancak emeğin para cinsinde fiyatının her yerde bu hayati maddenin geçici ya da rastlantısal fiyatı yerine ortalama ya da alışılmış fiyatına bağlı olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Yine ilerde göstermeye çalışacağım gibi, tahılın ortalama ya da alışılmış fiyatı, gümüş değeriyle yani pazara gümüş sağlayan ocakların verimli ya da verimsiz olması ile, ya da kullanılması gereken emek miktarıyla, kısaca belli bir miktar gümüşü ocaktan pazara getirmek için tüketilmesi gereken tahıl miktarıyla düzenlenmektedir. Gümüşün değeri yüzyıldan yüzyıla bazen çok büyük değişikliklere uğramasına karşılık, bir yıldan diğerine pek değişmemektedir; yarım yüzyıl ya da bütün bir yüzyıl üstüste alındığında, çoğu kez aynı ya da hemen hemen aynı kalmaktadır. Demek ki tahılın para cinsinden ortalama ya da alışılmış fiyatı da, böyle uzun bir süre aynı ya da hemen hemen aynı kalmakta devam edebilir ve en azından, toplumun başka yönlerden aynı veya hemen hemen aynı koşullarda devam etmesi koşuluyla tahıl fiyatıyla birlikte emeğin para cinsinden fiyatının da değişmeden kalması mümkündür. Bu süre içinde tahılın geçici ya da rastlantısal

fiyatı, bir önceki yıla oranla, çoğu kez iki katı artabilir, örneğin, bir quartr'ı yirmibeş shilling'ten elli shilling'e fırlayabilir. Ancak, tahıl elli shilling olunca, tahıl rantının yalnız nominal değil gerçek değeri de, eski tahıl fiyatı dönemindekinin iki katı olur, ya da emeğin veya çoğu metanın iki kat fazla miktarına hükmedebilir; emeğin para cinsinden fiyatı ve onun yanısıra bir çok şeyin fiyatı da tüm bu dalgalanmalar boyunca aynı kalabilir.

Bu biçimde açıkça görüldüğü gibi, emek, değerin biricik evrensel ölçütü olduğu gibi aynı zamanda tek doğru ölçütüdür, yani çeşitli metaların değerlerini her zaman ve her yerde birbirleriyle karşılaştırabilmemizi mümkün kılan tek standard ölçüdür. Çeşitli malların gerçek değerini bir yüzyıldan diğerine, onlara karşılık verilen gümüş miktarıyla belirleyemiyeceğimiz açıktır. Bu değeri, bir yıldan öbür yıla tahıl miktarıyla ölçemeyiz. Bu değeri emek miktarıyla hem yüzyıldan yüzyıla, hem de yıldan yıla şaşmaz bir doğrulukla hesaplayabiliriz. Yüzyıldan yüzyıla, tahıl, gümüşten daha iyi bir ölçütdür, çünkü bu süre içinde eşit tahıl miktarlarının aynı miktar emeğe hükmetmesi eşit gümüş miktarlarına oranla daha mümkündür. Bunun tersine, yıldan yıla, gümüş, tahıldan daha iyi bir ölçütdür, çünkü eşit gümüş miktarlarının aynı miktar emeğe hükmetmesi daha mümkün görünmektedir.

Gerçi, daimî rantlarda ya da uzun süreli kira sözleşmelerinde gerçek fiyatla nominal fiyatı ayırdetmek yararlı olsa da, insan yaşantısının çok daha genel ve sıradan işlemleri olan satma ve satınalmada bu ayrımın hiçbir yararı yoktur.

Aynı zamanda ve aynı yerde bütün metaların gerçek ve nominal fiyatları birbirleriyle orantılıdır. Örneğin Londra piyasasında herhangi bir meta için alacağınız çok ya da az para, aynı zamanda ve aynı yerde size daha çok ya da daha az emek satınalmak ya da yönetmek olanağı verecektir. Bu nedenle, para, aynı zamanda ve aynı yerde, tüm metaların gerçek mübadele değerinin kesin ölçütüdür. Ancak bu yalnızca aynı zamanda ve aynı yerde böyledir.

Birbirinden uzak bölgelerde metaların gerçek ve para cinsinden fiyatları arasında düzgün bir oran olmamasına rağmen, bölgelerin birinden diğerine mal taşıyan tüccar, o malların para cinsinden fiyatları, yani onları satınalmak için verdiği gümüş miktarıyla, satmayı düşündüğü gümüş miktarı arasındaki farktan başka bir şey düşünmez. Çin'de Kanton'da yarım ons gümüş, Londra'da bir ons gümüşden daha fazla emeğe ya da hayatî maddeye hükmedebilir. Dolayısıyla, Kanton'da yarım ons gümüşe satılan bir meta, orada gerçekte daha pahalı olabilir ve Kanton'daki mal sahibi için Londra'da bir onsa satılan bir malın Londra'daki sahibi için taşıdığından daha fazla önem taşıyabilir. Ama, Londralı bir tüccar, sonradan Londra'da bir ons gümüşe satabileceği bir metayı Kanton'da yarım ons gümüşe satınalabilse; Kanton'daki bir ons gümüş tıpkı Londra'daki gümüş değerini taşıyormuşcasına, bu alışverişten yüzde yüz ka-

zançlı çıkar. Kanton'daki yarım ons gümüşün Londra'daki bir ons gümüşten daha fazla emeğe ve daha çok miktarda yaşam için gerekli maddeye hükmediyor olması tüccar açısından hiç farketmez. Londra'da bir ons gümüş, Kanton'da yarım ons gümüşün sağlayabileceği şeylerin iki kat fazlasına hükmetme olanağı sağlamaktadır, tüccarın istediği de, tam budur.

Bu nedenle, sonuçta, tüm alım-satımların ihtiyatla yapılıp yapılmadığını belirleyen ve böylece fiyatın işe karıştığı gündelik yaşantıda tüm işleri düzenleyen, malların nominal ya da para cinsinden fiyatı olduğuna göre, bu fiyatın, gerçek fiyattan çok daha fazla dikkate alınmasına hiç şaşmamalıyız. Bununla birlikte, böyle bir incelemede belli bir metanın değişik yer ve zamanlarda taşıdığı farklı gerçek değerlerini, yani çeşitli hallerde bu mala sahip bulunanlara başkasının emeği üzerinde sağlayabileceği değişen derecelerini karşılaştırmak bazen yarar getirebilir. Bu takdirde meta satıldığında, karşılık olarak alınan değişik gümüş miktarları yerine, bu değişik gümüş miktarıyla satınalınabilecek farklı emek miktarlarını karşılaştırmamız gerekmektedir. Ancak, birbirinden uzak zaman ve yörelerde emeğin cari fiyatlarını herhangi bir kesin doğrulukta bilebilmek hemen hiç mümkün değildir. Çok az yerde düzenli olarak kayıt edilmiş olmasına karşılık, tahıl fiyatları, genellikle daha iyi bilinmektedir ve tarihçilerle diğer yazarlar tarafından da, bunlar daha çok dikkate alınmışlardır. Bu yüzden genellikle emeğin cari fiyatlarıyla aralarında her zaman tamı tamına aynı orantı olduğu için değil, ama genel olarak bu orantıya en fazla yaklaştıkları için bu tahıl fiyatlarıyla yetinmemiz gerekmektedir. İleride bu tür bir kaç karşılaştırma yapma olanağı bulacağım.

Emekteki gelişmeyle birlikte, ticaretle geçinen uluslar bir kaç değişik metalden para basmayı uygun görmüşlerdir; büyük çapta ödemeler için altın, orta tutarda satınalmalar için gümüş, daha da küçük işler için bakır ya da bir başka değersiz maden. Bununla birlikte, bu uluslar, o metallerden bir tanesini her zaman diğer ikisinden çok daha önemli bir değer ölçütü saymışlardır; bu, daha çok yeğledikleri metalin, genellikle başlangıçta ticaret nesnesi olarak kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Daha başka çeşit paraların bulunmadığı dönemlerde, o metali bir kez kendileri için standart olarak kullanmaya başladıktan sonra, artık, zorunluluk gereği olmasa bile, çoğunlukla durumu sürdürmüşlerdir.

İlk kez gümüş para bastıkları birinci Pön Savaşı (1) dan beş yıl öncesine kadar Romalılar'da, sadece bakır paranın kullanıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle, Roma cumhuriyetinde bakırın hep değer ölçütü olmayı sürdürdüğü görülmektedir. Roma'da tüm hesapların As ya da Sestertius cinsinden tutulduğu, gayrimenkullere bunlarla değer biçildiği anlaşılmaktadır. As her zaman için bir bakır para birimi olmuştur. Sestertius sözü iki buçuk As'ı temsil etmekteydi.

(1) Pön savaşı: Pliny cilt 33, bölüm 111.

Sestertius, aslında gümüş para olmasına rağmen, değeri bu biçimde bakır cinsinden hesaplanmaktaydı. Roma'da büyük miktarda para borçlanmış birinin, çok kişinin bakırına sahip olduğu söylenirdi.

Roma İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde kurulan Kuzey ülkelerinin, ilk yerleşmelerinden itibaren gümüş para kullanmaya başladıkları, yüzyıllar boyunca ne altın ne de bakır parayla tanışmadıkları anlaşılmaktadır. İngiltere'de Saksonlar döneminde gümüş para vardı; III. Edward'ın dönemine kadar çok az altın para basılmıştır. Büyük Britanya Kralı I. James döneminden önce de bakır para basılmamıştır. Bundan dolayı İngiltere'de ve sanıyorum, aynı nedenlerle Avrupa'nın tüm diğer uygar uluslarında, tüm hesaplar gümüş para cinsinden tutulmakta ve bütün mallara, gayrimenkullere gümüş para cinsinden değer biçilmektedir. Öyle ki bir kimsenin sahip olduğu servetin miktarını belirtmek istediğimizde, karşılık gelecek guinea* miktarını değil de pound - Sterling miktarını söyleriz.

Başlangıçta, tüm ülkelerde, yasal ödemelerin, sadece, standart ya da değer ölçütü olarak, özellikle belirlenmiş olan madeni parayla yapılabildiğini sanıyorum. İngiltere'de altın, para olarak basıldıktan uzun zaman sonra bile yasal ödeme birimi sayılmamaktaydı. Altın ya da gümüş paraların değerleri arasındaki oran herhangi bir yasa ya da resmi ilanla saptanmamış piyasanın belirleyiciliğine bırakılmıştı. Bir borçlu eğer altınla ödeme önerirse, alacaklı böyle bir ödemeyi toptan reddedebilir ya da ancak ikisinin anlaşacakları bir değer üzerinden altınla ödeme yapılmasını kabul edebilirdi. Bakır para, günümüzde, küçük gümüş paraların bozdurulması dışında, yasal ödeme parası değildir. Bu durumda, standart olarak kullanılan metalle standart olmayan metal arasındaki ayrım, nominal bir ayrım olmaktan öte bir şeydi.

Zaman içinde halk çeşitli madeni paraların kullanımına giderek alıştıkça ve buna bağlı olarak madeni paraların birbirlerinin değerleri arasındaki oranı daha iyi kavradıkça, bir çok ülkede bu oranın saptanması ve bir yasayla, örneğin bir guinea'nın, yani belirli bir ağırlık ve ayarda bir guinea'nın, 21 shilling'le mübadele edilebileceğini ya da o tutardaki bir borç için yasal ödeme birimi sayılması gerektiğini belirtmenin daha yararlı görüldüğünü sanıyorum. Böyle olunca ve bu biçimde düzenlenmiş bir orantı devam ettiği sürece, standart olan metalle, standart olmayan metal arasındaki ayırımın, nominal bir ayrımdan pek farkı kalmamaktadır.

Bununla birlikte, bu saptanan orandaki herhangi bir değişiklik sonucunda bu ayrım, yeniden nominal bir ayrım olmaktan çıkar, ya da en azından çıkmış gibi görülür. Örneğin, guinea'nın yasayla saptanmış değeri 20 shilling'e düşürülür ya da 22 shilling'e çıkarılırsa,

(*) Guinea : 21 shilling değerinde altın para birimi.

gümüş parayla tutulan tüm hesaplar ve bununla ödenmesi gereken hemen tüm borçlar bu iki halde de, öncekinin aynı gümüş para tutarıyla kapatılabilir; ancak bir halde daha çok, diğerinde daha az olmak üzere, çok farklı miktarlarda altın paraya gerek duyulur. Bu durumda gümüş, altına oranla değer bakımından daha sabitmiş gibi görünür. Altın değerini, gümüş ölçüyor görünür, altın gümüş değerini ölçüyor gibi görünmez. Altın değeri, mübadele edebileceği gümüş miktarına bağlı gibi görünmektedir; oysa gümüş değeri mübadele edebileceği altın miktarına bağlı gibi gözükmemektedir. Ne var ki, bu fark tümüyle, hesapların altın para yerine gümüş para cinsinden tutulması ve büyük-küçük bütün para tutarlarının gümüşle ifade edilmesi adetinden doğmaktadır. Bu adet değişirse Bay Drummond'un yirmibeş ya da elli guinea'lık bonoları daha önce olduğu gibi, yine aynı biçimde yirmibeş ya da elli guinea'yla ödenebilecektir. Böyle bir değişiklikten sonra, bono, daha öncekinin aynı miktar altınla ödenirken, çok farklı miktar gümüş gerektirecektir. Böyle bir senetin ödenmesinde, altın, değer bakımından gümüşten daha sabitmiş gibi görünecektir. Altın, gümüş değerini ölçüyor gibi görünecek, gümüş ise altın değerini ölçer görünmeyecektir. Hesapları bu biçimde tutmak, senetleri ve diğer para yükümlülüklerini altınla belirleme adeti genelleşip yaygınlaşacak olsa, gümüş yerine özel olarak altın, standart metal yani değer ölçütü metal sayılacaktır.

Gerçekte, değişik madeni paraların, değeri arasında saptanan oranlardan herhangi biri kullandığı sürece, en pahalı metalin değeri, tüm madeni paraların değerini belirler. On iki bakır Penny, en iyi kaliteden olmayan ve para olarak basılmadan önce yedi gümüş penny bile etmeyen, çarşı tartısıyla yarım pound bakır ihtiva eder. Ancak, yasaya göre, bu on iki bakır penny'nin bir shilling'le mübadele edilebileceği saptandığı için, bunlar pazarda bir shilling değerinde kabul edilirler ve karşılık olarak her zaman için bir shilling alırlar. Büyük Britanya'nın son altın para reformundan önce bile, en azından Londra'da ve Londra'nın yakın çevresinde tedavülde olan altının standart saptanmış ağırlığı, gümüşün büyük bölümüne oranla, genellikle daha iyi korunmuştur. Oysa, yıpranmış ve bozuk ayarlı yirmi bir shilling o kadar fazla olmamakla beraber belki yine yıpranmış ve bozuk ayarlı bir guinea'ya eşdeğer sayılmıştır. Herhangi bir ülkenin tedavüldeki madeni parasının standart ağırlığını koruması ne ölçüde mümkünse, son yasal düzenlemeler de altın parayı standart ağırlığına o ölçüde yaklaştırmıştır; resmi kurumlarda altının mutlaka tartılarak teslim alınması kuralı yürürlükte kaldığı sürece de, altın paranın, saptanan standart ağırlığının korunması, çok mümkün görünmektedir. Gümüş para, altın para reformundan önce de olduğu gibi, yine ayarı bozuk ve yıpranmış bir durumdadır. Bununla birlikte, pazarda, bu bozuk ayarlı gümüş yirmi bir shilling, hâlâ bu mükemmel altın bir guinea değerinde sayılmaktadır.

Altın para reformunun mübadele edebileceği gümüş para değerini yükselttiği açıktır.

İngiltere darphanesinde, bir pound altından kırk dörtbuçuk guinea basılmaktadır; bir guinea yirmi bir shilling ettiğine göre bir pound ağırlığında altından basılan kırk dört buçuk guinea, kırk altı pound-ondört shilling-altı penny'e denktir. Bu nedenle bu altın paranın bir onsu, gümüş 3 £ 17 s. 10 1/2 d. (*) değerindedir. İngiltere'de para bastırırken resim, seignorage (**) kesintisi yoktur ve darphaneye bir pound ya da bir ons standart ağırlıkta altın külçe götüren kimse, karşılığında yine bir pound ya da bir ons ağırlığında basılmış altın para alır. Demek ki, İngiltere'de bir ons altının darphane fiyatı, üç sterling - onyedi shilling - onbuçuk penny'dir, bir başka deyimle standart altın külçe'ye karşılık darphanenin basıp teslim ettiği altın paranın miktarı budur.

Altın para reformundan önce, standart altın külçesinin bir onsunun fiyatı, piyasada, yıllarca 3 £ 18 s. bazen de 3 £ 19 s. ve çoğu kez de 4 £ olmuştur; ayarı bozuk, aşınmış parada ise bir onsdan daha fazla standart altın bulunması pek mümkün değildir. Altın para reformundan sonra, standart altın külçesinin bir onsunun piyasa fiyatı 3 £ 17 s. 7 d sınırını pek geçmemiştir. Altın para reformundan önce bu piyasa fiyatı darphane fiyatının az veya çok üstünde olurdu. Reformdan beri, piyasa fiyatı, sürekli olarak darphane fiyatından düşük bir düzeydedir. Ancak, bu piyasa fiyatı, ister altın ister parayla ödenmiş olsun, hep aynıdır. Bu nedenle son altın para reformu sadece altın paranın değerini yükseltmekle kalmamış, altın külçeye ve belki de tüm diğer metalara oranla, gümüş paranın değerini de aynı biçimde yükseltmiştir; ancak, birçok metanın fiyatı öylesine çok çeşitli etkilenmelerle karşı karşıyadır ki, bu metalara oranla altın ve gümüş değerindeki yükseliş farkedilir ölçüde belirgin olmayabilir.

İngiltere darphanesinde, standart gümüş külçenin bir pound'undan, yine bir pound ağırlığında standart gümüş ihtiva eden, altmışiki shilling basılır. Dolayısıyla İngiltere'de beş shilling iki penny bir ons, gümüşün darphane fiyatı olmaktadır. Bir Başka deyimle standart gümüş külçeye karşılık darphanenin basıp teslim ettiği gümüş para miktarı beş shilling iki penny'dir. Altın para reformundan önce, bir ons standart gümüş piyasa fiyatı, çeşitli hallerde, beş shilling dört penny, beş shilling beş penny, beş shilling altı penny, beş shilling yedi penny ve çoğu kez de beş shilling sekiz penny idi. Ama beş shilling yedi penny'nin en yaygın fiyat olduğu anlaşılmaktadır. Altın para reformundan sonra, standart ayarda gümüş külçenin bir

(*) 3 pound Sterling 17 shilling 10½ penny.
(**) Bir tür para basma hakkı.

onsunun piyasa fiyatı, zaman zaman beş shilling beş penny'ye düşmüştür. Bu son fiyattan daha yükseğe ise hemen hiç çıkmamıştır. Gümüş külçenin piyasa fiyatı, altın para reformundan bu yana önemli ölçüde düşmekle birlikte, darphane fiyatı düzeyine kadar da inmemiştir.

İngiliz madeni paralarında bulunan çeşitli metaller arasındaki oranda, bakır gerçek değerinin çok üzerinde tutulurken, gümüşe gerçek değerinin biraz altında değer biçilmiştir. Avrupa piyasasında, Fransız ve Hollanda madeni paralarında bir ons kaliteli altın, yaklaşık ondört ons kaliteli gümüşle mübadele edilmektedir. İngiliz madeni para sisteminde ise, onbeş ons gümüşle yani Avrupa'daki yaygın değerlendirilişinden daha fazla gümüşle, mübadele edilir. Ancak İngiltere'de bile, İngiliz bakır parasının yüksek fiyatı sonucunda bakır çubukların fiyatının yükselmemesi gibi külçe gümüş fiyatı da İngiliz gümüş parasının düşük değeri sonucunda ucuzlamamıştır. Çubuk halindeki bakırın, gümüşle arasında olması gereken oranı korumasına yol açan aynı neden yüzünden, külçe gümüş, altınla arasında olması gereken oranı hâlâ korumaktadır.

III. William'ın hükümdarlığı döneminde yapılan gümüş para reformundan sonra, gümüş külçenin fiyatı darphane fiyatının biraz üstünde kalmayı sürdürmüştür. Bay locke ,bu yüksek fiyatın, gümüş külçeye karşı olan talebin, gümüş paraya olan talepten daha fazla olmasına yol açmıştır. Ancak, ülke içindeki, yaygın alım-satım işlerinde gümüş paraya ihtiyaç duyan insanların sayısı doğal olarak ihracat ya da başka nedenlerle gümüş külçe talep edenlerden çok daha fazladır. Günümüzde aynı biçimde, altın külçe ihracına izin verilmiş ama altın para ihracatı yasaklanmıştır; ancak altın külçenin fiyatı darphane fiyatının altına düşmüştür. Oysa, o dönemde, tıpkı günümüzde olduğu gibi, gümüş para, altına oranla daha düşük değerde tutulmuştur ve altın para (o dönemde de altın para için bir reformun gerekli olduğu düşünülmüyordu) yine günümüzde de olduğu gibi, o dönemde, bütün madeni paraların gerçek değerini düzenlemekteydi. O dönemde yapılan gümüş para reformu, gümüş külçenin fiyatını darphane fiyatı düzeyine düşürmediğine göre, günümüzde, benzer bir reformun bunu yapabilmesi mümkün değildir.

Gümüş para, altın para gibi mümkün olduğu kadar standart ağırlığına yaklaştırılsa, bir guinea'nın, şu anda parolan orana göre, satın alabileceği gümüş külçeden daha fazla miktar gümüş parayla mübadele edilmesi mümkündür. Bu takdirde gümüş para tam standart ağırlığında olacağından, önce bu parayı, altın para karşılığında satmak için eriterek külçeye çevirmek, sonra da bu altın parayı sonradan yine aynı biçimde eritilecek olan gümüş parayla mübadele etmek kârlı olacaktır. Bu sakıncayı önlemek için tek yol bu iki metal arasında şu anda varolan oranı değiştirmektir.

Ölmüş para, şu anda, altınla arasında olması gereken oranın ne ölçüde altındaysa, o ölçüde yüksek değerde tutulacak olsa, bu

sakınca belki biraz daha azalırdı; tabii bunun için bakırın bir chilling bozukluktan daha fazla miktarlar için yasal ödeme aracı sayılmaması gibi; aynı biçimde, gümüşün de, bir guinea bozukluktan daha büyük miktarlar için yasal ödeme parası olamayacağına ilişkin bir hükmün konulması şarttır. Şimdi, nasıl hiçbir alacaklı, bakırın yüksek değerde tutulmasından ötürü aldatılmış olmuyorsa, o takdirde de hiçbir alacaklı gümüş paranın yüksek değerde tutulmasından dolayı aldatılmış olmaz. Sadece bankacılar böyle bir düzenlemeden hoşnut kalmayacaktır. Talepler çok arttığı zaman bankacılar bazen altı penny'lik paralarla ödeme yaparak zaman kazanmaya çalışırlar; böyle bir düzenleme, hemen ödeme yapmamak için onların bu güvenirliklerini sarsıcı yola sapmalarını önleyecektir. Her zaman için kasalarında, günümüzde olduğundan daha çok nakit bulundurmak zorunda kalacaklar ve bankalar için kuşkusuz önemli bir sakınca olmakla birlikte bu alacaklıları için önemli bir güvence olacaktır.

Bugünkü mükemmel durumdaki altın paramızla bile üç pound on yedi shilling onbuçuk penny (altının darphane fiyatı), kuşkusuz bir ons'dan daha fazla standart altın içermemektedir ve bu yüzden standart altın külçesinin de bir ons'undan fazla satınalmayacağı sanılır. Oysa altın para, külçe altından daha kullanışlıdır, üstelik İngiltere'de para bastırmak ücretsiz olmakla birlikte darphaneye külçe olarak götürülen altının, üstünden birkaç hafta geçmeden sahibine para olarak teslim edilmesi mümkün değildir. Darphanenin günümüzdeki yoğun çalışması sırasında para ancak birkaç aylık bir gecikmeyle teslim edilebilmektedir. Bu gecikme, düşük oranlı bir vergiye eşdeğerdedir; bu yüzden altın parayı, eşit miktardaki altın külçeden daha değerli kılmaktadır. İngiliz gümüş parası, altınla arasında olması gereken oranda değerlendirmiş olsa; gümüş külçenin fiyatı, belki gümüş para reformu yapılmaksızın, darphane fiyatının altına düşerdi; bozuk ayarlı, aşınmış gümüş paranın değeri bile, mübadele edebildiği mükemmel durumdaki altın paranın değeri tarafından belirlenmektedir.

Hem altın, hem de gümüş para basımına konulacak düşük bir resim ya da seignarage, bu madeni paraların eşit miktardaki külçelerine olan üstünlüğünü, belki daha da artıracaktır. Para biçiminde basılmak, bu düşük vergi miktarına oranla, para olarak basılmış olan madenin değerini yükseltecektir; tıpkı biçiminde, biçimin fiyatına oranla metal kaplamanın değerini daha da artırması gibi madeni paranın külçesinden değerli olması eritilmesini önleyece, böylece külçe ihracatına engel olacaktır. Her hangi kamusal bir zorunluluk nedeniyle para ihraç etmek gerekirse, bu paranın büyük çoğunluğu kısa süre içinde, kendiliğinden geri dönecektir. Çünkü yurt dışında sadece külçe ağırlığı cinsinden satılabilir. Yurt içinde ise, külçe ağırlığının satın alabileceğinden fazlasını satınalmaktadır. Bu nedenle gümüş parayı tekrar ülkeye sokmak kârlı olacaktır. Fransa'da para basımına konulan yüzde sekizlik seignorage saye-

sında, Fransız parasının, yurt dışına çıktığında kendiliğinden ülkeye geri döndüğü söylenmektedir.

Altın ve gümüş külçelerin piyasa fiyatlarında zaman zaman görülen dalgalanmalar, tüm diğer metalarda benzer dalgalanmalar doğuran aynı nedenler yüzünden meydana gelmektedir. Bu metallerin, denizde ve karada çeşitli kazalar nedeniyle, sık sık yitip gitmeleri; yaldız ve kaplama işlerinde sırma ve işlemelerde fire vermeleri, madeni para ve yemek takımı olarak kullanımlarında yıpranıp aşınmaları yüzünden, altın ve gümüş yataklarına sahip olmayan tüm ülkelerin, bu kayıp ve israfı karşılamak için sürekli ithalat yapması gerekmektedir. İthalat yapan tüccarların, tüm diğer tüccarlar gibi, çeşitli zaman aralıklarıyla yaptıkları ithalatı, o anda varolan talep miktarına, ellerinden geldiği kadar uydurmaya çalıştıklarını kabul edebiliriz. Ama, tüm dikkatlerine rağmen ithal ettikleri miktar talebi bazen aşar, bazen gerisinde kalır. Gerektiğinden fazla külçe ithal ettikleri zaman, yeniden ihraç riski ve zahmetiyle karşılaşmaktansa, bazen, malın bir kısmını ortalama ya da alışılmış fiyatın biraz daha altında satmaya kalkarlar. Tam tersine, gerekenden daha az ithal ederlerse, o fiyattan biraz fazlasını elde ederler. Ancak, bu dönem dönem görülen tüm dalgalanmalar süresinde, altın ya da gümüş külçenin piyasa fiyatı, hiç değişmeden sabit bir biçimde, birkaç yıl boyunca darphane fiyatının az-çok yukarısında ya da az-çok altında kalmayı sürdürürse fiyatın bu sürekli sabit üstünlüğünün veya düşüklüğünün; belli miktar madeni parayı, standart olarak içermesi gereken külçe miktarından daha değerli ya da daha değersiz kılan ve madeni para basımına ait bir şeyin sonucu olduğuna inanabiliriz. Bu sürekli sabit olan sonuç, aynı şekilde, sabit bir neden gerektirir.

Bir ülkenin, parası, belirli bir zaman ve yerde tedavüldeki madeni paranın, saptanmış standart ağırlığını az ya da çok koruyor olmasına bağlı olarak, az ya da çok güvenilir bir değer ölçütüdür. Örneğin, İngiltere'de kırkdörtbuçuk guinea tam bir pound standart altın veya onbir ons katışıksız altın ve bir ons da alaşım içeriyorsa, İngiltere'nin altın parası, belli bir zaman ve yerde, işın niteliği izin verdiği ölçüde, malların fiili (actual) değerinin kesin bir ölçütü olur. Ancak, sürtünme ve aşınma nedeniyle, kırkdörtbuçuk guinea'da bir pound standart altından genellikle daha az ağırlıkta altın bulunuyorsa, bu altın eksikliği bazı altın yuvarlaklarda daha çok olabileceği için değer ölçümü, diğer bütün ağırlık ve ölçülerin genellikle karşılaştıkları türden bir kesin olmama durumuyla karşı karşıyadır. Bu ölçü ve ağırlıkların standart boyutlarını hemen hiç koruyamamaları yüzünden, tüccar, elinden geldiği ölçüde, mallarının fiyatını, bu ölçü ve ağırlıkların ne olması gerektiğine göre değil, ağırlık ve ölçülerin kendi deneyimleriyle bulduğu fiili ortalama düzeyine göre ayarlar. Madeni parada var olan benzer bir sakınca yüzünden, malların fiyatları, aynı biçimde, madeni parada bulunması gereken saf altın ya da gümüş miktarına göre değil, bunla-

rın fiilen bulundurduğu ve deneyimle anlaşılan ortalama altın veya gümüş miktarına bağlı olarak belirlenir.

Malların para cinsinden fiyatı derken, para birimi ne olursa olsun, hep bu malların karşılık olarak satıldıkları saf altın ya da gümüş miktarını belirtmek istediğime dikkat edilmelidir. Örneğin I. Edward dönemindeki altı shilling - sekiz penny'yi, günümüzün bir pound sterling'iyle aynı fiyatta kabul ediyorum, çünkü anlaşılan altı shilling-sekiz penny aynı miktar saf gümüş içermekteydi.

BÖLÜM VI

META FİYATLARININ BİLEŞENLERİ ÜSTÜNE

Mal-mevcudu birikiminden ve toprağın mülk edinilmesinden önce toplumun o ilkel durumunda, değişik nesneleri birbiriyle mübadele etmek için konulabilecek tek kuralın, bu nesneleri elde etmek için gereken emek miktarları arasındaki oran olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bir avcı toplumunda bir kunduzun öldürülmesi, bir geyiği öldürmek için gereken emeğin iki katı emeğe maloluyorsa, doğal olarak, bir kunduz iki geyikle mübadele edilecek yani iki geyik değerinde olacaktır. İki günlük ya da iki saatlik emek ürünün, bir günlük ya da bir saatlik emek ürününden iki kat değerli olması doğaldır.

Eğer bir emek türü diğerinden daha zorsa, bu güçlük farkı tabii hesaba katılır; bu zor işteki bir saatlik emek ürünü, çoğu kez, bir başka işteki iki saatlik emek ürünüyle mübadele edilebilir.

Bir emek türü, olağandışı bir beceri ve deha gerektiriyorsa, insanların bu tür yeteneklere duydukları beğeni; tabii bu ürünlere, onlara harcanan zamanın gerektirdiğinden daha fazla bir değer verecektir. Bu tür yeteneklere, ancak uzun çalışmalar sonucu ulaşılabilir ve bu emek ürünlerinin çok yüksek değeri, çoğu kez ancak bu yetenekleri edinebilmek için harcanması gereken zaman ve emeğin makul karşılığı olabilmektedir. Toplumun gelişkin döneminde, emek ücretine, genellikle, güçlük ve yetenek için böyle paylar eklenir; başlangıçtaki ilkel dönemlerde de, buna benzer bir şeyin yapılmış olması mümkündür.

Bu durumda, emeğin tüm ürünü emekçiye aittir; herhangi bir metayı elde etmek ya da üretmek için, genel olarak harcanan emek miktarı, bu metanın satınalacağı, hükmedeceği ya da mübadele edeceği emek miktarını belirleyebilecek tek koşuldur.

Bir takım kişilerin elinde mal-mevcudu birikir birikmez, bunlardan bazıları, bu mal-mevcudunu, doğal olarak, gayretli kimseleri işe koşmakta ve bunların işlerini ya da bunların emeklerinin malzemelerin değerine kattığı şeyi satıp bir kâr elde etmek için, bu insanlara iş malzemesi ve geçim maddeleri sağlayacaklardır. Tamam-

lanmış manüfaktür ürünü, para, emek ya da başka mallarla mübadele edildiğinde, malzemelerin fiyatları ve işçi ücretlerini ödedikten sonra mal-mevcudunu bu serüvene atmayı göze alan girişimcinin kârı olarak bir şeyin verilmesi zorunludur. Böylece, işçilerin malzemelere kattığı değer bu durumda iki kısma ayrışır; birisi işçilerin kendi ücretlerini karşılar, diğeri de işverenin önceden yatırmış olduğu toplam malzeme ve ücret stokuna bağlı olarak kârını karşılar. İşveren, onların ürününü satmakla yalnız mal-mevcudunu yeniden yerine koymaktan fazla bir şey beklemeseydi, o işçileri çalıştırmakta bir çıkarı olmazdı ve kârı ile mal-mevcudunun büyüklüğü arasında belli bir oran bulunmasaydı, küçük tutarda bir mal-mevcudu yerine büyüğünü kullanmakta da hiçbir çıkarı olmayacaktı.

Mal-mevcudu kârının belki özel türde bir emeğe, yani denetleme ve yönetme işine verilen ücrete koyulan değişik bir isim olduğu akla gelebilir. Oysa bu ikisi tamamen farklıdır, oldukça farklı esaslara göre belirlenmektedirler, üstelik emek olduğu varsayılan bu denetleme-yönetim işinin miktarı, güçlüğü ya da becerisi ile aldığı ücret arasında bir oran yoktur. Bu tutar, sadece yatırılan mal-mevcudu değeri tarafından belirlenir ve bu mal-mevcudunun büyüklüğüne oranla yüksek ve düşük olur. Örnek olarak, manüfaktürde kullanılan mal-mevcudunun ortalama yıllık kârının yüzde on olduğu belirli bir bölge ele alalım; burada herbirinde yılda onbeş pound'a çalışan, yani yılda üçyüz pound harcanarak çalıştırılan yirmi işçinin bulunduğu iki ayrı manüfaktür olsun. Ayrıca, bu manüfaktürlerden birinde işlenen malzemelerin yılda sadece yediyüz pound tuttuğunu, diğerinde işlenen daha değerli malzemelerin yılda yedibin pound tuttuğunu varsayalım. Bu durumda, birincisinde bir yılda kullanılan sermaye bin pound tutarken, diğerinde yedibinüçyüz pound tutacaktır. Yüzde on hesabıyla, birinci girişimci sadece, yaklaşık yüz pound'luk bir yıllık kâr bekleyecektir, diğeri ise yaklaşık yediyüz otuz pound kâr elde etmeyi umacaktır. Kârları bu kadar farklı olmakla birlikte iki manüfaktürde de yapılan denetim-gözetim işi, tümüyle ya da hemen hemen aynı olabilir. Büyük işyerlerinin çoğunda, bu denetim-gözetim işinin hepsi, belirli bir kişiye devredilir. Bu kişinin aldığı ücret, bu denetim-gözetim işinin fiyatını uygun biçimde ifade etmektedir. Bu ücret saptanırken, genellikle, sadece bu sorumlunun emeğine ve becerisine bakılmaz, ona duyulan güven de göz önünde tutulur, yine de bu ücretle bu kişinin işletme sorumluluğunu üstlendiği sermaye arasında hiçbir zaman düzenli bir oran yoktur; sermaye sahibi ise, böylece hiçbir emek harcamadığı halde, kârı ile sermayesi arasında mutlaka düzgün bir oran olmasını bekler. Bu nedenle, meta fiyatlarında mal-mevcudunun kârı, işçi ücretlerinden tümüyle farklı bir bileşeni oluşturmakta ve bu bileşen oldukça farklı esaslarca ayarlanmaktadır.

Bu durumda, emek ürününün tamamı hep emekçiye ait olmaz. Çoğu kez, emekçinin bunu, kendisini çalıştıran mal-mevcudu sahi-

biyle bölüşmesi gerekmektedir. Bir meta elde etmek ya da üretmek için genel olarak harcanan emek miktarı artık bu metanın genellikle satınalacağı, hükmedeceği ya da mübadele edeceği emek miktarını düzenleyebilen biricik koşul da değildir. Önceden emeğin ücretini ve iş malzemelerini sağlamış bulunan mal-mevcudunun kârı için fazladan bir miktarın gerektiği açıktır.

Bir ülkenin toprağı tümüyle özel mülkiyete dönüşür dönüşmez, tüm diğer insanlar gibi toprak sahipleri de, ekmeden biçmeyi çok severler ve toprağın doğal ürünleri için bile rant isterler. Toprak herkesin ortak kullanımındayken, çalışan kişiye sadece toplama zahmetine malolan ormandaki odun, çayırdaki ot, toprakta kendiliğinden yetişen doğal yemişler, artık ona bile üzerlerine ek bir fiyat binmiş olarak gelirler. Artık çalışan kişinin onları toplaması için gerekli izin belgesine para ödemesi, bir yerde emek harcayarak topladığı ya da ürettiği şeylerin bir bölümünü toprak sahibine vermesi gerekmektedir. Bu kısım, ya da bununla aynı anlama gelen bu kısmın fiyatı, toprak rantını oluşturur, bu rant bir çok meta fiyatının üçüncü bir bileşenidir.

Fiyatın tüm bileşenlerinin gerçek değerlerinin, bu bileşenlerin herbirinin satınalabileceği ya da hükmedebileceği emek miktarıyla belirlendiğine dikkat edilmelidir. Emek, sadece fiyatın emek bileşeninin değerinin değil, hem rant bileşeninin hem de kâr bileşeninin değerinin ölçütüdür.

Her toplumda her metanın fiyatı mutlaka, bu bileşenlerden biri, ikisi ya da üçünden oluşur; her gelişmiş toplumda ise bunların üçü de fiyatın bileşeni olarak, az ya da çok ölçüde metaların büyük bir çoğunluğunun fiyatını oluşturur.

Örneğin, tahıl fiyatında, bir bileşen toprak rantını karşılar, diğeri üretiminde çalıştırılan işçilerin ve iş hayvanlarının ücretlerini veya bakım giderlerini sağlar, üçüncü bileşen de çiftçinin kârına gider. Bu üç bileşen, ya doğrudan doğruya ya da eninde-sonunda tahıl fiyatını oluşturmaktadırlar. Çiftçinin mal-mevcudunu yerine koymak ya da iş-hayvanlarıyla diğer tarım aletlerinin yıpranma ve aşınma paylarını karşılamak için belki dördüncü bir bileşenin gerekli olduğu düşünülebilir. Ancak, herhangi bir tarım aletinin, örneğin saban çeken bir atın fiyatının da, aynı üç bileşenden, yani üstünde yetiştirildiği toprağın rantı, beslenmesi ve bakımı için gerekli olan emek ve rant ile bu emeğin ücretini önceden ödemiş olan çiftçinin kârından oluştuğunu gözönünde tutmak gerekir. Gerçi tahıl fiyatı, atın fiyatını ve bakımını ödeyebilir; ancak toplam fiyat, doğrudan doğruya ya da eninde sonunda üç bileşene; rant, emek ve kâr'a ayrışacaktır.

Un ya da kırmanın fiyatında, tahıl fiyatına ek olarak değirmencinin kârını ve yanında çalışanların ücretlerini; ekmeğin fiyatında, fırıncının kârı ile yanında çalışanların ücretlerini; her iki fiyatta da, tahılı çiftçinin evinden değirmene, değirmenden fırına ta-

şıma emeğinin ücretiyle, bu emeğin ücretini peşinen ödemiş olan kişinin kârını eklememiz gerekir.

Keten fiyatı, tahıl fiyatını oluşturan aynı üç bileşene ayrışır. Keten fiyatına, keten tarayıcısının, bükücüsünün, dokumacısının, kasarcının v.b. ücretleriyle, herbirinin işvereninin kârını eklememiz gerekir.

Bir meta artan oranda manüfaktür ürünü oldukça, ücret ve kâr bileşenleri, rant bileşenine oranla büyümeye başlar. Manüfaktürün gelişimi sonucunda sadece kâr edenlerin sayısı artmaz, her bir sonraki kâr, bir öncekinden büyük olur, çünkü bu kârı sağlayan sermaye, hep daha büyük olmak zorundadır. Örneğin, dokumacıları çalıştıran sermayenin iplik bükücülerini çalıştıran sermayeden daha fazla olması gerekir, çünkü bu sermaye sadece kendisini bir kâr fazlasıyla yenilemekle kalmaz, aynı zamanda dokumacıların ücretini öder; ayrıca mutlaka sermaye ile kâr arasında belli bir oran olmalıdır.

Bununla birlikte, en ileri toplumlarda sadece iki bileşenden, yani kâr ve ücretten oluşan bir kaç meta her zaman bulunur; yalnızca emek ücretinden oluşan daha az sayıda meta da mevcuttur. Örneğin, denizden çıkan balığın fiyatında, bir bileşen balıkçının emeğini, diğeri balıkçılıkta kullanılan sermayenin kârını karşılar. İlerde göstereceğim gibi, bazen katılsa da, rant pek bu fiyata girmez. Avrupa'nın çoğu yerinde, tatlı su balıkçılığında durum farklıdır. Som balığı için bir rant ödenir, buna toprak rantı adı verilmese de, bu rant, ücretlerin ve kârın yanısıra som balığı fiyatına giren bir bileşeni oluşturur. İskoçya'nın bazı bölgelerinde deniz kıyısında, genel olarak İskoç Çakılı adı verilen ufak renkli taşları toplayan bir takım yoksullar vardır. Bunlara taşçının ödediği fiyat, tümüyle harcadıkları emeğin ücretidir; ne rant ne de kâr bu fiyata katılmamıştır.

Ancak, herhangi bir metanın toplam fiyatı, eninde-sonunda, bu bileşenlerin birine, diğerine ya da üçüne birden, ayrışmak zorundadır; toprak rantı ödenip o malı yetiştirme, imal etme ve pazara getirmekte kullanılan bütün emeğin de bedeli karşılandıktan sonra, geriye ne kalırsa bu kalan miktarın mutlaka bir kişinin kârı olması gerekir.

Tek tek ele alındığında, nasıl her metanın fiyatı ya da mübadele değeri, bileşenlerin birinden ya da diğerinden veya üç bileşenden oluşuyorsa; her ülkenin toplam yıllık emeğinin ürününü oluşturan metaların hepsinin değeri topluca ele alındığında, yine aynı üç bileşene ayrışmak zorundadır ve bunun o ülkede yaşayan çeşitli insanlar arasında, emeklerinin ücreti, sermayelerinin kârı ya da topraklarının rantı olarak bölüştürülmesi gerekmektedir. Her toplumda, bir yılda emek harcanarak toplanan ya da üretilen şeylerin hepsi, ya da bununla aynı şey demek olan bu şeylerin fiyatının tamamı aslında, toplumun bazı çeşitli üyelerine bu biçimde bölüştürülür.

Ücretler, kâr ve rant, tüm gelirin olduğu gibi, tüm mübadele değerinin de üç temel kaynağıdır. Tüm diğer gelirler eninde sonunda bu üç kaynağın birinden ya da diğerinden türetilmektedir.

Gelirini kendisine ait bir kaynaktan sağlayan kişi, bunu, emeğiyle, mal-mevcuduyla ya da toprağıyla sağlamak zorundadır. Emekten elde edilen gelire ücret adı verilir. Mal-mevcudu işleten ya da kullanan insanın bu mal-mevcudundan elde ettiği gelire kâr adı verilir. Mal-mevcudunu kendisi kullanmayan, ancak, başka birine ödünç veren kişinin elde ettiği gelire faiz ya da paranın kullanım hakkı adı verilir. Bu, borç alanın ödünç verene, o paranın kullanılması sayesinde eline geçen kâr etme fırsatı için ödediği karşılıktır. Doğal olarak, bu kârın bir kısmı, riski göze alıp onu kullanma yüküne giren borçluya; bir kısmı da, bu kâr fırsatını ona veren alacaklıya ait olur. Paranın faizi, o paranın kullanımı sonucunda elde edilen kârdan ödenmediği takdirde mutlaka bir başka gelir kaynağından ödenmesi gereken -tabii eğer borçlu, birincinin faizini ödemek üzere, ikinci bir borç sözleşmesi yapan bir savurgan değilse- türev bir gelirdir. Tamamıyla topraktan elde edilen gelire rant adı verilmektedir ve toprak sahibine aittir. Çiftçinin gelirinin bir bölümü emeğinden, bir bölümü de mal-mevcudundan sağlanmaktadır. Çiftçiye göre toprak, emeğinin ücretini çıkarmasını ve mal-mevcudunun kâr etmesini mümkün kılan bir araçtan başka bir şey değildir. Bütün vergiler ve buna bağlı bütün gelirler; bütün aylıklar, emekli aylıkları, her çeşit kira eninde sonunda bu üç ana gelir kaynağıdan türetilir ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak emek ücretiyle, mal-mevcudu kârıyla ya da toprak rantıyla ödenirler.

Bu üç farklı gelir türü, farklı insanlara aitse, kolaylıkla ayırdedilebilirler; ancak, aynı insana aitse, bazen hiç değilse günlük konuşma dilinde, birbiriyle karıştırılırlar.

Kendine ait mülkün bir bölümünü kendisi ekip-biçen bir beyefendinin, ekim maliyetini çıkardıktan sonra, hem toprak sahibinin rantını, hem de çiftçinin kârını kazanması gerekir. Oysa o tüm kazancına kâr adını verir, böylece hiç değilse günlük konuşmada, rant ile kârı karıştırmış olur. Kuzey Amerika ve Batı Hint Adalarındaki çiftçilerimizin büyük bir bölümü böyledir. Bunların büyük çoğunluğu kendi topraklarını ekerler, bu yüzden hiç plantasyon rantından söz edildiğini duymayız ama, plantasyondan elde edilen kârları sık sık duyarız.

Sıradan çiftçiler, çiftliğin genel işlerini idare etmek için genellikle kâhya çalıştırmazlar. Çoğu kez, saban, tırmık kullanma, v.s. gibi işlerde de büyük ölçüde kendileri çalışırlar. Bundan dolayı, rantı ödedikten sonra üründen geriye kalan, sadece ekip-biçmede kullanılan mal-mevcudu ve onun ortalama kârını değil, aynı zamanda işçi ve kâhya olarak almaları gereken ücreti de sağlamalıdır. Oysa rant ödendikten ve mal-mevcudu yerine konduktan sonra arta kalan miktara kâr adı verilmektedir. Oysa bunun bir bölümünün emeğin ücreti olduğu açıktır. Bu ücreti vermeyip tasarruf ettiği için çift-

çi doğal olarak bunu kendisi kazanmış olur. Dolayısıyla bu durumda ücretle kâr karıştırılmış olmaktadır.

Hem malzeme satınalmasına, hem de işini pazara götürünceye kadar geçinmesine yetecek ölçüde mal-mevcuduna sahip tek başına çalışan bir manüfaktürcü hem bir usta emrinde çalışan gündelikçinin ücretini, hem de o gündelikçinin ürününü satan ustanın elde edeceği kârı kazanmış olur. Oysa, onun kazancının tamamına genellikle, kâr adı verilmektedir; bu takdirde yine, ücretle kâr birbirine karıştırılmış olur.

Bahçesini kendisi ekip-biçen bir bahçıvan, birbirinden ayrı üç öğeyi toprak sahibi - çiftçi - emekçi öğelerini kendi kişiliğinde birleştirmiş olur. Bundan dolayı, yetiştirdiği ürün ona birincinin rantını, ikincinin kârını, üçüncünün ücretini sağlamak zorundadır. Ancak bunların tümü, genellikle, emeğinin kazancı olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda, hem rant, hem kâr, ücretle karıştırılmış olur.

Metaların çoğunluğunun mübadele değerine rant ve kâr büyük ölçüde katıldığı için, uygar bir ülkede mübadele değerinin sadece ücretten oluştuğu çok az mal bulunur; bu yüzden, ülke emeğinin yıllık ürünü her zaman bu ürünü yetiştirip hazırlamak ve pazara getirmek için kullanılmış olan emekten çok daha fazla miktarda emek satınalmaya ya da hükmetmeye yetecektir. Toplum, her yıl satınalabileceği miktarda emeğin hepsini, her yıl kullansa, yıldan yıla emek miktarı giderek arttığı için, bu yılların her birinin üretimi bir önceki yılın üretiminden çok daha büyük olur. Oysa toplam yıllık ürün hiç bir ülkede, çalışanların geçiminin sağlanması doğrultusunda kullanılmaz. Her yerde, bu ürünün büyük bir kısmını çalışmayanlar tüketir; ürünün her yıl halkın bu iki kesimi arasında bölüşüldüğü farklı oranlara bağlı olarak, yıllık ürünün ortalama ya da alışılmış değerinin her yıl artıyor, azalıyor, ya da değişmeden aynı kalıyor olması gerekir.

BÖLÜM VII

METALARIN DOĞAL FİYATI VE PİYASA FİYATI ÜSTÜNE

Her toplumda ya da çevrede, emeğin ve mal-mevcudunun farklı kullanımlarına göre, hem ücretler, hem de kâr için aşağı-yukarı veya ortalama bir oran vardır. Bundan sonra göstereceğim gibi, bu oran, biraz toplumun içinde bulunduğu genel koşullar, yani zenginliği ya da yoksulluğu ve gelişen, duraklayan ya da gerileyen durumu tarafından; biraz da her işin özgün niteliği tarafından belirlenmektedir.

Buna benzer biçimde, her toplumda ya da çevrede yine aşağıda göstereceğim gibi, biraz toprağın bulunduğu toplum ve yörede var

olan genel koşullar ve biraz da toprağın doğal ya da işlenerek elde edilmiş verimliliği tarafından düzenlenen, ortalama ya da alışılmış bir rant oranı vardır.

Bu ortalama ya da alışılmış oranlara, genel olarak hüküm sürdükleri zamanda ve yerde ücret, kâr ve rantın doğal oranları adı verilebilir.

Bir metanın fiyatı, toprak rantını, emek ücretini ve o metayı yetiştirmek, hazırlamak ve pazara götürmek için kullanılan mal-mevcudunun kârını doğal oranlarına göre ödüyorsa ve buna yetecek miktardan ne az ne de çoksa, bu meta, doğal fiyatı adı verilebilecek bir fiyattan satılmaktadır.

Bu takdirde meta, değeri neyse ya da onu pazara getirene gerçekten kaça malolmuşsa, tamıtamına, o fiyattan satılır; gerçi günlük konuşma dilinde maliyet fiyatı denilen şeye, bu metayı yeniden satacak olan kişinin kârı katılmaz, ancak o kişi bu metayı çevresindeki ortalama kâr oranını sağlamayacak bir fiyattan satarsa zarar edeceği açıktır; çünkü mal-mevcudunu farklı bir biçimde kullanarak ortalama oranda kâr elde edecektir. Üstelik bu kişinin kârı, geliri yani geçim kaynağıdır. Malları hazırlayıp, pazara getirinceye kadar işçilerin ücretlerini ya da geçimlerini önceden peşin sağlaması gibi aynı biçimde, kendisine de, mallarının satışından beklediği kâra uygun olan geçimliği önceden ayırır. Dolayısıyla, bu mallar o kârı sağlamazsa bunları satacak kişiye gerçekten maloldukları söylenebilecek miktarı karşılamamışlar demektir.

Bu nedenle satıcıya bu kârı sağlayan fiyat, her zaman bir satıcının bazen mallarını satabileceği en düşük fiyat olmasa bile; bu fiyat, en azından tam bir serbestliğin bulunduğu bir yerde ya da satıcının işini dilediği kadar sık değiştirebildiği bir yerde, malını belli bir süre boyunca satmasının mümkün olduğu en düşük fiyattır.

Bir metanın çoğu kez satıldığı fiili fiyata, piyasa fiyatı adı verilir. Bu fiyat, doğal fiyatın üstünde, altında ya aynen onun kadar olabilir.

Her metanın piyasa fiyatı, pazara getirilmiş bulunan fiili miktarı ile o metanın doğal fiyatını, yani onu oraya getirmek için ödenmesi gerekli olan rant, emek ve kârın toplam değerini ödemeye hazır olanların oluşturduğu talep arasındaki orana göre belirlenir. Bu talebi oluşturan kişilere fiili talepçiler ve onların taleplerine de fiili talep adı verilebilir; çünkü bu talep, metanın pazara gelmesini etkileyebilecek güçtedir. Fiili talep mutlak talepten farklıdır. Çok yoksul bir adamın da, bir bakıma, altı atlı bir araba talebi olduğu söylenebilir; kendisi bunu çok isteyebilir; ancak onun talebini karşılamak üzere hiçbir zaman pazara bu meta getirilemeyeceği için bu talep fiili bir talep değildir.

Herhangi bir metanın pazara getirilmiş olan miktarı fiili talepten az olduğu zaman o metayı oraya getirmek için karşılanması ge-

reken rant, ücret ve kârın tüm değerini ödemeye hazır olan kişilerin hepsi, istedikleri miktarı elde edemezler. O malı satınalmamaktansa, bazıları, daha fazla para vermeye istekli olacaktır. Bu talepçiler arasında hemen bir rekabet başlayacak; miktar eksikliğinin boyutu, ya da rekabetçilerin zenginliğinin ve lüks tutkunluğunun rekabetteki kararlılığı çok ya da az kızıştırması oranında, piyasa fiyatı, doğal fiyatın çok veya az üstüne çıkacaktır. Aynı miktar eksikliği, o metanın elde edilmesinin kendileri için az ya da çok önemli oluşuna göre, eşit zenginlik ve lükse sahip rekabetçiler arasında, genellikle daha az ya da daha çok canlı bir rekabete yol açar. Bir kentin kuşatılması ya da kıtlık sırasında, hayati maddelerin fâhiş fiyatının nedeni de budur.

Pazara getirilmiş bulunan miktar fiili talebi aşarsa, bu miktarın hepsi, o metayı oraya getirmek için gereken rant, ücret ve kârın tüm değerini ödemeye hazır olanlara satılmaz. Metanın bir bölümünün daha az para vermek isteyenlere satılması gerekir, ve onların verdikleri düşük fiyat, tüm metanın fiyatını aşağıya çeker. Bu fazla gelen miktarın satıcı rekabetini az ya da çok artırmasına ve metayı derhal elden çıkarmanın satıcılar açısından az ya da çok önemli oluşuna bağlı olarak, piyasa fiyatı, doğal fiyatın çok ya da az altına düşer. Aynı fazla miktar dayanıklı bir maldan çok kolay bozulabilen maddelerin satışında; örneğin hurda demirden çok portakal satışında çok daha büyük bir rekabete yolaçar.

Pazara getirilmiş bulunan miktar tam fiili talebi karşılamaya yettiği ve artmayacak olduğu zaman, piyasa fiyatı ya tamamıyla ya da bunu bilebilmenin mümkün olması ölçüsünde doğal fiyatla çakışır. Eldeki mal miktarının tümü bu fiyata elden çıkarılabilir, ayrıca daha yüksek fiyata satılamaz. Çeşitli satıcılar arasındaki rekabet, hepsini, bu fiyatı kabule zorlar, ama bundan daha düşük bir fiyatı kabule zorlamaz.

Pazara getirilen her metanın miktarı, doğal olarak, kendini fiili talebe uydurur. Bu miktarın hiçbir zaman fiili talebi aşmaması, toprağını, emeğini ya da sermayesini herhangi bir metanın pazara getirilmesi doğrultusunda kullanan herkesin çıkarı gereğidir; bu miktarın hiçbir zaman fiili talepten az olmaması ise, tüm diğer insanların çıkarı gereğidir.

Bu miktar, herhangi bir zaman fiili talebi aşarsa, fiyatı oluşturan bileşenlerden bazılarına doğal oranından daha düşük bir miktarda ödeme yapmak gerekir. Eğer bu bileşen rant olursa, toprak sahiplerinin çıkarı, onları, topraklarının bir bölümünde ekimden vazgeçmeye yöneltecektir; bu bileşen eğer ücret ya da kârsa, birinci durumda işçilerin çıkarı, ikinci durumda da işverenlerin çıkarı, onları, emeklerinin ya da mal-mevcutlarının bir bölümünü işten geri çekmeye yöneltecektir. Çok geçmeden, pazara getirilmiş olan miktar, fiili talebi karşılamaya yeterli olanı geçmeyecek bir düzeye gelecektir. Meta fiyatının değişik bileşenleri, doğal oranlarına yük-

selecekler ve metanın fiyatı bir bütün olarak metanın doğal fiyatıyla çakışacaktır.

Bunun tersine herhangi bir zaman pazara getirilmiş olan miktar, fiili talebin altına düşerse, meta fiyatının bileşenlerinden bazılarının doğal oranlarının üstüne yükselmesi gerekir. Bu bileşen rantsa, diğer bütün toprak sahiplerinin çıkarı tabii onları, bu metanın yetiştirilmesi için daha çok toprak ayırmaya yöneltecektir; eğer bu bileşen ücretler ya da kârsa, tüm diğer işçilerin ve satıcıların çıkarı, onları çok geçmeden, o metayı hazırlayıp pazara çıkarmak için daha fazla emek ya da mal-mevcudu kullanmaya yöneltecektir. Kısa zamanda, pazara getirilen miktar fiili talebi karşılamaya yetecek kadar olur. Bu metanın fiyatının çeşitli bileşenleri, kısa zamanda doğal oranları düzeyine inerler ve toplam meta fiyatı, doğal fiyatına düşer.

Demek ki, doğal fiyat, tüm meta fiyatlarının sürekli olarak çekimine kapıldıkları bir merkez fiyattır. Çeşitli aksaklıklar, bazen meta fiyatlarını, bu merkezin oldukça yukarısında tutabilir, bazen bu merkez fiyatın oldukça aşağısına düşürmeye zorlayabilir. Ancak, fiyatları, bu süreklilik ve denge merkezinde bulunmaktan alıkoyan engeller ne olursa olsun, fiyatlar sürekli olarak oraya doğru yönelirler.

Herhangi bir metayı pazara getirmek için bir yılda harcanan tüm iş miktarı, böylece, doğal olarak, kendini fiili talebe uydurur. Her zaman pazara, daha fazla değil, tam talebi karşılamaya yetecek miktarda mal götürmek amacı güdülür.

Ançak, bazı işlerde, aynı emek miktarı, farklı yıllarda çok farklı meta miktarları üretirken; diğer işlerde eşit miktarda emek hep aynı ya da yaklaşık aynı miktarda meta üretir. Çeşitli yıllarda, tarımda çalışan aynı sayıda işçi, çok farklı miktarlarda tahıl, şarap, yağ, şerbetçiotu v.b. üretir. Ancak, aynı sayıdaki iplikçi ya da dokumacı, her yıl aynı ya da yaklaşık aynı miktar keten bezi ve yünlü dokuma üretir. Birinci tür işkollarında herhangi bir açıdan kendini fiili talebe uydurabilecek olan tek şey bu işin ortalama ürünüdür; genellikle gerçekleşen ürün ortalama üründen ya çok fazla ya da çok az olduğu için, pazara getirilen meta miktarı, fiili talebin bazen çok üzerinde bazen de çok altındadır. Bu nedenle, fiili talep aynı miktarda sürse bile, bu metaların piyasa fiyatları büyük dalgalanmalar geçirir, bazen doğal fiyatın çok altına düşerken, bazen de oldukça üstüne çıkar. Diğer iş türlerinde, eşit miktarlardaki emeğin ürünü her zaman aynı ya da yaklaşık aynı olduğu için, fiili talebe göre kendilerini daha iyi ayarlayabilirler. Talep aynı oranda kalmayı sürdürdükçe, metaların piyasa fiyatlarının da aynı kalması ve doğal fiyatla ya tümüyle, ya da bilinmesinin mümkün olduğu oranda çakışması mümkündür. Keten bezi ya da yünlü kumaş fiyatlarının tahıl fiyatı kadar sık ve o ölçüde büyük değişikliklere uğramadığını herkes kendi deneyimlerinden bilir. Bu metanın fiyatı, sadece talepdeki oyna-

malara bağlı olarak değişir; diğer tür işte ürün fiyatı ise, yalnız talepdeki oynamalar nedeniyle değil, bu talebi karşılamak için pazara getirilen ürün miktarında sık sık görülen büyük dalgalanmalara bağlı olarak değişmektedir.

Herhangi bir metanın piyasa fiyatındaki dönemsel ya da geçici dalgalanmalar, başlıca, fiyatın ücret ve kâr bileşenlerini etkilemektedir. Rant bileşeni ise, daha az etkilenmektedir. Para cinsinden bir rantın oranı da, değeri de bu dalgalanmalardan hiç etkilenmez. İşlenmiş ürünün belli bir oranı ya da belli bir miktarı cinsinden bir rantın yıllık değeri, kuşkusuz, bu işlenmemiş ürünün piyasa fiyatında görülen dönemsel ya da geçici tüm dalgalanmalardan etkilenir, ancak bu rantın yıllık oranı bundan pek etkilenmez. Toprak sahibi ve çiftçi kira sözleşmesinin koşullarını saptarken, mümkün olduğu kadar, bu oranı, ürünün geçici ve dönemsel fiyatlarına göre değil, genel ve ortalama fiyatına göre ayarlamaya gayret ederler.

Bu tür dalgalanmalar, piyasanın metalarla ya da emekle, yani bitmiş iş ya da yapılacak işle gereğinden çok ya da az dolu olmasına bağlı olarak, ya ücretlerin ya da kârın hem değerini hem oranını etkiler. Bir genel yas, siyah kumaş fiyatını yükseltir (piyasada böyle durumlarda hemen her zaman gereğinden az miktarda mal bulunur) ve elinde önemli ölçüde bu maldan bulunan tüccarın kârını arttırır. Bu durum, dokumacı ücretlerini etkilemez. Çünkü pazarda emeğin değil metanın, yapılacak işin değil bitmiş işin mevcudu gereğinden azdır. Genel yas, usta terzilerin ücretlerini arttırır. Bu iş-kolu açısından pazarda emek yetersizliği çekilmektedir. Varolan kapasiteden daha fazla emek, yani daha çok yapılacak iş için fiili talep mevcuttur. Öte yandan genel yas; renkli, ipekli ve kumaş fiyatını düşürür, dolayısıyla elinde önemli miktarda bu mallardan bulunan tüccarların kârını azaltır. Bu metaların yapımında çalıştırılan işçilerin ücretlerini de düşürür, çünkü talep, altı ay, belki de bir yıllık bir süre için donmuştur. Bu iş-kolu açısından pazardaki meta miktarı da, emek miktarı da gereğinden fazladır.

Ancak, her metanın piyasa fiyatının, deyim yerindeyse, doğal fiyatına doğru bu biçimde çekiliyor olmasına rağmen, gene de bazen bir takım aksaklıklar, bazen doğa olayları, bazen de belirli yasal uygulamalar birçok metanın piyasa fiyatını, uzunca bir süre, doğal fiyatının oldukça üstünde tutabilmektedir.

Fiili talepteki bir artış yüzünden bazı metaların piyasa fiyatı, doğal fiyatın oldukça üstüne çıktığında, mal-mevcutlarını bu malın pazara arzı amacıyla kullanan kişiler, çoğunlukla, bu değişikliği gözlemeye dikkat gösterirler. Bu durum herkes tarafından bilinse, onların kazandığı yüksek kâr, birçok yeni rakibi mal-mevcutlarını aynı biçimde kullanmaya teşvik eder ki, fiili talep tamamıyla karşılanacağından, piyasa fiyatı, çok geçmeden doğal fiyat düzeyine düşer, bazen, belki de onun bile altına iner. Eğer pazar, mal arzı yapan kişilerin bulundukları yerlerden çok uzakta ise, bu kişiler ba-

zen, bu sırrı yıllarca saklayabilir ve hiçbir yeni rakip olmadan bu olağandışı kârdan yararlanabilirler. Diğer yandan, kabul edilmelidir ki, böyle sırların uzun süre saklanabilmesi çok enderdir ve bu olağandışı kâr, sır olmaktan çıkınca, aynı oranda sürmesi artık mümkün değildir.

Manüfaktür sırları, ticaretteki sırlardan daha uzun süre saklı kalabilir. Bir rengi, genel olarak malolduğu fiyatın yalnızca yarı fiyatına malolan maddelerle elde etme yolunu bulan bir boyacı, iyi bir idare ile, bu buluşun avantajlarından yaşadığı sürece yararlanabilir ve hatta çocuklarına bile miras olarak bırakabilir. Boyacının olağanüstü yüksek kazancı, özel emeği için ödenen yüksek fiyattan kaynaklanmaktadır. Bu kazanç emeğine ödenen yüksek ücrette tamamıyla mevcuttur. Ne var ki, bu kazanç, mal-mevcudunun her parçasında tekrarlandığı için ve bu kazancın toplam miktarı ile mal-mevcudu miktarı arasında doğru orantı olduğu için, genel olarak, mal-mevcudunun olağandışı kârı olarak değerlendirilir.

Piyasa fiyatındaki bu artışlar, açıktır ki, etkileri bazen yıllarca sürebilen bazı olayların sonucudur.

Bazı doğal ürünler, özel bir toprak ve yöre gerektirir, öyle ki; büyük bir ülkede böyle bir üretim için uygun olan bütün topraklar bile fiili talebi karşılamaya yeterli gelmeyebilir. Bu yüzden, pazara getirilen tüm miktar, onları üreten toprağın rantıyla birlikte emek ücretlerini ve bu ürünleri hazırlayıp pazara getirmek için kullanılan mal-mevcudunun kârını, doğal oranlarına göre ödemeye hazır olan kişilerden fazla vermek isteyenlere devredilebilir. Bu metalar, yüzyıllarca bu yüksek fiyattan satılmayı sürdürebilir, bu durumda, genel olarak doğal oranın üstünde ödenen bileşen toprak rantıdır. Fransa'da alışılmışın ötesinde kaliteli toprak ve iklime sahip bazı bağların rantında olduğu gibi, böyle eşsiz ve çok değerli ürünleri yetiştiren toprağın rantı ile civardaki aynı oranda verimli ve iyi işlenmiş diğer toprakların rantı arasında doğru orantı yoktur. Böyle metaları pazara getirmek için kullanılan mal-mevcudunun kârı ve emek ücretleri ise, tam tersine, civardaki diğer emek ve mal-mevcudu kullanımlarında var olan doğal oranlarının dışına pek çıkmamaktadır.

Bu yüksek piyasa fiyatı, fiili talebin tam olarak karşılanmasını engelleyen ve etkisi sürekli olan doğa olaylarının sonucudur.

Bir kişinin ya da ticari bir şirketin elinde tuttuğu tekel, ticari ya da manüfaktür sırrı ile aynı etkiye sahiptir. Tekelciler, pazara hep gereğinden az mal sürerek ve fiili talebi asla tamamıyla karşılamayarak, mallarını doğal fiyatlarının çok üstünde satmakta ve ister ücretten ister kârdan oluşsun doğal oranın çok üstünde kazanç sağlamaktadırlar.

Tekel fiyatı her durumda ulaşılabilecek en yüksek fiyattır. Oy-

sa doğal fiyat ya da serbest rekabet fiyatı, her defasında olmasa bile, uzunca bir zaman kesitinde elde edilebilecek en düşük fiyattır. Biri; her durumda, alıcıdan alınabilecek ya da vermeye razı olduğu düşünülen en yüksek, diğeri ise satıcıların genel olarak kabul edebilecekleri ve aynı zamanda işlerini de sürdürmeleri sağlayan en düşük fiyattır.

Loncaların tekelci ayrıcalıkları, çıraklık tüzükleri ve bir takım mesleklerde rekabeti sınırlayan bütün yasalar, daha küçük ölçüde de olsa yukarda anlatılan biçimde işlemektedir. Bunlar, bir tür genişletilmiş tekellerdir ve bütün mesleklerde çoğu zaman yıllarca belirli metaların piyasa fiyatını doğal fiyatın üstünde tutabilir, ayrıca hem emek ücretlerini hem de mal-mevcudunun kârını doğal oranından fazlasıyla karşılarlar.

Bu yüksek piyasa fiyatları, ortaya çıkmalarına neden olan idarî düzenlemelerin hüküm süresi kadar devam edebilir.

Belirli bir metanın piyasa fiyatı, uzun bir süre doğal fiyatından yüksek olabilir, ancak uzun süre bu fiyatın altında kaldığı ender görülür. Fiyatın hangi bileşenine doğal oranın altında ödeme yapılmışsa, çıkarı zedelenen kişiler, hemen zarar edecekler ve anında toprağın, emeğin, ya da mal-mevcudunun fazlasını kullanımdan çekecekler, dolayısıyla pazara getirilen miktar, fiili talebi karşılamaya yetenden daha fazla olmayacaktır. Bu yüzden, piyasa fiyatı hemen doğal fiyat düzeyine yükselecektir. Hiç değilse, eksiksiz serbestliğin varolduğu koşullarda durum böyledir.

Bir manüfaktür gelişme içinde olduğunda, zenaatçinin ücretlerini doğal oranlarının epeyce üstüne çıkarmasını mümkün kılan aynı çıraklık tüzükleri ya da diğer lonca yasaları; manüfaktür gerileme gösterdiğinde, zenaatçiyi, bazen, ücretlerini bu oranın epeyce altına düşürmeye zorlar. Bu yasalar, bir durumda, birçok kişiyi onun işinin dışında tuttukları gibi; başka bir durumda da onu, başka işlerin dışında tutarlar. Ancak, çalışanın ücretlerini doğal oranının altına indirme konusunda, bu tür uygulamaların etkisi, doğal oranının üstüne yükseltmede olduğu kadar kalıcı değildir. Ücret yüksekken yasa etkisi yüzyıllarca sürebilir, ancak düşükken, refah döneminde mesleğe girmiş olan bazı zenaatçilerin hayat süresi ile sınırlıdır bu etki. Bu zenaatçiler öldüğünde, onlardan sonra bu meslek için eğitileceklerin sayısı doğal olarak, fiili talebe uygun olacaktır. İdarenin herhangi bir meslekte bir kaç kuşağın ömrü boyunca emek ücretleri ya da mal-mevcudu kârlarını doğal oranlarının altında tutabilmesi için Hindistan veya eski Mısır (buralarda her kişi baba mesleğini sürdürmeye dini bir kural gereği zorunlu tutuluyor ve bu mesleği değiştirirse, en korkunç saygısızlığı yapmış sayılıyordu) idaresi kadar sert olması şarttır.

Metaların piyasa fiyatlarında, ister geçici, ister kalıcı olsun, doğal fiyattan sapmalarla ilgili olarak şu an belirtilmesinin gerekli olduğunu düşündüğüm şeylerin hepsi bu kadardır.

Bizzat doğal fiyat da, herbir bileşeninin, yani ücretlerin, kârın ve rantın doğal oranı ile birlikte değişir; bu oran, her toplumda, o toplumun koşullarına göre, zenginliğine ya da yoksulluğuna, ilerleyen, duraklayan ya da gerileyen durumuna bağlı olarak değişir. Bundan sonraki dört bölümde bu çeşitli değişmelerin, nedenlerini, yapabildiğim kadar tam ve ayrıntılı bir biçimde açıklamaya çalışacağım.

İlk olarak, ücretlerin oranını doğal olarak belirleyen koşulları ve toplumun zenginlik ya da yoksulluğunun ilerleyen, duraklayan ya da gerileyen bir toplum olmasının bu koşulları etkileme biçimini açıklamaya çalışacağım.

İkinci olarak, kâr oranını doğal olarak belirleyen koşulların neler olduğunu ve yine bu koşulların toplumun durumundaki benzer değişikliklerden etkilenme tarzını göstermeye çalışacağım.

Para ile ödenen ücretlerin ve kârın, emek ve mal-mevcudunun farklı kullanımlarında, çok farklı olmasına rağmen, gene de, emeğin bütün farklı kullanımlarında parayla ödenen ücretler arasında ve mal-mevcudunun bütün farklı kullanımında para ile ödenen kârlar arasında belirli bir oranın bulunduğu görülmektedir. İlerde karşımıza çıkacak olan bu oran, biraz, farklı mesleklerin niteliğine, biraz da bu mesleklerin faaliyette bulunduğu toplumun farklı yasalarına ve politikasına bağlıdır. Ancak, birçok bakımdan bu yasalara ve politikaya bağlı olmasına rağmen, bu oranın, toplumun zenginlik ve yoksulluğundan; ilerleyen ,duraklayan ya da gerileyen bir durumda olmasından çok az etkilendiği, bütün bu farklı hallerde aynı ya da yaklaşık aynı kaldığı görülmektedir. Üçüncü olarak, bu oranı düzenleyen tüm bu farklı koşulları açıklamaya çalışacağım.

Dördüncü ve son olarak da, toprak rantını düzenleyen ve toprakta yetişen çeşitli maddelerin hepsinin gerçek fiyatını yükselten ya da düşüren koşulların neler olduğunu göstermeye çalışacağım.

BÖLÜM VIII

EMEK ÜCRETLERİ ÜSTÜNE

Emek ürünü, emeğin doğal karşılığını (natural recompense) ya da ücretini belirler.

Hem toprağın mülk edinilmesinden, hem de mal-mevcudu birikiminden önce herşeyin başlangıcındaki dönemde, emeğin bütün ürünü emekçiye aittir. Onunla bu ürünü paylaşacak ne toprak sahibi, ne de patron vardır.

Bu durum sürmüş olsaydı, emek ücretleri, işbölümünün yolaçtığı emeğin üretim gücündeki gelişmelerle birlikte artmış olacaktı. Herşey giderek ucuzlayacaktı. Daha az emek miktarı ile üretilebilecekler ve eşit emek miktarı ile üretilen metaların birbirleriyle doğal

olarak mübadele edilmeleri gibi aynı biçimde onlar da, daha küçük miktarda ürünle satınalınacaklardı.

Ancak, herşey gerçekte daha ucuz olmasına rağmen, görünüşte, çoğunun eskiden olduğundan daha pahalı olması, ya da diğer malların daha fazla miktarı ile mübadele edilmeleri mümkündür. Sözgelimi, iş-kollarının çoğunda emeğin üretim gücünün on kat arttığını, yani bir günlük emeğin daha önceden yapılan iş miktarının on katını üretebildiğini; ancak, belli bir iş-kolunda, emeğin üretim gücünün yalnızca iki kat arttığını, yani bir günlük emeğin daha önce yapılan iş miktarının ancak iki katını üretebildiğini varsayalım. Birçok işdeki bir günlük emek ürününü; bu belirli işdeki bir günlük emek ürünü ile mübadele ettiğimizde ilk iş miktarının on katı, diğerinin ancak iki katını satınalabilecektir. Dolayısıyla, bu işdeki belirli bir miktar, örneğin bir pound ağırlık, eskisinden beş kat daha pahalı görünecektir. Oysa aslında, iki kat ucuz olacaktır. Onu satınalmak için diğer mal miktarının beş kat fazlasının gerekli olmasına rağmen, satınalmak ya da üretmek için yalnızca yarısı miktarda emek yeterli olacaktır. Dolayısıyla, bu mal eskisinin iki katı daha kolay elde edilecektir.

Ancak, emekçinin kendi ürününün tümünden yararlandığı herşeyin başlangıcındaki bu dönem, toprağın mülk edinilmesi ve mal-mevcudu birikiminin ilk ortaya çıkışından sonra, daha fazla süremezdi. Bu nedenle; emeğin üretim gücünde en önemli gelişmeler bile ortaya çıkmazdan çok önce bu dönem sona erdi; bu nedenle sözünü ettiğimiz dönemin emeğin karşılığına ya da ücretine etkilerinin neler olabileceğini daha fazla incelemek yararsız olacaktır.

Toprak özel mülkiyet haline gelir gelmez, toprak sahibi emekçinin topraktan yetiştirdiği veya topladığı bütün üründen bir pay talep eder. Bu rant, toprakta harcanan emeğin ürününden yapılan ilk kesintidir.

Toprağı işleyen kişinin mahsulü toplayana kadar kendini geçindirebilmesi ender görülen bir durumdur. Onun geçimi, genellikle, onu çalıştıran, emeğinin ürününe ortak olan veya mal-mevcudunun bir kârla birlikte geri dönmesi için onu çalıştırmakta çıkarı olan bir patronun yani çiftçinin mal-mevcudundan sağlanır. Bu kâr, toprakta kullanılan emeğin ürününden yapılan ikinci kesintidir.

Hemen tüm diğer emek ürünleri kârdan yapılan bu kesintiden etkilenirler. Bütün zenaat ve manüfaktürlerde çalışanların büyük bir kısmı işi bitirinceye kadar bir patronun, onlara iş malzemelerini, ücretlerini ve geçimlerini sağlamasına bağlı olmak durumundadırlar. Patron, bu çalışanların emek ürününü veya bu emeğin üzerinde çalıştığı malzemelere kattığı değeri pavlaşır ve bu pay onun kârını teşkil eder.

Bazen bağımsız bir zenaatçinin, iş malzemelerini satınalmaya ve iş bitene kadar geçimini sağlamaya yeterli mal-mevcuduna sahip olduğu durumlar olabilir. O hem patron hem de işçidir ve kendi

emek ürününün ya da emeğinin üzerinde çalıştığı malzemelere kattığı tüm değerin sahibidir. Emek ürünü iki ayrı kişiye ait, iki ayrı geliri, mal-mevcudu kârı ile emek ücretini kapsamaktadır.

Bununla birlikte, böyle durumlar sık görülmemektedir, ve Avrupa'nın her yerinde, bağımsız çalışan bir zenaatçiye karşılık bir patronun emrinde çalışan yirmi kişi vardır; ve emek ücretleri deyince, her yerde, genel olarak olduğu gibi, emekçinin bir kişi ve ona iş veren mal-mevcudu sahibinin başka bir kişi olduğu bir durum anlaşılmaktadır.

Ortalama emek ücretleri; heryerde, çıkarları kesinlikle aynı olmayan bu iki taraf arasında genellikle yapılan bir anlaşmaya bağlıdır. İşçiler olabildiğince çok almak, patronlar ise olabildiğince az vermek ister. Birinciler emek ücretlerini arttırmak amacı ile, ikinciler ise düşürmek amacı ile biraraya gelip birleşirler.

Ancak, hangi tarafın, olağan hallerde avantajlı olduğunu ve bir anlaşmazlıkta diğerini kendi koşullarına uymaya zorlayabileceğini öngörmek zor değildir. Sayıca az olan patronlar çok daha kolay biraraya gelebilirler, ayrıca yasalar da birleşmelerine izin verir ya da hiç değilse yasaklamazken, işçilerin birleşmelerini yasaklar. İşin fiyatını düşürmek amacıyla birleşmeye karşı çıkan hiçbir parlamento yasası yoktur; ancak, bu fiyatı yükseltmek için birleşmeye karşı çıkan birçok yasa vardır. Böyle anlaşmazlıklarda, patronlar çok daha uzun süre dayanabilirler. Bir toprak sahibi, bir çiftçi, bir manüfaktür patronu, bir tüccar, bir tek kişi bile çalıştırmadan, ellerinde bulunan mal-mevcudu ile genellikle bir veya iki yıl yaşayabilir. Birçok işçi bir hafta geçinemez, birkaçı bir ay dayanır, hemen hiç bir işçi ise bir yıl, çalışmadan, geçimini sağlayamaz. Uzun vadede, işçi, patronu için, patronunun onun için olduğu kadar gerekli olabilir; ancak, bu gereklilik o kadar âcil değildir.

Zenaat işçilerinin birleşmelerini sık sık duyduğumuz halde, patronlarınkini pek duymadığımız söylenir. Oysa bu nedenle, patronların pek biraraya gelip birleşmediğini düşünen bir kimse, dünyadan habersiz olduğu gibi, bu konudan da habersiz demektir. Patronlar, her zaman ve her yerde, emek ücretlerini fiili oranının üzerine çıkarmamak amacı ile, bir tür gizli, ama daimi ve kalıcı bir birlik içindedirler. Bu birliği bozmak, heryerde, en sivri eylem ve bir patron için yakınları ve diğer patronlar arasında bir tür serefsizlik olarak kabul edilir. Gerçekten de, bu birlikten söz edildiğini duymayız, çünkü bugüne kadar kimsenin işitmediği en olağan ve deyim yerindeyse, doğal bir durumdur. Patronlar arasıra da, emek ücretlerini bu oranın bile altına indirmek amacıyla bazı birleşmelere giderler. Bunlar, uygulamaya geçinceye kadar büyük sessizlik ve gizlilik içinde yürütülür ve işçiler bazen yaptıkları gibi etkisini şiddetle duymakla birlikte, patronlara direnmeyip, şartlarını kabullendikleri zaman, bu birliklerin varlığını diğer insanlar duymaz. Ancak, bu birliklere çoğu zaman işçilerin savunma birlikleri ile karşı ko-

yulur, bazen işçiler de, bu tür bir provokasyon olmadan, emeklerinin fiyatını yükseltmek için birleşmektedir. Her zamanki iddiaları, ya besin maddelerinin yüksek fiyatları, ya da patronlarının onların çalışmasından elde ettiği büyük kârlardır. Ancak işçi birliklerinden, bunlar ister saldırgan ister savunma amaçlı olsun, her zaman fazlasıyla söz edilir. Sorunu ters elden bir sonuca bağlamak için, her zaman gürültü koparır, bazen aşırı şiddet ve isyana başvururlar. Umutsuzdurlar ve ya açlıktan ölmek ya da kendi taleplerini patronlarını korkutarak kabul ettirmek zorunda olan umutsuz insanların gözükaralığı ve taşkınlığı ile davranırlar. Patronlar, böyle durumlarda, diğer taraf kadar gürültü koparır ve hizmetkârların, emekçilerin ve ustaların kurdukları birliklere karşı sert önlemler getirmiş olan yasaların şiddetle uygulanmasını ve sivil yargıçların yardıma koşmasını haykırmaktan asla geri durmazlar. Kısmen sivil yargıçların müdahalesi, kısmen patronların üstün dayanıklılığı, kısmen de işçilerin çoğunun günlük geçimleri için itaat etmek zorunda kalmaları yüzünden, genellikle, elebaşıların cezalandırılması ya da perişan edilmesi dışında hiçbir sonuç vermeyen bu gürültülü birliklerin yolaçtığı şiddetten işçiler pek yararlanmamaktadır.

İşçileriyle girdikleri çatışmalarda patronların genellikle kârlı çıkmış olmalarına rağmen, gene de, uzunca bir zaman süresinde en basit cinsten emeğin bile ortalama ücretini daha da düşürmenin mümkün olmadığı belirli bir tutar vardır.

Bir insan her zaman işi ile geçinmek zorundadır ve aldığı ücret en azından onu geçindirmeye yetmelidir. Hatta çoğu durumda bundan biraz da fazla olmalıdır; yoksa bir aile geçindirmesi mümkün olamaz; böylece işçilerin soyu da bir nesilden öteye geçemezdi. Mr. Cantillon bu nedenle, en basit bir işde çalışan bir işçinin bile kendi geçiminin en azından iki katını kazanması gerektiğini, ancak bu sayede iki çocuk yetiştirebileceğini belirtmektedir; Mr. Cantillon'a göre, işçinin karısı, çocuklara bakmak zorunda olduğu için, onun emeği sadece kendisini geçindirecektir. Öte yandan doğan çocukların yarısının ergenlik çağına gelmeden öldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla, bu sonuca göre, yoksul emekçilerin ikisi yaşama şansına sahip olsun diye en az dört çocuk büyütmeye çalışması gerekir. Öte yandan dört çocuğun zorunlu bakım giderlerinin hemen hemen bir yetişkinin bakımına eşit olduğu düşünülmektedir. Aynı yazar, sağlıklı bir kölenin geçim giderlerinin iki katı değerde emek sahibi olduğunun hesaplandığını eklemektedir; basit bir emekçinin emeğinin de sağlıklı bir köleden daha düşük değerde olamayacağını düşünmektedir. Buraya kadar, en azından şu kesin görünmektedir ki, bir aile yetiştirmek için en basit emek türünde bile karı-kocanın emeğinin, kendi geçimleri için ucuzuna yeten miktardan daha fazlasını kazanabilmesi gerektir; ancak, gerek yukarıda sözü edilen orana bağlı olarak, gerekse başka bir orana bağlı olarak ücretin

hangi oranda olması gerektiğini saptama işini ben üzerime almayacağım.

Diğer yandan, bazen emekçilere bir üstünlük sağlayan ve ücretlerini kuşkusuz genel bir insancıllıkla uyuşabilecek bu en düşük oranın oldukça üstüne çıkarabilmelerini mümkün kılan belli, bazı koşullar mevcuttur.

Bir ülkede ücretle geçinenlere, emekçilere, ustalara, her türden hizmetkâra olan talep sürekli artmaktaysa; her yıl, bir önceki yıldan daha fazla sayıda işçi çalıştırılıyorsa, işçilerin ücretlerini yükseltmek amacı ile birleşmelerine gerek kalmaz. Gerekli emekçi sayısının azlığı, onu elde etmek için birbirlerine karşı ücret yükselten patronlar arasında bir rekabete yol açar ve böylece patronlar, kendi istekleriyle, ücretleri arttırmamak için oluşturmuş oldukları doğal birliği bozarlar.

Açıktır ki, ücretle geçinenlere olan talep ancak, ücret ödenmesi için ayrılan kaynakların artması oranında artabilir. Bu kaynaklar iki çeşittir; birincisi, geçim için gerekenden fazla olan gelir; ikincisi patronların kullanımı için gerekenden fazla olan mal-mevcudu.

Toprak sahibi, rantla ya da para faiziyle geçinen kişi, kendi ailesinin beslenmesi için yeterli gördüğünden daha fazla bir gelir elde ettiği zaman bu artığın tümünü veya bir kısmını, bir ya da daha fazla sayıda hizmetkâr tutmakta kullanmaktadır. Bu artık çoğaldıkça, o da doğal olarak bu hizmetkârların sayısını arttıracaktır.

Dokumacı ya da ayakkabıcı gibi bağımsız bir zenaatçi, işinin gerektirdiği malzemeleri satınalmaya ve iş ürününü satıncaya kadar kendini geçindirmeye yeterli olandan daha fazla mal-mevcuduna sahip olduğu zaman; bu artıkla, doğal olarak, işinden kâr etmeyi amaçladığı bir ya da daha fazla sayıda gündelikçi çalıştıracaktır. Artık, mal-mevcudu fazlalaşırsa, doğal olarak, bu gündelikçilerin sayısı da artacaktır.

Dolayısıyla, ücretle geçinenlere olan talep zorunlu olarak, her ülkenin geliri ve mal-mevcudundaki artış oranında artar; bunlar artmadan işçi talebinin artması mümkün değildir. Gelirin ve mal - mevcudunun artması demek ulusal zenginliğin artması demektir. Bu yüzden, ücretle geçinenlere olan talep, doğal olarak, ulusal zenginliğin büyümesi oranında artar; bu büyüme olmadan artması mümkün değildir.

Emek ücretlerinin artmasına yolaçan, ulusal zenginliğin fiili büyüklüğü değil, sürekli artış göstermesidir. Bu yüzden emek ücretleri, en zengin ülkelerde değil, en hızlı gelişen ya da zenginliğe doğru en büyük hızla ilerleyen ülkelerde, en yüksektir. İngiltere günümüzde hiç kuşkusuz, Kuzey Amerika'nın herhangi bir kısmından çok daha zengin bir ülkedir. Ancak, Kuzey Amerika'da emek ücretleri, İngiltere'nin bütün yörelerine oranla çok daha yüksektir. New York eyaletinde sıradan işçiler günde, iki İngiliz shillingine eşit üç shilling altı penny; gemi marangozları, hepsi İngiliz parasıyla

altı shilling altı penny'ye eşit olan on shilling altı penny nakit ve İngiliz altı penny'si değerinde bir pint (*) rom; ev marangozları ve ve tuğlacılar İngiliz parasıyla dört shilling altı penny'ye eşit olan sekiz shilling; usta terziler İngiliz parasıyla yaklaşık iki shilling on penny'ye eşit olan beş shilling kazanmaktadırlar (1). Bu fiyatların hepsi Londra fiyatlarından yüksektir; ücretlerin diğer kolonilerde de New York'daki kadar yüksek olduğu söylenmektedir. Yiyecek fiyatları, Kuzey Amerika'nın her yerinde, İngiltere'ye oranla çok daha düşüktür. Bu ülkede kıtlık nedir bilinmez. En kötü mevsimlerde bile, daha az ürün ihraç edilmekle birlikte kendilerine yetecek kadar besine sahiptirler. Bu yüzden, orada emeğin para cinsinden fiyatı, anavatanın heryerinde olduğundan daha yüksekse, gerçek fiyatı, yani emekçiye, yaşamı için gerekli maddeler üzerinde sağladığı gerçek kumanda gücü daha da yüksek olmalıdır.

Kuzey Amerika, İngiltere kadar zengin olmamakla birlikte, çok daha hızlı gelişmekte ve çok ileri bir zenginlik düzeyine doğru yaklaşmaktadır. Bir ülkede refahın en belirleyici işareti, o ülkedeki insanların sayısındaki artıştır. Büyük Britanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinin çoğunda nüfus, beşyüz yıldan daha kısa bir sürede iki katına çıkacak gibi görünmemektedir. Oysa Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde, nüfusun, yirmi ya da yirmibeş yılda iki katına çıktığı anlaşılmaktadır. Günümüzde, bu artış artık temel olarak, ülkeye sürekli yeni insanların gelmesi nedeniyle değil, insanların orda çoğalmasından dolayı gerçekleşmektedir. Kuzey Amerika'da uzun yıllar yaşayan kişilerin, çocukları, torunları, torun çocukları gibi kendi soylarından elli ile yüz arasında, hatta bazen daha çok sayıda kişi gördükleri söylenmektedir. Oralarda emek o kadar iyi ödüllendirilmektedir ki, bir ailenin çok çocuğu olması anne-baba için yük olacağına bolluk ve refah kaynağı olmaktadır. Her çocuğun, emeğiyle, evden ayrılmadan önce, ailesine net yüz pound kazandırdığı hesaplanmıştır. Dört veya beş çocuklu genç bir dulun, Avrupa'da orta ya da aşağı kesimlerde yeniden evlenmesinin şansı çok az iken, Kuzey Amerika'da çoğunlukla ona bir tür servet gözüyle bakılmaktadır. Çocukların değeri, en büyük evlilik teşviki olmaktadır. Bu yüzden, Kuzey Amerika'da insanların genellikle çok genç yaşta evlenmeleri bizi şaşırtmamalıdır. Bu erken yaşta evliliklerin getirdiği büyük nüfus artışına rağmen, Kuzey Amerika'da, sürekli insan azlığından şikâyet edilir. Emekçilere olan talep, yani onların geçimi için ayrılan kaynakların, o sırada çalıştırmak için hazır bulunan emekcilerin sayısından daha hızlı arttığı görülmektedir.

Bir ülkenin zenginliği, çok fazla olmasına rağmen eğer uzun süredir gelişmiyor ise, orada emek ücretlerinin çok yüksek olmasını beklememeliyiz. Ücretlerin ödenmesi için ayrılan kaynaklar, o ül-

(*) Pint: Bir galonun sekizde biri değerinde sıvı ölçü birimi.

(1) Bunlar, 1773 yılında son karışıklıklar başlamadan önce yazılmıştır.

kede yaşayanların geliri ve mal-mevcudu çok büyük olabilir; ancak bu kaynaklar birkaç yüzyıldır aynı ya da yaklaşık aynı büyüklükte kalmışlarsa, her yıl çalıştırılan emekçilerin sayısı bir sonraki yıl için istenen sayıyı, hatta fazlasını rahatlıkla sağlayabilir. İşçi sıkıntısı çok ender görülür, patronlar ise bu işçileri çalıştırmak amacıyla birbirlerine karşı fiyat yükseltmez. Diğer yandan, bu durumda işçilerin sayısı tabii artacaktır. Sürekli olarak iş eksikliği çekilir ve emekçiler bir iş elde edebilmek için birbirlerine karşı rekabete girmek zorunda kalırlar. Böyle bir ülkede, emek ücretleri, emekçinin geçimi ve ailesinin bakımı için yeterli olandan fazla olsa bile, emekçilerin rekabeti ve patronların çıkarı, bu ücretleri hemen genel bir insancıllıkla uyuşabilecek en düşük düzeye indirecektir. Çin, uzun zamandır, dünyanın en zengin, yani en verimli, en iyi ekilen, en çalışkan, en kalabalık ülkelerinden biridir. Ne var ki, uzun bir süredir duraklama içinde gözükmektedir. Bu ülkeyi beş yüz yıl önce ziyaret etmiş olan Marko Polo, Çin tarımını, zenaatını ve kalabalıklığını hemen hemen günümüz gezginlerinin anlattığı aynı boyutlarda tasvir etmiştir. Belki onun gezdiği zamandan bile çok önce, Çin, yasa ve kurumlarının niteliğinin izin verdiği tam zenginlik aşamasına erişmişti. Bütün bu gezginlerin, bir çok bakımdan birbirinden farklılık gösteren hikâyeleri Çin'deki düşük emek-ücretleri ve bir emekçinin ailesini geçindirme konusunda karşılaştığı zorluklar üzerinde uyuşmaktadır. İşçi, bütün bir gün toprağı kazdıktan sonra, akşam üzeri çok az miktarda pirinç satınalacak parayı kazanabilirse, halinden memnun olmaktadır. Zenaatçıların durumu, daha kötü olması eğer mümkünse, daha da kötüdür. Avrupa'da olduğu gibi işliklerinde aylak aylak müşteri bekleyeceklerine zenaatlerine özgü iş-aletleri ile birlikte hizmetlerini sunmak için sanki iş dileniyormuşçasına sürekli sokaklarda gezerler. Çin'de halkın aşağı tabakalarının yoksulluğu, Avrupa'nın en sefil ulusunun yoksulluğundan kat kat fazladır. Kanton civarında, yüzlerce ailenin, toprak üzerinde evleri olmadığı, nehir ve kanallardaki küçük balıkçı botlarında yaşadıkları söylenmektedir. Burada buldukları geçim maddeleri, o kadar yetersizdir ki, herhangi bir Avrupa gemisinden atılan en iğrenç süprüntüleri bile kapmaya çalışırlar. Örneğin, çürük et, köpek ya da kedi leşi, yarı çürümüş ve kokuyor olsa bile, onlar için diğer ülke halklarının en mükellef yiyeceği gibidir. Evlilik, Çin'de, çocukların kârlı olması nedeniyle değil, onları ortadan kaldırmak serbest olduğu için teşvik edilmektedir. Bütün büyük şehirlerde, her gece bir kaç çocuk, sokağa bırakılmakta ya da kedi-köpek yavrusu gibi suda boğulmaktadır. Bu iğrenç iş sayesinde bazı insanların geçimlerini sağlıyor oldukları bile söylenmektedir.

Bununla birlikte, Çin, belki hâlâ duraklayan bir ülke olmasına rağmen, geriliyor gibi de görünmemektedir. Şehirleri terkedilmiş değildir. Hiçbir yerde ekili topraklar terkedilmemiştir. Bu nedenle aynı ya da yaklaşık aynı miktarda yıllık emeğin iş görmeye devam

ediyor olması ve bunun sonucu olarak da, bu emeğin geçimi için ayrılan kaynakların hissedilir ölçüde azalmamış olması gerektir. Dolayısıyla, emekçilerin en alt kesimi kıt geçim düzeylerine rağmen, her zamanki sayılarını koruduklarına göre, soylarını bugüne kadar sürdürmek için şu ya da bu biçimde dayanmış olmalılar.

Oysa emeğin bakımı için ayrılan kaynakların hissedilir ölçüde azaldığı bir ülkede, bunun tam tersi olurdu. Her yıl hizmetkârlara ve emekçilere olan talep, bütün iş türlerinde, bir yıl öncekinden daha az olurdu. Kendi işlerinde çalışma imkânı bulamayan, üst sınıflarda yetişmiş çoğu kişi, memnuniyetle en alt sınıflara ait işlerde çalışmayı kabullenirdi. Sadece kendi sınıfından çalışanlarla dolu olmakla kalmayıp, aynı zamanda, diğer bütün sınıflardan kişilerin aşırı bir akınına uğrayan en alt sınıftaki iş rekabeti, emek ücretlerini, sefil ve neredeyse yokluk derecesinde bir geçim düzeyine indirecek kadar büyük olurdu. Pek çok insan bu koşullarla bile iş bulamayıp açlıktan ölecek ya da dilencilik yaparak, suç işleyerek, belki de en büyük kötülükleri yaparak geçimini sağlamaya çalışacaktı. Yoksulluk, açlık ve ölüm bu sınıfı hükmü altına alacak ve buradan, ülkede yaşayanların sayısı, ülkede kalıp, geri kalanı yok eden zulüm ya da afetten kurtulan gelir ve mal-mevcudunun rahatlıkla besleyebileceği bir sayıya düşene kadar bütün üst sınıflara da yayılacaktı. Bengal'in ve Doğu Hint Adaları'ndaki diğer bazı İngiliz yerleşim bölgelerinin bugünkü hali herhalde hemen hemen böyledir. Nüfusu çok önceden azalmış olan ve bu yüzden geçimin çok zor olmadığı, ancak, buna rağmen yılda üç-dört yüzbin insanın açlıktan öldüğü verimli bir ülkede, çalışan yoksulların geçimi için ayrılan kaynakların hızla azalmakta olduğundan emin olabiliriz. Kuzey Amerika'yı koruyan ve yöneten İngiliz yönetimindeki deha ile Doğu Hint Adaları'nda baskı kurup despotça hükmeden ticaret şirketinin dehası arasındaki fark, herhalde, bu ülkelerin farklı durumlarını karşılaştırmaktan daha iyi ispat edilemez.

Bu yüzden, emeğin cömertçe ödüllendirilmesi, ulusal zenginliğin büyüme içinde olmasının doğal belirtisi olduğu kadar, zorunlu bir sonucudur da. Öte yandan, çalışan yoksulların yetersiz geçimi duraklamanın, geçinememeleri ise, hızlı bir gerilemenin doğal göstergeleridir.

Günümüzde Büyük Britanya'da emek ücretlerinin emekçinin ailesini geçindirmesi için tam olarak gerekli miktardan kesinlikle daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu konuda ikna olmak için, aile geçindirmek üzere mümkün olan en düşük ücretin ne olabileceğini bulmak amacıyla usandırıcı ve belirsiz hesaplamalara girmenin gereği yoktur. Emek ücretlerinin, bu ülkenin hiçbir yerinde, genel bir insancılıkla uyuşabilecek en düşük oran tarafından düzenlenmediğini gösteren çok sayıda apaçık belirti mevcuttur.

Bir kere, Büyük Britanya'nın hemen her yerinde yaz ve kış ücretleri arasında en basit tür emek işlerinde bile bir fark vardır. Yaz

ücretleri her zaman yüksektir. Oysa fazladan yakıt harcamaları nedeniyle, bir ailenin geçimi kışın daha pahalıdır. Dolayısıyla geçim giderlerinin en düşük olduğu zamanda ücretlerin en yüksek düzeyinde olması, ücretlerin bu harcama için gerekli olan miktarla değil, işin miktarı ve varsayılan değeri tarafından belirlendiğini açıkça göstermektedir. Aslında bir emekçinin, yaz ücretlerinden bir kısmını kış harcamalarını karşılamak amacı ile tasarruf etmesi gerektiği ve böylece bütün bir yıl boyunca, ancak o yıl süresinde ailesinin geçimine yeterli olacak miktar kazanabileceği söylenebilir. Ancak, bir kölenin ya da günlük geçimi için bize mutlak olarak bağımlı olan birinin böyle davrandığı söylenemez. Onun günlük geçimi, günlük ihtiyaçları oranında ayarlanmaktadır.

İkinci olarak, Büyük Britanya'da emek ücretleri, yiyecek fiyatlarıyla birlikte dalgalanmaz. Besin fiyatları, her yerde yıldan yıla hatta sık sık aydan aya değişmektedir. Ancak, bir çok yerde, emeğin, para cinsinden fiyatı bazen yarım yüzyıl hiç değişmeden aynen kalmaktadır. Dolayısıyla, bu yörelerde, çalışan yoksullar, ailelerini eğer pahalı yıllarda geçindirebiliyorlarsa, orta derecede bolluk görülen dönemlerde rahat, olağandışı ucuzluk zamanlarında ise bolluk içinde olmalıdırlar. Geçtiğimiz son on yıldaki yüksek besin fiyatları, Krallık'ın birçok bölgesinde, emeğin para cinsinden fiyatında da önemli bir artışa yolaçmamıştır aslında. Ama, bazı yerlerde belki besin fiyatlarının artmasından çok, emeğe olan talebin artmasına bağlı olarak ücretler de artmıştır.

Üçüncü olarak, besin fiyatlarının yıldan yıla emek ücretlerine oranla daha fazla değişmesine rağmen, emek ücretleri bölgeden bölgeye besin fiyatlarından daha fazla değişmektedir. Emek ve et fiyatları, genel olarak Birleşik Krallık'ın büyük bir bölümünde aynı ya da yaklaşık aynıdır. Et, ekmek, çalışan yoksulların satınalma biçimi olan perakende usülü satılan diğer bir çok şey, genel olarak, büyük şehirlerde, ilerde açıklamaya çalışacağım nedenlerden ötürü, ülkenin daha uzak yerlerindeki kadar ucuzdur, hatta daha ucuzdur. Ancak, büyük bir kentte ve civarında emek ücretleri, çoğunlukla birkaç mil uzaklıktaki ücretlerden, dörtte bir veya beşte bir, yani yüzde yirmi ya da yirmi beş daha yüksektir. Londra ve civarında, onsekiz penny, emeğin ortalama günlük fiyatı olarak kabul edilebilir. Birkaç mil uzakta, bu ücret, ondört-onbeş penny'e düşmektedir. Edinburgh ve civarında ortalama emek ücreti on penny sayılabilir. Birkaç mil ötede, fiyatın İngiltere'ye göre çok daha az değiştiği İskoçya'nın alçak kesimlerinin büyük bir bölümünde vasıfsız emeğin yaygın fiyatı, sekiz penny'e düşer. Bir adamı bir bölgeden diğerine nakletmek için her zaman yeterli olmayan bu fiyat farklılıkları, en hacimli malların, sadece bir bölgeden diğerine değil, Krallık'ın neredeyse bir ucundan öbürüne nakline yolaçması kaçınılmazdır, böylece bu nakliyat sonucunda fiyat farklılıkları yok olur. İnsan doğasının sığlığı ve kararsızlığı üzerine söylenen bütün şeyleri gözönünde tutarsak bir yerden başka bir yere nakli en zor yükün in-

san olduğu deneyimle anlaşılmıştır. Dolayısıyla çalışan yoksullar, Krallık'ın emek fiyatının en düşük olduğu yörelerinde ailelerini geçindirebiliyorlarsa, en yüksek olduğu bölgelerde bolluk içinde yaşıyor olmalılar.

Dördüncü olarak, emek fiyatındaki değişiklikler besin fiyatındaki değişikliklere yer ve zaman olarak tekabül etmemekle kalmaz; bunlar çoğu kez birbirlerine zıt yöndedir.

Basit halkın yiyeceği olan buğday, İskoçya'da hemen her yıl çok büyük miktarlarda, buğday aldığı İngiltere'den daha pahalıdır. Ama İngiliz tahılının getirildiği İskoçya'da, geldiği ülke olan İngiltere'den daha pahalı satılması zorunludur, ama kalitesine oranla, İskoçya'da aynı pazarda rekabet eden İskoç tahılından daha pahalı satılamaz. Buğdayın kalitesi, başlıca değirmende elde edilen ince unun ya da kaba unun kalitesine bağlıdır, ve bu bakımdan İngiliz buğdayı, İskoç buğdayından o kadar üstündür ki; görünüşte, yani hacmine oranla pahalı olsa bile, çoğu kez gerçekte yani kalitesine oranla ve hatta ağırlığına oranla daha ucuzdur. Oysa İngiltere'de emek fiyatı, İskoçya'da olduğundan daha pahalıdır. Bu nedenle, çalışan yoksullar, Birleşik Krallık'ın İskoçya tarafında ailelerini geçindirebiliyorlarsa, diğer kısmında bolluk içinde yaşıyor olmalıdırlar. Yulaf, aslında İskoçya'da basit halkın en önemli ve en iyi besinidir, bu yüzden İskoçya'nın basit halkı, genel olarak, İngiltere'deki aynı kesimden kişilere oranla çok daha kötü durumdadır. Buna karşılık, geçim tarzlarındaki bu farklılık, ücretlerindeki farklılığın nedeni değil, sonucudur; ama garip bir yanlış anlama sonucu, bu farklı beslenmenin neden olarak gösterildiğini sık sık duymaktayım. Bir adamın zengin, komşusunun yoksul olması, komşusu yayan yürürken, birincisinin araba tutması yüzünden değildir, birisi zengin olduğu için araba tutar, diğeri ise yoksul olduğu için yürür.

Yıl yıl karşılaştırıldığında, geçtiğimiz yüzyıl süresinde tahılın şimdiki durumuna oranla daha pahalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu, hiçbir makul kuşkuya yer vermeyecek kadar açık bir gerçektir ve kanıtlanması mümkünse, İskoçya için çok daha belirleyici niteliktedir. Çünkü İskoçya'nın bütün County'lerinde her çeşit tahılın piyasadaki fiilî durumuna ilişkin olarak yeminle yapılan yıllık değerlendirmeler olan resmî tutanaklar mevcuttur. Böyle dolaysız bir kanıta destek olması için ikinci bir delil gerekir; Fransa'da, belki de Avrupa'nın diğer bir çok yerinde durumun böyle olduğunu da söylemeliyim. Fransa'ya ilişkin olarak kesin, tartışmasız kanıt vardır. Ancak Birleşik Krallık'ın her iki kısmında da tahılın geçen yüzyılda, bu yüzyıla göre biraz daha pahalı olması ne kadar aşikârsa, emeğin çok daha ucuz olduğu da o kadar açıktır. Dolayısıyla çalışan yoksullar o zaman ailelerini geçindirebilmişlerse şimdi çok daha kolay geçindiriyor olmalıdırlar. Geçen yüzyılda vasıfsız emeğin, en yaygın günlük ücreti, İskoçya'nın büyük kısmında, yazın altı penny, kışın beş penny idi. Kuzey İskoçya'da ve Batı Adaları'nın bazı kışımlarında hâlâ haftada üç shilling, yani hemen hemen aynı fiyat ödenmek-

tedir. Ovalık kesimlerin büyük bölümünde, günümüzde vasıfsız emeğin en yaygın günlük ücreti sekiz penny, Edinburgh civarında ve İngiltere'ye komşu olan bölgelerde, herhalde bu komşuluktan dolayı, bir de son zamanlarda emek talebinde önemli bir artışın olduğu ve Glasgow, Carron, Ayrshire civarında bulunan bir kaç başka yerde on penny, bazen de bir shilling'dir. İngiltere'de tarımın, manifaktürün ve ticaretin gelişmesi İskoçya'dan çok daha önce başlamıştır. Emek talebinin ve bunun sonucu olarak emek fiyatının, bu gelişmelere paralel olarak artmış olması kaçınılmazdır. Buna göre, bugün olduğu gibi geçen yüzyılda da, emek ücretleri İngiltere'de İskoçya'dan daha yüksektir. Değişik yerlerde ödenen ücretlerin büyük farklılıklar göstermesi nedeniyle, ne ölçüde olduğunu kestirmek çok güç olsa da ücretler, o zamandan bu yana oldukça yükselmektedir. 1614'de bir piyade askerinin ücreti, bugün olduğu gibi, günde sekiz penny idi. Piyade kurumu ilk oluşturulduğunda, ücretler, doğal olarak, piyadelerin de genellikle geldiği kesim olan vasıfsız emekçilerin yaygın ücretleri tarafından düzenlenmekteydi. II. Charles döneminde yazan Başyargıç Lord Hales, anne, baba, ikisi çalışabilecek yaşta dört çocuk olmak üzere altı kişiden oluşan bir emekçi ailesinin gerekli harcamalarını haftada on shilling, yani yılda yirmi altı pound olarak hesaplamıştı. O, bu parayı emekleriyle kazanmıyorlarsa, bunu dilenerek ya da çalarak edindiklerini varsaymaktadır. Lord'un bu konuda çok dikkatli bir araştırma yaptığı anlaşılmaktadır (1). 1688'de, siyasal aritmetikteki yeteneği Doktor Davenant tarafından o kadar çok övülen Bay Gregory King, emekçilerin ve ayak işlerine bakan hizmetkârların normal gelirini, üç buçuk kişiden oluştuğunu varsaydığı bir aile için, yılda on beş pound olarak hesaplamıştır. Dolayısıyla, hesabı görünüşte farklı olmasına rağmen, esasında yargıç Hales'inki ile hemen hemen uyuşmaktadır. Her ikisi de bu ailelerin haftalık harcamasını kişi başına yirmi penny olarak düşünmektedirler. Bu ailelerin para cinsinden gelirleri de, giderleri de o zamandan bu yana, Krallık'ın büyük bir kısmında, bazı yerlerde daha çok, bazı yerlerde daha az olmak üzere, oldukça artmıştır, yine de hiçbir yerde ücretler, günümüzde kamuya duyurulan abartılmış tutarda artmamıştır. Emek fiyatının hiçbir yerde öyle kesin olarak belirlenemeyeceği, aynı yerde ve aynı tür işde çoğu kez, sadece işçilerin farklı yeteneklerine göre değil, aynı zamanda, patronların yumuşak veya sert oluşuna göre de farklı ücretlerin ödenmekte olduğu dikkate alınmalıdır. Ücretlerin yasa ile düzenlenmediği yerlerde, belirleyebileceğimiz tek ücret en yaygın olanıdır, ücretleri çoğunlukla düzenledikleri savunulsa da, yasaların, ücretleri hiçbir zaman gerektiği gibi ve uygun biçimde düzenleyemeyeceğini deneyler göstermektedir.

Emeğin gerçek karşılığı yani emekçiye sağlayabileceği gerekli

(1) Burn'ün History of the Poor-lawc adlı kitabında yoksulların geçimi tablosuna bakınız.

maddelerin gerçek miktarı, bu yüzyıl boyunca belki emeğin para cinsinden fiyatından daha büyük bir oranda artmıştır. Sadece buğday biraz daha ucuz olmakla kalmamış, çalışan yoksullar için uygun ve sağlığa yararlı çeşitli besinler de büyük bir ölçüde ucuzlamıştır. Örneğin, patates, Krallık'ın büyük bir bölümünde bugün, otuz-kırk yıl önceki fiyatın yarısı bile etmemektedir. Aynı şey, daha önceden bahçıvan belinden başka hiçbir şeyin yetiştiremediği, ama bugün genel olarak saban ile yetiştirilen şalgam, havuç, lahana için de söylenebilir. Bütün bahçe ürünleri de ucuzlamıştır. İngiltere'de tüketilen elmaların, hatta soğanların büyük bir bölümü, geçen yüzyılda Flanders'den alınmaktaydı. Hem kaba yünlü hem de kaba keten bezi manifaktürlerindeki büyük gelişmeler, emekçilere daha ucuza ve daha iyi giyim, kaba metal manifaktüründeki gelişmeler, uygun ve rahat ev eşyaları ile birlikte, daha ucuz ve daha iyi iş aletleri sağlamaktadır. Sabun, tuz, mum, deri ve mayalı içkiler ise, esas olarak konulan vergiler yüzünden epeyce pahalanmıştır. Bununla birlikte, bu malların, çalışan yoksulların tüketimi için gereken miktarı o kadar azdır ki, fiyatlarındaki artış, diğer bir çok mal fiyatındaki düşme ölçüsünde etkili olamaz. Lüksün halkın en alt kesimlerine bile yayıldığı ve çalışan yoksulların eskiden onları tatmin eden yiyecek, giyecek ve barınakla yetinmediği yolunda varolan genel yakınma nedeniyle emeğin sadece para cinsinden fiyatının değil, aynı zamanda gerçek karşılığının da artmış olduğuna inanabiliriz. Halkın en alt kesimlerinin koşullarındaki bu gelişme, toplum açısından bir avantaj olarak mı, yoksa olumsuzluk olarak mı değerlendirilmelidir? Verilecek cevap ilk bakışta fazlasıyla basit görünmektedir. Çeşitli hizmetkârlar, emekçiler ve zenaatçiler, her büyük siyasî topluluğun büyük bir kısmını oluşturur. Toplumun bu büyük bölümünün durumunu iyileştiren şey, hiç bir zaman toplumun bütünü açısından bir olumsuzluk olarak değerlendirilemez. Üyelerinin büyük bir bölümü yoksul ve perişan durumda olan hiçbir toplum, elbette, gelişkin ve mutlu olamaz. Üstelik bütün halkı besleyen, giydiren ve barındıran kişilerin kendilerinin de yeterince doymuş, giyimli ve barınaklı olmaları için kendi emek ürünlerinden pay almaları eşitlik gereğidir. Yoksulluk, şüphesiz engel olmakla birlikte, evliliği her zaman önlememektedir. Hattâ üremek açısından daha elverişli olduğu bile anlaşılmaktadır. Nazlı bir hanımefendi çoğu kez hiç, genel olarak da güç-belâ iki çocuk doğurabiliyor iken, yarı-aç bir Kuzey İskoçyalı kadın, çoğunlukla yirmiden fazla çocuk doğurmaktadır. Kibar kadınlar arasında çok sık görülen kısırlık, alt kesimden kadınlarda çok ender görülür. Lüksün, dişi cinste zevk tutkusunu alevlendirmesine karşın, çoğalma gücünü her zaman azalttığı ve çoğu kez de yokettiği anlaşılmaktadır. Yoksulluk, çoğalmayı önlememektedir, ama çocuk yetiştirmek açısından son derece elverişsizdir. Zayıf bitki yetişir yetişmesine, ancak öyle soğuk bir toprakta ve öylesine sert bir iklimde yetişmektedir ki, kısa sürede so-

lar ve ölür. Kuzey İskoçya'nın dağlık bölgelerinde yirmi çocuk doğuran bir annenin yalnız iki çocuğunun bile sağ kalmasının sık görülen bir durum olmadığı anlatılmıştır bana. Deneyimli bir kaç subay, bırakın alaylarına asker olarak kaydetmeyi, bu alayda doğan asker çocuklarından davulcu ve fifreci sağlamanın bile mümkün olmadığı konusunda beni temin ettiler. Bununla birlikte, asker kışlalarının civarında çok sayıda sağlıklı çocuk görülür. Bu çocukların çok azının onüç-ondört yaşlarına kadar gelebildiği anlaşılmaktadır. Bazı yörelerde, doğan çocukların yarısı, dört yaşına gelmeden, çoğu yerde yedi yaşına gelmeden, ve hemen her yerde dokuz-on yaşına gelmeden ölür. Ancak bu büyük ölüm oranı, her yerde temel olarak çocuklarına hali-vakti yerinde olanların gösterdiği bakımı göstermeye güçleri yetmeyen halkın alt kesimleri arasında görülür. Bunların evliliği, kibar yaşam süren insanların evliliklerinden genellikle daha üretken olmasına rağmen, doğan çocukların çok azı ergenlik çağına ulaşmaktadır. Kimsesiz çocuk kurumları ve kilise yardım dernekleri tarafından büyütülen çocuklar arasında ölüm oranı, basit halk çocukları arasındaki ölüm oranından bile çok daha yüksektir.

Bütün hayvan türleri doğal olarak beslenme biçimlerine oranla çoğalır, hiçbir hayvan bundan daha fazla çoğalamaz. Ancak, uygar toplumda, geçim araçlarının yetersizliğinin insan soyunun çoğalmasını sınırlaması sadece halkın alt kesimleri arasındadır ve bunu ancak verimli evliliklerinin ürünü olan çocukların büyük bir bölümünü ortadan kaldırmak yoluyla gerçekleştirebilmektedir.

Emeğin cömert ödüllendirilmesi, çocuklarına daha iyi bakmalarını ve bunun sonucunda daha çok çocuk yetiştirmelerini sağladığı için doğal olarak, yukarıda sözü edilen sınırı genişletme eğilimi taşır. Şunu da belirtmek gerekir ki, zorunlu olarak bunu, mümkün olduğu kadar emek talebi oranında yapar. Bu talep sürekli artıyorsa, emeğin ödülü zorunlu olarak, sürekli artan talebi sürekli artan bir nüfusla karşılayacak tarzda evliliği ve emekçilerin çoğalmasını teşvik ediyor olmalıdır. Eğer ödül bir zaman bu amaç için gerekli olan miktardan daha az olursa, çalışan sayısının yetersizliği, onu hemen arttıracaktır; ve eğer bir dönem de daha çok olursa, çalışanların aşırı çoğalması, emeğe verilen ödülü hemen gerekli orana düşürecektir. İlk durumda pazarda gereğinden az miktarda emek, ikinci durumda gereğinden çok miktarda emek olur ve bu da emek fiyatını hemen toplum koşullarının gerektirdiği uygun orana indirir. İnsana olan talebin de tıpkı diğer metalara olan talep gibi, zorunlu olarak insanın üremesini düzenlemesi; üreme hızı çok yavaşken onu artırması, çok hızlı iken de durdurması bu biçimde olmaktadır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde; Kuzey Amerika, Avrupa ve Çin'de üremeyi düzenleyen ve belirleyen; önce hızla ilerlemesine, ikinci olarak yavaş ve derece derece artmasına ve son olarak da bir noktada durmasına neden olan işte bu taleptir.

Bir kölenin yıpranıp-aşınmasının patronu için ziyan sayıldığı, özgür bir hizmetkârda ise bunların kendi hesabına olduğu söylenmektedir. Ancak, ikincinin yıpranıp aşınması da, gerçekte birincininkiler kadar patrona malolmaktadır. Her türden usta ve hizmetkârlara ödenen ücretler, usta ve hizmetkârların soylarını, toplumun, artan, azalan ve duraklayan talebinin gerektirdiği oranda sürdürebilmelerini sağlayacak şekilde olmalıdır. Ancak, özgür bir hizmetkârın yıpranıp aşınması da aynı biçimde patrona ait bir harcama olmasına rağmen, genel olarak, köleninkinden çok daha aza malolur, bir kölenin aşınma ve yıpranma payını karşılamaya ya da onarmaya ayrılan kaynak, deyim yerindeyse, genel olarak; ihmalkâr bir patron ya da dikkatsiz bir idareci tarafından idare edilir. Özgür insana gelince, aynı hizmet için ayrılmış olan kaynak ise, özgür insanın bizzat kendisi tarafından idare edilir. Yoksulun eli sıkılığının ve tedbirliliğinin, tabii bu kaynağın idare edilmesinde de ortaya çıkması, zenginin bütçe idaresinde genel olarak hüküm süren düzensizliklerin, köle için ayrılmış olan kaynağın idaresinde de görülmesi normaldir. Böyle farklı idarelerle, aynı amaç, çok farklı harcama miktarları gerektirmektedir. Özgür insanlar tarafından yapılan işin, sonunda kölelerin yaptığı işten daha ucuza geldiğini bütün zamanların ve ulusların deneyiminin gösterdiğine inanıyorum. Normal emek ücretlerinin çok yüksek olduğu Boston, New York ve Philadelphia'da bile bunun böyle olduğu anlaşılmaktadır..

Dolayısıyla emeğe verilen cömert ödül, artan zenginliğin sonucu olduğu gibi, artan nüfusun da nedenidir. Bundan yakınmak, en önemli kamu refahının zorunlu nedenine ve sonucuna ağıt yakmak demektir.

Herhalde, toplumun tam zenginlik aşamasına ulaştığı zamandan çok, zenginleşme yolunda ilerlediği gelişme süresinde çalışan yoksulların en rahat ve mutlu durumda olduklarını belirtmek gerekir. Çalışan yoksulların koşulları duraklama döneminde güçlükler içindedir, gerileme durumunda iyice perişandır. Toplumun ilerlemesi, aslında, bütün farklı kesimler açısından mutluluk ve canlılık verici bir durumdur. Duraklama kasvet, gerileme melankoli getirir.

Cömert emek ödülü, üremeyi teşvik ettiği gibi, basit halkın çalışma gayretini de arttırır. Emek ücretleri, bu çalışmayı teşvik eder ve diğer insan nitelikleri gibi çalışma gücü de aldığı teşvik oranında gelişir. Bol beslenme emekçinin vücut direncini arttırır ve koşullarını düzeltmenin, gününü huzur ve bolluk içnde bitirmenin rahatlatıcı umudu, ona bu direnci son sınırına kadar kullanma şevki verir. Buna göre, emek ücretlerinin yüksek olduğu yerlerde, çalışanların bu ücretlerin düşük olduğu yerlere göre daha faal, gayretli ve becerikli olduğunu görürüz; örneğin İskoçya'ya göre İngiltere'de, uzak bölgelere göre büyük kentlerin civarında durum böyledir. Gerçekten, bazı işçiler dört günde onları bir hafta geçindirecek para kazanırlarsa, diğer üç gün boş gezerler. Bununla birlikte, işçilerin

büyük bölümü için aynı şeyler söylenemez. Tam tersine, parça başı cömertçe ödeme yapıldığı zaman işçiler gereğinden fazla çalışıp sağlıklarını ve bünyelerini birkaç yılda mahvetmeye çok yatkındırlar. Londra'da ve diğer bazı yerlerde, bir marangozun azamî enerjisini sekiz yıldan fazla sürdürebileceği sanılmamaktadır. Benzer şeyler, genellikle manüfaktürlerde olduğu gibi işçilere ücretin parça başı ödendiği diğer birçok iş-kolunda ve bütün ücretlerin normalden yüksek olduğu bölgelerdeki kır emeğinde görülür. Hemen bütün zenaatçiler, kendi özel işlerinde aşırı yorgunlaşmaktan kaynaklanan bazı özel rahatsızlıklara maruz kalırlar. Ünlü İtalyan doktor Ramuzzini, sadece bu tür hastalıkları konu alan bir kitap yazmıştır. Hiç de kendi askerlerimizi, aramızdaki en çalışkan insanlardan saymayız. Oysa askerler, belli bazı işlerde çalıştırılıp, parça başı ücret aldıklarında, subayları çoğunlukla işverene askerlerin, onlara ödenen oran üzerinden her gün belirli bir toplamın üstünde para kazanmalarına izin verilmemesi için anlaşmak zorunda kalmışlardır. Bu anlaşma olmazdan önce karşılıklı rekabet ve daha fazla kazanma isteği, onları, çoğu kez aşırı çalışarak sağlıklarını tehlikeye atmaya yöneltir. Haftanın dört günü aşırı çalışma, çoğu zaman, herkesin sık sık yakındığı diğer üç günlük aylaklığın gerçek nedenidir. İster kafa ister beden yönünden olsun, birkaç gün hiç durmadan süren bir emek harcamasından sonra birçok insan eğer baskı ile ya da güçlü bir ihtiyaç sonucunda engellenmezse, doğal olarak büyük bir rahatlama isteğine kapılmaktadır. Öyle ki bunun önüne geçmek neredeyse imkânsızdır. Bu durum, bazen sadece huzurla, ama bazen de sefahat ve eğlence düşkünlüğü ile rahatlamaya ihtiyacı olan doğanın çağrısıdır. Eğer buna uyulmazsa, sonuç çoğu zaman, tehlikeli, bazen öldürücü olur ve er ya da geç, hemen her zaman o işe özgü olan özel rahatsızlığa yol açar. Patronlar, her zaman aklın ve insanlığın sesini dinleseler, çoğu zaman, işçilerinin çoğunun yaptığı iş miktarının artmasını değil, azaltılmasını isterlerdi. Her iş-kolunda sürekli çalışabilmek için orta karar bir çalışma yürüten bir insanın, sadece uzun süre sağlığını korumakla kalmayıp, aynı zamanda o yıl içinde en fazla iş miktarını da gerçekleştireceğinin anlaşılacağına inanıyorum.

İşçilerin, ucuz yıllarda genel olarak normalden daha tembel, pahalı yıllarda ise daha çalışkan olduğu iddia edilir. Bu yüzden bol beslenmenin çalışmalarını yavaşlattığı, yetersiz beslenmenin hızlandırdığı sonucuna varılmaktadır. Normalden biraz daha bol geçim araçlarının bazı işçilerin tembel olmasına yolaçabileceğinden şüphe duyulmaz; ancak, işçilerin büyük bir bölümü üzerinde bu etkiyi yaratmak zorunda olması ya da insanların iyi beslendikleri zamandan çok kötü beslendikleri zamanda, ümitli oldukları zamandan çok hayal kırıklığına uğradıklarında, genel olarak sağlıklı olduklarından çok sık sık hasta olduklarında daha iyi çalıştıkları iddiası pek mümkün görünmemektedir. Kıtlık yıllarının, genel olarak basit halk için

emeklerinin ürününde önüne geçilemeyecek azalmalara yolaçan hastalık ve ölüm yılları olduğu gözlenmektedir.

Bolluk yıllarında, hizmetkârlar çoğu zaman patronlarını terkedip, geçimleri için kendi başlarına yapabildikleri işlere güvenirler. Ancak, temel gıda maddelerinde görülen aynı ucuzluk, hizmetkârların geçimi için ayrılan kaynağı arttırdığı için patronların özellikle çiftçilerin, daha fazla sayıda işçi çalıştırmasını mümkün kılar. Çiftçiler böyle durumlarda, tahıllarını pazarda düşük bir fiyattan satmaktansa, birkaç hizmetkâr daha kullanarak daha fazla kâr elde etmeyi umarlar. Hizmetkârlara olan talep, bu talebe arz sağlayanların sayısı azalırken, artmaktadır. Bundan dolayı, ucuz yıllarda emek fiyatı, çoğu zaman yükselir.

Kıtlık yıllarında, geçimin zorluğu ve belirsizliği bütün bu insanları yeniden hizmete dönmeye istekli kılar. Ancak, temel gıda maddelerinin yüksek fiyatları, hizmetkârların geçimi için ayrılan kaynakları azalttığı için, patronları, çalıştırdıkları işçi sayısını arttırmaktan çok azaltmaya yöneltir. Pahalı yıllarda da, yoksul bağımsız zenaatçılar, çoğu zaman, daha önceden iş malzemelerini sağlamakta kullandıkları, küçük mal-mevcutlarını tüketirler ve geçimleri için gündelikçi olarak çalışmak zorunda kalırlar. Kolaylıkla iş elde edebilecek sayıdan daha fazla sayıda insan iş ister; çoğu normalden daha kötü koşullarda işi kabul etmeye isteklidir; böylece hem hizmetkârların hem de gündelikçilerin ücretleri pahalı yıllarda azalır.

Bu nedenle, bütün patronlar, hizmetkârları ile genel olarak, ucuz yıllardan çok pahalı yıllarda daha iyi pazarlık yaparlar ve onları ucuz yıllara oranla pahalılık yıllarında daha mütevazi ve daha bağımlı bulurlar. Dolayısıyla patronlar doğal olarak pahalı yılları işler açısından daha elverişli görürler. Bunun yanısıra patronlar sınıfının diğer iki üyesi olan toprak sahipleri ve çiftçilerin pahalı yıllardan hoşnut olmak için bir diğer nedeni daha vardır. Birincilerin rantları, ikincilerin kârları, temel besin maddeleri fiyatlarına, fazlasıyla bağlıdır. Ancak, insanların kendileri için çalıştıkları zaman, başkaları için çalıştıkları zamandan daha az çalıştığını düşünmek kadar saçma bir şey olamaz. Tek başına çalışan yoksul bir zenaatçi; genel olarak, parça başı çalışan bir gündelikçiden bile daha çalışkandır. Birincisi kendi çalışmasının bütün ürününden yararlanmakta, diğeri ise bu ürünü patronuyla paylaşmaktadır. Birincisi ayrı, bağımsız haliyle, büyük manüfaktürlerde diğerinin ahlâkını çoğu zaman olumsuz yönde etkileyen kötü arkadaşlarının teşviklerine daha az maruz kalmaktadır. Bağımsız zenaatçinin; bir aylığına veya yıllığına kiralanan, az da çok da çalışsalar, ücretleri ve seçimleri aynı kalan hizmetkârlara olan üstünlüğü, belki daha da çoktur. Ucuz yıllar bağımsız zenaatçilerin her tür gündelikçi ve hizmetkâra olan oranını arttırmaya; pahalı yıllar ise bu oranı düşürmeye neden olur.

St. Etienne bölgesi vergi toplayıcısı olan büyük bilgi ve deha

sahibi bir Fransız yazarı, Bay Messance, yoksulların ucuz yıllarda pahalı yıllara göre daha fazla iş yaptığını, farklı koşullara sahip olan üç manüfaktürde, Elbeuf'daki kaba yünlü dokuma ve bütün Ren bölgesinde yaygın olan biri keten, diğeri de ipekli manüfaktüründe yapılan malların miktar ve değerlerini karşılaştırarak göstermeye çalışmıştır. Kamu kurumlarının kayıtlarına dayanarak çıkardığı hesaplardan, bu üç manüfaktürde yapılan malların miktarının ve değerinin ucuz yıllarda pahalı yıllara oranla genel olarak daha fazla olduğu; ve en ucuz yıllarda her zaman en fazla, en pahalı yıllarda en az olduğu görülmüştür. Bu manüfaktürlerin üçü de, duraklayan, yani ürünleri yıldan yıla değişiyor olsa da, bir bütün olarak ne ilerleyen ne de gerileyen manüfaktürler olarak görünmektedir.

İskoçya'daki keten manüfaktürü ve Yorkshire'ın Batı Riding'indeki kaba tünlü manüfaktürü, üretimleri bazı değişiklikler gösterse bile, genellikle miktar ve değer olarak gelişen manüfaktürlerdir. Bununla birlikte, yıllık üretimleri konusunda yayınlanmış hesaplarını incelerken, üretim farklılıkları ile mevsimlerin pahalılığı ya da ucuzluğu arasında makul bir ilişki göremedim. 1740'daki büyük kıtlıkda her iki manüfaktür de, aslında, oldukça gerilemiş görünmektedir. Ancak, diğer bir büyük kıtlık yılı olan 1756'da, İskoç manüfaktürü normal bir gelişmeden daha büyük gelişmeler kaydetmiştir. Yorkshire manüfaktürü ise aslında gerilemiş ve üretimi, Amerikan Damga Yasası'nın kaldırılmasından sonra yani 1766'ya kadar, 1755'de ulaştığı ürün miktarına erişmemiştir. 1766'da ve bir sonraki yılda Yorkshire manüfaktürü daha önce hiç olmadığı kadar büyümüş ve o zamandan beri de ilerlemesini sürdürmüştür.

Bütün manüfaktürlerin uzak pazarlara satış için üretimi, bu üretimin sürdüğü ülkelerdeki mevsimlerin ucuzluğuna ya da pahalılığına değil, tüketildikleri ülkelerdeki talebi etkileyen koşullara, yani barışa ya da savaşa, diğer rakip firmaların büyüme ya da gerileme içinde olmalarına ve bellibaşlı müşterilerinin iyi ya da kötü durumda olmalarına bağlı olmak zorundadır. Üstelik ucuz yıllarda yapılan olağanüstü miktarda ek işin büyük bir bölümü manüfaktürlerin resmî kayıtlarına hiç girmez. Patronlarını terkeden erkek hizmetkârlar bağımsız emekçi olurlar. Kadınlar anne-babalarının yanına geri döner ve çoğunlukla kendileri ve aileleri için elbise yapmak amacı ile iplik eğirirler. Bağımsız zenaatçiler bile her zaman halka satış yapmazlar ama bazı komşuları tarafından ev manüfaktürlerinde çalıştırılırlar. Dolayısıyla onların emeğinin ürünü, hesapların bazen büyük bir gösterişle kaydedildiği ve tüccarlarımızla manüfaktürcülerimizin, buna dayanarak dev imparatorlukların ilerleme veya gerileme içinde olduğunu boşu boşuna belirlemeye yeltendiği resmî kayıtlarda çoğu zaman yeralmamaktadır.

Emek fiyatlarındaki değişikliklerin temel gıda maddelerinin fiyatındaki değişikliklere her zaman denk düşmemekle kalmayıp, ço-

ğu zamanda tam tersi olmasına rağmen, bu sonuca dayanarak temel gıda maddelerinin fiyatlarının emek fiyatını hiç etkilemediğini düşünmemeliyiz. Emeğin para cinsinden fiyatı, zorunlu olarak, iki koşul tarafından düzenlenmektedir: Emek talebi ve yaşam için gerekli maddelerin fiyatı, Emek talebinin artmasına, yerinde saymasına ya da azalmasına, yani artan, yerinde sayan veya azalan bir nüfus gerektirmesine göre, emekçiye verilmesi zorunlu olan gerekli madde miktarını belirlemektedir; emeğin para cinsinden fiyatı ise, bu miktarı satınalmak için gereken fiyatla belirlenir. Bu yüzden bazen emeğin para cinsinden fiyatının yiyecek fiyatlarının düşük olduğu yerlerde yüksek olmasına rağmen talep aynı kalırsa besin fiyatları yüksek olsa bile emeğin para cinsinden fiyatı yine yüksek olur.

Emeğin para cinsinden fiyatının âni ve olağandışı bolluk yıllarında artıp âni ve olağandışı kıtlık yıllarında azalmasının nedeni, emek talebinin birincisinde artıp ikincisinde azalmasıdır.

Ani ve olağandışı bolluğun görüldüğü bir yılda, birçok işverenin elinde, bir yıl önce çalıştırılana oranla daha fazla sayıda insan çalıştırmaya ve beslenmeye yeterli kaynaklar mevcuttur; ama bu olağandan fazla işçi tutmak isteyen patronlar, onları elde etmek için birbirleriyle rekabete girip ücretleri arttırırlar; bu da, bazen emeğin hem gerçek fiyatını, hem de para cinsinden fiyatını yükseltmektedir.

Ani ve olağandışı kıtlık olan bir yılda bunun tam tersi olur. Çalışan insanlar için ayrılan kaynaklar bir yıl önceye göre daha azdır. İş elde etmek için birbirleri ile, bazen emeğin hem gerçek, hem de para cinsinden fiyatını düşüren bir rekabete giren hatırı sayılır sayıda insan işsiz kalır. Olağanüstü bir kıtlık yılı olan 1740'da, birçok insan sadece boğaz tokluğuna çalışmayı kabul etmiştir. Bunu izleyen bolluk yıllarında ise emekçi ve hizmetkâr bulmak güçleşmiştir.

Pahalılık yılında görülen kıtlık emek talebini azaltmak yoluyla emek fiyatının düşmesine, yüksek besin fiyatları ise bu fiyatın yükselmesine neden olur. Bunun aksine, ucuz bir yılın bolluğu talebi azaltmak yoluyla emek fiyatının yükselmesine, besinlerin ucuzluğu ise emek fiyatının düşmesine neden olur. Yiyecek fiyatlarının geçirdiği olağan dalgalanmalar sırasında, bu iki karşıt neden birbirini dengeler gözükmektedir, bu da büyük ihtimalle, emek ücretlerinin neden her yerde besin fiyatlarından çok daha sabit ve kalıcı olduğunu kısmen açıklamaktadır.

Emek ücretlerindeki artış bir çok metanın fiyatını, emek ücretleri bileşenini arttırdığı için, zorunlu olarak arttırır, ve böylece bu metaların, hem iç hem de dış tüketimlerini azaltma eğilimi gösterir. Ancak, emek ücretlerini arttıran bu aynı neden, yani mal-mevcudunun artışı, emeğin üretim gücünü arttırma ve daha az miktarda emeğin daha fazla iş miktarı üretmesini sağlama eğilimindedir. Çok sayıda emekçi çalıştıran bir mal-mevcudu sahibi,

kendi kazancı gereği; zorunlu olarak onların mümkün olan en fazla iş miktarını üretmesini sağlayacak en uygun işbölümü ve dağılımını yapmaya çalışır. Aynı nedenle, kendinin ya da işçilerinin düşünebildiği en iyi makineleri temin etmeye dikkat eder. Belirli bir işlikte emekçiler arasında ne oluyorsa, aynı şeyler aynı nedenle, büyük bir toplumdaki emekçiler arasında da olacaktır. Emekçilerin sayıları arttıkça, farklı iş sınıfları ve alt-bölümlerine dağılmaları da doğal olarak artar. Her birinin işini yapmak için gereken en uygun makineyi icat etmek amacıyla daha fazla insan ilgilenir ve dolayısıyla böyle bir makinenin yaratılması daha bir mümkün olur. Bu gelişmelerin sonucunda bir çok meta, o kadar az emekle üretilmeye başlanır ki, emek fiyatındaki artış, emek miktarındaki azalma tarafından fazlasıyla karşılanır.

BÖLÜM IX

MAL-MEVCUDUNUN KÂRI ÜSTÜNE

Mal-mevcudu kârındaki artma ve azalma, emek ücretlerindeki artış ve azalmanın dayandığı aynı nedenlere, yani toplum zenginliğinin gelişen ya da gerileyen durumuna dayanmaktadır; ancak bu neden kârı ve ücretleri farklı farklı etkiler.

Mal-mevcudunun artması ücretleri yükseltirken kârın azalmasına yol açar. Birçok zengin tüccarın mal-mevcudu aynı iş-kolunda olduğu için, birbirleriyle rekabetleri, doğal olarak kârlarını düşürme eğilimi taşımaktadır, ve aynı toplumda yürütülen bütün farklı iş-kollarında da benzer biçimde bir mal-mevcudu artışı olduğu zaman, aynı rekabet hepsinde aynı sonuca yol açıyor olmalıdır.

Ortalama emek ücretlerinin bile, belirli bir yer ve zamanda ne kadar olduğunu belirlemenin hiç de kolay olmadığı önceden görülmüştü. Belirli bir yer ve zamanda bile ancak en yaygın görülen ücret tutarını belirleyebiliriz. Ancak, mal-mevcudunun kârına gelince, bu kadarını bile yapabilmek çok zordur. Kâr o kadar değişkendir ki, belirli bir iş-kolunda yatırım yapmış bir kişi bile, size ortalama yıllık kârını her zaman söyleyemez. Çünkü kârı yalnızca iş yaptığı metaların fiyatlarındaki her değişiklikten değil, aynı zamanda rakiplerinin ve müşterilerinin işlerinin iyi ya da kötü gidişinden ve malların deniz ya da kara yolu ile taşınırken, hatta depoda beklerken başlarına gelebilecek binlerce kazadan da etkilenmektedir. Bu yüzden kâr yalnızca yıldan yıla değil, günden güne ve neredeyse saatten saate değişir. Büyük bir krallıkta yürütülen bütün iş-kollarının ortalama kârlarını tam olarak belirlemek çok daha güç olmalıdır, hele daha önceden, ya da çok eski zamanlarda nasıl olduklarını, herhangi bir kesinlikte saptamak büsbütün imkânsız olsa gerektir.

Ancak, ortalama mal-mevcudu kârlarının bugün ya da eskiden

ne kadar olduğunu herhangi bir kesinlikte belirlemek imkânsızsa da paraasal faizden yararlanarak bir fikir edinmek mümkündür. Nerede paranın kullanımı sonucu büyük bir miktar kâr elde edilmişse, orada, bu kâr, çoğunlukla, paranın kullanımına ayrılacaktır; ve nerede bu kullanım sonucu az bir kâr elde edilmişse, çoğunlukla paranın kullanımına daha azı ayrılacaktır şeklinde bir kural oluşturulabilir. Dolayısıyla, buna göre, herhangi bir ülkede, yaygın piyasa faiz oranı değiştikçe, ortalama mal-mevcudu kârlarının da bununla birlikte değişmesi gerektiğine, o düştükçe düşmesi, yükseldikçe yükselmesi gerektiğine, inanabiliriz. Bu yüzden, faiz hareketi bizim kâr hareketi ile ilgili olarak fikir oluşturmamızı mümkün kılabilir.

VIII. Henry'nin 37. hükümdarlık yılında çıkarılan bir yasa ile, yüzde onun üzerindeki bütün faizler, yasadışı ilân edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki; bundan önce, bazen daha fazla faiz de alınmaktaydı. VI. Edward döneminde, dinsel baskılarla faizin her türü yasaklanmıştır. Ancak, tıpkı diğerleri gibi, bu yasağın da hiçbir etki yaratmadığı, tefecilik belâsını azaltmaktan çok, belki de arttırdığı söylenmektedir. VIII Henry'nin yasası Elizabeth'in tahttaki 13. yılında çıkarılan yasanın 8. maddesiyle yenilenmiş ve faiz yüzde on olmuştur. I. James, 21. hükümdarlık yılında çıkardığı yasa ile, yasal faiz oranını yüzde sekize düşürmüştür. Restorasyondan hemen sonra, faiz, yüzde altıya, Kraliçe Anne'nın 12. yılında çıkarılan yasa ile yüzde beşe indirilmiştir. Bütün bu farklı yasal düzenlemelerin büyük uyum içinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü piyasadaki faiz oranını veya iyi itibarlı insanların genellikle ödünç aldığı orana bağlı olarak saptandığı, bu oranı aşmadığı anlaşılmaktadır. Kraliçe Anne döneminden bu yana, yüzde beş faizin, piyasa faiz oranının altından çok, üstünde olduğu görülmektedir. Son savaştan önce; hükümet, yüzde üçten, başkentte ve krallığın diğer bir çok yöresinde, itibarlı kişiler ise, yüzde üçbuçuk, dört ve dörtbuçuktan ödünç almaktaydılar.

VIII. Henry döneminden beri ülkenin zenginliği ve geliri sürekli artmaktadır ve bu gelişme hızının, giderek yavaşlamak yerine arttığı anlaşılmaktadır. Bunların sadece büyümekle kalmadığı, giderek daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Emek ücretleri aynı dönemde, sürekli artmakta farklı ticaret ve manüfüktür kollarının büyük bir bölümünde ise, mal-mevcudu kârları azalmaktadır.

Büyük bir kentte herhangi bir iş sürdürmek, köyde yapmaya kıyasla daha fazla mal-mevcudu gerektirmektedir. Büyük kentte, her iş kolunda kullanılan mal-mevcudunun büyüklüğü ve zengin rakiplerin sayısı, genel olarak, kâr oranını, burada, köydeki oranın altına düşürür. Ancak emek ücretleri büyük şehirde köye oranla genel olarak daha yüksektir. Gelişkin bir şehirde, büyük mal-mevcuduna sahip insanlar çoğu zaman istedikleri sayıda işçi bulamaz ve bu yüzden mümkün olduğu kadar çok işçi elde edebilmek için birbirleri ile rekabete girerler; bu da emek ücretlerini arttırıp mal-mevcudu kâr-

larını düşürür. Ülkenin uzak kesimlerinde çoğu zaman tüm halkı çalıştıracak yeterli mal-mevcudu yoktur, bu yüzden, işçiler iş bulmak için birbirleriyle rekabete girmek zorunda kalırlar ve bu, emek ücretlerinin düşmesine, mal-mevcudu kârının artmasına yol açar.

İskoçya'da yasal faiz oranı İngiltere ile aynı olmasına rağmen, faizin piyasa oranı daha yüksektir. Burada en itibarlı kişilerin bile, yüzde beşin altında ödünç aldıkları nadirdir. Edinburg'daki özel bankerler bile, isteğe göre toptan ya da kısım kısım ödemenin talep edilebildiği bonoları için yüzde dört faiz uygulamaktadırlar. Londra'daki özel bankerler, kendi kasalarında saklanan paraya hiç faiz vermezler. İskoçya'da, İngiltere'ye oranla daha az mal-mevcudu ile yapılamayan ancak birkaç iş vardır. Bu nedenle de, İskoçya'da, ortalama kâr oranı biraz daha yüksek olmalıdır. Emek ücretlerinin İskoçya'da İngiltere'ye göre daha düşük olduğunu önceden görmüştük. İskoçya'da İngiltere'ye oranla yalnızca daha yoksul değildir, gelişme yolunda, - İskoçya'nın geliştiği açıktır - attığı adımların daha yavaş ve daha gecikmeli olduğu görülmektedir.

Fransa'daki yasal faiz oranı, bu yüzyıl içinde hep piyasa oranı tarafından düzenlenmemiştir (1). 1720'de faiz, penny'nin yirmide birinden ellide birine, yani yüzde beşten ikiye düşürüldü. 1724'de penny'nin otuzda birine, yani yüzde 31/3'e yükseltildi. 1725'te yeniden penny'nin yirmide birine, yani yüzde beşe yükseltildi. 1766'da Bay Laverdy yönetimi sırasında penny'nin yirmi beşte birine, yani yüzde dörde indirildi. Rahip Terray bunu sonra, eski oranına, yüzde beşe yükseltti. Bütün bu katı faiz indirimlerinin bir çoğunda ulaşılmak istenen amaç, kamu borçlarını azaltmanın yolunu hazırlamaktı, bu amaç zaman zaman uygulanmıştır. Fransa; bugün, herhalde İngiltere kadar zengin bir ülke değildir. Fransa'da yasal faiz oranı İngiltere'ye kıyasla çoğu zaman daha düşük olmasına rağmen, piyasa oranı genellikle daha yüksektir; çünkü diğer ülkelerde olduğu gibi, Fransa'da da yasaları çiğnemenin çeşitli güvenli ve kolay yöntemleri vardır. Her iki ülke ile de ticaret yapmış olan İngiliz tüccarlardan öğrendiğime göre, ticaret kârları; Fransa'da, İngiltere'ye oranla daha yüksektir; kuşkusuz birçok İngiliz yurttaşının sermayesini ticaretin büyük saygı gördüğü bir ülkeden çok, saygı görmediği bir ülkede kullanmayı seçmesinin nedeni de budur. Fransa'da, emek ücretleri İngiltere'den daha düşüktür. İskoçya'dan İngiltere'ye gittiğiniz zaman, iki ülkenin basit insanlarının giysileri ve görünüşleri arasında görebileceğiniz farklılık, yaşam koşullarındaki farklılığı açıklamaya yeterlidir. Fransa'dan döndüğünüzde bu farklılık çok daha büyük olmaktadır. Fransa, kuşkusuz İskoçya'dan daha zengindir ama İskoçya'ya eş bir hızla gelişir görünmemektedir. Fransa'daki genel, hatta yaygın bir düşünce, ülkenin geriye gittiği yolundadır; bu yorumun Fransa için bile doğru olduğunu sanıyo-

(1) Denifart. Article Tau xdes Interests, tom III, s. 18

rum, hele İskoçya açısından bu, ülkeyi bugün ve yirmi-otuz yıl önce gören bir kimsenin söyleyemeyeceği bir şeydir.

Öte yandan; Hollanda, topraklarının genişliğine ve insanlarının sayısına oranla İngiltere'den daha zengin bir ülkedir. Burada hükümet yüzde ikiden, itibarlı kişiler ise yüzde üçten ödünç almaktadır. Emek ücretlerinin Hollanda'da İngiltere'ye oranla daha yüksek olduğu söylenmektedir; üstelik Hollandalıların Avrupa'daki bütün uluslardan daha düşük kâr oranlarıyla ticaret yaptığı bilinmektedir. Bazı insanlar Hollanda ticaretinin gerilediğini iddia etmektedirler; bu belki, bazı belirli alanlar için doğrudur. Ancak, belirtiler, orada genel bir gerilemenin olmadığını göstermek için yeterlidir. Kâr düşünce, tüccarlar ticaretin gerilediğine dair yakınmaya çok hevesli olurlar; oysa kârın düşmesi ticaretin gelişmesinin, yani eskiye oranla daha fazla mal-mevcudu kullanılmasının doğal sonucudur. Son savaş sırasında Hollandalılar, hâlâ büyük bir bölümünü ellerinde tuttukları tüm Fransız ticaretini ele geçirmişlerdi. Hem Fransız hem İngiliz fonlarında sahip oldukları, hattâ ikinci tutarın yaklaşık kırk milyon olduğu söylenen (bu konuda büyük bir abartma olduğuna inanıyorum) büyük miktar ve kendi ülkelerindeki orandan daha yüksek faiz oranının olduğu yerlerde özel kişilere borç verdikleri büyük para tutarı, hiç kuşkusuz, mal-mevcutlarının fazlalığını ya da mal-mevcutlarının kendi ülkelerinde elverişli işlerde normal kârlılıkla çalıştırabildikleri durumdan daha fazla artmakta olduğunu açıklayan belirtilerdir, yoksa bu belirtiler işlerinin gerilediğini göstermemektedir. Nasıl, özel bir kişinin sermayesi, belirli bir işden elde edilmesine rağmen, o işde kullanılabilecek miktarın ötesinde artarsa ve bu arada o işkolu da gelişmesini sürdürürse, büyük bir ulusun sermayesi de tıpkı böyle olabilir.

Kuzey Amerika ve Batı Hint Adaları kolonilerimizde, yalnızca emek ücretleri değil, para faizi ve bunun sonucu olarak mal-mevcudu kârları da İngiltere'ye göre daha yüksektir. Çeşitli kolonilerde, hem yasal faiz oranı, hem piyasa faiz oranı, yüzde altı ile sekiz arasında değişmektedir. Buna karşılık; yüksek emek ücretleriyle, yüksek mal-mevcudu kârlarının birlikte varolması, yani kolonilerin, özel koşulları dışında, hemen hiçbir zaman mümkün değildir. Yeni bir koloni, diğer ülkelere kıyasla, bir süre için, topraklarının genişliğine oranla daha az mal-mevcuduna sahip ve mal-mevcudunun büyüklüğüne oranla daha da az sayıda insana sahip olsa gerektir. Mal-mevcutlarıyla ekebileceklerinden fazla toprakları vardır. Bu yüzden, sahip oldukları; mal-mevcudunu sadece en verimli ve en iyi yerde bulunan, örneğin deniz kenarına yakın ya da su taşımacılığına uygun nehir kıyılarındaki toprakların ekimi için ayırırlar. Üstelik böyle topraklar, çoğu zaman verdikleri doğal ürün değerinin bile altında bir parayla satınalınır. Bu tür toprakların satınalınmasında ve iyileştirilmesinde kullanılan mal-mevcuduna çok yüksek kâr getirmesi ve bunun sonucu olarak da çok büyük bir faizi ödeye-

bilmesi gerektir. Bu kadar kârlı bir yatırımda hızlı birikime, çiftlik sahibinin çalıştırdığı insanların sayısını, yeni bir yerleşim bölgesinde bulunabilecek orandan daha hızlı artırmasını mümkün kılar. Bu yüzden, bulunabilen işçiler, çok cömertçe ödüllendirilir. Koloni geliştikçe mal-mevcudu kârları giderek azalır. En verimli, en iyi yerde bulunan topraklar, tümüyle dolduğu zaman, cinsi ve yeri daha kötü olan kullanılmamış toprakların ekiminden daha az kâr edilmesi mümkündür, dolayısıyla bu işde kullanılan mal-mevcudu daha düşük bir faiz ödeyebilir. Buna bağlı olarak, kolonilerimizin büyük bir kısmında, hem yasal hem de piyasa faiz oranı, bu yüzyılda, önemli ölçüde düşmüştür. Zenginlik, gelişme ve nüfus arttıkça, faiz azalır. Emek ücretleri mal-mevcudu kârları ile birlikte düşmemektedir. Emek talebi, kâr ne olursa olsun mal-mevcudu arttıkça artar; kâr azaldıktan sonra mal-mevcudu artmaya devam etmekle kalmaz, eskisinden de hızlı bir biçimde artmayı sürdürebilir. Çalışkan bireyler açısından olduğu gibi, zenginliği artan çalışkan uluslarda da durum budur. Büyük bir mal-mevcudu, az kâr getirse bile, genel olarak, çok kâr getiren küçük bir mal-mevcuduna oranla daha hızlı artar. Bir atasözü, para parayı çeker, der. Biraz paranız varsa, daha fazlasını elde etmek çoğu zaman kolaydır. Asıl zor olan, bu azı bulmaktır. Mal-mevcudunun artışı ile işlerin ya da yararlı emek talebinin artışı arasındaki ilişki şimdiden kısmen açıklanmıştır, ama ilerde mal-mevcudu birikimi ile ilgili olarak daha geniş açıklanacaktır.

Yeni toprakların ya da yeni işkollarının ortaya çıkması, bazen mal-mevcudu kârını ve bununla birlikte para faizini hızla zenginleştirmekte olan gelişkin bir ülkede bile arttırabilir. Bir ülkenin mal-mevcudu, böyle yeni ortaya çıkan işlerin çeşitli insanlara sunduğu toplam iş artışına yeterli gelmediği için mal-mevcudu, ancak en yüksek kârı getirecek iş-kollarında kullanılacaktır. Önceden, diğer işkollarına yatırılmış olan bir kısım mal-mevcudu zorunlu olarak, işkollarından çekilir ve bazı yeni ve daha kârlı işkollarına yöneltilir. Bu yüzden, bütün eski işkollarında rekabet, eskisine oranla daha az olacaktır. Pazara farklı tür mallar daha az gelir. Bu malların fiyatları zorunlu olarak az-çok artar ve bu malların ticaretini yapanlar daha fazla kâr eder, dolayısıyla onların daha yüksek bir faiz ödemeleri mümkün olur. Son savaşın bitmesinden sonra bir süre için, yalnızca en itibarlı özel kişiler değil, eskiden yüzde dört - dörtbuçuktan daha fazlasını ödememiş olan Londra'daki en büyük şirketlerin, bir kısmı bile, genel olarak, yüzde beşten ödünç aldılar. Kuzey Amerika ve Batı Hint Adalarındaki yeni kazanımlarımız sonucu hem toprakların hem de ticaretin büyük ölçüde artışı bu yüksek faizin nedenini, toplumun sermaye mevcudunda herhangi bir azalma olduğu düşüncesine bile kapılmaya gerek kalmadan açıklar. Eski mal-mevcudu ile yürütülen bu ölçüde büyük yeni iş kapasitesi, zorunlu olarak, rekabet daha az olduğu için daha yüksek olmasının

gerektiği belirli işkollarının büyük bir bölümünde kullanılan mal - mevcudu miktarını azaltmıştır. İlerde, İngiltere'de sermaye mevcudunun son savaşın yolaçtığı büyük harcamalar sonucunda bile azalmadığını düşünmemi sağlayan nedenleri açıklamaya çalışacağım.

Bununla birlikte, bir toplumun sermaye mevcudunun ya da emeğin bakımı için ayrılan kaynakların azalması, emek ücretlerini düşürdüğü gibi, mal-mevcudu kârını ve dolayısıyla para faizini arttırır. Düşen emek ücretleri sayesinde toplumda geri kalan mal-mevcudunun sahipleri, mallarını pazara eskisinden daha az masrafla getirebilir, pazara getirmek için kullanılan mal-mevcudunun eskiye oranla daha az olması nedeniyle de, bu malları daha pahalıya satabilir. Mallar ona daha aza malolur, ama bu mallar sayesinde daha fazla kazanır. Bu yüzden, her iki yönde de kârı arttığı için yüksek bir faiz ödeyebilir. Bengal'de ve Doğu Hint Adaları'ndaki diğer İngiliz yerleşim bölgelerinde, o kadar çabuk, öylesine kolaylıkla elde edilen büyük servetler bizi, harap ülkelerde emek ücretlerinin çok düşük ve bu nedenle mal-mevcudu kârlarının çok yüksek olduğuna inandırabilir. Para faizi de, aynı biçimde yüksektir. Bengal'de, çiftçilere çoğu zaman, yüzde kırk, elli veya altmıştan para ödünç verilmekte ve gelecek ürün, ödeme için ipotek edilmektedir. Böyle bir faizi ödeyebilen kârların, toprak sahibinin hemen bütün rantını yiyip bitirmesi gibi, bu büyük tefecilik de, kârın büyük bir bölümünü yiyip bitirir. Roma cumhuriyetinin yıkılmasından önce, aynı türden bir tefeciliğin, prokonsüllerin yıkıcı idaresi altındaki eyaletlerde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Çiçero'nun mektuplarından öğrendiğimize göre, erdemli Brütüs Kıbrıs'ta yüzde kırksekizden ödünç para vermiş.

Toprağının ve ikliminin niteliğinin ve diğer ülkelere kıyasla konumunun erişmesine izin verdiği tam zenginlik aşamasına ulaşmış; dolayısıyla daha fazla gelişemeyen ama geriye de gitmeyen bir ülkede, emek ücretleri de, mal-mevcudu kârları da büyük bir olasılıkla çok düşük olacaktır. Topraklarının besleyebileceği ya da mal-mevcudunun çalıştırabileceğine oranla nüfusu çok olan bir ülkede, iş için rekabet, emek ücretlerini varolan emekçilerin ancak boğaz tokluğuna yaşayabilecekleri bir düzeye indirecek kadar büyük olur, ve ülke hâlen insanla dolu olduğuna göre, emekçilerin sayısı hiçbir zaman artmaz. Yapılacak bütün işler oranında mal-mevcuduna sahip olunan bir ülkede, iş-kolunun niteliğinin ve genişliğinin izin verdiği ölçüde büyük miktarda mal-mevcudu, her işkolunda kullanılacaktır. Dolayısıyla, rekabet her yerde olabildiği kadar çok ve bunun sonucunda ortalama kâr olabildiğince düşük olacaktır.

Ancak, herhalde daha hiçbir ülkede bu zenginlik düzeyine ulaşmamıştır. Çin'in uzun bir süredir ne ilerlemekte ne de gerilemekte olduğu ve belki de uzun bir süre önce, yasalarının ve kurumlarının niteliğine uygun bu tam zenginlik düzeyine erişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu düzey, diğer yasa ve kurumlara uygulanmış

olsa, toprağının, ikliminin niteliğinin ve konumunun tekabül ettiği düzeyden çok düşük olabilir. Dış ticareti ihmal eden ya da küçümseyen ve yabancı ülke gemilerinin ancak bir-iki limanına girmesine izin veren bir ülke farklı yasa ve kurumlar ile yapmasının mümkün olduğu miktarda iş yapamaz. Zenginlerin veya büyük sermaye sahiplerinin büyük bir güvence altında olmalarına rağmen, yoksulların veya küçük sermaye sahiplerinin hemen hiç güvencelerinin olmadığı ve adalet bahanesiyle alt kademeden mandarinler tarafından her zaman yağma ve talana maruz kaldıkları bir ülkede yürütülen bütün işlerde kullanılan mal-mevcudu miktarı, hiçbir zaman o işlerin niteliğinin ve boyutlarının mümkün kılacağı tutara eşit olamaz. Her işkolunda yoksullara uygulanan baskı, mutlaka, bütün ticareti kendilerine bağlamak yoluyla çok büyük kârlar elde eden zenginlerin kurduğu tekeline yolaçmaktadır. Buna bağlı olarak, Çin'deki ortalama para faizinin yüzde yirmi olduğu söylenmektedir, ortalama mal-mevcutları demek, bu yüksek faizi ödeyebilmektedir.

Yasalardaki bir boşluk; bazen, faiz oranını, zenginlik ya da yoksulluk gibi ülkenin içinde bulunduğu durumun gerektireceği oranın epeyce üstüne çıkarabilir. Yasalar, sözleşmelerin yerine getirilmesini zorlamazsa, bütün ödünç alanları, neredeyse, daha iyi idare edilen ülkelerdeki müflis ya da kredisine pek güvenilmeyen insanlar ile aynı kefeye koyar. Parasını geri alamama kuşkusu, ödünç verenin, genel olarak müflislerden istenen aynı aşırı faizi istemesine yolaçmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun Batı bölgelerini istilâ eden barbar uluslar arasında, anlaşmaların yerine getirilmesi yüzyıllarca sözleşmeyi yapan tarafların dürüstlüğüne bırakılmıştır. Kralların mahkemeleri bu duruma pek müdahale etmemiştir. Bu eski dönemlerde hüküm süren yüksek faiz oranları, belki kısmen bu nedene bağlanabilir.

Yasa faizi tümden yasakladığı zaman, faizi önlemiş olmaz. Birçok insan ödünç para almak zorundadır, ama kimse parasını, sadece bu parayı kullanarak yapılan işlere uygun değil, yasaları çiğnemenin zorluğuna ve tehlikesine de uygun bir oran istemeden borç vermeyecektir. Bay Montesquieu'ya göre, bütün Müslüman uluslardaki yüksek faiz oranı, bu ülkelerin yoksulluğu nedeniyle değil, kısmen yukarda sözü edilen durumdan, kısmen de parayı geri alma zorluğu yüzündendir.

En düşük ortalama kâr oranı, her zaman, her mal-mevcudu kullanımının karşı karşıya olduğu rastlantısal kayıpları karşılamaya yetenden biraz daha fazla olmalıdır. Net ya da temiz kâr, bu fazladan başka bir şey değildir. Bütün kâr ise, çoğu zaman, yalnızca bu fazlayı değil, aynı zamanda böyle olağandışı kayıpları karşılamak için ayrılan mal-mevcudu kısmını da kapsamaktadır. Borç alanın ödeyebileceği faiz oranı yalnız net kâr oranındadır.

En düşük ortalama faiz oranı da, aynı biçimde, borç vermenin, orta derecede bir ihtiyatla bile, karşı karşıya olduğu rastlantısal

kayıpları karşılamaya yetenden biraz daha fazla olmalıdır. Bu fazla olmasaydı, borç vermenin tek itici gücü merhamet ya da dostluk olurdu.

Tam zenginlik düzeyine erişmiş ve her işkoluna yatırabilecek en fazla miktarda mal-mevcudunun kullanıldığı bir ülkede, net kârın ortalama oranının çok düşük olması gibi, ödenebilecek faizin alışılmış piyasa oranı da, en zengin insanlar dışında hiç kimsenin para faizi sayesinde yaşayamayacağı kadar düşük olur. Küçük ya da orta derecede servet sahiplerinin hepsi, mal-mevcutlarını bizzat kendileri işletmek zorunda kalırlar. Hemen her insanın işadamı olması ya da bir işle ilgilenmesi zorunlu olur. Hollanda'nın böyle bir duruma yaklaşmakta olduğu anlaşılmaktadır. Burada bir işadamı olmamak alışılmışın dışında bir durumdur. Zorunluluk hemen her insanın böyle olmasını olağan kılmaktadır; her yerde alışılmışı belirleyen ise geleneklerdir. Giyinmemek ne kadar saçma bir şeyse; diğer insanlar gibi çalışmamak da belli ölçüde saçmadır. Sivil bir insan bir askeri kamp ya da garnizonda nasıl münasebetsiz görünür, hatta küçümsenme tehlikesi ile karşı karşıya kalırsa, iş-güç sahibi insanlar arasında işsiz bir adam da böyle olur.

En yüksek ortalama kâr oranı, metaların büyük çoğunluğunun fiyatında toprak rantı bileşimine ait kısmı yiyip bitirecek ve geriye kalan miktar, yalnızca bu metaları pazara hazırlayıp getirme emeğine, emeği her yerde ödenebilecek en düşük oran olan emekçinin boğaz tokluğuna geçimini sağlamaya yetecek ölçüde ödeme yapılmasını mümkün kılar. Çalışan kişi iş yaptığı sırada, şu ya da bu biçimde beslenmek zorundadır; ancak toprak sahibine her zaman ödeme yapılmayabilir. Batı Hindistan Şirketi hizmetkârlarının Bengal'de yaptıkları işin kârları, herhalde, bu orana oldukça yakındır.

Faizin genel piyasa oranıyla net kârın ortalama oranı arasındaki orantı zorunlu olarak, kârın yükselip düşmesiyle birlikte değişme geçirir. İngiltere'de çifte faiz, tüccarların iyi, orta, makul kâr dedikleri kârdır; bu bence ortalama ve alışılmış kârdan başka bir şey değildir. Net kârın ortalama oranının yüzde sekiz ya da on olduğu bir ülkede, borç alınan para ile yapılan iş ne olursa olsun, bu yüzdenin yarısının faiz ödemesine ayrılmak zorunda olması akla uygundur. Mal-mevcudunu ödünç alan kişi riskini taşımakta ve ödünç verene bunu garanti etmektedir, yüzde dört ya da beş, işkollarının büyük bir bölümünde hem bu risk garantisi üzerinden yeterli bir kâr, hem de mal-mevcudunu işletme zahmetinin yeterli bir karşılığı olabilir. Ancak faiz ile net kâr arasındaki oran, ortalama kâr oranının oldukça yüksek ya da oldukça düşük olduğu ülkelerde aynı olmayabilir. Kâr oldukça düşük olsa, herhalde yarısı, faiz ödemeye yetmez, oldukça yüksek kâr oranı olsa daha fazlası faiz ödeyebilir.

Hızla zenginleşen ülkelerde birçok metanın fiyatında düşük kâr oranı, yüksek emek ücretlerini karşılayabilir ve bu ülkelerin malla-

rını emek ücretlerinin daha düşük olabileceği daha az gelişkin komşuları kadar ucuz satmalarını mümkün kılar.

Gerçekte, yüksek kârlar işin fiyatını, yüksek ücretlerden daha çok arttırma eğilimi taşımaktadır. Örneğin keten bez, manüfaktüründe çalışan çeşitli kişilerin, tarakçıların, eğirenlerin, dokumacıların vb. ücretlerini günde iki penny artırmak gerekse, ketenin fiyatını, bu keten için çalıştırılan insanların sayısına eşit olan iki penny'lerin sayısıyla, çalıştırıldıkları gün sayısının çarpımının sonucu bulunan sayı kadar arttırmak gerekir. Meta fiyatının ücretlere ayrışan bileşeni, bütün farklı manüfaktür aşamaları boyunca, bu ücret artışı yüzünden ancak aritmetik oranda artar. Ama, bütün bu çalışan insanların ayrı ayrı işverenlerinin kârları yüzde 5 artsa, meta fiyatının kâr bileşeni, bütün farklı manüfaktür aşamaları boyunca, bu kâr artışı sonucu geometrik oranda artacaktır. Tarakçıların işvereni, ketenini satarken, çalışanlara sağladığı bütün malzemelerin değeri ve onlara verdiği ücretler üzerinden fazladan bir yüzde beş talep eder. Eğiricilerin işvereni, hem ketenin artan fiyatı hem de eğiricilerin ücreti üzerinden ek bir yüzde beş ister. Dokumacıların işvereni ise, hem keten ipliğinin yükselen fiyatı, hem de dokumacıların ücretleri üzerinden bir yüzde beş daha isteyecektir. Metaların fiyatını arttırmak açısından ücret artışı borç birikiminde basit faizin işleyişi gibidir. Kâr artışı ise, bileşik faiz gibi işlemektedir. Tüccarlarımız ve manüfaktürcü patronlarımız yüksek ücretlerin fiyatları arttırdığı için olumsuz sonuçlara yol açtığından ve dolayısıyla ülke içinde ve dışında mallarının satışını azalttığından fazlasıyla yakınırlar. Yüksek kârların olumsuz sonuçlarından ise, söz etmezler. Kendi kazançlarının zararlı etkileri konusunda sessiz kalırlar. Yalnızca diğer insanların kazançlarının zararlı etkilerinden yakınırlar.

BÖLÜM X

EMEĞİN VE MAL-MEVCUDUNUN FARKLI KULLANIMLARINDAKİ ÜCRETLER VE KÂR ÜSTÜNE

Emeğin ve mal-mevcudunun farklı kullanımlarında varolan bütün avantajlar ve olumsuzluklar aynı çevrede, ya tamamıyla birbirine eşit olmalı ya da sürekli eşitliğe yaklaşmalıdır. Eğer aynı çevrede, kendisinin dışında kalan diğer işlerden az veya çok avantajlı bir başka iş varsa, o kadar çok insan bu işe gelir ve tabii o kadar çok sayıda insan da diğer işleri terkeder ki; bu işdeki üstünlük kısa sürede diğer işlerdeki üstünlükler düzeyine iner. Bu en azından, her şeyin doğal akışına bırakıldığı ve tam serbestliğin olduğu ve her insanın kendisi için en uygun diye düşündüğü işi seçmekte olduğu kadar, gerekli görür görmez değiştirmek açısından da tam olarak

özgür olduğu bir ülkede böyle olur. Her insanın çıkarı; onu avantajlı işi aramaya, elverişsiz işi bırakmaya yöneltir.

Para ile ödenen ücretler ve kâr, aslında, Avrupa'nın her yerinde, emeğin ve mal-mevcudunun farklı kullanımlarına göre büyük farklılık göstermektedir. Ancak, bu farklılık, kısmen bizzat meslekle rin kendilerinde mevcut bulunan bazı koşullardan, ki bu koşullar; ya gerçekte ya da en azından insanların düşüncelerinde, bazı işlerdeki küçük bir parasal kazancı, diğerlerindeki büyük bir kazanca denk hale getirir; kısmen de, hiçbir yerde tam bir serbestliğe izin vermeyen Avrupa politikasından kaynaklanmaktadır.

Bu koşulların ve bu politikanın ayrı ayrı değerlendirilmesi nedeniyle bu bölüm iki kısma ayrılacaktır.

— I —

Bizzat Mesleklerin Niteliğinden Kaynaklanan Eşitsizlikler

Bazı işlerdeki küçük bir parasal kazancın, diğerlerindeki büyük bir kazancı dengelemesi, şimdiye kadar dikkat edebildiğim kadarıyla, belli başlı şu beş koşul nedeniyle olmaktadır: Birincisi, işin kendisinin uygunluğu ya da uygunsuzluğu; ikinci olarak, işi öğrenmenin kolaylığı ve ucuzluğu ya da zorluğu ve pahalılığı; üçüncü olarak işin sürekliliği ya da sürekli olmayışı; dördüncü olarak; o işde çalışanlara duyulması gereken güvenin az ya da çok oluşu; ve beşinci olarak o işde başarılı olma ihtimali ya da başarı ihtimalinin olmayışı.

Birinci olarak, emek ücretleri, işin zorluğu ya da kolaylığı, temizliği ya da kirliliği, saygınlığı ya da saygın olmayışına göre değişmektedir. Bu yüzden, birçok yerde, bir yıl içinde, bir terzi ustası bir dokumacı ustasına oranla daha az kazanır. İşi çok daha kolaydır. Usta bir dokumacı, usta bir nalbanttan daha az kazanır. Onun işi her zaman için daha kolay değildir, ama daha temizdir. Usta bir nalbant, usta olmasına rağmen, on iki saatte, kömürcünün yalnızca bir işçi olarak sekiz saatte kazandığı kadar kazanmaz. Nalbantın işi o kadar kirli değildir, daha da tehlikesizdir, üstelik gün ışığında ve yerin üstünde yapılmaktadır. Saygınlık, bütün saygın mesleklere verilen ödülün büyük bir kısmını teşkil eder. Tek tek göstermeye çalışacağım gibi, parasal kazanç konusunda, enine boyuna düşünülürse, genel olarak bu mesleklerin yetersiz ödüllendirildikleri anlaşılmak ır. Onur kırıcı bir iş tam tersi bir etkiye sahiptir. Bir kasabın işi kaba ve iğrenç bir iştir: bir çok yerde basit işlerin büyük bir kısmından daha kârlıdır. Bütün işlerin en iğrenci olan cellâtlık, yapılan işin miktarına oranla bütün alışılmış işlerden daha çok para kazandırır

Toplumun ilkel döneminde insanın en önemli işlerinden olan

avcılık ve balıkçılık, daha gelişmiş dönemlerde, en beğenilen eğlenceler haline gelmiş ve insanlar bir zamanlar ihtiyaçtan peşine düştükleri bu işleri zevk için arar olmuşlardır. Bu yüzden, toplumun ileri bir aşamasında diğer insanların eğlence için yaptıkları bu işleri geçinmek için yapanların hepsi çok yoksul insanlardır. Balıkçılar Theodritus'un zamanından beri yoksuldur (1). Ruhsatsız avcılıkla geçinen bir kişi, İngiltere'nin her yerinde çok yoksul bir adamdır. Yasaların şiddetle uygulandığı; bu nedenle de ruhsatsız avcıların geçinemediği ülkelerde ruhsatlı avcılar da daha iyi durumda değildir. Bu işlerden alınan doğa tadı, avcılıkla rahatça geçimlerini sağlayan insanlardan fazlasını bu işlere çeker ve avcıların emeklerinin ürünü pazara hep miktarına oranla, emekçilerin yalnızca en kıt biçimde geçim maddesi almalarına yetecek kadar ucuza gelir.

İşin uygunsuzluğu ve onur kırıcılığı, mal-mevcudu kârında, emek ücretlerini etkilediği biçimde etkiler. Hiçbir zaman kendi evinin efendisi olmayan ve her ayyaşın kabalığına maruz kalan bir han ya da meyhane işleticisi, ne kabul edilebilir ne de saygın bir iş yapmaktadır. Ancak küçük bir mal-mevcudunun, o kadar büyük bir kâr getirdiği başka bir iş de yok gibidir.

İkinci olarak, emek ücretleri, işi öğrenmenin kolaylığı ve ucuzluğu ya da zorluğu ve pahalılığına göre değişmektedir.

Pahalı bir makine kurulduğunda, yıpranmasından önce bu makine ile yapılacak olağanüstü miktarda işin, bu makineye yatırılmış olan sermayeyi, en azından ortalama kârıyla birlikte yerine koyması beklenmelidir. Olağanüstü beceri ve yetenek gerektiren bu işlerden biri için, büyük emek ve zaman harcanarak yetiştirilmiş bir kişi, bu pahalı makinelerden biriyle karşılaştırılabilir. Öğrendiği işin; ona, yaygın emek ücretinden başka, tüm eğitim giderlerini de en azından bu giderlere eşit değerde bir sermayenin ortalama kârıyla birlikte karşılanması beklenmelidir. Üstelik bunu, makinenin daha kesin süreli dayanıklılığına oranla, insan hayatının çok belirsiz süresi de gözönüne alınırsa, makul bir süre içinde yapması gerekmektedir.

Vasıflı emek ücretleri ile vasıfsız emek ücretleri arasındaki fark bu esasdan kaynaklanmaktadır.

Avrupa'da izlenen politika bütün tamircilerin, zenaat ve manüfaktür işçilerinin emeğini vasıflı emek; kır emekçilerininkini ise, vasıfsız emek olarak değerlendirmektedir. Birinci tür işlerin, ikincilere oranla daha iyi ve daha zevkli bir nitelikte olduğunun varsayıldığı anlaşılmaktadır. Bu, belki, bazı durumlarda böyledir, ancak tek tek göstermeye çalışacağım gibi, çoğunlukla, tam tersi geçerlidir. Bu yüzden, Avrupa'nın yasa ve gelenekleri bir kişiyi bir işde eğitmek amacı ile, farklı bölgelerde, değişen esneklik derecelerine sahip olsa bile, çıraklık zorunluluğunu dayatırlar. Kır işleri herkese ser-

(1) Idyllium XXI.

best ve açık bırakılmıştır. Çıraklık sürerken, çırağın bütün emeği patronuna aittir. Çıraklığı sırasında, çoğu kez, çocuğa ana-babası ya da akrabaları tarafından bakılmalı ve hemen her zaman onlar tarafından giydirilip barındırılmalıdır. Üstelik ona işi öğreten patrona bir miktar para da verilmektedir. Para veremeyenler zamanlarını verir, yani olağan yıl sayısından daha fazla süre patrona bağımlı kalırlar; bu, çırağın bilinen tembelliği yüzünden, patron için her zaman kazançlı olmasa bile, çırak açısından her zaman için zararlı olmaktadır. Kır emeğinde ise, daha basit koşullarda çalıştırılan emekçi, işinin en zor kısımlarını öğrenir ve emeği, bütün farklı işler boyunca onu geçindirir. Bu yüzden, Avrupa'da makine tamircilerinin, zenaatçilerin, manüfaktür işçilerinin ücretlerinin, basit işçi ücretlerinden biraz yüksek olması makul bir şeydir. Bu işler de zorunlu olarak böyledir ve birçok yerde, yüksek kazançları, onların halkın bir üst tabakası olarak düşünülmesine yolaçar. Ancak, bu üstünlük, genel olarak, çok küçüktür, düz keten bezi ve yünlü kumaş yapımı gibi daha basit manüfaktür türlerinde gündelikçi ustaların günlük ya da haftalık kazançlarının, ortalama olarak, birçok yerde vasıfsız emekçilerin günlük ücretlerinden pek fazla olmadığı hesaplanmıştır. Ama bunların işi daha sürekli ve tek tiptir ve üstüste ele alındığında bütün kazançları daha fazla gelmektedir. Ancak, bu kazanç fazlalığının, yüksek eğitim maliyetini karşılamaya yeten miktardan fazla olmadığı açıkça görülmektedir.

Beceri gerektiren zenaatların ve serbest mesleklerin eğitimi çok daha zor ve pahalıdır. Bu yüzden, ressamların ve heykeltraşların, avukatların ve doktorların emeklerinin parasal karşılığı çok daha fazla olmalıdır; ve bu nedenle gerçekte de fazladır.

Mal-mevcudu kârının, kullandığı işi öğrenmenin kolaylığı ya da zorluğundan çok az etkilendiği anlaşılmaktadır. Mal-mevcudunun büyük kentlerde çoğunlukla işletildiği çeşitli yolların öğrenilmesi gerçekte eşit oranda zor ve eşit oranda kolay görünmektedir. İç ya da dış ticaretin bir dalı, diğerine oranla çok karmaşık bir iş olamaz.

Üçüncü olarak, farklı işlerdeki emek ücretleri işin sürekliliği ya da süreksizliğine bağlı olarak değişmektedir.

Bazı işkolları diğerlerine göre daha sürekli iş sağlar. Manüfaktürlerin büyük bir kısmında bir gündelikçi, çalışabildiği bütün süre zarfında iş bulabileceğinden emindir. Ama bir duvarcı veya tuğlacı don tutmuş ya da sisli havalarda çalışamaz, diğer zamanlardaki çalışmaları ise müşterilerinin onları arada sırada çağırmalarına bağlıdır. Sonuç olarak, sık sık hiç iş olmaz. Bu yüzden çalışırken kazandığı ücret çalışmazken onu geçindirmekle kalmamalı, aynı zamanda bu kadar güvenilmez bir durumu düşünmenin bazen yolaçtığı endişeli ve üzücü anları da telâfi edecek bir miktar ayırmasına yetmelidir. Demek ki, manüfaktür işçilerinin büyük kısmının kazançlarının, vasıfsız işçilerin günlük ücretleriyle yaklaşık eşit ol-

duğu yörelerde, duvarcı ve tuğlacıların ücretleri, genel olarak bu ücretlerin yarısı ile iki katı arasında fazladır, vasıfsız emekçilerin haftada dört ya da beş shilling kazandığı yerlerde duvarcılar ve tuğlacılar çoğu zaman yedi, sekiz; birincilerin altı shilling kazandığı bölgelerde dokuz, on ve Londra'da olduğu gibi birincilerin dokuz-on shilling kazandığı bölgelerde, genellikle, onbeş ve onsekiz shilling kazanırlar. Ancak, hiçbir vasıflı işçinin yaptığı işi duvarcı ve tuğlacılardan daha kolay öğrendiği sanılmamalıdır. Londra'daki taşıyıcıların yaz sezonunda bazen tuğlacı olarak çalıştırıldığı söylenmektedir. Dolayısıyla bu zenaatçilerin yüksek ücretleri gösterdikleri hünerin karşılığı olmaktan çok, işlerinin süreksiz oluşunun karşılığıdır.

Bir ev marangozunun bir duvarcıdan daha zevkli ve daha beceri gerektiren bir iş yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak, birçok yerde, genel olarak hep öyle olmasa bile, ev marangozunun günlük ücretleri daha düşüktür. Onun işi de müşterilerinin arada sırada bağırıp çağırmalarına büyük ölçüde bağlı olmakla birlikte, bütünüyle buna bağlı değildir; ve hava koşulları sonucunda işe ara verilmesi de gerekli değildir.

Genel olarak sürekli iş sağlayan işkolları, belirli bir bölgede sürekli iş sağlamadığı takdirde, burda çalışan zenaatçilerin ücretleri, vasıfsız emekçinin ücretine oranla büyük ölçüde artar. Londra'daki hemen bütün gündelikçi ustaların diğer yerlerde günü birlik çalışan emekçiler gibi her gün ve her hafta patronları tarafından işten atılmaları mümkündür. Bu yüzden, zenaatçilerin en alt kesimi olan gündelikçi terziler, Londra'da günde yarım crown kazanır, oysa vasıfsız emek ücreti onsekiz penny'dir. Küçük kasaba ve köylerde gündelikçi terzilerin ücretleri, vasıfsız emek ücretleri ile hemen hiç aynı olmaz; fakat Londra'da sık sık özellikle yaz mevsiminde haftalarca işsiz kalırlar.

İşin sürekli oluşu, zor, uygunsuz ve kirli olması ile birleşirse, bazen en vasıfsız tür emeğin ücretini, en kalifiye zenaatçinin aldığı ücretin üstüne çıkartır. Parçabaşı çalışan bir kömürcünün, New Castle'de vasıfsız emek ücretinin genel olarak iki katı, İskoçya'nın büyük bir kısmında ise üç katını kazandığı sanılmaktadır. Alınan yüksek ücret; işin zorluğu, uygunsuzluğu ve kirliliğinden kaynaklanmaktadır. Çoğu zaman, bu iş, işçinin çalışmak istediği kadar süreklidir. Londra'daki kömür taşıyıcıları zorluk, kirlilik ve kolay kolay kabul edilmezlik açısından kömürcülerin işine eşit bir işte çalışmaktadırlar. Üstelik kömür gemilerinin kaçınılmaz düzensiz gelişleri yüzünden büyük kısmının işi zorunlu olarak son derece belirsiz sürelidir. Dolayısıyla, kömürcüler vasıfsız emek ücretinin, genel olarak iki-üç katını kazanıyorsa, kömür taşıyıcılarının bazen bu ücretlerin dört-beş katını kazanmaları saçma görünmemektedir. Birkaç yıl önce bu işçilerin içinde bulunduğu koşulları incelerken, o zaman ödenen ücret oranına göre, günde altı ile on shilling ara-

sında kazandıkları bulunmuştur. Altı shilling, Londra'daki vasıfsız emek ücretinin dört katı civarındadır ve belirli bir işkolunda en düşük ortalama kazanç her zaman bu rakamın çok altındadır. Bu kazanç ne kadar yüksek görünürse görünsün, eğer bu ücret, işin bütün sakıncalı koşullarını gidermeye yeter miktardan daha fazlasıysa, hiçbir tekelci ayrıcalığın olmadığı bir iş kolunda, o kadar çok sayıda rekabetçi ortaya çıkacaktır ki, ücretin fazla kısmını kısa zamanda düşürecektir.

İşin sürekliliği ya da süreksizliği hiçbir işkolunda mal-mevcudunun ortalama kârını etkileyemez. Mal-mevcudunun sürekli ya da arasıra kullanılması işkoluna değil işverene bağlıdır.

Dördüncü olarak, emek ücretleri, çalışanlara az ya da çok güven duyulmasının gerekmesine göre değişmektedir.

Altın dökümcülerinin ve kuyumcuların ücretleri, onlara emanet edilen değerli maddeler yüzünden her yerde birçok diğer çalışanın ücretinden yüksektir.

Sağlığımız için doktora, servetimiz ve bazen hayatımız ve şöhretimiz için hukukçuya ve avukata güveniriz; orta ya da kötü koşullar içinde yaşayan insanlara, kolayca bu güven duyulamaz. Bu yüzden onlara verilen ödül, toplumda böyle önemli bir güvenin gerektirdiği konumu sağlayacak miktarda olmalıdır. Eğitimleri için gereken uzun süre ve yapılan büyük harcama bu koşul ile biraraya geldiğinde ,emeklerinin fiyatını daha da arttırması kaçınılmazdır.

Kişi bir işde yalnızca kendi mal-mevcudunu kullanırsa, hiçbir güven sözkonusu değildir; ayrıca diğer insanların gözünde işinin niteliğiyle değil, serveti, dürüstlüğü ve tedbirliliği sayesinde itibar kazanır. Dolayısıyla, çeşitli işkollarında, farklı kâr oranları, zenaatçilere duyduğumuz güvenin farklı boyutlarından kaynaklanamaz.

Beşinci olarak, farklı işlerdeki emek ücretleri bu işlerde ulaşılacak başarı olasılığına göre değişir.

Belirli bir insanın eğitildiği işde, uzmanlaşma olasılığı, çeşitli mesleklerde çok farklıdır. Mekaniğe dayalı işlerin büyük bir kısmında başarı hemen hemen kesindir, ama serbest mesleklerde başarı olasılığı çok belirsizdir. Oğlunuzu bir ayakkabıcının yanına çırak verirseniz, ayakkabı yapmayı öğrenmesi hemen hemen kesindir; fakat hukuk okumaya gönderirseniz, bu işten geçinecek kadar ün yapma olasılığı en az yirmide birdir. Tam anlamıyla adil bir piyangoda, ödülleri kazanan kişilerin kazanamayacakların kaybettiği herşeyi kazanması gerekir. Bir kişinin başarılı olması için yirmi kişinin başarısız olduğu bir meslekte, bu bir kişi, başarısız yirmi kişinin kazanabileceği miktarı da kazanmak zorundadır. Yaklaşık kırk yaşında, ancak geçimini mesleğiyle sağlamaya başlayan bir hukuk danışmanı yalnızca uzun ve pahalı eğitimin değil, aynı zamanda, hiçbir şey kazanamayan diğer yirmi kişinin eğitim harcamasının da karşılığını almalıdır. Hukuk danışmanlarının ücretleri bazen çok yüksek görünse de, almaları gereken gerçek ücret bundan çok daha yük-

sektir. Belli bir yerde, ayakkabıcılık ya da dokumacılık gibi yaygın iş dallarında farklı zenaatçilerin yıllık kazançları ile yıllık harcamalarını hesaplayın, birincinin genel olarak ikinciden fazla olduğunu bulursunuz. Ancak, aynı şeyi hukuk danışmanları ve hukuk öğrencileri için yaptığınızda, kazancı alabildiğince yüksek, harcamaları olabildiğince düşük almamıza rağmen, yıllık kazançlarının yıllık harcamalarına oranının çok küçük olduğunu görürsünüz. Dolayısıyla, hukuk piyangosu, tamamıyla adil bir piyango olmaktan çok uzaktır; ve diğer birçok serbest ve saygın meslek gibi, hukuk mesleğinin de parasal kazanç konusunda, gereğinden az mükâfatlandırıldığı açıktır.

Bununla birlikte, bu meselelerle diğerleri arasındaki oran değişmez ve bütün bu cesaret kırıcı engellere rağmen, en zeki ve serbest düşünceli kişilerin hepsi, bu mesleklerden birine girmeye can atarlar. İki farklı neden, bu mesleklerin tutulmasına neden olmaktadır. Birincisi, bu mesleklerde ulaşılan olağanüstü seçkinliğe eşlik eden şöhrete kavuşma isteği, ikincisi her insanın az-çok yeteneklerine olduğu kadar talih açıklığına da doğal bir güven duymasıdır.

Çok az kişinin sıradan bir düzeye ulaşabildiği bir meslekte sivrilmek, deha ya da üstün yetenek diye adlandırılan şeyin en kesin işaretidir. Böyle ayrıcalıklı yeteneklere duyulan genel hayranlık, her zaman ödülün bir kısmını oluşturur, bu hayranlığın az ya da çok olmasına göre bu kısım büyük ya da küçük bir paya sahiptir. Doktorluk mesleğinde ücretin, hatırı sayılır bir kısmı; hukukta daha büyük bir kısmını; şiir ve felsefede ise nerdeyse tamamını bu hayranlık oluşturmaktadır.

Öyle uygun ve güzel yetenekler vardır ki, bunlara sahip olmak belli bir hayranlığa yol açar, ancak ister mantıklı bir gerekçeyle, ister önyargılar sonucu, bu yetenekle geçim sağlamak genel bir ayıp sayılır. Dolayısıyla, becerilerinden bu biçimde yararlananlar parasal karşılığı, yalnızca bu yeteneği elde etmek için gereken zaman, emek ve masrafı ödemeye değil, onu geçim aracı olarak kullanmalarından dolayı içine düştükleri itibarsız konumu telafi etmeye de yeterli olmalıdır. Artistlerin, opera şarkıcılarının, opera dansçılarının vb .aşırı yüksek ücretleri, bu iki esasa, yeteneklerinin bulunur güzelliğine, ve bunları o biçimde kullanmanın onur kırıcı olmasına dayanmaktadır. Bu insanları küçümsememiz, ama yine de yeteneklerini en cömert biçimde ödüllendirmemiz ilk bakışta saçma görünmektedir. Oysa birini yaparsak, diğerini de yapmamız zorunludur. Genel görüş ya da önyargı, bu tür işler açısından değişse bu mesleklerin parasal karşılıkları hemen düşecektir. Daha fazla insan bu mesleğe girecek, böylece rekabet emek fiyatlarını hızla düşürecektir. Bu yetenekler hiç de basit olmamakla birlikte, sanıldığı kadar az insana ait olduğu da söylenemez. Bir çok insan bu yeteneklere sahiptir, ama kullanmaya tenezzül etmez, eğer bu yetenekler sayesinde ve onurlu bir biçimde para kazanmak mümkün olsa, bir çok in-

san da bu yeteneklere sahip olabilecek durumdadır.

İnsanların çoğunun yetenekleri konusunda abartılı kendini beğenmişlikleri, her devrin filozof ve ahlakçılarının dikkat çektiği eski bir şeytandır. Ama insanların, talihlerinin açık olduğu konusunda duydukları anlamsız kendini beğenmişlik, pek dikkati çekmez. Bu, daha da yaygın bir durumdur. Sağlığı ve keyfi yerinde olan her insanda bu talih açıklığına güven az-çok görülür. Kazanma şansını her insan biraz abartır, kaybetme ihtimalini ise çoğu kişi küçümser, üstelik sağlığı ve keyfi yerinde olan hemen hiç kimse, kaybetme ihtimalini özünde büyütmez.

Kazanma şansının doğal olarak nasıl abartıldığını piyangoların ulaştığı genel başarıdan çıkartabiliriz. Tamamiyle adil bir piyango, yani, tüm ikramiyelerin tüm kayıplara denk geldiği bir piyango ne görülmüştür ne de görülecektir; çünkü aksi takdirde piyango girişimcisi bu işten hiçbir şey kazanamaz. Devlet piyangolarında biletler, aslında esas sahiplerinin ödediği fiyat değerinde değildir, ama yine de piyasada genel olarak yüzde yirmi, otuz ve bazen kırk daha pahalı satılırlar. Büyük ikramiyelerden birini kazanmak için duyulan boş umut, bu talebin biricik nedenidir. En aklı başında insanlar bile on ya da yirmi bin pound kazanma şansına karşı küçük bir tutar ödemeyi, üstelik bu küçük tutarın bile kazanma şansından belki yüzde yirmi-otuz daha değerli olduğunu da bilmelerine rağmen, aptalca bulmazlar. Hiçbir ödülün yirmi poundu geçmediği ve devlet piyangolarına oranla adil bir piyangoya diğer açılardan en çok yaklaşan bir piyangoda bilet talebi o ölçüde olmayacaktır. Büyük ikramiyelerden birini kazanma şansını artırmak amacı ile, bazı insanlar birkaç bilet alır, bazıları da çok sayıda bilete ortak olur. Oysa, ne kadar çok bilet alırsanız, kaybınız da o kadar çok olacağından daha doğru matematiksel bir önerme yoktur. Piyangodaki bütün biletleri alırsanız zararlı çıkacağınız açıktır; aldığınız biletler ne kadar çok olursa, kesin zarara o ölçüde çok yaklaşırsınız.

Kaybetme olasılığının çoğu zaman küçümsendiğini ve hiçbir zaman gereğinden fazla önemsenmediğini, sigorta kârının normal bir oranda olmasından çıkarabiliriz. Ya yangın ya da deniz tehlikesine karşı sigorta yaptırmak için gereken sigorta piriminin, genel zararları karşılamaya, yönetim harcamalarını ödemeye ve herhangi yaygın bir işde kullanılmakta olan aynı miktarda sermayenin elde edebileceği kadar kâr sağlamaya yetecek miktarda olması zorunludur. Adi sigorta priminden fazlasını ödemeyen bir kişi, açıktır ki, riskin gerçek değerinden yani bu riske karşı sigorta yaptırabileceğini düşündüğü en düşük fiyatdan fazlasını ödemez. Gerçi çok sayıda kişi sigortacılıktan biraz para kazanmıştır, ama çok az kişi bu yolla servet sahibi olmuştur; sadece bu değerlendirme açıkça göstermektedir ki, bu işteki olağan kâr ve zarar bilançosu, birçok kişinin zengin olduğu diğer yaygın işlerden daha avantajlı değildir. Sigorta primi genellikle çok yüksek değildir, ama yine de, çoğu kimse,

bunu ödemeye aldırış etmeyecek kadar riski küçümsemektedir. Bütün Krallık ortalama olarak alındığında, yirmi evden ondokuzu ya da belki yüzde doksandokuzu yangına karşı sigortalanmamıştır. Halkın büyük çoğunluğu için deniz riski daha ürkütücüdür ve sigortalanmış gemiler, sigortalanmamışlara oranla çok daha fazla sayıdadır. Yine de birçok kişi her mevsimde, hatta savaş sırasında bile sigortasız denize açılmaktadır. Bu, bazen belki, bir tedbirsizlik olmayabilir. Büyük bir şirketin, hatta büyük bir tüccarın yirmi ya da otuz gemisi varsa, bunlar, birbirlerinin sigortası gibi olabilirler. Hepsinin primi üzerinden yapılacak olan tasarruf, raslantıyla karşılaşılacak olası zararları rahatlıkla karşılayacaktır. Bununla birlikte, gemi sigortasını ihmal, çoğu durumlarda aynı evlerde olduğu gibi, bu çeşit ince hesaplar nedeniyle değil, sadece riski kibirle küçümseyen mantıksız cüret nedeniyledir.

Yaşamın hiçbir döneminde, riskin küçümsenmesi ve başarı için duyulan kibirli umut, insanların gençliklerinde yani meslek seçtikleri yaşta olduğu kadar etkili değildir. Bu dönemlerde talihsizlik korkusunun şans açıklığı umudunu hiç altedemediği, durumları iyi olanların serbest meslek denilen işlere girmek istemelerinde değil, halktan gençlerin asker olmak için ya da denize açılmak için yazılmaya can atmalarında çok daha açık görülür.

Basit bir askerin neler yitirebileceği yeterince açıktır. Bununla birlikte genç gönüllüler, her zamankinden çok yeni bir savaşın başında, tehlikeyi hiç düşünmeyerek büyük bir hevesle yazılırlar; hemen hemen hiç yükselme olasılığı bulunmamasına karşın, genç beyinlerinde hiç gerçekleşmeyen bin çeşit onur ve ün kazanma fırsatına ilişkin düşler kurarlar. Bu romantik umutlar, kanlarının fiyatıdır. Ödenekleri vasıfsız işçilerinkinden daha düşüktür, üstelik hizmet başındaki yorgunlukları diğerlerinden çok daha fazladır.

Piyangoda denizin ikramiyesi, ordu ikramiyesi kadar elverişsiz değildir. İtibarlı bir işçinin ya da zenaatçinin oğlu, genellikle, babasının onayıyla denize açılabilir; ancak, eğer askere yazılırsa babası bunu hiçbir zaman onaylamaz. Herkes onun denizcilikte birşeyler yapabilmesini mümkün görür; ama ondan başka hiç kimse, orduda birşey yapabilme olasılığı bulunduğunu düşünmemektedir. Büyük bir amiral, kamuoyunda, büyük bir generalden daha az hayranlık uyandırır; denizde kazanılan en büyük başarı, karadaki eşit başarıdan daha sönük bir servet ve ün sağlar. Heriki alandaki alt rütbelerin tümünde de aynı farklılık sürer. Hiyerarşi kurallarına göre, deniz kuvvetlerindeki bir kaptan, ordudaki albayla aynı rütbededir; ancak, kamuoyunun genel değerlendirmesi böyle değildir. Piyangodaki büyük ikramiyeler az olduğundan, küçük ikramiye sayısının çok olması gerekmektedir. Bu yüzden basit denizciler, basit askerlerden daha yüksek bir oranda zengin olmakta, sivrilmektedirler; bu işi asıl beğendiren de, bu ikramiyelere bağlanan umuttur. Yetenekleri ve becerileri hemen her zenaatçiden çok daha üs-

tün olmasına ve tüm yaşamları sürekli güçlük ve tehlike içinde geçmesine karşın, basit denizci konumunda kaldıkça, bu gençler tüm yeteneklerine, becerilerine ve tüm o güçlük ve tehlikelere karşın, tehlikeleri ve güçlükleri aşma ve becerilerini gösterme zevkinden başka hiçbir karşılık elde etmezler. Ücretleri, denizcilerin ücret oranlarını düzenleyen limandaki vasıfsız işçilerin ücretinden daha yüksek değildir. Sürekli limandan limana dolaştıklarından, Büyük Britanya'nın değişik limanlarına bağlı denizcilerin aylık ücreti, bütün bu farklı kentlerde çalışan diğer işçilerin ücretlerindeki farklılaşmaya oranla, çok daha az farklılık gösterir; en çok sayıda denizcinin gelip-gittiği liman, yani Londra limanı, tüm diğer limanlardaki denizci ücretlerini düzenler. Londra'da çeşitli işçi kesimlerinin büyük çoğunluğunun ücreti, Edinburgh'daki aynı kesimlerin ücretinin yaklaşık iki katıdır. Ama Londra limanından denize açılan gemicilerin, Lake limanından hareket edenlere oranla, ayda üç-dört shilling'den fazla kazandıkları olmaz; genellikle fark bu kadar bile değildir. Londra'daki ücret, ay otuz gün hesabıyla, bir ayda, barış zamanı ticaret gemilerinde, bir guinea'yla yaklaşık yirmiyedi shilling arasındadır. Londra'da haftada dokuz-on shilling alan vasıfsız bir işçi, otuz gün üzerinden bir ayda, kırk shilling'le kırkbeş shilling arası kazanır. Gerçekte gemiciye ücretine ek olarak, fazladan yiyecek verilir. Bununla birlikte bu yiyeceğin değeri, kendi ücretiyle vasıfsız işçi ücreti arasındaki farkı belki her zaman kapatmayabilir; bazen bu farkı kapatsa bile, bu fazlalık denizci için net bir kazanç olmayacaktır, çünkü ücretiyle bakmak zorunda olduğu evindeki ailesi ve çocuklarıyla bu yiyeceği paylaşamaz.

Ölümden kıl payı kurtulunacak serüvenlerle, tehlikelerle dolu bir yaşam, gençlerin cesaretini kırmak yerine, onları böyle bir mesleğe daha çok çekmektedir. Halkın alt katmanlarından yumuşak yürekli bir anne, genellikle, gemileri görüp denizcilerin başından geçen serüvenleri dinler de oğlu denizci olmaya kalkar diye, oğlunu deniz kıyısında bir kentte okula göndermeye korkar. Cesaretle ve beceriyle kendimizi kurtaracağımızı umduğumuz uzak kaza olasılıkları, bizi itmez, tabi herhangi bir işteki emek ücretini de yükseltmez. Cesaretin ve becerinin bir yarar getirmeyeceği koşullarda, durum tersinedir. Sağlığa çok zararlı diye bilinen işlerde, emek ücretleri her zaman önemli ölçüde yüksektir. Sağlığa zararlı olma, işin kabul edilmezliğini oluşturan niteliklerden biridir ve bunun emek ücretleri üzerindeki etkisini de yukarıdaki genel başlık içine sokmak gerekir.

Mal-mevcudunun değişik kullanımlarının hepsinde ortalama kâr oranı, amortismanın kesin oluşuna veya olmayışına bağlı olarak, az ya da çok değişir. Amortisman genellikle dış ticaretten çok ülke içi ticarette, dış ticaretin diğer dallarına göre de bazı dallarında daha az belirsizdir; örneğin, Kuzey Amerika ticareti Jamaika ticaretinden daha az belirsizdir. Kârın ortalama oranı, her zaman riske bağ-

lı olarak, az ya da çok artar. Bununla birlikte, kâr, risk oranında ya da bu riski tümüyle karşılayacak oranda artıyor görünmemektedir. İflâslar en sık, en tehlikeli işlerde görülür. Tüm işlerin en tehlikelisi ve buna bağlı olarak da başarıya ulaşınca en kârlısı olan kaçakçılık, iflâsa giden en kesin yoldur. Başarı için duyulan kibirli umut, bu işte de tüm diğer durumlarda olduğu gibi ortaya çıkar ve o kadar çok serüvenciyi bu tehlikeli alana çeker ki, aralarındaki rekabet, bunların kârını riski karşılamak için gerekli olan düzeyin altına düşürür. Bu riski tümüyle karşılamak için, normal kazanç, mal-mevcudunun ortalama kârından başka, hem zaman zaman ortaya çıkacak zararları gidermeli hem de sigortacıların kârıyla aynı nitelikte bir fazla-kâr getirmelidir. Ancak, normal kazanç tüm bunları karşılamaya yeterse, bu iş-kolundaki iflâslar, diğer işlerden fazla olmaz.

Böylece, emek ücretlerini farklılaştıran beş koşul içinden sadece iki tanesi mal-mevcudu kârını etkiler; işin kabul edilir nitelikte olup-olmayışı, bir de güvenilir ya da riskli oluşu. Mal-mevcudunun değişik kullanımlarının büyük çoğunluğunda, kabul edilir nitelikte olup olmamak ya çok az farkeder ya da hiç farketmez; ancak, değişik emek kullanımlarında çok farkeder; sermayenin ortalama kârı, riske bağlı olarak artmakla birlikte, her zaman risk oranında artıyor gibi görünmemektedir. Bütün bunlardan şu sonuç çıkarılmalıdır: Aynı toplumda ya da aynı çevrede, mal-mevcudunun değişik kullanımlarındaki kârların yaygın ve ortalama oranları, değişik emek türlerinin parasal ücretinden çok daha birbirine yakın ve yaklaşık aynı düzeyde olmalıdır. Gerçekte de böyle olmaktadır. Vasıfsız bir işçinin kazancıyla, işleri iyi giden bir avukatın ya da doktorun kazancı arasındaki farkın, iki ayrı iş-kolundaki ortalama kârlar arasındaki farktan çok daha büyük olduğu açıktır. Üstelik değişik iş-kollarının kârları arasındaki belirgin fark, genellikle ücret olarak değerlendirilmesi gerekenleri, kâr olarak değerlendirilmesi gerekenlerden her zaman ayırt edemeyişimiz nedeniyle doğmuş olan bir yanılgıdır.

Eczacıların kârı çok konuşulur ve olağanüstü aşırı bir takım miktarları akla getirir. Bununla birlikte, bu büyüklüğü açıkça belirgin olan kâr, çoğu kez emeğin makul ücretinden başka birşey değildir. Bir eczacının uğraşı, tüm zenaatçilerin uğraşından daha nazik ve incedir; ona bağlanan güvenin de çok büyük önemi vardır. Eczacı, her zaman yoksulların, tehlikenin ve ağrının büyük olmadığı zamanlarda da zenginlerin doktorudur. Bu yüzden ödülünün, ustalığına ve bu güvene uygun olması gerekir ve bu ödül, genellikle, ilâçlarını sattığı fiyatla elde edilir. Ancak, büyük bir pazarı olan kentte, en iyi durumdaki eczacının bir yıl içinde satabileceği tüm ilâçlar, belki, kendisine otuz ya da kırk pound'dan fazlaya mal olmamıştır. Bu yüzden, bunları yüzde üçyüz-dörtyüz ya da yüzde bin kârla satsa bile, çoğu kez bu, eczacının ücretini alabileceği tek

biçim olan ilâçların fiyatları yoluyla elde ettiği kendi emeğinin makul ücretinden başka birşey olmayabilir. Kâr gibi görünen şeyin büyük bölümü, kâr kılığına girmiş gerçek ücrettir.

Küçük bir kıyı kasabasında, tek bir yüz pound'luk mal-mevcuduna sahip ufak bir bakkal, yüzde kırk ya da yüzde elli kazanırken; aynı kasabada, büyük bir toptancı tüccar onbin liralık mal-mevcuduyla, yüzde sekiz ya da yüzde on güç kazanır. Orada yaşayan insanların gereksinimleri için bakkalın işine ihtiyaç vardır, ama pazarın darlığı, bu alanda büyük bir sermayenin işletilmesine elvermeyebilir. Öte yandan bu adam, işiyle sadece geçimini sağlamakla kalmayıp, bu işin gerektirdiği niteliklere de uygun biçimde yaşamalıdır. Ufak bir sermayeye sahip olmanın yanısıra, okuyup yazabilmeli, hesap tutabilmeli ve üstelik elli-altmış değişik meta ile bunların fiyatları, nitelikleri ve en ucuza bulunabilecekleri pazarlara ilişkin akla uygun değerlendirmeler yapabilmelidir. Kısacası, bu ufak bakkal yeterli sermayesi bulunmaması dışında, büyük bir tüccar olmasını engelleyebilecek diğer tüm bilgilere sahip olsa gerektir. Bunların üstesinden gelmiş bir kişinin emeğine, yılda otuz ya da kırk pound o kadar da büyük bir karşılık olarak değerlendirilemez. Sermayesinin büyük gibi görünen kârından, bunu çıkarırsanız, belki de mal-mevcudunun ortalama kârından fazla birşey kalmayacaktır. Bu örnekte de, görünürdeki kârın büyük bir bölümü gerçek ücrettir.

Perakende ticaretle toptan ticaretin görünürdeki kârları arasındaki fark, başkentte, küçük kasabalarla taşra köylerine oranla çok azdır. Bakkallık işinde onbin pound'un işletilebildiği bir bölgede, bakkalın emeğinin ücreti, bu kadar büyük bir mal-mevcudunun gerçek kârına eklenen çok ufak bir ayrıntıdan başka birşey değildir. Bu nedenle, burada, zengin perakendecinin görünürdeki kârı, toptancı tüccarın kârıyla yaklaşık aynı düzeydedir. Başkentte perakendeyle satılan malların, genellikle küçük kasabalarla taşra köylerindeki kadar ucuz, hatta çoğunlukla bunlardan bile ucuz olmaları bu nedenledir. Örneğin, bakkaliye malları genellikle çok daha ucuzdur; ekmekle kasaplık et genellikle aynı fiyattır. Bakkaliye mallarının büyük kente ulaştırılması, taşra köyüne ulaştırmaktan daha pahalıya çıkmaz; ancak büyük çoğunluğu çok uzaktan getirildiği için, tahıl ve hayvanın taşınması daha pahalıdır. Bu nedenle, heriki bölgede de maliyet fiyatları aynı olan bakkaliye malları, en düşük kârın koyulduğu yerde en ucuz olmaktadır. Ekmekle, kasaplık etin maliyet fiyatı büyük kentte, köye oranla daha yüksektir; bu yüzden kâr daha düşük olmakla birlikte, orada her zaman daha ucuz değil, ancak, genellikle aynı fiyattan satılırlar. Ekmek ve kasaplık et gibi maddelerde görünürdeki kârı azaltan aynı neden, maliyet fiyatını yükseltir. Piyasanın genişliği, daha büyük mal-mevcutlarının işletilmesi olanağını sağladığı için görünürdeki kârı azaltır; daha uzak bölgelerden mal getirme zorunluluğu doğurduğundan dolayı mali-

yet fiyatını yükseltir. Kâr azalırken maliyet fiyatının artması, çoğu durumlarda, birbirlerini hemen hemen dengeliyor gibi görünmektedir; Krallığın değişik bölgelerinde tahıl ve hayvan fiyatlarının çoğunlukla çok farklı olmasına karşın, ülkenin çoğu bölgesinde ekmek ve kasaplık et fiyatının genellikle yaklaşık aynı olmasının nedeni, belki budur.

Hem toptan hem perakende ticarette mal-mevcudunun kârı, küçük kasabalara ve taşra köylerine oranla başkentte daha düşükse de, başkentte küçük bir başlangıçla çoğu kez büyük servetler yapılması çoğunlukla mümkün olmakta; diğerlerinde ise hemen hiçbir zaman böyle birşey olmamaktadır. Küçük kasabalarla köylerde, pazarın darlığı nedeniyle, mal-mevcudu büyüdükçe işi genişletmek, her zaman mümkün değildir. Bu yüzden, böyle yerlerde belli bir kişinin kazandığı kâr oranı çok yüksek olsa bile, toplam kârı ya da kâr miktarı, buna bağlı olarak da, bu kişinin yıllık birikimi hiçbir zaman çok büyük olamaz. Bunun tersine büyük şehirlerde, mal-mevcudu arttıkça iş genişletilebilir, işleri iyi olan, tutumlu bir adamın itibarı ise, sermayesinden çok daha hızlı artar. Bu kişinin işi, hem sermayesine hem de itibarına oranla genişler ve toplam kârı ya da kâr miktarı, işinin büyüklüğü oranında; yıllık birikimi ise, toplam kârı oranında artar. Bununla birlikte büyük kentlerde bile, düzenli, tutunmuş, iyi tanınmış bir iş-kolunda ve ancak yaşam boyu süren çalışma, tutum ve özen sayesinde büyük servetler kazanıldığı çok enderdir. Aslında bu kentlerde, spekülasyon işi adı verilen alanda bazen ani servetler kazanıldığı görülmektedir. Spekülasyoncu tüccar, düzenli, tutunmuş ve iyi tanınmış tek bir alanda çalışmaz. O, bu yıl tahıl tüccarıdır, gelecek yıl şarap tüccarı olur, bir sonraki yıl şeker, tütün ya da çay tüccarı olur. Genel olarak görülen kârlardan daha fazla kâr getireceğini önceden kestirdiği her işe girer, bu işin kârının diğerlerinin kârı düzeyine düşme olasılığını öngörünce de bu işi bırakır. Bu yüzden, bu kişinin kârı ve zararı ile, tutunmuş ve iyi tanınmış başka bir iş-dalının kâr ve zararı arasında düzgün bir oran bulunamaz. Cesur bir serüvenci bazen birbiri ardına iki ya da üç spekülasyonla önemli bir servet yapabilir; ancak iki ya da üç başarısız spekülasyonla. böyle bir servet yitirmesi aynı oranda mümkündür. Bu iş büyük kentler dışında hiçbir yerde yürütülemez. Sadece ticaretin ve haberleşmenin en çok geliştiği yerlerde, spekülasyonun gerektirdiği bilgileri edinebilme olanağı vardır.

Yukarıda değinilen beş koşul, emek ücretlerinde ve mal-mevcudu kârında önemli eşitsizliklere yolaçmakla birlikte, bu ikisinin değişik kullanımlarındaki gerçek ya da yanılsamalı avantajların ve sakıncaların tümü üzerinde hiçbir eşitsizlik doğurmaz. Bu koşulların niteliği öyledir ki, bazı işlerdeki küçük bir parasal kazancı, diğerlerindeki büyük bir kazançla denkleştirir.

Bununla birlikte, bu eşitliğin, işlerdeki avantajların ve sakıncaların tümünde varolabilmesi için, tam özgürlüğün bulunduğu yerde

bile üç şey gerekir. Birincisi, o çevrede işler iyice tanınmış ve uzun süre önce kurulmuş olmalıdır; ikincisi, işler olağan durumlarında ya da doğal denilebilecek durumlarında bulunmalıdır; üçüncüsü, bu işlerde çalışanlar açısından, bu işler, ana ve biricik uğraş olmalıdır.

Birincisi, bu eşitlik, ancak, o çevrede iyice tanınmış, uzun zaman önce kurulmuş işlerde varolabilir.

Tüm diğer koşullar eşit olduğu zaman, ücretler, genellikle, yeni iş-dallarında, eski işlere oranla daha yüksektir. Bir tasarı sahibi, yeni bir manüfaktür kurmaya girişince, ilk olarak, işçilerini, ya eski işlerinde kazandıklarından ya da işin niteliğinin gerekli kılacağından daha yüksek ücretlerle diğer iş-dallarından çekmesi gerekmektedir ve bu ücretleri yaygın olan düzeye indirmeyi göze alıncaya kadar da oldukça uzun bir sürenin geçmesi zorunludur. Tümüyle moda ve geçici heveslere dayanan talebe yönelik manüfaktürler, sürekli değişmektedir ve bunların, eski, tutunmuş manüfaktürler olarak değerlendirilebilecek kadar uzun sürdükleri pek görülmez. Bunun tersine, başlıca, yarar ve gereksinimden doğan talebe dayanan manüfaktürler daha az değişikliğe uğrarlar ve aynı biçime ya da dokumaya talep, yüzyıllar boyunca sürebilir. Bu nedenle emek ücretlerinin, birinci tür manüfaktürde, ikincisine oranla daha yüksek olması mümkündür. Birmingham'da başlıca birinci tür manüfaktür, Sheffield'de ise ikinci tür manüfaktür yapılmaktadır; bu iki ayrı bölgedeki emek ücretlerinin de, manüfaktürlerin niteliğindeki bu farklılığa uygun olduğu söylenmektedir.

Yeni bir manüfaktüre, yeni bir tür ticarete ya da tarımda yeni bir yönteme başlamak, hep, bu tasarı sahibinin olağanüstü kârlar beklediği bir spekülasyondur. Bu kârlar bazen çok büyüktür, bazen ve belki de çoğu kez tam tersi olur; ancak genel olarak bunlarla çevredeki diğer eski işlerin kârları arasında düzgün bir oran bulunmaz. Tasarı başarıya ulaşırsa, kâr çoğunlukla başta çok yüksektir. O iş-dalı ya da yöntem iyice oturup tanınınca, rekabet, bu kârı diğer işlerdeki kâr düzeyine düşürür.

İkincisi, emeğin ve mal-mevcudunun değişik kullanımlarındaki avantajlarla sakıncaların toplamı üzerinden bu eşitlik, sadece işlerin normal durumlarında ya da doğal denilebilecek durumlarında varolabilir.

Emeğin, hemen her türüne duyulan talep, bazen her zamankinden daha fazla, bazen daha düşüktür. Daha fazlayken işin avantajları yaygın olan düzeyin üstündedir, diğer durumda ise bu düzeyin altına iner. Kırsal emeğe duyulan talep, ekin biçme ve hasat zamanında, yılın çoğu zamanı olduğundan daha fazladır; ücretler de bu talepte birlikte yükselir. Savaş döneminde kırk-elli bin denizcinin ticari hizmetten ayrılıp Kral'ın hizmetine girmesi zorunlu olunca, ticaret gemilerinin denizci talebi, bunların azlığı nedeniyle kaçınılmaz biçimde artar ve bu gemilerde denizci ücretleri ayda

bir guinea ve yirmiyedi shilling'ten, bu durumlarda genellikle, üç pound kırk shilling'e yükselir. Bunun tersine, gerileyen bir manüfaktürde çoğu işçiler eski işlerini bırakmaktansa, emeklerinin niteliğine uygun düşecek ücretlerden daha düşük ücretlerle yetinmek durumunda kalırlar.

Mal-mevcudu kârı, mal-mevcudunun üzerinde kullanıldığı metanın fiyatına bağlı olarak değişir. Herhangi bir metanın fiyatı, ortalama ya da alışılmış oranın üstüne yükselince, onu pazara iletmek için kullanılan mal-mevcudunun en azından bir bölümünün kârı, normal düzeyin üstüne çıkar; fiyat düştüğünde ise bu düzeyin altına düşer. Tüm metalar az ya da çok fiyat değişikliklerine uğrarlar, ancak bazılarının fiyatları, diğerlerinden çok daha fazla değişir. İnsan emeğiyle üretilen tüm metalarda her yıl kullanılan emek miktarı, zorunlu olarak bu metaya duyulan yıllık taleple öyle bir biçimde ayarlanır ki, ortalama yıllık ürün, mümkün olabildiği ölçüde yıllık ortalama tüketime eşitlensin. Bazı işlerde, aynı miktarda emeğin her zaman, aynı, ya da yaklaşık aynı miktar meta ürettiğini daha önce görmüştük. Örneğin, bez ya da yünlü manüfaktüründe, aynı sayıda insan, her yıl yaklaşık aynı miktar bez ya da yünlü kumaş üretecektir. Bu yüzden bu gibi malların piyasa fiyatındaki değişiklikler, sadece talepteki raslantısal oynamalar yüzünden ortaya çıkabilir. Genel bir yas siyah kumaşın fiyatını yükseltir. Ancak düz bez ya da yünlü kumaş çeşitlerine duyulan talep oldukça sabit olduğu için, bunların fiyatı da değişmez. Ne var ki, aynı miktar emeğin, her zaman aynı miktar meta üretmiyeceği başka işler vardır. Örneğin aynı miktar emek, farklı yıllarda, çok değişik miktarda tahıl, şarap, şerbetçiotu, şeker, tütün v.b. üretir. Bu yüzden bu gibi metaların fiyatı, sadece talepteki değişikliğe göre değil, çok daha büyük ve çok daha sık görülen miktar değişimlerine bağlı olarak da değişir ve bu nedenle fiyatları aşırı bir biçimde dalgalanır. Bu ürünlerin alım-satımıyla uğraşan bazılarının kârı da, bu metaların fiyatına bağlı olarak, zorunlu olarak dalgalanır. Spekülatör tüccarın işi de, başlıca bu tip metalar üzerinedir. Fiyatların yükselme olasılığı olduğunu önceden kestirince, bu metaların satınalmaya, düşme olasılığını önceden görünce de, bunları satmaya çalışır.

Üçüncü olarak, emek ve mal-mevcudunun değişik kullanımlarındaki avantaj ve sakıncaların toplamı üzerinden bu eşitlik, sadece, bu işlerin, bu işlerde çalışanların başlıca ya da biricik uğraşı olduğu zamanlarda varolabilir.

Bir kişi, zamanının çoğunu almayan bir işle geçimini sağlarsa, bir başka işte, o işin niteliğine uygun olandan daha düşük bir ücretle çalışmayı kabul etmeye, genellikle hazırdır.

Hâlâ İskoçya'nın birçok bölgesinde, Cotters ya da Cottagers denilen bir takım insanlar vardır; bunlara birkaç yıl önce şimdi olduğundan daha çok rastlanırdı. Bunlar, toprak sahipleri ve çiftçilerin dışarı hizmetlerini gören bir tür hizmetkârdır. Patronların-

dan çoğunlukla aldıkları ödül, bir ev, sebze yetiştirmek için küçük bir bahçe, bir ineği beslemeye yetecek kadar ot, belki de bir veya iki dönümlük, ekin ekilebilir kötü cins topraktır. Patronları onların emeğine gerek duyunca, onlara ayrıca, haftada onaltı penny değerinde olan dört galon yulaf kırması verir. Yılın büyük bir bölümünde patron onların emeğine ya hiç gerek duymaz ya da çok az gerek duyar; onların elindeki küçük toprağın işlenmesi de, kendilerine bırakılan zamanı doldurmaya yetmez. Bu işte çalışanların, günümüzde olduğundan daha çok sayıda iken, artakalan zamanlarını çok küçük bir karşılıkla herhangi bir kişinin emrine verip, diğer işçilerden çok daha düşük ücretle çalışmayı kabul etmiş oldukları söylenmektedir. Eski zamanlarda Avrupa'nın her yanında bu Cotters'lerin çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Toprakları kötü işletilen, nüfusu da seyrek olan ülkelerde toprak sahipleri ile çiftçilerin büyük çoğunluğu, kırsal faaliyetin bazı mevsimlerde gerektirdiği olağanüstü adam sayısını başka türlü bulamazlardı. Bu tür işçilerin zaman zaman patronlarından aldıkları günlük ya da haftalık ücretlerin, emeklerinin tam fiyatı olmadığı açıktır. Küçük toprakları, aldıkları karşılığın bir parçasını oluşturur. Bununla birlikte, eski dönemlerdeki emek ve gıda maddeleri fiyatlarını derleyen ve herikisini de hayret edilecek derecede düşük göstermekten zevk duyan birçok yazarın, bu, günlük ya da haftalık ücreti, o işçilerin emeklerinin toplam fiyatı olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Bu tür emeğin ürünü, pazara, başka bir durumda o ürünün niteliğinin elvermiyeceği kadar ucuza gelir. İskoçya'nın birçok bölgesinde şişle örülen çorap, tezgâhta yapılabilecek çoraptan çok daha ucuzdur. Bu çoraplar, geçimlerini başlıca başka bir işte kazanan hizmetkâr ve işçilerin ürünüdür. Her yıl Leith'e, çifti beş ile yedi penny arasında olan bin çiftten fazla Shetland çorabı getirilmektedir. Shetland Adalarının ufak başkenti Lerwick'de, vasıfsız emeğin yaygın fiyatının günde on penny olduğu, bana, kesin bir biçimde belirtilmiştir. Aynı adalarda yün çorabın çiftini bir guinea'ya ya da daha fazlaya örmektedirler.

İskoçya'da keten ipliği, hemen hemen, tıpkı başka işler için tutulmuş olan hizmetkârların çorap örmeleri gibi bükülmektedir. Bu iki işten biri ile tüm geçimini sağlamaya çalışanlar ise, ancak boğaz tokluğuna geçim sağlamaktadırlar. İskoçya'nın çoğu yerinde, haftada yirmi penny kazanabilen bir kadın, iyi bir bükücüdür.

Zengin ülkelerde piyasa, genellikle öylesine geniştir ki, herhangi bir iş-kolu, o işte çalışanların tüm emeğini ve mal-mevcudunu kullanmak için yeterli olmaktadır. Bir işle geçimini sağlarken, aynı zamanda başka bir işten de bir takım ufak kazançlar elde eden insanların örneğine esas olarak yoksul ülkelerde rastlanmaktadır. Bununla birlikte şu aşağıdaki örnek de, çok zengin bir ülkenin başkentinde görülmektedir. Sanırım, Avrupa'da, ev kiralarının Londra'-

dan daha pahalı olduğu başka bir kent yoktur; ancak, mobilyalı bir dairenin buradaki kadar ucuza kiralanabileceği başka bir başkent de bilmiyorum. Londra'da böyle pansiyonlar Paris'ten çok daha ucuz olduğu gibi, Edinburg'taki aynı ölçüde iyi kaliteli örneklerinden de çok ucuzdur; ve garip görünen şey de odur ki, Londra'da ev kirasının yüksekliği, pansiyonların ucuz olmasının nedenidir. Londra'da ev kiralarının yüksekliği, sadece, bütün başkentlerde kiraları yükselten nedenler, yani emeğin pahalılığı, genellikle uzak bir yerden taşınması gereken bütün yapı malzemelerinin pahalılığı, ve bunlara ek olarak, her toprak sahibinin tekelci gibi hareket ederek ve kentte bir tek dönüm kötü toprak için çoğu kez kırdaki en iyi toprağın yüz dönümünden alınabilecek olandan daha fazla bir toprak rantı istemesi yüzünden, evin inşa edildiği arazinin yüksek rantı nedeniyle değildir; bu kira yüksekliği, biraz da, her aile reisini baştan aşağı bütün bir evin tamamını kiralamaya zorlayan, halkın özgün alışkanlıklarından ve geleneklerinden kaynaklanmaktadır. İngiltere'de, konut denilince, aynı çatı altında bulunan herşey anlaşılmaktadır. Fransa'da, İskoçya'da ve Avrupa'nın diğer birçok bölgesinde ise konut, genellikle, sadece tek bir kat anlamına gelmektedir. Londra'da iş yapan biri, kentte müşterilerinin bulunduğu bölgede bütün bir evi kiralamak zorundadır. Dükkânı zemin kattadır, kendisi ve ailesi tavan arasında yaşar; ortadaki iki katı da pansiyonerlere vererek ev kirasının bir bölümünü çıkarmaya çalışır. Bu kişi ailesini, pansiyonerlerinden gelenle değil, işinin kazancıyla geçindirmeyi beklemektedir. Paris ve Edinburg'da ise, pansiyonculuk yapan kişilerin, genellikle başka geçim yolu olmadığı için, pansiyon fiyatının, sadece evin kirasını değil, üstelik pansiyoncu ailenin tüm harcamalarını da karşılaması gerekmektedir.

— II —

Avrupa'nın Uyguladığı Politika Nedeniyle Doğan Eşitsizlikler

Tam bir özgürlüğün bulunduğu yerlerde bile emeğin ve malmevcudunun değişik kullanımlarında görülen avantajların ve sakıncaların tümü üzerinde, yukarıda belirtilen üç koşuldan herhangi birinin eksikliği nedeniyle ortaya çıkması zorunlu olan eşitsizlikler, işte bunlardır. Ancak, hiçbir şeyi tam bir özgürlük içinde bırakmayan Avrupa'nın politikası, çok daha önemli başka eşitsizliklere yolaçmaktadır.

Bunu, başlıca, şu üç yolla yapmaktadır: Birincisi, bazı işlerde rekabeti, oraya girmeyi isteyebileceklerden daha az sayıda insan arasında sınırlamakla; ikincisi, başka işlerde rekabeti, doğal biçimde olacağından daha fazla artırmakla; ve üçüncüsü, emeğin ve

mal-mevcudunun, hem bir işten başka bir işe, hem de bir bölgeden başka bir bölgeye serbestçe dolaşımını engelleyerek.

Birinci olarak, Avrupa'da uygulanan politika, bazı işlerdeki rekabeti, o işlere girmeyi isteyebileceklerden daha az sayıda insan arasında sınırlayarak, emeğin ve mal-mevcudunun değişik kullanımlarındaki avantaj ve sakıncaların tümü üzerinde çok önemli bir eşitsizliğe yolaçmaktadır.

Tüzel varlıklı kentlerin (corporations) tekelci ayrıcalıkları, bu politikanın bu amaç için kullandığı başlıca araçtır.

Lonca biçiminde örgütlenmiş bir iş-kolunun (incorporated trade) tekelci ayrıcalığı, bulunduğu kentteki rekabeti, bu işi yürütmesi serbest olan kişiler arasında sınırlamaktadır. O şehirde, gereken vasıftaki bir usta yanında çıraklık yapmış olmak, genellikle bu hakkı kazanmak için zorunlu koşuldur. Lonca tüzüğü, bazen, bir ustanın yetiştirebileceği çırak sayısını ve hemen her zaman, her çırağın kaç yıl hizmet etmek zorunda olduğunu belirlemektedir. Bu iki düzenlemenin de amacı, rekabeti, bu işe girmeyi isteyebileceklerden çok daha az sayıda insan arasında sınırlamaktır. Çırak sayısını sınırlamak, bu rekabeti doğrudan doğruya kısıtlar. Uzun bir çıraklık süresi, eğitim giderini arttırdığı için daha dolaylı bir biçimde, ama aynı ölçüde bir etkiyle rekabeti sınırlar.

Bir lonca tüzüğü gereğince, Sheffield'da hiçbir bıçakçı ustası, bir kerede yanında birden fazla çırak bulunduramaz. Norwich ve Norfolk'da hiçbir dokumacı ustasının ikiden fazla çırağı olamaz, aksi halde Kral'a ayda beş pound ceza öder. İngiltere'nin hiçbir yerinde ya da İngiliz kolonilerinde, hiçbir şapka ustasının ikiden fazla çırağı olamaz; aksi halde yarısı Kral'a, yarısı da yetkili bir mahkemede dava açana verilmek üzere ayda beş pound ceza öder. Bu heriki düzenlemeyi, Krallığın genel bir yasası destekleyip güçlendirmektedir, ama açıkça, bunlar, Sheffield tüzüğünü çıkaran aynı lonca anlayışıyla kabul ettirilmiştir. Londra'daki ipek dokumacıları, bir lonca oluşturmalarının üzerinden daha bir yıl geçmeden, herhangi bir ustanın bir kerede ikiden fazla çırak bulundurmasını yasaklayan bir tüzük çıkarmışlardır. Bu tüzüğü geçersiz kılmak için özel bir parlemento kararı gerekmiştir.

Böyle lonca biçiminde örgütlenmiş iş-kollarının çoğunda, çıraklık süresinin, bütün Avrupa'da, eskiden, yedi yıl olduğu anlaşılıyor. Tüm bu tip birliklere (incorporation) eskiden üniversite adı verilirdi; gerçekten de üniversite, ne olursa olsun, belli bir disiplin altında birleşmiş olan her türlü birliğin latincedeki karşılığıdır. Eski şehirlerin eski beratlarında, demirciler üniversitesi, terziler üniversitesi, v.b. çok sık rastladığımız deyimlerdir. Şimdi özel olarak üniversite adı verilen bu özel kurumlar ilk oluşturulduğunda, lisans derecesi elde etmek için gerekli olan eğitim yılı süresinin, çok daha eski yaygın zenaat loncalarındaki çıraklık süresinden kopya edilmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Yaygın bir iş-kolunda bir kişi-

nin, usta olup çırak tutabilmek hakkını kazanabilmesi için gerekli vasıflarda bir ustanın emrinde yedi yıl çalışması gerektiği gibi; serbest mesleklerde de, usta, hoca ya da doktor (eskiden aynı anlama gelen kelimeler) ünvanını kazanmak ve yanında stajyer ya da çırak (aynı biçimde eskiden aynı anlama gelen kelimeler) bulundurabilmek için, yedi yıl gerekli vasıflarda bir ustanın yanında çalışması gerekiyordu.

Genellikle, Çıraklık Tüzüğü diye bilinen ve Elizabeth'in tahtta bulunduğu beşinci yılda çıkarılmış olan bir tüzük, daha önceden o işte en az yedi yıl çıraklık etmeden, hiç kimsenin, o zamanda İngiltere'de yürütülen herhangi bir iş-kolu ya da zenaatten biri ile uğraşamıyacağı hükmünü koymuştu; ve o döneme kadar birçok özel loncanın tüzüğü olan kurallar, Elizabeth'in bu tüzüğüyle büyük pazarlara sahip kentlerde yürütülen tüm işler için, artık İngiltere'nin genel kamu yasası olmuştu. Gerçi bu tüzüğün kapsamı çok genel olmasına ve Krallığın tümünü açıkça içeriyor görünmesine karşın, bu yasa yürürlüğe konulduğunda, pazarı olan kentlerle hükmü sınırlanmış; taşra köylerinde her iş için yedi sene çıraklık etmeden de, bir kişinin birkaç değişik işi yapabileceğine hükmedilmiştir, çünkü köyde oturanların gereksinimi açısından bu işler gerekli olmakta ama köy nüfusu çoğu kez bu iş-kollarından herbirine ayrı ayrı bir takım adamlar ayırmaya yetmemektedir.

Tüzük kapsamının esnek olmayan yorumuyla da bu tüzüğün hükmü, şadece Elizabeth'in beşinci yılından önce İngiltere'de kurulmuş bulunan iş-kollarıyla sınırlanmış ve o dönemden sonra ortaya çıkan işlere uygulanmasına hiçbir zaman kalkışılmamıştır. Bu sınırlama, cezai yaptırımlar denilen, ve kolayca düşünülebileceği gibi saçma görülen, birçok ayrıma yolaçmıştır. Örneğin, bir araba yapımcısı, araba tekerleklerini ne kendisi yapabilir ne de yapmak için gündelikçi tutabilir, bunları, tekerlek yapan bir zenaatçiden satınalmak zorundadır; çünkü bu zenaat, Elizabeth'in beşinci yılından önce de İngiltere'de yürütülmekteydi. Ancak, tekerlekçi, araba yapıcısının yanında hiç çıraklık yapmamasına karşın, hem kendisi araba yapabilir hem de araba yapmak için gündelikçi tutabilir; çünkü yasanın çıktığı dönemde, İngiltere'de araba yapım işi olmadığı için, tüzükte yeralmamıştır. Elizabeth'in beşinci yılından önce İngiltere'de varolmayan Manchester, Birmingham, Wolverhampton manüfaktürlerinin çoğu bu nedenle tüzükte bulunmamaktadır.

Fransa'da çıraklık süreleri, değişik şehirlerde ve değişik iş-kollarında farklıdır. Bu işlerin büyük çoğunluğu için Paris'de beş yıl gerekmektedir; ancak, bir kişinin usta olarak o işi yürütebilecek nitelikte olmasından önce, işlerin çoğunda, fazladan bir beş yıl da gündelikçi olarak çalışması gerekir. Bu süre içinde ona, kalfa ve bu süreye de kalfalık süresi adı verilir.

İskoçya'da çıraklık süresini genel olarak düzenleyen belli bir yasa yoktur. Değişik loncalarda bu süre farklıdır. Sürenin uzun ol-

duğu yerlerde küçük bir resim ödemekle, çoğunlukla bu süre kısaltılabilir. Birçok kentte de çok az bir resim herhangi bir loncadan hak satınalmaya yeterlidir. Ülkenin başlıca manüfaktürü olan keten ve kenevir bezinin dokumacıları ve bunlara bağlı tüm diğer çalışanlar, çıkrıkçılar, yumakçılar, v.b., tüzel kişilikli herhangi bir kentte herhangi bir resim ödemeksizin kendi işlerini yürütebilirler. Tüzel varlığı olan tüm kentlerde yasanın izin verdiği haftanın her günü herkes kasaplık et satmakta serbesttir. İskoçya'da, bazı en ince iş-kollarında bile çıraklığın yaygın süresi üç yıldır; genel olarak da, Avrupa'da, lonca yasaları İskoçya'dan daha esnek olan başka bir ülke bilmiyorum.

Her kişinin kendi emeği üzerindeki mülkiyeti, tüm diğer mülkiyetlerin asıl temeli olduğu gibi, bunların en kutsal ve en dokunulmaz olanıdır da. Yoksul bir adamın sahibolduğu herşey (patrimony) gücü ve ellerinin becerisidir; komşusuna zarar vermedikçe bu gücünü ve becerisini en uygun gördüğü biçimde kullanmaktan onu alıkoymak ise, bu en kutsal mülkiyetin düpedüz ihlâlidir. Bu hem işçinin hem de onu çalıştırmak isteyenin hakkı olan özgürlüğün doğrudan doğruya çiğnenmesidir. Birisi uygun gördüğü biçimde çalışmaktan, diğerleri de uygun gördüğü kişiyi çalıştırmaktan alıkonulmaktadır. O kişinin çalıştırılmaya uygun olup olmadığını kestirmek, bu işte o kadar çok çıkarı bulunan işverenlerin değerlendirmesine güven içinde bırakılabilir. Yasa koyucunun, işverenlerin uygun olmayan kişiye iş vermemeleri gerektiği üzerine kaygısını belirtmesi, açıkça, hem küstahlık hem de zorbalıktır.

Uzun süreli çıraklık kurumu, yetersiz işçiliğin, halka satmak üzere sunulmayacağına ilişkin bir güvence veremez. Bu yetersiz işçilik, genellikle, beceri eksikliği nedeniyle değil hile yapılmasından ileri gelmektedir; hileye karşı ise, çok daha uzun çıraklık süreleri de bir güvence olamaz. Bu yolsuzluğu önlemek için oldukça değişik düzenlemeler gerekmektedir. Tabakların üzerindeki sterling işareti, bezlerin ve yünlü kumaşların üzerindeki damgalar, alıcıya, herhangi bir çıraklık tüzüğünden çok daha fazla güven vermektedir. Müşteri genel olarak bunlara bakar ve işçinin yedi yıl çıraklık edip etmediğini soruşturmak hiç aklından geçmez.

Uzun süreli çıraklık kurumunun gençleri çalışkanlığa yöneltme gibi bir yararı yoktur. Parça başına çalışan bir gündelikçinin ise, çalışkan olması daha mümkündür, çünkü sıkı çalışmakla kendisine yarar sağlamaktadır. Aynı biçimde, bir çırağın tembel olması mümkündür ve nitekim hemen her zaman tembeldir, çünkü çalışkan olması ona dolaysız bir yarar sağlamamaktadır. Daha basit işlerde emeğin tatlı tarafı, tümüyle emeğin karşılığından oluşur. Bu tadı en önce duyacak koşullara sahip olanların, bundan hoşnut kalarak erkenden çalışma alışkanlığı edinmeleri daha mümkündür. Genç bir adam, uzun zaman hiçbir kazanç elde etmeden çalışırsa, işe karşı doğal bir tepki duyar. Kamu hayır kurumlarınca çırak veri-

len çocuklar, genellikle alışılmış yıl sayısından daha uzun süre çırak olarak kalırlar ve çoğu kez, çok tembel ve işe yaramaz olup çıkarlar.

Çıraklık, eski toplumlarda hiç bilinmezdi. Bugün tüm modern yasalarda usta ile çırağın karşılıklı görevleri önemli bir yer tutmaktadır. Roma hukukunda ise, bu konuda kesinlikle hiçbir şey belirtilmemiştir. O işi kendisine öğretmesi koşuluyla, bir ustanın çıkarına belirli bir miktar yıl boyunca çalışmaya zorunlu bir hizmetkâr demek olan çırak sözcüğüne, bugün verdiğimiz anlamı ifade eden hiçbir Grekçe ya da Latince sözcük bilmiyorum (böyle bir sözcüğün olmadığını da söylemeye cesaret edebileceğimi sanıyorum).

Uzun çıraklık dönemi tümüyle gereksizdir. Sıradan işlerin çok üstünde olan zenaatler, örneğin, duvar saati ve kol saati yapmak gibi zenaatlerde, uzun bir eğitim süresini gerekli kılacak bir sır yoktur. Gerçekten de bu güzel makinaların, hatta bunların yapımında kullanılan aletlerden bazılarının ilk bulunuşları, kuşkusuz oldukça uzun süreli derin düşünce ürünleri olmalıdır ve haklı olarak insan dehasının en mutluluk verici işlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak; saatler de, aletler de tümüyle anlaşılıp iyice kavrandıktan sonra, bu aletlerin nasıl uygulamaya koyulacağını ve bu makinaların nasıl yapılacağını eksiksiz olarak herhangi bir genç adama anlatmak, birkaç haftalık eğitimden daha fazlasını gerektirmez; belki de birkaç günlük eğitim bile yeterlidir. Yaygın makinatamir işlerinde birkaç günlük bir eğitim kesinlikle yeterli olabilir. Gerçekten de, sıradan işlerde bile el becerisi, çok sayıda pratik ve deneyim olmadan kazanılamaz. Ancak, genç bir adam, daha başlangıçtan, yapabileceği ufak işler oranında bir gündelikçi gibi ücret alarak, bunun yanısıra acemilik ve deneyimsizlik yüzünden bazen bozabileceği maddelerin parasını ödeyerek çalıştırılırsa, çok daha hevesle ve özenle iş görecektir. Bu yolla yetişmesi de genel olarak daha başarılı ve her zaman için de daha az sıkıcı ve ucuz olacaktır. Aslında, bundan usta zararlı çıkar. Usta, şimdi tasarruf etmekte olduğu, yedi yıllık çırak ücretinin tümünü yitirecektir. Belki sonunda, çırağın kendisi de zararlı çıkacaktır. Bu kadar kolay öğrenilen bir işte daha çok rakibi olacaktır ve tam olarak zenaatçi olduğunda ücreti de, şimdikinden daha düşük olacaktır. Aynı rekabet artışı, işçilerin ücretini olduğu gibi, patronlarının kârını da düşürecektir. Bütün zenaat, hırfet ve sır sahipleri (trades, crafts, mysteries) hepbirden zarara uğrayacaklardır. Ama böylelikle tüm zenaatçilerin ürünleri pazara çok daha ucuza geleceği için, halk (public) bundan kazançlı çıkacaktır.

Tüm loncalar ve lonca yasalarının çoğu, serbest rekabetin çok kesin bir biçimde doğuracağı bu fiyat düşüşünü ve buna bağlı olarak da, ücretlerin ve kârın azalmasını önlemek için, böylesi bir serbest rekabeti sınırlar. Eskiden Avrupa'nın çoğu yerinde lonca oluşturmak için, loncanın kurulacağı kentin tüzel kişisinin izninden başka

bir otoriteye gerek yoktu. Aslında İngiltere'de de, Kral'dan bir berat almak zorunluydu. Ancak, Kral'ın bu yetkisinin, bu gibi zorba tekellere karşı kamu özgürlüğünü korumaktan çok, uyruklardan para elde etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kral'a bir resim ödenince, beratın çoğunlukla hemen bahşedildiği anlaşılmaktadır; herhangi bir zenaat ya da işle uğraşan bir grup insan, berat almadan loncaymış gibi hareket etmeyi uygun gördüğü zaman, gayrimeşru loncalar (adulterine guilds) adı verilen kurumlar, beratsız kurulmuş olmaları nedeniyle bu haklarını her zaman yitirmemekte ve gaspettikleri ayrıcalıkları kullanma iznine karşılık Kral'a yıllık bir vergi ödemek zorunda kalmaktaydılar[1]. Tüm loncalar ile bunların kendi yönetimleri için çıkarmayı uygun görebilecekleri tüzüklerin dolaysız biçimde teftişi, kuruldukları şehrin tüzel kişisine aitti; bunlara uygulanan ceza da, çoğunlukla Kral'dan değil, bu bağımlı loncaların üyesi ya da şubesi olduğu daha büyük lonca birliklerince uygulanırdı.

Kent tüzel varlıklarının idaresi, zaten tümüyle tüccarların ve zenaatçilerin elindeydi ve bunların herbir ayrı sınıfının açık çıkarı, kendi özel iş alanının ürününün, genellikle kullandıkları deyimle, pazarda yığılmasının önlenmesiydi, ki bu, gerçekte pazara her zaman yetersiz miktarda mal göndermek demekti. Her grup bu amaca uygun tüzükler çıkarmaya kararlıydı ve bu yolda kendisine izin verilmek koşuluyla, diğer iş sahibi sınıfların da aynı şeyi yapmasını onaylamaya hazırdı. Gerçekten de bu düzenlemeler sonucu her sınıf, gereksindiği malları, o şehirdeki bir diğerinden aksi halde satınalabileceğinden biraz daha pahalıya almak zorundaydı. Ancak, buna karşılık o sınıf kendi mallarını o oranda pahalıya satabilme olanağına sahipti; halk arasında söylenildiği gibi, boyu eni kadar olmuştu. O kentte çeşitli iş sahiplerinin birbirleriyle, kendi aralarında yaptıkları alışverişte, bu tüzükler yüzünden hiçbiri zararlı çıkmıyordu. Ancak, köylerle yaptıkları alışverişlerde hepsi büyük kazançlar elde ediyordu; her kenti kalkındırıp zenginleştiren bütün iş de, köylerde yapılan bu ticarettir.

Her kent tüm geçimini ve üretimi için gerekli tüm malzemeleri kırdan sağlar. Bunları başlıca iki biçimde öder: Birincisi, bu malzemelerin işlenmiş ve imal edilmiş bir bölümünü yeniden kıra gönderir, bu durumda bu malzemelerin fiyatı, işçilerin ücreti ve bunların patronlarının ya da dolaysız işverenlerinin kârları kadar artar; ikincisi, ya diğer ülkelerden ya da aynı ülkenin uzak bölgelerinden o kente getirilmiş bulunan hem işlenmemiş hem de işlenmiş ürünlerin bir bölümünü kıra gönderir, bu durumda da, bu malların başlangıçdaki fiyatı, taşıyıcıların ya da denizcilerin ücreti ve bunları çalıştıran tüccarın kârı kadar artar. Bu iki ticaret dalının birinci-

1 Madon, *Firma Burgi*, s. 26, vs.

sinden elde edilen kazanç, kentin kendi manüfaktüründen sağladığı faydayı, ikincisinden kazanılan ise kentin iç ve dış ticaretinden elde ettiği faydayı oluşturur. İşçilerin işçi ücretleriyle bu işçilerin farklı patronlarının kârları, bu iki ticaretten de kazanılanın toplamını oluşturmaktadır. Bu yüzden bu ücretleri ve kârları, tersi durumda olabileceklerinden daha yükseğe çıkarmaya yolaçan tüzükler nasıl olurlarsa olsunlar, kentin, daha az emekle, kırsal emeğin daha büyük miktarda ürününü satınalmasına olanak verirler. Kentteki tüccarlarla zenaatçilere bu tüzükler, kırlardaki toprak sahipleri, çiftçiler ve işçiler üzerinde bir üstünlük sağlar ve bunlar arasında yürütülecek ticarette, aksi halde varolabilecek doğal eşitliği ortadan kaldırır. Toplumun yıllık emek ürününün tümü, bu iki değişik grup arasında bölüştürülmektedir. Bu tüzükler nedeniyle kentte oturanlara, yıllık toplam emek ürününden aksi halde ellerine geçebilecek paydan daha büyük bir pay, kırda oturanlara ise daha küçük bir pay düşmektedir.

Her yıl kentin satınaldığı gıda maddelerine ve işlenmemiş malzemelere karşılık, kentin gerçekte ödediği bedel, her yıl kentten dışarı satılan manüfaktürlerin veya diğer malların miktarıdır. Bunlar ne kadar pahalıya satılırsa, kente alınanlar o ölçüde ucuza satınalınmış olunur. Kentin üretimi, daha fazla, kırın üretimi ise daha az avantajlı olur.

Avrupa'nın her yerinde kentsel faaliyetlerin kırsal faaliyetlerden daha kazançlı olduğuna, ince hesaplara gerek duymadan çok basit ve açık tek bir örnekle inanabiliriz. Avrupa'nın her ülkesinde, toprağı işleyip verimli hale getirerek işlenmemiş ürün elde etme işi olan kırsal faaliyet sonucu büyük servet biriktiren bir kişiye karşılık, kentsel faaliyetler olan ticaret ve manüfaktürde ufaktan başlıyarak büyük servetler yapmış en az yüz kişi buluruz. Bu yüzden ikinci durumda çalışmanın, birinci durumdan daha iyi ödüllendirilmiş olması, emek ücretlerinin ve mal-mevcudu kârının da, açıkça daha yüksek olması gerektir. Öte yandan mal-mevcudu ve emek, doğal olarak en kazançlı işleri arar. Bu nedenle bunlar, doğal olarak, mümkün olduğu ölçüde kentlere yönelir, kırı terkederler.

Kentte oturanlar, bir yerde toplu bulunduklarından, kolayca bir araya gelebilirler. Buna bağlı olarak da, kentlerde yürütülen en sıradan işler için bile çoğu bölgelerde loncalar oluşturulur; hiç loncalar oluşturulmamış olan bölgelerde bile, yine de lonca anlayışı, yabancıları kıskanma, çırak almaktan ya da uğraşlarının sırlarını ortaya dökmekten çekinme çoğunlukla görülür ve aynı lonca anlayışı, tüzüklerle yasaklayamadıkları serbest rekabeti, gönüllü birleşme ve anlaşmalarla önlemelerini zenaatçilere öğretir. Az işçi çalıştıran alanlarda bu yollara çok kolay başvurulur. Bin tane iplik bükücü ve dokumacıyı çalıştırmak için, belki yarım düzine yün tarakçısı gerektir. Bunlar da çırak almamak üzere aralarında anlaşınca, hem bütün manüfaktürü ellerinde toplarlar hem de bu manüfaktürün tü-

münü, kendilerine neredeyse köle gibi bağlarlar; emeklerinin fiyatını, işlerinin niteliğinin gerektirdiği düzeyin çok üstüne çıkarırlar.

Kırda oturanlar ise, birbirlerinden uzak yerlere dağıldıklarından, kolayca biraraya gelemezler. Hiçbir zaman bir lonca oluşturmadıkları gibi, bunlarda bir lonca anlayışı da hiç görülmez. Kırın en önemli işi olan tarımda beceri kazanmak için de, çıraklığın gerekli olduğu hiç akla gelmemiştir. Oysa, güzel sanatlar ve serbest meslekler adı verilen uğraşlardan sonra, çiftçilik kadar, çok çeşitli bilgi ve deneyim gerektiren başka bir uğraş, belki yoktur. Tarım üzerine her dilde yazılmış olan sayısız kitaplara bakarak, en zeki ve bilgili ulusların, tarımı, hiç de kolay kavranılır bir konu saymadıklarına inanabiliriz. Tüm bu ciltlerde, çoğunlukla en sıradan çiftçinin bile sahip olduğu çeşitli ve karmaşık işlemler hakkındaki bilgileri boşuna ararız; ama bu ciltlerden bazılarının çok kibirli yazarları, bazen çiftçiden sözederken onu küçük görmeye kalkmaktadırlar. Oysa yaygın hiçbir makina-tamir iş yoktur ki, bütün işlemleri, şekillerle ve sözcüklerle anlatılabildiği ölçüde eksiksiz ve açık olarak, birkaç sayfalık bir broşürde açıklanmasın. Günümüzde Fransız Bilimler Akademisi'nin yayınlamakta olduğu zenaatlerin tarihinde, bunlardan birkaç tanesi bu biçimde açıklanmaktadır. Her hava değişimiyle, bunun yanısıra daha birçok başka aksaklıkla değiştirilmesi gereken işlerin yönetimi, üstelik, her zaman aynı ya da yaklaşık aynı işlerden çok daha fazla değerlendirme ve tedbir gerektirmektedir.

Sadece çiftçilik, yani tarımsal işlemlerin genel yönetimi uğraşı değil, kırsal faaliyetin birçok basit kolu da, diğer makina-tamir zenaatlerinin çoğundan daha fazla beceri ve deneyim gerektirmektedir. Pirinç ve demir işleyen bir adam, her zaman aynı ya da yaklaşık aynı nitelikte olan malzemeler ve aletlerle çalışır. Ancak, bir çift at ya da öküzle toprağı süren bir kişi, çeşitli zamanlarda sağlığı, gücü ve niteliği farklı olan araçlarla çalışmaktadır. İşlediği malzemenin durumu da, kullandığı aletler kadar değişkendir, ve herikisi de, oldukça üstün bir değerlendirme ve tedbirle idare edilmeyi gerektirir. Genellikle aptallık ve cahilliğin tipik örneği sayılan basit bir ekicide bile, bu değerlendirme ve tedbir eksikliği görülmemektedir. Gerçekten de bu ekici sosyal ilişkilere, kentte oturan zenaatçiden çok daha az alışıktır. Alışık olmayanlar için, sesi ve konuşması daha kabadır, anlaşılması daha güçtür. Bununla birlikte çok çeşitli şeyleri değerlendirmeye alışık olduğundan, kavrayışı, çoğunlukla tüm dikkatini sabahtan akşama çok basit bir-iki işlemin yapılmasına yöneltmiş bulunan diğerinden, genellikle, daha üstündür. Halkın kırda yaşayan alt katmanlarının, gerçekten de kentteki alt katmanlara ne kadar üstün olduğu, iş ya da merak nedeniyle heriki katmanla da çok konuşmuşluğu olanlarca iyi bilinir. Bu konuda, Çin'le Hindistan'da kır emekçilerinin hem statü hem de ücret bakımından, zenaatçilerle manüfaktür işçilerinin çoğunluğundan üs-

tün olduğu söylenmektedir. Lonca yasaları ve lonca anlayışı önlemeseydi, büyük olasılıkla, heryerde, bu böyle olurdu.

Avrupa'nın heryerinde kentsel faaliyetlerin kırsal faaliyetlere üstünlüğü, tümüyle, loncalar ve lonca yasaları nedeniyle değildir. Bu üstünlüğü, birçok başka düzenleme desteklemektedir. Yabancı manüfaktürler ve yabancı tüccarlar tarafından ithal edilen tüm mallara konulan yüksek gümrük, hep aynı amaca yöneliktir. Lonca yasaları kent sakinlerine, kendi yurttaşlarının serbest rekabetle daha düşük fiyata satış yapmalarından korkmaksızın, mallarının fiyatlarını yükseltme olanağı vermektedir. Bu diğer düzenlemeler de, onları, aynı biçimde yabancıların rekabetinden korumaktadır. Bu iki düzenlemenin ortaya çıkardığı yüksek fiyatlar, sonunda, heryerde, bu gibi tekellerin kuruluşuna hemen hiç karşı gelmeyen kırdaki toprak sahipleri, çiftçiler ve işçiler tarafından ödenmektedir. Bunların, genellikle, bir birlik oluşturmak için ne istekleri ne de olanakları vardır; tüccarlar ile manüfaktürcülerin yaygaraları ve mantıkları, parçanın, özel çıkarının, hem de toplumun bir alt parçasının özel çıkarının, bütünün genel çıkarı demek olduğuna, kırsal kesimi kolaylıkla inandırmaktadır.

Büyük Britanya'da kentsel faaliyetlerin kırsal faaliyete üstünlüğünün, şimdiye oranla eskiden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde, kırsal emek ücretleri, manüfaktürdeki emek ücretlerine; tarım alanında kullanılan mal-mevcudunun kârı ise, ticaret ve manüfaktür alanındaki kâra, geçen yüzyılda ya da bu yüzyılın başında gerçekleştiği söylenenden daha fazla yaklaşmıştır. Bu değişme, kentsel faaliyetlerin olağanüstü teşvik edilmesinin kaçınılmaz, ancak çok gecikmiş sonucu sayılabilir. Kentte biriken malmevcudu, zamanla öyle büyümüştür ki, kentlere özgü faaliyet alanlarında, eski kârlılıkla daha fazla işletilemez olur. Bu faaliyetlerin de, tüm diğerleri gibi sınırları vardır; mal-mevcudunun büyümesi, rekabeti artırdığı için zorunlu olarak kârı düşürmektedir. Kentte kârın düşüşü, mal-mevcudunu kırlara açılmaya zorlar, orada bu malmevcudu, kırsal emek için yeni bir talep yaratarak, kırsal emek ücretlerini zorunlu olarak yükseltir. O zaman, deyim yerindeyse, malmevcudu araziye yayılır, başlangıçta, büyük ölçüde, kırın zararına birikmiş olduğu kentten, tarımda kullanılmak amacıyla kıra geri döner. Avrupa'nın heryerinde kırlarda görülen en büyük gelişmelerin, başlangıçta şehirlerde biriken mal-mevcudunun bu biçimde taşması sonucu ortaya çıktığını ilerde göstermeye çalışacağım; aynı zamanda bazı ülkelerin böylelikle önemli ölçüde bir zenginliğe ulaştıklarını, ancak bunun zorunlu olarak yavaş, belirsiz ve sayısız arızalarla aksamasının ve kesilmesinin mümkün olduğunu ve her bakımdan doğanın ve mantığın düzenine aykırı olduğunu da belirtmeye çalışacağım. Bunu ortaya çıkaran çıkarları, önyargıları, yasaları ve gelenekleri yapabildiğim kadar açık ve net olarak bu çalışmanın üçüncü ve dördüncü kitaplarında anlatmaya çalışacağım.

Aynı iş sahibi insanlar, eğlence ve vakit geçirmek için bile olsa biraraya toplandılar mı, söz, sonunda halka karşı bir konspirasyonun örgütlenmesine ya da fiyatları yükseltmenin bir yolunu bulmaya dayanır. Bu gibi toplantıları, yürürlüğe sokulabilecek ya da özgürlük ve adaletle bağdaşabilecek herhangi bir yasayla yasaklamak gerçekten olanaksızdır. Ancak, yasa, aynı iş sahibi insanların bazen toplanmalarını önleyemezse de, bu gibi toplantıları kolaylaştırmak, hele onları zorunlu kılmak için hiçbir şey yapmamalıdır.

Belirli bir kentte aynı iş sahibi insanları, adlarını, oturdukları yerleri resmî bir kayda geçirmeye zorunlu kılan bir tüzük, bu gibi toplantıları kolaylaştırmış olur. Başka türlü hiç tanışmayacak kişileri birleştirir ve o iş sahibi olan her kişiye, aynı iş sahibi diğerlerini nasıl bulabileceğine ilişkin yol gösterir.

Aralarındaki yoksullara, hastalara, dullara ve yetimlere yardım etmek üzere, aynı iş sahibi insanların birbirlerinden aidat toplamasını olanaklı kılan bir tüzük, bunlara ortaklaşa yönetilecek bir çıkar sağlayarak, bu tür toplantıları zorunlu kılar.

Bir lonca birliği bu toplantıları zorunlu kıldığı gibi, çoğunluğun aldığı kararı bütün için bağlayıcı kılar. Serbest bir işde, her iş sahibinin tek tek onaylarının oybirliği olmaksızın, etkin bir birlik kurulamaz ve ancak tek tek her iş sahibi aynı biçimde düşündükçe bu birleşme sürebilir. Bir loncada çoğunlukta bulunanlar, rekabeti, gönüllü herhangi bir diğer birlikten çok daha etkin ve sürekli bir biçimde sınırlayacak uygun cezalara yer veren bir tüzük çıkarabilir.

Zenaatlerin daha iyi yönetimi açısından loncaların gerekli olduğu iddiası hiçbir temele dayanmamaktadır. Bir zenaatçinin üzerinde gerçek ve etkin olan şey, lonca disiplini değil, müşterilerinin tavrıdır. İşçinin hile yapmasını engelleyen, ihmalini gideren, ondaki işi elinden kaçırma korkusudur. Tekelci bir lonca bu müşteri baskısını, kaçınılmaz biçimde zayıflatmaktadır. Çünkü bu durumda, iyi de çalışsalar, kötü de çalışsalar, belli bir grup zenaatçiye iş vermek gerekmektedir. Bu yüzden birçok, büyük loncacı, kentte (incorporated town), en gerekli iş-kollarının bazılarında bile işe yarar zenaatçi bulunamamaktadır. İşinizin iyi bir biçimde yapılmasını istiyorsanız, zenaatçilerin tekelci ayrıcalıklarının olmadığı ve kendi kişiliklerinden başka güvendikleri bir şeyin bulunmadığı kent civarındaki banliyölerde yaptırmanız, sonra da bunları, yapabildiğiniz ölçüde, kaçak olarak kente sokmanız gerekmektedir.

Avrupa'da uygulanan politika, işte bu yolla, aksi halde o işe girmek isteyebilecek insanlardan daha az sayıda insan arasında rekabeti sınırlayarak, emeğin ve mal-mevcudunun değişik kullanımlarındaki avantaj ve sakıncaların tümü üzerinde çok önemli bir eşitsizliğe neden olur.

İkinci olarak, Avrupa'da uygulanan politika, rekabeti bazı işlerde, doğal olarak bulunabileceğinden, daha fazla artırarak, emek

ve mal-mevcudunun değişik kullanımlarındaki avantaj ve sakıncaların tümü üzerinde, aksi türden başka bir eşitsizlik doğurur.

Belirli meslekler için uygun sayıda gencin eğitilmesinin çok önemli olduğu düşünülmüş, bu amaçla, bazen devletçe, bazen de bireylerin dindarlığı sonucu birçok ödenekler, burslar, bağışlar, harçlıklar, v.b. konması, tersi durumda bunları seçmeye kalkanlardan daha fazla sayıda insanı bu mesleklere çekmiştir. Tüm hristiyan ülkelerde kilise görevlilerinin çoğunluğunun eğitim giderlerinin bu biçimde ödendiğini sanıyorum. Bunlardan pek azı, eğitim giderlerini tümüyle kendileri karşılarlar. Bu yüzden, kendi hesaplarına okuyanların uzun, yorucu ve pahalı eğitimi, her zaman bunlara, uygun ödülü sağlamaz, çünkü iş sahibi olabilmek için, kiliseye, böyle bir eğitim sayesinde normal olarak hak edecekleri karşılıktan çok daha azını kabule gönüllü kişiler doluşmuştur; ve böylelikle, yoksulların rekabeti, zenginlerin ödülünü ortadan kaldırmaktadır. Bir papaz yardımcısını ya da rahibi, sıradan bir işteki gündelikçiyle karşılaştırmaya kalkmak, kuşkusuz saygısızlık olur. Ancak, bir papaz yardımcısı ya da rahibin ödeneği ile, bir gündelikçinin ücreti doğal olarak aynı nitelikte sayılabilir. Her üçü de üstleriyle yaptıkları sözleşmeye göre, yaptıkları işe karşılık para alırlar. Değişik ulusal kurulların çıkardığı kararlarla düzenlendiğini gördüğümüz gibi, ondördüncü yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, içinde günümüzdeki paramızın on pound'u kadar gümüş bulunan beş mark, İngiltere'de bir rahibin ya da ödenekli mahalle papazının yaygın ücretiydi. Aynı dönemde, içinde şimdiki paramızın bir shilling'inde olduğu kadar gümüş bulunan dört penny'nin, bir duvarcı ustasının ücreti, günümüzdeki parayla dokuz penny eden üç penny'nin ise, gündelikçi bir duvarcının yevmiyesi olduğu ilân edilmişti.[1]. Bu nedenle kesintisiz çalıştırıldıkları varsayılınca, bu iki çalışanın ücretleri, rahibinkinden çok fazladır. Yılın üçte birinde işsiz kaldığı varsayılınca, duvarcı ustasının ücreti, rahibinkine tam denk gelir. Kraliçe Anne'in onikinci yılında çıkarılan yasanın onikinci bölümünde «Papaz yardımcıları yeter derecede bakılıp kayırılmadığı için, birçok yerde papazlık mevkiinde olanlar düşkün durumdadır; bu yüzden piskoposa, kendi el yazısı ve mührüyle yılda elli pound'dan daha fazla ve yirmi pound'dan daha az olmamak koşuluyla, papazlara yetecek belirli bir ödenek ya da ücret vermek yetkisi tanınmıştır.» denilmektedir. Bugün yılda kırk pound bir papaz yardımcısı için çok iyi bir ödenek sayılmaktadır, ancak bu parlamento kararına karşın, yılda yirmi pound'un altında alan birçok papaz yardımcıları bulunmaktadır. Londra'da yılda kırk pound kazanan gündelikçi kundura yapımcıları vardır; bu metropolde yılda yirmi pound'dan fazla kazanmayan çalışkan bir işçiye ise pek rastlanmaz. Bu yirmi po-

1 Üçüncü Edward'ın yirmibeşinci yılında çıkarılmış olan işçiler tüzüğü (Statute of Labourers).

und, gerçekte, birçok taşra mahallesindeki vasıfsız işçinin genellikle kazandığı paradan fazla değildir. Yasalar ne zaman işçi ücretlerini düzenlemeye kalksa, bunları yükseltecek yerde hep düşürür. Ancak birçok kereler yasalar, papaz yardımcılarının ücretlerini yükseltmeye; kilisenin onuru adına onların kabul etmeye gönülü olabilecekleri çok kıt geçimden daha fazlasını vermek için, mahalle rahiplerini zorunlu tutmaya girişmiştir. Heriki durumda da yasaların eşit ölçüde etkisiz kaldığı, ne papaz yardımcılarının ücretini yükseltebildiği ne de işçilerin ücretini istenen düzeye indirebildiği görülmektedir; çünkü yoksullukları ve rakiplerinin çokluğu nedeniyle, papaz yardımcılarının yasal ödenekten daha azını kabul etmeye yanaşmalarını engelleyemediği gibi, işçilerin çalıştırılmasından ya kâr ya da rahatlık elde etmeyi bekleyenlerin aksi yöndeki rekabeti yüzünden, bu işçilerin de daha fazla para almasını önleyememiştir.

Alt sorumluluktaki üyelerinin düşkün durumlarına karşın, büyük gelirler ve diğer üst ruhani kariyerler, kilisenin onurunu ayakta tutmaktadır. Üstelik bu mesleğe gösterilen saygı da, bunların parasal karşılıklarının düşüklüğünü biraz gidermektedir. İngiltere'de ve Roma katoliği tüm ülkelerde kilise piyangosu, gerçekte gereğinden çok daha avantajlıdır. İskoçya, Cenevre ve diğer başka protestan kiliselerine bakarak, eğitimi çok kolay elde edilen böyle saygın bir meslekte, çok daha mütevazi gelirlerin, yeterli sayıda okumuş, dürüst ve saygın kişiyi kutsal sıralara çekebileceğine inanabiliriz.

Hukuk ya da tıp gibi, kiliseye özgü gelirlerin olmadığı mesleklerde eşit sayıda insan, kamu hesabına okuyacak olsa, rekabet, çok geçmeden bunların parasal ödüllerini fazlasıyla indirecek ölçüde artar. Bu durumda hiç kimsenin oğlunu, bu mesleklerden biri için, giderlerini kendisi karşılayarak okuttuğuna değmeyecektir. Bu uğraşlar, tümüyle, kamu hayır kurumlarınca okutulanlara kalır; bunların sayıları ve gereksinimleri, genellikle çok düşük bir karşılıkla yetinmelerini zorunlu kılar ve şimdi saygın uğraşlar olan hukuk ve tıp, tümüyle gözden düşer.

Çoğunlukla Yazarlar adı verilen o bir grup kısır insan şimdiden, yukarıdaki varsayımlar gerçekleştiğinde, hukukçularla doktorların büyük bir olasılıkla düşecekleri durumdadırlar. Avrupa'nın birçok yerinde bunların çoğu, kiliseye katılmak üzere eğitilmişlerdir, ancak çeşitli nedenler kutsal hiyerarşiye karışmalarına engel olmuştur. Dolayısıyla bu kişiler, genellikle kamu hesabına eğitilmişlerdir ve heryerde sayıları, emeklerinin fiyatını çok düşük bir karşılığa indirecek kadar fazladır.

Matbaanın bulunuşundan önce, böyle bir kimsenin kendi yeteneğini kullanarak yapabildiği tek iş, kamu öğretmenliği ya da özel öğretmenlikti, yani kendisinin edinmiş olduğu ilginç, yararlı bilgiyi başkalarına iletmekti; bugün de bu iş, matbaanın ortaya çıkardı-

ğı kitap satıcıları için yazı yazma işinden kesinlikle daha onur verici, daha yararlı ve hatta genel olarak da daha kazançlı bir iştir. Seçkin bir fen öğretmeninin nitelikli olması için gerekli olan çalışma, zaman, deha, bilgi ve uygulama, hukukçu ya da doktorların en sivrilmişlerinde bulunması gerekenlere, en azından, denktir. Ancak, seçkin bir öğretmenin yaygın olarak aldığı ödül ile hukukçunun ya da doktorunkiler arasında bir orantı yoktur, çünkü birinci iş, kamu hesabına eğitilmiş olan yoksul kişilerle doluyken; diğer uğraşlarda, kendi hesabına okumamış olduğu halde o meslekte kalabalık eden çokaz kişi vardır. Resmi ve özel öğretmenlerin aldığı yaygın ücret az gibi görünse de, sadece boğaz tokluğuna yazı yazan daha da yoksul Yazarların rekabeti sürseydi, bu ücret kuşkusuz şimdi olduğundan daha da az olurdu. Matbaanın bulunuşundan önce öğrenci ve dilencinin, hemen hemen aynı anlama gelen terimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemden önce, birçok üniversite yöneticisinin öğrencilere dilenme ruhsatı verdikleri anlaşılmaktadır.

Bilim meslekleri için yoksul insanları eğitmek üzere bu tip hayır kurumlarının kuruluşundan önceki eski çağlarda, seçkin öğretmenlerin aldıkları ödülün çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Sofistlere karşı tartışma diye anılan yapıtında Socrates, zamanının öğretmenlerini tutarsızlıkla suçluyor. «Öğrencilerine en parlak vaatlerde bulunurlar; onlara akıllı, mutlu, adaletli olmalarını öğretmeyi yükümlenir ve bu denli önemli bir hizmet karşılığı olarak, dört ya da beş minæ'lik basit bir ödülü şart koşarlar. Ancak, akıl öğreten kişilerin kendilerinin de, kesinlikle akıllı olmaları gerektir; oysa böyle bir şeyi o ücretten satan bir kişinin düpedüz aptal olduğuna hükmedilir.» Burada kesinlikle ödülü abartmak istemediğine ve o dönemde aldıkları ücretin de, onun söylediğinden daha az olmadığına inanabiliriz. Dört minæ, onüç pound altı shilling sekiz penny'e, beş minæ de, onaltı pound onüç shilling dört penny'e eşitti. Böylece o dönemde Atina'nın en seçkin öğretmenlerine, çoğunlukla, bu iki tutarın büyüğünden daha az olmayan bir para ödenmiş olmalıdır. Socrates'in kendisi de, her öğrencisinden on minæ yani otuzüç pound altı shilling ve sekiz penny isterdi. Atina'da öğretmenlik yaparken yüz öğrencisi olduğu belirtilmektedir. Bunu, bir defada eğittiği ya da bir dönemlik derslere girenlerin sayısı olarak kabul ediyorum; bu sayı, bu denli büyük bir kent için, hem de çağın en gözde bilimi olan güzel söz söylemeyi yani retoriği öğreten bu denli ünlü bir öğretmen için olağanüstü sayılmayacak bir miktardır. Böylelikle her bir öğretim döneminde bin minæ, yani £3333 6s. 8d. kazanmış olmalıdır. Bunun gibi başka bir yerde de Plutarch, Didactron'un, yani normal öğretim ücretinin bin minæ olduğunu söyler. O çağda daha birçok seçkin öğretmenin büyük servetler edindiği anlaşılmaktadır. Gorgias, Delphi'deki tapınağa som altından yapılmış bir heykelini armağan etmiştir. Bana kalırsa bu heykelin doğal bo-

yutlarda olduğunu sanmamalıyız. Hem onun hem de o çağın diğer iki seçkin öğretmeni Hippias ile Protagoras'ın yaşayış biçimlerinin, Platon, aşırı şaşaalı denecek kadar lüks olduğunu anlatmaktadır. Platon'un kendisinin de oldukça gösterişli yaşadığı belirtilmektedir. İskender'e hocalık ettikten sonra, genel olarak kabul edildiği gibi, hem İskender hem de babası Philip tarafından çok yüksek bir biçimde ödüllendirilen Aristo, Atina'ya kendi okulunda öğretmenlik yapmaya dönmeyi uygun görmüştür. O çağlarda bilim öğretmenleri, hem emeklerinin bedelini hem de kişiliklerine duyulan hayranlığı, rekabetin biraz azaltmış olduğu bir-iki çağ sonrakiler kadar sıradan öğretmenler değillerdi. Bununla birlikte bunların en seçkinlerine, günümüzde benzeri meslek adamlarından birisine gösterilenden çok daha fazla saygı gösterildiği anlaşılmaktadır. Atinalılar, akademisyen Carneades'i ve stoacı Diyojen'i resmi elçilik sıfatıyla Roma'ya göndermişlerdi; gerçi Atina eski ihtişamını yitirmişti ama yine de, bağımsız ve önemli bir cumhuriyetti. Carneades üstelik Babil doğumlu olduğuna ve resmi işlere yabancıları sokmamakta Atinalılar kadar titiz davranan başka bir halk bulunmadığına göre, Carneades'e verdikleri değerin çok büyük olmuş olması gerektir.

Bütünün üzerinde bu eşitsizlik ele alınırsa, halk için zararlı olmaktan çok belki yararlıdır. Belki bu, kamu öğretmenliğini biraz gözden düşürebilir; ancak edebiyat öğreniminin ucuzluğu, kuşkusuz, bu ufak sakıncayı fazlasıyla denkleştiren bir üstünlüktür. Avrupa'nın birçok yerinde, eğitim yapılan okullarla, kolejlerin yapıları şimdi olduğundan daha rasyonel olsa, halk bundan daha çok yarar sağlayabilecektir.

Üçüncüsü, Avrupa'da uygulanan politika, bir işten diğerine ve bir bölgeden başka bir bölgeye serbestçe dolaşımlarını engellediğinden, emekle mal-mevcudunun değişik kullanımlarındaki avantaj ve sakıncaların tümünde, bazı durumlarda büyük olumsuzluklara yolaçan bir eşitsizlik yaratır.

Çıraklık tüzüğü, aynı bölgedeki emeğin bile bir işten başka bir işe serbest dolaşımını engellemektedir. Loncaların tekelci ayrıcalıkları, aynı işte bile olsa, emeğin bir bölgeden başka bir bölgeye dolaşımını engellerler.

Manüfaktürün birinde işçilere yüksek ücret verilirken, bir diğer manüfaktür türünde işçilerin sadece boğaz tokluğuyla yetinmek zorunda kaldıkları sık görülmektedir. Birinci manüfaktür, gelişme durumundadır, bu nedenle sürekli bir biçimde yeni işçi talebinde bulunmaktadır; diğeri ise, gerileme durumundadır ve işçi fazlalığı sürekli artmaktadır. Bu iki manüfaktür, bazen aynı kentte, ve bazen aynı semtte olmalarına karşın, birbirlerine en ufak bir yardımda bulunamazlar. Birinci durumda buna çıraklık tüzüğü, diğerinde ise hem bu tüzük, hem de tekelci bir lonca engel olabilir. Oysa birçok değişik manüfaktürde işlemler o kadar benzerdir ki, bu

saçma yasalar engellemese, işçiler, kolaylıkla kendi aralarında işlerini değiştirebilirler. Örneğin, düz keten bezi dokumayla, düz ipekli dokuma hemen hemen tümüyle birbirinin aynıdır. Düz yünlü dokuma işi biraz farklıdır, ancak bu farklılık o denli önemsizdir ki, bir keten ya da ipek dokumacısı, birkaç gün içinde bu işe uygun bir işçi olabilir. Bu yüzden bu üç ana manüfaktürden herhangi birisi gerilemeye başlarsa, işçiler daha iyi durumdaki diğer iki manüfaktürün birinde geçim olanağı bulabilirler; böylece ücretleri, ne gelişmekte olan manüfaktürde çok yükselir ne de gerilemekte olanda çok düşer. Gerçekte İngiltere'de keten bezi manüfaktürü özel bir yasayla herkese açıktır. Ancak, bu manüfaktür ülkenin büyük bir kısmında çok geliştirilmediği için, diğer gerileyen manüfaktürlerdeki işçilerin genel olarak başvurabilecekleri bir gelir kaynağı olamaz; çıraklık tüzüğünün yürürlükte olduğu bölgelerde, bu işçiler için, ya mahalle hayır kurumlarına el açmak ya da kendi manüfaktür işlerine hiç benzemeyen bir işte, elleri pek yatkın olmayan vasıfsız işçiler gibi çalışmaktan başka seçenek yoktur. Bu yüzden de, genellikle, mahalle hayır kurumlarını yeğlerler.

Emeğin bir işten bir başkasına serbest dolaşımını engelleyen şey, aynı biçimde mal-mevcudunun dolaşımını da engeller; çünkü herhangi bir iş-dalında işletilebilecek olan mal-mevcudu, çok büyük bir ölçüde, bu dalda kullanabileceği emeğe bağımlıdır. Öte yandan lonca yasaları, mal-mevcudunun serbestçe dolaşımına, emek dolaşımında olduğu kadar sınırlama getirmezler. Heryerde, loncacı bir kentte, zengin bir tüccarın ticaret yapabilme ayrıcalığı elde etmesi, yoksul bir zenaatçinin bu işte çalışabilme ayrıcalığı elde etmesinden daha kolaydır.

Avrupa'nın heryerinde lonca yasalarının emeğin serbest dolaşımına getirdiği sınırlamanın yaygın olduğunu sanıyorum. Bunun yoksullara ilişkin yasalarla da yapılması, bildiğim kadarıyla İngiltere'ye özgüdür. Bu yasa, yoksul bir kişinin oturacak ev bulmasına, hatta kendi işini kendi mahallesinden başka mahallede yapmasına engel olmaktadır. Lonca yasalarının serbest dolaşımını sınırladığı şey, sadece zenaat ve manüfaktür çalışanlarının emeğidir. Ev bulma güçlüğü ise, vasıfsız emeğin dolaşımını bile engellemektedir. İngiltere'de kolluk alanındaki düzensizliklerin belki de en büyüğü olan bu karışıklığın doğuşunu, gelişmesini ve şimdiki durumunu biraz açıklamak yararlı olacaktır.

Manastırların ortadan kalkışıyla yoksullar bu dini yuvaların hayırsever yardımından yoksun kalınca, bu kişilerin kurtuluşu için birkaç etkisiz girişimden sonra, Elizabeth'in kırküçüncü yılında çıkan yasanın ikinci bölümünde her mahallenin kendi yoksullarına bakmaya zorunlu tutulacağı; her yıl kilise mütevellileriyle birlikte, bu amaç için, ev kiraları üzerinden ödenen mahalle vergisi oranında, yeterli para toplayacak yoksul bakıcıları tayin edileceği hükmü konulmuştu.

Bu tüzük her mahalleye, kendi yoksullarına bakma zorunluluğunu kaçınılmaz bir biçimde yüklemişti. Bu nedenle her mahallede kimlerin yoksul sayılacağı önemli bir sorun oldu. Birkaç değişiklikten sonra, sonunda II. Charles'ın onüçüncü ve ondördüncü yıllarında çıkarılan yasalarda, herhangi bir mahallede kırk gün kimseyi rahatsız etmeden oturmuş olmanın, herhangi bir kişiye o mahalleye yerleşme hakkını verdiği; ancak bu süre içinde kilise mütevellilerinin ya da yoksul bakıcılarının şikâyeti üzerine iki sulh yargıcının mahalleye yeni gelmiş bir kişiyi son olarak yasal bir biçimde yerleşmiş bulunduğu mahalleye geri gönderebilmesinin yasal olduğu; bunun uygulanmaması için ya yılda on pound kirası olan bir konut kiralaması gerektiği, ya da o sırada yaşadığı mahalleye güvence vermek için bu yargıçların yeterli bulacakları kadar kefalet göstermesi gerektiği belirtilmiştir.

Bu yasa dolayısıyla bazı yolsuzlukların yapıldığı söylenmektedir; bazı mahalle memurlarının, kendi mahallelerindeki yoksullara, gizlice başka bir mahalleye gidip yerleşme hakkı kazanmak üzere orada kırk gün saklı durmaları için rüşvet verdikleri ve böylece kendi mahallelerini yoksulların yükünden kurtardıkları anlaşılmıştır. Bu yüzden, II. James'in birinci yılında, bir kimsenin yerleşme hakkını kazanması için gerekli olan kırk gün kimseyi rahatsız etmeden oturma süresinin, bu yeni geldiği mahalledeki kilise mütevellilerinden ya da yoksul bakıcılarından birine, ancak oturduğu yeri ve ailesinin sayısını yazıyla bildirdiği andan başlayarak hesabedileceği koşulu getirildi.

Ancak, mahalle memurlarının, kendi mahallelerine karşı da, diğer mahallelere olduğundan daha dürüst davranmadıkları anlaşılıyor; bunlar, bazen kendilerine bildirildiği halde bunun gerektirdiği önlemlere başvurmamışlar, bu gibi uygunsuz yerleşimlere göz yummuşlardır. Bu nedenle, mahallede oturan her kişi için, mümkün olduğu ölçüde, bu tip izinsiz oturanların yüklediği sorumluluktan kaçınmak kendi çıkarı gereği olması nedeniyle, III. William'ın üçüncü yılında çıkarılan bir başka yasa gereğince, kırk günlük ikametin, böyle bir bildirimin ancak pazar günü kilisede, ayinden hemen sonra, yazıyla duyurulmasından başlayarak hesaplanması hükmü konulmuştur.

«Yine de» diyor Doktor Burn «bu yazılı ihbarın yayınlanmasından sonra kırk gün oturarak o mahallede yerleşme hakkının ilân edildiği çok ender görülmüştür; bu yasaların amacı da, yerleşme hakkı kazandırmaktan çok, mahalleye gizlice gelen kişilerin bu hakkı kazanmalarını engellemektir, çünkü bildirimin yapılması, sadece mahalleye, kişiyi uzaklaştırma yetkisi bırakmaktadır. Ancak, bir kimsenin gerçekten mahalleden uzaklaştırılabilecek durumda olup olmadığı belli değilse, yazılı başvuruda bulunarak bu kişi; ya mahalleyi, onu kırk gün oturtarak yerleşme hakkını tanıma ya da kendisini o bölgeden uzaklaştırma zorunda bırakır.»

Bu yüzden bu yasa, yoksul bir kişinin eski biçiminde kırk günlük bir ikamet süresiyle, yeni bir yerde yerleşme hakkı edinmesini hemen hemen olanaksız kılmıştır. Ancak bir mahalledeki sıradan insanların, bir başka mahalleye güvenle yerleşebilmeleri tümüyle önleniyormuş gibi görünmesin diye, yasa, herhangi bir bildirimde bulunmaksızın ya da bir duyuru yayınlanmaksızın yerleşme hakkının kazanılabileceği dört yol daha saptamaktadır. Birincisi, mahalle vergisine dahil olmak ve bunu ödemek; ikincisi, yıllık mahalle kurumlarından birine seçilerek, burada bir yıl süreyle çalışmak; üçüncüsü, o mahallede çıraklık hizmetinde bulunmak; dördüncüsü, orada bir yıl süreyle hizmet etmek üzere kiralanmış bulunmak ve bütün bir yıl aynı hizmette kalmak.

Tüm mahallenin genel isteği olmadan, bu ilk iki yoldan biriyle hiç kimse bir yerleşme hakkı kazanamaz; geçinmek için emeğinden başka bir şeyi olmayan yeni bir kişiyi, mahalle vergisi alarak ya da mahalle kurumlarından birine seçerek, aralarına sokmanın getireceği sonuçları mahalle halkı çok iyi bilir.

Hiçbir evli adam da, son iki koşuldan biriyle yerleşme hakkı kazanamaz. Bir çırağın evli olduğu hiç görülmemiştir; evli bir hizmetkârın da, bir yıl kiralanmakla yerleşme hakkı kazanamayacağına ilişkin açık hüküm vardır. Hizmete girme yoluyla yerleşme hakkı kazanmaya ilişkin yasanın başlıca sonucu, eskiden İngiltere'de o denli yaygın olan, bir yıllık süreyle hizmetkâr kiralama biçimini büyük ölçüde ortadan kaldırmak olmuştur, eskiden varolan bu çok yaygın uygulama nedeniyle, bugün bile, ayrıca herhangi bir dönem üzerinde anlaşma yapılmamışsa, yasa, bütün hizmetkârların bir yıl süreyle kiralanmış bulunduğunu kabul eder. Ancak patronlar, hizmetkârlarını bir yıl kiralayarak onlara yerleşme hakkı vermeyi her zaman istemezler; hizmetkârlar da, her zaman o süre için kiralanmayı istemezler. Çünkü en son yerleşilen yer, tüm ondan önceki yerleşimleri hükümsüz bıraktığı için, böyle kiralanmış olmakla, anne babalarının, akrabalarının oturduğu ve kendi doğdukları yerde asıl yerleşme haklarını yitirebilirler.

İşçi ya da zenaatçi, ne olursa olsun, kendi başına çalışan hiç kimsenin çıraklık ya da hizmet yoluyla yeni bir yerleşim hakkı kazanmasının mümkün olmadığı açıktır. Bu yüzden böyle bir kişi, başka bir mahallede çalışmaya başlayınca, ne denli sağlıklı ve çalışkan olursa olsun, emeğinden başka kendini geçindirecek bir şeyi olmayanlar için aşırı yüksek bir miktar olan yılda on pound'luk bir ev kiralamadıkça ya da mahalleye güvence vermek için sulh yargıçlarının yeterli bulacakları bir kefalet göstermedikçe, herhangi bir kilise mütevellisinin ya da yoksul bakıcısının kaprisiyle, o mahalleden uzaklaştırılması mümkündür. Bu yargıçların ne kadar kefalet isteyecekleri ise, gerçekte tümüyle onlara bırakılmıştır; ancak otuz pound'un altında bir kefalet miktarı isteyemezler, çünkü değeri otuz pound'u bulmayan bir mülkün satınalınmasının bile, ki-

şiye yerleşme hakkı kazandıramıyacağı hükmü yasada mevcuttur; çünkü otuz pound'un altında bir tutar mahalle için yeterli bir güvence olamaz. Ancak bu, emeğiyle geçinen bir kişinin veremiyeceği bir kefalettir; çoğunlukla çok daha yüksek kefaletler istenmektedir.

Böyle çeşitli yasaların, hemen tümüyle ortadan kaldırdığı emeğin serbest dolaşımını, bir ölçüye kadar yeniden sağlamak için sertifika buluşu doğdu. III. William'ın sekizinci ve dokuzuncu yılında, herhangi bir kişinin, kilise mütevellilerinin ve yoksul bakıcılarının imzalayıp, iki sulh yargıcının onayladığı bir belgeyi yasal olarak oturmakta bulunduğu en son mahalleden getirecek olursa, tüm diğer mahallelerin bu kişiyi kabul etmek zorunda olduğu ve bu kişinin, sadece, sakıncalı olması mümkün diye değil, ancak fiili olarak sakıncalı olursa başka yere yollanabileceği ve bu durumda da, belgeyi vermiş olan mahallenin, hem bakımını, hem de uzaklaştırma giderini ödemek zorunda tutulacağı kararı çıkmıştı. Üstelik böyle belgeye sahip bir kişinin, geleceği mahalleye tam güvence sağlamak için, yılda on pound kira ile bir yer tutmadan ya da yıllık mahalle kurumlarının birinde bir yıllığına kendi hesabına hizmet etmeden hiçbir biçimde yerleşme hakkı kazanamayacağı hükmü de yine aynı yasayla, konmuştur; dolayısıyla ne duyuru, ne hizmet etme, ne çıraklık, ne de mahalle vergisini ödemekle bu hak kazanılamamaktadır. Kraliçe Anne'in onikinci yılında çıkarılan birinci yasanın onsekizinci bölümünde, bu belgeye sahip kişilerin, böyle bir belge gereğince oturdukları mahallede, hizmetkârlarının ve çıraklarının yerleşme hakkı kazanamayacağı üzerine ayrıca bir hüküm daha konmuştur.

Bu yeni buluşun, eski yasaların hemen tümden ortadan kaldırdığı emeğin serbest dolaşımını ne ölçüde yeniden sağladığını Doktor Burn'ün aşağıdaki, çok yerinde gözleminden öğrenebiliriz. «Herhangi bir yere yerleşmek üzere gelen kişilerden belge istemek için çok çeşitli geçerli nedenler olduğu açıktır; bu nedenleri sıralarsak: Bu belgelere dayanarak bir yerde oturanların çıraklık yaparak ya da hizmet ederek, ya da duyuruda bulunarak veya mahalle vergilerini ödeyerek yerleşme hakkı kazanamamaları; kendi çıraklarının ya da hizmetkârlarının da orada yerleşmelerini sağlayamamaları; eğer sakıncalı görülürlerse, onların nereye gönderileceğinin kesin olarak belli olması; bu sıradaki gönderme ve bakım parasının mahallece ödenmesi; hastalanıp yollanamayacak olursa, belgeyi veren mahallenin onlara bakmak zorunda olması; işte bütün bunların hiçbiri belgesiz olamaz. Bu nedenler mahallelerin olağan koşullarda belge vermemesine de aynı ölçüde neden olur, çünkü belge almış kişilerin yeniden ve çok daha kötü bir durumda kendi mahallelerine geri dönmesi yarı yarıya değil, daha da büyük bir olasılıktır.» Bu gözlemden çıkan sonuç, yoksul bir adamdan, yerleşmeye geldiği mahallede her zaman bir belge isteneceği; ancak ayrılmak iste-

yeceği mahallenin ona, bu belgeyi çok ender vermesi gerektiğidir. Aynı dahi yazar, History of the Poor Laws adlı yapıtında şöyle diyor: «Yerleşme hakkı denilen şeyi kazanmak felâketine uğradığı o mahallede kalmak, kişi için istediği kadar sakıncalı olsun; ya da başka bir yerde yaşamaktan ne kadar yarar umarsa umsun; o insanı, görüldüğü gibi, bir yaşam boyu hapsetmek yetkisinin bir mahalle memuruna verilmesi, bu belge konusunu bir tür eziyet yapmıştır.»

Gerçi bir belge, iyi halin kanıtı değildir ve sadece kişinin gerçekten oturduğu mahalleye bu bağlılığını belgelemektedir; ancak bu belgeyi vermek ya da vermemek, tümüyle mahalle memurlarının yetkisine bırakılmıştır. Doktor Burn bir keresinde, kilise mütevellileriyle yoksul bakıcılarının belge imzalamalarını zorunlu kılmak için bir karar çıkarma teklifi yapıldığını ancak Krallık Adalet Kurumu'nun bu öneriyi çok garip bir girişim diyerek reddettiğini belirtmektedir.

İngiltere'de araları çok uzak olmayan bölgelerde, çok sık rastladığımız, emeğin birbirine hiç eşit olmayan fiyatları, belki de, işini bir mahalleden diğerine belgesiz götürmek isteyecek yoksul bir adamın önüne yerleşim yasalarının çıkardığı engellerden ileri gelmektedir. Gerçekten de, sağlığı yerinde, çalışkan, bekâr bir adam, bazen belgesiz hoş görülebilir, ancak karısı ve çocukları olan bir adam böyle yapmaya kalkışırsa, birçok mahalleden atılacağı kesindir; bu bekâr adam sonradan evlenirse, genellikle aynı biçimde, mahalleden dışarı atılmaktadır. Bu yüzden, İskoçya'da, ve sanırım yeni bir yere yerleşmenin güç olmadığı tüm diğer ülkelerde, sürekli yapılanın tersine, İngiltere'de bir mahalledeki işçi azlığı, başka bir mahalledeki işçi fazlalığıyla giderilemez. Gerçi İskoçya ve diğer ülkelerde, büyük bir kentin civarında ya da emeğe karşı olağanüstü bir talebin duyulduğu yerlerde ücretler bazen biraz yükselirken, bu bölgelerden uzaklaşıldıkça ücretler ağır ağır ülkedeki yaygın orana düşerse de; İngiltere'de birbirine komşu bölgelerde görülen ani ve nedeni belirsiz ücret farklılıklarına buralarda hiç rastlamayız; yoksul bir adam için diğer ülkelerde, değişik ücret oranlarını bazen çok belirli bir biçimde farklı kılan bir körfez ya da yüksek sıradağlar gibi doğal sınırları geçmenin, İngiltere'de yapay mahalle sınırını geçmekten çoğu kez daha kolay olduğunu görürüz.

Bir kişiyi oturmak istediği bir mahalleden, hiçbir kötülüğü görülmediği halde uzaklaştırmak, doğal özgürlüğün ve adaletin düpedüz çiğnenmesidir. Bununla birlikte, özgürlükleri konusunda çok kıskanç olan İngiltere'deki halk katmanları, tıpkı başka ülkelerdeki halktan insanlar gibi, bu özgürlüğün nerede bulunduğunu hiçbir zaman doğru olarak anlayamadıkları için, yüzyılı aşkın bir süredir ve bugün de, bir çözüm bulamadan bu baskının altında ezilmektedirler. Bazen düşünürler de, kamusal bir eziyet olarak yerleşme yasasından yakınmışlardır, ancak bu yasalar, kuşkusuz yolsuz bir

işlem olmakla birlikte, hiçbir zaman, genel bir baskıya yolaçması pek mümkün görülmeyen genel tevkif müzekkereleri*ne (general warrant) karşı yükseltilen genel ve yaygın tepkinin benzeri bir tepki doğurmamışlardır. İngiltere'de, hiç çekincesiz diyebilirim ki, yaşamının bir bölümünde bu son derece sakıncalı yerleşim yasasının zalim baskısını hissetmemiş olan yaşı kırklara varmış tek bir yoksul yok gibidir.

Eskiden ücretleri, önce tüm Krallık ülkesini kaplayan genel yasalarla, sonraları her ayrı County'de sulh yargıçlarının özel buyruklarıyla belirlemek yaygın uygulamayken, artık bu iki yöntemin de tümüyle kullanılmadığını belirterek bu uzun bölümü bitireceğim. «Arkada bıraktığımız dörtyüz yılık deneyimden sonra, kendi doğası nedeniyle kesin olarak sınırlanamaz görünen birşeyi, sert düzenlemelerle kayıt altına almaya çabalamaktan vazgeçmenin artık zamanı geldiği anlaşılıyor; çünkü aynı tür işde herkes eşit ücret alsa, ne şevk kalır, ne de çalışkanlık ve ne de beceri için yolaçılır.» diyor Doktor Burn.

Bununla birlikte bazı parlemento kararları, hâlâ birtakım işkollarında ve birtakım bölgelerde ücretleri düzenlemeye çalışmaktadır. Nitekim III. George'un sekizinci yılında, genel yas zamanı dışında, Londra ile beş mil çevresi içinde kalan tüm terzi işverenlerinin işçilerine günde iki shilling yedi buçuk penny'den daha fazla para vermeleri, işçilerin de bu tutarın fazlasını kabul etmeleri çok ağır cezalarla yasaklanmaktadır. Yasa koyucu, patronlarla bunların işçileri arasındaki anlaşmazlıkları düzenlemeye kalkarsa, bu yasalara yol gösteren her zaman patronlardır. Bu nedenle, düzenleme işçilerin yararına olunca, her zaman haklı ve eşitlikçidir, ancak patronlar yararına olunca, yasa bazen tam tersi niteliktedir. Bu yüzden birçok değişik iş-kolunda, patronları işçilerine mal cinsinden değil, para cinsinden ücret vermeye zorlayan yasa oldukça haklı ve eşitlikçidir. Bu, patronlar için gerçek bir yıkım olmaz. Sadece onları, mal ile ödediklerini iddia etmelerine karşın, gerçekte her zaman tam olarak ödemedikleri değeri para cinsinden ödemek zorunda bırakır. Bu yasa işçilerin yararınadır; ancak III. George'un sekizinci yılında çıkarılan yasa patronların yararınadır. Patronlar, işçilerin ücretlerini indirmek için birleştikleri zaman, genellikle belirli bir ücretten fazlasını vermenin, belirli bir cezayı gerektirdiği özel bir sözleşme ya da anlaşma yaparlar. İşçiler belirli bir ücreti kabul etmenin belirli bir cezayı gerektirdiği karşı türden bir birliğe girecek olsalar, yasalar işçileri büyük bir şiddetle cezalandırır; ama yasalar nesnel olmuş olsa, patronlara da aynı biçimde uygulanması gerektir. Ancak, III. George'un sekizinci yılında çıkarılan yasa, patronların bazen bu tip birliklerle oturtmaya çalıştıkları düzenlemenin ta kendisini yasal olarak yürürlüğe sokmuştur. Bu ya-

* Genel tevkif müzekkerelerinde belirli bir kimsenin adı bulunmaz ve belirli bir suçu işlediği belirtilen herkes yakalanır.

sanın en yetenekli ve en çalışkan işçilerle en sıradan işçileri bir tutması nedeniyle işçilerin yakınmaları kesinlikle yerinde ve doğru görünmektedir.

Eski zamanlarda da, tüccarlarla diğer satıcıların kârının, hem gıda fiyatlarının hem de diğer malların fiyatlarının oranlanmasıyla düzenlenmeye çalışıldığı çok sık olurdu. Bildiğim kadarıyla, ekmek narhı bu uygulamadan geriye kalan tek kalıntıdır. Tekelci bir loncanın bulunduğu yerde, yaşam için birinci derecede gerekli maddenin fiyatını düzenlemek, belki yerinde olur. Ama böyle bir loncanın bulunmadığı yerde, rekabet, bu fiyatı her tür narhtan çok daha iyi düzenleyecektir. II. George'un otuzbirinci yılında yasalaştırılmış olan ekmek narhını belirleme yöntemi, yasadaki bir eksiklik yüzünden İskoçya'da uygulanamamıştı; çünkü bu yasanın yürütülmesi, İskoçya'da bulunmayan bir piyasa bürosu görevlisinin sorumluluğuna verilmişti. Bu eksiklik, III. George'un üçüncü yılında ancak düzeltilebilmiştir. Narh eksikliği İskoçya'da hissedilir bir sakınca doğurmamış; sonradan narhın konulması ise, şimdiye dek uygulandığı birkaç bölgede elle tutulur bir yarar getirmemiştir. Bununla birlikte İskoçya'nın birçok kentinde, çok sıkı denetlenmemekle birlikte, tekelci ayrıcalıklara sahip olduğunu iddia eden bir fırıncılar loncası vardır.

Emekle mal-mevcudunun değişik kullanımlarında, hem ücretin hem de kârın değişik düzeyleri arasındaki oran, daha önce görüldüğü gibi, toplumun zenginliği ya da yoksulluğundan; gelişen, durağlayan, ya da gerileyen koşullarından çok etkileniyor gibi görünmemektedir. Toplumsal refahtaki bu tür devrimler, hem ücretlerin hem de kârın genel oranını etkilemekle birlikte, sonuçta değişik iş-kollarının tümünde bunların ikisini de eşit biçimde etkilemektedir. Bu nedenle ücretle kâr arasındaki oran aynı kalmak zorundadır, en azından, belirli bir süre için bu tür devrimlerle pek değiştirilememektedir.

—BÖLÜM XI.

TOPRAK RANTI ÜSTÜNE

Toprağı kullanmak için ödenen bedel olarak tanımlanan rant, toprağın fiili koşullarına göre, kiracının (tenant) ödeyebileceği bedelin doğal olarak en yükseğidir. Kira sözleşmesinin koşullarını ayarlarken, toprak sahibi, kiracıya; tohumluk alan, emek ücreti ödeyen, hayvan ve diğer tarım araçları satınalıp bunların bakımını üstlenen mal-mevcudunun, o çevrede çiftçilikte kullanılan mal-mevcudunun getirdiği ortalama kârı kadar bir kâr ile birlikte korunmasına yetenden daha fazla bir ürün payı bırakmamak için çalışır. Bu, açıktır ki, kiracının zararlı çıkmadan, kabul edebileceği en küçük pay-

dır; toprak sahibi de, ona bundan fazlasını bırakmayı pek istemez. Ürünün ya da bununla aynı anlama gelen ürün bedelinin, bu payı aşan bölümünü, toprağının rantı olarak, tabi kendisi almaya çalışır; bunun ise, toprağın fiili koşullarında kiracının ödeyebileceği en yüksek fiyat olduğu açıktır. Gerçekte bazen toprak sahibinin cömertliği, çoğu kez de kayıtsızlığı, onun bu payın biraz daha küçülmesini kabul etmesine yolaçar; bazen de, daha ender olmakla birlikte, kiracının kayıtsızlığı, biraz fazla ödemeye katlanmasına ya da o çevrede çiftçilikte kullanılan mal-mevcudunun getirdiği ortalama kârın bir miktar daha azıyla yetinmesine neden olur. Bununla birlikte bu pay, yine de doğal toprak rantı, ya da karşılığında arazinin, doğal olarak, kiraya verilmesi düşünülebilecek olan rant sayılabilir.

Toprak rantının, genellikle, toprak sahibinin toprağın iyileştirilmesi için kullanmış olduğu mal-mevcudunun makul kârından ya da faizinden başka birşey olmadığı düşünülebilir. Bu, bazı durumlarda, kuşkusuz kısmen böyle olabilir, çünkü kısmen böyle olmaktan daha ileri gidebildiği çok enderdir. Toprak sahibi, hiç ıslah görmemiş toprağı için bile rant ister, toprağın iyileştirilmesi için yapılan harcamanın faizi ya da kârı sayılan şey de, genellikle, bu asıl ranta yapılan bir eklentidir. Üstelik bu ıslah, her zaman toprak sahibinin mal-mevcuduyla yapılmaz, bu bazen kiracının mal-mevcuduyla gerçekleştirilir. Ancak, kira sözleşmesi yenileneceği zaman, toprak sahibi, çoğu kez, tüm iyileştirmeleri kendi yapmışcasına, rantın artırılmasını dayatır.

Toprak sahibi, bazen, insan elinin kesinlikle geliştiremiyeceği şey için de rant ister. Çöğen otu, yakılınca cam, sabun yapımı ya da diğer başka amaçlar için yararlı bir alkali tuzu veren bir tür deniz otudur. Bu ot, Büyük Britanya'nın bazı yerlerinde, özellikle de İskoçya'da, günde iki kez denizin kapladığı kayalıklarda sadece suyun yükselen yüzeyinin altında kalan kısmında yetişir; dolayısıyla bu ürün, hiçbir biçimde insan emeğiyle üretilmemektedir. Ancak mülkü, böyle çöğenli bir kıyı ile çevrelenmiş toprak sahibi, bunlar için de, ekin tarlaları için istediği kadar rant ister.

Shetland adaları çevresindeki denizde görülmedik derecede çok balık vardır; orada oturanların geçiminin çoğunu balık oluşturur. Ancak bu su ürününden yararlanabilmeleri için, o civarda oturacak yerleri olması gerekir. Toprak sahibinin rantı, çiftçinin topraktan elde edebileceğine oranla değil, onun hem karadan hem denizden elde edebileceği kazanç oranındadır. Bu rantın bir bölümü balıkla ödenir; balık fiyatına toprak rantı bileşeninin de girmesi gibi çok ender görülen bir durum, böylece bu bölgede görülür.

Demek ki, toprağın kullanımı için ödenen bedel sayılan toprak rantı, doğal olarak bir tekel fiyatıdır. Toprak rantı, hiç de toprağın iyileştirilmesi için toprak sahibinin harcadığı ya da kabul edebileceği miktar oranında değil, çiftçinin ödeme gücü oranındadır.

Genellikle ortalama fiyatı, pazara ulaştırılması için işletilmiş

olması gereken mal-mevcudunun ortalama kârı ile birlikte yerine konulmasına yeterli olacak toprak ürününün bir kısmı pazara getirilebilir. Eğer ortalama fiyat bu sınırı aşarsa, bu fazla, doğal olarak, toprak rantına gidecektir. Fiyat bu sınırı aşmazsa, meta pazara getirilmekle birlikte, toprak sahibine bir rant ödeyemez. Fiyatın bu sınırdan fazla olup olmaması, talebe bağlıdır.

Bazı toprak ürünlerine duyulan talep öyledir ki, ürünleri pazara getirmek için yeterli olandan daha büyük bir fiyatı her zaman ödeyebiliriz; bazı ürünlerde de talebin, bu yüksek fiyatı ödeyebildiği de olur, ödeyemediği de. Birinci durumda, ürünün toprak sahibine her zaman, rant ödeyebilmesi gerekir. İkinci durumda, değişik koşullara göre bazen ödeyebilir, bazen ödeyemez.

Dolayısıyla, rantın, metaların fiyatına ücret ve kârdan değişik bir yolla katıldığına dikkat etmek gerekiyor. Yüksek ya da düşük ücret ve kâr, yüksek ya da düşük fiyatların nedenleridir; yüksek ya da düşük rant ise, yüksek ya da düşük fiyatın sonucudur. Belirli bir metayı pazara getirmek için ya yüksek, ya da düşük ücret ödenmesi gerektiği için, bu metanın fiyatı yüksek ya da düşük olur. Ancak fiyatı yüksek ya da düşük yani bu ücretleri ve kârı ödemeye yeterli olandan çok fazla, biraz fazla, ya da tamıtamına aynı olduğu içindir ki, bu meta yüksek bir toprak rantı ya da düşük bir toprak rantı ödeyebilir ya da hiç rant ödeyemez.

Birinci olarak, her zaman toprak rantını ödeyebilecek olan toprak ürünlerini; ikinci olarak, bazen ödeyip bazen ödeyemeyen ürünleri; üçüncü olarak, hem birbirlerine, hem de manüfaktür mallarına kıyasla, toplumun değişik gelişme dönemlerinde işlenmemiş ürünün rant getiren ve getirmeyen bu iki türünün göreli değerinde doğal olarak ortaya çıkan dalgalanmalar, ayrı ayrı inceleme amacıyla bu bölüm üçe ayrılmıştır.

—I—

Her Zaman Rant Ödeyebilen Toprak Ürünleri Üstüne

Tüm diğer hayvanlar gibi insanlar da, doğal olarak geçim araçlarına oranla çoğaldıklarından, yiyecek için, her zaman az ya da çok talep hazırdır. Yiyecek, daha çok, ya da daha az miktarda olmak üzere, her zaman emek satınalabilir; ve her zaman, yiyecek elde etmek için birşey yapmak isteyen kimse bulunabilir. Gerçekte, yiyeceğin satınalabileceği emek miktarı, bazen emeğe verilen yüksek ücret nedeniyle, bu yiyeceğin çok tutumlu bir biçimde tüketileceği zaman satınalması mümkün olan emek miktarına her zaman eşit olmaz. Ancak, o çevredeki emek türünün çoğunlukla geçindiği orana göre, geçindirebildiği kadar emek miktarını her zaman satınalabilir.

Ancak toprak, hemen hemen her durumda, yiyecek miktarının pazara iletilmesi için gerekli tüm emeğin, beslenebileceği en cömert biçimde beslenmesine yetecek olandan daha fazla miktar ürün yetiştirir. Bu fazla da, bu emeğe işveren mal-mevcudunu kârıyla birlikte yeniden yerine koymaya yeterli olan miktardan daima daha fazladır. Bu nedenle, rant olarak, toprak sahibine hep bir şeyler kalmaktadır.

Norveç ve İskoçya'daki en kıraç arazilerde, sütü ve yavruları, onlara bakmak için gerekli olan emeği geçindirip ve sürü ya da davar sahibinin ya da çiftçinin ortalama kârını sağladıktan başka, toprak sahibine de ufak bir rant getiren hayvanlar için bir tür ot yetişir. Rant, otlağın kalitesi oranında artmaktadır. Aynı genişlikteki toprak, sadece daha çok hayvan beslemekle kalmaz, aynı zamanda daha küçük bir alanda toplandıkları için, bu hayvanlara bakmak ve ürünlerini toplamak üzere daha az emeğe gerek duyulur. Toprak sahibi iki yolla, hem ürün artışı, hem de bu ürünle beslenmesi gereken emeğin azalması ile, kazanç sağlar.

Ürünü ne olursa olsun, rant, sadece verimliliğe göre değil; verimliliği ne olursa olsun, toprağın bulunduğu yere göre de değişmektedir. Bir kentin civarındaki topraklar, uzak bir taşra bölgesinde bulunan eşit ölçüde verimli topraktan daha fazla rant getirmektedir. Birini ekip-biçmek diğerinden daha çok emeğe malolmasa bile, uzak toprağın ürününü pazara ulaştırmak her zaman daha pahalıya çıkar. Bu yüzden bu uzak toprağın ürünüyle, daha çok miktarda emeğin geçimi sağlanacaktır; ve hem çiftçinin kârı hem de toprak sahibinin rantının elde edildiği fazla azalmış olacaktır. Ancak daha önce gösterildiği gibi, genel olarak, uzak kırsal bölgelerdeki kâr oranı, büyük bir kent yakınlarında olduğundan daha yüksektir. Bu nedenle de, bu azalan fazlanın daha küçük bölümünün toprak sahibine ait olması gerekmektedir.

Bakımlı yollar, kanallar, ulaşıma elverişli nehirler ulaşım harcamalarını azaltarak, uzak kırsal bölgeleri, kent civarındaki bölgelerle daha eşit bir düzeye getirir. Bu nedenle bunlar, tüm iyileştirmelerin en büyüğüdür. Bunlar, her zaman ülkenin en dış çemberi olan uzak kırsal bölgelerin tarıma açılmasını teşvik ederler. Kent çevresindeki kırsal bölgelerin tekelini kırma yoluyla, kente yararlı olurlar. Hatta kent civarındaki bu bölgelere bile yararları dokunur. Eski pazara birtakım rakip metalar sokmakla birlikte, kente komşu bölgelerin ürünlerine birçok yeni pazar açarlar. Üstelik tekel, özsavunma için herkesin başvurmak zorunda kaldığı serbest ve genel rekabet yolundan başka bir yolla hiçbir zaman yerleştirilemeyecek olan iyi işletmeciliğin büyük bir düşmanıdır. Belirli bir ödenek alınarak yapılan yolların uzak county'lere kadar uzatılmaması için Londra'ya komşu bazı county'lerin parlementoya başvurmasının üzerinden daha elli yıl bile geçmemiştir. Bunlar, o uzak county'lerin orada emeğin ucuz olması nedeniyle, otlarını ve tahıllarını Londra pi-

yasasında kendilerinden daha ucuza satarak kendi rantlarının azalmasına neden olacağını ve tarımlarını mahvedeceğini iddia etmişlerdi. Oysa, o zamandan beri bu yakın county'lerin rantları artmış, tarımları daha da gelişmiştir.

Ortalama verimlilikteki bir ekin tarlası, eşit genişlikteki en iyi otlaktan çok daha fazla insan yiyeceği yetiştirir. Ekin tarlasının işlenmesi daha fazla emek gerektirmekle birlikte, tohumluk yerine konulduktan ve bu emeğin tümü beslendikten sonra artakalan fazla, bu oranda çok büyüktür. Bu nedenle bir pound ağırlığındaki kasaplık et, hiçbir zaman bir pound ağırlığındaki ekmekten daha değerli sayılmasa, bu büyük fazla heryerde daha değerli olur ve hem çiftçinin kârı, hem de toprak sahibinin rantı olarak daha büyük bir kaynak oluşturur. Tarımın başladığı ilkel çağlarda, genellikle böyle olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak, tarımın farklı dönemlerinde, bu iki yiyecek türünün yani ekmekle, kasaplık etin göreli değerleri çok farklıdır. Tarımın başladığı ilkel dönemlerde, ülkenin çok büyük bir bölümünü kaplayan işlenmemiş yaban topraklar tümüyle hayvanlara bırakılmaktadır. Ekmekten çok kasaplık et vardır, bu nedenle ekmek, üzerinde en çok rekabet yapılan yiyecektir, dolayısıyla da en yüksek fiyatı ekmek getirmektedir. Ulloa'nın bizlere aktardığına göre, dört real, yani yirmi buçuk İngiliz penny'si, kırk-elli yıl önce Buenos Aires'de iki-üç yüz başlık bir sürüden seçilen bir sığırın ortalama fiyatıymış. Belki de kayda değer ilginçlikte bulmadığından, yazar ekmek fiyatından sözetmemektedir. Ulloa, orada bir öküzün, öküzü yakalama emeğinden fazlaya malolmadığını söylemektedir. Ancak ekin, hiçbir yerde büyük emekler harcanmadan yetiştirilemez ve o dönemde Avrupa'dan Potosi gümüş madenlerine kestirme yol olan Plate nehri üzerindeki bu ülkede, emeğin para cinsinden fiyatı ise pek ucuz olamazdı. Tarım ülkenin büyük bölümüne yayılınca, durum tersine döner. O zaman, kasaplık etten çok ekmek bulunur. Rekabet yön değiştirir ve kasaplık etin fiyatı, ekmeğin fiyatından yüksek olur.

Ekip-biçmenin yanısıra yeni arazilerin de tarıma açılması sonucu, işlenmemiş yaban topraklar, et talebini karşılamaya yetmez olmaya başlar. Ekilen toprakların büyük bir bölümünü hayvan yetiştirmekte kullanmak gerekir; bu nedenle de, bu hayvanların fiyatı, hem onlara bakmak için gerekli olan emeği, hem tarım için de kullanılabilecek bu topraklardan bu takdirde çiftçinin elde edeceği kâr ile, toprak sahibinin elde edeceği rantı ödemeye yetmelidir. En işlenmemiş kıraç toprakta yetiştirilen hayvan pazara getirilince, ağırlığına ve kalitesine göre, en iyi işlenmiş toprakta yetiştirilen hayvan fiyatına satılır. Bu kıraç toprakların sahipleri bundan kâr ederler ve hayvanlarının fiyatıyla orantılı olarak topraklarının rantını yükseltirler. İskoçya yaylalarının çoğunda kasaplık etin, yulaf ununundan yapılmış ekmek kadar, hatta ondan bile ucuz olduğu dönemin üstünden yüz yıl bile geçmemiştir. İskoçya'yla İngiltere'nin birleşmesi, İngiltere pazarını, bu yaylaların hayvanlarına açmıştır. Günü-

müzde bunların ortalama fiyatı, yüzyılın başında olduğundan üç kat fazladır ve birçok yayla mülkünün rantı, aynı dönem içinde üç veya dört kat artmıştır. Bugün Büyük Britanya'nın hemen heryerinde en iyi kalitede bir pound ağırlığında et, genellikle en kaliteli beyaz ekmeğin iki pound'undan daha değerlidir; bolluk yıllarında ise, bazen üç-dört pound ağırlığında ekmeğin değerine eşit olmaktadır.

Böylece ilerleme sürecinde, işlenmemiş otlakların rantı ve kârı, bir ölçüde, işlenmiş toprakların rantı ve kârıyla, bunlar ise tahılın rantı ve kârıyla ayarlanmaya başlanır. Tahıl yıllık bir üründür. Kasaplık et ise, elde edilmesi dört ya da beş yıl süren bir üründür. Bu nedenle bir dönüm toprak, eti diğerinden çok daha az miktarda üreteceği için, miktar düşüklüğünü fiyat yüksekliğiyle gidermek gerekmektedir. Eğer bu giderme gereken düzeyi aşarsa, daha çok ekin tarlası otlağa dönüştürülür; eğer gereken miktarda giderilemezse, otlakların bir bölümü yeniden tarlaya çevrilir.

Bununla birlikte, çayırın rantı ve kârı ile ekinin kârı ve rantı arasında, yâni ürünü doğrudan doğruya hayvan yemi olan toprakla, ürünü doğrudan doğruya insan yiyeceği olan toprak arasındaki eşitlik, ancak büyük bir ülkede bulunan işlenmiş toprakların büyük bölümünde gerçekleşecektir. Bazı özel, yerel durumlarda bu tümüyle tersidir ve çayırın rantı ile kârı, ekinden elde edilebilecek rant ve kârın çok üstündedir.

Böylece büyük bir kentin civarında, etin yüksek fiyatıyla birlikte, süte ve at yemine duyulan talep, çoğunlukla otun değerini, otla tahıl arasında doğal olarak nitelendirilebilecek orantının üstüne çıkarır. Bu yerel üstünlüğün uzak topraklara kadar eriştirilemiyeceği açıktır.

Özel koşullar bazen birtakım ülkeleri o kadar kalabalıklaştırmıştır ki, büyük bir kentin civarındaki topraklarda olduğu gibi, ülkenin tüm toprakları, o ülkede oturanların geçinmesi için gerekli otu ya da tahılı yetiştirmeye yeterli gelmez. Bu yüzden ülke toprakları, esas olarak daha hacimli olan ve uzak yerlerden pek kolayca getirilemeyen otun yetiştirilmesi için ayrılır; halkın büyük bir kesiminin yiyeceği olan tahıl ise, başlıca yabancı ülkelerden ithal edilir. Günümüzde Hollanda bu durumdadır; eski İtalya'nın önemli bir bölümünün de, Romalıların refah dönemlerinde böyle olduğu anlaşılmaktadır. Çiçeron'un aktardığına göre, yaşlı Cato, özel bir arazi mülkünün işletilmesinde en başta gelen ve en kârlı işin iyi bir otlak olduğunu, vasat bir otlağın ikinci iş; kötü bir otlağın ise, üçüncü iş olduğunu söylermiş. Tahıl ekmeyi ise, kâr ve yarar açısından ancak dördüncü sırada bir iş olarak değerlendirirmiş. Gerçekten de, eski İtalya'nın, Roma'nın çevresindeki bu bölümünde ekin ekme, halka sık sık bedava, ya da çok ucuz fiyattan tahıl dağıtma yüzünden çok baltalanmış olsa gerektir. Bu tahıl, Cumhuriyet'e vergi yerine, ürünlerinin onda birini belirlenen bir fiyata, yani yakla-

şık bir peck'ini altı penny'e göndermeye zorunlu kılınmış olan Roma'nın fethettiği yörelerden getiriliyordu. Bu tahılın ucuz bir fiyatla halka dağıtılmış olması, Latium'dan, yani eski Roma topraklarından, Roma pazarına getirilebilecek olan tahılın fiyatını zorunlu olarak düşürmüş ve o ülkede tarımı baltalamış olmalıdır.

Başlıca ürünü tahıl olan bir ovada, çevresi iyice çitlenmiş bir otlak, çoğunlukla civarındaki herhangi bir ekin tarlasından daha yüksek rant getirir. Bu otlak, ekin ekmekte kullanılan hayvanların beslenmesi için kullanılır ve otlağın rantı da, doğrusu, kendi ürününün değeriyle değil, ekilmesine yardımcı olduğu tarlaların ürününün değeriyle ödenir. Komşu tarlaların çevresi tümüyle kapatılacak olsa, otlağın rantı büyük bir olasılıkla düşecektir. İskoçya'da etrafı çevrilmiş toprakların günümüzdeki yüksek rantının nedeninin, böyle kapatılmış arazilerin az oluşundan ileri geldiği anlaşılmaktadır; bu yüksek rant da, her halde kapalı arazilerin ender olduğu sürece görülecektir. Arazinin etrafını çevirmenin yararı, otlaklarda, ekin tarlasından daha büyüktür. Bu, çobanın ya da köpeğinin rahatsız etmesi olasılığı olmayınca, daha da iyi beslenen hayvanlara bekçilik etme emeğinin tasarrufunu da sağlamaktadır.

Ancak, böyle bir yerel üstünlüğün bulunmadığı yerde, tahıl ya da halkın günlük sebze gıdası neyse onu yetiştirmeye elverişli arazinin rantı ve kârının, doğal olarak, otlağın rantını ve kârını belirlemesi gerektir.

Eşit miktarda toprağın doğal ottan daha çok sayıda hayvan besleyebilmesi için, yapay ot, şalgam, havuç, lahana kullanılmasının ve diğer başka yolların, gelişmiş bir ülkede et fiyatının ekmek fiyatına olan doğal üstünlüğünü, biraz azaltması beklenebilir. Nitekim böyle olduğu görülüyor; ekmek fiyatına oranla kasaplık et fiyatının, günümüzde, en azından Londra piyasasında, geçen yüzyılın başında olduğundan oldukça düşük olduğuna inanmak için yeterli nedenler vardır.

Doktor Birch *Life of Prince Henry* adlı kitabının ekinde, Prensin genellikle satınaldığı etin fiyatlarının hesabını vermektedir. Bu ekte bir sığırın altıyüz pound ağırlığındaki dört budunun Prense ortalama dokuz pound - on shilling'e, ya da buna yakın bir fiyata, malolduğunu söylemektedir; yani sığır etinin yüz pound'u, otuzbir shilling - sekiz penny etmektedir. Prens Henry 6 Kasım 1612'de ondokuz yaşında ölmüştür.

1764 Martında, o dönemdeki gıda fiyatlarının pahalılığının nedenleri üzerinde bir parlemento soruşturması yapılmıştı. İşte bu sırada bu amaç için toplanmış başka kanıtlar arasında, Virginia'lı bir tüccar, 1763 Martında kendisinin ortalama fiyat olarak nitelendirdiği yüz pound'u yirmidört-yirmibeş shilling'e gelen sığır etini gemilerine kumanya olarak aldığına, o pahalılık yılında ise aynı miktar ve cins et için yirmiyedi shilling ödediğine şahitlik etmişti. Oysa 1764 deki bu yüksek fiyat, Prens Henry'nin eti satınaldığı ortalama

fiyattan dört shilling - sekiz penny daha ucuzdur; uzun yolculuklar için ancak en iyi dana etinin salamura yapılmaya elverişli olduğu da gözönünde tutulmalıdır.

Prens Henry'nin ödediği para, etin kötü ve iyi parçaları birlikte alınarak, hayvanın tüm ağırlığı üzerinden hesaplanınca, bir pound'u 3¾ penny'i bulmaktadır; bu hesapla iyi parçaların, perakende 4½ ya da 5 penny'den daha düşük fiyata satılmamış olmaları gerektir.

1764 deki parlamento soruşturmasında tanıklar en iyi dana etinin en güzel parçalarının tüketiciye bir pound'u 4 ve 4½ penny'e geldiğini belirtmişlerdir; diğer parçaların fiyatı ise, genellikle yedi farthing'den 2½ - 2¾ penny'e kadar olabiliyormuş; ve bu fiyatlar, söylediklerine göre, genellikle mart ayında satılan aynı parçaların fiyatından yarım penny daha pahalıymış. Ancak bu yüksek fiyat bile, Prens Henry dönemindeki ortalama perakende fiyat diye nitelendirebileceğimiz fiyattan oldukça ucuzdur.

Geçen yüzyılın ilk oniki yılı boyunca Windsor pazarında en iyi buğdayın ortalama fiyatı dokuz Winchester busheli çeken bir quarter başına £ 1 18s. 3 1/6d. idi.

Ancak 1764 'den önceki oniki yıl boyunca ve 1764 yılı da dahil olmak üzere, ağırlıktaki en iyi kalite buğdayın ortalama fiyatı, aynı pazarda, £2 1s. 9½ d. idi.

Dolayısıyla, 1764 den önceki oniki yıl boyunca ve 1764 yılı da dahil olmak üzere, buğdayın, geçen yüzyılın ilk oniki yılında olduğundan önemli ölçüde pahalı; etin ise, oldukça ucuz olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm büyük ülkelerde işlenmiş toprakların büyük çoğunluğu, ya insan yiyeceği ya da hayvan yemi yetiştirilmekte kullanılmaktadır. Bunların rantı ve kârı, tüm diğer işlenmiş toprakların rantını ve kârını belirler. Herhangi bir özel ürün, bunlardan daha az kazanç getirirse, toprak, çok geçmeden ekin tarlasına ya da otlağa çevrilir; tersi olursa, ekin ya da otlak olan toprakların bir bölümü kısa süre içinde bu ürüne çevrilir.

Ya başlangıçta daha büyük bir iyileştirme harcaması ya da ekim için daha yüksek yıllık harcama gerektiren bu özel ürünler için toprağın elverişli kılınması sonucunda, gerçekten, bunların, ekin ya da otlağın getireceğinden hem daha çok rant, hem de daha çok kâr sağladıkları görülmektedir.

Bir şerbetçi otu bahçesinde, meyve bahçesinde veya sebze bahçesinde hem çiftçinin kârı hem de toprak sahibinin rantı, genellikle, bir otlağın ya da ekin tarlasınınkinden fazladır. Ancak, toprağı bu ürünlere uygun hale getirmek daha çok harcama gerektirmektedir. Bu nedenle toprak sahibine daha büyük bir rant verilmesi gerekli olmaktadır. Üstelik bu ürünler, daha özenli ve becerikli bir

işletme gerektirirler. Bu neden dolayısıyla da, çiftçiye daha yüksek bir kâr verilmesi gerekmektedir. Öte yandan ürün de, hiç değilse şerbetçi otu ve meyve bahçesinde daha istikrarsızdır. Bu yüzden ürünün fiyatı, zaman zaman ortaya çıkacak tüm zararları karşıladıktan başka, bir de sigorta kârı benzeri bir pay getirmelidir. Genellikle kötü, her zaman için vasat durumda olan bu bahçıvan-çiftçilerin yaşamı, onların büyük yaratıcılığının çoğunlukla aşırı karşılıklar almadığına bizi inandırabilir. Bu zevkli uğraşı öyle çok zengin, eğlence için yapmaktadır ki, bunu kazanç için yapanların elde ettiği yarar çok küçüktür, çünkü doğal olarak onların en iyi müşterileri olması gereken kişiler, bu bahçelerin en pahalı ürünlerini kendileri yetiştirmektedirler.

Toprak sahibinin, toprağın bu tür iyileştirilmelerinden elde ettiği yararın, hiçbir zaman bu iyileştirmeler için başlangıçta yapılan harcamaları gdermeye yeterli olan tutardan fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Eski çağların tarımında, bağlardan sonra, iyi sulanan bir sebze bahçesinin, bir çiftliğin en değerli ürününün yetiştiği bölüm olarak düşünüldüğü görülmektedir. Ancak, tarım üzerine yaklaşık ikibin yıl önce bir kitap yazmış olan ve eski insanlarca bu uğraşın atalarından sayılan Democritus, bir sebze bahçesinin etrafını çitlemenin akıllıca olmadığı düşüncesindedir. Söylediğine göre, elde edilecek kâr, bir taş duvarın giderini karşılamaya yetmezmiş; tuğla ise (sanıyorum güneşte pişirilmiş tuğla demek istiyor), yağmurdan ve kışın fırtınalardan çürür ve sürekli onarım gerektirirmiş. Democritus'un bu değerlendirmesini bize ulaştıran Columella, bu düşünceye karşı çıkmıyor; ancak hem uzun ömürlü hem de aşınamaz bir çit olduğunu deneyimle gördüğü ve çok tutumlu bir yol olan böğürtlen çalısı ve dikenli funda ile bahçeyi çevrelemeyi öneriyor; ama bu yöntemin Democritus döneminde yaygın olarak bilinmediği anlaşılmaktadır. Palladius, daha önce Varro'nun öğütlemiş olduğu Columella'nın bu yöntemini benimsemiştir. Bu eski toprak iyileştirmecilerinin değerlendirmelerine göre, bir sebze bahçesinin ürününün, olağanüstü ekim ve sulama harcamalarını karşıladıktan sonra çok az bir miktarının elde kaldığı anlaşılmaktadır; çünkü güneşe bu kadar yakın ülkelerde, günümüzde olduğu gibi o dönemde de, bahçedeki her tarha iletilebilecek küçük bir akar suyun el altında olması uygun görülürmüş. Bugün Avrupa'nın çoğu yerinde, bir sebze bahçesinin çevresini Columella'nın öğütlediğinden daha iyi bir biçimde çitlemeye değmeyeceği düşünülmektedir. Büyük Britanya ve diğer bazı kuzey ülkelerinde, bazı meyveler bir duvar olmadan olgunlaştırılamaz. Bu nedenle bu ülkelerde bu meyvelerin fiyatı, duvar olmadan üretilemeyecekleri için, duvarın yapım ve bakım harcamasını da karşılamalıdır. Genellikle meyve bahçesi duvarı, kendi ürününün böyle bir çevrelemeyi ödeyemiyeceği sebze bahçesinin de etrafını çevirerek, onu da bu duvardan yararlandırmış olur.

Gereğince ekilip işlenince bağın, çiftliğin en değerli bölümü ol-

masının, tüm şarap üreticisi ülkelerde, günümüzde olduğu gibi, ilkel tarım döneminde de kuşku duyulmayan bir gerçek olduğu görülmektedir. Ancak Columella'dan öğrendiğimize göre, eski İtalyan tarımcıları arasında, yeni bir bağ dikmenin kazanç getirip getirmiyeceği tartışmalı bir konuymuş. Tüm ilginç ürünlerin gerçek bir aşığı olarak, Columella, bağdan yanadır ve kârlarla harcamaları karşılaştırarak bunun çok kâr getirici bir iyileştirme olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, yeni projelerin kârı ve harcamaları arasında yapılan bu tür karşılaştırmalar genellikle çok yanıltıcıdır; diğer alanlara oranla, özellikle tarımda daha da yanıltıcıdır. Bu tür bir bağdan elde edilecek kazanç, gerçekte onun düşündüğü kadar yüksek olsaydı, bu nedenle ortada bir tartışma olmazdı. Bu nokta, bugün tüm şarap üreticisi ülkelerde sık sık bir anlaşmazlık konusudur. Bu ülkelerde tarımla ilgili yazarlar yani gerçekten gelişkin toprak iyileştirmesini seven ve yüceltenler genellikle Columella gibi bağcılıktan yana gibidirler. Fransa'da eski bağ sahiplerinin yeni bağları önlemek istemeleri ve bu nedenle kaygılanmaları, bu yazarların görüşünün desteklendiğini ve deneyim sahibi olanların, bu tarım türünün günümüzde o ülkede tarımın bir başka türünden daha kârlı olduğuna inandıklarını göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda, bir başka düşünceyi, yani günümüzde yasaların serbestçe bağ dikimine getirdiği sınırlama olmazsa, bu yüksek kârın devam edemiyeceği düşüncesini de destekliyor gibidir. 1731 de, sadece, o bölgenin sorumlu memurunun toprağı incelemesinden sonra, o toprağın başka bir ekime elvermiyeceğine ilişkin verdiği bilgiye dayanarak Kral'dan özel bir izin almadan, hem yeni bağ dikimini, hem de ekimine iki yıl ara verilmiş eski bağların yenilenmesini yasaklayan bir kararname çıkarıldı. Bu kararın gerekçesi, yem ve tahılın kıt, şarabın ise bol bulunmasıydı. Ancak, bu şarap bolluğu iddiası gerçek olsaydı, hiçbir karara gerek olmadan bu bolluk, bağcılığın kârıyla, ekin ve otlakların kârı arasında bulunan doğal orantıyı aşağıya indirerek yeni bağların dikimini etkin bir biçimde önlerdi. Bağların çoğalması nedeniyle tahılın kıt bulunması iddiasına gelince, Fransa'nın hiçbir bölgesinde tahıl, tahıla elverişli toprakları bulunan Burgundy, Guienne ve Yukarı Languedoc gibi şarap üreticisi bölgelerde olduğu kadar özenle ekilmemektedir. Bir tarım türünde kullanılan çok sayıda işçi, diğer türün ürününe hazır bir pazar sağladığı için zorunlu bir biçimde diğer tür tarımı da teşvik etmektedir. Bağ ürünlerini satınalabilecek insanların sayısını azaltmak, tahıl ekimini teşvik etmek için, kuşkusuz en etkisiz yöntemdir. Bu, manüfaktürü körleterek tarımı geliştirmek isteyen politikaya benzemektedir.

Bu nedenle, toprağın kendilerine uygun hale gelmesi için ya büyük bir başlangıç harcaması, ya da ekim için büyük bir yıllık harcama gerektiren ürünlerin rantı ve kârı, genellikle ekinin ve otlağın rantı ve kârından çok yüksek olmakla birlikte, bu ürünler, ekim-

leri için yapılan olağanüstü yüksek harcamaları ancak ucu ucuna karşıladıkları durumda gerçekte, bu özel tür ürünlerin kârı ve rantı, yaygın tahıl ürünlerinin kârı ve rantı tarafından belirlenir.

Gerçekten, bazen de belli bir ürün için uygun olabilecek toprak miktarının, fiili talebi karşılayamayacak kadar küçük olduğu olur. Yetiştirip pazara getirmek için gerekli olan rant, kâr ve ücretlerin tümünü, doğal oranlarına ya da diğer ekili toprakların çoğunluğunda ödenen oranlara göre ödemeye yetenden biraz daha fazlasını vermeyi kabul edenlere, ürünün tamamı devredilebilir. İyileştirme ve ekim harcamalarının tümü çıktıktan sonra, fiyatın geri kalan fazlası ile tahılın ya da otlağın benzer fazlaları arasında, bu durumda, ve sadece bu durumda, hiçbir düzenli oran bulunmayabilir; birinci fazla, diğer fazlayı herhangi bir ölçüde aşabilir; bu fazlanın büyük çoğunluğu da, doğal olarak toprak sahibinin rantına gider.

Örneğin, şaraptan elde edilen rant ve kâr ile tahıl ve yemden elde edilen rant ve kâr arasında bulunan yaygın ve doğal oranın, sadece, hemen her yerde yetiştirilebilecek, çakıllı ya da kumlu toprakta dikilebilecek, keskinliği ve tadından başka övülecek bir yanı bulunmayan, sıradan iyi şarap üretmekten başka hiçbir şey üretmeyen bağlar açısından söz konusu olduğu anlaşılmalıdır. Kırdaki sıradan topraklar ancak bu tip bağlarla rekabete sokulabilir, çünkü özel bir kalitede olan bağlarla rekabete sokulamayacakları açıktır.

Bağ çubuğu, toprak kalitesinden, herhangi bir meyve ağacının etkileneceğinden çok daha fazla etkilenmektedir. Bazı cins topraklarda bağ çubuğu, hiçbir bakım ve iyileştirmenin eşit olarak veremiyeceği düşünülen bir tat edinir. Gerçek ya da düşsel olan bu tat, bazen sadece birkaç bağa özgüdür; bazen bu tat küçük bir bölgenin büyük çoğunluğuna, bazen de büyük bir eyaletin önemlice bir bölümüne özgü bulunmaktadır. Bu tür şarapların pazara getirilen tüm miktarı, fiili talepten yani bu şarabın üretilip pazara getirilmesi için gerekli olan rant, kâr ve ücretlerin hepsini doğal oranlarına ya da sıradan bağ ürünlerinin oranına göre ödemeye istekli olanların talebinden az olmaktadır. Bu yüzden tüm şarap, daha fazla para vermeyi kabul edenlere devredilebilir, bu da bu özel şarabın fiyatını, zorunlu olarak, sıradan şarapların fiyatı üstüne çıkarır. Bu iki fiyat arasındaki fark, özel şarabın tutulmasına ve miktar azlığının yolaçtığı müşteriler arası rekabetin az ya da çok hararetli oluşuna göre büyüktür ya da küçüktür. Küçük de olsa, büyük de olsa, bu farkın büyük bir bölümü, toprak sahibinin rantına gider. Bu tür bağlar, genellikle diğerlerinden daha özenle işlenmiş olmakla birlikte şarabın yüksek fiyatı, bu özenin sonucu olmaktan çok, nedeniymiş gibi görünmektedir. Bu kadar değerli bir üründe, ihmal nedeniyle oluşan bir zarar, en dikkatsiz kişiyi bile özen göstermeye zorlayacak kadar yüksektir. Bu nedenle, bu yüksek fiyatın küçük

bir bölümü, toprağın ekimi için harcanan olağanüstü fazla emeğin ücretlerini ödemeye ve bu emeği harekete geçiren olağanüstü çok mal-mevcudunun kârını karşılamaya yetmektedir.

Avrupalı ulusların Batı Hint Adalarındaki şeker kolonileri, bu çok değerli bağlarla karşılaştırılabilir. Bu kolonilerin tüm ürünü, Avrupa'daki fiili talepten daha azdır; tüm ürün, şekerin yetiştirilmesi ve pazara getirilmesi için zorunlu olan rant, kâr ve ücretlerin hepsini, herhangi bir başka ürünün sağladığı orana göre ödemeye yetecek olandan daha fazlasını vereceklere satılır. Cochin-china'da, en kaliteli beyaz şekerin bir kental'inin, genellikle üç piaster'e, yani bizim paramızla onüç shilling - altı penny'e satıldığını, o ülke tarımının dikkatli bir inceleyicisi olan Bay Poivre[1] bize aktarmaktadır. Orada kental denilen ölçü, yüzelli ile ikiyüz Paris pound'u, ya da ortalama yüzyetmişbeş Paris pound'u ağırlığındadır; bu ise, yüz İngiliz pound'u ağırlığında şekerin fiyatını yaklaşık sekiz shilling'e düşürür, oysa bu fiyat, kolonilerimizden ithal edilen esmer şekere ya da muskavada şekerine çoğunlukla ödenen paranın dörtte biri bile değildir, en iyi beyaz şekere ödenen fiyatın ise, altıda biri bile değildir. Cochin-china'daki ekili toprakların büyük bölümü, halkın büyük kesiminin yiyeceği olan tahıl ve pirinç ekimine ayrılmıştır. Orada tahılın, pirincin ve şekerin fiyatları, büyük olasılıkla doğal bir oran içindedir, yani çoğunluk ekili topraklardaki çeşitli ürünlerin fiyatları arasında görülen ve toprak sahibiyle çiftçinin toprağı iyileştirmek için başlangıçta yaptıkları harcama ile yıllık ekim harcamasını, hesaplanabildiği ölçüde, karşılayan orandır. Ancak, bizim şeker kolonilerimizdeki şeker fiyatı ile, ne Avrupa ne de Amerika'daki bir pirinç ya da tahıl tarlasının ürününün fiyatı arasında bu türden bir oran bulunmaz. Bir şeker ekicisinin, tüm ekim harcamasını rom ve melas satışıyla çıkaracağını ve şekerin kendisine tümüyle net kâr olarak kalacağını umduğu genellikle söylenmektedir. Ben bunun doğruluğunu iddia etmiyorum, ama eğer doğruysa, bu, bir tahıl ekicisinin ekin masrafını sap ve samanla karşılaması ve tahılın net kâr olarak kendisine kalması gibidir. Londra ve diğer büyük iş kentlerinde, genellikle, şeker kolonilerimizden kötü araziler satınalan tüccar ortaklıklarıyla karşılaşırız; çok uzak olması ve o ülkelerde hukuk kurumunun sağlıksız işleyişi nedeniyle kazançlarının belirsizliğine karşın onlar, vekilleri ve simsarları aracılığıyla bu toprakları iyileştirip kâr etmeyi umudederler. Ancak hiç kimse, İskoçya'nın, İrlanda'nın ya da Kuzey Amerika'nın tahıl yetişen bölgelerinin en verimli topraklarını, hem de buralardaki daha düzenli hukuksal işleyiş nedeniyle daha düzenli kazançlar beklenebileceğine karşın, aynı biçimde işlemeye ve ekmeye girişmemektedir.

Virginia ve Maryland'de, tütün ekimi daha kârlı olduğu için, tahıla yeğlenmektedir. Avrupa'nın çoğu yerinde de, tütün, kazançla ekilebilir; ancak, Avrupa'nın hemen her tarafında tütün, önemli

1 Voyages d'un philosophe.

bir vergi konusu olmuştur; ülkede bu bitkinin ekilmesinin mümkün olduğu her çiftlikten vergi toplamanın, gümrükten girerken tek bir ithal vergisi almaktan daha güç olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle Avrupa'nın büyük bir bölümünde tütün ekimi çok saçma bir kararla yasaklanmıştır, bu da, tütün ekimine izin verilen bölgelere kaçınılmaz biçimde bir tür tekelci ayrıcalık vermiştir; birtakım rakipleri olmakla birlikte en fazla tütünü Virginia ve Maryland ürettiğine göre, bu tekelin yararını en çok onlar paylaşmaktadır. Bununla birlikte tütün ekiminin şeker kadar kârlı olmadığı anlaşılmaktadır. Büyük Britanya'da oturan tüccarların sermayesiyle işlenerek ekilen herhangi bir tütün plantasyonundan sözedildiğini hiç duymadım; üstelik tütün kolonilerimiz, anayurdumuza, şeker üreticisi adalarımızdan sık sık geldiğini gördüğümüz öyle zengin ekiciler gibi, zengin çiftçiler yollamamaktadır. Buralarda tütün ekimi, tahıl ekimine yeğlendiği için, Avrupa'da tütüne olan fiili talep tümüyle karşılanmıyor gibi görünüyorsa da, bu talep, büyük bir olasılıkla, şeker talebinden daha çok karşılanmaktadır; tütünün şimdiki fiyatı, yetiştirmek ve pazara getirmek için gereken rant, kâr ve ücretin hepsini, genellikle tahılda ödendiği orana göre gerekli olan miktara yetenden belki biraz da fazlasıyla ödenmektedir, ancak bu fazla, şekerin şimdiki fiyatının sağlıyacağı kadar büyük olmasa gerektir. Buna bağlı olarak tütün ekicilerimiz de, Fransa'daki eski bağ sahiplerinin şarabın bolluğuna karşı duydukları aynı korkuyu, tütün bolluğuna karşı duymaktadırlar. Meclis kararıyla tütün ekimi, onaltı ile altmış yaş arasındaki her zenci başına, bin pound ağırlığında tütün verdiği varsayılan altı bin fide ile sınırlanmıştır. Böyle bir zencinin bu miktar tütünden başka, dört dönüm mısır da yetiştirebileceği söyleniyor. Pazara fazla mal gelmesini önlemek için de, bazen, bolluk yıllarında, tıpkı Hollandalıların baharat için yaptıkları söylenen biçimde, zenci başına belirli bir miktar tütün yaktıklarını Dr. Douglas[1] bizlere aktarmaktadır (kendisinin yanlış bilgilendirildiğini sanıyorum). Tütünün şimdiki fiyatını bulunduğu düzeyde tutabilmek için bu tür şiddet yöntemleri gerekiyorsa, tütün ekiminin tahıl ekimine olan kazanç üstünlüğünün, ki böyle bir durum hâlâ geçerliyse bile, büyük olasılıkla pek uzun ömürlü olmayacağı açıktır.

İşte böylece ürünü insan gıdası olan ekili toprakların rantı, diğer ekili toprakların büyük çoğunluğunun rantını düzenlemektedir. Hiçbir başka özel tür ürün bundan daha azını getirmeyi uzun süre sürdüremez, çünkü toprak hemen başka bir kullanıma açılır. Herhangi bir başka ürün çoğunlukla daha fazla rant getiriyorsa, bunun nedeni bu ürünün ekimi için uygun olan toprak miktarının fiili talebi karşılayamıyacak kadar küçük gelmesidir.

Avrupa'da doğrudan doğruya insan yiyeceği olarak kullanılan başlıca toprak ürünü tahıldır. Bu nedenle bazı özel koşullar dışın-

1 Douglas, *Summary*, Cilt II, S. 372, 373.

da Avrupa'da tahıl ekili tarlanın rantı, tüm diğer ekili toprakların rantını düzenler. Britanya'nın, ne Fransa'nın bağlarını ne de İtalya'nın zeytinliklerini kıskanmasına gerek yoktur. Özel bazı koşulların dışında bu ürünlerin değeri tahılın değeriyle ayarlanmaktadır, ki tahıl ekimi açısından Britanya'nın verimliliği, bu öteki iki ülkeden de pek aşağı değildir.

Herhangi bir ülkede halkın en beğendiği günlük bitkisel besin en vasat toprakta aynı ya da yaklaşık aynı bakım ile, en verimli toprakta yetişen tahıldan daha fazla miktarda elde edilebiliyorsa, toprak sahibinin rantı, yani emeğin ücretini ödedikten ve çiftçinin mal-mevcudunu ortalama kârını da üstüne koyarak yerine koyduktan sonra artakalan fazla ürün miktarı, zorunlu olarak çok olacaktır. O ülkede emeğin genel geçinme düzeyi ne olursa olsun, bu büyük fazla her zaman için daha çok miktarda emeğin geçimini sağlayabilir; buna bağlı olarak da toprak sahibinin daha fazla miktarda emek satınalmasını ya da yönetebilmesini mümkün kılar. Toprak sahibinin rantının gerçek değeri, toprak sahibinin gerçek gücü ve yetkisi, diğer insanların emeğinin ona sağlayabileceği yaşam gereksinimleri üzerindeki hükmü, zorunlu olarak, çok daha büyük olacaktır.

Bir pirinç tarlası, en verimli tahıl tarlasından çok daha fazla miktarda ürün vermektedir. Bir dönümlük pirinç arazisinin ortalama ürününün, yılda iki kez alınan ve herbiri otuz ile altmış bushel ağırlığında bir miktarda olduğu söylenmektedir. Bu nedenle ekimi daha çok emek gerektirmekle birlikte, tüm o emeğin geçimi sağlandıktan sonra, geriye çok daha büyük bir artık-ürün kalmaktadır. Bu nedenle halkın en beğendiği yaygın bitkisel besinin pirinç olduğu pirinç üreticisi ülkelerde, ekiciler başlıca bununla beslenirken, bu büyük fazlanın, tahıl üreticisi ülkelerde olduğundan daha büyük bir bölümünün toprak sahibine ait olması gerekir. Diğer İngiliz kolonilerinde olduğu gibi, ekicilerin genellikle hem çiftçi hem de toprak sahibi olduğu, bu nedenle de kârla rantın birbirine karıştırıldığı Carolina'da, tarlalar yılda sadece bir kez ürün vermesine ve Avrupa geleneklerine bağlılıktan ötürü halkın beğendiği günlük bitkisel besinin pirinç olmamasına karşın, pirinç ekiminin tahıl ekiminden daha kârlı olduğu görülmüştür.

İyi bir pirinç tarlası her mevsimde bataktır, bir mevsim boyunca ise suyla kaplı bir bataklıktır. Bu toprak, ne tahıla, ne hayvan yemine, ne bağa, ne de, gerçekte, insana yararlı hiçbir başka bitkisel besin için uygun değildir; bu ürünler için uygun olan toprak da, pirince uygun gelmez. Bu nedenle pirinç üreticisi ülkelerde bile, hiçbir zaman pirinç ekimine ayrılamayacak diğer ekili toprakların rantını, pirinç tarlalarının rantı düzenleyemez.

Bir patates tarlasının yetiştirdiği ürün, miktar bakımından bir pirinç tarlasında yetişenden daha az değildir; bir buğday tarlasında yetişen üründen ise çok fazladır. Bir dönüm topraktan alınan oniki-

bin birim ağırlığında patates, ikibin birim ağırlığında buğdaydan fazla bir ürün değildir. Gerçekten de bu iki bitkiden ayrı ayrı elde edilecek gıda ya da katı besin maddesi, patatesin sulu doğası nedeniyle, bunların tam ağırlıklarının oranında değildir. Bununla birlikte aşırı bir abartmayla patatesin yarısının su olduğunu kabul etsek, bir dönüm patates, yine de altıbin birim ağırlık katı besin maddesi, yani bir dönüm buğdayın ürettiği miktarın üç katı kadar ürün vermektedir. Bir dönüm patates, bir dönüm buğdaydan daha az harcamayla ekilir; çünkü genellikle buğday ekiminden önce yapılan nadas, patates için her zaman yapılması gereken çapalama ve diğer farklı bakım işlerine fazlasıyla baskın çıkar. Bu yiyecek, bazı pirinç üreticisi ülkelerde pirincin tuttuğu yer gibi, günümüzde buğdayın ve diğer tahılların ekildiği arazilere eşit bir alanı kaplayacak kadar, Avrupa'nın herhangi bir bölgesinde halkın en beğendiği, günlük bitkisel besin haline gelse, aynı miktar ekili toprak daha çok sayıda insanı besliyecektir; emekçiler genellikle patatesle beslenecekleriden, ekimde kullanılan tüm emeğin geçimi sağlanıp, malmevcudunun hepsi yerine konduktan sonra daha büyük bir fazla artakalacaktır. Bu fazladan da, daha büyük bir pay, toprak sahibinin olacaktır. Nüfus artmış olacak ve rantlar, günümüzdeki düzeyin çok üstüne yükselmiş olacaktır.

Patatese elverişli olan toprak, hemen tüm diğer yararlı besinlere uygundur. Patates, günümüzde tahılın kapladığı kadar ekili toprakta yetiştirilmiş olsa, aynı biçimde, diğer ekili arazinin büyük bölümünün rantını ayarlayacaktır.

Bana anlatıldığına göre, Lancashire'ın bazı bölgelerinde yulaf unundan yapılan ekmek, çalışan halk için buğday ekmeğinden daha kuvvetli bir besin sayılırmış; aynı görüşün İskoçya'da da var olduğunu sık sık duymaktayım. Ama ben, bu inancın doğruluğundan biraz kuşkuluyum. İskoçya'da yulaf unuyla beslenen basit halk kesiminden insanlar, genellikle İngiltere'de buğday ekmeğiyle beslenen aynı kesimden insanlar kadar güçlü ve canlı değillerdir. Ne o kadar iyi çalışırlar ne de görünüşleri İngiltere'dekiler kadar iyidir. İki ülkenin kibarları arasında aynı farklılık bulunmadığına göre, gerçekten, İskoçya'daki basit halkın yiyeceğinin insan yapısına, İngiltere'deki aynı kesimden komşularının ki kadar uygun olmadığını gösteriyor gibidir. Ancak durum, patateste bunun tersi gibi görünmektedir. Londra'daki taşıyıcıların, hamalların, kömür boşaltıcılarının ve fuhuşla geçinen o talihsiz kadınların yani Britanya dominyonlarındaki belki en güçlü erkeklerle en güzel kadınların çoğunun, genellikle İrlanda'da patatesle beslenen en aşağı halk kesiminden geldikleri söylenmektedir. Besleyici niteliği ya da insan yapısına, sıhhatine özel olarak elverişli oluşu üzerine daha kesin bir kanıt sağlayacak bir başka besin bulunamaz.

Patatesi bir yıl boyunca saklamak güçtür, tahıl gibi iki-üç yıl boyunca depolamak ise olanaksızdır. Çürümeden satamamak kor-

kusu patates ekimini sınırlamaktadır; herhangibir büyük ülkede, patatesin ekmek gibi, çeşitli halk kesimlerinin başlıca bitkisel gıdası olmasını asıl engelleyen, belki de bu korkudur.

— II —

Bazen Rant Getiren Bazen Getiremeyen Toprak Ürünleri Üstüne

İnsan besininin, her zaman ve zorunlu olarak toprak sahibine bir miktar rant ödeyebilen biricik toprak ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Diğer ürün türleri, farklı koşullara göre bazen rantı ödeyebilir ,bazen de ödeyemez.

Yiyecekten sonra insanoğlunun iki büyük gereksinimi giyecek ve barınaktır.

Toprak, başlangıçtaki işlenmemiş durumunda, besleyebileceğinden çok daha fazla sayıda insana giyim ve barınma malzemesi sağlar. Toprak, işlenmiş durumunda ise, bazen bu malzemeleri sağlayabileceğinden daha çok kişiyi, en azından istedikleri ve bedelini ödemeyi kabul ettikleri biçimde besler. Bu yüzden başlangıçta, giyecek ve barınma malzemelerinde aşırı bir bolluk vardır ve buna bağlı olarak da, bunların değeri, genellikle, ya düşük olur ya da hiçbir değerleri yoktur. İkinci durumda ise, zorunlu olarak onların değerini arttıran bir biçimde bu malzemeler sık sık yetersiz gelirler. Başlangıçta bu malzemelerin büyük bir bölümü, yararsız diye atılır; kullanılmakta olanın fiyatı ise, sadece onu kullanılmaya hazır biçime dönüştüren emeğe ve harcamaya eşit sayılır; bu nedenle de toprak sahibine hiçbir rant ödemez. Diğer durumda ise, tüm malzemelerden yararlanılır, çoğu zaman, varolan malzemeden daha fazlası için talep vardır. Bu malzemelerin her parçası için, pazara getirme harcamalarını karşılamaya yetenden daha fazlasını vermeye hazır bir kişi her zaman bulunur. Bu yüzden bunların fiyatı, toprak sahibine belli bir rant ödeyebilir.

Büyükçe hayvanların derileri ilk giyim malzemesiydi. Bu nedenle, yiyecekleri başlıca bu hayvanların eti olan avcı ve çoban toplumlarında her insan kendisine yiyecek bulmakla, giyebileceğinden daha fazla miktarda giyim malzemesi de sağlamış olurdu. Dış ticaret olmazsa, bunun büyük çoğunluğu değersiz şeyler olarak bir kenara atılır. Ülkelerini Avrupalılar bulmadan önce, Kuzey Amerika'nın avcılıkla geçinen toplumlarında durum belki böyleydi; Avrupalılar gelince, fazla postlarını, battaniye, silâh ve konyak karşılığı onlarla mübadele etmeğe başladılar, bu da o postlara belli bir değer kazandırdı. Bilinen dünyanın günümüzdeki ticaret durumunda, toprak mülkiyetinin varolduğu en barbar uluslarda bile, bu tür bir dış ticaretin olduğuna; ve kendi ülkelerinde yetişen ama ne iş-

lenebilen ne de tüketilebilen tüm giyecek malzemelerine karşı daha zengin komşularının talepte bulunduğunu gördüklerine ve buna bağlı olarak da bu malzemenin fiyatının, bu zengin komşulara yollama maliyetini aştığına inanıyorum. Bu nedenle, bu malzemeler toprak sahibine belli bir rant ödeyebilir. İskoç yaylalarındaki hayvanların çoğunluğunun orada tüketildiği dönemlerde, bu hayvanların derilerinin ihracı, bu ülkenin en önemli ticaretini oluşturmaktaydı, ve karşılığında mübadele edildikleri şey ne olursa olsun, yayla mülklerinin rantına fazladan bir ek katılmaktaydı. İngiltere yünü, eskiden, anayurtta ne tüketilebildiği ne de işlenebildiği için, o dönemde daha zengin ve daha üretken bir ülke olan Flanders'de pazar bulmuştu ve yün fiyatı, yetiştiği arazinin rantına belirli bir katkıda bulunmaktaydı. Toprağı, o dönemdeki İngiltere'den ya da günümüzdeki İskoç yaylalarından daha iyi işlenmemiş olan ve dış ticareti bulunmayan ülkelerde dokuma malzemeleri, açıkça anlaşılacağı gibi, o kadar boldur ki, büyük bir bölümü yararsız diye bir kenara atılır, bu malzemenin hiçbir bölümü de toprak sahibine herhangi bir rant ödeyemez.

Barınma malzemeleri, her zaman giyecek malzemeleri kadar uzaklara taşınamaz ve o kadar kolaylıkla bir dış ticaret nesnesi olamaz. Yetiştirildikleri ülkede, dünyanın günümüzdeki ticaret koşullarında bile, çoğu kez toprak sahibi için hiçbir değer taşımazlar. Londra civarındaki iyi bir taşocağı önemli bir rant getirebilir. İskoçya ve Galler'in birçok bölgesinde ise, böyle bir ocak hiç rant getirmez. Kalabalık ve toprağı iyi işlenmiş bir ülkede yapı kerestesinin değeri büyüktür; bu ağaçla kaplı arazi önemli bir rant getirir. Ancak, Kuzey Amerika'nın birçok bölgesinde büyük ağaçlarından çoğunu alıp götürecek bir kimse, toprak sahibini ancak çok memnun edebilir. İskoçya yaylalarının bazı bölümlerinde karayolu ve suyolu bulunmadığından, ağacın sadece kabuk kısmı pazara gönderilebilir. Tomruk yerde çürümeye bırakılır. Barınma malzemeleri bu kadar bol olunca, kullanılanların değeri, sadece onları işe yarar hale getiren emek ve harcamalara eşit olur. Genellikle, kim isteme zahmetine katlanırsa, ona, kullanma izni veren toprak sahibine bu malzemeler bir rant ödeyemez. Bununla birlikte, daha zengin ulusların duyduğu talep, bazen toprak sahibinin bu malzemeden bir rant sağlamasını mümkün kılar. Londra sokaklarına kaldırım döşenmesi, İskoçya kıyısındaki bazı çıplak kayalık arazi sahiplerinin daha önce hiçbir zaman bir rant elde etmedikleri yerlerden rant elde etmeleri olanağını yaratmıştır. Norveç ve Baltık kıyısındaki ormanlar, yurtlarında bulamayacakları pazara Büyük Britanya'nın birçok yerinde kavuşmakta, böylece de sahiplerine bir miktar rant getirmektedir.

Ülkeler, ürünlerinin giydir p barındırabileceği insan sayısı oranında değil, besleyebilecekleri insan sayısı oranında kalabalıktırlar. Yiyecek varsa, gerekli giyecek ve barınağı bulmak kolaydır. Ancak, bu ikisinin elde bulunmasına karşın, çoğu kez yiyecek bulmak güç

olabilir. Britanya dominyonlarının bazı bölgelerinde bile, ev diye nitelendirilen şey, bir adamın bir günlük emeği ile kurulabilir. En basit türden bir giyeceği, yani hayvan derilerini, kullanıma hazır hale getirmek ise, daha çok emek gerektirir. Yine de öyle çok fazla emeğe gerek yoktur. İlkel, barbar uluslarda bir yıllık emeğin yüzde biri ya da bundan biraz daha fazlası o halkın çoğunluğunun giyecek ve barınma gereksinimini karşılamaya yeterli gelmektedir. Geri kalan yüzde doksandokuzun tümü, çoğunlukla, yiyeceklerini karşılamaya, ancak yeterli olmaktadır.

Ancak, toprağın işlenip ekilmesi sonucu bir ailenin emeği, iki ailenin besinini sağlayabildiği zaman; toplumun yarısının emeği, tüm toplumun besinini sağlamaya yetişir. Bu nedenle toplumun diğer yarısı ya da en azından bu yarının çoğunluğu, başka şeyleri sağlamakta, yahut insanoğlunun diğer gereksinimleri ve isteklerini gidermekte çalıştırılabilir. Giyecek, barınak, ev eşyası ve araç-gereç denilen şeyler, bu gereksinim ve isteklerin başlıca nesneleridir. Zengin bir kişi, yoksul komşusundan daha fazla yiyecek tüketemez. Yiyecekleri kalite bakımından çok değişik olabilir, bunları seçip hazırlamak daha fazla emek ve beceri isteyebilir; ancak ikisinin de yiyeceği, miktarca birbirlerinin yaklaşık aynısıdır. Oysa birinin muhteşem sarayı ve büyük elbise dolabıyla, diğerinin ufacık kulübesini ve bir-iki paçavrasını karşılaştırınız, o zaman göreceksiniz ki, bunların giyeceği, barınakları ve ev döşemeleri arasındaki fark, kalite bakımından olduğu gibi miktar bakımından da çok büyüktür. Yiyeceğe duyulan istek, her kişide insan midesinin dar kapasitesiyle sınırlanmıştır; ancak yapı, elbise, ev eşyası, mobilyadaki rahatlık ve süslemeler için duyulan isteğin herhangi bir sınırı ya da belli bir bitim yeri yok gibidir. Bu nedenle, tüketebileceklerinden daha fazla yiyecek üzerinde hükmü bulunanlar, bu fazlayı, ya da aynı şey demek olan bu fazlanın fiyatını, yukarıdaki türden nesnelerin vereceği doyumla mübadele etmeye her zaman isteklidirler. Sınırlı isteği karşılamak için gerekenden fazlası, doyurulması olanaksız olan ve tümüyle sınırsız gibi gözüken bu istekleri hoşnut etmeye ayrılır. Yiyecek elde etmek için yoksullar, zenginlerin bu isteklerini doyurmak için didinirler ve yiyeceklerini daha kesin olarak elde edebilmek için, işlerini ucuzlatıp mükemmelleştirerek birbirleriyle yarışırlar. İşçi sayısı, artan yiyecek miktarıyla, yani toprakların işlenmesi ve ekilmesinin artışıyla çoğalır; işlerinin niteliği en ileri işbölümüne elverişli olduğundan, işliyebildikleri malzeme miktarı, işçilerin sayısından daha büyük oranlarda artar. İşte böylece, giyimde, yapılarda, çeşitli eşyalarda veya mobilyalarda insanoğlunun yararlı bir biçimde ya da süs olarak kullanabileceği her türlü malzemeye, yeraltındaki fosil ve madenlere, değerli metallere ve taşlara karşı bir talep doğar.

Böylece yiyecek, sadece rantın esas kaynağı olarak kalmaz, toprak ürünlerinin sonradan rant getiren tüm diğer kısımları da, değerlerinin bu parçasını, toprağın işlenmesi ve geliştirilmesi yoluyla

yiyecek üreten emeğin üretim gücündeki artıştan alırlar.

Bununla birlikte, sonradan rant getiren toprak ürünlerinin bu diğer parçaları, her zaman rant ödeyemez. Gelişmiş ve toprağı işlenmiş ülkelerde bile, bu diğer ürünlere duyulan talep, her zaman, pazara iletilmeleri için kullanılması gereken emeğin ücretini ödeyip, ortalama kârıyla birlikte mal-mevcudunu yenilemeye yeterli olandan daha fazla bir fiyat ödeyebilmesini mümkün kılacak düzeyde değildir. Talebin bu düzeyde olup olmaması değişik koşullara bağlıdır.

Örneğin, bir kömür ocağının rant getirip getirmemesi, biraz verimliliğine biraz da bulunduğu yere bağlıdır.

Herhangi tür bir maden ocağında belirli bir miktar emekle çıkarılabilecek maden miktarının, eşit miktar emekle aynı türden başka ocakların çoğundan çıkarılabilecek madenden fazla ya da eksik oluşuna göre, o ocağın verimli ya da verimsiz olduğu söylenebilir.

Bazı maden ocaklarının yeri elverişli olmakla birlikte, verimsizlikleri nedeniyle bu ocaklar işletilemezler. Ürün, giderleri karşılayamaz. Ocak ne kâr ne de rant sağlayabilir.

Ürünün, gerekli olan emeğin bedelini ödemeye ve mal-mevcudunu ortalama kârıyla birlikte yenilemeye ancak yetiştiği bazı ocaklar vardır. Bunlar girişimciye belli bir kâr sağlasa da, toprak sahibine hiçbir rant ödeyemezler. Bu ocaklar, kendisi girişimci olup işe yatırdığı sermayenin ortalama kârını kazanacak toprak sahibinden başka hiç kimse tarafından kazançlı bir biçimde işletilemez. İskoçya'daki kömür madenlerinin birçoğu bu biçimde işletilmektedir ve başka bir yolla işletilmelerine de olanak yoktur. Toprak sahibi belli bir rant almadan, hiç kimseye işletme izni vermez; hiç kimsenin de bu rantı ödemeye gücü yetmez.

Aynı ülkede bulunan diğer yeterince verimli kömür ocakları, bulundukları yer nedeniyle işletilemezler. İşin harcamasını karşılamaya yetecek miktarda maden, ocaktan ortalama hatta ortalamadan da düşük bir emek miktarıyla çıkarılabilir; ancak, seyrek nüfuslu olan, ne iyi bir karayolu ne de suyolu bulunan iç bölgelerde, bu çıkarılan miktarda maden satılamamaktadır.

Kömür, odundan daha az istenen bir yakacaktır; odundan daha az sıhhi olduğu da söylenmektedir. Bu nedenle, tüketildiği bölgede kömür harcaması, genellikle odununkinden biraz daha düşük olsa gerektir.

Odun fiyatı da, hayvan fiyatına benzer bir biçimde, ve kesinlikle aynı nedenle, tarımın durumuna göre değişiklik gösterir. İlkel dönemlerde her ülkenin büyük bölümü ormanlarla kaplıdır; arazi sahibi ağaç kesmek isteyen herkese memnuniyetle izin vermektedir ve burası onun için hiçbir değeri olmayan bir yük durumundadır. Tarım gliştikçe, ormanlar, biraz tarlalar için açılır biraz da hayvanların çoğalması yüzünden harap olur. Hayvanlar, tümüyle insan emeğiyle elde edilen tahılla aynı oranda artmamakla birlikte,

yine de insanların özeni ve korumasıyla çoğalırlar; insanlar, kıtlıkta hayvanları besleyecek şeyleri bolluk döneminde depolarlar, bütün bir yıl boyunca işlenmemiş doğanın verdiğinden daha çok miktar yiyeceği hayvanlara sağlarlar; düşmanlarını yokedip ortadan kaldırarak, doğanın sağladığı herşeyden serbestçe yararlanmalarını güvenceye alırlar. Sayısız hayvan sürüsü orman içine yayılmaya bırakılınca, yaşlı ağaçlara bir zarar vermemekle birlikte, genç ağaçların büyümelerini engellerler; böylece bir-iki yüzyıl içinde tüm orman yokolur. İşte o zaman odunun kıtlığı, fiyatını yükseltir. Odun iyi bir rant getirir; toprak sahibi bazen, en iyi topraklarını kerestelik ağaç yetiştirmekten daha kazançlı bir biçimde kullanamıyacağını anlar; kârın büyüklüğü, çoğunlukla kazancın gecikmesini karşılar. Ağaç dikimindeki kârın, ekin ya da çayırdaki kâra eşit olduğu Büyük Britanya'nın birçok bölgesinde, günümüzde durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Toprak sahibinin ağaç dikmekten elde ettiği kazanç en azından uzunca bir süre için hiçbir yerde bunun getireceği ranttan daha fazla olamaz; toprağı işlenmiş iç bölgelerde ise, çoğunluk bu ranttan pek düşük olmaz. Gelişmiş bir ülkenin denize bakan kıyısında, kömür gerçekten elverişli bir yakacak olabilse, binalarda kullanılacak keresteyi anayurtta yetiştirmektense, toprağı daha az işlenmiş yabancı ülkelerden getirmek, bazen daha ucuz olabilir. Şu son birkaç yıl içinde inşa edilmiş olan yeni Edinburg kentinde belki bir tek İskoç kerestesi bile bulunmamaktadır.

Odun fiyatı ne olursa olsun, kömürün fiyatının, kömür ateşiyle odun ateşinin harcamaları yaklaşık eşitse, o bölgede ve o koşullar altında olabilecek en yüksek fiyat düzeyinde bulunduğuna emin olabiliriz. İngiltere'nin iç bölgelerinin bazılarında, özellikle Oxfordshire'da, basit halk kesimlerinin bile kömür ile odunu karıştırarak yakmasının yaygın olduğu, bu nedenle de bu iki tür yakacağın masrafı arasındaki farkın çok büyük olamıyacağı anlaşılmaktadır.

Kömür çıkarılan ülkelerin her tarafında, kömür fiyatı, bu yüksek fiyatın çok altındadır. Böyle olmasa, kara ya da suyoluyla uzak bir yere taşınma giderini karşılayamaz. Sadece çok küçük bir miktarı satılabilir; ocak sahipleriyle ocakları işletenler de, küçük bir miktarı en yüksek fiyattan satmaktansa, büyük bir miktarı en düşük fiyatın biraz üstünde satmayı çıkarlarına daha uygun bulmaktadırlar. Ayrıca en verimli ocak, çevredeki diğer ocaklardan çıkarılan kömürün fiyatını düzenler. Komşularından biraz daha düşük fiyata satmakla hem ocak sahibi daha büyük bir rant alabileceğini, ocağı işleten ise, daha büyük bir kâr sağlayabileceğini anlar. Komşularının gücü buna pek yetmediği ve bu, onların hem rantını hem de kârını daima azalttığı, hatta bazen tümden yokettiği halde, çok geçmeden bu komşular da aynı fiyata satmak zorunda kalırlar. Bazı ocaklar tümüyle kapanır; bazıları da rant ödeyemez ve yalnız ocak sahiplerinin kendileri tarafından işletilebilirler.

Tüm diğer metalarda olduğu gibi, kömürün de uzunca bir süre satılabileceği en düşük fiyat, pazara iletilmesinde kullanılan malmevcudunu ortalama kârıyla birlikte yenilemeye ancak yeten fiyattır. Toprak sahibinin hiç rant alamadığı, ya kendisinin işletmesi ya da olduğu gibi bırakması gereken bir kömür ocağında, kömür fiyatının, genellikle, yaklaşık yukarıdaki fiyat olması gerekmektedir.

Kömürün rant ödeyebildiği yerlerde bile, kömürün fiyatında bu rantın payı, toprağın diğer işlenmemiş ürünlerinin çoğunda olduğundan daha küçüktür. Yerin üstündeki bir mülkün rantı, çoğunlukla, brüt ürünün üçte biri olduğu varsayılan bir miktarı bulmaktadır; genellikle, bu rant sabittir ve ürün miktarında zaman zaman karşılaşılan değişimlere bağlı değildir. Kömür ocaklarında brüt ürünün beşte biri çok büyük bir ranttır; onda biri ise, yaygın olarak alınan rant tutarıdır, hem bu rantın sabit olduğu çok enderdir, rant üründe zaman zaman ortaya çıkan değişikliklere bağlıdır. Bu değişiklikler o kadar büyüktür ki, bir toprak mülkünün, otuz yıllık rant karşılığı satılmasının böyle bir mülk için normal bir fiyat olduğu bir ülkede, bir kömür ocağının on yıllık rant karşılığı satılması iyi bir fiyat sayılmaktadır.

Bir kömür ocağının, sahibi için değeri, bulunduğu yere olduğu kadar, verimliliğine de bağlıdır. Metal madeninin değeri ise, daha çok verimliliğe, ve daha az da bulunduğu yere bağlıdır. Kaba metaller ve özellikle de değerli metaller, maden filizinden ayrılınca öyle değer kazanırlar ki, çok uzun bir kara ve en uzak deniz taşımacılığı giderlerini bile, genellikle karşılayabilirler. Bunların pazarı, o madene komşu ülkelerle sınırlı değildir, pazarları tüm dünyaya yayılmıştır. Japon bakırı Avrupa ticaretinin bir nesnesidir, İspanya'nın demiri Şili ve Peru'da alınıp-satılır. Peru'nun gümüşü sadece Avrupa'ya gelmekle kalmaz, Avrupa'dan Çin'e gider.

Westmoreland ya da Shropshire'daki kömür fiyatının, Newcastle'daki fiyata çok küçük bir etkisi olabilir; Lionnois'deki fiyatın ise hiçbir etkisi olamaz. Bu tür uzak kömür ocaklarının ürünleri, hiçbir zaman birbirleriyle rekabete sokulamazlar. Oysa en uzak metal yataklarının ürünleri, sık sık birbirleriyle rekabet edebilirler, gerçekte de çoğunlukla ederler. Bu nedenle dünyanın en verimli ocağındaki kaba metalin ve hele özellikle değerli metalin fiyatının, zorunlu olarak dünyadaki tüm diğer ocakların fiyatlarını, az ya da çok etkilemesi gerektir. Japon bakırının fiyatının, Avrupa'daki bakır yataklarının fiyatları üzerinde belli bir etkisi olsa gerektir. Peru'daki gümüşün fiyatı ya da bunun orada satınalabileceği emek ya da bir başka mal miktarı, sadece Avrupa'daki gümüş ocaklarına değil Çin'de bulunanların da fiyatına belli bir etkide bulunuyor olmalıdır. Peru gümüş madenlerinin bulunuşundan sonra Avrupa'daki gümüş madenlerinin çoğu terkedilmiştir. Gümüş değeri o kadar düşmüştür ki, artık bu ocakların ürünü, işletme giderlerini karşılayamayacak ya da bu işte tüketilen yiyeceği, giyeceği, konut ve diğer gerekli

maddeleri belli bir kârla yerine koyamıyacak duruma gelmiştir. Potosi'deki yatakların keşfinden sonra Küba'daki, St. Domingo'daki, hatta Peru'daki eski madenlerde, durum böyle olmuştur.

Bu yüzden her ocakta her madenin fiyatı, bir ölçüye kadar, dünyanın o sırada işletilmekte olan en verimli ocağından çıkarılan maden fiyatıyla düzenlendiğinden, madenlerin çoğu işletme giderlerini ancak karşılarlar; toprak sahibine çok yüksek bir rant ödedikleri de ender görülür. Bu nedenle, rant bileşeninin maden ocaklarının çoğundan çıkarılan kaba metallerin fiyatında küçük bir payı, daha değerli olanların fiyatında ise daha da küçük bir payı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların ikisinin de fiyatının büyük bölümünü emek ve kâr oluşturmaktadır.

Kalay madenlerinin denetçi yardımcısı Rahip Bay Bortace'ın bize aktardığına göre, dünyada bilinen ocakların en verimlisi olan Cornwall kalay madenlerinde, brüt ürünün altıda biri bu madenin ortalama rantı sayılabilir. Bazı ocakların daha çok rant getirdiğini, bazılarının ise bu kadar getirmediğini de söylemektedir. İskoçya'daki birkaç çok verimli kurşun madeninin rantı, brüt ürünün altıda biridir.

Frezier ve Ulloa'nın bize aktardığına göre, Peru'daki gümüş madenlerinde mal sahibi, genellikle, ocağı işletenden bir bedel almaz; ancak, madeni kendi değirmeninde öğütür, ocak işleticisi de ona normal ufaltma ya da öğütme ücreti öder. Gerçekte, 1736 ya kadar İspanya Kralının aldığı ve dünyada bilinen en zengin gümüş madeni olan Peru madenlerinin o zamana kadar alınmış olan gerçek rantı olarak düşünülebilecek vergi, standart gümüşün beşte birini buluyordu. Vergi olmasaydı bu beşte bir, doğal olarak maden sahibine kalacaktı, üstelik bu vergiyi ödeyemediği için işletilemeyen birçok maden de, o zaman işletilebilirdi. Cornwall Dükünün kalaydan aldığı verginin, yüzde beşi, yani değerin yirmide birini aştığı sanılmaktadır. Dükün aldığı vergi oranı ne olursa olsun, kalaydan vergi alınmasa, bu pay da doğal olarak ocak sahibine kalacaktır. Ancak, yirmide biri altıda bire ekleyecek olursanız, Cornwall'daki kalay madenlerinin ortalama rantının tümünün, Peru'daki gümüş madenlerinin tümüne oranının onüçe onüki olduğunu göreceksiniz. Ancak, Peru'daki gümüş madenleri, şimdi bu düşük rantı bile ödeyememektedir; gümüş üzerine konan vergi ise, 1736 da beşte birden onda bire indirilmiştir. Gümüş üzerindeki bu vergi bile, kaçakçılığı, kalaydaki yirmide birlik vergiden daha fazla teşvik etmektedir; değerli malların kaçakçılığı, daha hacimli malların kaçakçılığından çok daha kolay yapılsa gerektir. Buna bağlı olarak da, İspanya Kralının vergisinin hiç düzenli ödenmediği, Cornwall Dükünün vergisinin ise çok düzenli ödendiği söylenmektedir. Bu nedenle rant bileşeninin, dünyanın en verimli gümüş madenlerinden çıkarılan gümüşün fiyatından çok; en verimli kalay madenlerinden çıkarılan kalay fiyatının büyük bölümünü oluşturuyor olması daha mümkün-

dür. Bu değişik madenlerin işletilmesinde kullanılan mal-mevcudu, ortalama kârıyla birlikte yenilendikten sonra maden sahibine artakalanın, kaba metallerde, değerli metallerden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Peru'da gümüş madenlerini işletenlerin kârı da, genellikle, çok fazla değildir. Aynı çok saygın ve sağlıklı bilgilendirilmiş yazarlardan öğrendiğimize göre, Peru'da yeni bir maden işletmeye girişen herhangi bir kişinin yazgısının iflâs ve mahvolma olduğu genellikle düşünülür ve bu nedenle bu girişimciden herkes sakınır ve kaçarmış. Orada da, madenciliğin, burada olduğu gibi, ikramiyelerin boşları karşılamadığı bir piyango olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır; ancak, bazı ikramiyelerin büyüklüğü, birçok serüvenciyi, servetlerini bu türden umut vaadetmeyen projeler uğruna tüketmeye yöneltir.

Bununla birlikte vali, gelirinin önemli bir kısmını gümüş madenlerinin ürününden elde ettiği için Peru'da yasalar yeni madenlerin bulunup işletilmesi için her tür teşviki göstermektedir. Yeni bir maden bulan herkes, damarın bulunduğunu düşündüğü yöne doğru ikiyüzkırkaltı feet* boyunda ve bunun yarısı eninde bir toprağı ayırmaya hak kazanır. Bu maden arazisinin mülkiyeti onun olur; toprak sahibine hiçbir şey ödemeden madeni işletebilir. Cornwall Dükünün çıkarı da, bu eski dükalıkta yaklaşık aynı türden bir düzenlemenin doğmasına yolaçmıştır. İşlenmemiş ve etrafı çevrilmemiş topraklarda bir kalay filizi bulan kimse, belirli bir alana kadar o toprağın sınırlarını çizebilir, buna bir madenin sınırlarını belirlemek denilmektedir. Bu sınırı çizen kişi, o madenin gerçek sahibi olur; bunu kendisi işletebilir ya da arazi sahibinin onayı olmadan bir başkasına kiralıyabilir; ancak, maden işletmeye açılınca, madenin bulunduğu toprağın sahibine küçük bir ödenek vermek gerekmektedir. Bu heriki düzenlemede de, kutsal özel mülkiyet hakları, sözde kamu geliri yararına feda edilmektedir.

Peru'da yeni altın madenlerinin bulunup işletmeye açılması için aynı teşvikler konulmuştur; altından Kral'ın aldığı vergi, standard ayarlı altının ancak yirmide biri kadardır. Bu vergi, bir zamanlar beşte birken, daha sonra gümüşte olduğu gibi onda bire düşürülmüş; oysa, işletmenin, bu iki vergiden düşük olanını bile kaldıramadığı görülmüştür. Aynı yazarlar, yani Frezier ve Ulloa, gümüşten zengin olmuş bir adama çok ender rastlandığını, altından zengin olanın ise, daha da ender görüldüğünü söylemektedirler. Şili ve Peru'daki altın madenlerinin çoğunun ödediği tüm rantın, bu yirmide bir olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik, altın kaçakçılığının, gümüş kaçakçılığından çok daha fazla yapılıyor olması mümkündür; bu, sadece hacmine oranla çok değerli olması nedeniyle değil, aynı zamanda doğada onun çok özgün koşullarda bulunması nedeniyle

* Bir foot = 30,48 cm.

de, böyledir. Gümüş hemen hiç saf halde bulunmaz, diğer metallerin çoğu gibi genellikle başka bir maddeyle bileşik biçimde bulunur; gümüşü, maliyeti karşılayacak miktarda bileşikten ayırabilmek, çok zahmetli ve uzun işlemlere başvurmadan yapılamaz; bu işlemler de sadece bu amaç için kurulmuş işliklerde yapılabilir. Bu nedenle de gümüş Kralın memurlarının denetimine açıktır. Gümüşün tersine altın ise, hemen her zaman saf halde bulunur. Bazen ufak taş parçaları biçiminde bulunur; çok küçük miktarda ve hemen hemen farkedilemiyecek kum, toprak ve başka madde parçacıklarıyla karışık halde bulunurken bile, çok küçük miktarda civaya sahip herhangi bir kişi, herhangi bir evde yürütebileceği çok kısa ve basit bir işlemle, altını bu diğer parçacıklardan ayırabilmektedir. Bu yüzden Kralın gümüşten aldığı vergi düzenli ödenmiyorsa, altından alınan verginin daha da kötü ödeniyor olması büyük olasılıktır; rant bileşeni de, altın fiyatında gümüş fiyatından çok daha küçük bir pay oluşturmaktadır.

Değerli metallerin satılabileceği en düşük fiyat ya da oldukça uzun bir süre için karşılığında mübadele edilebilecekleri diğer malların en düşük miktarı, tüm diğer malların en düşük ortalama fiyatını belirleyen aynı esaslar tarafından ayarlanmaktadır. Genel olarak yatırılması gereken mal-mevcudu, yani bu değerli metalleri madenden pazara getirmek için tüketilmesi gereken yiyecek, giyecek ve barınak, bu fiyatı belirler. Fiyatın, en azından ortalama kârıyla birlikte mal-mevcudunu yerine koymaya yeterli düzeyde olması gerekmektedir.

Bununla birlikte bu metallerin en yüksek fiyatının kaçınılmaz olarak, bu metallerin fiili kıtlığı ya da bolluğunun dışında hiçbir şeyle, belirlenmediği anlaşılmaktadır. Bu fiyat, hiçbir kıtlığın daha yukarı çıkaramadığı kömür fiyatını odun fiyatının belirlemesi gibi, aynı biçimde, başka herhangi bir metanın fiyatıyla belirlenmemektedir. Altın kıtlığını belirli bir ölçüde arttırın, küçük bir altın parçası elmastan daha fazla değerlenebilir ve diğer malların çok daha büyük bir miktarıyla mübadele edilebilir.

Bu metallere duyulan talep, biraz yararlı olmalarından biraz da güzelliklerinden ileri gelmektedir. Demiri bir yana bırakırsanız, bu metaller belki herhangi bir başka metalden daha yararlıdır. Daha az paslanıp, daha az kirlendikleri için, çok daha kolay bir biçimde temiz tutulabilirler; sofra ya da mutfak takımları bunlardan yapılınca, çoğunlukla bu yüzden daha bir istenir olurlar. Gümüş bir çaydanlık, kurşun, bakır ya da kalay çaydanlıktan daha temizdir; aynı özellik nedeniyle altın bir çaydanlık, gümüşten de daha iyidir. Bununla birlikte bu iki metalin başlıca üstünlüğü, bunları giysi ve mobilya süsü olmaya özellikle elverişli kılan güzelliklerinden kaynaklanmaktadır. Hiçbir boya ya da renk, altın yaldızda bulunan o muhteşem rengi veremez. Güzelliklerinden doğan üstünlükleri, kıt oluşları nedeniyle daha da artar. Zengin kişilerin büyük bir bölü-

münün zenginlikten aldıkları başlıca zevk, zenginliğin önlerinde resmî geçit yapmasıdır; kendilerinden başka hiç kimsenin sahip olmadığı ayırdedici refah belirtilerine sahip olduklarını gösterdikleri zaman, sadece o zaman, bu zevk son noktasına erişir. Onlara göre herhangi bir ölçüde yararlı ya da güzel olan bir nesnenin üstünlüğü, o nesnenin kıt bulunmasıyla ya da kendilerinden başka hiç kimsenin ödeyemiyeceği oldukça önemli miktarda emek kullanımı gerektirmesiyle büyük ölçüde artar. Bu gibi nesneleri, çok daha güzel ve yararlı, ancak daha sıradan nesnelerden daha yüksek fiyata satınalmaya hazırdırlar. Bu yararlılık, güzellik ve az bulunma nitelikleri, bu metallerin yüksek fiyatının, yani her yerde mübadele edilebilecekleri büyük miktardaki başka malların ana temelidir. Bu değer, bu metallerin para olarak kullanılmasının da öncüsü olmuştur; ama bu değer, bu metallerin para olmalarına bağlı değildir; bu metalleri para olarak kullanıma elverişli kılan da, bu niteliktir. Ancak, bu metallerin para olarak kullanımı, yeni bir talep doğurarak ve başka bir durumda kullanıma sokulacak olan miktarı azaltarak, sonradan onların değerini bulundukları yerde tutmaya ya da yükseltmeye katkıda bulunmuş olabilir.

Değerli taşlara duyulan talep, tümüyle güzelliklerinden kaynaklanır. Bunların süs olmaktan başka bir yararı yoktur; güzelliklerinin üstünlüğü ise, kıt bulunmaları ya da madenden çıkarılmalarının güçlüğü ve masraflı olması nedeniyle daha da artar. Böylece, çoğu durumlarda ücretler ve kâr, bu taşların yüksek fiyatının hemen tümünü oluştururlar. Rantın bu fiyattaki payı çok küçüktür; çoğu kez hiç payı yoktur; sadece en verimli madenler önemlice bir rant ödeyebilir. Kuyumcu Tavernier, Golsonda ile Viziapour'daki elmas madenlerini gezdiğinde, ona, madenlerin yararına işletildiği o ülkenin yöneticisinin, en büyük ve en güzel taş çıkaranların dışındaki tüm madenlerin kapatılmasını emretmiş olduğunu söylemişler. Diğer elmas yataklarının, sahiplerince işletilmeye değer görülmedikleri anlaşılmaktadır.

Hem değerli taşların hem de değerli metallerin fiyatı, bütün dünyada en verimli madendeki fiyata göre düzenlendiğinden, bu iki madenden birinin sahibine getirebileceği rant, madenin mutlak verimliliğine oranla değil, göreli verimliliği denilebilecek verimliliğine, yani aynı türden madenler üzerindeki üstünlüğüne, oranladır. Potosi'dekiler Avrupa'dakilerden ne ölçüde üstünse, Potosi'dekilerden de o kadar üstün yeni madenler bulunacak olsa, gümüşün değeri, Potosi ocaklarını bile işletmeye değmez kılacak ölçüde düşebilir. İspanyol Batı Hint Adaları'nın bulunmasından önce, Avrupa'daki en verimli madenler, şimdi Peru'daki en zengin madenlerin sahiplerine ödedikleri büyük rant kadar rant getirmiş olmalıdırlar. O dönemde gümüş miktarı çok daha az olmakla birlikte, diğer malların eşit miktarıyla mübadele edilmiş ve maden sahibinin payı eşit miktarda emek, ya da meta satınalması veya hükmedebilmesi olanağını ken-

disine vermiş olabilir. Hem ürünün, hem de rantın değeri, yani hem halka hem de maden sahibine getirdikleri gerçek gelir aynı olmuş olabilir.

En zengin değerli metal ya da değerli taş madenlerinin dünya zenginliğine çok az bir katkısı olabilir. Başlıca değeri az bulunmasından kaynaklanan bir ürün, miktarı arttıkça zorunlu olarak değerini yitirir. Bir yemek takımı ve diğer lüks giysi ve mobilya süsleri, daha az emek miktarıyla, ya da daha az meta miktarıyla satınalınabilirler; bu bolluktan dünyanın edinebileceği biricik yarar da bundan ibaret kalır.

Yerüstündeki mülklerde durum tersidir. Bunların hem ürünlerinin hem de rantlarının değeri, göreli verimliliklerine değil mutlak verimliliklerine oranladır. Belirli bir miktar yiyecek, giyecek ve barınacak malzeme üreten toprak, her zaman belli sayıda kişiyi besler, giydirir, barındırır; toprak sahibine düşen pay ne olursa olsun, bu pay, ona, bu kişilerin emeği üzerinde ve bu emeğin kendisine sağlayacağı metalar üzerinde, her zaman, bu pay oranında bir hükmetme gücü verir. En çorak toprakların değeri, çevresindeki en verimli toprakların değeriyle düşmez. Tam tersine, genellikle artar. Verimli toprakların beslediği büyük halk yığınları, çorak toprağın çoğu ürününe, bu ürünün, geçindirebileceği kişiler arasında hiçbir zaman bulamıyacağı bir pazar sağlar.

Yiyecek üreten toprağın verimliliğini artıran şey neyse, bu, sadece iyileştirilmiş olan toprakların değerini artırmakla kalmaz, ürünleri için yeni talepler yaratmakla, daha birçok başka toprağın değer kazanmasına da katkıda bulunur. Toprağın iyileştirilmesi nedeniyle birçok kimsede kendilerinin tüketebileceğinden daha fazla olan besin bolluğu; hem değerli metallerle değerli taşlara, hem de diğer giysi, barınak, mobilya gibi gereksinimlere ya da süslere duyulan talebin en büyük nedenidir. Yiyecek, sadece, dünya zenginliklerinin başlıcasını oluşturmakla kalmaz, diğer birçok zenginlik çeşitinin de değerlerinin başlıca bölümünü sağlayan, yine yiyeceğin bolluğudur. İspanyollar tarafından bulundukları dönemde Küba ve St. Domingo'nun yoksul insanları, saçlarına ve elbiselerinin birtakım yerlerine süs olarak küçük altın parçaları takıyorlardı. Onlara, bizim çakıl taşlarının biraz güzellerine verdiğimiz kadar değer verip, dolayısıyla toplama zahmetine değer buldukları, ancak onları isteyen bir kişiye vermemezlik edecek kadar değerli saymadıkları anlaşılmaktaydı. Çok değerli bir armağan sunuyormuş gibi görünmeden, bunları, kendilerinden ilk istenildiğinde yeni misafirlerine veriyorlardı. İspanyolların bunları elde etmek için çılgına döndüklerini görünce şaşırdılar; herhangi bir yerde, kendilerinde hep kıt olan yiyeceğin, birçok kişide bu ölçüde fazla olduğu bir ülkenin bulunabilmesini ve bu kişilerin, o pırıldayan parçacıkların çok küçük bir miktarına karşılık bir aileyi topluca, yıllarca besleyecek yiyecek ver-

mesini akılları almadı. Eğer bunu anlayabilmeleri sağlansaydı, İspanyolların altın tutkusu onları şaşırtmazdı.

— III —

Her Zaman Rant Getiren Ürün Türleriyle, Bazen Rant Getiren Bazen Getiremeyen Ürün Türlerinin Değerleri Arasında Görülen Oran Değişmeleri Üstüne

Toprağı, iyileştirmenin ve ekip-biçmenin artmasına bağlı olarak gıda maddelerinin bollaşması, yiyecek dışında başka bir alanda kullanılabilecek ya da süs olarak yararlanılabilecek toprak ürünlerinin tek tek hepsine duyulan talebi zorunlu olarak arttırmak durumundadır. Bu nedenle tüm ilerleme sürecinde bu iki ayrı tür ürünün karşılıklı değerleri arasında sadece tek bir değişme olması beklenebilir. Bazen rant getirip bazen getirmeyen ürün türününün değerinin, her zaman rant getiren ürün türüne oranla, sürekli olarak yükselmesi gerekir. Çalışma hayatı ve zenaatler geliştikçe, giyinme ve barınma malzemelerinin, topraktaki yararlı fosillerle metallerin, değerli madenlerle değerli taşların giderek daha da istenir olması, giderek daha çok ve daha çok miktarda yiyecekle mübadele edilmesi ve giderek daha çok pahalılaşması gerekir. Nitekim çoğu kez, bu nesnelerin birçoğu için durum böyle olmuştur; bazı raslantılar belli birkaç halde bu nesnelerden bazılarının arzını talepten daha büyük bir oranda arttırmasaydı, bu nesnelerin tümünün durumu, her koşulda, böyle olurdu.

Örneğin, bir malta taşı ocağının değeri, çevresinde nüfusun ve ilerlemenin artmasıyla zorunlu olarak artacaktır, özellikle de bu, o çevredeki tek ocaksa. Ancak, bin millik bir çevre içinde bir başka ocak bulunmasa bile, bir gümüş madeninin değerinin, bulunduğu ülkenin gelişmesiyle birlikte yükselmesi gerekmez. Bir malta taşı ocağından çıkan ürünün pazarı, bu ocağın çevresinden birkaç mil öteye pek geçmemektedir; bu ürüne duyulan talebin de, genellikle o ufak çevrenin nüfusu ve gelişimi oranında olması gerektir. Oysa bir gümüş ocağının ürününün pazarı, dünyanın bilinen heryerine uzanabilir. Bu nedenle, dünya genel olarak ilerlemiyorsa ve nüfusu artmıyorsa, gümüş talebi, gümüş ocağına yakın büyük bir ülkenin ilerlemesi sonucunda bile, hiç de artmayabilir. Dünya genel olarak gelişiyor olsa ve bu gelişme sürecinde eskiden bilinenlerden çok daha verimli yeni madenler bulunduğunda, gümüş talebi zorunlu olarak artsa bile, gümüş arzı o kadar büyük bir oranla artabilir ki, gümüşün gerçek fiyatı ağır ağır düşebilir; yani herhangi bir belli miktarı, örneğin bir pound ağırlığında gümüş, giderek daha az ve daha az emek miktarı satınalabilir ya da o miktar eme-

ğe hükmedebilir veya emekçinin başlıca geçim maddesi olan tahılın giderek azalan bir miktarıyla mübadele edilebilir.

Gümüş için varolan büyük pazar, dünyanın ticaretçi ve uygar olan bölgesidir.

Genel gelişme sürecinde bu pazarın talebi artarken, piyasaya sürülen gümüş aynı oranda artmazsa, gümüş değeri tahıl değerine oranla giderek artacaktır. Belli bir miktar gümüş, giderek artan miktarda tahılla mübadele edilecektir; bir başka deyimle, tahılın para cinsinden ortalama fiyatı giderek düşecektir.

Tersine, piyasaya sürülen miktar, herhangi bir raslantı sonucu, üstüste yıllar boyunca talepten daha büyük bir oranda artarsa, gümüş giderek ucuzlayacaktır; bir başka deyimle, tarımdaki tüm gelişmelere karşın tahılın para cinsinden ortalama fiyatı giderek daha pahalılaşacaktır.

Öte yandan, piyasaya sürülen metal, yaklaşık taleple aynı oranda artacak olursa, o metal yaklaşık aynı miktar tahıl satınalmayı ya da o miktar tahıl ile mübadele edilmeyi sürdürecektir; tüm gelişmelere karşın, tahılın para cinsinden ortalama fiyatı da, yaklaşık aynı düzeyde kalacaktır.

Gelişme sürecinde ortaya çıkabilecek olayların mümkün olan tüm kombinezonlarını, bu yukarıdaki üç durum karşılıyor gibidir; günümüzden önceki dört yüzyıl boyunca hem Fransa'da hem de Büyük Britanya'da görülen gelişmelere bakarak bir yargıya varılabilirse, bu değişik üç durumun da Avrupa piyasasında ortaya çıktığı, üstelik benim yukardaki sıralamamın yaklaşık aynı biçimde gerçekleştiği söylenebilir.

SON DÖRT YÜZYIL SÜRESİNCE GÜMÜŞ DEĞERİNDEKİ DEĞİŞMELER ÜSTÜNE EK

Birinci Dönem

1350 yılı ve ondan az önceleri, İngiltere'de bir quartr buğdayın ortalama fiyatının, bugünkü paramızla yirmi shilling eden, Darphane tartısıyla dört ons gümüşten daha düşük olmadığı anlaşılıyor. Yavaş yavaş buğday fiyatının, şimdiki paramızla on shilling değerinde iki ons gümüşe düştüğü görülmektedir. XVI. yüzyıl başında buğdayın bu fiyattan hesaplandığını biliyoruz, 1570 e kadar da böyle hesaplanmasının sürdüğü anlaşılmaktadır.

III. Edward'ın yirmibeşinci yılı olan 1350 de *İşçiler Tüzüğü* (Statute of Labourers) diye adlandırılan yasa çıkarılmıştır. Bu yasanın önsözünde, patronlarından aldıkları ücretleri yükseltmeye çalışan hizmetkârların küstahlığından çok yakınılmaktadır. Bu nedenle bu yasa, tüm hizmetkârlarla işçilerin Kral'ın yirminci hükümdarlık yılı ile bundan önceki dört yıl içinde almaya alışık oldukları ücret ve

üst-başla* (o dönemde üst-baş sadece giyecek değil gıda maddelerini de karşılıyordu) yetinmelerini; buna bağlı olarak üst-baş'a dahil buğdayın, hiçbir yerde, bir bushel'i on penny'den fazla hesaplanmamasını ve hizmetkârlara buğdayı ya da parayı verme seçiminin her zaman patronun isteğine bağlı olduğunu emretmektedir. Hizmetkârların bunu yaygın gıda üst-başı olarak kabule zorlanmaları için özel bir yasaya gerek duyulduğuna göre, III. Edward'ın yirmibeşinci hükümdarlık yılında bir bushel buğdayın on penny olması çok normal bir buğday fiyatı (very moderate price) sayılmaktaydı; bu yasadan on yıl önce, yani yasanın sözünü ettiği Kral'ın onaltıncı hükümdarlık yılında da bu fiyat makul bir fiyat (reasonable price) sayılmaktaydı. Ancak, III. Edward'ın onaltıncı hükümdarlık yılında, bugünkü paramızla yaklaşık yarım crown değerindeki on penny'de Darphane tartısıyla yarım ons gümüş vardı. Bu nedenle o dönemde altı shilling sekiz penny'nin, günümüzde yaklaşık yirmi shilling'e eşit, Darphane tartısıyla dört ons gümüşe denk olduğu, bunun da sekiz bushel ağırlığındaki bir quartr buğdayın normal fiyatı kabuledildiği anlaşılmaktadır.

Bu yasa, o dönemlerde normal sayılan tahıl fiyatının ne olduğunu; tarihçilerin ve diğer yazarların genellikle olağanüstü pahalılığı ya da ucuzluğu nedeniyle kayda geçirdikleri ve bu yüzden ortalama fiyatın ne olduğu üzerinde bir yargıya varmanın güç olduğu bazı özel yıllardaki fiyatlardan kesinlikle daha iyi belirten bir kanıttır. Üstelik XIV. yüzyıl başıyla ondan az önceleri, buğdayın yaygın fiyatının, quartr başına dört ons gümüşten düşük olmadığına, diğer tahılların da bu oranda olduğuna inanmak için başka nedenler de vardır.

1309 da Canterbury'deki St. Augustine manastırının başkanı Ralph de Born vazifeye başladığı gün bir ziyafet vermişti; William Thorn bu ziyafetteki yemek listesinin yanısıra, birçok yiyeceğin fiyatlarını da saklamıştır. Bu ziyafette, birinci olarak, bir quartr'ı yedi shilling iki penny, bugünkü paramızla yaklaşık yirmibir shilling altı penny değerinde, elli üç quartr buğday ondokuz pound'a malolmuş; ikincisi, bir quart'ı bugünkü paramızla onsekiz shilling eden altı shilling tutarında toplam ellisekiz quartr biralık arpa onyedi pound on shilling tutmuş; üçüncüsü, bir quartr'ı dört shilling, bugünkü paramızla oniki shilling eden, yirmi quartr yulaf ise, dört pound'a malolmuştur. Burada, biralık arpa ve yulaf fiyatlarının, buğday fiyatıyla aralarında bulunan ortalama oranda varolan fiyattan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bu fiyatlar, olağanüstü pahalılıkları ya da ucuzlukları nedeniyle kayda geçirilmemişlerdir. Sadece ihtişamıyla ünlü olan bir ziyafette tüketilen büyük miktarda tahıla, fiili olarak ödenen fiyat olarak rastgele kayda geçirilmişlerdir.

* üstbaş (livery).

III. Henry'nin ellibirinci hükümdarlık yılı olan 1662 de, *Ekmek ve Hafif Bira Narhı* adını taşıyan eski bir yasa yeniden canlandırılmıştı; Kral, yasanın önsözünde, bu yasanın, bir zamanlar İngiltere Krallığı yapmış bulunan dedeleri tarafından yürürlüğe koyulduğunu söylemektedir. Bu nedenle, büyük bir olasılıkla, bu yasa, en azından Kral'ın büyükbabası II. Henry'nin dönemi kadar eskidir; hatta Fetih* dönemini bile kapsayacak kadar eski olabilir. Yasa, ekmek fiyatını, bir quartr buğday fiyatının düzeyine göre, o dönemin parasıyla bir shilling'den yirmi shilling'e kadar olmak üzere tespit etmektedir. Ancak, bu tür yasalarda, genellikle orta fiyattan (middle price) hem yukarı doğru, hem de aşağı doğru olan tüm sapmaların da aynı özenle hükme bağlandığı kabul edilir. Demek ki, bu varsayıma göre bu yasa ilk çıkarıldığı zaman, bugünkü paramızla yaklaşık otuz shilling'e eşit olan, içinde Darphane tartısıyla altı ons gümüş bulunduran on shilling, bir quartr buğdayın orta fiyatı sayılıyor olsa gerektir. III. Henry'nin ellibirinci hükümdarlık yılında da bu orta fiyat aynı kalmış olmalıdır. Bu yüzden orta fiyatın, yasanın saptadığı en yüksek ekmek fiyatının üçte birinden daha düşük olmadığını yani o dönemin parasıyla dört Darphane ons'u gümüş ağırlığındaki altı shilling sekiz penny'den aşağı olmadığını varsayarsak, pek de yanılmış olmayız.

Bunlara bağlı olarak, bu çeşitli kanıtlardan XIV. yüzyıl ortalarıyla bundan da epey eski dönemde, bir quartr buğdayın ortalama veya alışılmış fiyatının, Darphane tartısıyla dört ons gümüşten daha az olamıyacağı yargısına varmak için birtakım gerekçelerimiz var gibi görünmektedir.

Yaklaşık XIV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyıl başına kadar, buğdayın makul ve normal fiyat diye adlandırılan, yani ortalama veya alışılmış fiyatının yavaş yavaş yukarıdaki fiyatın yarısına kadar düştüğü ve sonunda bugünkü paramızla yaklaşık on shilling'e eşit olan, hemen hemen iki Darphane ons'u ağırlığında gümüş fiyatına kadar indiği anlaşılmaktadır. 1570 e kadar da bu fiyat üzerinden hesaplanması sürmüştür.

Northumberland'in beşinci kontu Henry'nin 1512 de tuttuğu ev harcamaları defterinde iki ayrı buğday hesabı vardır. Bunların birinde bir quartr buğday altı shilling sekiz penny'den hesabedilmişken, diğerinde sadece beş shilling sekiz penny üzerinden hesaplanmıştır. 1512 de altı shilling sekiz penny'de Darphane tartısıyla sadece iki ons gümüş vardı, bu, bugünkü paramızla on shilling'e eşittir.

III. Edward'ın yirmi beşinci hükümdarlık yılından Elizabeth hükümdarlığının başlangıcına kadar geçen ikiyüz yıldan fazla bir süre içinde çıkan birçok değişik yasalardan anlaşıldığına göre, altı shil-

* İngiltere'nin Normanlar tarafından fethedildiği yıl olan 1066.

ling sekiz penny, buğdayın normal ve makul fiyatı diye adlandırılan, yani ortalama veya alışılmış fiyatı olmakta devam etmiştir. Oysa, bu nominal tutarın içerdiği gümüş miktarı, bu dönem boyunca gümüş parada yapılan bazı düzenlemelere bağlı olarak sürekli azalmaktaydı. Ancak, gümüş değerindeki artış, aynı nominal tutarın içerdiği gümüş miktarındaki azalmayı, o döneme gelinceye kadar karşıladığı için, yasa koyucunun bu koşulu kaydetmeğe değmez gördüğü anlaşılıyor.

Böylece 1436 da, buğdayın fiyatı altı shilling sekiz penny kadar düşük olduğunda, herhangi bir izin almadan buğday ihraç edilebileceğine ilişkin bir hüküm konmuştur; 1463 de ise, bir quartr buğdayın fiyatı altı shilling sekiz penny'den yukarı olmadıkça, buğday ithal edilemiyeceği hükmü konulmuştur. Yasa koyucu, fiyat bu kadar düşük olduğunda ihracat yapmakta bir sakınca olamıyacağını, fiyat yukarı fırlayınca ise ithalâta izin verilmesinin tedbirlice olacağını düşünmüştür. Bu yüzden, bugünkü paramızla onüç shilling dört penny'nin (III. Edward döneminde aynı nominal tutarın içerdiğinden üçte bir eksik) içerdiği kadar gümüş içeren altı shilling sekiz penny, o dönemlerde buğdayın normal ve makul diye nitelenen fiyatı sayılmıştır.

1554 de Philip ile Mary'nin birinci ve ikinci yönetim yılında çıkan yasayla ve 1558 de Elizabeth'in birinci yönetim yılında çıkartılan yasayla, bir quartr buğdayın fiyatı altı shilling sekiz penny'i geçince, buğday ihracatı yine aynı biçimde yasaklandı, bu altı shilling-sekiz penny'de, günümüzdeki aynı nominal tutarda paranın içerdiğinden iki penny değerinde daha fazla gümüş bulunmuyordu. Ancak, çok geçmeden anlaşıldı ki, fiyatı bu kadar düşünceye kadar buğday ihracını önlemek, gerçekte bu ihracatı tümüyle yasaklamak demekti. Bu yüzden 1562 de Elizabeth'in beşinci hükümdarlık yılında çıkarılan yasayla, bir quartr buğdayın fiyatı on shilling'i geçmedikçe bazı limanlarda buğday ihraç edilmesine izin verildi; on shilling'de, günümüzde buna eşit nominal tutarın içerdiği kadar gümüş bulunuyordu. Buna bağlı olarak o dönemde bu fiyat, buğdayın normal ve makul fiyatı sayılmaktaydı. Bu fiyat, 1512 yılına ait Northumberland harcama defterinde bulunan hesaba yaklaşık uymaktadır.

Fransa'da ortalama tahıl fiyatının, aynı biçimde XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl başında, bu iki yüzyıldan önceki ikiyüz yılda olduğundan çok daha düşük olduğu, hem Bay Duprè de St. Maur, hem de tahıl politikası hakkındaki Makalenin titiz yazarı tarafından kaydedilmiştir. Aynı dönemde buğday fiyatı, büyük bir olasılıkla Avrupa'nın çoğu yerinde aynı biçimde düşmüştü.

Gümüş değerinde tahıl değerine oranla görülen bu yükselme, ya piyasaya sürülen miktarın bu dönemde eskisi gibi kalmasına karşın, toprağın iyileştirilmesine ve gelişmesine bağlı olarak bu meta-

le duyulan talebin artmasından; ya da talep eskisi gibi kalmakla birlikte o dönemde dünyada bilinen madenlerin çoğu iyice tüketildiği ve buna bağlı olarak da bunları işletme gideri çok arttığı için arzın giderek azalmasından; ya da biraz birinci biraz ikinci koşuldan kaynaklanmıştır. Onbeşinci yüzyıl sonuyla onaltıncı yüzyıl başında, Avrupa'nın birçok bölgesinde, daha önceki birkaç yüzyıl boyunca varolana kıyasla, daha kurumlaşmış bir yönetim biçimine doğru gidilmekteydi. Güvenliğin artışı, çalışmayı ve gelişmeyi doğal olarak artırdığı gibi zenginlerin çoğalması da, değerli madenlerle diğer lüks ve süs eşyalarına duyulan talebi doğal olarak arttırır. Daha büyük bir yıllık ürün dolaşımı, daha çok miktarda madeni para gerektirir; daha çok sayıda zengin, daha fazla gümüş tabak ve gümüş süse gerek duyar. Avrupa pazarına o dönemde gümüş sağlayan ocakların büyük bölümünün tükendiğini, işletilmelerinin ise daha da pahalılaştığını varsaymak da doğal olacaktır. Bu ocaklardan çoğu Romalılar döneminden beri işletilmekteydi.

Bununla birlikte eski çağlarda metaların fiyatları üzerine yazmış olanlardan çoğu Fetih'den, belki de Julius Sezar'ın işgalinden Amerika'daki madenlerin bulunuşuna gelinceye kadar, gümüş değerinin sürekli düştüğü görüşündedirler. Bu yazarların, bir yandan, hem tahıl hem de işlenmemiş toprak ürünlerinin fiyatları üzerinde yaptıkları gözlemler; öte yandan da, zenginliğin artması sonucu her ülkede doğal olarak gümüş miktarının büyüdüğü, dolayısıyla gümüş değerinin düştüğü biçimde halk arasında yaygın olan görüş nedeniyle bu yargıya vardıkları anlaşılmaktadır.

Tahıl fiyatlarına ilişkin gözlemlerinde üç farklı nedenin, bu yazarları, genellikle yanlış yola saptırdığı görülmektedir.

Birincisi, eski çağlarda hemen bütün rantlar aynî olarak, belli miktar tahıl, hayvan, kümes hayvanı v.s. biçiminde ödenirdi. Yine de, toprak sahibinin kiracıdan yıllık ödemeyi aynî olarak ya da bunun yerine belli bir miktar para olarak istemeyi şart koştuğu durumlar, bazen görülürdü. Aynî ödemenin belirli bir miktar paraya bu biçimde çevrildiği fiyata, İskoçya'da bedele çevirme fiyatı (conversion price) adı verilmektedir. Aynî olarak ya da para olarak rantı kabul etmek, toprak sahibinin iradesinde olduğu için, kiracının güvencesi açısından bedele çevirme fiyatının ortalama piyasa fiyatının üstünde değil de, altında olması zorunludur. Gerçekten de, birçok bölgede bedele çevirme fiyatı, bu fiyatın yarısından daha fazla değildir. İskoçya'nın çoğu yerinde bu adet, kümes hayvanları üzerinde; bazı yerlerinde ise, besi hayvanları üzerinde hâlâ sürmektedir. Resmî fiyat belirleme yöntemi son vermiş olmasaydı, bu adet belki tahıl üzerinde de sürerdi. Bu yöntemle, değişik tahıl türlerinin ve bu türlerin herbirinin farklı kalitelerinin hepsinin ortalama fiyatı ile, her ayrı County'de fiili piyasa fiyatına göre mahkeme takdiriyle yıllık fiyat tespitleri yapılıyordu. Tahıl rantının herhangi sabit bir fiyat yerine, her yıl resmî olarak belirlenmiş fiyat üzerinden

bedele çevrilmesi -bu işlemi böyle adlandırıyorlar- kiracı için yeterince güvenceli, toprak sahibi için de çok daha elverişlidir. Ancak, eski çağlardaki tahıl fiyatlarını derleyen yazarların, İskoçya'da bedele çevirme fiyatı denilen fiyatı, yanılarak, fiili piyasa fiyatı sandıkları anlaşılmaktadır. Fleetwood, bu yanılgıya düştüğünü bir keresinde belirtmektedir. Ancak, kitabını özel bir amaçla yazdığından, bu bedele çevirme fiyatını onbeş kez yazdıktan sonra, doğruyu söylemeyi uygun görmüştür. Bu fiyat, bir quartr buğday için sekiz shilling'dir. Onun başlangıç olarak aldığı 1423 yılında, sekiz shilling'de, bugün onaltı shilling'imizde bulunan aynı miktar gümüş vardı. Kitabındaki bitiş yılı olan 1562 yılında ise, sekiz shilling'de bulunan gümüş, bugün aynı nominal tutarda bulunan gümüşden fazla değildir.

İkincisi, bazı eski narh yasalarının, tembel yazıcılar tarafından bazen özensiz biçimde kopyeleri çıkarıldığı, bazen de yasa koyucu tarafından doğrudan doğruya öyle yazılmış olduğu için, bu yazarlar yanılmıştır.

Eski narh yasalarının, her zaman buğday ve arpa fiyatı en düşükken, ekmek ve hafif bira fiyatının ne kadar olması gerektiğini belirlemekle başladığı; sonra da bu iki tür tahılın giderek bu en düşük fiyatın üstüne çıkıp yükselmesi sonucu, ekmek ve hafif bira fiyatlarının ne olması gerektiğini belirlemeyi sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Ama bu eski yasaların örneğini çıkaranlar, genellikle ilk üç ya da dört en düşük fiyata ilişkin düzenlemeyi kaydetmeyi yeterli bulmuşlar; böylece emeklerinden tasarruf ederek, öyle sanıyorum ki, tüm yüksek fiyatlarda hangi oranın gözetilmesi gerektiğini, yazdıklarının göstermeye yeteceği yargısına varmışlardır.

Böylece III. Henry'nin 51. hükümdarlık yılında konulan ekmek ve hafif bira narhı, o zamanın parasıyla, bir quartr buğdayın bir shilling'den yirmi shilling'e kadar değişik fiyatlarına göre ekmek fiyatını düzenlemiştir. Ancak, yasaların, Bay Ruffhead basımından önceki farklı basımlarından çıkarılan kopyalarda, yazıcılar, hiçbir zaman bu düzenlemenin oniki shilling'lik fiyattan sonraki bölümünü kayda geçirmemişlerdir. Bu nedenle bu noksan yasa örneklerinin yanılttığı bazı yazarlar, çok doğal olarak, bugünkü paramızla onsekiz shilling tutan orta fiyatın, yani bir quartr buğday başına altı shilling'in, o dönemde buğdayın ortalama ya da alışılmış fiyatı olduğu sonucuna varmışlardır.

Yaklaşık aynı dönemde çıkarılan Tumbrel* ve Pillory** yasasında, hafif biranın fiyatı, arpa fiyatındaki her altı penny'lik artışa göre, quartr başına iki shilling'den başlayıp dört shilling'e kadar olmak üzere düzenlenmiştir. Öte yandan bu dört shilling'in, o dönemde arpanın, her zaman çıkabileceği en yüksek fiyat sayılmadığını, fiyatlar ister daha yüksek, ister daha düşük olsun bu yukarıdaki fiyatların

* Tumbrel: Suçlu görülen kadınlarla, hile yapan esnafın bağlanıp suya daldırıldığı bir tür tekerlekli iskemle.

** Pillory: Suçluların ellerinin ve başının geçirilip kilitlendiği bir tür tahta ceza direği.

sadece tüm diğer fiyatlarda gözetilmesi gereken orana örnek olarak verildiğini bu yasanın son sözlerinden çıkarabiliriz: «et sic deinceps crescetur vel diminuetur per sex denarios.» Bu cümle oldukça karışık olmakla birlikte, anlamı yeterince açıktır: «hafif biranın fiyatı, bu biçimde, arpa fiyatındaki her altı penny'lik yükseliş ya da düşüşe göre arttırılacak ya da düşürülecektir.» Bu yasa yazılırken, yasa koyucunun kendisinin de, diğer yasaların kopyasını çıkaranların yaptığı kadar kayıtsız davrandığı anlaşılmaktadır.

Eski bir İskoç hukuk kitabı olan Regiam Majestatem'in eski bir elyazmasında, ekmek fiyatının, İngiliz quartr'ının yaklaşık yarısı ağırlığında olan bir İskoç böll'u başına on penny'den üç shilling'e kadar olmak üzere, buğdayın bütün farklı fiyatlarına göre düzenlendiği bir narh yasası bulunmaktadır. Bu narhın koyulduğu varsayılan dönemde, üç İskoç shilling'i, bugünkü paramızla yaklaşık dokuz İngiliz shilling'ine eşittir. Bay Ruddiman'ın bundan çıkarak, üç shilling'in o dönemlerde buğdayın eriştiği en yüksek fiyat olduğu; on penny'nin, bir shilling'in ya da en fazla iki shilling'in buğdayın ortalama fiyatları olduğu sonucuna vardığı anlaşılmaktadır. Oysa el yazmasını inceleyince, bütün bu fiyatların, buğday ve ekmek fiyatları arasında gözetilmesi gereken orana örnek olarak yasaya konulduğu açıkça görülmektedir.[1] Bu yasanın son cümlesi şudur: «reliqua Judicabis secundum prescripta habendo respectum ad pretium bladi.» «Bunun dışındaki durumlarda, tahıl fiyatını gözönünde tutarak, yukarıda yazılanlara göre karar vereceksiniz.»

Üçüncüsü, bu yazarların, çok eski çağlarda bazen, buğdayın satılmış olduğu çok düşük fiyat nedeniyle de yanıldıkları; buğdayın o dönemdeki en düşük fiyatının, sonraki dönemlerdekinden çok aşağıda olduğuna göre, ortalama fiyatının da, aynı biçimde çok daha düşük olması gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Oysa o eski çağlarda, buğdayın en yüksek fiyatının ve en düşük fiyatının, sonraki dönemlerde hiç görülmedik ölçüde yüksek ve düşük olduğunu da anlayabilirlerdi. Örneğin 1270 de Fleetwood, bir quartr buğday için bize iki fiyat bildirmektedir. Bunlardan birincisi, bugünkü paramızla ondört pound sekiz shilling'e eşit, dört pound altı shilling'tir; diğeri, bugünkü paramızla ondokuz pound dört shilling'e eşit altı pound sekiz shilling'tir. Bu kadar yüksek fiyatlara, onbeşinci yüzyıl sonu ile onaltıncı yüzyıl başında yaklaşan hiçbir fiyat bulunamaz. Her zaman değişikliğe uğraması mümkün olmakla birlikte, tahıl fiyatı en çok, ticaretin ve iletişimin toptan kesilmesi nedeniyle ülkenin bir yanındaki bolluğun diğer yanındaki kıtlığı gidermesini engellediği kargaşalık ve düzensizlik içindeki toplumlarda değişmektedir. Onikinci yüzyıl ortasından onbeşinci yüzyıl sonuna dek İngiltere'yi yönetmiş olan Plantagenet'lerin saltanatı sırasındaki kargaşa ortamında, bir bölge bolluk içindeyken, bu bölgeden pek uzak

1 Bu yazarın Anderson'un *'Diplomata Scotia'* adlı kitabındaki önsözü.

olmayan bir başka bölgenin ürünü, ya mevsimsel afetlerle ya da bir komşu baronun saldırganlığıyla yokedildiği için, bu bölgenin, açlığın tüm dehşetini yaşıyor olması mümkündü; üstelik bu iki bölge arasında düşman bir lordun toprakları varsa, birinci bölge diğerine en ufak bir yardımda bile bulunamazdı. Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısıyla onaltıncı yüzyıl boyunca İngiltere'yi yönetmiş olan Tudor'ların sıkı idaresi altında ise, hiçbir baron, kamu güvenliğini bozmaya cesaret edecek ölçüde güçlü değildi.

Bu bölümün sonunda, Fleetwood'un 1202 den 1597 ye kadar, bu yıllar da dahil olmak üzere, derlemiş olduğu tüm buğday fiyatları, bunların bugünkü paramızla karşılıkları zaman sırasıyla ve herbiri oniki yılı kapsayan yedi bölüm halinde okuyucuya sunulmuştur. Her bölümün sonunda da okuyucu, o bölümdeki oniki yılın ortalama fiyatını bulacaktır. Bu uzun zaman süresinde seksen seneden ötesinin fiyatlarını Fleetwood derleyemediği için, son oniki yılın tamamlanması dört yıl daha gerektirmekteydi. Bu nedenle Eton Koleji hesaplarından çıkararak 1598, 1599, 1600 ve 1601 yıllarına ait fiyatları ben ekledim. Benim yaptığım tüm ekleme, sadece bu kadardır. Okuyucu, onüçüncü yüzyılın başından onaltıncı yüzyılın ortalarının sonrasına kadar her oniki yılın ortalama fiyatının giderek düştüğünü, onaltıncı yüzyıl sonuna doğru ise yeniden yükselmeye başladığını görecektir. Fleetwood'un derleyebildiği fiyatların, başlıca olağanüstü pahalılık ya da ucuzlukları nedeniyle dikkat çeken fiyatlar olduğu anlaşılmaktadır; ben, bu fiyatlardan herhangi çok kesin bir sonuç çıkarılabileceğini iddia etmiyorum. Bu fiyatlar, buraya kadar hiçbir şey kanıtlamamakla birlikte, benim anlatmaya çalıştığım şeyi doğrulamaktadırlar. Oysa diğer yazarların çoğuyla birlikte Fleetwood'un kendisi de, bütün bu dönem boyunca gümüş miktarının artışı yüzünden gümüş değerinin sürekli azaldığı düşüncesindedir. Kendisinin derlediği tahıl fiyatları, kesinlikle bu görüşe uygun düşmemektedir. Bu fiyatlar, Bay Dupré de St. Maur'un görüşüyle ve benim açıklamaya çalıştığım görüşle tümüyle uyuşmaktadır. Piskipos Fleetwood ile Bay Dupré de St. Maur, geçmiş çağlardaki eşya fiyatlarını diğer yazarlara kıyasla en titiz ve doğru biçimde derledikleri anlaşılan iki yazardır. Kendi görüşleri çok farklı olmakla birlikte, en azından tahıl fiyatıyla ilgili olarak derledikleri gerçek bilgilerin böylesine, tamıtamına birbirini tutması oldukça ilginçtir.

Oysa bu çok eski çağlarda, gümüşün çok büyük değeri olduğu sonucunu, en doğru yargılayabilen yazarlar, tahılın düşük fiyatından değil, diğer bazı işlenmemiş toprak ürünlerinin fiyatlarından çıkarmışlardır. O ilkel çağlarda tahıl bir tür manüfaktür ürünü olduğu için diğer metaların büyük bölümüne oranla çok pahalı olduğu söylenmektedir; bu diğer metalar sözüyle, hayvanı, kümes hayvanı, av hayvanı v.s. gibi birçok manüfaktür ürünü olmayan metanın kastedildiğini sanıyorum. O yoksulluk ve barbarlık çağlarında,

bu metaların tahıla oranla çok ucuz olduğu kuşkusuz doğrudur. Ancak, bu ucuzluk gümüşün değerinin yüksek olması sonucu değil, o metaların değerinin düşük olması sonucudur. Bunun nedeni, o çağlarda gümüşün daha çok miktarda emek satınalabilmesi ya da temsil edebilmesi değildir; bu tür metaların refah ve gelişme dönemlerinde olduğundan daha az miktarda emek satınalacak ya da temsil edebilecek durumda olmasıdır. İspanyol Amerika'sında, gümüş, Avrupa'da olduğundan kesinlikle daha ucuz olsa gerektir; yani, gümüş, çıkarıldığı ülkede, karadan ve denizden uzun bir taşıma gideri, navlun ve sigorta harcamalarıyla getirildiği ülkede olduğundan, daha ucuzdur. Öte yandan bizlere Ulloa'nın aktardığına göre, yakın yıllara kadar yirmibir buçuk İngiliz penny'si, Buenos Aires'de üç-dörtyüz başlık bir sürüden seçilen bir sığırın fiyatıymış. Bay Byron'ın söylediğine göre onaltı İngiliz shilling'i, Şili'nin başkentinde iyi bir atın fiyatıymış. Doğal olarak verimli olan, ancak, büyük bir bölümü işlenmemiş olan bir ülkede sürü, kümes, av hayvanları, v.s. çok küçük bir miktar emekle elde edildiği için, bu metalar da, çok küçük bir miktar emek satınalabilir ya da çok küçük bir miktar emeğe hükmedebilir. Bunların, satıldıkları para cinsinden fiyatlarının düşük olması, orada gümüşün gerçek değerinin çok yüksek olduğunu değil, o metaların gerçek değerinin çok düşük olduğunu göstermektedir.

Hem gümüşün hem de bütün diğer metaların gerçek değer ölçütünün, özel bir meta ya da bir grup meta değil, emek olduğunu her zaman akılda tutmak gerekir.

Hemen hemen boş ya da çok seyrek nüfuslu ülkelerde, sürü, kümes, ev hayvanları, v.s. doğanın kendiliğinden ürünleri olduğu için, doğa bunları, oradaki nüfusun tüketebileceğinden çok daha fazla miktarlarda yetiştirip durur. Bu durumda arz, çoğunlukla talebi aşar. Dolayısıyla toplumun farklı dönemlerinde, farklı gelişme süreçlerinde bu tür metalar, çok farklı miktarlarda emeği temsil ederler ya da çok farklı miktarlarda emeğe denk düşerler.

Toplumun her döneminde, her gelişme sürecinde tahıl, insanın çalışmasının ürünüdür. Her tür çalışmanın ortalama ürünü, ortalama tüketime aşağı yukarı hep uygun düşer; ortalama arz, ortalama taleple aşağı yukarı hep çakışır. Üstelik her farklı gelişme sürecinde aynı toprak ve iklimde eşit miktarda tahıl yetiştirilmesi, ortalama olarak yaklaşık eşit miktarda emek, ya da bununla aynı anlama gelen, yaklaşık eşit miktarda emek fiyatı gerektirir; emeğin üretim gücündeki sürekli artış, toprak ekiminin gelişen koşullarında, başlıca tarım araçları olan sürü hayvanlarının fiyatının sürekli olarak yükselmesiyle az ya da çok dengelenmektedir. İşte bütün bunlardan dolayı, toplumun her döneminde, her gelişme sürecinde, eşit miktarda tahılın eşit miktarda emeği, bir başka işlenmemiş toprak ürününün eşit miktarından çok daha yaklaşık temsil edeceğine ya da eşit miktarda emeğe denk düşeceğine emin olabiliriz. Daha

önce de görüldüğü gibi, tahıl böylece, farklı gelişme ve zenginlik aşamalarının tümünde, bir diğer metadan ya da meta grubundan daha doğru bir değer ölçütüdür. Bu nedenle, bu farklı süreçlerin tümünde gümüşün gerçek değerini, bir başka meta ya da meta grubu ile karşılaştırmak yerine tahıl ile karşılaştırsak, daha doğru bir değerlendirme yapabiliriz.

Üstelik tahıl ya da halkın beğendiği bir diğer günlük bitkisel besin, her uygar ülkede emekçinin başlıca gıdasını oluşturmaktadır. Tarımın yaygınlaşması sonucunda, her ülkenin toprağı, hayvansal gıdadan daha çok bitkisel gıda yetiştirir; emekçi de, heryerde, temel olarak, yenmesi mümkün olan en ucuz ve en bol gıdayla beslenir. En hızlı gelişmekte olan ya da emeğin en yüksek ödüllendirildiği ülkeler dışında kasaplık et, emekçi gıdasının çok önemsiz bir bölümünü oluşturmaktadır; kümes hayvanları daha da küçük bir bölüm oluştururken; av hayvanlarının, emekçinin beslenmesinde hiç yeri yoktur. Fransa'da hatta emeğin Fransa'dan daha iyi ödüllendirildiği İskoçya'da bayramlar ve olağanüstü günler dışında çalışan yoksullar pek et yemezler. Dolayısıyla emeğin para cinsinden fiyatı, emekçinin başlıca besini olan tahılın para cinsinden ortalama fiyatına bağlıdır; kasaplık etin ya da bir başka işlenmemiş toprak ürününün ortalama fiyatına bağlı değildir. Bu nedenle altınla gümüşün gerçek değeri, yani bunların satınalabileceği ya da hükmedebileceği gerçek emek miktarı, kasaplık et ya da işlenmemiş bir başka toprak ürünü miktarından çok tahıl miktarına bağlıdır.

Yine de, o kadar çok sayıda dahi yazar, her ülkede zenginliğin artmasıyla doğal olarak gümüş miktarının arttığı, miktarı arttıkça da değerinin azaldığı yolundaki çok yaygın düşüncenin etkisinde kalmamış olsalardı, tahıl ya da diğer meta fiyatlarına ilişkin bu tür yüzeysel gözlemler, onları belki yanılgıya düşürmezdi. Oysa bu yaygın kanı tümüyle temelsiz görünmektedir.

Herhangi bir ülkede değerli metallerin miktarı iki nedenle artabilir: Birincisi, bu ülkelere o metali sağlayan yatakların artan verimliliği nedeniyle; ikincisi de, halkın zenginliğinin artışı, yıllık emek ürünlerinin artışı nedeniyle. Bu nedenlerden birincisi, değerli metallerin değerindeki düşmeyle kuşkusuz kaçınılmaz biçimde ilgilidir; ikinci nedenin ise, bu değer düşüşüyle hiçbir ilgisi yoktur.

Daha verimli yataklar bulununca, daha fazla miktarda değerli metal pazara getirilir; bunların, karşılığında mübadele edilecekleri yaşam gereksinimleri eskisinin aynı olduğundan, eşit miktarda metalin daha az miktarda meta ile mübadele edilmesi gerektir. Dolayısıyla buraya kadar anlatılanlardan şu çıkmaktadır: Herhangi bir ülkede değerli metal miktarındaki artış, verimli yatakların artışı sonucunda ortaya çıktıkça ,bununla, o metalin değerindeki belli bir düşme arasında kaçınılmaz bir ilişki bulunmaktadır.

Oysa, herhangi bir ülkenin zenginliği arttıkça, yani bir yıllık emeğinin ürünü yavaş yavaş fazlalaştıkça, daha çok miktarda me-

tanın dolaşımı için daha çok miktarda madeni para gerekli olur; üstelik halkın ödeme gücü yeterli olduğu için ve karşılık olarak daha fazla miktarda meta verebileceği için, halk, doğal olarak, giderek çoğalan miktarlarda gümüş eşyalar satınalacaktır. Ellerindeki madeni para miktarı, gereksinim nedeniyle artacaktır; gümüş takımlarının miktarıysa, kibir ve gösteriş nedeniyle ya da güzel heykeller, resimler, tüm diğer lüks ve ıvır-zıvır maddelerin miktarının artmasına neden olan aynı nedenle çoğalacaktır. Ancak; yontucularla ressamların zenginlik ve refah dönemlerinde, yoksulluk ve darlık dönemlerinden daha kötü ödüllendirilmeleri mümkün görünmediği gibi, altınla gümüşe de, aynı biçimde, daha düşük ödeme yapılması mümkün görünmemektir.

Daha verimli altın ve gümüş yataklarının raslantı sonucu bulunmaları, altın ve gümüş fiyatlarını aşağıya çekmedikçe, bu fiyatlar, her ülkenin zenginliğinin artmasıyla doğal olarak yükseldiği gibi, yatakların durumu ne olursa olsun, bu iki metalin fiyatı, doğal olarak, her zaman, zengin bir ülkede, yoksul bir ülkede olduğundan daha yüksektir. Tüm diğer metalar gibi, altınla gümüş de, doğal olarak kendilerine en iyi fiyatın verildiği pazarı ararlar, herşey için en iyi fiyat da, ödeme gücü en yüksek olan ülkede bulunur. Herşey için, eninde sonunda ödenen fiyatın emek olduğu unutulmamalıdır, emeğin eşit biçimde iyi ödüllendirildiği ülkelerde, emeğin para cinsinden fiyatı, işçinin geçimiyle orantılı olacaktır. Altınla gümüşün, yoksul bir ülkeden çok zengin bir ülkede, çok kıt geçim maddeleri bulunan bir ülke yerine geçim maddelerinin çok bol olduğu bir ülkede, daha fazla geçim maddesi miktarı ile mübadele edileceği doğaldır. Eğer bu iki ülke birbirlerine çok uzaksa, aradaki fark çok büyük olabilir; çünkü bu metaller doğal olarak daha kötü pazardan daha iyiye kaçmakla birlikte, ne de olsa, metalleri iki ülkede de yaklaşık aynı fiyat düzeyine getirecek miktarlarda oradan oraya taşımak güç olabilmektedir. Ülkeler birbirine yakınsa, aradaki fark küçük olacaktır, bazen bu fark sezilemez bile; çünkü bu durumda bu metalleri taşımak kolay olacaktır. Çin, Avrupa'nın herhangi bir yerinden çok daha zengindir, Çin'deki ve Avrupa'daki geçim maddesi fiyatları arasındaki fark da çok büyüktür. Çin'de pirinç, Avrupa'nın herhangi bir yerindeki buğdaydan çok daha ucuzdur. İngiltere İskoçya'dan çok daha zengin bir ülkedir; ama bu iki ülkedeki tahılın para cinsinden fiyatları arasındaki fark çok küçüktür, hatta bu fark güçlükle farkedilir. Miktarına ya da ölçeğine göre İskoçya tahılı, genellikle İngiliz tahılından oldukça ucuz gibi görülür ama niteliğine göre kesinlikle biraz pahalıdır. Hemen her yıl İskoçya'ya İngiltere'den büyük miktarlarda tahıl gelir; her meta getirildiği ülkede, geldiği ülkeden genellikle biraz, daha pahalıdır. Bu nedenle İngiliz tahılı İskoçya'da, İngiltere'de olduğundan daha pahalı olsa gerektir; yine de niteliğine ya da o tahıldan yapılacak unun veya kırmanın miktarına ve kalitesine oranla, İskoçya'da, ge-

nel olarak, onunla aynı pazarda rekabete giren İskoçya tahılından daha yüksek fiyata satılamaz.

Çin'deki emek ile Avrupa'daki emeğin para cinsinden fiyatı arasındaki fark, geçim maddelerinin para cinsinden fiyatları arasındaki farktan da büyüktür, çünkü Çin bir duraklama döneminde görünüyorken, Avrupa'nın büyük bir bölümünün gelişme durumunda olması nedeniyle, Avrupa'da emeğin gerçek karşılığı Çin'dekinden yüksektir. Emeğin gerçek karşılığı çok daha düşük olduğu için, İskoçya'da emeğin para cinsinden fiyatı, İngiltere'deki fiyatdan düşüktür; İskoçya daha büyük zenginliğe doğru ilerlemekle birlikte, bu ilerlemesi İngiltere'den çok daha ağırdır. İskoçya'dan yapılan göçlerin sıklığı, İngiltere'den yapılan göçlerin ise daha ender oluşu, iki ülkede emeğe duyulan talebin çok farklı oluşunu yeterince kanıtlamaktadır. Farklı ülkelerde emeğin aldığı gerçek karşılıklar arasındaki oranın, bu ülkelerin o sıradaki zenginlikleri ya da yoksulluklarına göre değil, ülkenin gelişen, duraklayan ya da gerileyen koşullarına bağlı olarak, doğal biçimde ayarlandığını akılda tutmak gerekmektedir.

Altının ve gümüşün değeri, en zengin uluslar arasında doğal olarak en yüksek düzeyde olduğu gibi, en yoksul uluslar arasında da doğal olarak, en düşük düzeydedir. Bütün ulusların en yoksulu olan, vahşiler arasında ise, bunların hemen hiç değeri yoktur.

Büyük kentlerde tahıl, ülkenin uzak bölgelerinde olduğundan, her zaman için daha pahalıdır. Ancak, bu, gümüşün gerçek ucuzluğunun sonucu değil, tahılın gerçekte pahalı oluşunun sonucudur. Gümüşü büyük kente taşımak, uzak taşra bölgelerine iletmekten daha az emeğe malolmaz; oysa tahılı getirmek çok daha pahalıya malolmaktadır.

Tahıl büyük kentlerde neden pahalıysa, Hollanda, Ceneviz gibi bazı çok zengin ve tüccar devletlerde de aynı nedenle pahalıdır. Bu ülkelerde, nüfusu doyurmaya yeterli tahıl yetişmez. Bu ülkeler, zenaatçileriyle manüfaktürcülerinin ustalıkları ve çalışmaları açısından; emeği kolaylaştırıp kısaltan makinaların her türü, gemiler ve tüm diğer taşıma, ticaret araç ve gereçleri açısından zengindirler; ancak tahıl bakımından yoksuldurlar, tahılın bu ülkelere uzaklardan getirilmesi zorunluluğu sonucunda, tahıl fiyatına yapılacak bir eklemenin, taşıma giderlerini karşılaması gerekmektedir. Amsterdam'a gümüş getirmek, Dantzick'e getirmekten daha az emeğe malolmaz; oysa tahıl getirmek çok daha pahalıya çıkmaktadır. Gümüşün gerçek maliyeti heriki bölgede de yaklaşık aynı olmalıdır, ama tahılın gerçek maliyeti çok farklı olsa gerektir. Nüfusu aynı kalmak koşuluyla, Hollanda ya da Ceneviz'in gerçek zenginliğini azaltınız; kendilerini uzak ülkelerden getirdikleriyle donatma güçlerini azaltınız; o zaman tahıl fiyatı, bu gerilemenin ya nedeni ya da sonucu olan ama mutlak biçimde bu gerilemeye eşlik edecek olan gümüş

miktarında bir düşme sonucu ucuzlayacak yerde, bir kıtlık fiyatına yükselecektir. Yaşam için gerekli maddelere ihtiyacımız varken, değerleri varlık ve refah dönemlerinde yükselen, yokluk ve darlık dönemlerinde düşen tüm gösterişlerden vazgeçmemiz gerekir. Yaşam için gerekli maddelerde ise durum tersidir. Bu maddelerin gerçek fiyatı, yani satınalabilecekleri ya da hükmedebilecekleri emek miktarı, yokluk ve darlık dönemlerinde yükselir; her zaman büyük bir bolluğun görüldüğü varlık ve refah dönemlerinde düşer, yoksa bu dönemler başka türlü varlık ve refah dönemleri olamazlardı. Tahıl, yaşam için gerekli bir maddedir, gümüş ise, sadece bir gösteriştir.

İşte bu yüzden ondördüncü yüzyılın ortalarıyla onaltıncı yüzyılın ortası arasındaki sürede zenginliğin ve gelişmenin artışıyla, değerli metal miktarı ne kadar çoğalmış olursa olsun, bu, Büyük Britanya'da ya da Avrupa'nın herhangi başka bir yerinde bu metallerin değerini düşürmeğe neden olamazdı. Bu yüzden, geçmiş çağlardaki eşyaların fiyatlarını derleyenlerin ya tahıl ya da diğer metaların fiyatlarına ilişkin yapmış oldukları gözlemlerden, o çağlarda gümüş değerinin düştüğü sonucuna varmaları için hiçbir gerekçeleri olmadığı gibi, varsayılan bir zenginlik ve gelişme artışına dayanarak, bu sonucu çıkarmak için, bundan da az gerekçeleri vardı.

İkinci Dönem

Bu ilk dönemde gümüş değerinin kaydettiği gelişmeye ilişkin öğrenim sahibi kişilerin görüşleri ne denli çeşitli olursa olsun, ikinci döneme ilişkin olarak hepsinin görüşü birdir.

Yaklaşık 1570 den 1640 a kadar hemen hemen yetmiş yıllık bir dönem içinde gümüş değeri ile tahılın değeri arasındaki oranın değişimleri hemen hep zıt yönlerde olmuştu. Gümüşün gerçek değeri düşmüş, yani gümüş eskisinden daha az miktarda emekle mübadele edilmeye başlanmıştır; tahılın ise, nominal fiyatı yükselmiş, genellikle bir quartr'ı iki ons gümüşe ya da bugünkü paramızla yaklaşık on shilling'e satılmak yerine, bir quartr'ı altı ya da sekiz ons gümüşe, yani bugünkü paramızla otuz-kırk shilling'e satılmaya başlanmıştır.

Amerika'daki verimli gümüş yataklarının bulunmasının, tahıla oranla gümüş değerindeki bu düşmenin tek nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim herkes, aynı biçimde, bu nedeni göstermektedir; ve hem bu gerçek, hem de bunun nedeni konusunda hiçbir zaman bir tartışma olmamıştır. Bu dönemde Avrupa'nın büyük bölümü çalışma ve gelişme bakımından ilerlediği için, gümüşe duyulan talep de, buna bağlı olarak artmış olsa gerektir. Ancak arzın artışı, talepteki artışı aştığı için, gümüş değerinin önemli ölçüde düştüğü anlaşılmaktadır. 1570 den sonra gelen yıllara kadar Amerika'da bulunan yatakların, İngiltere'de eşya fiyatları üzerinde pek gö-

ze çarpar bir etkide bulunuyor gibi görünmediğine dikkat etmek gerekmektedir; oysa Potosi'deki yatakların keşfinin üzerinden bile, yirmi yıldan fazla bir süre geçmişti.

1595 den 1620 ye kadar ve bu iki yılı da kapsamak üzere, Windsor piyasasında dokuz bushel ağırlığındaki bir quartr en iyi kalite buğdayın ortalama fiyatı, Eton Koleji hesaplarında görüldüğü gibi, £2 1s. 6¾d. dir. Bu fiyattan kesiri gözardı ederek, dokuzda bir yani 4s. 7⅓d. çıkarılırsa, sekiz bushellik bir quartr'ın fiyatı £1 16s. 10⅔d. olur. Bu fiyattan da aynı biçimde kesir gözardı edilerek, en iyi kalite buğdayla orta kalite buğday arasındaki fark olarak, dokuzda bir, yani 4s. 1d. çıkarılırsa, orta kalite buğdayın fiyatının, yaklaşık £1 12 s. 9d., ya da yaklaşık altı tam bir bölü üç ons gümüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu iki yılı da kapsamak üzere 1621 den 1636 ya kadar aynı piyasadaki en iyi kalite buğdayın aynı ölçüsünün ortalama fiyatı, aynı hesaplarda, £2 10s. olarak belirtilmektedir; yukarıdakine benzer kesintiler yapılarak, orta kalite buğdayın sekiz bushel ağırlığındaki bir quartr'ının ortalama fiyatının, £1 19s. 6d. olduğu, ya da yaklaşık yedi tam iki bölü üç ons gümüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü Dönem

Amerika'daki maden yataklarının keşfinin gümüşün değerini aşağı çeken etkisinin 1630 ile 1640 arasında ya da yaklaşık 1636 da sona erdiği görülmektedir; gümüşün değerinin, tahılın değerine oranla bir daha hiçbir zaman o dönemde olduğundan daha düşük olmadığı anlaşılmaktadır. Şu an içinde bulunduğumuz yüzyılda gümüşün değeri yükselmiş gibidir, hatta büyük olasılıkla geçen yüzyılın bitiminden biraz önce yükselmeye başlamıştır.

Geçen yüzyılın son altmışdört yılı olan 1637 den 1700 e kadar ve bu iki yılı da kapsayan aynı hesaplarda, Windsor piyasasında dokuz bushel ağırlığındaki bir quartr en iyi kalite buğdayın ortalama fiyatı olan £2 11s. ⅓d., daha önceki onaltı yıl süresince varolan fiyattan sadece 1s. ⅓d. daha pahalıdır. Ancak, bu altmışdört yıl boyunca, mevsimsel farklılıkların ortaya çıkaracağından çok daha büyük oranda bir tahıl kıtlığına yolaçan ve gümüş değerinde daha da fazla bir düşme olduğunu varsaymaya gerek kalmadan tahıl fiyatındaki bu çok küçük artışın gerçek nedeni olan iki olay gerçekleşmiştir.

Bu olaylardan birincisi, ekip-biçmeyi aksatan ve ticareti engel-

leyen, böylece de tahıl fiyatını mevsimsel farklılıkların tek başına ortaya çıkarabileceğinden çok daha yükseğe fırlatmış olması gereken iç savaştır. İç savaş, bu sonucu Krallığın çeşitli pazarlarının tümünde az-çok doğurmuş olmalıdır, özellikle donanımının en uzak mesafelerden karşılanması gereken Londra çevresindeki pazarlarda. Gerçekten de 1648 de, Windsor piyasasında en iyi kalite buğdayın dokuz bushel ağırlığındaki bir quartr'ının fiyatı, aynı hesaplarda, £4 5s.; 1649 da ise, £4 olarak görülmektedir. Bu iki yılın fiyatının £2 10s. (1637 den önceki onaltı yılın ortalama fiyatı.) den fazlası olan £3 5s., geçen yüzyılın son altmışdört yılına bölününce, bu süre içinde varolduğu görülen küçük oranlı fiyat artışını, hemen hemen tek başına, karşılamaktadır. Öte yandan, bu yukarıdaki iki fiyat en yüksekleri olmakla birlikte, iç savaşın neden olduğu yüksek tahıl fiyatları bu ikisiyle sınırlı değildir.

İkinci olay ise, 1688 de tahıl ihracatına teşvik primi verilmesidir. Birçok kişi, bu primin, tahıl ekimini teşvik ederek uzun vadede daha büyük bir bolluk yaratacağını, buna bağlı olarak da yurt içinde tahıl fiyatını, bu prim olmadan varolabilecek olandan daha büyük çapta ucuzlatacağını düşünmüştür. Bu teşvik priminin çeşitli dönemlerde ne ölçüde bu sonucu doğurabildiğini ileride göstermeye çalışacağım; sadece şimdilik şunu belirteyim ki, 1688 ile 1700 yılları arasında bu türden bir sonuç doğuracak kadar zaman geçmemiştir. Bu kısa dönem içinde bu teşvikin tek sonucu, her yılın ürün fazlasının ihraç edilmesini teşvik ederek ve böylece de bir yılda görülen bolluğun bir diğer yılın kıtlığını karşılamasını önleyerek, iç piyasada tahıl fiyatını yükseltmiş olması olmalıdır. 1693 den 1699 a kadar olan ve bu iki yılı da kapsayan dönem içinde, İngiltere'de hüküm süren kıtlık, kuşkusuz esas olarak mevsimlerin kötü gitmesi nedeniyle ortaya çıkmış ve bu nedenle Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayılmışsa da, tahıl ihracatını teşvik primi yüzünden kıtlığın etkisinin biraz daha artmış olması gerektir. Nitekim 1699 da, tahıl ihracı dokuz aylığına yasaklanmıştır.

Aynı dönem içinde ortaya çıkan ve geçi herhangi bir tahıl kıtlığına ve çokluk bu tahıl için ödenen fiili gümüş miktarında belki herhangi bir artışa yolaçamayan, ancak nominal tutarda, bir miktar kaçınılmaz artış yaratmış olması gereken üçüncü bir olay daha vardır. Bu olay, gümüş paranın aşınması ve metal paradaki gümüşün kırpılarak azaltılması sonucu gümüş para ayarındaki büyük düşmedir (debasement). Bu belâ, II. Charles'ın hükümdarlığı döneminde başlamış ve 1695 e kadar sürekli artan biçimde devam etmiştir; Bay Lowndes'den öğrendiğimize göre, o yıl tedavülde bulunan gümüş para ortalama olarak standard değerinden yaklaşık yüzde yirmibeş eksikti. Ancak her metanın piyasa fiyatını oluşturan nominal tutar, gümüş parada bulunması gereken standard gümüşe göre değil, zorunlu olarak, deneyimle fiili olarak gümüş parada bulunduğu anlaşılan gümüş miktarına göre belirlenmektedir. Bu nedenle

bu nominal tutar, gümüş paranın kırpılma ve aşınma yüzünden ayarı çok düşmüş bulunduğunda, standard ayarına yakınken olduğundan mutlaka daha yüksektir.

Bu yüzyıl içinde, gümüş para, hiçbir zaman şimdi oldugu kadar standard ağırlığının altında bulunmamıştır. Ayarının çok bozulmuş olmasına karşın gümüş paranın değeri, karşılığında mübadele edildiği altın paranın değeriyle korunmuştur. Son para basımından önce altın paranın ayarı da oldukça bozulmuş olmakla birlikte, bu, gümüş parada olduğu kadar değildi. 1695 de ise, tersine, gümüş paranın değeri altın para ile korunmamıştı; o dönemde bir guinea genellikle aşınmış ve kırpılmış otuz gümüş shilling'le mübadele ediliyordu. Altın paranın son basımından önce gümüş külçenin bir onsunun fiyatının beş shilling yedi penny'i aştığı enderdi, bu da darphane fiyatından beş penny fazlaydı. Oysa 1695 de gümüş külçenin bir onsunun yaygın fiyatı altı shilling beş penny idi[1]; bu, darphane fiyatından onbeş penny fazladır. Bu nedenle, son altın para basımından önce bile, hem altın hem gümüş toplam madeni paralar gümüş külçeyle karşılaştırıldığında, standard değerlerinden yüzde sekizden daha fazla düşük oldukları sanılmıyordu. 1695 de ise, bu standard değerden yaklaşık yüzde yirmibeş düşük olduğu sanılıyordu. Ama bu yüzyıl başında, yani Kral William döneminde yapılan büyük çaplı madeni para basımından hemen sonra, tedavülde bulunan gümüş paranın büyük bölümü, standard ağırlığına, günümüzde olduğundan daha yakın olmuş olmalıdır. Bu yüzyıl süresince de, tarımı aksatacak veya ülkenin iç ticaretini engelleyecek biçimde iç savaş türünden büyük genel bir felâket olmamıştır. Bu yüzyılın büyük bir kesimi süresince yürürlükte olan teşvik priminin, tahıl fiyatını, tarımın varolan durumunda olabilecek olandan biraz yükseltmiş olması gerekse de; yine de bu yüzyıl boyunca, primin, tarımı teşvik etmek ve böylece ülke içindeki tahıl miktarını artırmak gibi, çoğunlukla kendisine yüklenen tüm iyi sonuçları doğurması için bol zaman bulunduğundan, bundan sonra anlatacağım ve açıklayacağım bir sistemin esasları doğrultusunda, bu primin, o metanın fiyatını bir yandan düşürürken diğer yanda yükseltmekte olduğu düşünülebilir. Birçok kişi bu primin daha büyük sonuçlar doğuracağını düşünmektedir. Bu yüzyılın ilk altmışdört yılı boyunca Windsor piyasasında dokuz bushel ağırlığında bir quartr en iyi kalite buğdayın ortalama fiyatının, Eton Koleji hesaplarında, £2 0s. 6½d. olduğu görülmektedir; bu fiyat, geçen yüzyılın son altmışdört yılında olduğundan yaklaşık on shilling altı penny, yani yüzde yirmibeşi aşan bir oranda daha ucuzdur; yine bu fiyat, Amerika'daki verimli gümüş yataklarının keşfinin sonuçlarını tam olarak gösterdiği varsayılabilecek yıl olan 1632 yılından önceki onaltı yıl süresindeki fiyattan yaklaşık 9s. 6d. daha ucuzdur; Amerikan maden yataklarının

1 Lowndes, *Essay on the silver coin*, s. 68.

keşfinin yolaçtığı etkilerin açıkça belirgin olmadığı varsayılan dönemdeki, yani 1620 den önceki yirmialtı yıllık dönemdeki fiyatından bir shilling daha ucuzdur. Bu hesaba göre, bu yüzyılın ilk altmışdört yılı boyunca sekiz bushel ağırlığındaki bir quartr orta kalite buğdayın ortalama fiyatı, yaklaşık otuziki shilling olarak belirmektedir.

Bu nedenle bu yüzyıl boyunca gümüş değerinin, tahıl değerine oranla bir miktar yükseldiği görülmektedir; bu, büyük olasılıkla, geçen yüzyılın bitiminden biraz daha önce başlamıştı.

1687 de Windsor piyasasında dokuz bushel ağırlığındaki bir quartr en iyi kalite buğdayın fiyatı £1 5s. 2d. idi, bu, 1595 den beri görülen en düşük fiyattır.

Bu tür konulardaki bilgisiyle ünlü olan Bay Gregory King, 1688 de, normal bolluğun olduğu dönemlerde buğdayın fiyatının yetiştiriciye bir bushel başına 3s. 6d. ye ya da bir quartr başına yirmisekiz shilling'e geldiğini hesaplamıştı. Yetiştirici fiyatının, ben, bazen sözleşme fiyatı adı verilen, yani bir çiftçinin belli sayıda yıl süreyle bir tüccara belli bir miktar tahıl teslim etmek üzere sözleştiği fiyatın aynısı olduğunu sanıyorum. Böyle bir sözleşme çiftçiyi pazarlama harcamasından ve zahmetinden kurtardığı için, genellikle sözleşme fiyatı, ortalama piyasa fiyatı olarak kabul edilen fiyattan daha düşüktür. Bay King, normal bolluk yıllarında ortalama sözleşme fiyatının bir quartr başına yirmisekiz shilling olduğunu söylemiştir. Son yıllarda mevsimlerin olağanüstü kötü gidişi nedeniyle ortaya çıkan kıtlıktan önce bu fiyatın, tüm normal yıllarda görülen alışılmış sözleşme fiyatı olduğu bana kesinlikle belirtilmiştir.

1688 de tahıl ihracına parlemento kararıyla teşvik primi verildi. O dönemde yasa koyucuların şimdi olduğundan daha da büyük bir bölümünü oluşturan kırsal mülk sahipleri, tahılın para cinsinden fiyatının düşmekte olduğunu sezmişlerdi. İhraç teşvik primi, tahıl fiyatlarını, çoğunlukla I. ve II. Charles zamanlarında satılmış olduğu yüksek fiyat düzeyine yapay bir biçimde yükseltmek için kestirme bir yoldu. Bu yüzden ihraç teşvik primi, buğdayın bir quartr'ı kırksekiz shilling gibi çok yüksek bir fiyat oluncaya kadar, yani hem de aynı yıl için Bay King'in normal bolluk yıllarında yetiştirici fiyatı olarak hesapladığı fiyattan yirmi shilling ya da yedide-beş pahalı oluncaya kadar sürecekti. Bu yazarın hesapları, çok yaygın ününün birazını bile haketmişse, bir quartr başına kırksekiz shilling, ihraç teşvik primi gibi kestirme bir yol olmaksızın, olağanüstü kıtlık yılları dışında, o dönem için hiç umulamıyacak bir fiyattır. Ancak, Kral William yönetimi tam istikrara kavuşmamıştı. İlk defa o yıl konulan yıllık toprak vergisini desteklemelerini, tam da o dönemde, kendilerinden istiyeceği kırsal mülk sahiplerinin getirdiği herhangi bir şeyi yönetim reddedecek durumda değildi.

Bu yüzden gümüş değeri, tahıl değerine oranla geçen yüzyılın

bitiminden önce büyük olasılıkla biraz yükselmiştir; bu yüzyılın büyük bölümü boyunca da bu değer artışı sürmüş gibidir; ama tarımın fiili durumuna ihraç teşvik priminin yaptığı kaçınılmaz etki, prim olmaksızın bu yükselişi, farkedilebileceğinden daha az oranda göze çarpar kılmış olsa gerektir.

Bolluk yıllarında ihraç teşvik primi olağanüstü bir ihracata yolaçarak, tahıl fiyatını bu dönemde, bu prim olmasaydı yükselebileceği fiyatın mutlaka üstüne çıkarır. Bu kurumun konulmasındaki belirgin amaç, tahıl fiyatını en verimli yıllarda bile koruyarak, tarımı teşvik etmekti.

Gerçekten de, büyük kıtlık zamanlarında ihraç teşvik primi genellikle askıya alınırdı. Yine de bu yılların birçoğundaki fiyatlar üzerinde bile, primin belli bir etkisi olmuş olmalıdır. Bolluk yıllarında yolaçtığı olağanüstü ihracat nedeniyle, prim, çoğunlukla bir yılın bolluğunun bir diğer yılın darlığını karşılamasını engellemiş olmalıdır.

İşte bu nedenle hem bolluk hem de kıtlık yıllarında tahıl fiyatını, bu prim, tarımın fiili durumuna göre doğal olarak erişebileceğinden daha fazla yükseltmektedir. Dolayısıyla bu yüzyılın ilk altmışdört yılı içinde tahıl fiyatı, yani geçen yüzyılın altmışdört yılındaki ortalama fiyattan daha düşük olan bu fiyat, aynı tarım koşullarında, bu primin etkisi olmamış olsaydı, çok daha düşük olurdu.

Ancak, eğer bu prim olmasaydı, tarım koşullarının da aynı olamıyacağı söylenebilir. Bu teşvik kurumunun ülke tarımı üzerinde ne gibi sonuçlar doğurabileceğini, primlerin özel olarak incelenmesine geldiğimde açıklamaya çalışacağım. Şimdilik sadece tahıl değerine oranla gümüş değerindeki bu yükselişin İngiltere'ye özgü olmadığını belirtmekle yetineceğim. Fransa'da da, aynı dönem içinde gümüş değerinin tahıl değerine oranla yükselmesinin, hem de yaklaşık aynı oranda meydana geldiğini bay Duprè de St. Maur, bay Messance ve tahıl politikası üzerine Makale'nin yazarı gibi, çok titiz, çalışkan ve özenli üç tahıl fiyatı derleyicisi de gözlemlemişlerdir. Ama Fransa'da 1764 e kadar, tahıl ihracı kanunen yasaktı; bir ülkede bu yasağa rağmen ortaya çıkan yaklaşık aynı oranda fiyat düşmesinin, bir başka ülkede ihracata yapılan olağanüstü teşvikten ileri geldiğini sanmak biraz güçtür.

Tahılın para cinsinden ortalama fiyatındaki bu değişikliği, tahılın gerçek ortalama değerindeki herhangi bir düşüşün sonucu değil, Avrupa piyasasında gümüşün gerçek değerinin yavaş yavaş yükselmesinin sonucu olarak görmek belki daha uygun olacaktır. Daha önce görüldüğü gibi, tahıl, geniş zaman aralıklarında hem gümüşten hem de belki başka herhangi bir metadan daha doğru bir değer ölçütüdür. Amerika'daki verimli gümüş yataklarının keşfinden sonra tahıl, para cinsinden önceki fiyatının üç-dört katına yükselince, bu değişiklik herkesçe, tahılın gerçek değerindeki bir yükselme nedenine değil, gümüşün gerçek değerindeki bir düşme nedenine bağ-

lanmıştır. İşte bu yüzden, bu yüzyılın ilk altmışdört yılında tahılın para cinsinden fiyatı, geçen yüzyılın büyük bölümünde olduğundan biraz aşağıya düşmüşse, bu değişikliğin, yine aynı biçimde, tahılın gerçek değerindeki herhangi bir düşmenin sonucu değil, gümüşün gerçek değerinin Avrupa piyasasında bir miktar yükselişinin sonucu olduğunu görmek gerekir.

Gerçekte bu son on-oniki yıl içinde tahılın yüksek fiyatı, gümüşün gerçek değerinin Avrupa piyasasında hâlâ düşmekte olduğu kuşkusuna yolaçmıştır. Oysa tahılın bu yüksek fiyatının, mevsimlerin olağanüstü kötü gidişinin sonucu olduğu açıkça görülmektedir; bu nedenle de, bu yüksek fiyatı, sürekli değil geçici ve rastlantısal bir olay saymak gerekiyor. Avrupa'nın büyük bölümünde iklim koşulları, şu son on-oniki yıl içinde kötü gitmektedir; Polonya'daki karışıklıklar da, pahalılık yıllarında buradan tahıl alan bütün ülkelerde, darlığı daha da büyük oranda artırmıştır. Kötü mevsimlerin böyle uzun süre birbirini kovalaması çok rastlanan bir olay olmamakla birlikte, bu son dönem dışında hiç görülmemiş birşey de değildir; eski çağlardaki tahıl fiyatlarını geniş biçimde incelemiş olan kişiler, bu türden başka örnekleri kolaylıkla bulacaktır. Üstelik on yıllık olağanüstü bir kıtlık, on yıl süreli olağanüstü bir bolluktan daha hayret verici değildir. 1741 ile 1750 arasında geçen ve bu iki yılı da kapsayan süre içindeki düşük tahıl fiyatı, şu son sekiz-on yıl içinde görülen yüksek fiyatla karşı karşıya getirilebilir. 1741 den 1750 ye kadar, Windsor piyasasında en iyi buğdayın dokuz bushel ağırlığındaki bir quartr'ının ortalama fiyatı, Eton Koleji hesaplarında, £1 13s. 9½d. olarak görülüyor, ki bu fiyat, bu yüzyılın ilk altmışdört yılının ortalama fiyatından yaklaşık 6s. 3d. daha ucuzdur. Bu hesaba göre, sekiz bushel ağırlığındaki bir quartr orta kalite buğdayın ortalama fiyatı, şu son on yılda sadece £1 6s. 8d. olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak, 1741 ile 1750 arasında, ihraç teşvik primi, tahıl fiyatının iç pazarda doğal olarak düşeceği fiyat düzeyine inmesini önlemiş olmalıdır. Bu son on yılda, gümrük kayıtlarında görülen ihraç edilmiş her türlü tahıl miktarı, sekiz milyon yirmidokuz bin yüzellialtı quartr-bir bushel'den daha az değildi. Bu miktara ödenen ihraç teşvik primi £1.514.962 17s. 4½d. yi bulmuştur. Zaten 1749 da o dönemin başbakanı Bay Pelham, o yıldan önceki üç yıl içinde tahıl ihracatı için olağanüstü yüksek bir tutarın prim olarak ödenmiş olduğunu Avam Kamarası'nda belirtmişti. Bu gözleminde çok haklıydı, bir sonraki yılda ise, bu gözlem daha da yerinde olurdu. Sadece o yıl ödenmiş olan prim £324.176 10s. 6d. den fazlaydı[1]. Bu zorlama ihracatın (forced exportation), iç pazarda tahıl fiyatını, bu ihracat olmasaydı bulunabileceği düzeyden ne ölçüde yukarı yükseltmiş olduğunu belirtmek gereksizdir.

1 *Tracts on the Corn Trade*, tract 3.

Bu bölümün sonuna eklenmiş olan hesapların en sonunda, okuyucu, diğer yıllardan ayrılan bu on yılın ayrı bir hesabını bulacaktır. Ayrıca okuyucu, orada, ortalaması yüzyılın ilk altmışdört yılındaki genel ortalamadan aynı biçimde düşük olan, ancak o oranda düşük olmayan daha önceki on yılın da ayrı hesabını bulacaktır. 1740 yılı olağanüstü bir kıtlık yılıydı. 1750 den önceki bu yirmi yıl, 1770 den önceki yirmi yılla karşı karşıya getirilebilir. 1750 den önceki yirmi yıl, bir ya da iki pahalı yılı gözönünde bulundurmazsak, yüzyılın genel ortalamasından oldukça düşük olduğu gibi, 1770 den önceki yirmi yıl da, bir-iki ucuz yılı, örneğin 1759 u dikkate almazsak, bu yüzyıl ortalamasının oldukça üstündedir. 1750 den önceki yirmi yılın ortalamasının genel ortalamanın altında oluşu, diğer yirmi yılın genel ortalamanın üstünde olması oranında değilse, bunun nedeninin büyük olasılıkla teşvik primi olduğunu düşünmemiz gerekir. Bu değişiklik, her zaman ağır ve azar-azar ortaya çıkan gümüş değerindeki herhangi bir değişme neden gösterilemeyecek kadar belirgin biçimde çok anidir. Bu sonucun aniliği, sadece, birdenbire etkisi hissedilebilen tek bir nedenle, yani mevsimlerin rastgele değişmesiyle açıklanabilir.

Gerçekte, Büyük Britanya'da emeğin para cinsinden fiyatı, bu yüzyıl boyunca yükselmiştir. Ancak, bu gelişmenin, Avrupa piyasasında gümüş değerindeki herhangi bir düşmenin sonucu değil, Büyük Britanya'da görülen büyük ve hemen hemen herkesi kapsayan refah dolayısıyla emek talebinin artması sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak pek bu ölçüde zengin bir ülke olmayan Fransa'da emeğin para cinsinden fiyatının, geçen yüzyılın ortasından beri tahılın para cinsinden ortalama fiyatıyla birlikte ağır ağır düşmekte olduğu gözlemlenmiştir. Hem geçen yüzyılda, hem de bu yüzyılda, Fransa'da vasıfsız emek gündeliğinin oldukça sabit bir düzeyde, dört Winchester bushel'inden biraz daha fazla gelen bir septier buğdayın ortalama fiyatının yaklaşık yirmide biri kadar olduğu söylenmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Büyük Britanya'da emeğe verilen gerçek karşılık, yani işçiye verilen yaşam için gerekli maddelerin gerçek miktarı, bu yüzyıl boyunca önemli ölçüde artmıştır. Emeğin para cinsinden fiyatındaki yükselişin, genel Avrupa piyasasında gümüşün değerindeki herhangi bir düşmenin sonucu değil, özel olarak Büyük Britanya pazarında, bu ülkenin kendine özgü, mutluluk verici koşulları nedeniyle, emeğin gerçek fiyatındaki bir yükseliş sonucu olduğu görülmektedir.

Amerika'nın ilk keşfinden sonra, belli bir süre, gümüş, eski fiyatından ya da bu fiyattan çok aşağı olmayan bir fiyattan satılmasını sürdürecekti. Madenciliğin kârı, belli bir süre, çok büyük ve doğal oranının çok üstünde oldu. Oysa bu madeni Avrupa'ya ithal edenler, bir yıllık ithalin hepsinin birden bu yüksek fiyata elden çıkarılamıyacağını çok geçmeden anladılar. Gümüş, giderek daha az miktarda meta ile mübadele edildi. Gümüş fiyatı, doğal fiyatına

ya da gümüşün yatağından pazara getirilmesi için doğal oranlarına göre karşılanması zorunlu olan emek ücretlerini, mal-mevcudu kârını ve toprak rantını tamıtamına ödemeye yetecek fiyata varıncaya kadar, yavaş yavaş, aşağı giderek daha da aşağı düştü. Peru'daki gümüş madenlerinin birçoğunda brüt ürünün onda birini bulan İspanya Kralı'nın koyduğu vergi, daha önce de belirtildiği gibi, toprak rantının tümünü yutmaktadır. Bu vergi, başlangıçta yarı yarıya idi; çok geçmeden üçte bire, sonra beşte bire, en sonunda hâlâ da geçerli oran olan onda bire düştü. Peru'daki gümüş madenlerinin birçoğunda, yatağın işleticisinin, mal-mevcudunu ortalama bir kârla yerine koyduktan sonra, geriye kalan tüm miktarın da zaten bu onda bir olduğu anlaşılmaktadır; bir zamanlar çok yüksek olan bu kârların, şimdi ancak işlerin yürütülmesine elverecek kadar düşük olduğunu herkesin kabul ettiği görülmektedir.

İspanya Kralı'nın koyduğu vergi, Potosi madenlerinin keşfedildiği yıl olan 1545 den kırkbir yıl önce 1504 de resmî kayda geçen gümüşün beşte birine indirilmişti[1]. Doksan yıl boyunca, yani 1636 dan önce, Amerika'daki bütün madenlerin en verimlisi olan bu yataklar, doğuracakları sonuçları tam olarak gösterecek, yani bir yandan İspanya Kralı'na bu vergiyi ödemeyi sürdürürken, diğer yandan Avrupa piyasasında gümüş değerini, düşebileceği noktaya kadar indirmeye yetecek zamanı buldular. Üzerinde tekel bulunmayan bir metayı, doğal oranına, yani özel bir vergi öderken bir yandan da belirli bir süre boyunca sürekli satılabileceği en düşük fiyata indirmek için, doksan yıl yeterli bir süredir.

Avrupa piyasasında gümüş fiyatı belki daha da düşebilirdi, ya gümüşten alınan vergiyi 1736 daki gibi sadece onda bire değil, altın vergisi gibi yirmide bire indirmek ya da şu anda işletilmekte olan Amerika'daki madenlerin birçoğunu işletmekten vazgeçmek gerekebilirdi. Gümüş talebinin yavaş yavaş artması ya da Amerika'daki gümüş yataklarının ürünü için piyasanın yavaş yavaş genişlemesi, büyük olasılıkla, bu yukarıda söylenilenin meydana gelmesini önleyen ve Avrupa piyasasında gümüşün değerini korumakla kalmayıp üstelik geçen yüzyılın ortasındaki düzeyden hatta biraz da yukarı çıkartan nedendir.

Amerika'nın keşfinden beri buradaki gümüş yataklarından çıkarılan ürünün pazarı giderek genişlemiştir.

Birincisi, Avrupa pazarı gitgide genişlemiştir. Amerika'nın keşfinden bu yana, Avrupa'nın önemli bir bölümü büyük ilerleme göstermiştir. İngiltere, Hollanda, Fransa ve Almanya, hatta İsveç, Danimarka ve Rusya bile hem tarım, hem manüfaktürde oldukça ileri gitmişlerdir. İtalya pek gerilemiş gibi görünmemektedir. İtalya'nın sönüşü Peru'nun fethinden önceydi. O zamandan beri ise, İtalya biraz toparlanmış gibidir. Öte yandan İspanya ve Portekiz'in,

1 *Solorzano*, cilt II.

gerçekten de geriledikleri sanılmaktadır. Portekiz Avrupa'nın çok küçük bir bölgesidir, İspanya'nın gerilemesi ise, belki de herkesin düşündüğü kadar büyük çapta değildir. Onaltıncı yüzyılın başında, aradan geçen süre içinde o kadar büyük gelişme göstermiş olan Fransa ile bile karşılaştırıldığında, İspanya, çok yoksul bir ülkeydi. Fransa'da herşeyin bol olduğu, İspanya'da ise, hiçbirşeyin bulunmadığı deyişi, heriki ülkede de sık sık dolaşmış olan İmparator V. Charles'ın ünlü sözüdür. Avrupa tarımı ve manüfaktürünün artmakta olan ürününün dolaşımı, mutlaka gümüş para miktarında yavaş bir artışı gerektirmiş olsa gerektir; üstelik zengin kişilerin sayısının artması da, bu kişilerin yemek takımları ve diğer gümüş süs eşyalarının benzer biçimde artmasını gerektirmiş olmalıdır.

İkincisi, Amerika'nın kendisi de, burada bulunan gümüş yataklarından çıkan ürün için yeni bir pazardır; Amerika'nın tarım, çalışma ve nüfus bakımından gelişmesi, Avrupa'nın en ileri ülkelerinden çok daha hızlı olduğu için, talebinin de çok daha hızlı artması gerekir. İngiliz kolonileri, daha önce hiçbir talebin bulunmadığı büyük bir kıtada, hem madeni para, hem de gümüş eşya olmak üzere sürekli artış gösteren bir gümüş arzını gerektiren tümüyle yeni bir pazardır. İspanya ve Portekiz kolonilerinin büyük bir bölümü de, tümüyle yeni pazarlardır. Avrupa'nın keşfinden önce New Granada, Yucatan, Paraguay ve Brezilya'da ne zenaatle ne de tarımla uğraşan ilkel topluluklar vardı. Şimdi bu ülkelerin hepsine hem tarım hem zenaat büyük ölçüde girmiştir. Tümüyle yeni sayılamamakla birlikte, Meksika ve Peru pazarları bile, kesinlikle öncekinden çok daha geniş pazarlar olmuşlardır. Bu ülkelerin geçmiş çağlardaki göz kamaştıran durumu üzerine yayınlanmış harika öykülerden sonra, bu ülkelerin ilk keşiflerine ve fetihlerine ilişkin tarihi biraz ciddi bir değerlendirmeyle okuyan her kişi, oradaki insanların zenaat, tarım ve ticarette, şimdiki Ukrayna tatarlarından çok daha cahil olduklarını açıkça görecektir. Bu iki ulus arasında daha uygar olan Peru'lular bile, altın ve gümüşten süs olarak yararlanmakla birlikte, herhangi türden basılı bir paraya sahip değillerdi. Tüm ticaretleri trampa yoluyla gerçekleşiyordu ve dolayısıyla da aralarında hiçbir işbölümü yoktu. Toprağı işleyenler aynı zamanda kendi evlerini, ev eşyalarını, giyeceklerini, ayakkabılarını ve tarım aletlerini de yapmak zorundaydılar. Bu topluluklarda görülen birkaç zenaatçinin geçiminin ise, hep hükümdar, soylular ve rahipler tarafından sağlandığı söylenmektedir; büyük olasılıkla bu zenaatçiler, onların hizmetkârı ya da kölesi idi. Meksika ve Peru'nun eski zenaatlerinin tümü Avrupa'ya bir tek manüfaktür sağlamamıştır. Beşyüz askeri pek geçmeyen ve çoğunlukla bu sayının yarısına bile varmayan İspanyol orduları, hemen her zaman, yiyecek bulmakta büyük güçlük çekmişlerdi. Hemen her gittikleri yerde, çok kalabalık ve çok iyi ekilip biçilmiş diye anlatılan ülkelerde, bu ordunun neden olduğu belirtilen açlık, bu kalabalıklığın ve üstün tarımın bü-

yük ölçüde düş ürünü olduğunu göstermeye yeter. İspanyol kolonileri, birçok açıdan tarım, kalkınma ve nüfusa İngiliz kolonilerindeki kadar kolaylık göstermeyen bir yönetimle idare edilmektedirler. Yine de bu alanların tümünde, Avrupa'nın herhangi bir ülkesinden çok daha hızlı ilerliyor gibidirler. Verimli bir toprakta ve iyi bir iklimde tüm yeni kolonilerde rastlanan bir koşul olan arazi bolluğu ve ucuzluğunun, sivil yönetimdeki birçok kusuru örtecek çapta büyük bir avantaj olduğu anlaşılmaktadır. 1713 de Peru'yu ziyaret etmiş olan Frezier, Lima'nın nüfusunun yirmibeş ile yirmisekiz bin arasında olduğunu söylemektedir. 1740 ile 1746 arasında aynı ülkede bulunmuş olan Ulloa ise, Lima'nın nüfusunun elli binin üzerinde olduğunu söylemektedir. Bu ikisinin, Şili ve Peru'nun belli başlı birçok diğer kentlerinin nüfus sayılarına ilişkin hesaplarında yaklaşık aynı farklılık vardır; bu iki yazarın da verdiği bilgilerin doğruluğundan kuşkulanmaya gerek olmadığına göre, bu farklılık, İngiliz kolonilerindekinden hiç de altta kalmayan bir nüfus artışını göstermektedir. Bu yüzden Amerika, kendi gümüş yataklarından çıkartılan ürün için yeni bir pazardır, gümüşe duyulan talep de, Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinde olduğundan çok daha hızlı bir artış gösteriyor olmalıdır.

Üçüncüsü, Doğu Hint ülkeleri Amerikan gümüş yataklarından çıkarılan ürün için bir başka pazardır ve bu pazar, bu yataklar ilk keşfedildiği zamandan beri sürekli olarak giderek artan miktarda gümüş emmektedir. O zamandan beri Acapulco gemileriyle Amerika ve Doğu Hint ülkeleri arasında doğrudan doğruya yapılan ticaret sürekli olarak artmaktadır, öte yandan Avrupa yoluyla kurulan ilişki daha da büyük bir oranda artmıştır. Onaltıncı yüzyılda Doğu Hint ülkeleri ile düzenli ticareti olan tek Avrupalı ulus Portekizlilerdi. Bu yüzyılın son yıllarında Hollandalılar bu tekele el uzatmaya başladılar ve birkaç yıl içinde Portekizlileri Hindistan'daki başlıca yerleşim bölgelerinden sürdüler. Geçen yüzyılın büyük bir bölümünde ise, bu iki ulus Doğu Hint ülkeleri ticaretinin en önemli alanlarını aralarında paylaştılar; Hollandalıların ticareti, Portekizlilerin gerileyen ticaretinden daha büyük bir oranda artışını sürdürdü. İngilizler ve Fransızlar geçen yüzyılda Hindistan'la bir miktar ticarette bulunmuşlardı, bu ticaret ancak, bu yüzyıl içinde büyük artış göstermiştir. İsveçlilerle Danimarkalıların Doğu Hint ülkeleriyle ticaretleri bu yüzyıl içinde başlamıştır. Moskovalılar bile, şimdi Sibirya ve Tataristan üzerinden karayoluyla Pekin'e ulaşan bir çeşit kervanla Çin'le düzenli ticaret yapmaktadırlar. Tüm bu ulusların Doğu Hint ülkeleri ticareti, geçen savaşın hemen tümüyle yokettiği Fransa'nınkini dışta tutarsak, hemen hemen sürekli bir biçimde artmaktadır. Doğu Hint mallarının Avrupa'da artan tüketiminin, bunların hepsinin işlerinin giderek artmasına olanak verecek kadar büyük olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin çay, geçen yüzyıl ortalarından önce Avrupa'da çokaz kullanılan bir ilâçtı. İn-

giliz Doğu Hindistan Şirketi'nin kendi yurttaşları için her yıl ithal ettiği çayın değeri, şimdi yılda bir buçuk milyonu aşmaktadır; hatta bu bile yetmemektedir; oldukça büyük miktarda çay, Hollanda limanlarından, İsveç'teki Gottenburg'dan, bir de Fransız Doğu Hindistan Şirketi'nin işleri yolundayken Fransa kıyılarından sürekli bir biçimde kaçak olarak ülkeye girmiştir. Çin porselenlerinin, Moluccas Adaları baharatının, Bengal'in parça mallarının* ve sayısız diğer eşyanın tüketimi yaklaşık aynı oranda artmıştır. Dolayısıyla Doğu Hindistan ticaretinde kullanılan tüm Avrupa gemilerinin tonajı, geçen yüzyıl boyunca hiçbir zaman, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin gemilerinin son zamanlarda azaltılmasından önceki tonajından, pek fazla değildi.

Ancak, Avrupalılar bu ülkelerle ilk ticarete başladıklarında, Doğu Hint ülkelerinde, özellikle Çin ve Hindistan'da kıymetli metallerin değeri, Avrupa'da olduğundan çok daha yüksekti ve hâlâ da bu yüksekliği sürdürmektedir. Genellikle herbiri, yaygın tahıl ürünlerinden daha bereketli olan ve bir yılda iki bazen de üç kez ürün alınan pirinç üreticisi ülkelerde yiyecek bolluğu, eşit yüzölçümüne sahip herhangi bir tahıl üreticisi ülkeden çok daha fazla olsa gerektir. Buna bağlı olarak da, böyle ülkeler çok daha kalabalıktır. Üstelik bu ülkelerde zenginler, kendi tüketebileceklerinden çok daha fazla yiyeceğe sahip olduklarından, diğer insanlara ait emeğin çok büyük miktarını satınalma olanağına sahiptirler. Eldeki tüm belgelerde de, Çin ya da Hindistan'daki bir asilin emrindekilerin, Avrupa'daki en zengin yurttaşların maiyetinden çok daha kalabalık ve gösterişli olduğu belirtilmektedir. Ellerinden çıkarabilecekleri aynı büyük yiyecek fazlalığı, zenginler arasında büyük rekabet konusu olan değerli metaller ve taşlar gibi doğanın çok ufak miktarlarda sağladığı tüm o eşsiz ve ender ürünlere karşılık, onların daha fazla miktarda yiyecek verebilmelerini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle Hindistan pazarını besleyen madenler, Avrupa pazarını besleyenler kadar verimli olsalar bile, bu tür mallar Hindistan'da, tabi ki, Avrupa'da olduğundan daha fazla miktarda yiyecekle mübadele edileceklerdir. Oysa Hindistan pazarını değerli metallerle besleyen yatakların, Avrupa piyasasını besleyenlerden önemli ölçüde daha az, değerli taş sağlayanların ise, önemli ölçüde daha çok verimli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değerli metaller, doğal olarak Hindistan'da, Avrupa'dan biraz daha çok miktarda değerli taşla ve daha da fazla miktarda yiyecekle mübadele edilmektedir. Bütün gereksiz gösterişlerin en önemlisi olan elmasın para cinsinden fiyatı, bu ülkede Avrupa'da olduğundan biraz daha düşük; bütün gereksinim duyulan maddeler içinde en başta gelen yiyeceğin para cinsinden fiyatı ise, Hindistan'da Avrupa'dan önemli ölçüde düşük-

* Parça olarak satılan ve yapıldığı maddeye göre isim alan mallar (halı, çini, mendil, tuhafiye eşyası gibi).

tür. Öte yandan emeğin gerçek fiyatı, yani işçiye verilen yaşam gereksinimlerinin gerçek miktarı, daha önce görüldüğü gibi, Hint ülkelerinin iki büyük pazarı olan Çin ve Hindistan'da Avrupa'nın çoğu bölgesinde olduğundan daha düşüktür. Orada işçi ücretleri daha az miktarda yiyecek satınalmaktadır; Hint ülkelerinde yiyeceğin para cinsinden fiyatı Avrupa'dan çok daha düşük olduğu için buralarda emeğin para cinsinden fiyatı iki açıdan düşüktür; hem bu fiyatın satınalacağı yiyecek miktarının azlığı, hem de bu yiyeceğin düşük fiyatı yüzünden. Ne var ki, zenaat ve çalışma açısından eşit olan ülkelerde manüfaktür ürünlerinin büyük bölümünün para cinsinden fiyatı, emeğin para cinsinden fiyatı oranındadır; ayrıca manüfaktür ürünü imal eden zenaat ve iş-kollarında Çin ve Hindistan Avrupa'dan geri olmakla birlikte, Avrupa'nın herhangi bir ülkesinden çok da geri gibi görünmemektedirler. Bu nedenle manüfaktür ürünlerinin büyük bölümünün para cinsinden fiyatı, bu büyük İmparatorluklarda, doğal olarak, Avrupa'nın herhangi bir yerinden çok daha düşük olacaktır. Avrupa'nın çoğu yerinde de karayolu taşıma giderleri, birçok manüfaktür ürününün hem gerçek hem nominal fiyatını çok büyük ölçüde artırmaktadır. Önce malzemeleri sonra da tamamlanmış manüfaktür ürününü pazara getirmek, daha fazla emeğe, bu nedenle de daha fazla paraya malolmaktadır. Çin ve Hindistan'da ülke içi suyollarının yaygınlığı ve çeşitliliği, bu emeğin çoğunun, dolayısıyla da bu paranın çoğunun tasarruf edilmesini mümkün kılar; böylelikle bu ülkelerin manüfaktür ürünlerinin çoğunun hem gerçek fiyatını hem de nominal fiyatını daha da düşürür. Tüm bu nedenlerden dolayı, değerli metaller, Avrupa'dan Hint ülkelerine götürülmesi her zaman çok kazanç sağlamış olan, hâlâ da böyle kazanç sağlamayı sürdüren metalardır. Orada daha iyi para getiren, ya da Avrupa'da malolduğu emek ve meta miktarına oranla Hindistan'da daha büyük oranda emek ve meta miktarı satınalacak ya da bunlara hükmedecek bir başka meta yok gibidir. Ayrıca, oraya gümüş götürmek, altın götürmekten daha kârlıdır, çünkü Çin'de ve Hint ülkelerinin diğer pazarlarının bir çoğunda kaliteli gümüşle kaliteli altın arasındaki oran ona-bir, en fazla onikiye-birken, Avrupa'da bu oran ondört ya da onbeşe-birdir. Çin'de ve Hint ülkelerinin birçoğunda on ons ya da en fazla oniki ons gümüş, bir ons altın satınalır; Avrupa'da ise, bir ons altın için ondört-onbeş ons gümüş istenir. Bu nedenle Hint ülkelerine giden gemilerin çoğunun taşıdığı yük içinde gümüş, genellikle en değerli maddelerden biridir. Manila'ya giden Acapulco gemilerinin en değerli maddesi gümüştür. Böylece yeni kıta gümüşünün, eski kıtanın iki ucu arasında yürütülen ticaretin başlıca metalarından biri olduğu anlaşılmaktadır; bu yolla, dünyanın bu birbirinden uzak bölgeleri, büyük ölçüde, birbirleriyle bağlanmaktadır.

Bu kadar geniş bir pazarı beslemek için her yıl yataklardan getirilen gümüş miktarı, tüm ilerleyen ülkelerde gerekli olan ma-

denî para ve gümüş eşyanın sürekli artışını karşılamaya yetmeli, aynı zamanda, bu metalin kullanıldığı bütün ülkelerde sürekli ortaya çıkan gümüş firesini ve tüketimini de kapatmalıdır.

Değerli metallerin, para olarak kullanımdaki aşınması, süs eşyalarında hem aşınma hem temizlenme yoluyla sürekli tüketilmesi, büyük ölçüde farkedilecek düzeydedir; kullanımı çok geniş ve yaygın olan metaların sürekli tüketimi, sadece tek başına, çok büyük bir yıllık arz gerektirmektedir. Bu metallerin, bazı özel manüfaktürlerde kulanımı, topluca belki bu yavaş yavaş tüketimden daha fazla değilse de, çok daha belirgin düzeydedir, çünkü çok daha hızlıdır. Sadece Birmingham manüfaktüründe, her yıl, yaldız ve kaplama işinde kullanılan altın ve gümüş miktarının, üstelik böylece bir daha bu metal niteliğine hiç döndürülemiyecek halde bozulan miktarın, elli bin sterling'den fazla tuttuğu söylenmektedir. Buna bakarak dünyanın çeşitli bölgelerinin tümünde Birmingham'dakilerle aynı türden manüfaktürlerde veya sırmalarda, işlemelerde, altın gümüş takımlarda, kitap, mobilya v.s. yaldızındaki yıllık tüketimin ne kadar büyük olduğuna ilişkin bir fikre varabiliriz. Üstelik bu metaller kara ve deniz yoluyla bir yerden bir yere taşınırken, her yıl önemli bir miktarda yitiyor olmalıdırlar. Bir yandan da Asya devletlerinin çoğunda, hemen hemen çok genel bir âdet olan yeraltına bir kapla hazine gömmek yoluyla da, saklayan kişinin ölümüyle hazineye ilişkin bilgi çoğunluk yok olduğu için, daha büyük miktar kayıplar da söz konusudur.

Kadiz ve Lizbon'da ithal edilen (sadece kayda geçenler değil kaçak olarak gireceği düşünülebileceklerle birlikte) altın ve gümüş miktarı, en iyi hesaplamalara göre, yılda yaklaşık altı milyon sterling'i bulmaktadır.

Bay Meggens'e[1] göre, İspanya'nın bir yıllık değerli metal ithalâtı, 1748 ile 1753 yılları arasında, bu iki yıl da dahil olmak üzere, yani altı yıllık ortalama ve 1747 den 1753 e kadar, bu ikisi de dahil olmak üzere, yani yedi yıllık bir ortalama, gümüşde 1.101.107 pound ağırlığı, altında ise 29.940 pound ağırlığı bulmaktadır. Kuyumcu Tartısıyla bir pound'u altmışiki shilling olan gümüş, £3.413.431 10s. tutmaktadır. Kuyumcu Tartısıyla bir pound'u kırkdört buçuk guinea tutan altın, £2.333.446 14 s. tutmaktadır. İkisi birlikte £5.746.878 4s. etmektedir. Yazar, kayda geçirilen ithalât hesabının doğru olduğunu bize temin etmekte ve altınla gümüşün getirildikleri değişik yerleri ve bu yerlerden herbirinin ayrı ayrı sağladığı metal mik-

1 Universal Merchant kitabında 15-16. sayfalardaki dipnot. Bu dipnot, hiçbir zaman ikinci baskısı yapılmayan kitabın yayınlanmasından üç yıl sonrasına, yani 1756 ya kadar basılmamıştı. Bu nedenle bu dipnot, sadece birkaç kitapta bulunabilmektedir. Bu dipnot, kitaptaki bazı yanlışları düzeltmektedir.

tarını, kayıtlara göre, ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Her metal için, kaçak olarak sokulabileceğini varsaydığı miktara da, ayrıca bir pay bırakmaktadır. Bu akıllı tüccarın büyük deneyimi, onun düşüncelerini önemli kılmaktadır.

Philosophical and Political History of the Establishment of the Europeans in the two Indies adlı kitabın dikkatli ve bazı bazı doğru bilgilenmiş olan yazarına göre, 1754 den 1764 e kadar geçen ve bu iki yılı da kapsayan onbir yıllık bir ortalama alınırsa, İspanya'ya yapılan, kayda geçmiş, bir yıllık altın ve gümüş ithalâtı, on real'lik 13.984.185 3/4 piastre'yi bulmaktadır. Öte yandan kaçak girmiş olabilecekler nedeniyle yıllık ithalâtın tümünün onyedi milyon piastre tuttuğunu tahmin etmektedir, bir piastre 4s. 6d. olduğuna göre, bu 3.825.000 İngiliz sterling'ine eşittir. Bu yazar da, kayıtlara göre, altınla gümüşün getirildiği ayrı ayrı yerleri, bunların herbirinin sağladığı metal miktarını ayrıntılarıyla vermektedir. Brezilya'dan Lizbon'a her yıl ithal edilen altın miktarını, standard altının beşte biri olduğu anlaşılan Portekiz Kralı'na ödenen vergi miktarına bakarak saptayacak olursak, yaklaşık iki milyon İngiliz pound'una eşit olan ve kırkbeş milyon Fransız livre'si değerinde onsekiz milyon cruzado ettiğini, yazar ayrıca eklemektedir. Öte yandan kaçak olarak sokulabilecekleri de katarak, bu tutara rahatça bir sekizde-bir daha, yani ikiyüzelli bin İngiliz pound'u ekleyebileceğimizi söylüyor, böylece tüm toplam, 2.250.000 İngiliz pound'unu bulmaktadır. Dolayısıyla bu hesaba göre, değerli metallerin İspanya ve Portekiz'e bir yıllık ithalâtının tümü, yaklaşık £6.075.000 İngiliz sterling'i tutmaktadır.

Gerçi elyazısı olmakla birlikte, kesinliğine inandığım birçok diğer özgün belgeye dayalı hesaplar da, bir yıllık ithalât toplamının, bazen daha çok, bazen daha az olmak üzere ortalama altı milyon civarında olduğunda uyuşmaktadır.

Gerçekte, değerli metallerin Kadiz ve Lizbon'a yapılan yıllık ithalâtı, Amerika'daki maden yataklarının bir yıllık ürününün hepsine eşit değildir. Bu ürünün bir bölümü, her yıl Acapulco gemileriyle Manila'ya gönderilir; bir bölümü, İspanyol kolonilerinin diğer Avrupa uluslarının kolonileriyle yürüttükleri kaçakçılıkta kullanılmakta; bir bölümü de, kuşkusuz ülke içinde kalmaktadır. Öte yandan Amerika'daki madenler, hiç de dünyadaki biricik altın ve gümüş yatakları değillerdir. Ama bunlar, şimdiye dek işletilenlerin en verimlileridir. Diğer yatakların tümünün ürününün, bunlarınkinin yanında çok önemsiz kaldığı belirtilmektedir; bunların ürünlerinin büyük bölümünün her yıl Kadiz ve Lizbon'a ithal edildiği de aynı biçimde belirtilmektedir. Ancak, sadece Birmingham'ın tüketimi, yılda elli bin pound olarak, bir yılda altı milyon düzeyinde olan bu yıllık ithalâtın yüzyirmide biri eder. Bu nedenle bu metallerin kul-

lanıldığı dünyadaki çeşitli ülkelerin tümünde, altınla gümüşün bir yıllık tüketiminin tümü, belki de yaklaşık bir yıllık ürünün tümüne eşittir. Artakalan miktar, tüm gelişen ülkelerde artan talebi karşılamaya yetenden fazla olmayabilir. Bu artakalan miktar, hatta bu talepten öyle eksik olabilir ki, bu metallerin fiyatı, Avrupa piyasasında biraz yükselebilir.

Her yıl maden ocağından pazara getirilen pirinç ve demir miktarı, altınla gümüş miktarından, hiçbir orana vurulamayacak ölçüde, fazladır. Ancak, bu yüzden bu kaba metallerin talebi aşarak çoğalmasının ya da giderek ucuzlama olasılığının bulunduğunu düşünmüyoruz. O zaman, değerli metallerin böyle giderek ucuzlayabileceklerini neden düşünelim? Gerçekte kaba metaller daha sert olmakla birlikte, daha kaba işlerde kullanılırlar ve daha değersiz oldukları için bunların korunmasına da daha az özen gösterilir. Öte yandan değerli metaller, zorunlu olarak bunlardan daha ölümsüz değillerdir ve bu değerli metaller de, çok çeşitli yollarla kaybolur, aşınır ve tüketilirler.

Tüm metallerin fiyatı, yavaş ve ağır değişmekle birlikte, yıldan yıla, hemen hemen herhangi bir başka işlenmemiş toprak ürününün fiyatından daha az değişir; değerli madenlerin fiyatındaki ani değişiklikler ise, kaba metallerin fiyatında olduğundan daha az görülür. Metallerin dayanıklı olma niteliği, fiyatlarında görülen bu olağanüstü istikrarın temelidir. Geçen yıl pazara getirilen tahılın tümü ya da hemen hemen tümü, daha bu yıl sona ermeden çok önce, tüketilmiş olur. Oysa madenden iki ya da üç yüzyıl önce getirilmiş olan demirin bir bölümü, yine ocağından iki ya da üç bin yıl önce getirilmiş olan altının bir bölümü, belki, hâlâ kullanılıyor olabilir. Çeşitli yıllarda dünya tüketimini karşılayacak farklı tahıl miktarları, yaklaşık, hep o çeşitli yılların ürünleri oranındadır. Oysa iki farklı yılda kullanılabilecek demirin farklı miktarları arasındaki oran, bu iki yılda demir yataklarından çıkarılan ürünün herhangi bir raslantısal değişmesinden çok az etkilenecektir; altın miktarları arasındaki oran ise, altın yataklarından çıkarılan farklı miktardaki ürünler arasındaki bu tür bir değişmeden daha da az etkilenecektir. Bu nedenle metal yataklarının çoğunun ürünü yıldan yıla, tahıl tarlalarının çoğunun ürününden belki daha fazla farklılık göstermektedir, ama bu farklılıkların metallerin fiyatı üzerindeki etkisi, diğerlerinin fiyatına yaptığı etki gibi olmamaktadır.

ALTIN VE GÜMÜŞ DEĞERLERİ ARASINDAKİ ORANDA GÖRÜLEN DEĞİŞMELER

Amerika madenlerinin keşfinden önce, kaliteli altının kaliteli gümüşe göre değeri, Avrupa'nın değişik darphanelerinde bire-on ile bire-oniki oranları arasında ayarlanmaktaydı; yani bir ons kaliteli altının, on-oniki ons kaliteli gümüş değerinde olduğu varsayılıyordu.

Geçen yüzyılın ortalarında bu oran bire-ondört ve bire-onbeş arasında düzenlenmeye başlandı; yani bir ons kaliteli altının, ondört-onbeş ons kaliteli gümüş değerinde olduğu varsayılmaya başlandı. Altının nominal değeri, yani altına karşılık verilen gümüş miktarı arttı. Heriki metalin de gerçek değeri, yani mübadele edebilecekleri emek miktarı düştü; ancak gümüş altından daha çok düştü. Amerika'nın hem altın hem gümüş madenleri, o zamana kadar bilinen bütün madenlerin verimliliklerini kat kat aşıyorsa da, gümüş madenlerinin verimliliğinin altın madenlerininkine oranla daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Her yıl Avrupa'dan Hindistan'a taşınan büyük miktarlarda gümüş, bazı İngiliz yerleşim bölgelerinde, bu metalin değerini altına oranla yavaş yavaş düşürmüştür. Kalküta darphanesinde bir ons kaliteli altının, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, onbeş ons kaliteli gümüş değerinde olduğu kabul edilmektedir. Bengal piyasasındaki değerine oranla, darphanede gümüşe herhalde aşırı yüksek değer biçilmektedir. Çin'de altının gümüşe oranı bire-on ya da bire-oniki olarak süregelmektedir. Japonya'da ise bu oranın bire-sekiz olduğu söylenmektedir.

Bay Meggans'ın hesabına göre, her yıl Avrupa'ya ithal edilen altın ve gümüş miktarları arasındaki oran yaklaşık bire-yirmiikidir; yani bir ons altına karşılık yirmiiki onstan biraz fazla gümüş ithal edilmektedir. Bay Meggans, her yıl Doğu Hint ülkelerine gönderilen çok miktarda gümüşün, bu metallerin Avrupa'da kalan miktarlarının oranını, bire-ondört ya da bire-onbeş oranına, yani değerleri arasındaki orana düşürdüğünü varsaymaktadır. Onun, bu iki metalin değerleri arasındaki oranın miktarları arasındaki oranla zorunlu olarak aynı olması gerektiğini; bu nedenle de gümüş ihracatı büyük çapta olmasa, değerleri arasındaki oranın bire-yirmiiki olacağını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Oysa iki metanın değeri arasındaki ortalama oranın, bunların genellikle pazarda bulunan miktarları arasındaki oranla aynı olması zorunlu değildir. On guinea eden bir sığırın fiyatı, 3s. 6d. eden bir kuzunun fiyatının yaklaşık altmış katıdır. Ancak, buna bakarak pazarda genellikle bir sığıra karşı altmış kuzu bulunduğu sonucunu çıkarmak abes olur; bir ons altın çoğunlukla ondört-onbeş ons gümüş satınaldığı için, bir ons altına karşı piyasada çoğunlukla ondört-onbeş ons gümüş bulunacağı sonucunu çıkarmak da aynı ölçüde abestir.

Piyasada bulunan gümüş miktarının altın miktarına oranının, belli bir miktar altının değerinin aynı miktar gümüşün değerine olan oranından çok daha yüksek olması mümkündür. Ucuz bir metanın pazara getirilen tüm miktarı, genellikle, pahalı bir metanın toplam miktarından hem daha fazladır, hem de daha değerlidir.

Her yıl pazara getirilen ekmeğin tüm miktarı, kasaplık et miktarının toplamından fazla olduğu gibi, değeri de etin toplamından yüksektir; kasaplık etin tüm miktarı, kümes hayvanlarının toplam miktarından, kümes hayvanlarının tüm miktarı da, vahşi kuşların toplam miktarından fazladır. Ucuz metanın alıcıları, pahalı metanın alıcılarından o kadar fazladır ki, ucuz meta genellikle hem daha çok miktarda, hem daha yüksek bir değer karşılığı elden çıkarılabilir. Bu nedenle ucuz metanın toplam miktarının pahalı metanın tüm miktarına oranı, pahalı malın belli bir miktarının değerinin ucuz malın aynı miktarının değerine oranından genellikle daha yüksek olmalıdır. Değerli madenleri birbiriyle kıyasladığımızda, gümüş ucuz, altın ise pahalı bir metadır. Bu nedenle piyasada her zaman, altından miktarca da değerce de daha fazla gümüş bulunmasını beklememiz gerektiği açıktır. Bu metallerin ikisinin de birazına sahip bir kişi altın ve gümüşlerini karşılaştırsın, büyük olasılıkla gümüşünün hem miktar hem de değerce diğerini büyük oranda aştığı görülecektir. Üstelik hiç altın eşyası olmayan birçok kişide oldukça çok miktarda gümüş eşya vardır; altını olanlarda bile altın, genellikle, saat mahfazaları, enfiye kutuları ve bu tür biblo cinsi eşyalarda görülür. Gerçi İngiliz parasında atlının değeri ağır basmakta ise de, her ülkede durum böyle değildir. Bazı ülkelerin parasında iki metalin değeri yaklaşık birbirine eşittir. İngiltere'yle birleşmeden önce İskoçya'nın parasında darphane hesaplarından görüldüğü kadarıyla, altın bir miktar ağır basmakla birlikte[1], bu fark çok fazla değildi. Birçok ülkenin parasında gümüş ağır basmaktadır. Fransa'da en büyük ödemeler çoğunluk bu metalle yapılır, bu ülkede cebinizde taşımanız gerekenden daha fazla altın elde etmek güçtür. Bununla birlikte, bütün ülkelerde gümüş eşyaların altın eşyaya değer bakımından üstünlüğü, altın paranın gümüşe sadece bazı ülkelerde ağır basmasını fazlasıyla karşılamaktadır.

Bir bakıma, gümüş her zaman için altından çok daha ucuz olmuştur, büyük olasılıkla da hep böyle olacaktır; ancak, başka bir açıdan İspanyol piyasasının şimdiki durumunda altının gümüşten belki bir miktar ucuz olduğu söylenebilir. Bir metaya, sadece alışılmış fiyatının mutlak yüksekliğine ya da düşüklüğüne göre değil, aynı zamanda oldukça uzun bir süre boyunca pazara getirilmesi mümkün olan en düşük fiyatın az ya da çok üstünde oluşuna göre de pahalı ya da ucuz denilebilir. Bu en düşük fiyat, metanın pazara getirilmesi için kullanılması gereken mal-mevcudunu normal bir kârla yerine koymaya ancak yeten fiyattır. Bu en düşük fiyat, toprak sahibine hiçbir şey ödemez, bu fiyatın bileşenleri arasında rant yoktur; fiyat sadece ücretler ve kâr bileşenlerinden oluşmuştur. İşte İspanya piyasasının şimdiki durumunda altın, kesinlikle, bu en

1 Ruddiman'ın, Anderson'ın *Diplomata, etc., Scotiae* kitabına yazdığı önsöz.

düşük fiyata, gümüşten biraz daha yakındır. İspanya Kralı'nın altın üzerindeki vergisi standard altının sadece yirmide-biri, yani yüzde beştir; gümüş üzerindeki vergisi ise, onda-biridir, yani yüzde onu bulmaktadır. Daha önce görüldüğü gibi İspanyol Amerika'sındaki altın ve gümüş madenlerinin çoğunun rantı bu vergilerden oluşmaktadır; altın vergisi, gümüş vergisi kadar bile düzgün ödenmemektedir. Üstelik, altın madeni işletenler çok ender servet sahibi olduklarına göre, bunların kârı, genellikle, gümüş madeni işletenlerin kârından daha düşük olmalıdır. Bu nedenle, hem daha az rant hem de daha az kâr sağladığı için İspanyol piyasasındaki İspanyol altınının fiyatı, bu piyasaya iletilmesi mümkün olan en düşük fiyata İspanyol gümüşünün fiyatından biraz daha yakın olsa gerektir. Tüm harcamalar hesaba katılınca, İspanyol piyasasında altının tüm miktarının, gümüşün tüm miktarı kadar elverişli bir biçimde elden çıkarılamıyacağı anlaşılmaktadır. Gerçekte Portekiz Kralı'nın Brezilya altını üzerindeki vergisi, İspanya Kralı'nın Meksika ve Peru gümüşü üzerindeki eski vergisinin aynıdır; yani standard metalin beşte biridir. Bu yüzden Amerikan altınının toplam miktarının genel Avrupa pazarına iletilebileceği en düşük fiyata, Amerikan gümüşünün toplam miktarından daha fazla yaklaşıp yaklaşmıyacağı kesin belli olmayabilir.

Elmaslarla diğer değerli taşların fiyatı, pazara getirilmeleri mümkün olan en düşük fiyata, belki altın fiyatından bile daha yakın olabilir.

Gümüş vergisi gibi, hem en uygun vergi matrahlarından biri olan, yani sadece lüks ve gösterişli maddelere konulan hem de çok önemli gelir getiren bir verginin bir bölümünden, ödenmesi mümkün olduğu sürece, vazgeçilmesi pek mümkün değildir; ancak, 1736 da beşte birden onda bire indirilmesini gerektiren aynı ödeme güçlüğü, bu gümüş vergisinin zaman içinde daha da düşürülmesini gerekli kılabilir; benzer biçimde, altın üzerindeki vergi de zorunlu olarak, daha önce yirmide bire indirilmişti. Tüm diğer madenler gibi, İspanyol Amerika'sındaki gümüş madenlerinde de, toprağın daha derinlerine inilmesi nedeniyle işletmenin giderek pahalılaşmaya başladığını ve suyun boşaltılıp bu derinliklere taze hava sağlanması için harcamaların arttığını, bu madenlerin durumunu incelemiş bulunan herkes kabul etmektedir.

Gümüş kıtlığının artması demek olan bu nedenlerin (çünkü bir metanın belirli bir miktarının toplanması güçleşip daha pahalılanırsa bu metanın giderek kıtlaşacağı söylenebilir) zaman içinde, aşağıdaki üç olaydan birine yolaçması zorunludur. Harcamalardaki artış, birincisi, ya o metalin fiyatında harcamalar oranında bir artışla tümüyle karşılanmalı; ya da, ikinci olarak, gümüş üzerindeki vergide bu oranda bir azalışla tümüyle karşılanmalı; üçüncü olarak da, yukarıdaki iki yoldan biraz biri, biraz diğeri uygulanarak gide-

rilmelidir. Bu üçüncüsünün uygulanması daha az mümkündür. Altın üzerindeki verginin çok azaltılmasına karşın, gümüşe oranla altın fiyatı nasıl yükseldiyse; gümüş üzerindeki vergide altınınkine eşit bir azalma olsa bile, gümüş fiyatı emek ve meta fiyatlarına oranla yükselebilir.

Öte yandan vergide bu türden ardarda yapılan indirimlerin, Avrupa piyasasında gümüş değerinin yükselmesini tümüyle önleyemese de, bunu, kesinlikle az veya çok geciktirmesi gerekir. Bu tür vergi indirimleri sonucu, daha önce eski vergiyi ödeyemediği için işletilemeyen birçok maden işletmeye açılabilir; her yıl pazara getirilen gümüş miktarı, hep biraz fazla, bu nedenle de belirli bir miktar gümüşün değeri, bu indirimlerin yapılmadığı koşulda olabileceğinden bir ölçüde düşük olsa gerektir. 1736 daki vergi indiriminin sonucunda Avrupa piyasasında gümüş değeri, bugün o indirimden önce olduğundan daha aşağı değilse bile, İspanya Devleti eski vergiyi almayı sürdürseydi görülebilecek olan fiyattan, büyük olasılıkla, en azından yüzde on daha düşüktür.

Bu vergi indirimine karşın, gümüş değerinin bu yüzyıl boyunca Avrupa piyasasında bir miktar yükselmiş olduğu yolundaki yukarıda aktarılmış bulunan gerçekler ve görüşler beni, buna inanmaya, ya da daha doğrusu yükselmiş olduğu kuşku ve kanısına götürüyor; çünkü bu konu üzerinde yapabileceğim en iyi yorum hiç de inanç diye adlandırılamaz. Gerçekte bu yükselişin olduğunu varsaysak bile, öylesine küçük bir yükseliştir ki, bütün bu söylenenlerden sonra, hem bu değer yükselişinin gerçekten olup olmadığı hem de tersinin meydana gelip gelmediği ya da Avrupa piyasasında gümüş değerinin hâlâ düşüşünü sürdürüp sürdürmiyeceği, belki birçok kişiye kesin görünmiyebilir.

Öte yandan bir yıllık altın ve gümüş ihracatı ne kadar varsayılırsa varsayılsın, bu metallerin yıllık tüketiminin, o yıldaki ihracata denk olacağı bir dönemin olması gerektiği unutulmamalıdır. Bu metallerin miktarı arttıkça tüketimlerinin artması, daha doğrusu tüketimlerinin daha büyük bir oranda artması zorunludur. Toplam miktarları arttıkça değerleri azalır. Daha çok kullanılır; ancak daha az özen gösterilirler, dolayısıyla tüketimleri, toplam miktarlarından daha büyük bir oranda artar. Bu nedenle ithalâtın sürekli artıyor olmaması koşuluyla, belli bir dönemden sonra bu metallerin yıllık tüketiminin böylece yıllık ithalâta denk olması gerekmektedir; günümüzde, durumun böyle olmadığı sanılmaktadır.

Yıllık tüketimin yıllık ithalâta eşit olduğu dönemde, eğer yıllık ithalât ağır ağır azalırsa; yıllık tüketim belli bir süre içinde yıllık ithalâtı aşabilir. Bu metallerin toplam miktarı ağır ağır, farkedilmez bir biçimde azalabilir, bu metallerin değeri ise, ağır ağır, yine farkedilmez bir biçimde yükselebilir; ta ki yıllık ithalât yeniden bir sabite ulaşıp yıllık tüketim de ağır ağır ve farkedilmez biçimde kendisini bu yıllık ithalâtın sağlayabileceği miktara uyduruncaya kadar.

GÜMÜŞ DEĞERİNİN HÂLÂ DÜŞMEKTE OLDUĞU KUŞKUSUNUN DAYANDIĞI TEMELLER

Avrupa'da zenginliğin artışı, ve zenginliğin artışıyla birlikte değerli metallerin miktarının doğal olarak arttığı, miktarları arttığı için değerlerinin azaldığı yolundaki yaygın görüş, belki, birçok kişiyi bu metallerin değerinin Avrupa piyasasında hâlâ düşüşünü sürdürdüğünü sanmaya itebilir, birçok işlenmemiş toprak ürünün fiyatının hâlâ ağır ağır artmakta oluşu bu kişilerin kanılarını daha da güçlendirebilir.

Bir ülkede zenginliğin artışı nedeniyle ortaya çıkan değerli metal miktarındaki artışın, bu metallerin değerini düşürme eğilimi göstermediğini daha önce anlatmaya çalışmıştım. Altınla gümüş, her türlü lüks ve ıvır-zıvır madde hangi nedenle akıyorsa, yine aynı nedenle zengin ülkeye akar; bunlar, zengin ülkede yoksul ülkeden daha ucuz oldukları için değil, orada daha pahalı oldukları için ya da zengin ülkede bunlara daha iyi fiyat biçildiği için oraya akarlar. Onları zengin ülkeye çeken bu fiyat üstünlüğüdür ve bu üstünlük ortadan kalkar kalkmaz, zorunlu olarak, o ülkeye akmaları durumu da sona erer.

Tümüyle insan emeğiyle yetiştirilen tahıl ve diğer tür besinleri bir yana bırakırsanız, tüm diğer işlenmemiş ürünlerin, sığırın, kümes hayvanlarının, av hayvanlarının, topraktaki yararlı fosillerle minerallerin, v.b. nin, toplum zenginlik ve gelişme yolunda ilerledikçe, doğal olarak pahalılaştığını daha önce göstermeye çalışmıştım. Bu yüzden bu tür metalar daha önce olduğundan daha büyük miktar gümüşle mübadele edilmeye başlanmış olmakla birlikte, buradan, gümüşün gerçekte ucuzladığı ya da daha önce olduğundan daha az emek satınalacağı sonucu çıkmaz; aslında bu tür metalar pahalılaşmışlar ya da eskisinden daha çok emek satınalır duruma gelmişlerdir. İlerleme sürecinde sadece bu metaların nominal fiyatı değil, gerçek fiyatları da yükselir. Nominal fiyatlarındaki yükseliş, gümüş değerindeki herhangi bir düşmenin sonucu değil, bu metaların gerçek fiyatındaki yükselişin sonucudur.

İLERLEME SÜRECİNİN ÜÇ AYRI TÜR İŞLENMEMİŞ ÜRÜN ÜZERİNDEKİ FARKLI ETKİLERİ

İşlenmemiş ürünlerin değişik türleri üç gruba ayrılabilir. Birinci grup, üremesine insan emeğinin gücünün yetmediği şeyleri kapsar. İkinci grupta, talep oranında insan emeğinin çoğaltabileceği şeyler vardır. Üçüncü grupta ise, emeğin katkısının ya sınırlı olduğu ya da belirsiz olduğu maddeler yeralır. Zenginliğin ve gelişmenin artışıyla birinci grup metaların fiyatı, alabildiğine yükselir, herhangi belirli bir üst sınırı da yok gibidir. İkinci grup metaların fi-

yatı çok yükselmekle birlikte, uzun bir dönem süresinde aşamıyacakları belirli bir fiyat sınırı da vardır. Üçüncü grup metaların fiyatı ise, ilerleme sürecinde yükselme eğiliminde olmakla birlikte, aynı gelişmişlik düzeyinde, çeşitli raslantıların bu tür işlenmemiş ürünleri çoğaltmakta insan emeğini az ya da çok başarılı kılması oranında, fiyat bazen düşebilir, bazen sabit biçimde sürer, bazen az-çok yükselebilir.

Birinci Grup

İlerleme sürecinde fiyatı yükselen birinci grup işlenmemiş ürünler, çoğalmasına insan emeğinin gücünün yetmediği metalardır. Bu grupta, doğanın sadece belli miktarlarda yetiştirdiği ve çabuk bozulabilir nitelikleri nedeniyle çeşitli mevsimlerin ürünlerinin biriktirilmesinin mümkün olmadığı ürünler yeralır. Ender bulunan, eşsiz kuş ve balıkların çoğu, birçok türden av hayvanı, hemen hemen tüm yırtıcı kuşlar, özellikle bütün göçmen kuşlar ve daha niceleri, bunlar arasında sayılabilir. Zenginlik ve ona eşlik eden lüks artınca, bu tür metalara duyulan talebin de artış göstermesi çok mümkündür; insanın çalışması hiçbir biçimde bunların arzını bu talep artışından önceki miktardan daha yükseğe çıkaramaz. Bu nedenle bu tür metaların miktarı aynı ya da yaklaşık aynı kalırken, bunları satınalmak için yapılan rekabet sürekli artar ve bu metaların fiyatı da alabildiğine yükselir, bu yükselişin herhangi bir sınırı da yok gibidir. Çulluk, tanesi yirmi guinea'ye satılacak kadar rağbet görse, insanın gayret edip çaba harcaması, hiçbir biçimde pazara o anda getirilen çulluk sayısını daha da arttıramaz. En muhteşem dönemlerinde Romalıların ender bulunan kuşlarla balıklara ödedikleri yüksek fiyatın nedeni, böylece açıklık kazanmaktadır. Bu fiyatlar, gümüşün o dönemde düşük değerli olmasından değil, insan emeğinin dilediği gibi çoğaltamadığı bu tür bulunmaz, garip nesnelerin yüksek değerinden kaynaklanmaktadır. Roma'da gümüşün gerçek değeri, cumhuriyetin yıkılışından önceyi ve sonrayı da kapsayan bir dönemde, şu anda Avrupa'nın büyük bir bölümünde olduğundan daha yüksekti. Yaklaşık altı İngiliz penny'si değerindeki iki sestertus, cumhuriyetin, Sicilya'daki öşür buğdayının (tithe wheat) bir modius'una, yani bir peck'ine* ödediği fiyattı. Oysa, buğdaylarını bu fiyat üzerinden teslim etme kuralı Sicilyalı çiftçilere yüklenen bir vergi olarak sayıldığına göre, bu fiyat, büyük bir olasılıkla ortalama piyasa fiyatından düşüktü. Bu nedenle Romalılar öşür tutarından fazla buğday ısmarlamak durumunda kaldıkları zaman, kapitülasyondan dolayı, ısmarladıkları fazla buğdayın bir peck'ine, dört sestertus ya da sekiz İngiliz penny'si vermek zorundaydılar; bu, büyük bir olasılıkla o dönemin normal ve makul fiyatı, yani ortalama veya alışılmış sözleşme fiyatı sayılıyordu, bu fiyat yaklaşık quartr

* Peck = 2 galon = 9,1 litre.

başına yirmibir shilling etmektedir. Son darlık yıllarından önce, quartr başına yirmisekiz shilling, kalite bakımından Sicilya buğdayından düşük olan ve genellikle Avrupa piyasasında daha aşağı bir fiyata satılan İngiliz buğdayının ortalama sözleşme fiyatıdır. Bu nedenle o eski çağlarda gümüşün değeri, şimdiki değerine göre ters, üçe-dört olmuştur; yani o dönemde üç ons gümüş, şimdi dört ons gümüşün satınaldığı miktarda emek ve meta satınalmaktaydı. Bu yüzden Seius'un[1] İmparatoriçe Agrippina'ya armağan olarak altıbin sestertus'a, yani şimdiki paramızla yaklaşık elli pound'a beyaz bir bülbül satınaldığını; Asinius Celer'in[2] ise, bugün, yaklaşık altmışaltı pound onüç shilling dört penny eden, sekizbin sestertus'a bir kırmızı tekir balığı satınaldığını, Plïny'de okuyunca, bu fiyatların aşırı yüksek oluşu bizi ne ölçüde şaşırtırsa şaşırtsın, yine de bu fiyatlar bize gerçekte olduğundan üçte bir daha az gibi görünmektedir. Bu ikisinin gerçek fiyatı, yani onlara karşılık verilen emek ve geçim maddesi miktarı, nominal fiyatlarının günümüzde bize ifade ettiğinden üçte bir daha fazladır. Seius, bülbül için, günümüzde £66 13s. 4d. nin satınalacağı kadar emeğe ve geçim maddesine hükmetme olanağını devretti; Asinius Celer ise, kırmızı tekir balığı için, £88 17s. 9⅓d. nin satınalacağı miktarda emek ve geçim maddesine hükmetme olanağını devretti. Bu yüksek fiyatların aşırılığı, gümüş bolluğundan değil. Romalıların ellerinde kendilerine gerekenden fazla miktarda emek ve geçim maddesi bulunmasından ileri geliyordu. Elden çıkardıkları gümüş, aynı miktar emek ve geçim maddesi üzerindeki hükmetme gücünün günümüzde onlara sağlayacağı gümüş miktarından oldukça azdı.

İkinci Grup

İlerleme sürecinde fiyatı yükselen ikinci tür işlenmemiş ürünler, insan emeğinin talep oranında çoğaltabileceği nesnelerdir. Bunlar, tarımı ilerlememiş ülkelerde doğa çok bol yetiştirdiği için hiçbir değeri olmayan ya da çok az değeri olan, ekip-biçme geliştikçe de, bu nedenle yerini başka ürünlere bırakmak zorunda olan yararlı bitkiler ve hayvanlardır. İlerleme sürecinde yeralan uzun bir dönem boyunca bunların miktarı sürekli azalırken, bir yandan da bu maddelere duyulan talep sürekli artar. Bu nedenle bu metaların gerçek değeri, yani satınalacakları ya da üzerinde hükmedecekleri gerçek emek miktarı ağır ağır yükselir, ta ki sonunda, bu değer çok yükseğe fırlar ve bu metalar, insan emeğinin, en verimli, en iyi işlenmiş toprak üzerinde yetiştirebileceği başka herhangi bir üründen daha kârlı hale gelirler. Değer bu kadar yükseğe fırlayınca, artık bu sınırı pek aşamaz. Yükselecek olsa, bunların miktarını ar-

1 Lib. X, c. 29
2 Lib. IX, c. 17

tırmak için çok geçmeden daha fazla toprak ve daha fazla emek kullanıma sokulur.

Örneğin hayvan fiyatı, bunlara yem yetiştirmek üzere toprağı ekip biçmenin, insanlara besin sağlamak üzere toprağı işlemek kadar kârlı olacağı bir noktaya ulaşınca, artık daha yükseğe pek çıkamaz. Daha yükselirse, eskisinden daha fazla tahıla ayrılmış toprak hemen çayıra dönüştürülür. Doğal çayır alanlarını daraltması nedeniyle, ekip-biçmenin yaygınlaşması, emeğe ya da toprağı işlemeye gerek duyulmadan, ülkenin doğal olarak yetiştirdiği kasaplık et miktarını azaltır; kasaplık etle mübadele etmek için elinde tahıl, ya da aynı anlama gelen bu tahılın bedeli bulunan kişilerin sayısı arttığı için, talep de artmış olur. Bu nedenle, et fiyatının, dolayısıyla da hayvan fiyatının, en verimli ve en iyi işlenmiş toprakları, hayvan yemi yetiştirmek üzere kullanmak, ekin yetiştirmek ölçüsünde kârlı oluncaya kadar, yavaş yavaş yükselmesi gerekir. Ancak, ilerleme sürecinde ekip-biçmenin hayvan fiyatını bu yüksekliğe çıkaracak kadar genişlemesi her zaman son dönemlerde olsa gerektir; bu yüksekliğe çıkıncaya kadar, eğer ülke gelişiyorsa, hayvan fiyatının da sürekli yükselmesi gerekir. Avrupa'da hayvan fiyatının henüz bu yüksekliği bulmadığı bazı yerler belki vardır. İngiltere'yle birleşmesinden önce İskoçya'nın hiçbir bölgesinde hayvan fiyatları bu yüksekliğe çıkmış değildi. İskoçya hayvanları hep İskoç pazarı sınırları içinde kalsa, başka işlerde kullanılabilecek toprağa oranla hayvan beslemeye yarayacak toprağın çok bol olduğu bir ülkede, hayvan fiyatının, bunların beslenmesi için toprağı işlemeyi kârlı kılacak kadar yükselebilmesi belki olanaksız olurdu. Daha önce görüldüğü gibi, İngiltere'de, hayvan fiyatının Londra civarında geçen yüzyıl başında bu yüksek fiyata ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır; ancak uzak county'lerin çoğunda, hayvan fiyatlarının bu yüksekliğe fırlaması, büyük olasılıkla, çok sonra olmuştur; hatta bazılarında daha ulaşılmamıştır bile. Bununla birlikte, işlenmemiş ürünlerin bu ikinci grubunu oluşturan çeşitli maddelerin tümü arasında hayvan, ilerleme sürecinde, fiyatı bu yüksekliğe belki ilk erişen üründür.

Aslında hayvan fiyatı bu yüksekliğe fırlayıncaya kadar, en iyi biçimde ekilip-biçilmeye uygun toprakların bile büyük bölümünün tümüyle tarıma açılmış olmasının pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Herhangi bir kentten gübre taşınamıyacak kadar uzak olan tüm çiftliklerde, yani büyük ülkelerdeki çiftliklerin çoğunda, iyi işlenmiş toprakların alanı, o çiftliklerin kendi başlarına ürettiği gübre miktarı oranındadır; bu da, yine o çiftliklerde beslenen hayvan sayısı oranında olmalıdır. Toprak, ya üstünde hayvan otlatmakla ya da hayvanları ahırda besleyip, dışkılarını oradan tarlaya taşımakla gübrelenmektedir. Hayvan fiyatı, işlenmiş toprağın hem rantını hem de kârını karşılamaya yeterli olmazsa, bu toprakta hayvan otlatmak çiftçinin ödeme gücünü aşar; hayvanları ahırda bes-

lemenin bedelini ise, daha da güç karşılayabilir. Ahırda hayvanların beslenebilmesi, sadece, iyileştirilmiş ekilip-biçilmiş toprağın ürünüyle yapılabilir; çünkü boş ve işlenmemiş topraklardaki çok az ve dağınık ürünü toplamak çok emek ister ve çok da pahalıya malolur. Bu nedenle hayvan fiyatı, işlenmiş, ekilip-biçilmiş toprağın ürün bedelini karşılamaya, hayvanlar o toprakta otlamaya bırakılırken yeterli olmazsa, fazladan bir emekle toplanıp ahıra getirilmesi durumunda, bu hayvan fiyatı, o ürünün bedelini ödemeye haydi haydi yeterli olmayacaktır: Dolayısıyla bu koşullarda, ancak çift sürmek için gerekli sayıda hayvan, ahırda kârlı bir biçimde beslenebilir, daha fazlası beslenemez. Ama bu hayvanlar, sürebilecekleri toprakların hepsini devamlı olarak iyi durumda tutabilecek miktarda gübreyi hiçbir zaman sağlıyamazlar. Gübreleri tüm çiftliğe yetmiyeceğinden, doğal olarak en kazançlı ya da elverişli biçimde kullanılabilecek olan topraklarda, yani en verimli olan veya belki çiftlik avlusunun çevresindeki topraklarda bu gübre kullanılır. Böylece bu topraklar sürekli olarak iyi durumda ve ekime elverişli halde tutulmuş olur. Geri kalan toprakların büyük bölümü ekilmez, boş bırakılır, birkaç sıska hayvanı güçlükle besleyebilen tek-tük cılız ottan başka buralarda hiçbir şey yetişmez; çiftlikte, bütün toprakların ekilip-biçilmesi için gerekli olana oranla hayvan sayısı düşük olmakla birlikte, genellikle çiftliğin gerçekte yetiştirdiği ürüne oranla hayvan sayısı fazla gelir. Öte yandan o boş toprağın bir bölümünde üstüste altı-yedi yıl boyunca yetersiz bir biçimde hayvan otlatıldıktan sonra toprak sürülebilecek duruma gelebilir, böylece toprak, belki, bir-iki kez verimsiz yulaf ya da seyrek taneli başka bir cins tahıl ürünü verir, sonra tümüyle tükendiğinden, yeniden dinlendirilip, eskisi gibi otlak yapılması; sonra başka bir bölümünün sürülüp, yine aynı biçimde tükendiği için yeniden dinlendirilmesi gerektir. İngiltere ile birleşmeden önce İskoçya'nın tüm ovalarının hepsinde genel işletme biçimi böyleydi. Sürekli olarak iyice gübrelenen ve iyi durumda tutulan toprakların, tüm çiftliğin üçte biri ya da dörtte birini geçtiği, hatta bazen beşte birini, altıda birini bile bulduğu pek olmuyordu. Geri kalan topraklar hiçbir zaman gübrelenmiyordu ama bu topraklardan belli bir bölümü sırayla ekiliyor ve sonra güçten düşüyordu. Bu işletme sistemiyle, İskoçya toprağının iyi işlenmeye elverişli bölümünün bile, kapasitesine oranla, çok az ürün verebileceği açıktır. Ancak, bu sistem ne kadar sakıncalı gözükse de, İngiltere'yle birleşmeden önce İskoçya'daki düşük hayvan fiyatlarının, bu sistemi hemen hemen kaçınılmaz kıldığı anlaşılmaktadır. Hayvan fiyatlarındaki büyük yükselişe karşın, bu sistem ülkenin büyük bir bölümünde hâlâ sürüyorsa, bu, birçok yerde kuşkusuz cehaletten, geleneklere bağlılıktan; ama çoğu yerde de işlerin kendi halinde gidişinin, daha iyi bir sistemin zaman geçmeden ve hızla kurulmasının önüne çıkardığı kaçınılmaz engellemelerden kaynaklanmaktadır: Birincisi, bu engel, toprak kiralayanların yoksulluğu ve toprak-

larını daha eksiksiz bir biçimde ekip-biçmeye yetecek sayıda hayvan-mevcudu elde etmeye henüz zaman dahi bulamamış olmalarıdır; çünkü daha çok sayıda hayvan beslemeyi kendileri için kazançlı kılacak hayvan fiyatlarındaki aynı yükseliş, onların hayvan sahibi olmalarını güçleştirmektedir. İkinci engel ise, yeterli sayıda hayvan elde etmeye güçlerinin yettiğini varsaysak bile, bu kadar çok hayvanı besliyebilecek duruma gelmesi için, topraklarını iyileştirmeye dahi henüz zamanlarının olmayışıdır. Hayvan sayısının artmasıyla toprağın iyileştirilmesi, atbaşı gitmesi ve hiçbir biçimde birinin diğerini geçmemesi gereken iki koşuldur. Hayvan sayısında bir miktar artış olmasa, hemen hiç toprak iyileştirilmesi olmaz, ama gözle görülecek ölçüde toprak iyileştirmesinin dışında başka hiçbir nedenle, hayvan sayısında önemli bir artış olamaz; zaten başka türlü de toprak, bu hayvanları besliyemez. Daha iyi bir sistemin kurulmasına karşı koyan bu doğal engeller, ancak uzun bir dönem boyunca sürdürülecek tutumluluk ve gayret sonucu yokedilebilir; yavaş yavaş yokolan eski yöntemi ülkenin çeşitli bölgelerinin hepsinde tamamıyla ortadan kaldırmak için belki yarım yüzyıl ya da bir yüzyıl geçmesi gerekmektedir. İskoçya'nın İngiltere'yle birleşmesinden elde ettiği bütün ticari yararların içinde belki en önemlisi, hayvan fiyatlarındaki bu yükseliştir. Bu, yalnız tüm yayla mülklerinin değerini yükseltmekle kalmamıştır aynı zamanda düzlüklerin gelişmesi için de, belki en önemli neden olmuştur.

Bütün yeni kolonilerde yıllarca hayvan beslemekten başka hiçbir işte kullanılamıyacak olan büyük miktarda boş toprak, kısa zamanda hayvan sayısını olağanüstü arttırır; her nesne için, çok ucuz olmak, büyük miktarda bulunmanın zorunlu sonucudur. Amerika'daki Avrupa kolonilerinde bulunan tüm hayvanlar, başlangıçta Avrupa'dan getirilmiş olmakla birlikte, orada kısa zamanda öylesine üreyip değerce düşmüşlerdi ki, hiç kimse sahip çıkmaya değer görmediği için atlar bile ormanlara başıboş salıverilmişlerdi. Hayvanları, işlenmiş bir toprağın ürünüyle beslemek kazançlı olabilinceye kadar, bu tür kolonilerin ilk kurulduğu dönemin üzerinden uzun bir zamanın geçmesi gerekmektedir. Bu nedenle, gübre gereksinimi ve ekip-biçmeye ayrılmış toprak ile bu işde kullanılacak hayvan sayısı arasındaki oransızlık nedeniyle, yani aynı nedenlerle, bu kolonilerde de, İskoçya'nın hâlâ birçok bölgesinde varlığını sürdüren yöntemden pek de farklı olmayan bir tarım sisteminin benimsenmesi çok mümkündür. Gerçekten de İsveçli gezgin Bay Kalm, 1749 da gördüğü Kuzey Amerika'nın bazı İngiliz kolonilerindeki çiftçiliği anlatırken, tarımın çeşitli kollarının tümünde çok becerikli olan İngilizlerin ulusal özelliklerini bu kolonilerde güçlükle seçebildiğini söylemektedir. Oradakiler tahıl tarlalarını hemen hiç gübrelemezlermiş; bir miktar arazi sürekli ürün vererek güçten düşünce, bir başka taze toprağı temizleyip ekerlermiş; bu yorulunca, bir üçüncüsüne geçerlermiş. Hayvanlarının ormanlarda ve diğer ekilmemiş

topraklarda yarı aç yarı tok dolaşmasına izin verirlermiş; her yıl, tüm çayırlar çiçek açıp tohumların dökülmesini beklemeden, ilkbaharın hemen başında otları biçer, otlakları yokederlermiş[1]. Her yıl bir kez yetişen çayırların, Kuzey Amerika'nın o bölgesindeki en iyi doğal çayır olduğu anlaşılmaktadır. Avrupalılar oraya ilk yerleştiklerinde bu çayırlar çok gürmüş ve boyları doksan-yüz santimetre gelirmiş. Kalm bunları yazdığında tek bir ineği besleyemeyen bir toprak parçası, eskiden, herbiri bu ineğin verdiğinin dört katı miktarında süt verebilen dört ineği doyururmuş. Kalm'a göre, çayırların verimsizliği, hayvanların bir kuşaktan diğerine gözle görülür bir biçimde soysuzlaşmasına neden olmuştur. Bunların, büyük olasılıkla, otuz-kırk yıl önce İskoçya'da çok sık rastlanan kavruk kalmış hayvanlardan pek farkı yoktu. Oysa günümüzde İskoçya'nın bazı bölgelerinde damızlık değiştirme yoluna gidilmiş olmakla birlikte, düzlüklerin çoğunda asıl bol beslenmekle, bu hayvanlar oldukça ıslah edilmiştir.

Bu nedenle, ilerleme sürecinde hayvanların besini için toprağın ekilmesini kârlı kılacak bir fiyatı hayvanların sağlaması oldukça uzun sürmekle birlikte, işlenmemiş ürünlerin ikinci grubunu oluşturan çeşitli nesnelerin hepsi içinde böyle bir fiyata belki de ilk ulaşanı, hayvandır; çünkü hayvan fiyatları bu üst sınıra ulaşmadan, Avrupa'nın birçok bölgesinde ulaşılmış bulunan yetkin gelişme düzeyinin yanına bile yaklaşabilmek olanaksız görünmektedir.

İşlenmemiş ürünlerin bu grubu içinde bu fiyata ulaşanların başında hayvan bulunurken, belki en sonlarda da av eti yeralır. Av eti ne kadar pahalı görünürse görünsün, fiyatı, geyik beslemekte biraz deneyimi olan kişilerin pek iyi bildiği gibi, bir geyik korusunun giderlerini karşılamaya yetecek kadar bile değildir. Eğer yeterli olsaydı, geyik beslemek, kısa zamanda, eski Romalıların Turdi ismindeki minik kuşları beslemesi gibi, yaygın çiftçiliğin bir kolu olurdu. Varro ve Columella, Turdi'nin çok kârlı bir iş olduğuna ilişkin bize güvence vermektedirler. Ülkeye cılız olarak gelen yelve adlı göçmen kuşların semirtilme işinin, Fransa'nın bazı bölgelerinde kazanç getirdiği söylenmektedir. Av eti rağbet görmekte devam eder ve Büyük Britanya'da zenginlik ve lüks, bir süredir olduğu gibi artmaya devam ederse, av eti fiyatının, şimdi olduğundan da daha yükseklere fırlaması çok büyük bir olasılıktır.

İlerleme sürecinde, hayvan gibi gerekli bir maddenin fiyatının yükseklere fırladığı dönem ile, av eti gibi lüks bir maddenin fiyatının o yüksekliklere fırladığı dönem arasında çok uzun bir zaman aralığı vardır; bu zaman aralığı içinde birçok farklı işlenmemiş ürün çeşidi, değişik koşullara göre, bazıları daha önce bazıları daha sonra olmak üzere, yavaş yavaş en yüksek fiyatlarına ulaşırlar.

Örneğin, her çiftlikte samanlığın ve ahırların döküntüsü bir mik-

1 Kalm, *Travels*, cilt I, s. 343-344.

tar kümes hayvanının karnını doyurur. Bunlar, aslında ziyan olup gidecek şeylerle beslendiklerinden, başlıbaşına bir tasarrufturlar; hemen hiç giderleri olmadığı için çiftçi bunları çok küçük bir fiyat karşılığında satmaya katlanabilmektedir. Eline geçenin hemen tümü, net kazançtır, kümes hayvanlarının fiyatının, çiftçiyi o kadar kümes hayvanı beslemekten vazgeçirecek ölçüde düşük olması ise pek mümkün değildir. İyi ekilip-biçilmemiş, bu nedenle de seyrek nüfuslu bölgelerde, bu biçimde harcamasız yetiştirilen kümes hayvanları, genellikle toplam talebi tümüyle karşılamaya yeter. Dolayısıyla, bu koşullarda kümes hayvanı, kasaplık et kadar ya da başka tür bir hayvan yiyeceği kadar ucuz olur. Ancak çiftliğin bu biçimde yetiştirdiği kümes hayvanı miktarının tümü, orada üretilen kasaplık etin toplam miktarından, her zaman için çok daha az olmaktadır. Zenginlik ve lüks zamanlarında, ender bulunan nesne, eşit değerde olan ancak herkeste bulunan nesneye daima yeğlenir. Böylece gelişme ve ekip-biçme sonucunda zenginlik ve lüks arttıkça, kümes hayvanı fiyatı ağır ağır kasaplık et fiyatını aşar, sonunda fiyat öyle yükselir ki, toprağı kümes hayvanı beslemek için ekip-biçmek kârlı hale gelir. Fiyat, bu yüksekliğe vardıktan sonra artık daha yükseğe pek çıkamaz. Eğer çıkarsa, çok geçmeden bu iş için daha da fazla toprak ayrılacaktır. Fransa'nın birçok bölgesinde kümes hayvanı beslemek, kır tasarrufunda çok önemli bir yere sahiptir ve bu nedenle çiftçiyi mısır ve kara buğday yetiştirmek için teşvik etmek oldukça kârlı gözükmektedir. Fransa'da, orta halli bir çiftçinin avlusunda bazen dörtyüz kadar kümes hayvanı bulunmaktadır. İngiltere'de kümes hayvanı besleyenlerin çok az olduğu ve genel olarak pek önem verilmediği anlaşılmaktadır. Oysa İngiltere, Fransa'dan önemli ölçüde kümes hayvanı satınaldığından, doğal olarak bunlar İngiltere'de, Fransa'dan daha pahalıdır. İlerleme sürecinde, her tür hayvan besininin en pahalı olduğu dönem, doğaldır ki, o hayvanı beslemek amacıyla toprağın ekilip-biçilmesinden hemen önce gelen dönem olmalıdır. Bu ekip-biçme genelleşmeden bir süre önce, o hayvanın kıt bulunması, fiyatını mutlaka yükseltmiş olmalıdır. Genelleştikten sonra ise, besi için çoğunlukla yeni yöntemler geliştirilir, bu yöntemler, çiftçinin aynı miktar toprakta o özel tür hayvan yeminin çok daha büyük bir miktarını yetiştirmesini mümkün kılar. Bolluk çiftçiyi sadece daha ucuza satmak zorunda bırakmaz, bu yöntemlerin sonucunda çiftçi daha ucuza satmaya katlanabilecek duruma gelir, çünkü ucuza satmaya gücü yetmezse, bu hayvanın bolluğu pek uzun sürmez. Yonca, şalgam, havuç, lahana v.b. nin ortaya çıkmasının, Londra piyasasında kasaplık etin yaygın fiyatının geçen yüzyılın başlarında bulunduğu fiyattan biraz daha aşağı düşmesine katkısı, büyük olasılıkla bu biçimde olmuştur.

Gübrelikten çöplenerek beslenen, diğer yararlı hayvanların yüzçevirdiği birçok şeyi yiyip-yutan domuz da, kümes hayvanları gibi,

aslında, bir tasarruf olarak beslenmektedir. Böyle çok az harcamayla ya da hiç harcamasız büyütülebilen bu tür hayvanların miktarı, talebi tümüyle karşılamaya yeterli oldukça; bu tür kasaplık etler pazara bir başka türden çok daha ucuza gelir. Ancak, talep bu miktarın karşılayabileceğinden daha fazla artarsa ve başka hayvanların beslenip, semirtilmesinde olduğu gibi, domuz besleyip, semirtmek için de yem yetiştirmek gerekirse, fiyat mutlak fırlar; o bölgenin ikliminin ve tarım durumunun domuz beslemeyi diğer hayvanları beslemekten daha çok ya da daha az maliyetli kılmasına göre, domuz eti fiyatı bir başka kasaplık et fiyatına oranla daha yüksek ya da daha düşük olur. Bay Buffon'a göre, Fransa'da domuz eti fiyatı, sığır eti fiyatına yaklaşık eşittir. Büyük Britanya'nın çoğu yerinde, günümüzde bu fiyat biraz daha yüksektir.

Hem domuz hem kümes hayvanı fiyatlarındaki büyük artış, Büyük Britanya'da genellikle cottagerlerin ve diğer küçük toprak işletenlerin (small occupiers of land) azalmasına yorulmuştur; bu, Avrupa'nın her yanında gelişmenin ve daha iyi ekip-biçmenin hemen öncesinde ortaya çıkan bir olaydır; ama bu olay, aynı zamanda bu maddelerin fiyatının, böyle bir gelişme yaşanmasaydı olabileceğinden hem biraz daha erken, hem de biraz daha hızlı yükselmesine katkıda bulunmuş olabilir. En yoksul ailenin, genellikle, hiç harcama yapmadan kedi ya da köpek besleyebilmesi gibi, toprakla uğraşan en yoksul kişiler de çoğunlukla çok küçük bir maliyetle birkaç kümes hayvanı ya da bir dişi domuz ve birkaç yavrusunu besleyebilir. Kendi yemeklerinin ufak tefek artıkları, peynir suları, kaymağı alınmış süt, yağ yapıldığında yayıkta kalanlar bu hayvanların yiyeceğinin bir bölümünü sağlamış olur; bu hayvanlar geri kalan besinlerini de, pek sözü edilecek bir zarara yolaçmadan çevre tarlalardan bulurlar. Bu küçük toprak işletenlerin sayısı azalırken, böylece çok küçük bir harcamayla ya da hiç harcama yapmadan üretilen bu tür yiyecek maddelerinin miktarı da tabii oldukça azalmış olsa, gerektir, böylece fiyatlarının da bu azalış olmasaydı olabileceğinden daha erken ve daha çabuk yükselmiş olması gerekir. Zaten ilerleme sürecinde bu fiyatların, er ya da geç yükselebileceği en pahalı fiyata mutlaka erişmesi zorunludur; bu yükselebileceği en pahalı fiyat, kendilerine yem sağlayan toprağın işlenmesi için gerekli emek ve harcamaları diğer ekili toprakların çoğunluğunda olduğu gibi, ödeyip çıkarabilen fiyattır.

Domuz ve kümes hayvanı beslemek gibi sütçülük işi de aslında bir tasarruf olarak yapılmaktadır. Çiftlikte bulundurulması gerekli olan hayvanlar, hem kendi yavruları hem de çiftçi ailesinin tüketiminin gerektirdiğinden fazla süt verir; sütün en çoğunu özellikle tek bir mevsimde vermektedirler. Ancak, tüm toprak ürünleri içinde süt, belki de en dayanıksızdır. En bol olduğu sıcak mevsimde yirmidört saat güç dayanmaktadır. Çiftçi bunun birazını tereyağ

haline getirerek bir hafta dayandırır; tuzlu tereyağ yaparak bir yıl, peynir yapmakla, sütün büyük bir bölümünü, yıllarca saklar. Bunların bir bölümünü kendi ailesi için ayırır. Geri kalanı elde edilebilecek en iyi fiyatı bulmak üzere pazara gönderilir; bu fiyatın, kendi ailesinin kullanımından artakalanı pazara göndermekten çiftçiyi vazgeçirecek kadar düşük olması pek mümkün değildir. Gerçekten de, eğer bu fiyat çok düşük olursa, çiftçinin bu işi çok baştan savma ve kir-pas içinde yapması, belki bu iş için ayrı bir oda ya da yapı edinmeye değmez diye düşünmesi ve mutfağının dumanı, pisi, kiri içinde bu işi yürütmesi büyük olasılıktır; nitekim otuz-kırk yıl önce İskoçya'da yapılan sütçülüğün hemen tümü böyleydi, çoğunda hâlâ da böyledir. Kasaplık et fiyatını giderek yükselten aynı nedenler, yani talep artışı ve ülkenin gelişmesi sonucu küçük bir harcama ya da hiç harcama yapmaksızın beslenebilecek hayvan miktarındaki azalış, aynı biçimde, fiyatları, doğal olarak kasaplık et fiyatına bağlı olan ya da kasaplık et sağlayan hayvanları besleme harcamasına bağlı olan mandıra ürünlerinin de fiyatını yükseltir. Mandıra ürünlerinin fiyatlarının yükselmesiyle, daha fazla emek, özen ve temizliğin karşılığı da ödenmiş olur. Sütçülük çiftçinin özenine daha değer hale gelir, ürünlerin kalitesi de giderek yükselir. Sonunda bu ürünlerin fiyatı o kadar yükselir ki, bu fiyat, en verimli, en iyi toprakların bir bölümünü, sadece sütçülük için beslenecek hayvanların yemine ayırmaya değer; fiyat bu yüksekliğe vardıktan sonra artık daha yükselemez. Eğer daha da yükselirse, daha fazla toprak bu amaç için ayrılır. İngiltere'nin çoğu yerinde süt ürünlerinin fiyatının bu yüksekliğe ulaştığı anlaşılıyor, çünkü oldukça büyük çapta kaliteli toprak, çoğunlukla bu işe ayrılmıştır. Birkaç büyükçe kentin çevresi dışında İskoçya'da, fiyatın henüz bu yüksekliğe erişmediği anlaşılmaktadır, çünkü orada sıradan çiftçiler sadece sütçülük işi için ayrıca besliyecekleri hayvanlara yem yetiştirme amacıyla kaliteli toprak pek ayırmamaktadırlar. Şu son bir-iki yıl içinde fiyatları oldukça önemli ölçüde artmış olmakla birlikte, büyük olasılıkla, hâlâ bu fiyatlar süt ürünlerine elvermeyecek kadar düşüktür. Gerçekten de İngiliz mandıralarının ürünleriyle karşılaştırıldığında, kalitenin düşüklüğü, tam da fiyat düşüklüğüne denktir. Ancak, bu kalite düşüklüğü, bu fiyat düşüklüğünün belki nedeni olmaktan çok, sonucudur. Pazara getirilen ürünlerin çoğunun kalitesi çok daha iyi olsa bile, İskoçya'nın şimdiki koşullarında, süt ürünlerinin daha iyi bir fiyata elden çıkarılamıyacağını sanıyorum; şimdiki fiyat ise, büyük olasılıkla, daha iyi kalitede süt ürünleri üretmek için gerekli emeğin ve toprağın giderlerini kurtarmaz. İngiltere'nin büyük bir bölümünde, fiyatın yüksekliğine karşın sütçülük, tarımın iki büyük dalı olan tahıl ekimi ya da hayvan besiciliğinden daha kârlı bir toprak uğraşı sayılmamaktadır. İskoçya'nın büyük bölümünde ise, sütçülük pek bu ölçüde bile kârlı bir düzeye gelememiştir.

Hiçbir ülkenin topraklarının, insan emeğinin yetiştirmek zorunda olduğu herhangi bir ürünün fiyatı, iyileştirilip ekilecek toprağın giderlerini karşılayacak kadar yükselmeden, hiçbir zaman tümüyle işlenip ekilemiyeceği açıktır. Böyle olabilmesi için, herbir ürünün fiyatı, öncelikle diğer ekili toprakların büyük bölümünün rantını ayarlayan iyi bir tahıl tarlasının rantını ödemeye yetmelidir; ikincisi, bu fiyat, emek ücretleri ile çiftçinin giderlerini iyi ekin yetiştiren bir toprakta genellikle olduğu ölçüde ödemeye, ya da bir başka deyimle, çiftçinin kullandığı mal-mevcudunu ortalama bir kârla yerine koymaya yetmelidir. Tek tek her ürünün fiyatındaki bu yükselişin, açıktır ki, o ürüne ayrılacak toprağın işlenmesi ve ekilmesinden önce ortaya çıkması zorunludur. Her ilerlemenin amacı kazançtır ve zorunlu sonucu zarar olan hiçbir şey ilerleme olarak adlandırılamaz. Fiyatı hiçbir zaman giderleri karşılayamıyacak bir ürün uğruna toprağı işlemenin zorunlu sonucu zarar olsa gerektir. Eğer ülke topraklarının tümüyle işlenip ekilip-biçilmesi, bütün kamu yararlarının kuşkusuz en önemlisi ise, işlenmemiş ürünlerin çeşitli türlerinin tümünde görülen bu fiyat yükselişi, genel bir felâket olarak değerlendirilecek yerde; bütün kamu yararları içinde en büyük yararın zorunlu öncülü ve eşlikçisi olarak değerlendirilmelidir.

Üstelik işlenmemiş ürün çeşitlerinin tümünün nominal ya da para cinsinden fiyatlarındaki bu yükseliş, gümüş değerindeki herhangi bir düşüşün sonucu değil, bu ürünlerin gerçek fiyatındaki bir yükselişin sonucudur. Bu ürünler sadece eskisinden daha çok miktarda gümüş değil, eskisinden daha fazla emek ve geçim maddesi miktarı değerindedirler. Bu ürünleri pazara getirmek daha fazla emek ve geçim maddesi miktarına maloldüğundan, bu ürünler pazara geldiklerinde, daha büyük miktarda emek ve geçim maddesine karşılık gelirler ya da bunların daha büyük bir miktarına denk düşerler.

Üçüncü Grup

İlerleme sürecinde fiyatı doğal olarak yükselen üçüncü ve sonuncu işlenmemiş ürün türü, miktarının artmasında insan emeğinin katkısının ya sınırlı ya da belirsiz olduğu nesnelerdir. İlerleme sürecinde bu tür işlenmemiş ürünlerin gerçek fiyatı doğal olarak artma eğilimi gösterse de, türlü raslantıların insan emeğini o hammaddenin miktarını çoğaltmakta az ya da çok başarılı kılmasına göre bu fiyatın bazen düştüğü bile olur, bazen çok farklı gelişme dönemlerinde sabit bir düzeyde devam ettiği, bazen de aynı dönemde az-çok yükseldiği olabilir.

Doğanın, bazı ürünlerinin tamamlayıcısı (appendage) kıldığı bazı işlenmemiş ürün türleri vardır; öyle ki, bir ülkenin bunlardan birini yetiştirmeye gücünün yettiği miktar, zorunlu bir biçimde başka bir maddenin miktarıyla sınırlıdır. Örneğin, bir ülkenin sahip olabileceği yün ya da ham deri miktarı, o ülkede beslenen küçükbaş

ve büyükbaş hayvan sayısıyla sınırlıdır. Bu sayıyı da, zorunlu bir biçimde o ülkenin gelişme düzeyi ve tarımının niteliği belirlemektedir.

İlerleme sürecinde kasaplık et fiyatını, ağır ağır yükselten aynı nedenlerin, yün ve ham deri fiyatları üzerinde de aynı etkide bulunacağı ve bunların fiyatlarını da yaklaşık aynı oranda yükselteceği düşünülebilir. Gelişme sürecinin başında, bu ürünlerin pazarı, kasaplık etin pazarı kadar dar sınırlar içinde kalsaydı, büyük olasılıkla böyle olurdu. Oysa bu iki tür ürünün pazar genişliği genellikle çok farklıdır.

Kasaplık etin pazarı, hemen her yerde, üretildiği ülkenin sınırları içerisindedir. Gerçi İrlanda ve İngiliz Amerika'sının bir bölümü önemli ölçüde tuzlu et ticareti yapmaktadırlar, ancak öyle sanıyorum ki, ticaret alanında bunu yapan, yani kasaplık etlerinin önemli bir bölümünü diğer ülkelere ihraç eden ülkeler sadece bu iki ülkedir.

Oysa gelişme sürecinin başında yün ve ham deri pazarının üretildikleri ülkenin sınırları içinde kaldığı pek görülmemiştir. Bunlar uzak ülkelere kolaylıkla taşınabilirler; yün hiçbir işlem gerektirmez, ham deri ise, çok küçük bir işlem yapılarak taşınabilir: Birçok manüfaktürün malzemesi oldukları için, bunları üreten ülkenin hiç talebi olmasa bile, diğer ülkelerin, bunlar için bir talep yaratmaları mümkündür.

Daha çok gelişmiş olduğu ve nüfusu arttığı için kasaplık et talebi fazla olan ülkelerle karşılaştırıldığında, iyi ekilip-biçilmemiş, dolayısıyla seyrek nüfuslu ülkelerde yün ve deri fiyatının, hayvanın tümüne oranı her zaman çok daha fazladır. Bay Hume, Saksonlar döneminde yapağı değerinin tüm bir koyunun değerinin beşte ikisi olarak hesaplandığını, bunun günümüzdeki oranın çok üstünde olduğunu belirtmektedir. Beni kesin olarak temin ettiklerine göre, İspanya'nın bazı bölgelerinde koyun, çoğunlukla, sadece yapağısı ve yağı için kesilirmiş. Geri kalan gövde ise, genellikle, çürümek üzere ya da hayvanlar ve yırtıcı kuşlar yesin diye yerde bırakılırmış. İspanya'da bile bazen böyle yapılırken, boynuzlu hayvanların hemen hemen sürekli bir biçimde sadece deri ve içyağı için kesildikleri Şili'de, Buenos Aires'de ve İspanyol Amerika'sının birçok diğer bölgesinde durum hep böyledir. Fransız yerleşim bölgelerinin (şimdi adanın hemen hemen bütün batı yarısını çevreleyen) kurulması ve gelişip kalabalıklaşmasıyla İspanyolların hayvanları biraz değer kazanmadan önce, Hispaniola'da, korsanların hükmü geçerken, bu, hemen hemen sürekli yapılırdı; İspanyollar hâlâ doğu kıyısını, tüm iç bölgeleri ve dağlık araziyi ellerinde tutmaktadırlar.

İlerleme ve nüfusun artması sürecinde, hayvanın, bir bütün olarak fiyatı zorunlu bir biçimde yükselmekle birlikte, gövde fiyatının

bu yükselişten yün ve deri fiyatından daha büyük oranda etkilenmesi mümkün görünmektedir. Gelişmemiş bir toplumda hayvan gövdesinin pazarı her zaman hayvanı üreten ülkenin sınırları içinde kaldığından, bu pazar kaçınılmaz biçimde o ülkenin gelişimi ve nüfusuna oranla genişlemek zorunda olsa gerektir. Ancak, barbar bir ülkenin bile yün ve deri pazarı tüm ticaret dünyasını kapsadığı için, hayvan gövdesi pazarının aynı oranda büyüyebilmesi pek mümkün değildir. Dünyadaki tüm ticaret, herhangi bir ülkenin ilerlemesiyle pek etkilenmez; bu tür metaların pazarı, bu ilerlemelerden sonra da, eskiden olduğu gibi aynı ya da yaklaşık aynı kalabilir. Bununla birlikte işlerin doğal akışı içinde, piyasanın bu ilerlemeler yüzünden az-çok genişlemesi gerekir. Özellikle malzeme olarak bu tür metaları kullanan manüfaktürler gelişirse, pazar pek genişlemese bile, en azından eskiden olduğundan çok daha fazla, bu ürünlerin yetiştiği bölgeye yaklaşır; bu metaların fiyatı en azından, daha önce uzak ülkelere gönderilmelerinde gereken normal harcama tutarı kadar artabilir. Bu nedenle kasaplık et fiyatı oranında yükselmemekle birlikte, bu metaların fiyatının doğal olarak biraz artması ve kesinlikle hiç düşmemesi gerekir.

Oysa yünlü dokuma manüfaktürünün gelişmesine karşın, İngiltere'de İngiliz yününün fiyatı, III. Edward döneminden bu yana oldukça düşmüştür. Bu Kralın tahtta bulunduğu dönemde (ondördüncü yüzyıl ortalarına doğru, yani 1339 larda) İngiliz yünü balyasının, yani yirmisekiz pound'unun normal ve makul sayılan fiyatı o dönemin parasıyla[1] on shilling'den az değildi; bu on shilling'de ons başına yirmi penny olmak üzere darphane tartısıyla altı ons gümüş vardı; şimdiki paramızla bu, yaklaşık otuz shilling etmektedir. Günümüzde ise, balya başına yirmibir shilling en iyi İngiliz yünü için iyi bir fiyat sayılabilir. Yani yünün III. Edward döneminde, para cinsinden fiyatı, günümüzdeki para cinsinden fiyatına göre ona-yedi oranındadır. Gerçek fiyatının üstünlüğü ise daha da fazladır. Bu eski dönemlerde bir quartrı altı shilling sekiz penny'den oniki bushel ağırlığında buğdayın fiyatı on shilling'di. Günümüzde ise bir quartrı yirmi sekiz shilling üzerinden, sadece altı bushel ağırlığında buğdayın fiyatı, yirmibir shilling'dir. Dolayısıyla eski çağlarla şimdiki gerçek fiyatlar arasındaki oran onikiye-altı ya da ikiye-birdir. O dönemde bir balya yün, bugün satınalabileceğinin iki katı geçim maddesi, ve eğer heriki dönemde emeğin gerçek karşılığı aynı olmuş olsaydı, dolayısıyla şimdikinin iki katı fazla miktar emek satınalabilirdi.

Yünün hem gerçek hem de nominal değerindeki bu azalma, hiçbir zaman olayların doğal akışı sonucu olmamıştır. Bunda zorun ve yapay yaptırımların etkisi vardır: Birincisi, İngiltere'den yün ih-

1 Smith, *Memoirs of Wool*, Cilt I, c. 5-6-7; cilt II, c. 176.

raç etmenin kesin olarak yasaklanması; ikincisi, İspanya'dan yünün gümrüksüz ithalinin serbest olması; üçüncüsü, İrlanda'daki yünün İngiltere'den başka bir ülkeye ihraç edilmesinin yasaklanması. Bu yaptırımların sonucunda İngiliz yün piyasası, İngiltere'nin ilerlemesi nedeniyle belli bir genişleme gösterecek yerde, diğer birkaç ülke yününün, İngiliz yünüyle rekabetine izin verildiği ve İrlanda yününün zorla rekabete sokulduğu iç pazarla sınırlanmıştır. Üstelik İrlanda'nın yünlü dokuma manüfaktürü adalet ve dürüst ticaret çerçevesinde mümkün olduğu kadar baltalandığından, İrlandalılar yünlerinin ancak çok ufak bir bölümünü yurtlarında işliyebilmektedirler ve dolayısıyla yünün büyük bölümünü izin verilen tek pazar olan Büyük Britanya'ya göndermek zorunda kalmaktadırlar.

Eski çağlardaki hamderi fiyatlarıyla ilgili orijinal belgeler bulamadım. Yün çoğunlukla krala bir tür fon (subsidy) olarak sunulmaktaydı ve bu işlemde yüne biçilen değer, yünün ortalama fiyatının ne olduğunu, en azından bir ölçüde, göstermektedir. Oysa hamderi için böyle bir durumun olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Fleetwood, Oxford'da Burcester Manastırı başkanı ile papazlardan biri arasındaki 14-25 tarihli bir hesaptan çıkararak, hamderi fiyatını, en azından o özel durumda kaydedildiği biçimiyle aktarmaktadır: Beş öküz derisi oniki shilling'e, beş inek derisi yedi shilling üç penny'e, otuzaltı tane iki yaşındaki koyunun derisi dokuz shilling'e, onaltı dana derisi iki shilling'e. 1425 te oniki shilling'de, şimdiki yirmidört shilling'imizde bulunan miktarda gümüş vardı. Demek bu hesapta, bir öküz derisine, şimdiki paramızla 4½s. de bulunan gümüş kadar değer biçiliyordu. Öküz derisinin nominal fiyatı, şimdiki fiyatının oldukça altındadır. Oysa bir quartr buğday altı shilling sekiz penny hesabıyla; o dönemde oniki shilling, ondört tam dört bölü beş bushel ağırlığında buğday alırdı; ki buğdayın bir bushel'i üç shilling altı penny'den, bu, günümüzde 51s. 4d. tutmaktadır. Dolayısıyla o dönemde bir öküz derisi, şimdi on shilling üç penny'nin satınalacağı miktarda tahıl satınalmaktaydı. Yani öküz derisinin gerçek değeri, şimdiki paramızla on shilling üç penny'e eşittir. Hayvanların, kışın büyük bir bölümünde yarı aç oldukları o eski dönemlerde, çok iri olduklarını varsayamayız. Günümüzde çarşı tartısıyla, onaltı pound'luk dört batman ağırlığındaki bir öküz derisi kötü sayılmaz; o eski dönemlerde ise, herhalde çok iyi sayılmaktaydı. Ama bir stone'u* yarım crown'dan, ki anladığım kadarıyla şu andaki (1773 şubatında) normal fiyat da budur, bu tür bir deri günümüzde sadece on shilling etmektedir. Gerçi derinin nominal fiyatı günümüzde, o eski dönemlerde olduğundan daha yüksektir, ama gerçek fiyatı, yani satınalabileceği ya da hükmedebileceği ge-

* 1 Stone = 6.356 kg.

çim maddelerinin gerçek miktarı, aslında bir miktar düşüktür. Yukarıda sözü edilen hesaptaki kayıttan anlaşıldığı gibi, inek derisinin fiyatı, öküz derisi fiyatıyla arasında bulunan normal orana yakındır. Koyun derisinin fiyatı ise, bu oranın oldukça üstündedir. O dönemde koyun derisi, belki yünü ile birlikte satılmaktaydı. Bunun tersine, dana derisinin fiyatı oranın oldukça altındadır. Hayvan fiyatının çok düşük olduğu ülkelerde, hayvan sayısını daha arttırmamak için beslenmesi düşünülmeyen danalar genellikle çok körpe kesilmektedir; örneğin yirmi-otuz yıl önce İskoçya'da böyle yapılırdı. Dana fiyatının giderini karşılayamıyacağı süt, böylece tasarruf edilmiş olmaktadır. Bu nedenle dana derileri de, genellikle, pek bir işe yaramamaktadır.

Hamderi fiyatı günümüzde birkaç yıl önce olduğundan epey düşüktür, bu, büyük olasılıkla, fok balığı derisi ithalâtına konan gümrüğün kaldırılmasından ve sınırlı bir süre için İrlanda ve yerleşim bölgelerinden hamderi ithalinin gümrük vergisi alınmadan yapılmasına 1769 da izin verilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzyılın ortalaması alınırsa, hamderinin gerçek fiyatı, büyük olasılıkla o eski çağlardakinden biraz yüksekçedir. Bu metanın yapısı, uzak pazarlara taşınmasını, yün kadar elverişli kılmamaktadır. Hamderi bekletilirse yünden daha fazla bozulur. Tuzlanmış deri, taze deriden daha kötü kalite sayılmakta ve daha düşük fiyata satılmaktadır. Hamderiyi işlemeyen ve ihraç etmek zorunda olan bir ülkede, hamderinin bu yapısı fiyatını zorunlu olarak düşürme eğilimindedir; bu hamderiyi manüfaktürde kullanan bir ülkede ise, bu ülkenin derilerinin fiyatının yükselme eğilimi göstermesi gerektir. Barbar bir ülkede hamderi fiyatı düşme, manüfaktür yapan, gelişmiş bir ülkede ise bu fiyat yükselme eğiliminde olsa gerektir. Dolayısıyla eski çağlarda fiyatın düşme, modern çağlarda ise yükselme eğiliminde olması gerektir. Üstelik debbağlarımız, Britanya ülkeler topluluğu refahının kendi manüfaktürlerinin gelişmesine bağlı olduğu kanısını halk arasında yaratmakta, kumaşçılarımız kadar başarılı olamamışlardır. Dolayısıyla debbağlar çok daha az rağbettedirler. Nitekim hamderi ihracatı yasaklanmış ve bir kamu suçu olarak ilân edilmiştir; öte yandan yabancı ülkelerden ithalâtına gümrük konulmuştur ama bu gümrük (sadece beş yıllık bir süre için) İrlanda ve diğer kolonilerden gelen hamderilerden alınmamaktadır. Ayrıca İrlanda fazla derilerini ya da ülke içinde işlemediği derilerini satmak için yalnızca Büyük Britanya pazarıyla sınırlı tutulmamıştır. Çok bulunan hayvanların derileri, ancak şu son birkaç yıl içinde yerleşim kolonilerinin ana yurttan başka bir yere gönderemiyecekleri metalar listesine sokulmuştur; üstelik Büyük Britanya'nın manüfaktür ürünlerinin korunması için, yünde olduğunun tersine, İrlanda ticareti de baltalanmamıştır.

Hem yün hem de hamderi fiyatını doğal olarak bulunması gereken düzeyden aşağı çeken hukukî düzenlemeler ne olursa olsun,

gelişmiş ve toprakları iyi işlenmiş bir ülkede aynı düzenlemeler kasaplık et fiyatının bir miktar yükselmesine yolaçar. İşlenmiş ve bakımlı topraklarda beslenen hem büyükbaş hem küçükbaş hayvanın fiyatı, hem toprak sahibinin rantını hem de çiftçinin işlenmiş ve bakımlı topraktan beklemesi normal olan kârı getirmeye yetmelidir. Yoksa, çok geçmeden, bu hayvanları yetiştirmekten vazgeçerler. Bu nedenle bu fiyatın, hayvanın yünü ve derisiyle tamamlanamayan kısmının, hayvanın eti ile karşılanması zorunludur. Birinciler için fiyat ne ölçüde düşük olursa, hayvanın eti için o oranda fazla ödenmesi gerekmektedir. Bu fiyatın hayvanın değişik bölümlerine ayrı ayrı ne kadar düşeceği, toprak sahiplerini ve çiftçileri ilgilendirmez, yeter ki yukarıda açıklanan fiyat kendilerine tam olarak ödensin. Bu yüzden, toprakları iyi ekilmiş ileri bir ülkede, bu tür yasal düzenlemeler toprak sahibi ve çiftçi olarak bu kişilerin çıkarını pek etkilemez, ancak tüketici olarak çıkarları, gıda fiyatlarının yükselişinden etkilenebilir. Oysa topraklarından büyük bölümü hayvan beslemekten başka bir işte kullanıma sokulamayan, yünle derinin de bu hayvanların değerinin en önemli kısmını oluşturduğu, ilerlememiş ve toprakları iyi ekilip-biçilmemiş bir ülkede, durum tümüyle farklıdır. O zaman bu tür yasalar, toprak sahibi ve çiftçi olarak bu kişilerin çıkarını pek çok, tüketici olarak çıkarlarını ise oldukça az etkiler. Çünkü bu durumda, yün ve deri fiyatındaki düşme, hayvanın etinin fiyatını yükseltmez; zaten ülke topraklarının büyük bölümü hayvan beslemekten başka bir işte kullanılmadığından, yine aynı miktar hayvanın beslenmesi sürecektir. Pazara yine aynı miktar kasaplık et gelecektir. Ete duyulan talep de eskisinden daha fazla olmayacaktır. Dolayısıyla et fiyatı eskisi gibi olacaktır. Hayvanın bir bütün olarak fiyatı düşecek ve bu düşmeyle birlikte başlıca ürünü hayvan olan tüm arazinin, yani ülke topraklarının büyük bölümünün, hem kârı hem rantı azalacaktır. Çok yanlış bir biçimde genellikle III. Edward'a atfedilen yün ihracatının sınırsız bir süreyle yasaklanması, ülkenin o günkü koşulları içinde akla gelebilecek en yıkıcı yasa olmuştur. Bu yasa sadece krallık topraklarının büyük bölümünün o dönemki fiili değerini düşürmekle kalmamış, aynı zamanda en önemli küçükbaş hayvan cinslerinin fiyatını düşürerek, bunların ileride gelişmesini de geciktirmiştir.

İskoçya'nın İngiltere'yle birleşmesi nedeniyle geniş Avrupa piyasasından uzakta kalarak Büyük Britanya'nın dar pazarına sıkışan İskoç yününün fiyatı oldukça düşmüştür. Kasaplık et fiyatının yükselişi yün fiyatındaki bu düşüşü tümüyle karşılamasaydı, başlıca koyun bölgeleri olan İskoçya'nın güney county'lerindeki çoğu toprakların değeri bundan çok etkilenirdi.

Bulunduğu ülkenin ürününe bağlı kaldıkça insan gayretinin katkısı, yün ya da hamderi miktarını artırmak bakımından sınırlıdır; diğer ülkelerin ürününe bağlı olursa insan gayretinin katkısı belirsizdir. Bu açıdan diğer ülkelerin ürettikleri miktardan çok iş-

lemedikleri miktara; bir de diğer ülkelerin bu tür işlenmemiş ürünlerin ihracatına koymayı uygun buldukları ya da bulmadıkları kısıtlamalara bağlıdır. Bu koşullar ülke içindeki çalışma durumundan bağımsız olduğu için, bu ülkede insan çalışmasının verimliliğini zorunlu bir biçimde az veya çok belirsiz kılar. Bu yüzden bu tür işlenmemiş ürünlerin miktarını çoğaltmakta, insan çalışmasının katkısı hem sınırlıdır hem de belirsizdir.

Çok önemli bir başka işlenmemiş ürün türünün miktarını arttırmakta, yani pazara getirilen balığı çoğaltmakta, bu katkı benzer bir biçimde hem sınırlı hem de belirsizdir. Bu miktar, ülkenin coğrafî konumuyla, çeşitli bölgelerinin denize yakınlığı ve uzaklığıyla, göllerinin ve nehirlerinin sayısıyla ve bu denizlerin, göllerin, ırmakların balık bakımından verimli ya da verimsiz oluşuyla sınırlıdır. Nüfus arttıkça, ülke emeğinin ve topraklarının yıllık ürünü giderek büyüdükçe, balık alıcıları çoğalır; bu alıcıların elinde balık satınalmak için çok ve çeşitli başka metalar ya da aynı şey demek olan bu çok ve çeşitli başka metaların bedeli bulunmaktadır. Oysa önceden dar ve sınırlı olan pazarı beslemek için kullanılması gereken emeğe oranla daha fazla emek kullanmaksızın, genişleyen, büyük pazarı donatabilmek, genellikle, olanaksızdır. Sadece bin ton isterken, yılda onbin ton balık istemeye başlayan bir pazarın, daha önceden o arzı sağlayan emek miktarının on katından fazlası çalıştırılmadan donatılması güçtür. Balık için, genellikle, daha uzaklara gitmek, daha büyük gemiler kullanmak, daha pahalı çeşitli aletlerden yararlanmak gerekecektir. Bu nedenle bu metanın gerçek fiyatı, ilerleme sürecinde doğal olarak yükselir. Öyle sanıyorum ki, her ülkede aşağı-yukarı böyle olmuştur.

Tek bir günün avında, başarı hiç belli olmayabilir, ama ülkenin coğrafî konumu bilindiğine göre, belli bir miktar balığın pazara iletilmesinde insan emeğinin genel katkısının, bir yıl ya da birkaç yıl üstüste gözönüne alındığında, belki yeterli ölçüde belli olacağı düşünülebilir; kuşkusuz belli de olur. Öte yandan balıkçılık, ülkenin zenginliğinden ve çalışma düzeyinden çok coğrafî konumuna bağlı olduğu için çok farklı gelişme aşamalarındaki farklı ülkelerde aynı olabileceğinden ya da aynı aşamadaki ülkelerde çok değişik olabileceğinden, balık miktarı artışının ilerleme düzeyiyle ilgisi kesin değildir; benim burada sözünü ettiğim belirsizlik de budur.

Yeraltından çıkarılan çeşitli madenlerle minerallerin ve özellikle değerli metallerin miktarını artırmada insan çalışması katkısının sınırlı değil, tümüyle belirsiz olduğu anlaşılmaktadır.

Herhangi bir ülkede bulunacak değerli madenlerin miktarı, bu ülkenin ocaklarının verimliliği ya da verimsizliği gibi bu ülkenin coğrafî konumuyla ilgili şeylerle sınırlı değildir. Bu değerli metal-

ler, çoğunlukla, hiç maden ocağı bulunmayan ülkelerde bol bol bulunmaktadır. Her ülkede bu değerli metallerin miktarının iki farklı koşula bağlı olduğu görülüyor. Birincisi, ülkenin satınalma gücüne, çalışma durumuna, toprağının ve emeğinin bir yıllık ürününe bağlıdır; bu yıllık ürün sayesinde bu ülkenin, ya kendi ülkesindeki ocaklardan ya da başka ülkelerin ocaklarından altın ve gümüş gibi lüks maddeleri getirtmek ya da satınalmak üzere daha az ya da daha çok emek ve geçim maddesi miktarı kullanmaya gücü yetebilir. İkinci koşul ise, herhangi bir zamanda ticaret dünyasını bu değerli madenlerle donatan maden ocaklarının verimliliği ya da verimsizliğidir. Küçük hacimli, yüksek değerli oldukları kolay ve ucuz taşındıkları için bu madenlerin çıkarıldığı ocaklardan çok uzakta bulunan ülkelerdeki maden miktarının da, ocakların verimliliği ya da verimsizliğiyle az ya da çok etkilenmesi gerektir. Çin ve Hindistan'da bulunan değerli maden miktarının, Amerika'daki ocakların verimliliğinden az çok etkilenmesi gerektir.

Herhangi bir ülkedeki değerli metal miktarı, bu iki koşuldan birincisine (satınalma gücüne) bağlı kaldıkça, tüm diğer lüks ve gösteriş maddelerinin fiyatı gibi bu metallerin gerçek fiyatının da, ülkenin zenginliği ve ilerlemesi sonucu yükselmesi, yoksulluğu ve gerilemesi sonucu düşmesi çok mümkündür. Artakalan fazlayı elden çıkarabilecek miktarda çok emek ve geçim maddesine sahip ülkeler, bunların daha azını elden çıkarabilen ülkelere oranla, daha fazla emek ve geçim maddesi miktarı karşılığında bu madenlerden istedikleri belli bir miktarı satınalacak durumdadırlar.

Değerli metallerin herhangi bir ülkede bulunan miktarı bu koşullardan ikincisine (ticaret dünyasına metal arzında bulunan maden ocaklarının verimliliğine ya da kısırlığına) bağlı olunca, bu metallerin gerçek fiyatı, yani satınalacakları ya da karşılığında mübadele edilecekleri emeğin ve geçim maddesinin gerçek miktarı, kuşkusuz bu ocakların verimliliği oranında az çok düşer, verimsizliği oranında az çok yükselir.

Öte yandan belli bir dönemde ticaret dünyasının gereksinimini karşılayan ocakların verimliliği ya da verimsizliğinin, belli bir ülkedeki çalışma durumuyla hiçbir ilgisinin olmadığı çok açık bir olgudur. Hatta genel olarak dünyadaki çalışma durumuyla bile, öyle çok zorunlu bir ilişkisi yok gibidir. Aslında, zenaatin ve ticaretin giderek yeryüzünün daha büyük bir bölümüne yayılması sonucu, yeni maden yataklarının aranması daha geniş bir alana yayıldığı için, bunun, dar sınırlar içine sıkıştığı dönemden daha başarılı olma şansı biraz daha yüksek olabilir. Bununla birlikte, eski ocaklar yavaş yavaş tükendikçe, yeni madenlerin keşfedilmesi, kesinlikle çok belirsiz bir konudur ve hiçbir insan becerisi veya gayreti bunu garanti edemez. Kabul edilmiştir ki, maden bulunduğuna ilişkin tüm belirtiler kuşkuludur ve sadece yeni bir madenin fiilen keşfi ve ba-

şanıyla işletilmesi, ocağının değerinin gerçekliği hatta varlığı hakkında bir güvence olabilir. Maden aramada insanın karşılaşması mümkün olan başarının ya da hayal kırıklığının kesin sınırı yok gibidir. Bir-iki yüzyıl içinde şimdiye kadar bilinenlerin hepsinden çok daha verimli yeni yatakların keşfedilmesi mümkündür; bu gelecek dönemde bilinecek en verimli maden ocağının, Amerika'daki yatakların keşfinden önce işletilen herhangi bir ocaktan daha verimsiz olması da aynı ölçüde mümkündür. Bu iki durumdan birincisinin ya da ikincisinin meydana gelmesi, dünyanın gerçek zenginliği ve refahı, yani insanoğlunun emeğinin ya da toprağın bir yıllık ürününün gerçek değeri bakımından çok küçük bir öneme sahiptir. Bu bir yıllık ürünün nominal değeri, yani bu bir yıllık ürünü ifade edebilecek ya da temsil edebilecek altın ve gümüş miktarı kuşkusuz çok farklı olur; oysa bu bir yıllık ürünün gerçek değeri, yani satınalabileceği ya da hükmedebileceği gerçek emek miktarı, kesinlikle aynı olacaktır. Bu durumların birincisinde bir shilling, günümüzde bir penny'nin temsil ettiğinden daha fazla emeği temsil etmeyebilir; ikinci durumda ise bir penny, şu anda bir shilling'in temsil ettiği kadar emeği temsil edebilir. Ancak, birinci durumda, cebinde bir shilling'i bulunan biri, şu anda bir penny'si olandan daha zengin olmayacaktır; diğer durumda ise, bir penny'e sahip olan kişi, şu anda bir shilling'i olan kadar zengin olacaktır. Birinci durumda dünyanın elde edebileceği tek yarar, altın ve gümüş eşyanın ucuzluğu ve bolluğu olacaktır; diğer durumda dünyanın uğrayacağı tek zarar ise, bu gereksiz ve lüks nesnelerin pahalılığı ve kıtlığı olacaktır.

GÜMÜŞ DEĞERİNDEKİ DEĞİŞMELERE İLİŞKİN EK'İN SONUCU

Eski çağlarda metaların para cinsinden fiyatlarını derlemiş olan yazarlardan büyük bölümünün tahılın ve genel olarak metaların para cinsinden fiyatlarının düşüklüğünü, ya da bir başka deyimle, altın ve gümüşün yüksek değerini, hem bu metallerin kıtlığına, hem de o dönemdeki ülkenin yoksulluğuna ve barbarlığına bir kanıt olarak saydıkları anlaşılmaktadır. Bu, ulusal zenginliği altın, gümüş bolluğundan ibaret sayan, ulusal yoksulluğu ise altın ve gümüşün kıtlığı olarak gören siyasal ekonomi anlayışına özgü bir görüştür; bu anlayışı bu çalışmanın dördüncü kitabında geniş bir biçimde anlatıp, incelemeye çalışacağım. Şimdi sadece şunu belirteyim ki, değerli metallerin yüksek değeri, herhangi bir ülkenin, bu değerin yüksek olduğu dönemde, yoksul ya da barbar olduğuna ilişkin bir kanıt olamaz. Bu, sadece o sırada ticaret dünyasına maden arzı sağlayan yatakların verimsizliğinin kanıtıdır. Yoksul bir ülkenin, zengin bir ülkeden daha fazla altın ve gümüş satınalmaya gücü yetmediği gibi, bunlar için daha fazla para ödemeye de gücü ye-

temez; bu nedenle de bu metallerin değerinin, yoksul bir ülkede, zengin ülkeden daha yüksek olması mümkün görünmemektedir. Avrupa'nın herhangi bir yerinden çok daha zengin bir ülke olan Çin'de, bu iki metalin değeri, Avrupa'nın herhangi bir bölgesinde olduğundan çok daha yüksektir. Gerçekten de Avrupa'da zenginlik, Amerika madenlerinin keşfinden beri çok artmış, bunun yanısıra da altınla gümüşün değeri yavaş yavaş düşmüştür. Oysa altınla gümüş değerindeki bu düşme, Avrupa'nın gerçek zenginliğinin, toprağıyla emeğinin bir yıllık ürününün artmasından değil, daha önce bilinenlerden çok daha verimli madenlerin, rastlantısal bir biçimde, keşfedilmiş olmasından kaynaklanmıştır. Avrupa'da altın ve gümüş miktarının artması ve tarım ile manüfaktürün büyümesi, yaklaşık aynı zamanlarda ortaya çıkmakla birlikte, çok değişik nedenlerden kaynaklanmış olan ve aralarında hemen hiçbir doğal bağ bulunmayan iki olaydır. Bunlardan birincisi, ne tutumluluğun ne de izlenen bir politikanın hiçbir rolünün olmadığı, olamayacağı tam bir raslantının sonucudur. Diğer olay ise, feodal sistemin yıkılmasından, ve iş hayatına, gereksindiği tek destek olan kendi emeğinin meyvelerinden yararlanabilmesi konusunda belli bir yeterlikte güvence sağlayan bir yönetimin kurulmasından kaynaklanmıştır. Feodal sistemin hâlâ sürdüğü Polonya bugün de, Amerika'nın keşfinden önceki dönemde olduğu gibi elaçan, yoksul bir ülkedir. Oysa Avrupa'nın diğer bölümlerinde olduğu gibi Polonya'da da değerli metallerin gerçek değeri düşmüş, tahılın para cinsinden fiyatı yükselmiştir. Demek ki Polonya'da da bu metallerin miktarı, diğer yerlerde olduğu gibi yaklaşık Polonya'daki emeğin ve toprağın yıllık ürünüyle aynı oranda artmış olmalıdır. Öte yandan değerli metallerin miktarındaki bu artış, anlaşıldığı kadarıyla ne o yıllık ürünü artırmış, ne ülkenin manüfaktürünü ve tarımını geliştirmiş, ne de ülkede yaşayan kişilerin koşullarını düzeltmiştir. Maden ocaklarının sahibi olan İspanya ve Portekiz, belki Polonya'dan sonra Avrupa'nın en çok elaçan iki ülkesidir. Oysa altınla, gümüşün değeri İspanya ve Portekiz'de, Avrupa'nın herhangi bir yerinde olduğundan daha düşük olsa gerektir; çünkü bu metaller Avrupa'nın tüm diğer ülkelerine üzerlerine yalnız navlun ve sigorta harcamaları değil, kaçakçılık giderleri de binmiş olarak yollanırlar, çünkü bu metallerin ihracatı ya yasaktır ya da gümrüğe tabidir. Bu yüzden bu iki ülkedeki toprağın ve emeğin yıllık ürününe oranla bu metallerin miktarı, bu iki ülkede Avrupa'nın bir başka yerinde olduğundan daha yüksektir. Oysa bu ülkeler, Avrupa'nın büyük bir bölümünden daha yoksuldurlar. İspanya ve Portekiz'de feodal sistem kaldırılmış olmakla birlikte, yerine daha iyi bir sistem gelmemiştir.

Bu yüzden altınla gümüşün düşük değeri, düşük oldukları ülkenin zenginliğini ve ilerlemesini kanıtlamadığı gibi, bu metallerin yüksek değeri ya da genel olarak metaların veya özel olarak tahılın

para cinsinden fiyatının düşük olması, bu ülkenin yoksulluğu ve barbarlığının bir kanıtı da değildir.

Ancak genel olarak metaların, özel olarak da tahılın para cinsinden düşük fiyatı, o dönemin yoksulluğuna ya da barbarlığına bir kanıt olmamakla birlikte, sürü hayvanlarının, kümes hayvanının, her türlü av hayvanının v.b. gibi bazı özel mal çeşitlerinin para cinsinden fiyatlarının tahıla oranla düşük olması, bunun görüldüğü ülkenin yoksul olduğuna dair çok kesin bir kanıttır. Bu, birincisi, bunların tahıla oranla bol miktarda bulunduklarını, dolayısıyla tahıla oranla kapladıkları arazinin daha geniş olduğunu; ikincisi, ekin tarlasına oranla bunların kapladığı toprakların düşük değerde olduğunu, dolayısıyla ülkenin topraklarının büyük bölümünün işlenmemiş, ekilip-biçilmemiş durumda olduğunu açıkça gösterir. Bu, ülkenin mal-mevcudu ve nüfusuyla yüzölçümü arasındaki oranın, uygar ülkelerde çoğunlukla görülen orana eşit olmadığını ve o ülkede, o dönemde toplumun henüz emekleme döneminde (infancy) bulunduğunu açıkça gösterir. Genel olarak malların ya da özel olarak tahılın para cinsinden fiyatının yüksek ya da düşük olmasından, sadece o dönemde ticaretle uğraşan tüm dünyaya altın ve gümüş sağlayan yatakların verimli ya da verimsiz oldukları sonucunu çıkarabiliriz; yoksa o fiyatların hüküm sürdüğü ülkenin zengin ya da yoksul olduğu sonucunu değil. Ama bazı meta türlerinin para cinsinden yüksek veya düşük fiyatıyla başka metaların fiyatı arasındaki orandan, hemen hemen kesinlik ölçüsüne varan büyük bir olasılıkla, ülkenin yoksul veya zengin olduğunu, topraklarından çoğunun işlenmiş ya da işlenmemiş durumda bulunduğunu, az-çok barbar bir düzeyde ya da az-çok uygar bir düzeyde olduğunu anlayabiliriz.

Malların para cinsinden fiyatlarında, tümüyle gümüş değerinin düşüşünden kaynaklanan bir yükselme her türden metayı eşit biçimde etkileyerek ve gümüşün önceki değerinin üçte-birini, dörttebirini ya da beşte-birini yitirmesine bağlı olarak, her yerde bu metaların fiyatlarını, üçte-bir dörtte-bir ya da beşte-bir arttırır. Öte yandan üstünde bunca konuşulup tartışılmış olan yiyecek fiyatlarındaki yükselme, her tür besini eşit biçimde etkilemez. Bu yüzyılın ortalaması alındığında, tahıl fiyatının birtakım başka besinlerden çok daha az yükseldiğini, bu yükselişi gümüş değerinin düşmesine yoran kişiler bile kabul etmiştir. Bu yüzden diğer yiyeceklerin fiyatındaki bu yükseliş, tümüyle gümüş değerinin düşmesinden kaynaklanmış olamaz. Bazı başka nedenler gözönünde tutulmalıdır; gümüş değerinde olduğu varsayılan düşme üzerinde durmaksızın, belki yukarıda gösterilen nedenler, tahıl fiyatına oranla fiyatları fiilen yükselmiş olan bazı özel yiyecek türlerinde görülen fiyat artışının nedenini yeterli ölçüde açıklayacaktır.

Tahıl fiyatına gelince, bu, şimdiki yüzyılın ilk altmışdört yılın-

da ve son olağanüstü kötü giden mevsimlerden önce, geçen yüzyılın son altmışdört yılı boyunca bulunduğu fiyattan daha düşüktür. Bu gerçeğin hem Windsor pazarı kayıtları, hem İskoçya'nın değişik county'lerinin hepsinde ayrı ayrı tesbit edilmiş olan resmi fiyatlar, hem de Bay Messance ve Bay Dupré de St. Maur'un büyük bir özen ve titizlikle derlemiş oldukları birçok Fransa pazarıyla ilgili kayıtlar desteklemektedir. Bu kanıtlar, kesin olarak bilinmesi son derece güç olan böyle bir konuda, umulmayacak kadar etraflıcadır.

Son on-oniki yıl boyunca görülen yüksek tahıl fiyatına gelince, gümüş değerinde herhangi bir düşme varsayılmaksızın, kötü giden mevsimler sonucu fiyatın yükseldiği söylenebilir. Bu yüzden gümüş değerinin sürekli olarak düştüğü görüşünün, ne tahıl fiyatları üzerinde ne de diğer yiyecek fiyatları üzerinde doğru gözlemlere dayanmadığı anlaşılmaktadır.

Hatta burada yapılan değerlendirmeye bakarak, aynı miktar gümüşün, şimdiki dönemde, belki geçen yüzyılın bazı dönemlerinde satınalmış olduğu çeşitli yiyeceklerden çok daha az miktar satınalacağı söylenebilir. Bu değişikliğin, bu metaların değerindeki bir yükselmeden dolayı mı olduğu yoksa gümüş değerindeki bir düşmeden mi kaynaklandığını belirlemek, pazara götürebileceği belli bir miktar gümüşü ya da para cinsinden sabit bir geliri olan bir kişinin hiçbir işine yaramayacak olan, boşu boşuna ve yararsız bir ayrım yapmaktan öte birşey değildir. Bu ayrımı bilmenin o kişiye, daha ucuza satınalma olanağı vereceğini kesinlikle iddia etmiyorum. Ancak, böyle diye, tümüyle yararsız da olmayabilir.

Ülkenin refah durumunu kolayca gösteren bir kanıt olduğu için, bunun kamuya bir miktar yararı olabilir. Bazı yiyecek türlerinin fiyatlarındaki yükseliş, eğer tümüyle gümüş değerindeki bir düşmeden kaynaklanıyorsa, bu, ancak Amerika'daki yatakların verimliliğinin yolaçtığı bir durum nedeniyle ortaya çıkmış demektir. Bir ülkenin gerçek zenginliği, yani toprağının ve emeğinin yıllık ürünü, bu yatakların verimliliği koşuluna bağlı olmaksızın, Portekiz ve Polonya'da olduğu gibi ağır ağır azalabilir; ya da Avrupa'nın çoğu yerinde olduğu gibi yavaş yavaş artabilir. Ancak, bazı yiyecek türlerinin fiyatlarındaki bu artış, bunları yetiştiren toprağın gerçek değerindeki bir yükselmeden, artan verimliliğinden ya da gelişen ve yaygınlaşan iyi ekip-biçme nedeniyle tahıl yetiştirmeye elverişli kılınmış olmasından kaynaklanıyorsa, bu fiyat artışı, ülkenin refah içinde ilerlemekte olduğunu en açık biçimde gösteren bir koşulun sonucudur. Toprak, her büyük ülkede zenginliğin, en büyük, en önemli, en dayanıklı bölümünü oluşturur. Zenginliğin, en büyük, en önemli ve en dayanıklı bölümünün artmakta olan değerine ait bu ölçüde kesin bir kanıta sahip olmak, kamu için biraz yararlı olabilir; ya da en azından, bu, kamuda belli bir hoşnutluğa yolaçabilir.

Bu, daha alt tabakadan bazı hizmetkârların para cinsinden ödüllerini düzenleme bakımından da, kamuya biraz yarar sağlayabilir. Bazı besin fiyatlarındaki bu yükseliş gümüş değerindeki bir düşüşten ileri geliyorsa, bu hizmetkârların para cinsinden ödülü daha önce çok yüksek olmamaları koşuluyla, bu düşüş oranında kesinlikle arttırılmalıdır. Eğer arttırılmazsa, bu kişilerin emeklerine karşılık aldıkları gerçek bedel, açıkça, o oranda azalmış olacaktır. Ancak, bu fiyat yükselişi o besinleri yetiştiren toprağın artan verimliliği sonucunda oluşan değer artışı nedeniyleyse, para cinsinden bir ödülün ne ölçüde arttırılması gerektiği, hatta arttırılmasına gerek olup olmadığına karar vermek çok nazik bir konu olur. Ekip-biçmenin ve toprağı işlemenin yaygınlaşması, tahıl fiyatına oranla, her türden hayvansal besinin fiyatını zorunlu olarak yükselttiği gibi, öyle sanıyorum ki bu, aynı zamanda, her türlü bitkisel besinin fiyatını zorunlu olarak düşürmektedir. Hayvansal besinin fiyatını arttırır, çünkü besiciliğe ayrılan toprakların büyük bölümü tahıl yetiştirmeye elverişli kılındığı için, toprak sahibi ve çiftçiye ekin tarlasının ödeyebileceği rantı ve kârı sağlamak zorundadır. Bitkisel besinlerin fiyatını düşürmektedir, çünkü toprağın verimliliğini arttırdığı için bu besinlerin miktarını bollaştırır. Üstelik tarımdaki gelişmeler sonucu, tahıldan daha az toprak isteyen ve onun gerektirdiği emekten fazlasını istemeyen birçok bitkisel besin çeşidi, pazara, çok daha ucuza gelir. Avrupa'da ticaretin ve denizciliğin genişlemesi sonucu, Avrupa tarımının, belki Avrupa'nın kendisinin kazandığı en önemli iki kazanç, patates ve Hint ekini adı verilen mısırdır. Üstelik tarımın ilkel dönemlerinde evin önündeki küçük arazi ile sınırlı olan ve sadece bellenerek yetiştirilen birçok bitkisel besin türü, tarımın gelişmiş döneminde tarlada, sabanla yetiştirilmeye başlanır: Şalgam, havuç, lahana, v.s. gibi. İlerleme sürecinde birinci tür besinin gerçek fiyatı zorunlu olarak yükselince, işte bu nedenle, diğer türünün fiyatı zorunlu olarak düşmektedir; ve birindeki yükselişin, diğerindeki düşüşle ne ölçüde karşılanabildiğini kestirebilmek çok daha nazik bir konu haline gelir. Kasaplık etin gerçek fiyatı bir kez tepe noktasına ulaştıktan sonra, (belki domuz eti fiyatı dışında, yüzyıldan fazla bir zaman önce her türlü etin Avrupa'nın her yanında bu noktaya yükselmiş olduğu anlaşılıyor) hayvansal besinlerin diğer türlerinde bundan böyle görülebilecek herhangi bir fiyat artışı halkın alt katmanlarının yaşam koşullarını çok fazla etkileyemez. İngiltere'nin büyük bir bölümünde yoksulların kümes hayvanları, balık, yabani kuş ya da av eti fiyatlarındaki herhangi bir yükselme sonucu uğrayacakları sıkıntı, doğaldır ki, patates fiyatındaki düşüşten duydukları ferahlık kadar büyük olamaz.

Şu anda yaşadığımız kıtlık mevsiminde, yüksek tahıl fiyatı kuşkusuz yoksulları sıkıntıya düşürmektedir. Ancak, tahılın normal ya da ortalama bir fiyatta bulunduğu normal bolluk dönemlerinde, bir

başka işlenmemiş ürün fiyatındaki doğal yükselişin yoksullara pek bir etkisi olamaz. Yoksullar, tuz, sabun, deri, mum, maya, bira, hafif bira, v.s. gibi bazı manüfaktür ürünü metaların fiyatında vergilerin yolaçtığı yapay yükselişten belki, daha çok sıkıntıya düşmektedirler.

İLERLEME SÜRECİNİN MANÜFAKTÜR ÜRÜNLERİNİN GERÇEK FİYATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Aslında, hemen hemen tüm manüfaktür ürünlerinin gerçek fiyatının yavaş yavaş düşmesi, ilerlemenin doğal sonucudur. Manüfaktür işçiliğinin fiyatı, belki, bu ürünlerin tümünde istisnasız düşer. Hepsi gelişmenin doğal sonuçları olan daha iyi bir makineleşme, daha üstün beceri ve daha uygun bir işbölümü ve iş dağılımı sayesinde herhangi bir işin bir bölümünü gerçekleştirmek çok daha az miktarda emek gerektirir; toplumun gelişmekte olan koşulları sonucunda emeğin gerçek fiyatının önemli ölçüde yükselmesi gerekirse de, emek miktarının büyük oranda azalışı, ücretlerde görülebilecek en büyük yükselişi bile, genellikle, fazlasıyla karşılayacaktır.

Gerçekten de işlenmemiş ürünlerin gerçek fiyatındaki zorunlu yükselişin, ilerlemenin o işin yapılmasına getirebileceği tüm yararları fazlasıyla altedeceği birkaç manüfaktür ürünü vardır. Marangozlukta, ince marangozluk işinde, kaba doğramacılıkta, toprağın işlenmesi sonucu kerestenin gerçek fiyatındaki kaçınılmaz yükseliş, en iyi makinalardan, en yüksek beceriden ve en uygun işbölümü ve işdağılımından elde edilebilecek kazançların toplamından fazlasıyla yukarıdadır.

Ancak, işlenmemiş ürünlerin gerçek fiyatının hiç artmadığı ya da çok artmadığı tüm durumlarda, manüfaktür ürünlerinin fiyatı oldukça düşer.

Bu yüzyılla önceki yüzyıl boyunca, bu fiyat düşüşü, kullanılan malzemenin kaba metal olduğu manüfaktürlerde çok belirgindir. Geçen yüzyıl ortalarında yirmi pound'a satınalınabilen bir saat, şu anda belki, yirmi shilling'e alınabilmektedir. Bıçakçılık, çilingirlik işlerinde, kaba metallerden yapılan bütün oyuncaklarda, genel olarak Birmingham ve Sheffield işi diye bilinen malların tümünde aynı dönemde, saatçilikte olduğu kadar büyük olmasa da, çok büyük bir fiyat düşmesi olmuştur. Oysa bu, birçok durumda o fiyatın iki hatta üç katına eşit fiyata aynı kalitede iş çıkaramıyacaklarını kabullenen Avrupa'nın diğer bölgelerindeki işçileri şaşırtmaya yetmiştir. Malzemesi kaba metallerden oluşan manüfaktürler kadar, işbölümünün daha ileri götürülebileceği ya da kullanılan makinelerin çok çeşitli gelişmelere elverişli olduğu başka bir manüfaktür, belki yoktur.

Aynı dönem içinde dokuma manüfaktüründe böyle farkedilir bir fiyat düşmesi olmamıştır. Bana kesinlikle belirttiklerine göre, bunun tersine, şu son yirmibeş-otuz yılda en iyi kumaşın fiyatı kalitesine oranla biraz yükselmiştir; bunun, tümüyle İspanyol yününden oluşan malzeme fiyatının önemli ölçüde artması sonucu olduğu söylenmektedir. Gerçekten de, tümüyle İngiliz yününden imal edilen Yorkshire kumaşının fiyatı, söylediklerine göre, bu yüzyıl süresinde, kalitesine oranla önemli ölçüde düşmüştür. Ancak, kalite o kadar tartışmalı bir konudur ki, ben bu türden tüm bilgilere biraz kuşkuyla bakıyorum. Dokuma manüfaktüründe işbölümü, yüzyıl öncekinin yaklaşık aynısıdır ve kullanılan makineler de çok farklı değildir. Bununla birlikte hem işbölümünde hem de kullanılan makinelerde birkaç küçük gelişme olmuş olabilir, bunlar bir miktar fiyat indirimine yolaçmış olabilirler.

Ancak, dokumanın şimdiki fiyatını, büyük olasılıkla, işbölümünün çok az olduğu, kullanılan makinelerin ise şimdikilere göre çok daha yetersiz olduğu çok daha eski bir dönemde, yani onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru, görülen fiyatlarla karşılaştırdığımızda, fiyat düşüşü çok daha farkedilir ve tartışma götürmez biçimde görünecektir.

VII. Henry'nin tahtta bulunduğu dördüncü yıl olan 1487 de, «her kim en güzel kızıla ya da başka renge boyanmış en iyi cinsten enli kumaşın bir yarda*sını perakende olarak onaltı shilling'den fazlaya satarsa, böyle satılan her yarda kumaş için kırk shilling ceza verecektir.» diye bir hüküm konmuştu. Demek bugünkü paramızla yirmidört shilling'in içerdiği gümüş miktarına eşit miktarda gümüş içeren onaltı shilling o dönemde en iyi kumaşın bir yardası için makul olmayan bir fiyat sayılmıyordu; bu, lüks tüketimi yasaklayan bir yasa *(sumptuary law)* olduğuna göre, bu tür kumaşların çoğunlukla biraz daha pahalıya satılıyor olmaları çok mümkündür. Günümüzde, böyle bir kumaş için, bir guinea en yüksek fiyat sayılabilir. Dolayısıyla kumaşların kalitesinin eşit olduğu varsayılsa bile, ki günümüzdekiler büyük olasılıkla kalite üstünlüğüne sahiptir, ama yine de böyle varsayılsa bile, en iyi kalite kumaşın para cinsinden fiyatının, onbeşinci yüzyıl sonundan bu yana, önemli ölçüde düştüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan kumaşın gerçek fiyatı daha da fazla düşmüştür. O dönemlerde ve çok daha sonraları altı shilling sekiz penny, bir quartr buğdayın ortalama fiyatı sayılmaktaydı. O zaman onaltı shilling, iki quartr-üç bushel'den fazla buğday fiyatına denk düşmektedir. Günümüzde bir quartr buğdaya yirmisekiz shilling değer biçersek, o dönemdeki bir yarda kaliteli kumaşın gerçek fiyatının, şimdiki paramızla en azından üç pound-altı shilling-altı penny'e eşit olduğu görülmektedir. O dönemde bu kumaşı satınalmış olan bir adam, günümüzde o tutarın satınalabileceği kadar

* 1 yarda = 91.44 m.

emek ve geçim maddesi miktarı üzerindeki hakkından vazgeçmiş olsa gerektir.

Kaba dokumaların gerçek fiyatındaki düşme önemli ölçüde olmakla birlikte, kaliteli dokumalardaki kadar büyük olmamıştır.

IV. Edward'ın tahttaki üçüncü yılı olan 1843 de, «çiftlik işinde çalışan hiçbir hizmetkâr, hiçbir vasıfsız işçi, bir kent veya burgh dışında oturan herhangi bir zenaatçinin hiçbir hizmetkârı üstbaş olarak yardası iki shilling'den yukarı enli kumaş kullanmayacak ya da giymiyecektir.» hükmü konulmuştu. IV. Edward'ın üçüncü yılında, iki shilling'de şimdiki paramızın yaklaşık dört shilling'inde bulunduğu kadar gümüş bulunuyordu. Ancak, günümüzde yardası dört shilling'e satılan Yorkshire kumaşı, vasıfsız hizmetkârların en yoksul katmanının giyimi için o dönemde imal edilen tüm kumaşlardan, büyük olasılıkla, çok daha üstündür. Bu nedenle bu kişilerin giysilerinin para cinsinden fiyatı bile, kalitelerine oranla, günümüzde o eski dönemlerde olduğundan biraz daha ucuz olabilir. Gerçek fiyat ise, kesinlikle önemli ölçüde daha ucuzdur. O dönemde on penny, bir bushel buğday için normal ve makul denilen bir fiyat sayılıyordu. O zaman iki shilling, iki bushel-iki peck buğdayın fiyatıydı; bu, günümüzde, bir bushel buğday üç shilling-altı penny olduğuna göre, sekiz shilling-dokuz penny etmektedir. Bu kumaşın bir yardasına karşılık, yoksul hizmetkârın, günümüzde sekiz shilling-dokuz penny'nin satınalabileceği geçim maddesi miktarına eşit satınalma gücünü elden çıkarmış olması gerektir. Bu da, lüks tüketime karşı olan, yoksulların lüks ve gösterişli harcamalarını sınırlayan bir yasadır. İşte bu nedenle yoksulların giysileri, çoğunlukla, çok daha pahalıya çıkmış olsa gerektir.

Aynı yasa, halkın bu katmanının, çiftinin fiyatı ondört penny'i geçen çorap giymesini de yasaklamıştır; bu, şimdiki paramızla yirmisekiz penny etmektedir. Oysa o dönemde yaklaşık bir bushel-iki peck buğdayın fiyatı dört penny idi; bu, günümüzde, bir bushel buğday üç shilling-altı penny olduğuna göre, beş shilling-üç penny'e denktir. Günümüzde bize bu fiyat, en alt katmandan çok yoksul bir hizmetkârın bir çift çorap parası olarak çok yüksek gelmektedir. Ama o dönemlerde yoksul hizmetkâr, çorap için gerçekten bu fiyata denk bir para vermiş olsa gerektir.

IV. Edward döneminde, çorap örme zenaati, büyük olasılıkla Avrupa'nın hiçbir yerinde bilinmiyordu. Çoraplar normal kumaştan yapılırdı; çorapların pahalı oluşunun nedenlerinden biri bu olabilir. İngiltere'de çorap giyen ilk kişinin Kraliçe Elizabeth olduğu söyleniyor. Kraliçe, bu çorapları İspanya büyükelçisinden armağan olarak almış.

Hem kaba, hem de ince yünlü manüfaktüründe kullanılan makineler, bu eski zamanlarda çok daha yetersizdi. O dönemden bu yana üç önemli ana gelişmenin yanısıra, sayısını ve önemlerini kes-

tirmek güç olan daha birçok ufak ilerlemeler de kaydedilmiştir. Bu üç ana gelişme şunlardır: Birincisi, öreke ile iğin yanına çıkrığın geçmesi; böylece aynı miktar emek öncekinin iki katından fazla iş çıkarmaktadır. İkincisi, yün ipliği ile tek katlı yün telinin bükülmesini ya da tezgâha konulmadan önce çözgü ile atkının uygun bir biçimde düzenlenmesini daha da kolaylaştırıp kısaltan birçok becerikli makinenin kullanıma sokulması; bu işlem, o makinelerin icadından önce son derece zor ve zahmetli olmuş olsa gerektir. Üçüncüsü, kumaş sıkıştırmak için su içinde ayakla çiğnemek yerine çırpıcı dibeğinin kullanılmaya başlanması. Onaltıncı yüzyıl başlarından önce İngiltere'de ve bildiğim kadarıyla Avrupa'nın Alpler'in kuzeyindeki hiçbir bölgesinde, türü ne olursa olsun ne yeldeğirmeni ne de su değirmeni bilinmiyordu. Bunlar İtalya'ya biraz daha önce girmiştir.

Bu koşulların değerlendirilmesi, hem kaba hem de ince kumaşların gerçek fiyatlarının o eski çağlarda niçin günümüzde olduğundan bu denli çok yüksek olduğunu, belki bir ölçüde bize açıklayabilir. Malları pazara getirmek daha da çok emeğe maloluyordu. Bu nedenle pazara getirildiklerinde daha fazla emeğin bedelini satınalmış ya da daha çok miktarda, emeğin bedeliyle mübadele edilmiş olmaları gerektir.

O eski zamanlarda, kaba yünlü dokuma manüfaktürü, zenaatin ve imalâtın emekleme çağında bulunduğu ülkelerde hep nasıl oluyorsa, İngiltere'de de büyük olasılıkla aynı biçimde yürütülüyordu. Bu işin herbir değişik parçası, hemen her ailenin bütün üyelerince zaman zaman uğraşılan bir ev imalâtıydı *(household manufacture)*; bu işle, yapacak başka işleri olmadığı zamanlarda uğraşıyorlardı ve aileden hiç kimse, geçiminin büyük bölümünü bu işten sağlamıyordu. Daha önce görüldüğü gibi, böyle gerçekleştirilen işler, pazara, işçinin geçiminin başlıca ya da tek kaynağı olan işten hep çok daha ucuza gelmektedir. Öte yandan ince yünlüler o dönemlerde İngiltere'de değil, zengin ve tüccar bir ülke olan Flanders'de yapılmaktaydı; büyük olasılıkla, bunu, şimdi olduğu gibi o zaman da, geçimlerinin tümünü ya da başlıcasını bu kumaşın manüfaktüründen sağlayan insanlar yapıyordu. Üstelik yabancı manüfaktür ürünü olduğu için Kral'a, en azından, ton başına ya da pound başına ödenen eski gemi vergisini de ödemeleri gerekmiş olmalıydı. Gerçekte bu vergi, büyük olasılıkla, çok yüksek değildi. Yüksek gümrüklerle yabancı manüfaktür ürünlerinin ithalini sınırlamak yerine, tüccarların, mümkün olan en uygun fiyatla, yüksek kademedeki insanları, istedikleri ve kendi ülkelerinin imal edemediği lüks ve rahatlık sağlayıcı maddelerde donatabilmelerini sağlamak için bunların ithalini teşvik etmek, o dönemde Avrupa'da uygulanan politikaydı.

Bu koşulların değerlendirilmesi, belki bir ölçüde, o eski dönemlerde kaba yünlülerin gerçek fiyatının, ince yünlülere oranla, niçin şimdikinden çok daha düşük olduğunu bize açıklayabilir.

Bu çok uzun bölümü, toplumun içinde bulunduğu koşullardaki her ilerlemenin, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak toprağın gerçek rantını yükseltme, toprak sahibinin gerçek zenginliğini, yani başkalarının emeğini ya da başkalarının emeğinin ürününü satınalma gücünü arttırma eğiliminde olduğunu belirterek bitireceğim.

İlerlemenin ve toprağı ekip-biçmenin genişlemesi, rantın doğrudan doğruya yükselmesine neden olmaktadır. Toprak sahibinin üründen aldığı pay, ürünün artışı sonucu mutlaka artmaktadır.

Başlangıçta, genişleyen ekip-biçmenin ve toprağı işlemenin sonucu olan, daha sonra bunların daha da yaygınlaşmasının nedeni olan işlenmemiş ürün türlerinin gerçek fiyatlarındaki artış, örneğin hayvan fiyatındaki artış, doğrudan doğruya ve daha da büyük bir oranda rantın yükselmesine yolaçmaktadır. Toprak sahibinin payının gerçek değeri, yani diğer insanların emeği üzerindeki gerçek hükmü, ürünün gerçek değeriyle artmakla kalmaz, toprak sahibinin payının tüm üründe kapladığı yer de bu artışla birlikte yükselir. Ürünün gerçek fiyatı yükseldikten sonra, o ürünün toplanması, eskisinden daha çok emek gerektirmez. Bu nedenle ürünün daha küçük bir payı, bu emeği çalıştırmakta kullanılan sermayeyi, ortalama kârıyla birlikte yerine koymaya yetecektir. Sonuç olarak, ürünün daha büyük bir oranının toprak sahibine ait olması gerekir.

Manüfaktür ürünlerinin gerçek fiyatını doğrudan doğruya düşürmeye neden olan emeğin üretim gücündeki tüm gelişmeler, dolaylı olarak, toprak rantının yükselmesine yolaçar. Toprak sahibi, işlenmemiş ürünlerin kendi tüketiminden fazla gelen bölümünü, ya da aynı anlama gelen bu bölümün fiyatını, manüfaktür ürünleriyle mübadele eder. Bu ikincilerin gerçek fiyatını azaltan aynı şey, diğerinin gerçek fiyatını yükseltmektedir. Böylelikle işlenmemiş ürünlerin eskisine eşit miktarı, işlenmiş maddelerin daha büyük miktarına denk düşmektedir; toprak sahibi, böylece kendisinin istediği rahatlık sağlayan eşyalar, süsler ya da lüks nesnelerin daha büyük bir miktarını satınalabilecek duruma gelir.

Toplumun gerçek zenginliğindeki her artış, yani toplum içinde kullanıma sokulan yararlı emek miktarındaki her artış, toprağın gerçek rantını dolaylı olarak yükseltme eğilimi taşır. Bu emeğin belli bir oranı, doğal olarak toprağa gider. Toprağın ekilip-biçilmesinde daha çok insan ve hayvan kullanılır, bu yolla ürünün yetiştirilmesinde kullanılan sermayenin artışıyla ürün artar, ürünle birlikte rant artar.

Tersi koşullar, yani toprağın işlenmesinin ve ekilip-biçilmesinin ihmal edilmesi, işlenmemiş toprak ürünlerinden herhangi birinin gerçek fiyatındaki düşme, manüfaktür zenaatlerinin ve çalışmanın

gerilemesi nedeniyle manüfaktür ürünlerinin gerçek fiyatındaki yükseliş, toplumun gerçek zenginliğinin azalışı, tüm bunlar, toprağın gerçek rantının düşmesine, toprak sahibinin gerçek zenginliğinin azalmasına, onun başkalarının emeğini ya da emeklerinin ürününü satınalma gücünün küçülmesine neden olur.

Daha önce görüldüğü gibi her ülkenin toprağının ve emek gücünün yıllık ürününün tümü, ya da bir başka deyimle, bu bir yıllık ürünün tüm bedeli, doğal olarak üçe ayrılır; toprak rantı, emek ücretleri ve sermaye kârı; bunlar, rantla geçinen, ücretle geçinen, kârla geçinen üç ayrı halk katmanının gelirini oluşturur. Bunlar her uygar toplumun üç büyük, özgün ve köklü katmanı olup, tüm diğer katmanların geliri eninde sonunda bunların gelirinden gelmektedir.

Bu üç büyük katmandan birincisinin çıkarı, biraz önce söylenenlerden anlaşıldığı üzere, toplumun genel çıkarına kesin ve ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Birini yücelten ya da baltalayan şey, zorunlu olarak diğerini de yüceltir ya da baltalar. Genel kamuoyu herhangi bir ticarî ya da idarî düzenleme üzerinde tartışırken, toprak sahipleri kendi menfaatlerinin ne olduğu hakkında çok küçük bir bilgileri olsa bile, kendi katmanlarının çıkarlarını koruma ve yüceltme düşüncesiyle bu tartışmayı hiçbir zaman yanlış bir yöne çekemezler. Ama gerçekte, toprak sahiplerinin, kendi çıkarlarıyla ilgili bilgileri genellikle sağlıksızdır. Bunlar, bu üç katman içinde, geliri kendilerine ne emeğe ne de özene malolan ve gelire öylece kendiliğinden hiçbir plan ve tasarıya bağlı olmaksızın kavuşuveren tek katmandır. Konumlarındaki rahatlığın ve güvenliğin doğal sonucu olan tembellik, genellikle bunları hem cahil yapar hem de herhangi bir resmi yasanın sonuçlarının nereye varacağını önceden kestirip anlamaları için gereği gibi kafalarını işletebilmelerini olanaksız kılar.

İkinci katmanın yani ücretleriyle geçinenlerin çıkarı, birinciler kadar kesin olarak toplumun çıkarına bağlıdır. Daha önce gösterildiği gibi, emekçi ücretleri hiçbir zaman emeğe duyulan talebin sürekli yükseldiği ya da kullanılan emek miktarının her yıl önemli ölçüde arttığı zamanda olduğu kadar yüksek değildir. Toplumun bu gerçek zenginliği sabit bir duruma gelince, işçi ücretleri, işçinin sadece ailesine bakmasına ya da işçi soyunu sürdürmesine ucuucuna olanak verecek düzeye kısa zamanda düşmektedir. Toplumun gerilediği zamanlar, işçi ücretleri bu düzeyin bile altına düşmektedir. Mülk sahipleri katmanı, toplumun içinde bulunduğu refahdan, belki emekçiler katmanından daha çok kazanç sağlamaktadır. Oysa toplumun gerilemesiyle işçiler kadar kötü duruma düşen bir katman yoktur. Emekçinin çıkarı, toplumun çıkarına sımsıkı bağlı olmakla birlikte, işçi bu çıkarı kavrayacak ya da bu çıkarın kendi çıkarıyla ilgisini anlayabilecek yetenekte değildir. İşçinin konumu, gereken bilgiyi edinebilmesi için ona zaman bırakmaz; tümüyle bilgilendirilmiş olsa bile, eğitimi ve alışkanlıkları onu, genellikle, de-

ğerlendirme yapmak için elverişsiz kılmaktadır. Bu yüzden kamuoyundaki tartışmalarda işçilerin sesi az işitilir; kendilerinin değil, patronlarının özel çıkarları için patronları tarafından körüklendikleri, kışkırtıldıkları ve desteklendikleri bazı özel durumlar dışında, hiç gözönüne alınmazlar.

Bu işçilere iş verenler üçüncü katmanı, yani kârla geçinenler katmanını oluştururlar. Her toplumdaki yararlı emeğin büyük bölümünü harekete geçiren ve kâr elde etmek için bu emeği kullanıma sokan şey mal-mevcududur. Mal-mevcudunu kullanıma sokanların planları ve tasarıları, emeğin en önemli işlemlerinin tümünü belirleyip yönetmektedir; tüm bu plan ve tasarıların güttüğü amaç ise kârdır. Ancak, kâr oranı, rant ve ücretler gibi toplum refahıyla birlikte yükselmez ve toplumun gerilemesiyle birlikte düşmez. Tam tersine kâr, zengin ülkelerde, doğal olarak düşük, yoksul ülkelerde ise yüksektir; yıkılmaya doğru en hızla giden ülkelerde ise, kâr her zaman en yüksektir. Bu yüzden bu üçüncü katmanın çıkarı ile toplumun genel çıkarı arasındaki bağıntı, diğer iki katmanın çıkarlarıyla toplumun genel çıkarı arasındaki bağıntı gibi değildir. Bu katmanda yeralan tüccarlar ve manüfaktür patronları, genellikle en büyük sermayeleri kullanıma sokan ve zenginlikleri sayesinde kamuoyunun ilgisinin en büyük bölümünü kendi üzerlerine çeken iki halk sınıfıdır *(two classes of people)*. Tüm yaşamları boyunca plan ve tasarılarla uğraştıkları için genellikle taşralı mülk sahiplerinin çoğunluğundan daha keskin anlayışlıdırlar. Öte yandan düşünceleri, genellikle toplumun çıkarlarından çok, kendi özel iş-dallarının çıkarı üzerinde yoğunlaştığından, yargıları, en büyük içtenlik taşısa bile (ki her durumda içten olmazlar), bu yargılara, bu iki amacın birincisine değil, ikincisine ilişkin olarak daha çok güvenilebilir. Bunların, taşralı mülk sahiplerine üstünlüğü, kamu çıkarını bilmelerinde değil, öz çıkarlarını, taşralı mülk sahibinin kendi öz çıkarını bilmesinden daha iyi bilmelerindedir. Öz çıkarlarına ilişkin bu üstün bilgileri sayesinde, taşralı mülk sahibinin cömertliğiyle oynarlar ve taşralıların çıkarlarının değil, kendi çıkarlarının kamu çıkarı olduğu yolundaki gafil ancak içten inanç ile taşralı mülk sahibini, hem kendi çıkarından hem de kamu çıkarından vazgeçmesi doğrultusunda kandırırlar. Oysa ticaret ya da manüfaktürün herhangi bir dalıyla uğraşan kişilerin çıkarı, her zaman için, bazı bakımlardan kamu çıkarından farklı, hatta ona terstir. Pazarı genişletmek, rekabeti sınırlamak her zaman işadamlarının çıkarınadır. Pazarı genişletmek genellikle kamu çıkarına da yeterince uygun düşebilir; ancak, rekabeti sınırlamak her zaman kamu çıkarına aykırı olsa gerektir; bu, yalnızca, işadamlarının kârlarını, doğal bir biçimde oluşacak olanın üstüne çıkararak, kendi çıkarları için diğer yurttaşların üzerine abes vergi kaymalarını mümkün kılmaya yarar. Bu katmandan gelen yeni bir ticaret yasa ya da tüzük önerisi, daima büyük bir ihtiyatla dinlenmeli, uzun uzadıya hem derin kuşkuyla hem

de büyük bir özenle incelenmeden hiçbir biçimde kabul edilmemelidir. Çünkü bu öneriler, çıkarı hiçbir zaman kamu çıkarlarıyla tümüyle çalışmayan, genel olarak, halkı aldatmakta, hatta ezmekte çıkarı olan ve dolayısıyla birçok kez halkı hem aldatmış, hem ezmiş olan bir kesimden gelmektedir.

158 VE 169 NCU SAYFALARDA SÖZÜ EDİLEN TABLOLAR

12 Yıl	*Her yılki bir quarter buğdayın fiyatı* £	s.	d.	*Aynı yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması* £	s.	d.	*Her yılın bu ortalama fiyatının şimdiki paramız cinsinden karşılığı* £	s.	d.
1202	—	12	—	—	—	—	1	16	—
	—	12	—						
1205	—	13	4	—	13	5	2	—	3
	—	15	—						
1223	—	12	—	—	—	—	1	16	—
1237	—	3	4	—	—	—	—	10	—
1243	—	2	—	—	—	—	—	6	—
1244	—	2	—	—	—	—	—	6	—
1246	—	16	—	—	—	—	2	8	—
1247	—	13	4	—	—	—	2	—	—
1257	1	4	—	—	—	—	3	12	—
	1	—	—						
1258	—	15	—	—	17	—	2	11	—
	—	16	—						
	4	16	—						
1270	6	8	—	5	12	—	16	16	—
	—	2	8						
1286	—	16	—	—	9	4	1	8	—
						Toplam	£35	9	3
						Ortalama Fiyat	£ 2	19	1 1/4
	£	s.	d.	£	s.	d.	£	s.	d.
1287	—	3	4	—	—	—	—	10	—
	—	—	8						
	—	1	—						
	—	1	4						
	—	1	6						
						1			3
1288	—	1	8	—	3	—	—	9	—
						4			4

12 Yıl	Her yılki bir quarter buğdayın fiyatı			Aynı yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın bu ortalama fiyatının şimdiki paramız cinsinden karşılığı		
	—	2	—						
	—	3	4						
	—	6	4						
	—	12	—						
	—	8	—						
1289	—	2	—			3			1
				—	10	1—	1	10	4—
						4			2
	—	10	8						
	1	—	—						
1290	—	16	—	—	—	—	2	8	—
1294	—	16	—	—	—	—	2	8	—
1302	—	4	—	—	—	—	—	12	—
1309	—	7	2	—	—	—	1	1	6
1315	1	—	—	—	—	—	3	—	—
	1	—	—						
	1	10	—						
1316				1	10	6	4	11	6
	1	12	—						
	2	—	—						
	2	4	—						
	—	14	—						
1317	2	13	—	1	19	6	5	18	6
	4	—	—						
	—	6	8						
1336	—	2	—	—	—	—	—	6	—
1338	—	3	4	—	—	—	—	10	—
									1
						Toplam	£23	4	11—
									4
						Ortalama Fiyat	£ 1	18	8
	£	s.	d.	£	s.	d.	£	s.	d.
1339	—	9	—	—	—	—	1	7	—
1349	—	2	—	—	—	—	—	5	2
1359	1	6	8	—	—	—	3	2	2
1361	—	2	—	—	—	—	—	4	8
1363	—	15	—	—	—	—	1	15	—

12 Yıl	Her yılki bir quarter buğdayın fiyatı			Aynı yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın bu ortalama fiyatının şimdiki paramız cinsinden karşılığı		
1369	1	—	—	1	2	—	2	9	4
	1	4	—						
1379	—	4	—	—	—	—	—	9	4
1387	—	2	—	—	—	—	—	4	8
	—	13	4						
1390	—	14	—	—	14	5	1	13	7
	—	16	—						
1401	—	16	—	—	—	—	1	17	4
			3						
1407	—	4	4—	—	3	10	—	8	11
			4						
	—	3	4						
1416	—	16	—	—	—	—	1	12	—
						Toplam	£15	9	4
						Ortalama Fiyat	£ 1	5	1 9— 3
	£	s.	d.	£	s.	d.	£	s.	d.
1423	—	8	—	—	—	—	—	16	—
1425	—	4	—	—	—	—	—	8	—
1434	1	6	8	—	—	—	2	13	4
1435	—	5	4	—	—	—	—	10	8
	1	—	—						
1439	1	6	8	1	3	4	2	6	8
1440	1	4	—	—	—	—	2	8	—
	—	4	4						
1444	—	4	—	—	4	2	—	8	4
1445	—	4	6	—	—	—	—	9	—
1447	—	8	—	—	—	—	—	16	—
1448	—	6	8	—	—	—	—	13	4
1449	—	5	—	—	—	—	—	10	—
1451	—	8	—	—	—	—	—	16	—
						Toplam	£12	15	4
						Ortalama Fiyat	£ 1	1	1 3— 2

Yıl	Her yılki bir quarter buğdayın fiyatı			Aynı yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın bu ortalama fiyatının şimdiki paramız cinsinden karşılığı		
	£	s.	d.	£	s.	d.	£	s.	d.
1453	—	5	4	—	—	—	—	10	8
1455	—	1	2	—	—	—	—	2	4
1457	—	7	8	—	—	—	—	15	4
1459	—	5	—	—	—	—	—	10	—
1460	—	8	—	—	—	—	—	16	—
	—	2	—						
1463	—	1	8	—	1	10	—	3	8
1464	—	6	8	—	—	—	—	10	—
1486	1	4	—	—	—	—	1	17	—
1491	—	14	8	—	—	—	1	2	—
1494	—	4	—	—	—	—	—	6	—
1495	—	3	4	—	—	—	—	5	—
1497	1	—	—	—	—	—	1	11	—
						Toplam	£ 8	9	—
						Ortalama Fiyat	£—	14	1
	£	s.	d.	£	s.	d.	£	s.	d.
1499	—	4	—	—	—	—	—	6	—
1504	—	5	8	—	—	—	—	8	6
1521	1	—	—	—	—	—	1	10	—
1551	—	8	—	—	—	—	—	2	—
1553	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1554	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1555	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1558	—	8	—	—	—	—	—	8	—
	—	4	—						
1557	—	5	—			1			1
	—	8	—	—	17	8	—	17	8
	2	13	4			2			2
1558	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1559	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1560	—	8	—	—	—	—	—	8	—
						Toplam	£ 6	0	1 2 — 2
						Ortalama Fiyat	—	10	5 — 12

12 Yıl	Her yılki bir quarter buğdayın fiyatı			Aynı yılın çeşitli fiyatlarının ortalaması			Her yılın bu ortalama fiyatının şimdiki paramız cinsinden karşılığı		
	£	s.	d.	£	s.	d.	£	s.	d.
1561	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1562	—	8	—	—	—	—	—	8	—
1574	2 16 / 1 4		—	2	—	—	2	—	—
1587	3	4	—	—	—	—	3	4	—
1594	2	16	—	—	—	—	2	16	—
1595	2	13	—	—	—	—	2	13	—
1596	4	—	—	—	—	—	4	—	—
1597	5 4 / 4	—	—	4	12	—	4	12	—
1598	2	16	8	—	—	—	2	16	8
1599	1	19	2	—	—	—	1	19	2
1600	1	17	8	—	—	—	1	17	8
1601	1	14	10	—	—	—	1	14	10
						Toplam	£28	9	4
						Ortalama Fiyat	£ 2	7	5 1/3

Bu iki yılı da kapsamak üzere, 1595 den 1764 e kadar, 25 Mart Meryem Yortusu ile 29 Eylül Mikhail günlerinde en iyi ya da en pahalı buğdayın 9 bushel ağırlığındaki bir quartr'ının Windsor pazarındaki fiyatları; her yılın fiyatı, bu iki günün en yüksek fiyatları arasındaki ortalama fiyattır.

Yıllar	£	s.	d
1595 —	2	0	0
1596 —	2	8	0
1597 —	3	9	6
1598 —	2	16	8
1599 —	1	19	2
1600 —	1	17	8
1601 —	1	14	10
1602 —	1	9	4
1603 —	1	15	4
1604 —	1	10	8
1605 —	1	15	10
1606 —	1	13	0
1607 —	1	16	8
1608 —	2	16	8
1609 —	2	10	0
1610 —	1	15	10
1611 —	1	18	8
1612 —	2	2	4
1613 —	2	8	8
			1
1614 —	2	1	8—
			2
1615 —	1	18	8
1616 —	2	0	4
1617 —	2	8	8
1618 —	2	6	8
1619 —	1	15	4
1620 —	1	10	4
			1
26)	54	0	6—
			2
			9
	£ 2	1	6—
			13

Yıllar	£	s.	d.
1621 —	1	10	4
1622 —	2	18	8
1623 —	2	12	0
1624 —	2	8	0
1625 —	2	10	0
1626 —	2	9	4
1627 —	1	16	0
1628 —	1	8	0
1629 —	2	2	0
1630 —	2	15	8
1631 —	3	8	0
1632 —	2	13	4
1633 —	2	18	0
1634 —	2	16	0
1635 —	2	16	0
1636 —	2	16	8
16)	40	0	0
	£ 2	10	0

Bir quarter buğday

Yıllar	£	s	d.
1637 —	2	13	0
1638 —	2	17	4
1639 —	2	4	10
1640 —	2	4	8
1641 —	2	8	0
1642[1] —	0	0	0
1643 —	0	0	0
1644 —	0	0	0
1645 —	0	0	0

1 Kayıtta eksiktir. 1646 yılını Rahip Fleetwood eklemiştir.

1646 —	2	8	0
1647 —	3	13	8
1648 —	4	5	0
1649 —	4	0	0
1650 —	3	16	8
1651 —	3	13	4
1652 —	2	9	6
1653 —	1	15	6
1654 —	1	6	0
1655 —	1	13	4
1656 —	2	3	0
1657 —	2	6	8
1658 —	3	5	0
1659 —	3	6	0
1660 —	2	16	6
1661 —	3	10	0
1662 —	3	14	0
1663 —	2	17	0
1664 —	2	0	6
1665 —	2	9	4
1666 —	1	16	0
1667 —	1	16	0
1668 —	2	0	0
1669 —	2	4	4
1670 —	2	1	8
Bu sütun toplamı	£79	14	10

Bir quarter buğday

Yıllar	£	s.	d.
Birinci sütun toplam	79	14	10
1671 —	2	2	0
1672 —	2	1	0
1673 —	2	6	8
1674 —	3	8	8
1675 —	3	4	8
1676 —	1	18	0
1677 —	2	2	0
1678 —	2	19	0
1679 —	3	0	0
1680 —	2	5	0
1681 —	2	6	8
1682 —	2	4	0
1683 —	2	0	0
1684 —	2	4	0
1685 —	2	6	8
1686 —	1	14	0
1687 —	1	5	2
1688 —	2	6	0
1689 —	1	10	0
1690 —	1	14	8
1691 —	1	14	0
1692 —	2	6	8
1693 —	3	7	8
1694 —	3	4	0
1695 —	2	13	0
1696 —	3	11	0
1697 —	3	0	0
1698 —	3	8	4
1699 —	3	4	0
1700 —	2	0	0
60)	153	1	8
	£ 2	11	0 — 1/2

Bir quarter buğday

Yıllar	£	s.	d.
1701 —	1	17	8
1702 —	1	9	0
1703 —	1	16	0
1704 —	2	6	6
1705 —	1	10	0
1706 —	1	6	0
1707 —	1	8	6
1708 —	2	1	6
1709 —	3	18	6
1710 —	3	18	0
1711 —	2	14	0
1712 —	2	6	4
1713 —	2	11	0
1714 —	2	10	4

1715 —	2	3	0
1716 —	2	8	0
1717 —	2	5	8
1718 —	1	18	10
1719 —	1	15	0
1720 —	1	17	0
1721 —	1	17	6
1722 —	1	16	0
1723 —	1	14	8
1724 —	1	17	0
1725 —	2	8	6
1726 —	2	6	0
1727 —	2	2	0
1728 —	2	14	6
1729 —	2	6	10
1730 —	1	16	6
1731 —	1	12	10
1732 —	1	6	8
1733 —	1	8	4
Bu sütun toplamı	£69	8	8

			Bir quarter buğday
Yıllar	£	s.	d.
Birinci sütun toplam	69	8	8
1734 —	1	18	10
1735 —	2	3	0
1736 —	2	0	4
1737 —	1	18	0
1738 —	1	15	6
1739 —	1	18	6
1740 —	2	10	8
1741 —	2	6	8
1742 —	1	14	0
1743 —	1	4	10
1744 —	1	4	10
1745 —	1	7	6
1746 —	1	19	0
1747 —	1	14	10
1748 —	1	17	0
1749 —	1	17	0
1750 —	1	12	6
1751 —	1	18	6
1752 —	2	1	10
1753 —	2	4	8
1754 —	1	14	8
1755 —	1	13	10
1756 —	2	5	3
1757 —	3	0	0
1758 —	2	10	0
1759 —	1	19	10
1760 —	1	16	6
1761 —	1	10	3
1762 —	1	19	0
1763 —	2	0	9
1764 —	2	6	9
64)	129	13	6
			19
	£ 2	0	6—
			32

			Bir quarter buğday
Yıllar	£	s.	d.
1731 —	1	12	10
1732 —	1	6	8
1733 —	1	8	4
1734 —	1	18	10
1735 —	2	3	0
1736 —	2	0	4
1737 —	1	18	0
1738 —	1	15	6
1739 —	1	18	6
1740 —	2	10	8
10)	18	12	8
			1
	£ 1	17	3—
			5

Yıllar	£	s.	d.
			Bir quarter buğday
1741 —	2	6	8

Yıllar	£	s.	d.
		Bir quarter buğday	
1742 —	1	14	0
1743 —	1	4	10
1744 —	1	4	10
1745 —	1	7	6
1746 —	1	19	0
1747 —	1	14	10
1748 —	1	17	0
1749 —	1	17	0
1750 —	1	12	6
10)	16	18	2
			4
	£ 1	13	9—
			5

İKİNCİ KİTAP

Mal-Mevcudunun Niteliği, Birikimi ve Kullanımı Üstüne

GİRİŞ

İşbölümünün olmadığı, mübadelenin çok ender görüldüğü, her kişinin herşeyi kendisi için sağladığı, toplumun o ilkel dönemlerinde, işlerin yürütülmesi için önceden bir biriktirmeye ya da yığmaya gerek yoktur. Her kişi çeşitli dönemlerdeki gereksinimlerini sırası geldikçe ve kendi emeğiyle gidermeye çalışır. Acıkınca avlanmak için ormana gider; giysileri eskiyince, avlayacağı ilk büyük hayvanın postunu giyer; yıkılmaya başlayınca, kulübesini, en yakındaki ağaçlar ve otlarla elinden geldiğince onarır.

Öte yandan, işbölümü bir kez tümüyle yerleştikten sonra, bir insanın kendi emeğinin ürünü çeşitli dönemlerdeki gereksinimlerinin ancak çok küçük bir bölümünü karşılayabilir. Bu gereksinimlerin çok büyük bir bölümü başka insanların emeklerinin ürünüyle sağlanır; kişi bunları, kendi emeğinin ürünüyle, ya da bununla aynı anlama gelen kendi emek ürününün bedeliyle satınalır. Yalnız bu satınalma, kendi emeğinin ürünü tamamlanıp satılmadan gerçekleştirilemez. Bu nedenle bu iki olayın gerçekleşmesine kadar, en azından kendisini geçindirmeye ve işinin gerektirdiği malzeme ve aletleri sağlamaya yetecek çeşitte bir eşya-mevcudunun *(a stock of goods)* bir yerde toplanması gerekmektedir. Dokuma işini tamamlayıp satıncaya kadar geçinmesine ve mesleğinin gerektirdiği malzemeleri ve aletleri edinmesine yetecek bir mal-mevcudu, ya kendi mülkiyetinde ya da başkasının mülkiyetinde önceden bir yerde toplanmış değilse, bir dokumacı, kendini işine bütünüyle veremez. Bu birikimin, dokumacının emeğini bu kadar uzun bir süre böylesine özel bir işe vermesinden önce olması gerektiği açıktır.

Nesnelerin doğası gereği, mal-mevcudu birikiminin işbölümünden önce ortaya çıkması gerektiğinden, işbölümü, ancak bu mal-mevcudunun önceden daha çok birikmesi oranında, daha fazla gelişebilecektir. Aynı sayıda kişinin işleyebileceği malzeme miktarı, işbölümü daha çok geliştikçe artar; her işçinin yaptığı iş giderek daha basitleştiği için; bu işlemleri kolaylaştırıp kısaltmak için yeni yeni makineler icat edilmeye başlanır. Bu yüzden işbölümü arttıkça, aynı sayıda işçiye sürekli iş sağlamak için, önceden, ilkel bir dönemde gerekecek olana eşit miktarda besin stokunun ve böyle ilkel bir dönemde gerekecek olandan daha fazla miktarda malzeme ve alet stokunun yapılması gerekmektedir. Ancak, her iş-kolundaki işçi sayısı genellikle o iş-kolundaki işbölümü ile artar, daha doğ-

rusu işçi sayısının artması, onların bu biçimde sınıflanıp işi bölüm bölüm aralarında paylaşmalarını mümkün kılar.

Emeğin üretim gücündeki bu büyük gelişmenin ortaya çıkması, daha önceden bir mal-mevcudu birikimini gerektirdiği için, böyle bir birikim doğal olarak bu gelişmeye yol-açmaktadır. Elindeki mal-mevcudunu işçi çalıştırmakta kullanan kişi, tabi bunu, mümkün olan en fazla miktarda iş çıkaracak biçimde kullanmayı ister. Bu nedenle de bu kişi, hem işçileri arasında en elverişli iş dağılımını sağlamaya, hem de ya icat edebileceği ya da satınalmaya gücünün yetebileceği en iyi makinelerle onları donatmaya çalışır. Heriki bakımdan da yapabileceği, elindeki mal-mevcudunun büyüklüğü ya da bu mal-mevcudunun çalıştırabileceği insan sayısı oranında olacaktır. Dolayısıyla her ülkedeki emek miktarı, o emeğe iş veren mal-mevcudu miktarıyla artmakta ve bu artışın sonucunda, aynı emek miktarı daha büyük miktarda iş çıkarmaktadır.

Emek ve emeğin üretim gücü üzerinde mal-mevcudu artışının etkileri genel olarak bunlardır.

Bu kitapta, bu mal-mevcudunun niteliğini, çeşitli türden sermaye olarak birikmesinin sonuçlarını, bu sermayelerin çeşitli kullanımlarının etkilerini açıklamaya çalıştım. Bu kitap, beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, bir kişiye ya da büyük bir topluma ait mal-mevcudunun doğal bir biçimde kendi kendine ayrıldığı çeşitli dalların ya da alanların neler olduğunu göstermeye çalıştım. İkinci bölümde, toplumun genel mal-mevcudunun özel bir dalı sayılan paranın yapısını ve işlevini açıklamaya çalıştım. Bir sermaye biçiminde biriken mal-mevcudu, ya ait olduğu kişi tarafından kullanılır ya da bir başkasına ödünç verilebilir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, bu iki durumdaki işleyişin biçimini incelemeye çalıştım. Beşinci ve son bölümde, sermayenin çeşitli kullanımlarının, hem ulusal iş miktarı hem de toprağın ve emeğin yıllık ürün miktarı üzerinde yarattığı değişik etkiler ele alınmıştır.

BÖLÜM I

MAL-MEVCUDUNUN ÇEŞİTLİ KOLLARA AYRILMASI ÜSTÜNE

Elinde bulunan mal-mevcudu kendisini birkaç gün ya da birkaç hafta geçindirmeye ancak yetecek kadarsa, kişi, bundan herhangi bir gelir elde etmeyi pek düşünmez. Bunu elinden geldiğince tutumlu bir biçimde tüketir ve bu mal-mevcudu tümüyle tükenmeden önce de, onun yerini dolduracak bir miktarı çalışarak elde etmeğe çalışır. Bu durumda geliri sadece emeğinden elde edilmiş olur. Tüm ülkelerde, çalışan yoksulların büyük bölümünün durumu böyledir.

Öte yandan insanın elinde kendisini aylarca ya da yıllarca bes-

lemeye yetecek mal-mevcudu varsa, doğal olarak bunun büyük bir bölümünden bir gelir sağlamaya çalışacaktır; bu gelir gelmeye başlayıncaya kadar gerekli acil tüketimi *(immediate consumption)* için kendisini geçindirebilecek kadar bir bölümünü de kendisine alıkoyacaktır. Böylece toplam mal-mevcudu ikiye ayrılmış olur. Kendisine gelir getirmesini umduğu kısmına o kişinin sermayesi adı verilir. Diğeri, onun, o gelir gelinceye kadar geçen süre içindeki tüketimini karşılayan kısımdır; bu, ya toplam mal-mevcudunun başlangıçta bu amaç için ayrılmış bölümünden; ya hangi kaynaktan olursa olsun yavaş yavaş edindiği gelirinden; ya da geçmiş yıllarda bu yollarla satınalınmış ve henüz tümüyle tüketilmemiş giysi stoku, ev eşyası stoku v.b. gibi nesnelerden oluşur. İnsanların kendi acil tüketimi için ayırdıkları mal-mevcudu, genellikle, bu üç fonun birinden, diğerinden ya da hepsinden oluşur.

Sermayenin, bunu kullanana, bir gelir ya da kâr getirmek üzere işletilebileceği iki farklı yol vardır.

Birincisi, sermaye, malları yetiştirme, imâl etme ya da satınalma ve kâr ekleyerek yeniden satma işinde kullanılabilir. Bu biçimde kullanılan sermaye, kullanan kişinin mülkiyetinde kaldığı ya da aynı biçimde durduğu sürece, kullanan kişiye gelir ya da kâr getirmez. Bir tüccarın elindeki mallar, bunları para karşılığında satıncaya kadar tüccara hiçbir gelir ya da kâr sağlamaz; karşılığında aldığı para da, yeniden malla mübadele edilinceye kadar yine birşey getirmez. Bu kişinin sermayesi sürekli olarak bir biçim içerisinde elinden çıkmakta, bir başka biçim içerisinde tekrar ona dönmektedir; ancak bu tür bir dolaşım *(circulation)* yoluyla, yani ardarda mübadelelerle, sermayesi tüccara bir kâr getirebilir. Bu tür sermayelere bu nedenle, çok yerinde bir deyimle, döner sermaye *(circulating capital)* adı verilebilir.

İkincisi, sermaye, toprağın geliştirilmesinde, yararlı makinaların ve iş-aletlerinin satınalınmasında, ya da benzer şeylerde sahip değiştirmeden veya daha fazla dolaşımda bulunmadan bir gelir ya da kâr getirecek biçimde kullanılabilir. Bu tür sermayelere, çok yerinde bir deyimle, sabit sermaye *(fixed capital)* adı verilebilir.

Çeşitli işler, o işlerde kullanılan sabit ve döner sermayeler arasında çok farklı oranlar gerektirir.

Örneğin, bir tüccarın sermayesi tümüyle bir döner sermayedir. Onun makinelere ya da iş-aletlerine gereksinimi yoktur, tabii dükkânına ya da deposuna bu tür bir alet gözüyle bakılmazsa.

Her zenaat ustasının ya da manüfaktürcünün sermayesinin bir kısmının, kullandığı iş-aletlerinde sabitleşmesi gerektir. Ancak, bu kısım, bazılarında çok küçük, bazılarında ise çok büyüktür. Bir terzi ustası bir paket iğneden başka iş-aletine gerek duymaz. Kunduracı ustasının aletleri pek de fazla olmamakla birlikte, biraz daha pahalıya malolur. Dokumacının aletleri, kunduracının kullandığı aletlerden oldukça pahalıdır. Bununla birlikte tüm bu zenaat us-

talarının sermayesinin çok büyük bir bölümü, ya işçilerin ücreti ya da kullandıkları malzemelerin fiyatı olarak dolaşımda bulunur ve işin fiyatındaki bir kârla birlikte geri ödenir.

Başka işler çok daha büyük sabit sermaye gerektirir. Örneğin, büyük bir demirçi işliğinde maden eritme fırını, demir dökme ocağı, dökümhane çok yüksek harcama yapılmadan kurulması mümkün olmayan iş-aletleridir. Kömür işletmeleri ile her türlü maden ocağında, suyu dışarı çekmek için ve başka nedenlerle gerekli olan makineler genellikle daha da pahalıdır.

Çiftçinin sermayesinin, tarım aletlerinde kullandığı kısmı sabit, çalışan hizmetkârlarının ücret ve geçimi için kullandığı kısmı ise döner sermayedir. Çiftçi birincisini kendi mülkiyetinde tutmakla, diğerini ise elinden çıkarmakla kâr eder. İş hayvanlarının fiyatı ya da değeri, tarım aletlerinde olduğu gibi, sabit sermayedir. Bu hayvanların bakımı ise, çalışan hizmetkârların geçimini sağlayan sermaye gibi döner sermayedir. Çiftçi iş hayvanlarını alıkoyarak, bunların bakımı için gerekli sermayeyi elden çıkararak kârını sağlamaktadır. İş için değil de, satılmak üzere yetiştirilerek besiye çekilen hayvanların hem fiyatı hem de bakımı döner sermayedir. Çiftçi, kârını, bu hayvanları elinden çıkarmakla sağlamaktadır. Hayvancılıkla uğraşan bir yörede çalıştırmak ya da satılmak üzere değil de, yününden, sütünden ya da yavrulamasından kâr edilmek üzere yetiştirilen bir koyun ya da sığır sürüsü sabit sermayedir. Kâr, sürü elden çıkartılmadan sağlanmaktadır. Bu hayvanların bakımı döner sermayedir. Onların bakımı için gerekli sermaye elden çıkarılarak kâr sağlanır; bu sermaye, hem kendi kârı hem de hayvanın tüm fiyatı üzerinden elde edilen kârla, yani yünün, sütün, yavruların fiyatı ile geri gelir. Tohumun tüm değeri de, tam anlamıyla, bir sabit sermayedir. Gerçi tohum, tarla ile ambar arasında gidip gelirse de, hiçbir zaman sahip değiştirmez; bu nedenle de, gerçek anlamda dolaşımda bulunmaz. Çiftçi bu tohumu satmakla değil, çoğaltmakla kâr eder.

Herhangi bir ülkenin ya da toplumun genel mal-mevcudu, o toplumun tüm üyelerinin ya da o ülkenin tüm yurttaşlarının mal-mevcudunun toplamına eşittir; bu nedenle bu mal-mevcudu kendiliğinden, herbirinin ayrı bir işlevi olan üç kısma ayrılır.

Birincisi, acil tüketim için ayrılan ve özelliği, hiçbir gelir veya kâr getirmemesi olan kısımdır. Bu kısım, gerçek tüketiciler tarafından satınalınmış ancak henüz tümüyle tüketilmemiş olan yiyecek, giyecek, ev eşyası, v.s. stokundan oluşur. Herhangi bir zamanda, ülkede sadece konut işine yarayan evlerin toplamı genel mal-mevcudunun bu birinci kısmına aittir. Mal-mevcudu sahibi bir kişinin oturacağı eve yatırdığı sermaye, o andan başlayarak sermaye işlevi yapmaktan çıkar, yani sahibine herhangi bir gelir getirmez olur. Böyle bir konut, içinde oturanın gelirine hiçbir katkıda bulunmaz; kuşkusuz bu ev, orada oturan kişi için çok yararlıdır, ama bu, ge-

lirinin değil de, harcamalarının bir bölümünü oluşturan giyeceklerinin ve ev eşyalarının yararlı oluşu gibidir. Eğer konut kira almak için başka birine verilecekse, ev kendi başına hiçbir şey üretemeyeceği için kiracının kirayı her zaman, ya emeğinden ya mal-mevcudundan ya da toprağından elde ettiği bir başka gelir ile ödemesi gerekmektedir. Bu nedenle bir ev, sahibine bir gelir getirebildiği ve bu nedenle onun için sermaye işlevini yerine getirdiği halde, kamuya böyle bir gelir sağlamadığı gibi, kamu için sermaye işlevi de göremez ve tüm halk kitlesinin geliri bu ev yoluyla hiçbir zaman en ufak bir ölçüde arttırılmış olamaz. Tıpkı bunun gibi, elbise ve ev eşyası da bazen bir gelir sağladığından bazı kişilere bir sermaye hizmeti görmektedir. Maskeli baloların çok yapıldığı ülkelerde bir geceliğine balo giysisi kiraya vermek bir iş türüdür. Döşemecilerin bir aylığına ya da yıllığına mobilya kiraya vermeleri sık görülmektedir. Cenaze kaldırıcıları gerekli eşyaları bir günlüğüne ya da haftalığına kiraya verirler. Birçok kişi mobilyalı evi kiraya verip, sadece evin değil, mobilyaların kullanımı nedeniyle de kira alır. Bununla birlikte bu tür şeylerden elde edilen gelir, eninde sonunda, başka bir gelir kaynağından karşılanıyor olsa gerektir. Bir kişiye ya da bir topluma ait mal-mevcudunun acil tüketim için ayrılan bütün kısmında, eve yatırılan bölüm en yavaş biçimde tüketilmektedir. Bir elbise stoku birkaç yıl dayanabilir; mobilya stoku yarım yüzyıl ya da bir yüzyıl gidebilir ama konutlar iyi yapılmış ve gereğince bakılmışsa, yüzyıllarca varlık sürdürebilirler. Ama, bütünüyle tüketilme süreleri daha uzun olmakla birlikte, konutlar, aslında, yine elbise ve mobilya gibi acil tüketim için ayrılmış olan bir mal-mevcududurlar.

Toplumun genel mal-mevcudunun üç kısmından ikincisi, yapısı gereği, dolaşımda bulunmadan veya sahip değiştirmeden bir gelir ya da kâr getiren sabit sermayedir. Sabit sermaye başlıca aşağıdaki dört öğeden oluşur:

Birincisi, emeği kolaylaştırıp kısaltan tüm yararlı makineler ve iş-aletleri.

İkincisi, hem kiraya veren sahiplerine hem de onlara bu kirayı ödeyen kişiye gelir edinme yolu açan tüm kâr getirici binalar; örneğin, dükkânlar, mağazalar, işlikler; bütün gerekli yapıları, ahırları, ambarlarıyla çiftlik evleri, v.s. gibi. Bu yapılar, sadece oturulmak için kullanılan konutlardan çok farklıdır. Bunlar bir tür iş-aletleri olup, bu biçimde değerlendirilebilir.

Üçüncüsü, toprağın işlenmesidir; yani tarla açmak, suları akıtıp kurutmak, arazinin çevresini çitlemek, gübrelemek ve toprağı ekip-biçmeye en elverişli duruma getirmek üzere kâr elde edecek biçimde yapılan yatırımların tümü. Gelişmiş bir çiftliğe, çok yerinde olarak, emeği kolaylaştırıp kısaltan ve bu sayede kullanana aynı büyüklükte bir döner sermayeden çok daha yüksek gelir getirebilen yararlı bir makine gözüyle bakılabilir. Gelişmiş bir çiftlik, bu maki-

nelerden herhangi biri kadar kazançlı ve onlardan daha uzun ömürlüdür; çoğu zaman da çiftçinin onu işletirken kullanmakta olduğu sermayenin en kârlı biçimde kullanımından başka bir onarım gerektirmez.

Dördüncüsü, toplumun tüm üyelerinin ya da ülkede yaşayanların tümünün kazanmış oldukları yararlı yetenekler. Bu tür becerilerin kazanılması, onu kazanan kişiye, eğitimi, öğrenimi ya da çıraklığı sırasındaki geçimi nedeniyle her zaman önemli bir harcamaya malolur; bu masraf, adeta o kişinin kendisinde sabitleşip gerçekleşen bir sermayedir. Bu yetenekler o kişinin servetinin bir parçasını oluşturduğu gibi, o kişinin üyesi olduğu toplumun servetinin de aynı biçimde bir parçasını oluşturmaktadır. Bir işçinin gelişen becerisi, emeği kolaylaştırıp kısaltan ve belirli bir harcamaya malolmasına karşın bu harcamayı bir kârla birlikte yeniden yerine koyan bir iş-aleti ya da makine sayılabilir.

Toplumun genel mal-mevcudunun doğal olarak ayrıldığı üç bölümden üçüncü ve sonuncusu döner sermayedir; bu sermaye, sadece dolaşım ya da sahip değiştirme yoluyla gelir getirme özelliği taşır. Döner sermaye de, yine, dört kısımdan oluşur:

Birincisi, paradır; diğer üç kısım bunun aracılığıyla dolaşımda bulunup, gerçek tüketicilere ulaştırılır.

İkincisi, kasabın, besicilik yapan kişinin, çiftçinin, tahıl tüccarının, içki imalâtçısının, v.b. nin mülkiyetinde bulunan ve satışından kâr sağlamayı bekledikleri yiyecek stokudur.

Üçüncüsü, henüz giysi, mobilya ve bina biçimini almamış olmakla birlikte, yetiştirici, manüfaktürcü, kumaşçı ile çuhacı, kereste tüccarı, marangoz, tuğlacı, doğramacı, v.b. nin elinde bulunan hiç işlenmemiş ya da az-çok işlenmiş giysi, mobilya, bina malzemeleridir.

Dördüncüsü ve sonuncusu, yapılıp tamamlanan ama hâlâ tüccar ya da manüfaktürcünün elinde olan ve henüz gerçek tüketicilere ulaştırılmamış olan ya da elden çıkarılmamış bulunan işlerdir; genellikle demirci, marangoz, kuyumcu, sarraf, porselenci, v.b. dükkânlarında hazır biçimde gördüğümüz mamul maddeler gibi. Döner sermaye, bu biçimde herbiri kendi dağıtıcısının elinde bulunan gıda maddeleri, malzemeler ve her tür mamul madde ile bunları sonunda kullanacak ya da tüketecek olanlara ulaştırmak ve elden ele geçirmek için gerekli olan paradan oluşur.

Bu dört kısımdan üçü -gıda maddeleri, malzemeler ve mamul maddeler- her yıl ya da daha kısa veya daha uzun dönemlerde düzenli bir biçimde döner sermayeden çekilir, ve ya sabit sermayeye ya da acil tüketim için ayrılan mal-mevcuduna katılır.

Her sabit sermaye, hem başlangıçta döner sermayeden elde edilmiştir hem de sürekli olarak döner sermayenin desteğini gerektirir. Bütün yararlı makineler ve iş-aletleri, başlangıçta bunların yapıldıkları malzemeleri ve bu aletleri yapan işçilerin geçimini sağlayan bir

döner sermayeden elde edilmiştir. Üstelik bu makineler ve aletler de, sürekli olarak bakımlı tutulmak için aynı türden bir sermaye gerektirmektedirler.

Hiçbir sabit sermaye, döner sermayenin aracılığı olmaksızın, herhangi bir gelir getiremez. En yararlı makineler ve iş-aletleri; işledikleri malzemeleri ve bunları işleyen işçilerin geçimini sağlayan döner sermaye olmaksızın, hiçbir şey üretemez. Ne kadar iyileştirilmiş olursa olsun, toprak, toprağı ekip ürününü toplayan işçilerin geçimini sağlayacak bir döner sermaye olmadan hiçbir gelir getiremez.

Hem sabit sermayenin hem de döner sermayenin tek sonucu ve amacı, acil tüketim için ayrılabilecek mal-mevcudunu sağlamak ve artırmaktır. Çünkü insanları besleyen, giydiren ve barındıran bu mal-mevcududur. Halkın zenginliği ya da yoksulluğu, bu iki sermayenin acil tüketim için ayrılan mal-mevcudunu, bol veya kıt bir biçimde besleyebilmesine bağlıdır.

Döner sermayenin bu kadar büyük bir parçası, toplumun genel mal-mevcudunun diğer iki dalına katılmak amacıyla sürekli olarak çekildiği için, döner sermayenin, bunun karşılığında sürekli olarak beslenmesi gerekmektedir; yoksa, çok geçmeden döner sermaye ortadan kalkar. Bu sermaye başlıca üç kaynaktan, toprağın, maden ocaklarının ve dalyanların ürününden beslenmektedir. Bu kaynaklar, bir bölümü sonradan işlenerek mamul madde haline getirilen gıda maddeleri ve malzemelerin sürekli bir biçimde arzını sağlar; böylece döner sermayeden sürekli olarak çekilmekte olan gıda maddeleri, malzemeler ve mamul maddeler yerine konulmuş olur. Döner sermayenin paradan oluşmuş kısmını sağlamak ve artırmak için gerekli olan şey de, maden ocaklarından gelmektedir. Gerçi işlerin normal akışında, bu kısım; toplumun genel mal-mevcudunun diğer iki dalına konulmak amacıyla döner sermayenin diğer üç kısmı gibi, mutlaka döner sermayeden alınmaz, ama yine, diğer herşey gibi, bu da sonunda yıpranıp eskir, hatta bazen ya kaybolur ya da dışarıya gönderilir ve bu nedenle kuşkusuz çok daha küçük bir miktarda da olsa, sürekli olarak beslenmek ister.

Toprak, maden ocakları ve dalyanlar, hepsi işlenmek için hem sabit hem de döner sermaye gerektirirler; ve bunların ürünleri, hem bu sermayeleri hem de toplumdaki tüm diğer sermayeleri, üstüne kâr ekleyerek yerine koyar. Böylece çiftçi, manüfaktürcünün bir yıl önce tükettiği gıda maddelerini ve işlediği malzemeleri her yıl yeniler; manüfaktürcü de, aynı süre içinde, çiftçinin yıpratıp eskittiği mamul maddeleri yeniler. Bu iki halk kesimi arasında her yıl yapılan gerçek mübadele budur; ancak birincisinin işlenmemiş ürününün diğerinin işlenmiş ürünüyle doğrudan doğruya takas edildiği pek görülmez, çünkü çiftçinin tahılını, hayvanını, ketenini ve yününü, almak istediği giyeceği, mobilyayı ve iş-aletlerini satınalmayı yeğleyeceği aynı kişiye satması çok ender görülür. Bu yüzden çiftçi

işlenmemiş ürününü para karşılığında satar, bu parayla almak istediği manüfaktür ürünü maddeyi, nereden olursa oradan, satınalabilir. Toprak, dalyanları ve maden ocaklarını işleten sermayelerin bile bir bölümünü yeniden yerine koyar. Balık avlanmasını sağlayan toprağın ürünüdür; madenleri toprağın derinlerinden çıkaran yeryüzünün ürünüdür.

Doğal verimlilikleri eşitse, toprağın, maden ocaklarının ve dalyanların ürünü, bunlara yatırılan sermayenin büyüklüğü ve uygun kullanımı oranında olur. Sermayeler eşitse ve eşit ölçüde iyi kullanılmışsa, ürün, bunların doğal verimlilikleri oranında olur.

Belli bir ölçüde güvenliğin sağlandığı tüm ülkelerde her sağduyu sahibi kişi, kendi hükmü altında bulunan mal-mevcudunu, ya o anda keyfini sürmek ya da gelecekte kâr etmek üzere kullanmaya çalışacaktır. Eğer o an keyif sağlamak üzere kullanılıyorsa, bu, acil tüketim için ayrılmış bir mal-mevcudu olur. Eğer gelecekte kâr sağlamak amacıyla kullanılıyorsa, mal-mevcudunun, o kişiye bu kârı, ya elinde kalmakla ya da elinden çıkmakla sağlaması gerektir. O birinci halde sabit, diğer halde döner sermayedir. İster kendinin olsun, ister başkasından ödünç alınmış olsun, belli bir ölçüde güvenliğin varolduğu bir yerde hükmü altındaki mal-mevcudunun tümünü bu üç yoldan birinde kullanıma sokmayan bir kişi tam bir çılgın olsa gerektir.

Ama başlarındaki yöneticilerin teröründen korku duyan insanların yaşadığı o talihsiz ülkelerde, insanlar, her zaman ortaya çıkmasını mümkün gördükleri felâketlerden herhangi biri tarafından tehdit edildikleri zaman, güvenilir bir yere götürebilmek üzere hep elaltında bulundurmak istediklerinden, mal-mevcutlarının büyük bir bölümünü, genellikle, gömüp saklamaktadırlar. Bunun Türkiye'de, Hindistan'da ve sanırım diğer Asya devletlerinin çoğunda, yaygın olarak yapıldığı söylenmektedir. Feodal yönetimin estirdiği terör döneminde bizim atalarımızın da bu yöntemi yaygın olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. O dönemlerde defineler Avrupa'da en büyük hükümdarların gelirinin, hiç azımsanmayacak bir bölümü sayılmaktaydı. Bu gelir, toprağa gömülü bulunmuş olan, kendi başına kimsenin üzerinde hak iddia edemediği hazinelerden oluşuyordu. O dönemlerde çok önemli bir nesne sayıldığından, bu hazineler her zaman hükümdara ait sayılmaktaydı; hükümdarın hüküm belgesinde açıkça belirtilen bir kararla bir hak tanınmadıkça, ne hazineyi bulana ne de bulunduğu toprağın sahibine define verilmiyordu. Hazine, toprakların genel kullanım hakkına *(general grant of lands)* imtiyaz belgesinde özel olarak belirtilmedikçe hiçbir zaman dahil edilmeyen altın ve gümüş maden ocaklarıyla bir tutulmaktaydı; ama kurşun, bakır, kalay ve kömür madenleri daha az önemli olmaları nedeniyle, toprakların kullanım hakkı içinde sayılmaktaydılar.

BÖLÜM II.

TOPLUMUN GENEL MAL-MEVCUDUNUN ÖZEL BİR DALI OLARAK DEĞERLENDİRİLEN PARA ÜSTÜNE YA DA ULUSAL SERMAYENİN BAKIM GİDERİ ÜSTÜNE

Metaların büyük çoğunluğunun fiyatının üç bileşenden oluştuğunu, bunlardan birinin emek ücretlerini, diğerinin mal-mevcudunun kârını, bir diğerinin de metaların üretilip pazara getirilmelerinde kullanılan toprağın rantını karşıladığı, gerçekte fiyatı bu bileşenlerden sadece ikisinden yani emek ücretleriyle mal-mevcudu kârından oluşan bazı metaların bulunduğu; ancak fiyatı sadece tek bir bileşenden yani emek ücretlerinden oluşan metaların çok ender görüldüğü; ama her metanın fiyatının mutlaka bir bileşenden, iki bileşenden ya da hepsinden oluştuğu ve ne rant, ne de ücretlere gitmeyen her kısmın, zorunlu olarak, birilerinin kârını oluşturduğu birinci kitapta gösterilmişti.

Ayrı ayrı ele alınan herbir metaya ilişkin olarak durumun böyle olduğu görüldüğüne göre; birarada alındıklarında, her ülkedeki yıllık toprak ve emek ürününün tümünü oluşturan bütün metalara ilişkin olarak da durum böyle olmalıdır. Bu yıllık ürünün tüm fiyatı ya da mübadele değeri, kendisini aynı üç bileşene ayrıştırmalıdır ve o ülkede oturan farklı kişiler arasında ya emeklerinin ücreti, sermayelerinin kârı ya da topraklarının rantı olarak pay edilmelidir.

Ancak, her ülkenin toprağının ve emeğinin yıllık ürününün tüm değeri, bu biçimde bölüşülerek o ülkede oturan kişilerin gelirini oluşturuyorsa da, özel bir toprak mülkünün rantında brüt rantla net rantı ayırdettiğimiz gibi, büyük bir ülkenin tüm vatandaşlarının gelirini de, buna benzer biçimde, ayırdedebiliriz.

Özel bir toprak mülkünün brüt rantı, çiftçinin ödediği miktar neyse, o sayılır; net rant ise, işletme, onarım ve tüm diğer gerekli harcamalar çıkarıldıktan sonra toprak sahibine ne kalıyorsa, odur; yani net rant, mülküne bir zarar vermeksizin toprak sahibinin acil tüketimi için ayırdığı mal-mevcuduna katabileceği veya sofrası, gereçleri, ev süsleri ya da mobilyaları, özel zevkleri ve eğlencesi için harcayabileceği miktardır. Toprak sahibinin gerçek zenginliği, onun aldığı brüt rant değil, net rant oranındadır.

Büyük bir ülkede yaşayanların tamamının brüt geliri, bu insanların topraklarının ve emeklerinin tüm bir yıllık ürününü kapsar; birinci olarak sabit sermayelerinin, ikinci olarak da döner sermayelerinin bakım giderleri düşüldükten sonra kişilere ne kadar kalıyorsa, o da net gelirdir; yani sermayelerine el sürmeksizin acil tüketimleri için ayırdıkları mal-mevcuduna katabilecekleri veya geçimleri, rahatları ve eğlenceleri için harcayabilecekleri şey net ge-

lirdir. Bu kişilerin de, gerçek zenginlikleri, brüt gelirleri oranında değil net gelirleri oranındadır.

Sabit sermayenin tüm bakım giderlerinin, toplumun net gelirinin dışında tutulması gerektiği açıktır. Ne yararlı makinelerin, işaletlerinin, kâr getiren binaların v.b. nin kullanacağı malzemeler; ne de bu malzemeleri uygun biçimlere sokmak için gerekli olan emeğin ürünü, hiçbir zaman net gelirin bir bileşeni olamaz. Aslında, bu emeğin fiyatı, bu net gelirin bir bölümünü oluşturabilir; çünkü o malzemeleri işlemekte çalıştırılan emekçiler, ücretlerinin tümünü acil tüketimleri için ayırdıkları mal-mevcutlarına katabilirler. Ancak, diğer iş türlerinde hem emeklerinin ürünü hem de fiyatı bu mevcuda katılır; emeklerinin fiyatı işçilerin mal-mevcuduna, emeklerinin ürünü ise, geçimleri, rahatları ve eğlenceleri bu işçilerin emeğiyle çoğalan başka kişilerin mal-mevcuduna gider.

Sabit sermayenin amacı, emeğin üretim gücünü arttırmak ya da aynı sayıda emekçinin çok daha fazla iş yapmasını mümkün kılmaktır. Gerekli tüm yapıların, çitlerin, su arklarının, yolların v.b. nin en kusursuz bir durumda olduğu bir çiftlikte aynı sayıda işçi ve iş hayvanı, toprağının genişliği ve niteliği eşit ölçüde olan ancak aynı elverişli araçlarla donatılmamış bir çiftlikten çok daha fazla ürün yetiştirecektir. Manüfaktürde aynı sayıda işçi en iyi makinelerin yardımıyla, daha kusurlu iş-aletleriyle yapılandan çok daha fazla miktarda mal imaledecektir. Herhangi bir tür sabit sermaye için gereğince yapılan harcamalar, her zaman büyük bir kârla yeniden ödenip geri gelir; yıllık ürünü, bu tür iyileştirmelerin gerektirdiği giderden çok fazla bir değerde arttırır. Yine de bu iyileştirme giderleri, o ürünün belli bir bölümünü gerektirir. İkisi de doğrudan doğruya toplumun beslenmesi, giyinmesi ve barınmasını, geçimini ve refahını arttırmakta kullanılabilecek olan belli bir miktar malzeme ve belli sayıda işçinin emeği, böylece gerçekte çok kazançlı, ancak bundan tümüyle apayrı olan başka bir işe yöneltilmiş olur. İşte bu bakımdan, aynı sayıda işçinin, daha önce yaygın olarak kullanılan makinelerden daha ucuz ve daha basit olanlarıyla eşit miktarda iş yapmasını mümkün kılan makine alanındaki tüm gelişmeler, her zaman, bütün toplumlar için bir kazanç sayılır. Önceden daha karmaşık ve pahalı makineleri çalıştırmak için kullanılan belli sayıda işçinin emeği ve bu makinelerin işlediği belli bir miktar malzeme; sonradan, bu makinenin ya da başka bir makinenin görmeye yaradığı iş miktarını arttırmakta kullanılabilir. Makinelerinin bakımı için yılda bin sterling harcayan büyük bir manüfaktür girişimcisi eğer bu masrafı beşyüze indirebilirse, elinde kalan diğer beşyüzü, doğal olarak, ek sayıda işçi tarafından işlenmek üzere ek malzeme miktarı satınalmak için kullanacaktır. Bu nedenle, bu girişimcinin makinelerinin yapılmaya yaradığı iş miktarı doğal olarak artmakta; bununla birlikte toplumun o işten sağlayacağı tüm yarar ve refah da artmaktadır.

Büyük bir ülkede sabit sermayenin bakım giderleri ile özel bir toprak mülkünün onarım giderleri, çok yerinde olarak, kıyaslanabilir. Onarım giderleri genellikle, o toprak mülkünün ürününü korumak için, yani dolayısıyla mülk sahibinin hem brüt hem de net rantı için gerekli olabilir. Gerçekten de daha iyi bir yönetimle ürünün azalmasına meydan vermeden onarım giderleri azaltılabildiği zaman, brüt rant, en azından, eskisi kadar kalır, net rant ise kaçınılmaz olarak artar.

Sabit sermayenin bakım giderlerinin tümü, böylece, zorunlu olarak, toplumun net gelirinin dışında tutulduğu halde, döner sermayenin bakım giderleri için durum aynı değildir. Bu sermayenin dört kısmından -para, yiyecekler, malzemeler ve mamul maddelerson üçü daha önce açıklandığı gibi sürekli olarak döner sermayeden çekilerek, ya toplumun sabit sermayesine ya da o toplum üyelerinin acil tüketimleri için ayırdıkları mal-mevcutlarına katılır. Bu tüketim mallarının sabit sermayenin bakımı için kullanılmayan bölümü, olduğu gibi döner sermayenin bakım giderlerine katılır ve toplumun net gelirinin bir kısmını oluşturur. Bu nedenle döner sermayenin bu üç kısmının bakımı, sabit sermayenin bakımı için gerekli olandan başka, toplumun net gelirine ait hiçbir yıllık ürün dilimini gerektirmez.

Bir toplumun döner sermayesi, bu yönden bireyin döner sermayesinden farklıdır. Bireyin döner sermayesi, sadece o bireyin kârından oluşması gereken net gelirinin herhangi bir parçasını oluşturmanın tümüyle dışında tutulur. Ancak, her bireyin döner sermayesi o bireyin ait olduğu toplumun döner sermayesinin bir bölümünü oluşturur, ama bireylerin net gelirinin bir bölümünü oluşturmanın tümüyle dışında tutulmasının nedeni bu değildir. Bir tüccarın dükkânındaki malların tümü, kendi acil tüketimi için ayırdığı mal-mevcudunun içine hiçbir biçimde katılmazsa da, bu mallar, diğer kaynaklardan elde edilen gelirle ne tüccarın, ne de başka kişilerin sermayesinde herhangi bir azalmaya yolaçmaksızın, düzenli bir biçimde, bu malların değerini kârlarıyla birlikte yerine koyabilen diğer kişilerin mal-mevcutlarına katılabilir.

Bu nedenle bir toplumun döner sermayesi içinde, bakım giderleri toplum üyelerinin net gelirinde herhangi bir azalma doğurabilecek olan tek kısım paradır.

Sabit sermaye ve döner sermayenin paradan ibaret kısmı, toplumun geliri üzerindeki etkileri açısından birbirlerine çok benzemektedirler.

Birincisi, bu makinelerle iş-aletleri v.b. önce yapılmaları, sonra da korunmaları nedeniyle, brüt gelire dahil olan ama toplumun net gelirinden bir kesintiyle sağlanan iki ayrı harcama gerektiği gibi, bir ülkede dolaşımda bulunan para mevcudu da, önce toplanması, sonra da sürekliliğinin sağlanması için belli bir harcama gerektirir; bu heriki masraf da toplumun brüt gelirine dahil olmakla bir-

likte, aynı biçimde, toplumun net gelirinden yapılmış olan bir kesintidir. Çok değerli malzemeler olan altınla gümüş ve ender bulunan emeğin belli bir miktarı, bireylerin acil tüketimi için, yani geçimleri, rahatları ve eğlenceleri için ayrılmış bulunan mal-mevcudunu arttırmak yerine, sayesinde toplumdaki her bireyin geçiminin, refahının ve eğlencesinin düzenli olarak gereken oranlarda dağıtılmış bulunduğu o büyük, ancak pahalı ticaret nesnesinin *(instrument of commerce)* sürekliliğinin sağlanmasında kullanılmaktadır.

İkincisi, bir bireyin ya da toplumun sabit sermayesini oluşturan makinelerle iş-aletleri, ne o bireyin ne de o toplumun brüt ya da net gelirini oluşturmadığı gibi, toplumun tüm gelirinin o toplumun çeşitli üyelerinin tümü arasında düzenli olarak dağıtılmasına aracılık eden para da bu gelirin bir parçasını oluşturmaz. Dev dolaşım çarkı, kendi aracılığıyla dolaşımda bulunan mallardan tamamıyla farklıdır. Toplumun geliri tümüyle bu mallardan oluşmaktadır; yoksa malları dolaştıran çarktan değil. Herhangi bir toplumun brüt ya da net gelirini hesaplarken, bu toplumda dolaşımda bulunan yıllık para ve mal toplamından paranın tüm değerini her zaman düşmeliyiz; tek bir farthing bile brüt ya da net gelirin herhangi bir kısmına hiçbir biçimde dahil değildir.

Bu önermede kuşku uyandıracak ya da bunu paradoksal gösterebilecek tek şey, konuşulan dilin yolaçtığı belirsizliktir. Gereği gibi açıklanıp anlaşılınca, bu, neredeyse kanıt gerektirmeyecek kadar açıktır.

Herhangi bir para tutarından sözederken bazen bu tutarı oluşturan metal parçalarından başka hiçbir şeyi kastetmeyiz; bazen de, bu parayla mübadele edebileceğimiz mallara ya da para mülkiyetinin sağladığı satınalma gücüne ilişkin pek de açık olmayan bir imada bulunuruz. Nitekim İngiltere'nin dolaşımda bulunan parasının onsekiz milyon olarak hesaplandığını söyleyince, sadece, bazı yazarların hesapladığı, daha doğrusu, ülkede dolaşımda bulunduğunu varsaydıkları metal parçacıklarının miktarını belirtmiş oluruz. Ancak, bir adamın yılda yüzelli pound kazandığını söylediğimiz zaman, genel olarak, sadece, her yıl kendisine ödenen metal parçacıkların değerini değil, bir yılda satınalabileceği ya da tüketebileceği malların değerini de anlatmak isteriz. Böylece genellikle, o kişinin yaşama biçiminin ne olduğu ya da ne olması gerektiği veya kendisine uygun biçimde yararlanabileceği yaşam için gerekli maddelerin miktarı ve niteliğinin ne olduğunu belirtmek isteriz.

Herhangi bir para tutarıyla, hem bu tutarı oluşturan metal parçacıkların miktarını söyler hem de bunu söylerken bu tutarla mübadele edilebilecek mallara ilişkin pek de açık olmayan bir ima katarsak; bu durumda bu para tutarının simgelediği zenginlik ya da gelir, aynı sözün böylece biraz muğlak bir biçimde birbirine karıştırdığı bu iki değerden birine; ve doğrusu da birincisine değil

ikincisine, yani paranın kendisine değil, para ne kadar ediyorsa ona eşittir.

Örneğin, bir kişinin haftalığı bir guinea ise, o kişi bununla hafta boyunca belli miktar geçim maddesi ile konfor verici, eğlendirici eşya satınalabilir. Bu satınaldığı miktarın büyük ya da küçük olması oranında o kişinin gerçek zenginliği, yani gerçek haftalık geliri çoktur veya azdır. Bu kimsenin haftalık geliri, tabii ki hem guinea'ya hem de bununla satınalınabilecek maddelere eşit değildir; bu birbirine eşit iki değerden sadece birine eşittir, daha doğru bir deyimle de, birinciden çok ikinciye, yani guinea'ya değil de, guinea ne ediyorsa ona eşittir.

Bu kişinin haftalığı altın yerine bir guinea değerindeki bir kâğıt *(bill)* ile ödenecek olsa, o kişinin geliri tabii ki o kâğıt parçasından değil, o kâğıt karşılığında elde edebileceği şeylerden oluşur. Bir guinea, o çevredeki tüm iş sahiplerince geçerli olan ve belli miktar gerekli maddeye denk düşen bir kâğıt sayılabilir. Aslında bu miktarın ödendiği kişinin geliri, altın paradan değil, bu altın para karşılığında elde edebildiği ya da mübadele edebildiği nesnelerden oluşmaktadır. Eğer o altın para karşılığında hiçbir şey mübadele edilemiyorsa; bu paranın, iflâs karşılığında çekilen bir senet gibi hiçbir yararı olmayan bir kâğıt parçasından daha fazla değeri yoktur.

Aynı biçimde, herhangi bir ülkede oturan çeşitli kişilerin hepsinin haftalık ya da yıllık geliri kendilerine parayla ödenebilir, nitekim de, çoğunlukla böyle ödenmektedir; ancak, bunların gerçek zenginlikleri, yani hepsinin haftalık ya da yıllık gerçek gelirinin toplamı, her zaman, hepsinin birden o parayla satınalabilecekleri tüketim malları miktarı oranında çok ya da az olsa gerektir. Tümünün gelirlerinin toplamı, açıktır ki, hem paraya hem de tüketim mallarına eşit değildir; bu iki değerden sadece birine, daha doğrusu, birincisinden çok ikincisine eşittir.

Genellikle bir kişinin gelirini, her yıl ona ödenen madeni parayla belirtiyorsak, bunun nedeni, bu madeni para miktarının, o kişinin satınalma gücünün büyüklüğünü, ya da her yıl tüketmeye gücü yettiği malların değerini belirlemesidir. Biz, yine de, bu kişinin gelirinin, taşıdığı bozuklukların sayısından değil, bu satınalma ya da tüketme gücünden oluştuğunu düşünürüz.

Tek bir kişi için bile bu, yeterince açık olduğuna göre, topluma ilişkin olarak durum daha da nettir. Her yıl bireye ödenen madeni para tutarı, çoğunlukla o kişinin gelirine tamıtamına eşittir; ve işte bu nedenle, o gelirin değerinin en kestirme ve en iyi ifadesidir. Ancak, bir toplumda, dolaşımda bulunan madeni para toplamı, hiçbir zaman bu toplumun bütün üyelerinin gelirine eşit olamaz. Bugün bir adamın haftalık kazancını ödeyen aynı guinea, yarın bir başkasınınkini, ertesi gün bir üçüncüsününkini ödeyebildiğinden, herhangi bir ülkede dolaşımda bulunan yıllık madeni para toplamının, her yıl bu madeni paralarla ödenmekte olan tüm parasal ücretlerden, hep çok daha az değerde olması gerektir. Ancak, satın-

alma gücünün ya da ardarda ödendiğine göre, tüm parasal ücretlerle ardarda satınalınabilecek malların, her zaman bu kazançlara eşit olması gerektir; tıpkı, bu ücretlerin kendilerine ödendiği farklı insanların gelirlerinin de böyle olması gerektiği gibi. Bu nedenle bu gelir, toplamı değerinin çok aşağısında kalan madeni paralardan oluşamaz; bu gelir, satınalma gücünden, yani elden ele dolaştıkça, ardarda bu paralarla satınalınabilen mallardan oluşmaktadır.

Bu bakımdan, dev dolaşım çarkı olan, yüce ticaret nesnesi para, tüm diğer iş-aletleri gibi, ait olduğu toplumun sermayesinin bir bölümünü, hem de çok önemli bir bölümünü oluşturmakla birlikte; bu toplumun gelirinde hiçbir yer tutmaz. Parayı oluşturan madeni yuvarlaklar, yıllık dolaşım sürecinde, her kişiye düşen geliri gereği gibi ona ulaştırmakla birlikte, paranın kendisi, bu gelirin bir bölümünü oluşturmamaktadır.

Üçüncü ve sonuncu olarak, sabit sermayeyi oluşturan makineler, iş-aletleri v.b. nin, döner sermayenin paradan oluşan kısmıyla bir de şu benzerlikleri vardır: Bu makinelerin yapılması ve korunması harcamalarında yapılan, ancak, emeğin üretim gücünü azaltmayan her tasarruf, toplumun net gelirinde bir artış anlamına geldiği gibi, döner sermayenin para kısmının toplanması ve sürekliliğinin sağlanmasında yapılan her tasarruf da, kesinlikle aynı türden bir artıştır.

Sabit sermayenin bakım giderlerinde yapılan her tasarrufun toplumun net gelirinde nasıl bir artma olduğu yeterince açık olup, daha önce de biraz anlatılmıştı. Bütün işlerde, girişimcinin tüm sermayesi, zorunlu olarak sabit sermaye ve döner sermaye arasında payedilmiştir. Tüm sermayesi aynı kaldıkça, bunlardan birisi ne kadar küçükse, diğeri zorunlu olarak o ölçüde büyük olacaktır. Malzemeleri ve emek ücretlerini sağlayan ve işi harekete geçiren döner sermayedir. Bu yüzden sabit sermayenin bakım giderlerinde yapılan ve emeğin üretim gücünü azaltmayan her tasarruf, işi yürüten kaynağı, dolayısıyla da toprağın ve emeğin yıllık ürününü, yani her toplumun gerçek gelirini, arttırmak zorundadır.

Altın ve gümüş para yerine kâğıt paranın geçmesi; çok daha ucuz, bazen onlar kadar elverişli bir ticaret nesnesini, çok pahalı olan diğerlerinin yerine koymaktadır. Dolaşım, yapılması da, bakımı da eskisinden ucuza gelen yeni bir çarkla dönmeye başlar. Ancak, bu işlemin nasıl gerçekleştiği ve bunun toplumun brüt gelirini, ya da net gelirini hangi biçimde artırmaya aracı olduğu pek net değildir, bu yüzden de, belki, biraz daha açıklama gerektirmektedir.

Birçok kâğıt para türü vardır, ancak bankalarla bankerlerin dolaşıma soktukları bono kâğıtları, en tanınmış olan ve bu amaca en uygun olduğu anlaşılan türlerdir.

Herhangi bir ülkede halk, belli bir bankerin servetine, dürüstlüğüne ve aklına, bonoları *(promissory notes)* ne zaman kendisine verilirse verilsin, bonoda yazılı miktarı ödemeye her zaman hazır

olduğuna güveniyorsa, bu bonolar, altın ve gümüş para gibi giderek tedavül aracı olmaya başlarlar; çünkü ne zaman olsa bu bonolara karşılık altın ve gümüş para alınabileceği inancı vardır.

Bir bankerin müşterilerine yüzbin pound tutan bonolarını ödünç verdiğini varsayalım. Bu kâğıtlar, paranın gördüğü her işi yaptıklarına göre, borçluları, bankere, bu miktarda para ödünç almışcasına, faiz ödeyeceklerdir. Bu faiz, bankerin kazanç kaynağıdır. Gerçi bu kâğıtlardan bir bölümü sürekli ödenmek üzere kendisine geri gelirse de, bir bölümü aylarca ve yıllarca dolaşımda bulunmayı sürdürür. Bu bakımdan bu bankerin, genel olarak dolaşımda yüzbin pound'u tutan bonosu varsa, zaman zaman ortaya çıkacak talepleri karşılamak için, çoğunlukla yirmibin pound tutarında altın ve gümüş para, yeterli bir fon olabilmektedir. Böylece bu işlem sayesinde, diğer durumda yüzbin pound'un göreceği bütün işleri yirmibin pound tutarındaki altın ve gümüş para görmektedir. Yüzbin pound değerinde altın ve gümüş para yerine, bankacının eşit değerdeki bonoları aracılığıyla, aynı mübadeleler yapılabilmekte, aynı miktar tüketim malları dolaşıma sokulabilmekte ve bunlar uygun tüketicilerine dağıtılabilmektedir. Dolayısıyla bu yolla, ülkedeki tedavülde seksenbin pound tutarındaki altın ve gümüş para tasarruf edilebilir; eğer aynı türden çeşitli işlemler birçok banka ve banker tarafından aynı zamanda yapılacak olsa; toplam tedavül, aksi halde gerekecek altınla gümüş paranın sadece beşte biri ile yürütülebilir.

Örneğin, belli bir ülkede dolaşımda bulunan toplam paranın, belli bir an, bir milyon sterling olduğunu varsayalım; bu miktar para, bu dönemde bu ülke toprağıyla, emeğinin yıllık tüm ürününü dolaşıma sokmaya yetmektedir. Yine diyelim ki, bir süre sonra çeşitli bankalar ve bankerler, hamiline ödenecek olan bir milyon tutarındaki bonolar çıkarmışlar ve ayrı ayrı kasalarında, zaman zaman ortaya çıkabilecek talepleri karşılamak üzere ikiyüzbin pound alıkoymuşlardır. Dolayısıyla dolaşımda sekizyüz bin pound altın ve gümüş para ve bir milyon banknot ya da toplam birmilyonsekizyüzbin pound'luk kâğıt ve madeni para bulunacaktır. Ancak, o ülke toprağının ve emeğinin yılık ürünü, dolaşıma girmek ve gerekli tüketicilerine dağılmak için daha önce sadece bir milyona gerek duyuyordu. Yıllık ürün hemen bu bankacılık işlemleriyle arttırılamaz. Bu nedenle bu ürünün dolaşımı için bir milyon yeterli olacaktır. Alınıp-satılacak mallar eskiden ne ise tamıtamına aynı olduğundan, bunları alıp-satmak için aynı miktar para yetecektir. Böyle bir deyim kullanmak doğru olursa, dolaşım kanalı *(channel of circulation)* tıpkı eskisi gibi kalacaktır. Bu kanalı doldurmaya bir milyonun yeterli olduğunu varsaymıştık. O zaman, bu kalana bu tutarı aşacak ne dökülürse dökülsün, bu fazla taşmak zorundadır. Kanala bir milyon sekizyüzbin pound dökülmektedir. Bu yüzden sekizyüzbin pound taşmak zorundadır, çünkü bu tutar o ülkenin dolaşımında kullanılabilecek olanın üstündedir. Ancak bu tutar, yurtiçinde işletilememekle birlikte, atıl kalmasına izin verilmeyecek ka-

dar da değerlidir. Bu nedenle bu para yurtiçinde bulamadığı kârlı kullanım alanını aramak üzere dışarıya gönderilecektir. Ancak, kâğıt dışarı gidemez; çünkü bu banknotlar, bunları piyasaya süren bankalardan ve ödemelerin yasalar tarafından güvence altına alındığı ülkeden uzakta, genel ödemelerde kabul edilmeyecektir. Bu yüzden sekizyüzbin pound tutarında altın ve gümüş para dışarıya gönderilecek, bu madeni paralardan bir milyonunun daha önce doldurmuş olduğu yurtiçi dolaşım kanalı bir milyon pound'luk kâğıt parayla dolacaktır.

Gerçi bu kadar çok miktarda altın ve gümüş dışarıya gönderilmektedir ama, bunun bir hiç karşılığı ülke dışına yollandığını ya da sahiplerinin bunu yabancı uluslara armağan ettiklerini aklımızdan geçirmemeliyiz. Onlar bu madeni paralarla, bir başka yabancı ülkenin ya da kendi ülkelerinin tüketimini karşılamak üzere, şu ya da bu tür yabancı malı mübadele edeceklerdir.

Bu parayı yabancı bir ülkeden, başka bir yabancı ülkenin tüketimini karşılamak üzere mal satınalmada ya da taşımacılık denilen alanda kullanıma sokarlarsa, sağlayacakları kâr, kendi ülkelerinin net gelirine eklenecektir. Bu, yeni bir iş yürütmek için yaratılmış olan yeni bir kaynağa benzer; yurtiçindeki işler artık kâğıt parayla yapılmaktadır, altın ve gümüş ise bu yeni iş için gerekli kaynağa dönüştürülmüştür.

Eğer bu parayı yurtiçi tüketim için yabancı mallar satınalmakta kullanırlarsa, ya, büyük olasılıkla, hiçbir şey üretmeyen tek bir iş yapmayan insanların tüketeceği yabancı şaraplar, yabancı ipekliler v.b. mallar satınalırlar; ya da yıllık tüketimlerinin değerini, üzerine kâr ekleyerek yeniden üreten üretken kişilerden daha fazlasının geçimini sağlayıp, iş vermek üzere gereken ek bir malzeme, alet ve besin stoku satınalırlar.

İlk biçimde kullanılırsa, bu, israfı arttırır; üretimi arttırmadan ya da bu harcamaları karşılayacak herhangi bir sürekli kaynak sağlamadan giderleri ve tüketimi çoğaltır ve her bakımdan toplumun zararınadır.

Eğer ikinci biçimde kullanılırsa, çalışmayı teşvik eder; toplumun tüketimini arttırmakla birlikte bu tüketimi karşılamak için sürekli bir kaynak sağlar; çünkü bu tüketimi yapan insanlar kendi yıllık tüketimlerinin değerini, üzerine kâr ekleyerek yeniden üretmektedirler. Toplumun brüt geliri, topraklarıyla emeğinin yıllık ürünü, işledikleri malzemelere bu işçilerin emeğinin kattığı toplam değer kadar artar; toplumun net geliri ise, bu işçilerin yaptıkları işte kullanılan aletler ve araçların bakımı için gerekli olan miktar işçilerin kattıkları toplam değerden düşüldükten sonra artakalan miktar kadar büyür.

Bu bankacılık işlemleriyle dışarıya gitmeye zorlanan altın ve gümüşün büyük bir bölümü yurtiçi tüketimi için yabancı mallar satınalmakta kullanılmakla birlikte, bu paraların ikinci türden mal-

ların satınalımında kullanılması ve kullanılmasının gerekliliği, hem çok mümkün hem de hemen hemen kaçınılmaz görünmektedir. Gerçi birtakım insanlar, gelirleri hiç artmamışken bazen giderlerini önemli ölçüde arttırmaktadırlar, ama bir sınıfın veya kesimin böyle birşeyi hiçbir zaman yapmadığına emin olabiliriz. Çünkü her bireyin tutumuna genel tedbirsizlik ilkeleri her zaman hükmetmese de, bu ilkeler her sınıfın veya kesimin çoğunluğunun tutumunu her zaman etkisi altında bulundurmaktadır. Ancak, bir sınıf ya da katman olarak değerlendirilebilecek çalışmayan insanların *(idle people)* geliri, bu bankacılık işlemleriyle, en küçük oranda bile arttırılamaz. Bu nedenle bu kişilerin giderleri, genel olarak, bu işlemler sayesinde çok yükseltilemez ama aralarından birkaçının gideri artabilir, gerçekten de, bazen çoğalmaktadır. Bu yüzden, çalışmayan insanların yabancı mallara duydukları talep eskisi gibi ya da yaklaşık eskisi gibi aynı kaldığından, bu bankacılık işlemleri nedeniyle ülke dışına çıkmaya zorlanan ve iç tüketim için yabancı mal satınalmakta kullanılan paranın çok küçük bir bölümünün, bu kişilerin kullanacağı malların satınalımında kullanılması çok mümkündür. O paranın büyük bölümü doğal olarak çalışmayanların bakımı için değil, çalışanlara iş verilmesi için ayrılacaktır.

Herhangi bir toplumun döner sermayesinin çalıştırabileceği emek miktarını hesaplarken, her zaman, bu sermayenin gıda, malzeme ve mamul madde kısımlarını değerlendirmeliyiz; bu sermayenin paradan oluşan kısmı, sadece bu üçünün dolaşımına hizmet eder ve her zaman hesaptan düşülmelidir. Emeği harekete geçirmek için üç şeye gerek vardır: İşlenecek malzeme, çalışılacak alet ve sayesinde işin yapıldığı ücret ya da emeğe verilen karşılık. Para ne işlenecek malzeme, ne de işleyecek alettir; işçinin ücretleri çoğunlukla kendisine para cinsinden ödenmekle birlikte, işçinin gerçek geliri, tüm diğer insanlarınki gibi, madeni paradan değil paranın denk geldiği şeylerden oluşmaktadır; madeni yuvarlaklardan değil, bunlara karşılık alınabilecek maddelerden oluşmaktadır.

Herhangi bir sermayenin çalıştırabileceği emek miktarı, açıktır ki, işin niteliğine uygun geçim maddesi, malzeme ve aletlerle donatabileceği işçi sayısına eşit olmalıdır. Para, işin malzemesi ve aletlerin satınalınmasının yanısıra, işçilerin geçimi için de gereklidir. Ancak, tüm sermayenin çalıştırabildiği emek miktarı, kuşkusuz hem satınalan paraya, hem de bu parayla satınalınan malzeme, alet ve geçim maddesine eşit olamaz; bu ikisinden birine ya da diğerine, daha doğrusu birinciden çok ikinciye eşittir.

Altın ve gümüş paranın yerine kâğıt geçince, döner sermayenin tümünün sağlayabileceği malzeme, alet ve geçim maddesi miktarı, daha önce satınalınmalarında kullanılan altın ve gümüşün toplam değeri kadar arttırılabilir. Dev dolaşım ve dağıtım çarkının tüm değeri, bu çark aracılığıyla dolaşımda bulunan ve dağıtılan metalara eklenir. Bu işlem, bir ölçüde, makine alanındaki birtakım ilerlemeler nedeniyle eski makinelerini söken ve bu eski makinelerin

fiyatıyla yenisinin fiyatı arasındaki farkı, işçilerinin ücretlerini ve malzemelerini sağlayan kaynak olan döner sermayesine ekleyen büyük bir girişimcinin yaptığı işe benzemektedir.

Herhangi bir ülkenin dolaşımda bulunan parası ile bu para aracılığıyla dolaşıma sokulan yıllık ürünün toplam değeri arasındaki oranın ne olduğunu belirlemek, belki, mümkün değildir. Bu oran, değişik yazarlar tarafından, bu yıllık ürün değerinin beşte biri, onda biri, yirmide biri ve otuzda biri olarak hesaplanmıştır. Ancak, dolaşımda bulunan paranın yıllık ürünün tüm değerine olan oranı ne kadar küçük olursa olsun, bu ürünün bir kısmı, genellikle de çok ufak bir kısmı, emeğin geçimi için ayrıldığından, bu kısma oranla, dolaşımda bulunan paranın önemli bir ölçüde olması gerektir. Bu nedenle yerlerine kâğıdın geçirilmesiyle, dolaşım için gerekli altın ve gümüş miktarı eski miktarlarının belki beşte birine düştüğü zaman, sadece geride kalan beşte dördün büyük bölümünün değeri emeğin geçimine ayrılan kaynaklara eklense, bu, bu işin miktarına, dolayısıyla da toprağın ve emeğin yıllık ürününün değerine fazladan katılan çok önemli bir ek olsa gerektir.

Son yirmibeş-otuz yıl içinde, İskoçya'da, hemen her önemli kentte ve hatta bazı taşra köylerinde yeni bankacılık şirketlerinin kurulmasıyla, bu tür bir işlem yürütülmektedir. Bunun sonucu tıpkı yukarıda anlatılanlar gibi olmuştur. Ülkedeki işler, hemen her türlü satınalım ve ödemelerin genellikle yapıldığı, değişik bankacılık şirketlerinin banknotları aracılığıyla yürütülmektedir. Gümüş, yirmi shilling'lik banknotun bozdurulması dışında çok seyrek görülmekte, altına daha da ender rastlanmaktadır. Bütün bu değişik şirketlerin tutumu tümüyle pürüzsüz değildir; bu nedenle bu şirketlerin işlemlerini düzenlemek için bir parlemento yasasına gerek duyulmuştur; ama, İskoçya'nın bu şirketlerin yaptığı işten büyük yarar sağladığı açıktır. Glasgow'da bankaların ilk kuruluşundan yaklaşık onbeş yıl kadar sonra, Glasgow ticaretinin iki katına çıkmış olduğunu; İskoçya'nın yaptığı ticaretin de, Edinburg'daki iki kamu bankasının kuruluşundan bu yana, dört katından fazla arttığını kesin olarak söylediklerini duydum. Bu iki kamu bankasından biri 1695 de parlemento yasasıyla kurulan İskoçya Bankası, diğeri 1727 de Kral beratıyla kurulan Krallık Bankası'dır. Genel olarak İskoçya'nın, veya özel olarak Glasgow kenti ticaretinin bu kadar kısa bir dönem içinde, gerçekten bu kadar büyük bir oranda arttığını bildiğimi iddia edemem. Bu ikisinden biri bu oranda artmışsa, bu sonuç, sadece bu nedenin etkisine bağlanamayacak kadar büyük çapta gözükmektedir. Bununla birlikte bu dönem süresince İskoçya ticareti ve iş faaliyetlerinin önemli ölçüde arttığından ve bu artışta bankaların oldukça büyük katkısının bulunduğundan kuşku duyulamaz.

1707 de İngiltere ile birleşmeden önce, İskoçya'da dolaşımda bulunan ve birleşmeden hemen sonra yeniden basılmak üzere İskoçya Bankası'na getirilen gümüş paranın değeri £411.117 10s. 9d. yi buluyordu. Altın paraya ilişkin herhangi bir kayıt bulunamamıştır;

ancak İskoçya darphanesinin eski kayıtlarından anlaşıldığına göre, her yıl basılan altın paranın değeri, gümüş paranın değerini bir miktar aşıyordu[1]. Üstelik bu sırada, geri ödenmiyeceğini düşündükleri için gümüş paralarını İskoçya Bankası'na getirmemiş olan birçok kişi vardı; bunun yanısıra dolaşımdan çekilmeyen İngiliz parası da vardı. Bu nedenle İngiltere'yle birleşmeden önce, İskoçya'da tedavüldeki altın ve gümüş paranın tüm değerinin bir milyon sterling'den daha az olduğu düşünülemez. Bunun, bu ülkedeki tedavül mevcudunun hemen tümü olduğu anlaşılmaktadır; çünkü bu dönemde hiçbir rakibi bulunmayan İskoçya Bankası'nın tedavül mevcudunun önemli ölçüde olmakla birlikte, bütünün çok küçük bir bölümünü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde İskoçya'da tedavüldeki paranın tümü iki milyondan aşağı hesaplanamaz, ve bu tedavülün altın ve gümüş paradan oluşan bölümü, çok büyük olasılıkla, yarım milyonu bulmaz. İskoçya'da dolaşımda bulunan altın ve gümüş para, bu dönemde çok azalmakla birlikte, İskoçya'nın gerçek zenginliği ve refahında herhangi bir azalma olmuş gibi görünmemektedir. Tersine, İskoçya'nın tarımı, manüfaktürü ve ticareti, yani toprağı ve emeğinin yıllık ürünü çok açık bir biçimde artmıştır.

Bankaların ve bankerlerin çoğu, başlıca, poliçeleri *(bills of exchange)* iskonto etmek, yani vadesi dolmadan poliçe karşılığında avans para vermek için, kendi bonolarını çıkarırlar. Avans verdikleri tutardan, poliçenin vadesi gelinceye kadar işleyecek yasal faizi, her zaman, düşerler. Vadesi dolduğunda poliçenin ödenmesi ile, önceden verilen avansla birlikte, faizden oluşan net kâr bankaya geri döner. Poliçesini iskonto ettiği tüccara, altın ve gümüş yerine kendi bonolarını avans veren banker, yaygın olarak tedavülde kullanıldığını deneyimle bildiği kendi bonolarının tüm değeri kadar fazladan iskonto yapabilme üstünlüğüne sahiptir. Böylelikle faizden oluşan net kazancını, bir o kadar fazla tutar üzerinden sağlama olanağına kavuşmaktadır.

Günümüzde çok büyük olmayan İskoçya ticareti, ilk iki bankacılık şirketinin kurulduğu dönemde daha da önemsizdi; bu şirketler işlerini poliçe kırmakla sınırlasalardı, işleri oldukça küçük kalırdı. Bu yüzden, bankalar banknotlarını çıkarmak için başka bir yöntem buldular: Açılan kredi çerçevesi içinde, kendisine borç verilen parayı, istenildiğinde yasal faiziyle birlikte geri ödeyeceğine kefil olmak üzere itibarından kuşku duyulmayan mülk sahibi iki kişi gösterebilen herkese kasa hesabı *(cash accounts)* adıyla bir hesap açmak, yani belirli bir tutara kadar (örneğin iki-üçbin pound'luk) kredi vermek. Dünyanın birbirinden farklı hemen her yerinde, bankaların ve bankerlerin bu tür kredi vermelerinin yaygın bir biçimde görüldüğünü sanıyorum. Ancak, bildiğim kadarıyla, ödemede İskoç bankacılık şirketlerinin kabul ettikleri esnek koşullar yalnızca

1 Anderson'un *Diplomata, etc., scotiae* adlı kitabına Ruddiman'ın yazdığı önsöz.

kendilerine özgüdür; bu esnek koşullar, hem bu bankaların yürüttüğü büyük işlerin hem de ülkenin bundan edinmiş olduğu yararın, belki, başlıca nedeni olmaktadır.

Bu şirketlerin birinde böyle bir kredisi olan kişi, buna dayanarak, örneğin bin pound ödünç alıp, bu tutarı her keresinde yirmi-otuz pound vererek parça parça ödeyebilir; bu küçük tutarlardan herbirinin ödendiği günden, tümünün bu yolla ödenip bitmesine kadar, banka, büyük borcun faizinden o oranda bir pay kadar indirim yapmaktadır. Bu yüzden tüm tüccarlar ve hemen hemen bütün işadamları bankalarda bu türden kasa hesabı açmayı uygun bulmakta; dolayısıyla her türlü ödemede bu bankaların banknotlarını kolaylıkla kabul edip etkileyebildikleri herkesi de aynı biçimde davranmaya teşvik ederek, bu bankaların işine destek olmakta yarar görmektedirler. Müşterileri para için başvurduğunda, bankalar, genellikle kendi bonolarını borç verirler. Bu bonoları, tüccarlar mal karşılığında manüfaktürcülere, manüfaktürcüler malzeme ve gıda karşılığında çiftçilere, çiftçiler rant olarak toprak sahiplerine, toprak sahipleri tüccarların kendilerine sağladığı rahatlık verici ve lüks maddeler karşılığı yeniden tüccarlara, tüccarlar ise kasa hesaplarını denkleştirmek, ya da bankalardan önceden borç almışlarsa, bu borcu geri ödemek üzere tekrar bankalara verirler; böylece ülkenin hemen tüm para işi bu bonoların aracılığıyla yürütülmüş olur. İşte bu bankacılık şirketlerinin yaptığı büyük iş, budur.

Bu kasa hesapları aracılığıyla her tüccar, aksi halde yapabileceğinden çok daha büyük bir ticareti, tedbiri elden bırakmaksızın yürütebilmektedir. Aynı ticareti yapan, eşit miktarda mal-mevcuduna sahip, biri Londra'da biri Edinburg'da iki tüccar olsa, Edinburg'lu tüccar tedbirsizlik yapmaksızın, Londra'daki tüccardan daha fazla iş yapıp daha çok sayıda insan çalıştırabilir. Londra'lı tüccarın, borçla satınaldığı malların fiyatını ödemesi ve sürekli karşı karşıya geldiği taleplere cevap verebilmesi için, ya kendi kasasında ya da sakladığı paraya karşılık kendisine hiçbir faiz ödemeyen bankacısının kasasında her zaman önemli bir miktar para bulundurması gerekmektedir. Bu paranın genellikle beşyüz pound tuttuğunu varsayalım. Tüccarın mağazasındaki malların değeri, böyle bir tutarı işletmeden saklama zorunluluğu bulunmadığı durumda olabileceğinden, her zaman için, beş yüz pound'un karşılığı kadar eksik olacaktır. Elindeki mal-mevcudunun tümünü, ya da elindeki tüm mevcut değerindeki malları, genellikle, yılda bir kez elden çıkardığını varsayalım. Böyle büyük bir tutarı işletmeden saklamak zorunda kaldığı için, tüccarın her yıl aksi halde satabileceğinden beşyüz pound değerinde eksik mal satması gerekecektir. Yıllık kârı, fazladan beşyüz pound değerinde mal satışıyla kazanacağının tümü kadar eksik olacaktır; mallarının pazar için hazırlanmasında kullandığı kişilerin sayısı da, beşyüz pound'luk sermayenin çalıştırabileceğinin tümü oranında eksik olacaktır. Öte yandan Edinburg'daki tüccar, zaman zaman bu türden ödemeleri karşılamak üzere

para ayırmaz. Ödemeler dayattığı zaman, bunları, bankadaki kasa hesabıyla karşılar ve ödünç alınan parayı da, mallarının zaman zaman satışıyla elde ettiği para, ya da banknotla ağır ağır öder. Bu nedenle eşit bir mal-mevcuduna sahip olduğu halde, tedbirsizlik etmeksizin, her zaman için mağazasında Londra'lı tüccardan daha fazla mal bulundurabilir; böylelikle hem kendisi diğer tüccardan daha yüksek bir kâr sağlar, hem de o malları pazar için hazırlayan daha çok sayıda çalışan insana sürekli iş verir. Bu işten ülkenin elde ettiği büyük yarar, işte budur.

Poliçelerin iskonto edilmesindeki kolaylığın, gerçekte, İngiliz tüccarlarına, İskoç tüccarlarının kasa hesaplarına denk yararlılıkta olduğu düşünülebilir. Ancak, İskoç tüccarlarının poliçelerini İngiliz tüccarları kadar kolaylıkla kırdırabildikleri, üstelik, kasa hesabı rahatlığına da fazladan sahip oldukları unutulmamalıdır.

Herhangi bir ülkede kolayca dolaşımda bulunan her türden kâğıt paranın tümü, bu kâğıtların yerini aldığı, yani (ticaretin aynı düzeyde kaldığı varsayılırsa) kâğıt para olmasaydı, o ülkede dolaşımda bulunacak altın ve gümüş paranın değerini, hiçbir zaman aşamaz. Örneğin, İskoçya'da tedavüldeki en küçük para birimi yirmi shilling'lik banknotlarsa, orada kolayca dolaşımda bulunacak toplam kâğıt yirmi shilling'ler, o ülkede yaygın olarak yapılan yirmi shilling değerinde ya da daha yüksek değerlerdeki yıllık mübadeleler için gerekli olan altın ve gümüş para toplamını aşamaz. Herhangi bir zamanda dolaşımda bulunan banknotlar bu toplamı aşarsa, bu fazla, ne yurtdışına gönderilebileceği, ne de ülkeiçi tedavülde kullanıma sokulabileceği için, hemen altın ve gümüş karşılığında mübadele edilmek üzere mutlaka bankalara geri dönecektir. Birçok kişi yurtiçinde işlerini yürütmek için gerekli olandan daha fazla kâğıt parayı ellerinde bulundurduklarını derhal farkedecekler ve bunu yurtdışına da yollayamadıkları için, bu banknotların bankalarca hemen madeni para cinsinden ödenmesini talep edeceklerdir. Bu kişiler, ihtiyacı aşan bu kâğıtlar altın ve gümüşe çevrilince, bu madeni paraları yurtdışına göndererek yarar sağlamanın yolunu kolayca bulabilmekte; oysa para, kâğıt biçiminde kaldıkça, bundan bir yarar sağlama yolu bulamamaktadırlar. Bu nedenle, bu ihtiyacı aşan kâğıt miktarı ne kadarsa, bu miktar derhal bankalara akacak ve eğer bankalar madeni para ödemede güçlük çıkarır ya da isteksizlik gösterirlerse, bunun doğuracağı panik, zorunlu olarak, bankalara akını daha da artıracaktır.

Bina kirası, hizmetkâr, memur, muhasebeci, v.b. gibi her işde bulunan giderlere ek olarak, bir bankaya özgü giderler başlıca iki grupta toplanabilir: Birincisi, banknotların hamillerince zaman zaman yapılacak ödeme taleplerini karşılamak üzere, her zaman kasalarında büyük bir miktar para tutma gideri, ki bu paranın getireceği faizden yoksun kalırlar; ikincisi, böyle zaman zaman karşılaştıkları taleplerle kasaları boşaldıkça, bunları zaman geçirmeden yeniden doldurma gideri.

Ülke tedavülünde kullanılabilecek olandan daha fazla kâğıt para çıkaran ve bu fazlanın sürekli madeni para cinsinden ödenmek üzere kendisine dönmekte olduğu bir bankacılık şirketi, kasasında bulundurduğu altın ve gümüş miktarını hep artırmak zorundadır; bunu, kâğıt para tedavülünün aşırı artışı oranında değil, daha yüksek bir oranda yapmalıdır; çünkü banknotları, miktarlarının fazlalığı oranını çok aşan bir hızla bankaya geri dönecektir. Bu açıdan böyle bir şirket, birinci grup giderini, işlerinin bu yapay artışına oranla değil, çok daha büyük bir oranla artırmak zorundadır.

Üstelik böyle bir şirketin kasasının daha çok dolu olması gerekmekle birlikte, bankanın işleri daha rasyonel sınırlar içinde kalmış olduğu zaman görüleceğinden çok daha hızla boşalıyor olmalıdır. Kasayı yeniden doldurmak, hem daha yüksek, hem daha sürekli ve kesintisiz bir harcama yapılmasını zorunlu kılıyor olmalıdır. Bunun yanısıra, bankanın kasasından böyle büyük miktarlarda sürekli çekilen madeni paralar da, ülke tedavülünde kullanıma sokulamaz. Tedavülde bulunan fazla kâğıdın yerine geçen bu madeni paralar da, o tedavülde kullanılabilecek miktardan fazladır. Ancak, bu madeni paraların atıl kalmasına göz yumulamayacağından, ülke içinde bulamadığı kârlı işi bulmak üzere, şu ya da bu biçimde, yurtdışına gönderilmesi gerektir; ve böyle kesintisiz süren altın ve gümüş ihracatının, büyük bir hızla boşalan kasasını yeniden doldurmak isteyen bankanın yeni altın ve gümüş para bulmasındaki güçlüğü artırarak, bankanın giderlerini daha da yükseltmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu yüzden böyle bir şirket, işlerinin bu yapay artışı oranında, ikinci grup giderlerini birinci gruptan daha da fazla artırmak zorundadır.

Bir bankanın, ülke tedavülünün kolayca emip kullanıma sokabileceği, tüm banknotunun tamıtamına kırkbin pound tuttuğunu varsayalım; zaman zaman karşılaşacağı ödeme talepleri için de, banka, kasasında altın ve gümüş para olarak, her zaman onbin pound tutuyor olsun. Bu banka tedavüle kırkdörtbin pound çıkarmaya kalkacak olsa, tedavülün kolayca emip kullanıma sokabileceğinden fazla olan dörtbin pound, banka çıkarır çıkarmaz, hemen bankaya geri dönecektir. Bu nedenle zaman zaman gelecek talepleri karşılamak üzere, bu bankanın kasasında her zaman, sadece onbirbin pound değil, ondörtbin pound bulundurması gerekir. Böylece dolaşımda bulunan dörtbin pound'luk fazlanın faizini alamamış olur; kasasına girmesiyle çıkması bir olan altın ve gümüş para cinsinden dörtbin pound'un piyasadan sürekli toplanması giderini de tümüyle kendisi öder.

Her bankacılık şirketi hep öz çıkarını anlayıp gözetse, tedavül hiçbir zaman kâğıt para bakımından gerekenden fazlasıyla dolup taşmaz *(overstock)*. Ancak, tek tek her bankacılık şirketi her zaman öz çıkarlarını anlayıp gözetmediği için, tedavüldeki kâğıt para sık sık gerekenden fazla gelmektedir.

Altın ve gümüş parayla mübadele edilmek üzere fazlası sürekli

geri dönen aşırı miktarda kâğıt para çıkardığı için, İngiltere Bankası yıllarca yılda sekizyüzbinle bir milyon pound arasında, yani ortalama sekizyüzellibin pound civarında altın para basmak zorunda kalmıştır. Banka (altın paranın birkaç yıl önce aşınmış ve bozuk ayarlı durumu nedeniyle) bu büyük altın para basımı için, çoğu zaman, onsu dört pound gibi yüksek bir fiyata altın külçe satınalmak zorunda kalmış ve kısa sürede bu külçeyi onsu £3 17s.10 ½ d. ye denk düşen para olarak basmıştır; dolayısıyla bu kadar büyük tutarda bir para basımı sonucunda, yüzde ikibuçukla yüzde üç arasında bir zarara uğramıştır. Banka seignorage ödemediği ve para basımı giderini hükümet üstlendiği halde, hükümetin bu cömertliği, bankanın giderlerini tümüyle karşılamamıştır.

Aynı türden bir fazla nedeniyle tüm İskoç bankaları, yüzde birbuçuk ya da yüzde ikiden pek aşağı düşmeyen bir harcama yaparak, Londra'da kendileri için madeni para toplamak üzere sürekli simsarlar kullanmak zorunda kalmışlardı. Bu para İskoçya'ya arabayla gönderiliyor ve taşıyıcılar tarafından yüzde üç çeyrek, yani yüz pound başına onbeş shilling üzerinden yapılan sigortası fazladan bir masraf olarak, buna ekleniyordu. Bu simsarlar, işverenlerinin kasalarını, boşaldıkları hızla doldurmaya her zaman yetişemiyorlardı. Bu durumda bankaların başvurdukları yöntem, Londra'daki adamları üzerine, gerek duydukları para tutarı kadar poliçe çekmekti. Sonradan bu adamlar, bu tutarın faizi ve komisyonuyla birlikte ödenmesi için bankaların üzerine poliçe çekince, tedavüle çıkardıkları fazla banknotun kendilerini içine düşürdüğü çaresiz durumda bazı bankalar, bu akını karşılamak için, ya Londra'daki aynı ya da başka adamları üzerine ikinci kez poliçe çekmekten başka yol bulamıyorlardı. Aynı tutar para, daha doğrusu aynı tutara ait poliçeler, böylece bazen iki ya da üçten fazla yolculuk yapıyor, borçlu yani banka, biriken tüm tutarın üzerinden faizi ve komisyonu da her zaman ödüyordu. Aşırı tedbirsiz olarak göze batmamış bazı İskoç bankaları bile, bazen, bu çıkışsız yöntemi kullanmak zorunda kalıyorlardı.

Ülkede tedavül fazlası kâğıt paranın karşılığı olarak, ya İngiltere Bankası ya da İskoç bankalarının ödediği altın para da, ülke içi tedavülde kullanıma sokulabilecek olandan benzer biçimde yine fazla geldiğinden, bazen para biçiminde yurtdışına gönderiliyor, bazen eritilerek külçe biçiminde yurtdışına gönderiliyor, bazen de eritilip ons'u dört pound gibi yüksek bir fiyatla İngiltere Bankası'na satılıyordu. Tedavüldeki bütün altın paraların içinde, özenle seçilerek yurtdışına gönderilen ya da eritilenler, hep en yeni, en ağır ve en iyi olanlardı. Yurtiçinde madeni para olarak kaldıkça, bu ağır olan yuvarlaklar, hafiflerinden daha değerli değildi. Oysa yurt dışında ya da yurtiçinde külçe yapmak için eritilince, bu daha ağır

çekenler, daha değerli olmaktaydı. Yılda o kadar büyük çapta para bastıkları halde, İngiltere Bankası, her yıl bir yıl önceki para kıtlığının aynen varolduğunu; ve bankanın her yıl büyük miktarda kaliteli ve yeni madeni para bastığı halde madeni paraların durumunun her yıl giderek düzelmek yerine, her yıl giderek daha da kötüleştiğini şaşkınlıkla izliyordu. Her yıl yaklaşık bir yıl önce bastıkları aynı miktarda altın para bastırmak gereği karşısında kaldıklarını görüyorlardı; altın paranın sürekli aşınması ve yıpranması nedeniyle altın külçe fiyatının sürekli yükselmesi yüzünden, bu büyük çaplı yıllık para basım giderleri ise, her yıl yükseldikçe yükseliyordu. İngiltere Bankası'nın, kendi kasasının madeni para ihtiyacını karşılarken, çok çeşitli yollarla ülkeye sürekli bu kasadan akan madeni para hareketi nedeniyle, dolaylı olarak bütün Krallığın madeni para arzını sağlamak zorunda olduğuna dikkat edilmelidir. Bu açıdan hem İskoç hem İngiliz kâğıt parasının tedavüldeki fazlasını karşılamak üzere, ne kadar madeni para gerekiyorsa; ve Krallık'da gerekli olan madeni para miktarında, tedavüldeki bu fazlanın yarattığı boşluk ne kadar büyük olursa olsun, İngiltere Bankası bunu karşılamak zorundaydı. Tüm İskoç bankaları tedbirsiz ve dikkatsiz tutumlarını, kuşkusuz, çok pahalı ödemişlerdir. Ama İngiltere Bankası yalnız kendi tedbirsizliğinin değil, hemen tüm İskoç bankalarının çok daha büyük tedbirsizliklerinin cezasını çok pahalı ödemiştir.

Birleşik Krallığın heriki bölgesinde de, bazı cüretkâr girişimcilerin ölçüsüz iş yapmaları, tedavüldeki bu aşırı fazla kâğıt paranın temel nedenidir.

Bir bankanın bir tüccara, ya da herhangi türden bir girişimciye kolaylıkla verebileceği kredi, ne o kişinin işini yürüttüğü sermayenin tümüdür, ne de o sermayenin önemli bir parçasıdır; bu, yalnızca, sermayesinin aksi takdirde yanında işletmeden tutacağı ve zaman zaman karşılaşacağı talepleri karşılamak üzere nakit olarak tutmak zorunda kalacağı bölümüdür. Eğer bankanın kredi olarak verdiği kâğıt para, bu değeri hiçbir biçimde aşmazsa, o zaman, kâğıt para olmadığı takdirde, ülkede dolaşımda bulunması zorunlu olan altın ve gümüş para değerini de hiçbir biçimde aşamaz; ülke tedavülünün kolayca emip kullanıma soktuğu miktarı hiçbir biçimde geçemez.

Bir banka, gerçek bir alacaklının gerçek bir borçlu üzerine çektiği ve vadesi geldiği zaman bu borçlunun gerçekten ödediği gerçek bir poliçeyi bir tüccara iskonto ettiği zaman, sadece, tüccarın aksi halde zaman zaman karşılaşacağı taleplere ödeme yapmak amacıyla yanında nakit para olarak, işletmeden hazır tutması zorunlu olan değerin bir bölümünü avans vermiş olur. Vadesi geldiğinde poliçe ödenince, bankanın vermiş olduğu avansı faiziyle birlikte bankaya geri getirir. Uğraştığı işler bu tür müşterilerle sınırlı kaldıkça, bankanın kasası bir su havuzuna benzetilebilir; bu havuzdan dışarıya

sürekli su akarken, bu dışarıya akana tamıtamına denk olan başka bir kanal sürekli havuza su taşımaktadır. Öyle ki, başkaca özene ya da dikkate gerek kalmaksızın, havuz her zaman aynı ya da yaklaşık aynı ölçüde dolu kalır. Bu tür bir bankanın kasasını yeniden doldurmak için ya çok küçük bir harcama gerekir, ya da hiç gerekmez.

Ölçüsüzce iş yapıyor olmasa bile, bir tüccarın kırdıracak poliçesi bulunmadığı zaman da, sık sık bir miktar nakit paraya ihtiyacı olabilir. Banka, tüccarın poliçelerini iskonto etmekten başka, bu gibi durumlarda tüccara, kendisinin kasa hesabı üzerinden nakit para avans verdiği zaman, ve İskoçya'daki bankacılık şirketlerinin esnek koşulları uyarınca, tüccarın mallarının zaman zaman satışından eline para geçtikçe aldığı avansı parça parça geri ödemesini kabul ettiği zaman; bu, tüccarı sermayesinin bir bölümünü, bazı zamanlar ortaya çıkan talepleri karşılamak üzere, işletmeden yanında nakit olarak bulundurma zorunluluğundan tümüyle kurtarır. Bu türden ödeme talepleriyle karşılaştığı zaman, tüccar, bu ödemeleri kasa hesabı sayesinde yeterli bir biçimde yerine getirebilmektedir. Bununla birlikte bankanın, bu tür müşterilerle iş yaparken, belli bir kısa dönem süresinde (örneğin dört, beş, altı ya da sekiz ay gibi) bu müşterilerden çoğunlukla elde ettiği geri ödeme tutarının, genel olarak önceden tüccarlara verdiği avanslara tamıtamına eşit olup olmadığını büyük bir dikkatle gözden geçirmesi gerektir. Böyle kısa vadeler içinde, belli müşterilerin geri ödeme tutarı, büyük çoğunlukla, bankanın onlara önceden verdiği paraya tamıtamına eşitse, banka bu müşterileriyle iş yapmayı güvenle sürdürebilir. Bu durumda, bankanın kasasından sürekli çok büyük bir kanal dışarı aksa bile, bu kasaya en azından eşit büyüklükte bir kanal sürekli akıyor olmalıdır; öyleki, başkaca özene ya da dikkate gerek kalmaksızın, bankanın kasasının, her zaman aynı ya da yaklaşık aynı ölçüde dolu olması çok mümkündür; kasayı yeniden doldurmak için de, pek olağanüstü harcamalar gerekmez. Tersine, eğer, birtakım müşterilerin geri ödemelerinin tutarı, çoğunlukla, bankanın onlara avans verdiği miktarın yanında çok küçük kalıyorsa, banka bu türden müşterilerle, en azından bu müşteriler bankayla böyle bir biçimde iş görmeye devam ettikleri sürece, güven içinde iş yapamaz. Bu durumda bankanın kasasından sürekli dışarı akan kanal, sürekli içeri akan kanaldan mutlaka çok daha büyüktür; öyle ki, sürekli, büyük harcamalar sayesinde kasa yeniden doldurulmazsa, çok geçmeden, bu kasanın kendisi, tümüyle ortadan kalkacaktır.

Bu nedenlerle İskoç bankacılık şirketleri, uzun süre, bütün müşterilerinden sık ve düzenli ödemelerde bulunmalarını istemeye çok dikkat ettiler ve serveti ya da itibarı ne olursa olsun, kendileriyle sık ve düzenli işlemler adını verdikleri biçimde iş yapmayan kimseyle çalışmaya yanaşmadılar. Bu dikkat sayesinde, kasalarını yeniden doldurmak için gereken olağanüstü yüksek harcamaların he-

men tümünü tasarruf etmelerinin yanısıra, iki önemli yarar daha elde ettiler.

Birincisi, bu dikkat sayesinde kendi kayıtlarının sağladığından başka bir kanıt aramak zorunda kalmaksızın, borçlularının iyi ya da kötü durumda olmalarına ilişkin doğru yargılara varma olanağına kavuştular; çünkü çoğu insan, durumunun iyi ya da kötü oluşuna göre ödemelerini düzenli yapar ya da bunu aksatır. Parasını belki yarım düzine ya da bir düzine borç isteyene ödünç veren bir kişi, kendisi ya da adamları aracılığıyla, borçluların herbirinin tutumunu ve durumunu hem sürekli hem de dikkatli bir biçimde gözleyebilir ve inceleyebilir. Oysa belki beşyüz farklı insana ödünç veren bir banka şirketi, üstelik sürekli çok değişik türden başka şeylere de dikkat ettiği için, borçlularının büyük bölümünün tutumu ve durumuna ilişkin, kendi kayıtlarının sağlayabildiğinden başka düzenli bilgi edinemez. İskoç bankacılık şirketleri bütün müşterilerinden sık ve düzenli ödemeler isterken, büyük olasılıkla, bu yararı gözetmişlerdi.

İkincisi, bu dikkat sayesinde, bankalar, ülke tedavülünün kolayca emip-kullanıma sokabileceğinden fazla kâğıt para basma olasılığından kendilerini korumuş oldular. Normal süreler içinde belirli bir müşterinin geri ödemelerinin, kendisine verilmiş olan avansa tümüyle eşit olduğunu gördüğü durumların çoğunda, banka, bu kişiye avans verdiği kâğıt paranın, bu kişinin zaman zaman karşılaşacağı taleplere ödeme yapması amacıyla, aksi halde yanında bulundurmak zorunda kalmış olacağı altın ve gümüş para miktarını, hiçbir zaman aşmadığına inanabilir; dolayısıyla banka bu kişi aracılığıyla tedavüle çıkardığı kâğıt paranın, kâğıt para bulunmadığı takdirde tedavülde bulunabilecek altın ve gümüş para miktarını, hiçbir zaman aşmadığından emin olabilir. Banka müşterisinin geri ödemelerinin sıklığı, düzenliliği ve tutarı, bankanın ona verdiği avans tutarının, müşterinin aksi takdirde sermayesinin bir bölümünü işletmeden ve zaman zaman karşılaşacağı taleplere ödeme yapmak amacıyla nakit olarak yanında tutması zorunlu olan, yani sermayesinin geri kalan bölümünü sürekli biçimde işler durumda tutmak amacıyla gerek duyduğu miktarı, hiçbir zaman aşmadığını yeterince kanıtlar. Kâğıt para ya da madenî para, ne olursa olsun, her tüccarın normal süreler içinde, sürekli olarak eline geçen ve aynı biçimde sürekli elinden çıkan, sermayesinin sadece bu kısmıdır. Eğer bankanın avansları, tüccarın sermayesinin bu kısmını çoğunlukla aşacak olursa, tüccarın bankaya yaptığı geri ödemelerin ortalaması, bankanın ona verdiği avansların ortalama tutarına normal bir süre içinde eşit olamaz. Bankanın yürüttüğü işler sonucu, kasasına akan kanal, aynı işler sonucu sürekli dışarı akan kanala eşitlenemez. Bu türden avanslar bulunmadığı durumlarda, tüccarın zaman zaman karşılaştığı talepleri ödemek üzere yanında alıkoymak zorunda olduğu altın ve gümüş para miktarını aşarsa; banknotla ya-

pılan avanslar, hiç kâğıt para olmasaydı, o zaman tedvülde kullanılabilecek altın ve gümüşün toplam miktarını (ticaretin aynı düzeyde kaldığı varsayılarak) aşacak duruma kısa sürede gelebilir; dolayısıyla ülke tedavülünün kolayca emip kullanıma sokabileceği miktarı aşar ve kâğıt paranın fazlası, hemen altın ve gümüş parayla değiştirilmek amacıyla bankaya geri döner. Bu ikinci yarar, birincisi kadar doğru olmakla birlikte, herhalde, İskoçya'daki değişik bankacılık şirketlerinin hepsi tarafından, birincisi kadar iyi kavranmamıştır.

Biraz poliçe iskontosunun, biraz da kasa hesabının sağladığı kolaylık nedeniyle, herhangi bir ülkede, itibarlı tüccarlar zaman zaman karşılaşacakları taleplere ödemede bulunmak üzere sermayelerinin bir bölümünü işletmeden nakit olarak yanlarında bulundurmak zorunluluğundan kurtulabildikleri zaman, bu kadar açıldıktan sonra, çıkarlarını ve güvenliklerini tehlikeye atmadan artık daha ileri gidemiyecek olan bankalar ve bankerlerden, makul olarak, daha fazla yardım bekleyemezler. Kendi çıkarlarını gözeten bir banka, bir işadamına, işini yürüten döner sermayesinin tümünü, hatta büyükçe bir bölümünü bile avans olarak veremez; çünkü bu sermaye, sürekli bir biçimde tüccarın eline para olarak gelmekte ve yine para olarak elinden çıkmakta ise de, gelenlerin tümü ile elinden çıkanların tümü arasında büyük fark vardır; ve bu işadamının bankaya yaptığı geri ödemelerin tutarı, bankanın kendi işinin elverdiği normal süreler içinde, bankanın kendisine verdiği avans tutarına eşit olamaz. Bir banka, hele tüccarın sabit sermayesinin önemli bir kısmını, avans olarak vermeyi hiç göze alamaz; örneğin, bir demirhane girişimcisinin demirhanesini, dökümhanesini, işliklerini, depolarını, işçilerinin oturacağı evleri, v.b. yi kurmak için kullandığı sermayeyi; bir maden girişimcisinin direk daldırmak, suyu dışarı çekmek üzere makine kurmak, yollar, raylar döşemek için kullandığı sermayeyi; toprak işlemeye girişen kişinin boş ve işlenmemiş arazileri temizlemek, kurutmak, çitlemek, gübrelemek, sürmek, tüm gerekli ahır, ambar, v.b. eklentileriyle birlikte çiftlik binaları inşa etmek için kullandığı sermayeyi avans veremez. Hemen her zaman sabit sermayenin amortismanı, döner sermayenin amortismanından çok daha yavaştır; en büyük tedbir ve en doğru kararlar sonucu yapılsa bile, bu türden harcamalar ancak birkaç yıl süren bir dönem sonunda amorti olur; bu ise, bir bankanın işine elvermeyecek kadar uzun bir zamandır. Tüccarlar ve diğer girişimciler işlerinin önemlice bir bölümünü, kuşkusuz, ödünç parayla uygun biçimde yürütebilirler. Bununla birlikte onlara kredi verenlere haksızlık etmemek için, böyle bir durumda bu kişilerin sermayesi, şöyle söylemem uygun olursa, alacaklıların sermayesine güvence vermeye da girişilen işteki başarı tasarı sahiplerinin beklentilerinin çok gerisinde kalsa bile, kendisine kredi verenlerin herhangi bir zarara uğramalarını tümüyle olasılık dışı kılmaya yetmelidir. Üstelik bu ön-

lem olsa bile, ödünç alınan ve birkaç yılık bir süre geçmeden geri ödenmesi düşünülmeyen para, bir bankadan ödünç alınmamalı; kendileri sermaye işletmek zahmetine katlanmadan paralarının faiziyle geçinmek isteyen, bu nedenle de, birkaç yıllık bir süre ile bunu işletmesi mümkün olan itibarı yerinde kişilere paralarını ödünç vermeye gönüllü kişilerden senet ya da ipotek karşılığı ödünç alınmalıdır. Gerçekte parasını, pullu kâğıt gideri ya da noterin senet ve ipotek kaleme alma ücreti olmaksızın, ödünç veren ve geri ödemeyi ise, İskoçya'daki bankacılık şirketlerinin esnek koşullarıyla kabul eden bir banka, bu türden işadamı ve girişimciler için, kuşkusuz, çok uygun bir alacaklı olmaktadır. Oysa bu türden işadamı ve girişimcilerin, böyle bir bankanın hiç işine gelmeyen borçluları olacağı açıktır.

İskoçya'nın çeşitli banka şirketlerince basılan kâğıt paranın, ülke tedavülünün kolaylıkla emip kullanıma sokabileceği miktar kadar ya da bunun biraz üzerinde bir miktar kadar olmasının üstünden, şimdi, yirmibeş yıldan fazla zaman geçmiştir. Bu nedenle bu şirketler, İskoç işadamlarıyla diğer girişimcilerine, bankalarla bankerlerin çıkarlarını sarsmadan yapabilecekleri tüm yardımı bu kadar uzun bir zaman önce yapmışlardı. Hatta biraz ileri bile gitmişlerdi. Bankalar bazı ölçüsüzce işler yapmışlar ve bunun zararını kendileri çekmişlerdir; ya da bu kendine özgü meslekte, en küçük ölçüde olsa bile, çapını aşmaya hep eşlik eden kâr azalması gerçeğiyle karşı karşıya kalmışlardır. Banka ve bankerlerden bu kadar çok yardım gören işadamları ve diğer girişimciler ise, yardımın daha da arttırılmasını istediler. Anlaşılan bu girişimciler, bankaların, birkaç tomar kâğıt masrafı dışında başka birşeye gerek kalmaksızın kredilerini işadamlarının istediği kadar genişletebileceklerini düşünüyor olmalıydılar. Kredilerini, ülkede yürütülen işlerin boyutlarına oranla genişletmediğini belirttikleri banka yöneticilerinin dar görüşlülüğünden ve korkaklığından yakındılar; işlerin boyutlarının genişlemesi demekle, kuşkusuz, tasarılarının; ya kendi sermayeleriyle ya da her zamanki gibi senet veya ipotekle bazı kişilerden ödünç almak için gerekli olan itibarlarıyla yürütebileceklerinden daha büyük boyutlara ulaşmasını kastediyorlardı. Anlaşılan bu girişimciler, bu açığı kapatmak ve iş yapmak için istedikleri tüm sermayeyi kendilerine sağlamanın bankalar için bir namus borcu olduğunu sanıyorlardı. Oysa bankalar başka türlü düşünüyordu; bu işadamlarından bazıları da, bankaların bu kişilerin kredilerini genişletmeyi reddetmesi üzerine, çok yüksek harcamalara malolmakla birlikte, bir süre için işlerini gören başka bir çareye başvurdular; bu yöntem, alabildiğine genişletilmesi mümkün olsa, bir banka kredisinin olabileceği kadar etkiliydi. Bu, herkesn bildiği, poliçe üstüne poliçe çekip yenilemekten başka birşey değildi; bazen iflâsın eşiğinde bulunan şanssız işadamları bu yönteme başvururlardı. Bu yolla para bulma âdeti İngiltere'de uzun zamandan beri bilinmekte-

dir; yüksek ticaret kârlarının, kapasite üzeri iş yapma eğilimini çok körüklediği son savaş dönemi boyunca, bu yönteme çok sık başvurulduğu söylenmektedir. Bu yöntem İngiltere'den İskoçya'ya götürülmüş; burada, ülkenin çok sınırlı ticaretine ve oldukça vasat sermayesine oranla, kısa süre içinde, İngiltere'de daha önce görüldüğünden çok daha geniş boyutlarda kullanılmıştır.

Poliçeyi poliçe çekerek yenileme âdeti *(drawing and redrawing)* tüm işadamlarınca o kadar iyi bilinir ki, bunu anlatmanın belki gereksiz olduğu düşünülebilir. Ancak, bu kitap işadamı olmayan birçok kişinin eline geçebileceği, üstelik işadamları tarafından bile, bu yöntemin bankacılık alanı üzerindeki etkileri genel olarak kavranmamış olduğu için, bu yöntemi elimden geldiği kadar açık bir biçimde anlatmaya çalışacağım.

Barbar Avrupa yasalarının, tüccarları, sözleşmelerine uymaya zorlamadığı dönemlerde kurumlaşmış olan ve son iki yüzyıl boyunca tüm Avrupalı ulusların yasalarına girmiş olan tüccar gelenekleri, poliçelere öylesine olağanüstü ayrıcalıklar vermiştir ki, bir başka senet türünden çok daha kolaylıkla, bunların üzerine avans para verilebilmektedir; özellikle tarihlerinden iki ya da üç ay sonra gibi çok kısa bir süre içinde ödenecek biçimdelerse. Poliçeyi kabul eden, vadesi dolduğunda, kendisine sunulur sunulmaz poliçeyi ödemezse, o andan itibaren iflâs etmiş olmaktadır. Poliçe protesto edilir ve poliçeyi çekene geri döner, eğer o da, hemen ödemezse, aynı biçimde, iflâs etmiş olur. Poliçeyi kabul edene ödemesi için poliçeyi sunan kişinin eline geçmeden önce, poliçe, muhtevasını ardarda, ya para ya da mal cinsinden birbirlerine avans olarak verip, teker teker, sırası gelince muhtevayı aldıklarını bildirmek üzere tümü ciro etmiş, yani herbiri poliçenin arkasına isimlerini yazmış bulunan başka insanların elinden de geçmişse, her ciro eden kişi, ciro ettiği sırayla poliçenin muhtevası için poliçe hamiline borçlu olur ve eğer ödememezlik ederse, o andan itibaren onlar da iflâs etmiş sayılır. Poliçeyi çekenlerin, kabul edenlerin ve ciro edenlerin hepsi itibarı kuşkulu kimseler olsa bile, poliçe vadesinin kısalığı, poliçenin hamiline bir ölçüde güvence vermektedir. Bu kişilerin hepsinin iflâs etmesi çok mümkün görünse bile, o kadar kısa bir zaman içinde hepsinin birden iflâs etmesi şansa kalmıştır. Yorgun bir gezgin kendi kendine, ev çok çürük, uzun süre dayanmaz, der; ama bu gece çöküp çökmemesi şansa kalmış, o zaman ben de bu gece burada kalmayı göze alıyorum diye düşünür.

Edinburg'daki A tüccarının Londra'daki B üzerine, tarihinden iki ay sonra ödenecek bir poliçe çektiğini varsayalım. Aslında Londra'daki B nin Edinburg'daki A ya borcu yoktur, ama o, ödeme vadesinden önce Edinburg'daki A nın üzerine faizi ve komisyonuyla birlikte yine tarihinden iki ay sonra ödenecek aynı tutarda bir başka poliçe çekmesi koşuluyla, A nın kendi üzerine poliçe çekmesini kabul eder. Böylece ilk iki ay sona ermeden B, Edinburg'daki A üzeri-

ne yeniden poliçe çeker; A da ikinci iki ay sona ermeden yine tarihinden iki ay sonra ödenecek biçimde Londra'daki B üzerine ikinci bir poliçe çeker; ve üçüncü iki aylık vade sona ermeden Londra'daki B Edinburg'daki A üzerine yine tarihinden iki ay sonra ödenecek başka bir poliçe çeker. Bu iş bazen değil birkaç ay, üstüste birkaç yıl sürmekte ve poliçe her zaman tüm önceki poliçelerin biriken faizi ve komisyonları da eklenerek Edinburg'daki A ya geri dönmektedir. Faiz yılda yüzde beştir, komisyonun ise, poliçe başına yüzde yarımdan aşağı olduğu hiç görülmemiştir. Bu komisyon yılda altı kezden fazla tazelendiği için bu yöntemle A nın bulabileceği para, mutlaka, yılda yüzde sekizden daha pahalıya; bazen komisyon ücretinin yükselmesi ya da eski poliçelerin faiz ve komisyonu üzerinden bileşik faiz ödemek zorunda kalması gibi durumlarda, çok daha fazlaya maloluyor olsa gerektir. Bu yönteme, dolaşım yoluyla para bulma *(raising money by circulation)* adı verilmekteydi.

Ticari işlerin çoğunluğunda, sermayenin ortalama mal-mevcudu kârının yüzde altı ile yüzde on arasında değiştiği varsayılan bir ülkede, bu, getirdiği kazanç hem o ticareti yürütmek üzere bu biçimde ödünç alınan paranın yüksek giderini karşılayan hem de tasarı sahibine üstelik iyi bir artık kâr *(surplus profit)* sağlayabilen çok bereketli bir spekülasyon olmalıdır. Ancak, birçok geniş ve büyük çaplı işe girişilmiş ve yıllar boyunca, bu yüksek fiyata bulunandan başka hiçbir kaynak olmadan, bu işler yürütülmüştür. Tasarı sahipleri parlak rüyalarında kuşkusuz, o büyük kârın oldukça açık ve net hayalini görmüşlerdi, ancak, ya işin sonunda ya da işi daha fazla yürütemiyecekleri bir anda, gerçeğe döndüklerinde, o yüksek kârı bulma mutluluğuna sahip olduklarını pek sanmıyorum[1].

---

1 Metinde açıklanan yöntem, bazen, serüvencilerin dolaşım yoluyla para buldukları ne en yaygın, ne de en pahalı yoldur. Çoğunlukla öyle oluyordu ki, Edinburg'daki A Londra'daki B nin birinci poliçeyi ödemesini, vadesi gelmeden birkaç gün önce Londra'daki aynı B üzerine üç ay vadeli ikinci bir poliçe çekmekle mümkün kılıyordu. Bu poliçe kendi emrine ödenecek olduğundan, A, bunu Edinburg'da poliçe tutarı üzerinden satıyordu; ve onun muhtevasıyla Londra üzerine, görüldüğünde B nin emrine ödenecek poliçeler satınalıyor ve bunları posta ile ona gönderiyordu. Geçen savaşın sonuna doğru Edinburg ile Londra arasındaki bu mübadele, genel olarak yüzde üç Edinburg'un aleyhine idi; görüldüğünde ödenecek bu poliçeler, sık sık, A ya bu prim tutarına maloluyor olmalıydı. Bu yüzden, bu işlem, yılda en az dört kez tekrarlandığına ve her tekrarlanışta en azından yüzde yarım komisyon da eklendiğine göre, bu süre içinde A ya yılda yaklaşık yüzde ondörde maloluyor olmalıydı. Başka zamanlarda A, B nin birinci poliçeyi ibra etmesini, bu poliçenin vadesi gelmeden birkaç gün önce B yerine değil de, bir üçüncü kişi üzerine, örneğin Londra'daki C üzerine iki ay vadeli bir poliçe çekerek mümkün kılmaktaydı. Bu ikinci poliçe B nin emrine ödenmek üzere çekilir; ve B de, C ikinci poliçeyi kabul edince, Londra'daki bir bankaya bu poliçeyi iskonto ettirir. A ise, C nin

Edinburg'daki A, Londra'daki B üzerine çektiği poliçeleri, vadesi gelmeden iki ay önce Edinburg'daki bir bankaya ya da bankacıya düzenli olarak iskonto ettirmekte; Londra'daki B de, Edinburg'daki A üzerine yeniden çektiği poliçeleri, aynı düzenlilikle, ya İngiltere Bankası'na ya da Londra'daki başka bankacılara iskonto ettirmekteydi. Dolaşımda bulunan böyle poliçelere verilen avans para, Edinburg'da, İskoçya bankalarının kâğıt parasıyla, Londra'da ise, İngiltere Bankası'nda iskonto ettirildiği zaman, bu bankanın kâğıt parasıyla verilmekteydi. Gerçi bu kâğıt para avansının dayandığı poliçelerin hepsi, sırayla vadeleri gelir gelmez ödenmekle birlikte, birinci poliçe üzerine fiilen verilmiş olan avans, bu avansı vermiş olan bankaya, hiçbir zaman, gerçekten geri ödenmiyordu; çünkü her poliçenin vadesi dolmadan, hep tutarı yakında ödenmesi gereken poliçeden biraz fazla olan bir başka poliçe çekilmekteydi. Vadesi yakında sona ermek üzere olan poliçenin ödenmesi için, bu yeni poliçenin iskonto edilmesi, mutlaka gerekliydi. Demek ki, bu ödeme, tümüyle hayaliydi. Bu dolaşan poliçeler yoluyla bankanın kasasından bir kez dışarı akıtılan kanalın yerine, kasanın içine fiilen akan başka bir kanal hiçbir zaman konulmamıştır.

Dolaşımda bulunan bu poliçeler üzerine çıkarılan kâğıt para, çoğu kez, bazı çok geniş ve büyük boyutlu tarım, ticaret veya manüfaktür projesini gerçekleştirmek için gerekli kaynağın toplam miktarına eşit olmaktaydı; yani bu kâğıt para sadece, zaman zaman karşılaşacağı taleplere ödemede bulunmak üzere, girişimcinin sermayesini işletmeden, nakit para olarak yanında bulundurmaya zorunlu olduğu kısmına eşit değildi. Dolayısıyla bu kâğıt paranın büyük çoğunluğu, kâğıt para olmasaydı ülke tedavülünde bulunacak olan altın ve gümüş paranın değerini aşmaktaydı. Bu, ülke tedavülünün kolayca emip kullanıma sokabileceği miktardan fazlaydı, ve bu nedenle de hemen bankalara, altın ve gümüş parayla değiştirilmek üzere geri dönmekteydi; bankalar ise, mümkün olduğu ölçüde altın

---

bu ikinci poliçeyi ibra etmesini, poliçenin vadesi gelmeden birkaç gün önce bazen Londra'daki aracısı B üzerine ya da bazen dördüncü ya da beşinci bir kişi, örneğin D ya da E üzerine, yine iki ay vadeli üçüncü bir poliçe çekerek mümkün kılar. Bu üçüncü poliçe C nin emrine ödenecek biçimde kaleme alınmıştır ve C de, poliçe kabul edilir edilmez aynı biçimde, Londra'daki bir bankaya bu poliçeyi iskonto ettirir. Bu tür işlemler yılda en az altı kez tekrarlandığından ve her tekrarlanışta en az yüzde yarım komisyona ek olarak yüzde beş yasal faiz de bindiğinden, bu tür dolaşımdan para bulma yönteminin de, metinde anlatılan yolla aynı biçimde A ya yüzde sekizden biraz daha fazlaya maloimuş olması gerektir. Bununla birlikte bu yöntemde Edinburg ve Londra arasındaki mübadele tasarruf edilmiş olduğundan, bu notun ilk başında sözü edilen diğer yöntemden daha ucuzdur; ancak, bu durumda Londra'da birden fazla ticaret evinde tanınmış bir itibar sahibi olmak gerektir ki, bu, serüvencilerin öyle pek kolay kolay, her zaman bulabilecekleri bir avantaj değildir.

ve gümüş para bulmaya mecburdular. Bu, hem haberleri veya açık bir onayları olmayan hem de belki bir zaman için gerçekten avans verdiklerinin farkına bile varmayan bu bankalardan, girişimcilerin, büyük bir ustalıkla sızdırmayı başardıkları bir sermayeydi.

Sürekli birbirleri üzerine karşılıklı poliçe çeken iki kişi, poliçelerini hep aynı bankere iskonto ettirince, bankerin bunların ne yapmak istediklerini hemen kavraması ve bu kişilerin kendilerine ait sermayeleriyle değil, kendisinin onlara avans verdiği sermayeyle iş yaptıklarının farkına varması gerektir .Oysa bu kişiler, poliçelerini bazen bir bankere bazen bir başkasına kırdırdıkları ve aynı iki kişi, sürekli olarak karşılıklı birbirlerine poliçe çekmek yerine, bu para bulma yönteminde birbirlerine yardım etmekte yarar gören, bu yüzden de gerçek bir alacaklının gerçek bir borçlu üzerine çektiği bir poliçe ile, iskonto eden bankadan başka gerçek alacaklısı ve parayı kullanan girişimciden başka gerçek borçlusu bulunmayan bir poliçenin; yani gerçek bir poliçeyle, yapay bir poliçenin birbirinden ayırdedilmesini, mümkün olduğu ölçüde güçleştirmeyi çıkarlarına uygun gören büyük bir girişimci çemberi içinde dolaştırdıkları zaman, bu işin farkına varmak pek öyle kolay değildir. Bir banker bunu farkettiği zaman bile, bu bazen çok geç farkedilmiş olabilir ve o ana dek bu girişimcilerin poliçelerini öyle çok miktarda iskonto etmiştir ki, artık başka bir poliçe iskonto etmeyi reddetmekle, zorunlu olarak hepsini iflâs ettireceğini ve böylece onları batırmakla belki kendisini de batırabileceğini görecektir. Dolayısıyla öz çıkarı ve güvenliği açısından, bu çok tehlikeli durumda, bir süre daha aynı biçimde devam etmenin zorunlu olduğunu anlayabilir. Bununla birlikte, ağır ağır kendini çekmeye çalışır, bunun için biran önce bu çemberin dışına çıkabilmek amacıyla, poliçelerini iskonto ettiği girişimcileri yavaş yavaş, ya başka bankacılara başvurmaya, ya da para bulmanın başka yollarını aramaya zorlamak amacıyla, poliçe iskontosu yaparken, her geçen gün giderek artan ölçüde güçlükler çıkarır. İşte bu nedenle İngiltere Bankası'nın, Londra'daki belli başlı bankerlerin, ve hatta daha tedbirli İskoç Bankalarının bile, biraz zaman geçtikten sonra, yani hepsi artık çok ileri gittikleri zaman, poliçe iskontosuna ilişkin olarak çıkardıkları güçlükler, bu girişimcileri sadece telâşlandırmakla kalmamış, çok da öfkelendirmiştir. Kuşkusuz bankaların bu tedbirliliğinin ve zorunlu çekingenliğinin yolaçtığı çaresizliklerini, bu girişimciler ülkenin çaresizliği olarak adlandırmışlar; üstelik ülkenin içine düştüğü bu çaresizliğin tümüyle, ülkeyi güzelleştirmek, geliştirmek ve zenginleştirmek için kendilerini yüce bir ruhla bu işe adamış olanların girişimine ayak uyduracak cömertlikte yardımda bulunmayan bankaların kayıtsızlığından, korkaklığından ve kötü yönetiminden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Kendilerinin istedikleri sürece ve diledikleri ölçüde borç vermenin, bankaların görevi olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Oysa bankalar, zaten aşırı ölçüde kredi vermiş olduğu

kişilere bu biçimde daha fazlasını veremeyeceklerini bildirmekle, gerek kendi itibarlarını, gerekse de ülkenin kamu itibarını kurtarmak için mümkün olan biricik yolu tutmuşlardır.

Bu yaygara ve çaresizlik içinde İskoçya'da, ülkedeki sıkıntıyı gidermek amacında olduğunu söyleyen yeni bir banka kuruldu. Tasarı umut vericiydi, ancak yaşama geçirilmesi sırasında tedbirsizce davranıldı; herhalde, bu bankanın ortadan kaldırmak istediği çaresiz durumun nedenleri ve niteliği pek iyi anlaşılamamıştı. Hem kasa hesabı açmak, hem de poliçe iskonto etmek bakımından, bu banka, diğer bankaların hiç olmadıkları ölçüde cömertti. Diğerleriyle karşılaştırıldığında bu bankanın, gerçek poliçelerle, dolaşımda bulunan yapay poliçeler arasında hemen hiçbir fark gözetmeyip, poliçelerin hepsini, aynı biçimde, iskonto ettiği anlaşılmaktadır. Toprak yatırımları gibi, amortismanı en uzun sürede ve en yavaş gerçekleşen iyileştirme işlerinde kullanılacak sermayenin tümünü, herhangi makul bir kefaletle avans vermek bu bankanın açıkça ilân ettiği ilkesiydi. Hatta kurulmasında güttüğü kamu çıkarını gözetecek amaçlardan en önemlisinin, bu tür iyileştirmeleri desteklemek olduğu bile söylenmekteydi. Kasa hesabı açmakta ve poliçe iskonto etmekte gösterdiği cömertlik yüzünden, kuşkusuz banka, büyük miktarda banknot çıkarmıştı. Ancak, bu banknotlardan büyük çoğunluğu, ülke tedavülünün kolaylıkla emip kullanıma sokabileceğinden çok fazla olduğu için, tedavüle çıkarılır çıkarılmaz bunlar, altın ve gümüş parayla değiştirilmek üzere bankaya geri dönmüşlerdi. Banka kasası hiçbir zaman tümüyle dolmadı. İki ayrı imzalama ile, bu bankaya taahhüt edilen sermaye, sadece yüzde sekseninin ödenmiş olduğu, yüzaltmışbin pound idi. Bu tutarın birkaç taksitte ödenmesi gerekmekteydi. İlk taksitlerini ödedikleri zaman, bankanın sahiplerinden çoğu, bankada bir kasa hesabı açtırdılar. Banka sahiplerine de, tüm diğer kişilere olduğu kadar cömert davranmak zorunda olduklarını düşünen banka yöneticileri, bu kişilerin sonraki taksitlerde ödeyecekleri miktarı, açtırdıkları kasa hesabından ödünç almalarına izin verdiler. Bu nedenle, bu tür ödemelerle biraz önce bir kasadan alınmış olan, bir başka kasaya konmuş olmakla kalmaktaydı. Ancak, bu bankanın kasası herhangi bir zaman iyice dolu olsa bile, tedavüle çıkardıkları fazla banknot, kasayı, Londra üzerine poliçe çekip, poliçenin vadesi geldiğinde bunu aynı yere, faiz ve komisyon da eklemek suretiyle bir başka poliçe çekmek gibi çıkışsız bir çareden başka bir biçimde yeniden doldurulmayacak kadar çabuk boşaltmış olmalıydı. Bankanın, iş yapmaya başladıktan hemen birkaç ay sonra, kasası böylesine sağlıksız biçimde doldurulduğu için, bu yola sürüklendiği söylenmektedir. Banka sahiplerinin mülkleri birkaç milyon değerindeydi ve bankanın esas sözleşmesine yani kontratına imza almakla gerçekte bankanın bütün taahhütlerinden sorumlu olmayı kabul etmiş bulunuyorlardı. Kuşkusuz, böylesine büyük bir teminatın tartışmasız sağlamış olduğu büyük itibar sayesinde, son derece cömert tutumuna karşın,

banka, iki yıldan fazla bir süre iş yapabildi. İşi durdurmak zorunda kaldığı zaman, tedavülde yaklaşık ikiyüzbin pound tutarında banknotu vardı. Tedavüle çıkarır çıkarmaz, sürekli olarak aynı tedavülde bulunmasını sağlamak için banka, Londra üzerine, sayısı ve değeri sürekli artan bir miktarda poliçe çekmeyi sürdürmek zorunda kalmıştı; bu poliçeler, banka kapandığında altıyüzbin pound tutarındaydı. Demek ki bu banka, iki yıldan biraz fazla süren bir dönem içinde, yüzde beş faizle, çeşitli kişilere sekizyüz bin pound'dan fazla avans para vermişti. Bankanın banknot olarak tedavüle çıkardığı ikiyüz bin pound üzerinden bu yüzde beş, idari giderler dışında başka bir kesinti olmaması koşuluyla, belki net kazanç sayılabilirdi. Ancak sürekli Londra üzerine çektiği altıyüz küsur bin pound'luk poliçenin faiz ve komisyonu olarak, yüzde sekizden fazla ödeme yapması gerekiyordu; dolayısıyla banka, işlemlerinin dörtte üçünden fazlası üzerinden yüzde üç küsur kayba uğramaktaydı.

Bu bankanın yaptığı işlerin, bankanın projesini oluşturup yönetmiş olan kişilerin niyetlerinin tam tersi sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Bu kişilerin, o dönemde ülkenin değişik bölgelerinde yürütülmekte olan, kendilerinin cesurca diye nitelendirdikleri girişimleri destekleme; ve aynı zamanda tüm bankacılık işlerini kendilerinde toplayarak, tüm diğer İskoç bankalarının, özellikle de poliçe kırma konusundaki çekingenlikleri belli bir hoşnutsuzluk uyandırmış olan Edinburg'daki bankaların yerine geçme amacında oldukları anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bu banka böyle projelerin sahiplerine geçici bir rahatlık sağlanmış; aksi halde hiç hayata geçiremiyecekleri tasarılarını, iki yıldan fazla bir süre yürütmelerini mümkün kılmıştır. Ancak, böyle yapmakla, sadece, bu girişimcilerin daha bir iyice borca batmalarına neden olmuştur; öyle ki, iflâs gelip çattığında, bu durum, girişimcilere de, onlara kredi verenlere de, o oranda ağır bir yük olmuştur. Dolayısıyla bu bankanın işlemleri, bu girişimcilerin hem kendi kendilerini, hem de ülkeyi sürükledikleri çaresiz durumu giderecek yerde, gerçekte, uzun vadede arttırmıştır. Bu girişimcilerin çoğu, işi, fiilen durduklarından iki yıl önce bırakmak zorunda kalsalardı, kendileri için, onlara kredi verenler için ve ülke için çok daha hayırlı olacaktı. Öte yandan bu bankanın bu cüretkâr girişimcilere sunduğu geçici kurtuluş, diğer İskoç bankaları için gerçek ve sürekli bir kurtuluş olmuştur. Tüm diğer bankaların kırmak konusunda, çekingen davrandıkları dolaşım poliçeleriyle iş gören işadamlarının hepsi, onları bağrına basan bu yeni bankaya yöneldiler. Böylece bankalar tersi durumda önemli bir zarara, hatta belki bir ölçüde prestij kaybına uğramadan çıkamıyacakları uğursuz çemberden, kendilerini kolaylıkla dışarı atma olanağını bulmuş oldular.

Bu nedenle, uzun vadede, bu bankanın işlemleri, ülkenin, gidermeyi amaçladığı fiili çaresizliğini arttırdı; yerlerine geçmek niyetin-

de olduğu rakiplerini ise, gerçekte, çok büyük bir sıkıntıdan kurtarmış oldu.

Bazı kişiler, bu banka ilk kurulduğunda, kasası ne kadar hızla boşalırsa boşalsın, banknotunu avans verdiği kişilerin kefaletleri üzerinden para bularak kasasını yeniden doldurabileceğini düşünmüşlerdir. Kısa sürede, bu yolla para bulmanın, bu amaca ayak uyduramayacak kadar yavaş olduğunu, kendi deneyimleriyle anlamışlardır sanıyorum; aslında iyice dolmamış olan ve o kadar çabuk boşalan kasayı, son derece yıkıcı bir çare olan Londra üzerine poliçe çekerek ve vadesi geldiğinde bu poliçeyi aynı yer üzerine, birikmiş faiz ve komisyon tutarını da ekleyerek başka bir poliçe çekip ödemek dışında, doldurmanın yolu olmadığını, yine deneyimle öğrendiklerine inanıyorum. Gerçi bu yöntemle istedikleri kadar hızlı biçimde para bulabilmişlerdi ama kâr edecek yerde, bu tür her işlem sonucu zarar etmiş olmalıdırlar. Uzun vadede, belki, daha pahalı bir yol olan üstüste poliçe çekip yenileme yöntemindeki kadar çabuk batmamakla birlikte, bir ticaret şirketi sıfatıyla, kendilerini batırmış olsalar gerektir. Ülke tedavülünün emip kullanıma sokabileceğinden fazla miktarda olduğu için, banka çıkarır çıkarmaz hemen altın ve gümüş parayla değiştirilmek üzere bankaya geri dönen kâğıt paranın faizinden de birşey kazanamamış; onu ödemek için sürekli ödünç para almak zorunda kalmışlardı. Bu ödünç para almanın ise, borç verecek parası olan kişileri aramak için adam tutma, parası olan bu kişilerle görüşme, gerekli sözleşme veya senetleri yapma masrafı da, tümüyle bankanın üstüne kalmış ve hesap bilançolarında bu giderlerin tutarı kadar net zarar çıkmış olsa gerektir. Bu bankanın kasasını bu biçimde yeniden doldurma tasarısı, dışarıya bir kanalla sürekli su akarken, içeriye sürekli bir suyun akmadığı bir havuza sahip olan ve bu havuzu doldurmak için birkaç mil uzaktaki kuyuya gidip kova ile su getirmek üzere birkaç adam tutarak havuzunu sürekli eşit biçimde dolu tutacağını iddia eden bir kişinin niyetine benzetilebilir.

Ancak, bu işlemin, bir ticaret şirketi sıfatıyla bu banka için elverişli ve kârlı olduğu ortaya çıksaydı bile, ülke bundan hiçbir yarar sağlayamazdı; tam tersine bundan dolayı çok önemli bir zarara uğrardı. Aslında bu işlemler, ödünç verilecek para miktarını, hiç arttıramaz. Bu, sadece, bankayı, bütün ülke için bir tür genel ödünç verme kurumu haline getirmiştir. Borç almak isteyenler, paralarını bankaya ödünç veren şahıslara ayrı ayrı başvurmaktansa, bankaya başvurmuş olmalıdırlar. Oysa büyük çoğunluğunu yöneticilerinin çok az tanıyabildiği, belki beşyüz ayrı kişiye borç veren bir bankanın, borçlularını seçerken; tanıdığı, akıllı ve tutumlu, tavırlarına güvenmek için haklı nedenler bulunan birkaç kişiye parasını borç veren özel bir şahıstan daha yerinde kararlar vermesi beklenemez. Çalışmasıyla ilgili bazı bilgiler verdiğim bu tür bir bankadan borç alan kişilerin büyük çoğunluğunun; hayal peşinde

koşan proje sahipleri olmaları, yani ne kadar yardım yapılırsa yapılsın, belki, hiç arkası gelmeyecek, arkası gelse ve tasarılarını yaşama geçirseler de hiçbir zaman gerçek maliyet giderini çıkaramayacak, ve harcanan emek miktarına eşit miktarda bir emeğin geçimini sağlayacak bir kaynak yaratamayacak, son derece gereksiz ve pahalı girişimlere para yatıran, sürekli poliçe çekip yenileyen girişimciler olmaları, çok mümkündür. Özel bir şahıstan borç alan aklı başında ve tutumlu kişilerin ise, ödünç aldıkları parayı, sermayelerine uygun, üstelik gösterişi ve ihtişamı az olsa bile daha güvenli ve kazançlı olan ve yapılan harcamaların tümünü büyük bir kârla geri getirip, çalıştırılan emekçiden daha fazla miktarda emekçiyi geçindirebilecek bi kaynak sağlayan bir yatırımda kullanmaları çok daha mümkün görünmektedir. Demek ki, bu bankanın yürüttüğü işin başarısı, ülke sermayesini en küçük ölçüde bile arttırmaksızın, ülke sermayesinin büyük bir bölümünü tedbirli ve kârlı girişimlerden, kâr getirmiyecek, tedbirsiz girişimlere transfer etmesinden ibaret kalmaktadı .

İskoçya'da çalışma hayatının işletecek para olmadığı için zayıf düştüğü görüşü, ünlü Bay Law'a aittir. Bay Law, ülkedeki bütün toprakların toplam değeri tutarında kâğıt para basabileceğini tasarladığı anlaşılan çok farklı bir bankanın kurulmasıyla, bu para yokluğuna çözüm bulunacağını ileri sürmüştür. Tasarısını ilk kez öne sürdüğünde, İskoçya parlementosu bunu kabul etmeyi uygun görmedi. Sonradan bu tasarıyı, o dönemdeki Fransa Kral Naibi olan, Orleans Dükü birtakım değişikliklerle kabul etmiştir. Kâğıt parayı nerdeyse alabildiğine arttırma olanağı düşüncesi, hem bankacılık hem de sermaye simsarlığında dünyada daha önce hiç benzerine rastlanmamış, en savurgan tasarı olan ve Mississippi projesi diye anılan tasarının esasıdır. Bu projenin çeşitli uygulamalarını, Bay Duverney, *Bay Dutot'un Ticaret ve Maliyeye İlişkin Siyasi Düşüncelerinin İncelenmesi*'nde, o kadar tam, o kadar açık ve öyle düzgün, öyle belirgin bir biçimde anlatmıştır ki, ben bu uygulamalardan hiç sözetmiyeceğim. Tasarısının temel aldığı esasları ilk kez ortaya attığı sırada, İskoçya'da yayınladığı *Para ve Ticarete İlişkin Bir Konuşma*'da Bay Law, kendisi anlatmıştır. Bunda ve diğer bazı çalışmalarında aynı esaslara ilişkin olarak ileri sürülen parlak, ancak hayalci düşünceler, hâlâ birçok kişiyi etkilemektedir; üstelik belki de bunlar, son zamanlarda hem İskoçya'da, hem başka yerlerde yakınılmakta olan bankacılıktaki ölçüsüz gidişe bir ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

İngiltere Bankası Avrupa'nın en büyük tedavül bankasıdır. Bu banka, bir parlemento kararının yürürlüğe girmesi sonucu 27 temmuz 1694 tarihli büyük resmi mühürlü bir berat gereğince tüzel kişiliğe sahip bir biçimde kurulmuştu. O zaman banka hükümete, yüzde sekizden yılda £ 96.000 tutarında faiz ve £ 4000 tutarında yıllık işletme gideri olmak üzere her yıl yüzbin pound'luk bir yıllık

taksit almak koşuluyla, bir milyon ikiyüzbin pound tutarında avans para vermiştir. Bu kadar yüksek bir faizle ödünç almak zorunda kaldığına göre, devrimin kurmuş olduğu yeni hükümetin itibarının çok düşük olduğuna inanabiliriz.

1697 de bankanın £ 1.001.171 10 s. ekleyerek sermaye mevcudunu arttırmasına izin verilmiştir. Böylece bankanın sermaye mevcudunun tümü, o tarihte £ 2.201.171 10s. tutmaktaydı. Bu arttırmanın, toplumda bankanın itibarının yükselmesi için yapıldığı söylenmektedir. 1696 da puantajlar yüzde kırk, elli, altmış, banknotlar ise yüzde yirmibeş değer yitirmişti[1]. Bu sırada sürmekte olan büyük gümüş para basımı sırasında, banka, banknotlarının ödenmesini durdurmayı uygun görmüştü; bu da kaçınılmaz biçimde banknotlarının itibardan düşmesine neden oldu.

Anne'in tahttaki yedinci yılında çıkarılan yasanın yedinci bölümü gereğince, banka hazineye £ 400.000 avans açıp bunu ödemiştir; böylelikle £ 96.000 faiz, £ 4000 yıllık işletme giderleri olan başlangıçdaki taksit üzerinden, verdiği avans tutarını, toplam £ 1.600.000 a çıkarmış oldu. Demek ki, 1708 de hükümet bu dönemin yaygın yasal faiz oranı ve piyasa faiz oranı olan yüzde altı faizle ödünç alabildiğine göre, hükümetin itibarı, özel kişilerinki kadar iyiydi. Aynı yasa gereğince banka, £ 1.775.027 17s. 10,5d. tutarındaki yüzde altı faizli hazine bonolarını iptal etmiştir; bir yandan da, sermayesini iki katına çıkartmak için para taahhütleri kabul etmesine izin verilmiştir. Böylece 1708 de bankanın sermayesi 4.402.343 sterling'i bulmuştur; üstelik, hükümete de o zamana kadar toplam £ 3.375.027 17s. 10,5d. tutarında avans para vermişti.

1709 da yüzde onbeşlik bir sermaye ödeme talebi sonucu £ 656.204 1s. 9d. toplanmış; 1710 da yüzde onluk bir ikinci ödeme talebiyle ise, £ 501.448 12s. 11d. toplanmıştır. Bu iki ödeme daveti sonucunda, banka sermayesi £ 5.559.995 14s. 8d. olmuştur.

I. George'un üçüncü hükümdarlık yılında çıkarılan bir yasanın sekizinci bölümü gereğince, banka iki milyon tutarındaki hazine bonolarını iptal edilmek üzere hükümete geri göndermiştir. Böylece, bu tarihte hükümete £ .37.027 17s. 10d. avans vermiş olmaktadır. I. George'un sekizinci hükümdarlık yılında çıkan yasanın yirmibirinci bölümü gereğince banka, Güney Denizi Şirketi'nden £ 4.000.000 tutarında hisse senedi satınalmış; 1722 de bu satınalmayı gerçekleştirebilmek için kabul ettiği para taahhütleri sonucunda sermaye mevcudu £ 3.400.000 tutarı kadar artmıştır. Böylece bu tarihte, banka devlete £ 9.375.027 17s. 10 ½ d. avans vermiş olmaktadır; sermaye mevcudu ise ancak £ 8.959.995 14s. 8d. tutarındadır. Dolayısıyla devlete avans verip karşılığında aldığı faiz tutarı, önce,

1 James Postlethwaite, *History of the Public Revenue*, s. 301.

sermaye mevcudunu, yani karşılığında banka hisse sahiplerine temettü ödediği miktarı aştı; ya da bir başka deyimle, bankanın temettü ödediği sermayesinden başka, bir de üzerinden temettü ödemediği bir sermayesi *(undivided capital)* olmaya başladı. O zamandan beri, aynı biçimde, temettü ödemediği bir tür sermayeye sahip olmayı sürdürmüştür. 1746 da, ayrı ayrı zamanlarda banka kamuya £ 11.686.000 avans vermiş, temettü ödediği sermayesi ise, para taahhüt etmiş bulunanlardan ödeme talep ederek ve yeni para taahhütleri alarak £ 10.780.000 a yükselmiştir. O zamandan beri bu iki tutar da değişmemiştir. III. George'un dördüncü hükümdarlık yılında çıkarılan yasanın yirmibeşinci bölümü gereğince, banka, beratının yenilenmesi için hükümete faizsiz ve geri verilmemek üzere £ 110.000 vermeyi kabul etmiştir. Bu yüzden ödediği bu miktar, diğer iki tutarı arttırmamıştır.

Bankanın dağıttığı temettüler, değişik zamanlarda, gerek kamuya avans vermiş olduğu paradan aldığı faizin oranındaki değişikliklere gerekse de diğer koşullara bağlı olarak değişmiştir. Bankanın faiz oranı, yavaş bir biçimde yüzde sekizden yüzde üçe indirilmiştir. Birkaç yıldan beri bankanın dağıttığı temettüler, yüzde beşbuçuk üzerindendir.

İngiltere Bankası'nın istikrarı, Britanya hükümetinin istikrarına eşittir. Bankadan alacaklıların herhangi bir zarara uğraması için, önce, bankanın kamuya vermiş olduğu avans toplamının batması gerektir. İngiltere'de parlemento kararıyla başka hiçbir bankacılık şirketi kurulamaz ve başka hiçbir bankacılık şirketinin altıdan fazla üyesi olamaz. İngiltere Bankası sadece sıradan bir banka gibi çalışmakla kalmamakta, dev bir devlet makinası gibi çalışmaktadır. Devlet alacaklılarının ödenmesini istedikleri taksitlerin büyük bir bölümünü kabul edip öder, hazine bonolarını tedavüle çıkarır; genellikle, üzerinden birkaç yıl geçmeden ödenmeyen arazi ve malt vergilerinin yıllık tutarını, hükümete avans olarak verir. Bu değişik işlemlerde banka yöneticilerinin zaafı olmadığı halde, devlete karşı görevi, bazen bankayı, kâğıt para tedavülünü şişirmek zorunda bırakabilmektedir. Banka aynı zamanda tüccar poliçelerini de iskonto etmektedir, çeşitli dönemlerde hem İngiltere'deki hem de Hamburg ve Hollanda'daki başlıca ticarî işletmelere teminat vermiştir. Bir keresinde, 1763 de, bu maksatla, büyük bir bölümü külçe altın olmak üzere yaklaşık £ 1.600.000 tutarında avans verdiği söylenmektedir. Ama bu tutarın büyüklüğü ve sürenin kısalığının kesin doğru olduğunu iddia etmeyeceğim. Bazen de bu dev şirketin altı penny'lik madenî paralarla ödeme yapmak zorunda kaldığı olmuştur.

En gerekli ve doğru olan bankacılık işlemleri, ülkedeki çalışmayı, ülke sermayesini arttırarak değil, bu sermayenin büyük bir bölümünü, tersi bir durumda olabileceğinden, daha etkin ve verimli kılmakla geliştirir. Zaman zaman karşılaşacağı ödeme talep-

leri için bir girişimcinin sermayesinin yanında bulundurmak zorunda kaldığı bölümü, yani nakit parası, öylesine ölü bir mal-mevcududur ki, bu durumda kaldığı sürece, ne bu işadamı için ne de ülke için hiçbir şey üretemez. Yerinde bankacılık işlemleri, işadamının, bu ölü mal-mevcudunu, etkin ve üretken, işlenecek malzemelere, çalışılacak aletlere ve karşılığında çalışılacak besin ve geçim maddesine, yani, hem kendisi hem de ülkesi için birşeyler üreten malmevcuduna dönüştürmesini mümkün kılar. Herhangi bir ülkede tedavülde bulunan ve bu ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürününün dolaşımda bulunmasına ve bunları tüketmek isteyen kişilere dağıtılmasına aracılık eden altın ve gümüş para, işadamının nakit parası gibi, aynı biçimde, tümüyle ölü bir mal-mevcududur. Ülke sermayesinin çok değerli bir bölümü olmasına karşılık, bu para, ülke için hiçbir şey üretmemektedir. Yerinde bankacılık işlemleri, bu altın ve gümüş paranın büyük bir bölümünün yerine kâğıt para geçirmekle, ülkenin, bu ölü mal-mevcudunu, etkin ve üretken malmevcuduna dönüştürmesini mümkün kılmaktadır; bu mal-mevcudu, ülke için artık birşeyler üretecektir. Herhangi bir ülkede tedavülde bulunan altın ve gümüş para, çok yerinde bir kıyaslamayla, ülkenin tüm yemini ve tahılını taşıyıp pazara iletmesine karşın, kendisi ne yem ne de tahıl yetiştirmeyen bir karayoluna benzetilebilir. Çok aşırı bir benzetme yapmama izin verirseniz, bankaların isabetli işlemleri de, havada bir tür yol oluşturarak, ülkenin, karayollarından büyük bölümünü yetkin çayırlara ve ekin tarlalarına dönüştürmesini ve böylece toprağının ve emeğinin yıllık ürününü önemli ölçüde arttırmasını mümkün kılmaktadır. Ancak, biraz artmakla birlikte, ülke ticareti ve çalışma hayatının; Daedalus'un* kanatlarına benzeyen kâğıt para kanatlarla yerden ayakları kesildiğinde, altın ve gümüşün sağlam toprağı üstündeyken olduğu kadar güvenlik içinde bulunmadığını kabul etmek gerekir. Kâğıt parayı yönetmekte olanların beceriksizliği nedeniyle karşılaşılabilecek kazaların dışında, bu yöneticilerin ihtiyatlı veya becerikli tutumlarının bile engelliyemiyeceği birçok başka aksaklıkların çıkması da mümkün görünmektedir.

Örneğin, başkenti, dolayısıyla kâğıt paranın teminatı olan hazineyi düşmanın ele geçirdiği kaybedilmiş bir savaş, bütün tedavülün kâğıt parayla yürütüldüğü bir ülkede, tedavülün büyük bir bölümünün altın ve gümüşle yapıldığı ülkeye kıyasla çok daha büyük bir kargaşaya yolaçar. Herkesin alışmış olduğu ticaret nesnesi değerini yitirdiği için, takas ya da veresiyeden başka bir yolla mübadele yapılamaz. Tüm vergiler genellikle kâğıt para ile ödendiğinden, hükümdar, ne askerlerine vermek ne de cephaneliklerini

---

* Daedalus'un oğlu Karus, Girit'deki mağaradan, vücuduna balmumu ile yapıştırdığı kanatlar takarak kaçmıştır. Uçarken güneşe yaklaştığı için mum erimiş, kanatlar çıkmış; Karus denize düşmüştür.

donatmak için para bulamaz; ülke, tedavülde çoğunlukla altın ve gümüş para bulunduğunda içine düşebileceği durumdan çok daha çaresiz bir duruma düşer. Yönetimi altındaki toprakları her zaman en kolay savunabilecek durumda tutmaya çok önem veren bir hükümdar, bu bakımdan, kâğıt paranın yalnız onu çıkaran bankaları batıran aşırı artışından çekinmemeli, ülke tedavülünün büyük bir bölümünü kâğıt parayla doldurmalarını mümkün kılan artışından da sakınmalıdır.

Her ülkenin dolaşımının ikiye ayrıldığı düşünülebilir: Tüccarların kendi aralarındaki dolaşım ve tüccarlarla tüketiciler arasındaki dolaşım, ister kâğıt olsun ister madeni, bir ve aynı miktar para, bazen birinde bazen de diğer dolaşımda kullanılmakla birlikte, iki dolaşım da aynı zamanda kesintisiz sürdüğü için, bu işin devam edebilmesi açısından, herbiri, şu ya da bu türden belli bir miktar para mevcudu gerektirir. Çeşitli tüccarların arasında dolaşan malların değeri, hiçbir zaman tüccarlarla tüketiciler arasında dolaşan malların değerini aşamaz; çünkü tüccarlar ne satınalırlarsa alsınlar, elinde sonunda, bunun tüketicilere satılacağı açıktır. Tüccarlar arasındaki dolaşım toptan satışlarla yürütüldüğünden, ayrı işlem için çoğunlukla oldukça büyük bir para miktarı gerekir; bunun tersine, tüccarlarla tüketiciler arasında genellikle perakende satış yapıldığı için, bu dolaşımda, çoğu kez bir shilling hatta yarım penny gibi çok küçük miktarlar olmaktadır. Ancak, küçük tutarlar, büyük miktarlardan çok daha yüksek bir dolaşım hızına sahiptirler. Bir shilling bir guinea'dan, yarım penny ise bir shilling'den daha sık sahip değiştirir. Bu yüzden, tüm tüketicilerin yıllık alımları, tüm tüccarların yıllık alımlarına, hiç değilse, değerce eşit olmasına karşın, tüketicilerin alımları, çoğu kez, çok daha küçük miktarda para ile yapılmış olabilir; çünkü aynı miktar para, daha yüksek bir dolaşım hızı sayesinde, tüccar alımlarından çok, tüketici alımlarına aracılık eder.

Kâğıt para, ya farklı tüccarlar arasındaki dolaşımla sınırlı tutulacak, ya da tüccarlarla tüketiciler arasındaki dolaşımın büyük bölümünü kapsayacak biçimde düzenlenebilir. Örneğin, on pound'dan daha düşük değerde banknotların dolaşıma sokulmadığı Londra'da, kâğıt para, sadece tüccarlar arasındaki dolaşımla sınırlı kalmaktadır. On pound'luk bir banknot bir tüketicinin eline geçse, genellikle, bunu, beş shilling değerinde mal satınalacağı ilk dükkânda bozdurmak zorundadır; böylece, çoğu kez, daha tüketici paranın kırkta birini harcamadan, banknot tüccara geri dönmektedir. Ama, yirmi shilling gibi ufak tutarlar için bile banknot basıldığı İskoçya gibi yerlerde, kâğıt para tüketicilerle tüccarlar arasındaki dolaşımın büyük bir bölümüne de yayılmaktadır. Beş ve on shilling'lik banknotların dolaşımını yasaklayan parlemento kararından önce, bunlar dolaşımın büyük bir bölümünü kapsamış durumdaydı. Kuzey Amerika tedavülünde çoğunlukla, bir shilling gibi çok ufak bir tutar için

bile kâğıt para basılmış; ve tedavülün hemen tümünü kâğıt para kaplamıştı. Hatta Yorkshire'da tedavülde bulunan bazı kâğıt paralar içinde, altı penny gibi çok küçük bir tutar için bile basılmış olanları bulunmaktaydı.

Bu kadar küçük para tutarları için banknot çıkarılmasına izin verilen ve bunun yaygın biçimde uygulanmakta olduğu bir yerde, birçok basit insanın banker olması hem mümkün kılınmakta hem de teşvik edilmektedir. Beş pound'luk hatta yirmi shilling'lik bonosunu kimsenin kabul etmediği bir kişi, altı penny gibi küçük bir tutarda bono çıkardığı zaman, bu bonolarını, herhangi bir kuşkuya yolaçmadan, kabul ettirecektir. Böyle dilenci bankerlerin sık sık karşılaşmaları mümkün olan iflâslar, bunların bonolarını kendilerine yapılan ödemelerde kabul etmiş bulunan birçok yoksul kişi için oldukça önemli bir sakınca, hatta bazen, büyük bir felâket doğurabilmektedir.

Krallığın hiçbir bölgesinde beş pound'dan daha küçük tutarlar için banknot basılmamış olsaydı, belki daha iyi olurdu. Kâğıt para, o zaman Krallığın her tarafında, şimdi on pound'dan daha düşük banknotun basılmadığı Londra'da olduğu gibi, tüccarlar arasındaki dolaşımla sınırlı kalacaktır. Çünkü Krallık ülkesinin çoğu bölgesinde beş pound, Londra'da cömertçe harcanan on pound'un satınalacağının yarısından fazla mal satınalmamasına karşın, hem on pound kadar itibar gören bir tutardır, hem de pek toptan harcanmamaktadır.

Londra gibi, kâğıt paranın önemli ölçüde tüccarlar arasındaki dolaşımla sınırlandığı bir yerde, her zaman bol altın ve gümüş bulunduğunu belirtmek gerekir. İskoçya'da, özellikle Kuzey Amerika'da, yani kâğıt paranın tüketicilerle tüccarlar arasındaki dolaşımın büyük bir bölümünü kapsadığı yerlerde, kâğıt, altınla gümüşü hemen bütünüyle ülkeden uzaklaştırmakta; iç ticarette yürütülen olağan alımların hemen tümü, böylece, kâğıt parayla gerçekleştirilmektedir. On ve beş shilling'lik banknotların tedavülden kaldırılması, İskoçya'daki altın ve gümüş kıtlığını bir ölçüde gidermiştir; yirmi shilling'lik banknotların kaldırılması ise, bu kıtlığı büyük olasılıkla biraz daha giderecektir. Bazı kâğıt paralarının tedavülden kaldırılmasından bu yana, Amerika'da da, bu iki madenin bollaşmış olduğu söylenmektedir. Aynı biçimde, kâğıt paranın tedavüle çıkmasından önce, bu iki madenin daha bol olduğu da söylenmektedir.

Kâğıt paranın büyük çoğunlukla tüccarlar arasındaki dolaşımla sınırlı kalması gerekse bile bankalarla bankerler yine de, ülkedeki çalışma hayatına ve ticarete, kâğıt para hemen tüm tedavülü kapladığı sırada yaptıklarına yakın bir yardımda bulunabilirler. Zaman zaman ortaya çıkacak taleplere ödemede bulunmak için, bir tüccarın yanında bulundurmak zorunda olduğu nakit para, bütünüyle kendisi ile mal satınaldığı diğer tüccarlar arasındaki dolaşım içindir. Kendisiyle müşterileri konumundaki tüketiciler arasındaki do-

laşım nedeniyle, tüccarın yanında nakit para bulundurmasına gerek yoktur; çünkü müşterileri ondan para almak yerine, ona nakit para getirirler. Bu yüzden, tüccarlar arasındaki dolaşımla büyük ölçüde sınırlı kalacak tutarlardan daha küçük miktarlarda kâğıt para basılmasına izin verilmemekle birlikte, bir ölçüde gerçek poliçeleri iskonto etmek ve bir ölçüde de kasa hesabı üzerinden para ödünç vermek yoluyla, bankalar ve bankerler, bu tüccarlardan büyük bir bölümünü, zaman zaman ortaya çıkacak ödeme taleplerini karşılamak üzere sermayelerinin önemlice bir bölümünü işletmeden nakit para biçiminde yanlarında alıkoymak zorunluluğundan kurtarabilirler. Bankalar ve bankerler çeşitli alanlardaki işadamlarına, kendi çıkarlarını zedelemeden sağlayabilecekleri tüm yardımı böylelikle sağlamış olurlar.

Bir bankerin, ister büyük ister küçük olsun her tutardaki bonosunu, kişiler kendileri kabul etmeye gönüllüyse, bu kişilerin böyle bonoları kabul etmelerini önlemenin, ya da bankerin tüm komşuları bu tür banknotları kabul etmeye hazırken, bankerin bu bonoları çıkarmasını engellemenin, yasaların asıl olarak, ket vurması değil, desteklemesi gereken doğal özgürlüğün kesin bir ihlâli olduğu söylenebilir. Bu tür yasalar, kuşkusuz, bazı açılardan doğal özgürlüğün ihlâli sayılabilir. Ancak, birkaç kişinin, tüm toplumun güvenliğini tehlikeye düşürebilecek biçimde, doğal özgürlüklerini kullanmaları, en özgür hükümetten en despotik olanına kadar, hepsinin yasalarıyla sınırlandırılmıştır; bunun sınırlanması zorunludur. Ateşin yayılmasını önlemek için evlerin aralarına ara duvarlar çekmek zorunluluğu da, tıpkı burada ileri sürülen bankacılık iş-koluna ilişkin yasalar gibi, doğal özgürlüğün ihlâl edilmesidir.

İtibarından kuşku duyulamıyacak kişilerin bastığı ve istenildiğinde hiçbir koşula bağlı olmaksızın ödenebilecek olan ve gerçekte de sunulur sunulmaz hemen ödenmesi hiç aksamayan banknotlardan oluşan bir kâğıt para, her açıdan altın ve gümüş paranın değerine eşittir; çünkü bu kâğıda karşılık, istenilen, altın ve gümüş alınabilir. Bu türden kâğıt parayla alınan veya satılan herşeyin, mutlaka altın ve gümüş parayla olduğu kadar ucuza alınıp satılması gerektir.

Kâğıt para artışının, tedavüldeki bütün paranın miktarını arttırdığı, dolayısıyla tüm paranın değerini düşürdüğü için, metaların para cinsinden fiyatını zorunlu olarak artırdığı söylenmektedir. Ancak, tedavülün dışına çıkan altınla gümüş miktarı, tedavüle yeni çıkartılan kâğıt miktarına her zaman eşit olduğu için, kâğıt paranın tedavüldeki paranın toplam miktarını arttırması zorunlu değildir. Geçen yüzyılın başından günümüze kadar geçen süre içinde, İskoçya'da, gıda fiyatları hiçbir zaman 1759 daki düzeyinden daha düşük olmamıştır; oysa o sırada on ve beş shilling'lik banknotların tedavülde bulunması nedeniyle, İskoçya'da şimdi olduğundan daha fazla kâğıt para vardı. İskoçya ile İngiltere'de gıda fiyatları arasındaki günümüzdeki oran, İskoçya'da bankacılık şirketlerinin büyük artış

göstermesinden önceki orana eşittir. Çoğu zaman, tahıl, İngiltere'de Fransa'daki kadar ucuz olmuştur; oysa İngiltere'de önemli ölçüde kâğıt para bulunmasına karşın, Fransa'da hemen hiç kâğıt para yoktur. 1751 ve 1752 de Bay Hume Political Discourses'ını yayınladığı sırada, ve İskoçya'da kâğıt paradaki büyük artıştan hemen sonra gıda fiyatlarında son derece hissedilir bir fiyat artışı görülmüştü; bu, büyük olasılıkla kâğıt paranın artışından değil, mevsimlerin kötü gidişinden kaynaklanmıştır.

Anında ödenmesi, ya bonoları çıkartanların iyi niyetine, ya da gerçekleştirilmesi her zaman bononun hamilinin elinde olmayan bir koşula dayanan ya da birkaç yıllık bir süre geçmeden ödenmesi istenemiyecek olan ve bu süre içinde faiz de getirmeyen bonolardan oluşan bir kâğıt para içinse, durum, tersidir. Geciktirilmeden ödenmesindeki güçlüğün veya belirsizliğin küçük ya da büyük sayılmasına veya ödeme talep edilebilecek zamanın uzaklığına ya da yakınlığına bağlı olarak, bu tür bir kâğıt para, altın ya da gümüş değerinin, kuşkusuz, az ya da çok altındadır.

Birkaç yıl önce İskoçya'nın çeşitli banka şirketleri, banknotlarına İsteğe Bağlı adını verdikleri bir koşul koyuyorlardı; bu kayıtla bankalar, banka yöneticisinin isteğine bağlı olarak, ya banknot kendilerine geri döner dönmez ya da banknotun bankaya geri verilmesinden altı ay sonra, o geçen altı ayın yasal faiziyle birlikte banknot hamiline ödeme yapacaklarını belirtiyorlardı. Bazı bankaların yöneticileri arasıra bu isteğe bağlı koşuldan faydalanmışlar; bazen de, önemli miktarda banknotu altın ve gümüş parayla değiştirmek isteyenlere, istedikleri miktarın daha aziyla yetinmezlerse, bu isteğe bağlı koşulu kullanacaklarını söyleyerek gözdağı vermişlerdi. O dönemde, İskoçya tedavülünün büyük bölümü bu tür banka şirketlerinin bonolarından oluşmaktaydı; ve ödemedeki bu belirsizlik, bonoların değerini altın ve gümüş para değerinin altına düşürüyordu. Bu yolsuzluğun sürdüğü dönemde (başlıca 1762, 1763 ve 1764 yılları) Londra ile Carlisle'nin para değerleri arasındaki oran başabaşken Londra ile Dumfries para değerleri arasındaki oran bazen yüzde dört Dumfries'in zararına olmuştur, oysa Dumfries'in Carlisle'e uzaklığı otuz mil bile tutmaz. Ancak Carlisle'de poliçeler altın ve gümüşle ödenirken, Dumfries'de poliçeler İskoç banknotlarıyla ödenmekteydi; bu banknotların altın ve gümüş parayla değiştirilmelerinde gösterilen belirsiz tutum, bu banknotları, karşılık geldikleri madenî para değerinden yüzde dört aşağı düşürmüştür. On ve beş shilling'lik banknotları yasaklayan yukarıdaki parlemento kararı, bu isteğe bağlı koşulu da yasaklamıştı; böylelikle İngiltere'yle İskoçya'nın para değerlerinin arasındaki oranı, yeniden doğal oranına, yani ticaret ve ödemelerin oluşturduğu oran düzeyine getirmiştir.

Yorkshire'da tedavülde bulunan kâğıt paralarda altı penny gibi çok küçük bir tutardaki banknotun altın ya da gümüş paraya çev-

rilmesi, bazen, altı penny'lik banknotu taşıyan kişinin bu banknotu piyasaya sürmüş olana bir guinea bozukluk getirmesi koşuluna bağlıydı. Bu banknotları elinde bulunduran kişilerce, bu koşulun yerine getirilmesi çok güç olduğu için, bu durum, banknotu, altın ve gümüş para değerinin altına düşürmüş olmalıdır. Nitekim bir parlemento kararı, bu türden tüm kayıtları gayri yasal ilân edip tıpkı İskoçya'da olduğu gibi, yirmi shilling'den daha düşük değerde olan ve hamiline ödenir tüm banknotları yasaklamıştır.

Kuzey Amerika'da, tedavüldeki kâğıt paralar ise, hamilinin isteği üzerine ödeme yapılacak banknotlardan değil, basılmalarının üstünden birkaç yıl geçmeden ödenmesi talebinde bulunulamıyacak hükümet kâğıdından oluşmaktaydı; koloni hükümetleri, ellerinde bu kâğıttan bulunanlara faiz vermiyordu, ama bu kâğıdın, basılmış olduğu değerin tamamına denk düşen bir yasal ödeme aracı olduğunu ilân etmişti, gerçekten de bunun gerçekleşmesini sağlamışlardır. Koloni hükümetinin verdiği güvence eksiksiz olsa bile, onbeş yıl sonra ödenecek olan yüz pound, faizin, örneğin yüzde altı olduğu bir ülkede, nakit para olarak kırk pound'dan fazla değildir. Bu yüzden, bir alacaklıyı, bu kırk pound'u yüz pound'luk bir borcun sanki nakit para ile tamıtamına ödenmesi imiş gibi kabul etmeye zorlamak, özgür olduğunu iddia eden bir başka ülke yönetiminin yapmaya kalkışmadığı ender görülen bir haksızlık örneği olmaktaydı. Dürüst ve açıksözlü Doktor Douglas'ın bize apaçık belirttiği gibi, bu işlemde, dolandırıcı borçluların alacaklılarını aldatmak için düzenledikleri dalavereyi andıran yönler vardır. Gerçekten de Pensylvania hükümeti, 1722 de ilk kez kâğıt para bastığında, koloni kâğıt parası karşılığında sattıkları ile, altın ve gümüş karşılığında sattıkları malların fiyatları arasında değişiklik yapanların tümüne ceza hükmü koyarak, kendi bastığı kâğıt parayla, altın ve gümüş para değerini eşit kılmaya kalkmıştır; bu, desteklemek istediği amaç kadar despot, ancak onun kadar etkili olmayan bir yasadır. Pozitif bir hukuk bir guinea yerine bir shilling'i yasal ödeme parası haline getirebilir, çünkü bu hukuk sayesinde, yasanın düzenlediği bu parayla ödeme teklifi yapmış olan borçluya mahkeme borcunu ödetebilir. Ancak hiçbir pozitif hukuk, mal satıcısı olan ve satıp satmamakta özgür olan bir kişiyi, bu malların fiyatı olarak bir shilling'i guinea yerine kabul etmeye zorlayamaz. Bu türden bir yasa olmamasına karşın, bazı kolonilerde yüz İngiliz pound'unun zaman zaman yüzotuz pound ettiği, diğer bazılarında ise binyüz pound gibi yüksek bir tutara denk sayıldığı, Büyük Britanya ile bu koloniler arasındaki kombiyo değerlerinden *(course of exchange)* anlaşılmaktadır. Pound'un değerindeki bu fark, çeşitli kolonilerde piyasaya sürülen kâğıt paranın miktarı arasındaki farktan ve banknotta belirtilen madenî paraya çevirme süresinin uzunluğu ile ödemenin gerçekleşip gerçekleşmeme olasılığından kaynaklanmaktadır.

Bu yüzden hiçbir yasa, kolonilerde o kadar haksız yere yakınma konusu olan ve ilerde kolonilerde piyasaya sürülmesi mümkün

olan kâğıt paranın yasal ödeme aracı sayılmıyacağını ilân eden parlemento kararı kadar adalete uygun olamaz.

Pensylvania, kâğıt para basımı konusunda, diğer kolonilerimizin hepsinden daha ölçülü davranmıştır. Bundan dolayı, Pensylvania kâğıt parasının, kâğıdın ilk basımından önce tedavülde bulunan altın ve gümüş değerinin altına hiç düşmediğini söylemektedirler. Bu kâğıt basımından önce koloni, madeni paranın birim değerini yükseltmiş ve meclis kararıyla beş İngiliz shilling'inin kolonide altı shilling üç penny'e, sonra da altı shilling sekiz penny'e denk düşeceğini ilân etmiştir. Böylece, kolonide tedavül aracı altın ve gümüşken bile, bir pound'luk koloni parası, bir İngiliz pound'unun değerinden yüzde otuz küsur düşüktü; koloninin tedavül aracı kâğıt paraya çevrilince de, bu kâğıt paranın değeri, bu yüzde otuz küsurdan daha aşağı düşmemiştir. Madeni paranın birim değerini yükseltmek için ileri sürülen neden, bu madenlerin eşit miktarlarını kolonide, anavatanda olduğundan daha büyük tutarda paraya eşitleyerek, altın ve gümüş ihracatını engellemektir. Ancak, anayurttan gelen tüm malların fiyatının da, koloninin parasının birim değerini yükselttiği aynı oranda yükseldiği, öyle ki, koloni altın ve gümüşünün önceden olduğundan daha çabuk yurtdışına çıktığı görülmüştür.

Eyalet vergileri ödenirken, her koloninin kâğıt parası basıldığı değer üzerinden kabul edildiği için, burada kullanımı sayesinde kâğıt para, hamiline son ödemenin yapılacağı gerçek ya da hayali sürenin uzunluğundan doğan değerin yanısıra, mutlaka fazladan bir değer kazanmıştır. Fazladan gelen bu ek değer, basılmış bulunan kâğıt para miktarının, onu basmış olan koloninin vergilerini ödemede kullanılabilecek tutardan az ya da çok fazla olması oranında, büyük ya da küçük oluyordu. Tüm kolonilerde kâğıt para, bu vergide kullanılabilecek olan miktardan çok fazlaydı.

Banknotun madeni paraya çevrilme süresi hükümdarın iradesine bağlı olsa bile, aldığı vergilerden belli bir bölümünün belirli bir türden kâğıt parayla ödenmesi için bir yasa çıkaran hükümdar, böylelikle o özel kâğıt para türüne belli bir değer verebilir. Bu banknotu piyasaya sürmüş olan banka, banknot miktarını, bu yolda kolaylıkla kullanılabilecek olanın daima altında tutmaya özen gösterirse, bu kâğıt paraya duyulacak talep, bir prim kazandıracak, ya da tedavüldeki bu kâğıt parayı, yerlerine geçmek üzere piyasaya sürüldüğü altın ve gümüş paraların miktarından biraz daha fazlaya sattıracak kadar, artabilir. Bazı kişiler, Amsterdam bankasının Aciyosu denilen şeyin, ya da banka parasının yürürlükteki paraya göre olan üstünlüğünün nedenini böyle açıklamaktadırlar; ama, bunların iddia ettiklerine göre bu banka parası sahibinin isteği ile bankadan dışarı çıkartılamamaktadır. Yabancı poliçelerin çoğunun banka parasıyla, yani banka hesapları üzerinde yapılacak bir transfer ile ödenmesi zorunludur ve banka yöneticilerinin banka parasının toplam tutarını, bu kullanım nedeniyle doğan talep düzeyinin her

zaman için altında tutmaya özen gösterdikleri yine aynı kişilerce söylenmektedir. Bu nedenle banka parasının bir prim kazandırarak satıldığını, yani ülkede tedavüdle bulunan altın ve gümüş paranın eşit nominal tutarından yüzde dört-beş üstünde aciyosu bulunduğunu söylemektedirler. Oysa birazdan görüleceği gibi, Amsterdam bankasına ilişkin olarak bu anlatılanlar, büyük ölçüde gerçek dışıdır.

Altın ve gümüş paranın değerinden aşağı düşen bir kâğıt para, bu değer yitirişi nedeniyle bu metallerin değerini de düşürmez, yani bu metallerin eşit miktarlarının diğer bütün malların daha az miktarıyla mübadele edilmelerine yolaçmaz. Altın ve gümüş paranın değeriyle diğer bütün malların değeri arasındaki oran, her durumda, herhangi bir ülkede tedavülde bulunabilecek herhangi bir kâğıt paranın özelliğine ya da miktarına değil, belli bir zamanda geniş ticaret dünyası pazarına bu madenleri göndermekte olan maden ocaklarının zenginliğine veya yoksulluğuna bağlıdır. Bu oran belli bir miktar altın ve gümüşü pazara getirmek için gereken emek miktarıyla, başka herhangi tür bir malın belli bir miktarını pazara getirmek için gereken emek miktarı arasındaki orana dayanmaktadır.

Bankerlerin, tedavüle belli bir tutarın altında banknot çıkarmaları, ya da hamiline ödenebilir banknot çıkarmaları önlenirse ve bankerler bu tür banknotlar kendilerine getirilir getirilmez, koşulsuz olarak, o anda ödemekle yükümlü tutulurlarsa, bankacılık işi, toplumun güveni sarsılmaksızın tüm diğer bakımlardan bütünüyle özgür bırakılabilir. Birleşik Krallığın heriki tarafında da banka şirketlerinin son zamanlarda büyük artış göstermesi gibi bir olay, birçok kişiyi telâşa düşürmekle birlikte, bu, toplumun güvenini azaltmak yerine artırmaktadır. Bu artış, tüm bankaları işlemlerinde daha ölçülü olmaya ve tedavülü gerekli olan oranın ötesinde şişirmeyerek, bu kadar çok rakibin, yarattığı rekabetin, her zaman kendilerini sürükliyebileceği batak yollardan sakınmaya zorlamaktadır. Bu rekabet, her bankanın tedavülünü daha dar bir alan içinde sınırlamakta ve bankaların tedavülde bulunan banknotlarının sayısını azaltmaktadır. Toplam tedavül daha küçük parçalara bölündüğü için, işlerin olağan akışından sayılan bir kaza sonucu, şirketlerden biri başarısızlığa uğrarsa, bunun topluma zararı daha az olur. Üstelik bu serbest rekabet, müşteriyle olan işlemlerinde tüm bankacıları diğer rakipleri onları elinden almasın diye daha eli açık davranmaya da zorlar. Genel olarak herhangi bir iş-kolu veya herhangi bir işbölümü toplum için yararlıysa, rekabet serbestliği ve yaygınlığı arttıkça, bu yarar daha da artacaktır.

ALTI İBRAHİM

SERMAYE BİRİKİMİ YA DA ÜRETKEN VE ÜRETKEN OLMAYAN EMEK ÜSTÜNE

Harcandığı nesnenin değerine değer katan bir tür emek vardır; bir de böyle bir sonuca yolaçmayan emek vardır. Birinci tür emek, bir değer ürettiği için üretken *(productive)* emek, diğeri ise üretken olmayan emek[1] diye adlandırılabilir. Bir manüfaktür işçisinin emeği, üzerinde çalıştığı malzemenin değerine kendi geçimi ve patronunun kârı değerinde bir değer katmaktadır. Oysa, bir hizmetkârın emeği hiçbir şeyin değerine, ek değer katmaz. Manüfaktür işçisi ücretini patronundan peşin olarak almakla birlikte, gerçekte bu işçi patronuna hiçbir gidere malolmaz; çünkü, genel olarak, ücretlerin değeri, emeğin üzerinde çalıştığı nesnenin büyüyen değeri içinde, bir kâr ile birlikte yerine konmuştur. Oysa bir hizmetkârın geçim giderleri hiçbir zaman yerine konulmaz. Bir adam bir dizi manüfaktür işçisi çalıştırarak zenginleşir; bir dizi hizmetkâr tutmakla yoksullaşır. Yine de hizmetkârların harcadığı emeğinin bir değeri vardır ve manüfaktür işçisinin emeği gibi, bu da bir ödül almakta haklıdır. Ancak, manüfaktür işçisinin emeği, o emek harcanıp bittikten sonra, en azından bir süre var olan belirli bir nesne ya da satılabilir bir metada maddeleşir, kendisini gerçekleştirir. Bu, sanki gerektiğinde başka bir zaman kullanılmak üzere toplanıp depo edilmiş olan belli bir miktar emek gibidir. O nesne, ya da aynı şey demek olan o nesnenin fiyatı, gerektiğinde, kendisini başlangıçta üretmiş olan emeğe eşit miktarda bir emeği yine harekete geçirebilir. Bunun tersine, bir hizmetkârın emeği, belirli bir nesne ya da satılabilir metada maddeleşip, kendisini gerçekleştirmez. Yaptığı hizmet, genellikle yapıldığı anda yiter ve geride, sonradan karşılığında eşit miktar hizmet elde edilebilecek bir iz ya da değer bıraktığı olmaz.

Toplum içinde en saygın katmanlardan bazılarının emeği, tıpkı hizmetkârlarınki gibi hiçbir değer üretmez; bu emek, harcanıp bittikten sonra, yaşamını sürdüren ve ileride karşılığına eşit miktarda emek elde edilebilecek kalıcı bir nesne ya da satılabilir metada maddeleşip, kendini gerçekleştirmez. Örneğin, emrinde çalışan tüm sivil ve askeri memurlarıyla hükümdar, ordu ve donanmanın tümü, üretken olmayan emekçilerdir. Bunlar toplumun hizmetkârlarıdır; geçimleri, diğer insanların yıllık emek ürünlerinin bir bölümüyle sağlanmaktadır. Bu kişilerin hizmeti, ne kadar onurlu, yararlı ya da gerekli olursa olsun, ileride, karşılığında eşit miktarda hizmet

---

1 Büyük bilgi ve deha sahibi bazı Fransız yazarları, bu kelimeleri başka bir anlamda kullanmışlardır. Dördüncü kitabın son bölümünde bu yazarların o kelimelere yükledikleri anlamların uygun olmadığını göstermeye çalışacağım.

elde edilebilecek hiçbir şey üretmez. Bu kişilerin bir yılda harcadıkları emeğin sonuçları, yani ülkenin korunması, güvenliği ve savunması, ülkenin bir sonraki yıldaki korunması, güvenliği ve savunmasını satınalamaz. Hem en ciddi ve en önemli hem de en hafif mesleklerden bazılarını da, bu sınıflandırmaya sokmak gerekir: Kilise görevlileri, hukukçular, doktorlar ve her çeşit yazar; oyuncular, soytarılar, müzikçiler, opera şarkıcıları, opera dansçıları, v.s. Bunların en az saygın olanının emeği, tüm diğer emek türlerini belirleyen aynı ilkelerin belirlediği belli bir değere sahiptir; öte yandan en soylu ve en yararlı meslekten kişinin emeği, ileride eşit miktarda emek satınalabilecek ya da elde edebilecek hiçbir şey üretmez. Aktörün tiradı, konuşmacının söylevi ya da müzisyenin ezgisi gibi, tümünün yaptığı iş, tam üretildikleri anda yok olmaktadır *(perish)*.

Hem üretken hem üretken olmayan emekçilerin ve hiçbir iş yapmayanların hepsinin, ülkenin toprağının ve emeğinin yıllık ürünü ile eşit biçimde geçimleri sağlanmaktadır. Bu ürün ne kadar büyük olursa olsun hiçbir zaman sınırsız olamaz, belli bir sonu olması gerektir. Bu nedenle herhangi bir yıl üretken olmayan kişileri beslemek için bu ürünün daha küçük ya da daha büyük bir oranının kullanılmasına göre, üretken kişilere bu üründen daha küçük ya da daha büyük bir pay kalacaktır; bir sonraki yılın ürünü de, buna bağlı olarak daha çok ya da daha az olacaktır. Çünkü yeryüzünün kendiliğinden yetişen ürünlerini bir yana bırakırsak, yıllık ürünün tümü, üretken emeğin sonucudur.

Her ülkenin toprağının ve emeğinin yıllık ürün toplamı, kuşkusuz, eninde sonunda o ülkede yaşayanların tüketimini karşılayıp, onlara bir gelir sağlamakla yükümlüdür; ancak, topraktan ya da üretken işçilerin elinden ilk çıktığında, bu ürün doğal olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bir tanesi ve genellikle de en büyüğü, ilk olarak bir sermayenin yerine konulmasıyla, yani bir sermayeden çekilmiş olan yiyecekler, malzemeler ve mamul maddeleri yenilemekle yükümlüdür; diğer kısım ise, mal-mevcudunun kârı olarak bu sermayenin sahibine ya da toprağının rantı olarak bir başka kişiye gelir olmakla yükümlüdür. Nitekim toprak ürününün bir bölümü çiftçinin sermayesini yerine koymakta, diğer bölümü ise çiftçinin kârıyla toprak sahibinin rantını ödemektedir; böylelikle hem mal-mevcudunun kârı olarak bu sermayenin sahibine, hem de toprağının rantı olarak bir başka kişiye gelir oluşturmaktadır. Aynı biçimde büyük bir manüfaktür imalâthanesinin ürününden bir bölümü ve her zaman için en büyük bölümü, girişimcinin sermayesini yerine koyar; diğer bölümü ise girişimcinin kârını karşılar ve böylelikle bu sermaye sahibinin gelirini oluşturmuş olur.

Herhangi bir ülkenin toprağıyla emeğinin yıllık ürününün sermayeyi yerine koyan bölümü, hiçbir biçimde, doğrudan doğruya üretken işçilerden başka kimseyi beslemek için kullanılmamaktadır. Ürünün bu bölümü, sadece, üretken emeğin ücretlerini ödemektedir. Ürünün kâr veya rant biçiminde, doğrudan doğruya gelirleri

oluşturan kısmı ise, iki grubu birbirinden ayırmaksızın hem üretken hem de üretken olmayan kişileri beslemektedir.

Bir kişi, elinde bulunan mal-mevcudu içinden sermaye olarak kullandığı bölümün, her zaman, bir kârla yerine konulmasını bekler. Bu yüzden bu sermayeyi, sadece üretken işçilerin geçimi için kullanır; bu tutar kendisine bir sermaye biçiminde hizmet gördükten sonra, bu üretken işçilerin gelirini oluşturmaktadır. Kişi elindekilerden bir bölümünü, ne çeşit olursa olsun üretken olmayan insanları beslemekte kullandığı zaman, bu bölüm o andan itibaren sermayesinden çekilmiş ve acil tüketimi için ayrılmış olan mal-mevcuduna katılmış olmaktadır.

Üretken olmayan işçiler ve hiç çalışmayan kişiler, gelirle geçinmektedirler: Ya yıllık ürünün toprak rantı veya sermaye kârı olarak aslında bazı kişilere gelir oluşturmak için ayrılan bölümüyle geçinirler; ya da, yıllık ürünün, aslında sermayenin yerine konulması ve yalnızca üretken işçilerin geçinmesi için ayrılan kısmı olmasına karşın, bu kısım bu kişilerin eline geçtiğinde, geçimleri için gerekli olandan arta kalanını bir fark gözetmeksizin, ister üretken ister üretken olmayan kişileri beslemek için kullanmaları mümkün olan payla geçinirler. Gerçekten de, sadece büyük toprak sahibi ya da zengin tüccar değil, ücreti elverirse basit bir zenaatçi bile bir hizmetkâr tutabilir; ya da bazen bir tiyatroya veya kukla gösterisine giderek, üretken olmayan bir grup işçinin geçimine katkıda bulunabilir; sonra bazı vergiler ödeyebilir, böylelikle de daha saygın ve yararlı ama aynı biçimde üretken olmayan bir başka kümenin geçinmesine yardımcı olur. Bununla birlikte, aslında sermayenin yerine konulmasıyla yükümlü olan yıllık ürün kısmı, hiçbir zaman, üretken emeğin mümkün olan kadarını, veya kullanılma biçimine göre harekete geçirebileceği tüm emeği, harekete geçirmeden, üretken olmayan kişileri geçindirmeye yönelmez. Ücretinin bir bölümünü yukarıda belirtilen biçimde kullanabilmesi için, zenaatçinin önce, yapıp bitirdiği işle ücretini kazanmış olması gerekir. Üstelik ücretinin bu bölümü, genellikle, çok küçüktür. Sadece gelirinden artırdığı kısımdır; bu üretken işçilerde pek büyük olmaz. Yine de, genellikle, biraz arttırırlar; vergiler ödenirken, bu kişilerin sayısının çokluğu, katkılarının küçüklüğünü, bir ölçüde, gidermektedir. Bu yüzden, her yerde, toprak rantı ve mal-mevcudu kârı, üretken olmayan kişilerin geçimlerini sağladıkları ana kaynaklardır. Bunlar, sahiplerinin genellikle en çok artırdığı iki gelir türüdür. Bu gelirlerin herikisi de, bir fark gözetmeksizin, hem üretken, hem de üretken olmayan kişileri geçindirebilir. Ama üretken olmayanları yeğliyor gibi görünmektedirler. Yüksek bir lordun yaptığı harcamalar, genel olarak, çalışan kişilerden çok çalışmayan kişileri besler. Zengin tüccar gerçi sermayesiyle sadece çalışan kişileri geçindirmektedir, ama yaptığı harcamalarla yani, gelirini kullanırken, çoğunlukla, tıpkı yüksek lord gibi, çalışmayan kişileri besler.

Bu yüzden üretken ve üretken olmayan kişiler arasındaki oran,

büyük ölçüde, her ülkede yıllık ürünün topraktan ya da üretken emekçilerin ellerinden çıkar çıkmaz sermayenin yerine konulması için ayrılan bölümü ile, rant ya da kâr biçiminde bir gelir oluşturan bölümü arasındaki orana bağlıdır. Bu oran zengin ülkelerde, yoksul ülkelerde olduğundan çok farklıdır.

Nitekim günümüzde varlıklı Avrupa ülkelerinde, toprak ürününün büyük bölümü, çoğunlukla da en büyük bölümü, zengin ve bağımsız çiftçinin sermayesini yerine koymak için ayrılmakta; diğer bölümü ise toprak sahibinin rantını ve çiftçinin kârını ödemek için ayrılmaktadır. Oysa, eskiden feodal yönetimin hüküm sürdüğü dönemde, ekip biçmede kullanılan sermayenin yerine konması için ürünün çok küçük bir bölümü yeterli oluyordu. Bu sermaye, genellikle, işlenmemiş toprağın kendiliğinden yetişen ürünüyle beslenen, bu yüzden de kendiliğinden yetişen ürünün bir bölümü sayılabilecek birkaç cılız hayvandan oluşuyordu. Üstelik bunlar bile, çoğunlukla, toprak sahibine aitti ve toprağı işletenlere toprak sahibi tarafından avans olarak verilmekteydi. Ürünün tüm arta kalanı zaten, ya toprağının rantı ya da bu önemsiz sermayenin kârı olarak toprak sahibine aitti. Toprağı işleyenler genellikle bağımlı insanlardı *(bondmen)*; bunların şahısları da, eylemleri de toprak sahibinin mülkiyeti altındaydı. Bağımlı olmayanlar ise, gönüllü kiracılardı *(tenant at will)*. Bunların çoğunlukla ödediği rant, bir quitrent*dan tutar olarak pek fazla değildi ama gerçekte, toprağın tüm ürününü kapsamaktaydı. Toprak sahibi, her zaman, bunların barışta emeğini, savaşta hizmetini yönetebilirdi. Toprak sahibinin evinden uzakta oturmakla birlikte, onun evinin içinde yaşayan maiyetiyle aynı oranda toprak sahibine bağlıydılar. Öte yandan toprağın tüm ürünü, kuşkusuz, bu topraktan geçimlerini sağlayan kişilerin tümünün, emeğini ve hizmetini elden çıkarma hakkına sahip olan kişiye aittir. Günümüz Avrupa'sında toprak sahibinin payı, toprağın tüm ürününün üçte birini, bazen de dörtte birini pek aşmamaktadır. Oysa ülkenin tüm gelişmiş bölgelerinde toprak rantı, o eski dönemlerden bu yana üç-dört kat artmıştır; günümüzde yıllık ürünün bu üçte veya dörtte birinin, geçmişteki toplam üründen üç ya da dört kat fazla olduğu anlaşılmaktadır. İlerleme sürecinde rant, toprağın genişliğine oranla artmakla birlikte, ürüne oranla azalmıştır.

Avrupa'nın zengin ülkelerinde büyük sermayeler, günümüzde, ticaret ve manüfaktürde kullanılmaktadır. Geçmişte kıpırdanan küçük çaplı ticaret ve birkaç kaba ev eşyası manüfaktürü çok küçük sermayeler gerektirmekteydi. Ancak, bunlar çok yüksek kâr getirmiş olsa gerektir. Hiçbir yerde faiz oranı yüzde ondan az değildi; bu işlerle uğraşanların kârının da, mutlaka, bu yüksek faizi ödemeye güçleri yetecek kadar olmuş olmalıdır. Günümüzde Avrupa'-

* Derebeylik sisteminde bir mülkün kirasını vermek yoluyla başka her türlü yükümlülükten muaf olma.

nın gelişmiş bölgelerindeki faiz oranı, hiçbir yerde, yüzde altıdan fazla değildir; en gelişmiş bölgelerin bazılarında ise, faiz oranı yüzde dört, yüzde üç, yüzde iki gibi düşük düzeylerdedir. Gerçi malmevcudu kârından elde edilen gelir zengin ülkelerde, her zaman yoksul ülkelerden çok daha yüksektir, ama bunun nedeni malmevcudunun zengin ülkelerde çok daha büyük olmasıdır; zengin ülkelerde mal-mevcuduna oranla kârlar, genellikle çok daha azdır.

Bu nedenle zengin ülkelerde, ürünün topraktan ya da üretken emekçilerin elinden çıkar çıkmaz sermayenin yerine konması için ayrılan bölümü yoksul ülkelerden hem çok daha fazladır, hem de, rant ya da kâr biçiminde bir gelir oluşturmakla yükümlü olan diğer bölüme oranla çok daha büyüktür. Zengin ülkelerde, üretken emeğin geçimi için ayrılan kaynaklar, yoksul ülkelerden sadece çok daha büyük olmakla kalmaz; ister üretken ister üretken olmayan kişilerin geçiminde kulllanılıyor olsun, genellikle üretken olmayan kişileri yeğleyen kaynaklara oranla da daha fazladırlar.

Bu farklı kaynaklar arasındaki oran, her ülkede yaşayan insanların, çalışıyor ya da çalışmıyor olmaları bakımından, genel özelliklerini belirlemektedir. Bizler dedelerimizden daha çok çalışıyoruz, çünkü günümüzde emeğin geçimi için ayrılan kaynaklar, çalışmayan kişilerin geçimi için iki-üç yüzyıl önce ayrılmış olması mümkün olan kaynaklara oranla, çok daha büyüktür. Atalarımız, çalışma yeterli teşvik görmediği için çalışmıyorlardı. Bir atasözü, boşuboşuna oynamak boşuboşuna çalışmaktan yeğdir, der. Halkın alt katmanlarının, başlıca, sermayenin işletilmesi yoluyla geçimlerini sağladıkları ticaret ve manüfaktür kentlerinde, bu kesimden insanlar genellikle bir işte çalışmaktadır, tutumlu ve refah içindedir; birçok İngiliz kentinde ve Hollanda kentlerinin büyük çoğunluğunda durum böyledir. Roma, Versay, Compiegne, Fontaineblau gibi, başlıca bir resmî kurumun sürekli ya da zaman zaman orada bulunmasından destek alan, ve halkın alt katmanlarının başlıca gelir harcanması yoluyla beslendiği kentlerde, bu kesimden insanlar genellikle işsizdir, ahlâksız ve yoksuldurlar. Rouen ve Bordo'yu bir yana bırakacak olursanız, Fransa'nın parlemento kentlerinin hepsinde çok az ticaret ve zenaat mevcuttur; halkın alt katmanlarından insanlar da, başlıca, yargı mahkemesi üyelerinin ve hak aramak için bunlara başvuran kişilerin harcamalarıyla geçindiklerinden genellikle işsiz ve yoksuldurlar. Rouen ve Bordo'da yapılan geniş ticaretin tümüyle coğrafî konumlarının sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Rouen'in, dev Paris kentinin tüketimi için yabancı ülkelerden ya da Fransa'nın denizaşırı eyaletlerinden getirilmekte olan hemen hemen tüm malların antreposu olması doğaldır. Aynı biçimde Bordo da, dünyanın en verimli şarap üretim yöresi olan ve ihracata en elverişli, yani yabancı ulusların zevkine en uygun şarabı ürettiği anlaşılan Garonne vadisinde ve buraya dökülen ırmakların kıyılarında yetiştirilen üzümün antreposudur. Böyle avantajlı coğrafî konumu

olan bölgeler, çok iş sağlayabildikleri için büyük sermayeleri çekmeleri kaçınılmazdır; bu sermayelerin kullanımı, bu iki kentte görülen işlere yolaçmaktadır. Fransa'nın diğer parlemento kentlerinde bu kentlerin tüketimini karşılamak için gerekli olan düzeyi pek aşmayan bir sermayenin, yani bu kentlerde işletilebilecek en az sermayenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şey Paris, Madrid ve Viyana için de söylenebilir. Bu üç kentin arasında Paris, kuşkusuz, ticaret ve manüfaktürün en canlı olduğu yerdir ama Paris kendi başına, Paris'te kurulmuş bulunan tüm manüfaktürlerin başlıca pazarı olduğu gibi, Paris'in tüketimi de, Paris'te yürütülen ticaretin ana amacıdır. Avrupa'da, herhalde, hem sürekli resmi bir işlevi olan, hem de ticaret kenti olan, yani sadece kendi tüketimi için değil, başka kentler ve ülkeler için de ticaret yaptığı düşünülebilecek yalnızca üç kent vardır: Londra, Lizbon, Kopenhag. Bu üç kentin de coğrafi konumu son derece elverişli olup, bu kentleri, uzak bölgelerin tüketimi için ayrılan malların büyük bölümü için bir antrepo olmaya doğal olarak uygun kılmaktadır. Büyük bir gelirin harcandığı kentlerde, o kentin tüketimini karşılamak dışında bir amaçla kazanç sağlayacak biçimde bir sermaye işletmek, büyük olasılıkla, halkın alt katmanlarının yalnızca böyle bir sermaye kullanımıyla geçimlerini sağlayabildikleri bir diğer kentte olduğundan daha güçtür. Gelir harcaması sonucu geçinen insanlardan çoğunun çalışmaması, sermayenin işletilmesi sonucu geçimlerinin sağlanması gereken kişilerin çalışmasını, herhalde, olumsuz etkilemektedir; ve burada bölgelere kıyasla, sermaye kullanımını daha az kazançlı kılmaktadır. İngiltere'yle İskoçya'nın birleşmesinden önce, Edinburg'daki ticaret ve zenaat küçük çaptaydı. İskoç parlementosunun Edinburg'da toplanması artık sona erince ve Edinburg, İskoç soyluluğunun ve kibarlığının önde gelen kişilerinin zorunlu olarak oturdukları bir kent olmaktan çıkınca, bu kent, bir ölçüde ticaret ve iş kenti olmuştur. Yine de, burası İskoçya'daki belli başlı mahkemelerin, gümrük kurulları, v.s. nin merkezi olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle, Edinburg'ta önemli ölçüde bir gelir harcaması sürmektedir. Ticaret ve manüfaktür bakımından Edinburg, halkının çoğunlukla sermayenin işletilmesi yoluyla geçimini sağladığı Glasgow'dan çok geridir. Manüfaktür alanında önemli bir ilerleme sağlayan büyük bir köyde yaşayanların, bazen, çevreye yüksek bir lordun yerleşmesi sonucu, yoksul ve işsiz duruma düştükleri görülmüştür.

Bu nedenle, her yerde, sermaye ve gelir arasındaki oranın, çalışma ile çalışmama arasındaki oranı belirlediği anlaşılmaktadır. Sermayenin ağır bastığı yerlerde çalışma, gelirin ağır bastığı yerlerde çalışmama hüküm sürmektedir. Bu yüzden sermayenin her artışı ya da eksilişi, doğal olarak, ülkedeki çalışmanın gerçek miktarının, üretken işçi sayısının, dolayısıyla da o ülkede yaşayan herkesin gerçek zenginliği ve geliri olan ve ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününün mübadele değerinin artmasına ya da azalmasına neden olmaktadır.

Sermaye tutumlulukla artar, israf ve kötü yönetimle azalır.

Bir kişi gelirinden ne kadar arttırırsa, bunu sermayesine ekler; bu sermayeyi, ya daha çok sayıda üretken kişinin geçimini sağlamakta kullanır ya da bunu, faizle ya da kârdan pay koşuluyla başka bir kişiye ödünç vererek, onun böyle yapmasını mümkün kılar. Kişinin sermayesi sadece yıllık gelirinden ya da yıllık kazancından arttırdıklarıyla büyüyebileceğinden, tüm bu kişilerin toplamı demek olan toplumun sermayesi de, ancak bu yolla çoğaltılabilir.

Sermaye artışına doğrudan doğruya neden olan şey çalışma, tutumluluğun biriktirdiği nesneyi sağlamaktadır. Ama çalışma ne elde ederse etsin, eğer bu tutumluluk sayesinde arttırılıp biriktirilmezse, sermaye hiçbir zaman büyümeyecektir.

Tutumluluk, üretken kişilerin geçimini sağlayan kaynağı artırdığı için, üzerinde çalıştığı nesnenin değerine emekleriyle değer katan işçi sayısının artmasına yolaçmaktadır. Bu nedenle, ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürününün mübadele değerinin artmasına neden olmaktadır. Yıllık ürüne fazladan bir değer katan, ek bir emek miktarını harekete geçirmektedir.

Her yıl arttırılan miktar, her yıl harcanan miktar kadar düzenli bir biçimde ve hemen hemen aynı zamanda tüketilir; ancak, tüketiciler başka kişilerdir. Zengin bir adamın her yıl gelirinden harcadığını, genellikle, tüketimleri karşılığında geride hiçbir şey bırakmayan işsiz konuklarla hizmetkârlar tüketir. Bu zenginin her yıl arttırdığı kısım ise, kâr edilmek amacıyla doğrudan doğruya sermaye olarak işletildiği için aynı biçimde ve üstelik hemen hemen aynı zamanda tüketilir; ancak bunu tüketenler, yıllık tüketimlerinin değerini fazladan bir kâr ekleyerek yeniden üreten işçiler, manüfaktür işçileri ve zenaatçilerdir. Zenginin aldığı gelirin parayla ödendiğini varsayalım. O, eğer gelirinin tümünü harcasaydı, bu gelirin satınalabileceği yiyecek, giyecek ve barınak yukarıda sözü geçen ilk grup insan arasında bölüşülürdü. Bu kişi gelirinin bir kısmını arttırınca, bu miktarı kâr elde etmek amacıyla kendisi ya da bir başkası sermaye olarak kullanacağından, bu miktarla satınalınabilecek yiyecek, giyecek ve barınak kaçınılmaz olarak emekçiler için ayrılmış olur. Tüketim aynıdır ama tüketiciler farklıdır.

Tutumlu bir kişi her yıl arttırdığı ile o yıl ya da bir sonraki yıl fazladan bir miktar üretken kişinin geçimini sağlamakla kalmaz; tıpkı halk için bir yoksullar yurdu kuran bir kişi gibi, gelecekte de aynı sayıda işçinin geçimini sağlamak amacıyla kalıcı bir kaynak da oluşturmuş olur. Gerçekte, her zaman bu kaynağın sürekli olarak bu amaç için ayrılması herhangi bir pozitif hukuk gereği olarak, bir mütevellilik hakkı ya da vakıf bağıtı ile güvenceye alınmamıştır. Ancak, bu kaynak her zaman için çok güçlü olan bir esas, yani bu kaynaktan kendisine bir pay düşecek olan her bireyin açık, düpedüz çıkarı ile güvenceye alınmıştır. İleride bu kaynağın hiçbir bölümü, hiçbir zaman üretken işçilerden başkasını beslemek

için kullanılamaz; yoksa, bu kaynağı böylelikle ana amacından saptıran kişinin zarara uğrayacağı açıktır.

Eli açık bir kişi bu kaynağı işte bu ikinci durumdaki gibi kullanır. Geliri ölçüsünde harcama yapmadığı için, sermayesini tüketmeye başlar. Bir hayır kurumunun gelirini kutsal olmayan amaçlar uğruna kötüye kullanan bir kişi gibi, dedelerinin üretken insanların geçimine ayırmış olduğu kaynakla, üretken olmayan insanların ücretlerini öder. Üretken emeğin çalıştırılması için ayrılmış olan kaynağı azaltmakta, mutlaka, üzerinde çalıştığı nesneye bir değer katan emek miktarını, dolayısıyla da o ülkede yaşayanların gerçek zenginliği ve geliri olan ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürün değerini, azaltmış olur. Bazı kişilerin israfı, başka kişilerin tutumluluğuyla karşılanmasa, her müsrif kişinin tutumu, üretken kişinin ekmeğiyle üretken olmayanı besleyerek, hem kendisinin hem de ülkesinin yoksullaşmasına yolaçar.

Müsrif kişinin yaptığı harcamalar hep yerli malına yönelse, hiç yabancı mal satınalmasa bile, bunun, toplumun üretken kaynakları üzerindeki etkisi, yine aynıdır. Her yıl üretken işçilerin geçimini sağlaması gerekirken, üretken olmayanların geçiminde kullanılan belli bir miktar yiyecek ve giyecek yine olacaktır. Bu yüzden her yıl, tersi durumda ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürün değerini oluşturacak toplamda, yine bir miktar azalma olacaktır.

Gerçekte şöyle denilebilir; bu harcamalar yabancı mallar için yapılmadığına ve altın ve gümüş ihracatına neden olmadığına göre, ülke içinde eskisine eşit miktarda para kalacaktır. Ancak, üretken olmayan kişiler tarafından böylelikle tüketilen yiyecek ve giyecek miktarı, üretken insanlara dağıtılsa, bu üretken insanlar tüketimlerinin toplam değerini, fazladan bir kâr da ekleyerek yeniden üreteceklerdir. Bu durumda ülke içinde aynı miktar para yine kalacaktır ama ayrıca buna eşit değerde tüketim malı yeniden üretilmiş olacaktır. Bir yerine iki değer olacaktır.

Üstelik yıllık ürün değerinin azaldığı bir ülkede, para pek uzun süre aynı miktar para kalamaz. Paranın biricik kullanımı tüketim mallarının dolaşımını sağlamaktır. Para aracılığıyla gıda maddeleri, malzemeler ve mamul maddeler alınıp satılmakta ve gerekli tüketicilerine dağıtılmaktadır. Bu nedenle bir ülkede her yıl kullanılabilecek para miktarının, bu ülkede her yıl dolaşımda bulunan tüketim mallarının değeri tarafından belirlenmesi zorunludur. Bu tüketim mallarının, ya doğrudan doğruya ülke toprağıyla emeğinin ürününden ya da o ürünün bir bölümüyle satınalınmış olan şeylerden oluşması gerektir. Bu yüzden bu malların değerinin, bu ürün değeri ve onunla birlikte bu malların dolaşımına aracılık etmesi için kullanılan para miktarı azaldıkça, azalması gerektir. Ancak, ürünün bu yıllık azalışı nedeniyle her yıl ülke içi tedavülün dışına atılan paranın boş durmasına izin verilemez. Bu parayı elinde kim bulunduruyorsa onun çıkarı, paranın çalıştırılmasını gerektirmek-

tedir. Ancak ülke içinde çalıştıracak yer olmadığı için tüm yasalara ve yasaklamalara karşın, bu para yurtdışına gönderilecek ve ülkenin bir ölçüde işine yarayacak tüketim mallarının satınalınmasında kullanılacaktır. Paranın yıllık ihracatı, böylelikle bir süre, ülkenin yıllık tüketimine ülkenin yıllık ürün değerinden fazla birşey katarak sürecektir. Refah dönemlerinde bu yıllık üründen arttırılarak altın ve gümüş satınalımında kullanılan tutar, darlık dönemlerinde ülke tüketimini kısa bir süre desteklemeye yarıyacaktır. Bu durumda altınla gümüşün ihracatı, ülkenin gerilemesinin nedeni değil sonucudur; hatta kısa bir süre için, bu gerileme nedeniyle doğan yoksulluğu hafifletecektir.

Bunun tersine, yıllık ürünün değeri arttıkça, her ülkede para miktarının da doğal olarak artması gerektir. Toplum içinde dolaşımda bulunan tüketim mallarının değeri arttığı için, bunların dolaşımına aracılık eden para da artacaktır. Bu nedenle artan ürünün bir bölümü, doğal olarak, geri kalan bölümünün dolaşımını sağlamak için gereken fazla altın ve gümüş miktarını, nerede mümkünse oradan satınalmak için kullanılacaktır. Bu durumda bu madenlerin artışı toplum zenginliğinin nedeni değil, sonucu olacaktır. Altın ve gümüş, her yerde aynı biçimde satınalınmaktadır. Peru'da olduğu kadar, İngiltere'de de, altın ve gümüş için ödenen fiyat, bunları ocaktan pazara iletmek için emeği ya da sermayesi kullanılan kişilerin tümününün yiyeceği, giyeceği ve barınacağı, yani geliri ve geçimidir. Bu fiyatı ödeyebilecek ülke hiçbir zaman bu madenlerin istediği miktarı kadarından uzun süre yoksun kalmaz; hiçbir ülke de, kendisi için gerekli olmayan altın, gümüş miktarını uzun süre elinde tutmaz.

Bu yüzden bir ülkenin gerçek zenginliği ve gelirinin, ister sağduyunun açıkça gösterdiği anlaşılan, ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürününün değeri demek olduğunu; ister de basit önyargıların iddia ettiği gibi, ülke tedavülünde bulunan değerli metallerin miktarı demek olduğunu düşünelim; her iki görüş açısıyla da her müsrif kişi, halk düşmanı, her tutumlu kişi ise, topluma yararı dokunan kişi olarak görünmektedir.

Kötü yönetimin sonuçları, genellikle, israfın yolaçtığı sonuçlarla aynıdır. Tarımda, madencilikte, balıkçılıkta, ticaret ya da manüfaktürde ölçüsüz ve başarısız her proje, aynı biçimde, üretken emeğin geçimine ayrılan parasal kaynağın azalmasına yolaçmaktadır. Bu türden her projede sermaye, sadece üretken kişiler tarafından tüketilir ama iyi çalıştırılmamaları nedeniyle, bu işçiler tüketimlerinin toplam değerini yeniden üretmedikleri için, toplumun aksi halde üretken olabilecek kaynaklarında, her zaman için bir miktar azalma olsa gerektir.

Gerçekte büyük bir ülkenin koşulları, bireylerin kötü yönetiminden ya da israfından pek etkilenmez; çünkü bazı kişilerin tedbirsiz-

liği ya da savrukluğu, daima diğerlerinin tutumluluğu ve iyi yönetimleriyle fazlasıyla karşılanır.

Aşırı harcamada bulunmaya gelince, kişiyi harcama yapmaya kışkırtan neden, o yaşanan andaki eğlenceye beslenen tutkudur; bu tutku, bazen şiddetli ve yatıştırılması çok güç olsa bile, genellikle o ana özgüdür ve geçicidir. Oysa arttırmayı teşvik eden neden, durumumuzu iyileştirme isteğidir; bu, genellikle sakin ve tutkudan uzak bir istek olmakla birlikte, bizimle birlikte doğar ve mezara kadar peşimizi bırakmaz. Bu iki anı birbirinden ayıran tüm zaman diliminde, bir kişinin şöyle veya böyle bir değişiklik ya da gelişme istemeyecek kadar durumundan tümüyle hoşnut kaldığı tek bir an bile yoktur. Birçok insanın koşullarını düzeltmek için düşündükleri ve diledikleri yol bir servet artışıdır. Bu, ilk akla gelen, en beylik yoldur; servetlerini arttırmak için en çıkar yol ise, ya her yıl düzenli olarak, ya da bazı olağanüstü hallerde kazandıklarının bir bölümünü arttırıp biriktirmektir. Harcama yapmak dürtüsü hemen bütün insanları arasıra, birtakım insanları ise, hemen her zaman hükmü altına almaktadır, tüm yaşam süreleri gözönünde tutulduğunda, tutumluluk dürtüsü insanların büyük bölümünü hükmü altına almakla kalmaz, üstelik çok büyük ölçüde ağır basar.

Paranın kötü yönetilmesine gelince, ihtiyatlı ve başarılı girişimlerin sayısı, her yerde ölçüsüz ve başarısız olanlardan çok fazladır. İflâsların sıklığından ne kadar sızlansak da, bu felâketle karşılaşan şanssız kişiler, ticaretle ve diğer işlerle uğraşanların toplam sayısının çok küçük bir parçasını oluştururlar; sayıları belki, binde biri geçmez. İflâs, masum bir kişinin uğrayabileceği belki en büyük ve en küçük düşündürücü felâkettir. Bu nedenle insanların büyük bölümü bundan kaçınmak için yeterince dikkat gösterir. Ama bazıları da kaçınamaz; bazılarının darağacından kaçınmadıkları gibi.

Büyük uluslar, kişilerin israfı ve paralarını kötü biçimde kullanmaları nedeniyle hiçbir zaman yoksullaşmazlar, ama bazen kamu israfı ve kötü yönetimi yüzünden yoksullaşabilirler. Kamu gelirinin tümü ya da hemen hemen tümü, birçok ülkede üretken olmayan kişilerin geçiminin sağlanmasında kullanılmaktadır. Bunlar, barış zamanı hiçbir şey üretmeyen, savaşta ise geçimlerinin giderini karşılayabilecek hatta savaş süresince bile bu gideri karşılayabilecek hiçbir şey elde etmeyen kalabalık ve debdebeli saray çevresi, büyük bir kilise kurumu, büyük donanmalar ve ordulardır. Bu kişiler kendileri hiçbir şey üretmediklerinden, hep başka insanların emek ürünleriyle geçinmektedirler. Bu nedenle sayıları gereğinden fazla artarsa, belli bir yıl içinde, diğer kişilerin emek ürününden öyle büyük bir pay tüketirler ki, bir sonraki yıl tüketimlerini yeniden üretmesi gereken üretken işçilerin geçimine yetecek kadar ürün kalmaz. Bu nedenle bir sonraki yılın ürünü bir öncekinden az olacaktır, aynı düzensizlik sürerse, üçüncü yılın ürünü ikinci yıldakinden bile az olacaktır. Sadece halkın gelir fazlasının bir bölümüyle

geçimlerinin sağlanması gereken bu üretken olmayan insanlar, halkın tüm gelirinin öylesine büyük bir parçasını tüketebilirler ki, o kadar çok sayıda insanı sermayelerine, yani üretken emeğin geçimi için ayrılan kaynağa el uzatmak zorunda bırakırlar; bu durumda bireylerin olanca tutumluluğu ve paralarını idareli kullanmaları bile, bu zorla ve şiddetle yapılan sermaye tecavüzünün yolaçtığı ürün zarar ve ziyanını gideremiyebilir.

Ancak bu tutumluluk ve iyi idare, deneyimle görüldüğü gibi, çoğu durumlarda hem tek tek kişilerin israfını ve kötü idarelerini, hem de hükümetin yaptığı kamu israfını karşılamaya yeterlidir. Aslında gerek kamu ve ulus zenginliğinin, gerekse de özel zenginliğin dayandığı esas, yani, her kişinin kendi durumunu düzeltmek için, kesintisiz ve aynı düzeyde gösterdiği sürekli çaba, hem hükümetin israfına hem de en büyük yönetim hatalarına karşı genellikle işlerin ilerlemeye doğru doğal gelişimini sağlamaya yetecek kadar güçlüdür. Hayvan yaşamının bilinmeyen esası gibi, hastalığa ve doktorun saçma reçetelerine karşın bu esas, genellikle, yapıya yeniden sağlık ve canlılık verir.

Bir ulusun toprağıyla emeğinin yıllık ürün değeri, bu ülkenin üretken emekçilerinin sayısını attırmak veya önceden çalıştırılmakta olan emekçilerin üretim gücünü arttırmak dışında hiçbir yolla arttırılamaz. Ülkedeki üretken işçi sayısının, sermayenin arttırılması, yani bu işçilerin geçimi için ayrılan kaynakların arttırılmasından başka bir biçimde çoğaltılamıyacağı açıktır. Aynı sayıda emekçinin üretim gücü ise, ancak emeği kolaylaştırıp kısaltan makina ve aletlerin çoğaltılıp geliştirilmesi veya daha elverişli bir iş dağılımı ve işbölümü ile arttırılabilir. Heriki koşul da, hemen her zaman ek sermaye gerektirir. Bir girişimci ancak bir ek sermaye kullanma yoluyla işçilerini daha iyi makinalarla donatabilir, veya işçileri arasında daha elverişli bir iş dağılımı gerçekleştirebilir. Yapılan iş bir takım parça işlerden oluşuyorsa, her adamı sürekli aynı biçimde çalıştırmak, her adamı zaman zaman işin her ayrı parçasında çalıştırırken gerekenden çok daha büyük bir sermaye ister. Bu yüzden bir ulusun durumunu iki ayrı dönemde karşılaştırırsak ve yıllık toprak ve emek ürününün ikinci dönemde birinci dönemden belirgin biçimde büyük olduğunu, topraklarının daha iyi işlendiğini, manüfaktür mallarının daha da artıp geliştiğini, ticaretinin yaygınlaştığını görürsek, bu iki dönem arasındaki süre içinde ulusun sermayesinin artmış olması gerektiğine; bazılarının paralarını idareli kullanması nedeniyle bu sermayeye ekledikleri miktarın, ya kişilerin kötü idareleri ya da hükümet tarafından yapılan kamu israfı yüzünden bu sermayeden eksilen miktardan daha çok olduğuna inanabiliriz. Hemen tüm uluslarda, hatta tutumlu ve ihtiyatlı bir yönetime hiçbir zaman sahip olmamış uluslarda bile, oldukça sessiz ve sakin geçen barışçı dönemlerin tümünde durumun böyle olduğunu ileride göreceğiz. Gerçekten de doğru bir yargıya varabilmek

için ülkenin durumunu birbirinden biraz uzak dönemlerle kıyaslamalıyız. Genellikle ilerleme o kadar ağırdır ki, birbirine yakın dönemlerde hem gelişme olup olmadığı hissedilmez, hem de bir takım iş-kollarının ya da bazı yörelerin gerilemesinden yola çıkarak -ülke genel olarak büyük bir refah içinde bulunsa bile bu tip şeyler olağandır- çoğunlukla zenginliğin ve üretimin bütünüyle yokolduğu kuşkusu doğar.

Örneğin, İngiltere toprağıyla emeğinin yıllık ürünü, yüz yılı aşkın bir zaman önce, II. Charles'ın yeniden tahta çıkışı sırasında olduğundan tabii ki çok fazladır. Sanırım günümüzde çok az kişi bundan kuşku duyar, ancak o dönem içinde, beş yıl geçmezdi ki, ulusal zenginliğin hızla gerilediği, ülke nüfusunun azaldığı, tarımın ihmal edildiği, manüfaktürlerin yokolduğu ve ticaretin artık yapılmadığını kanıtlamak iddiasında bulunan ve kamuoyunda belli bir saygınlık kazanacak kadar yetenekli yazılmış olan bir kitap ya da broşür yayınlanmasın, üstelik bu yayınların hepsi, yanlışlık ve satılmışlık tohumları taşıyan sefil parti broşürleri de değildir. Bu yayınlardan birçoğunu yalnız inandıklarını yazan ve yalnızca inandıkları için yazan çok dürüst ve zeki kişiler yazmıştır.

İngiltere toprağıyla emeğinin yıllık ürünü, Restorasyon dönemi olan, II. Charles'ın tahta dönüş yılında, bundan da yüzyıl önce Elizabeth'in tahta çıkış yılında olduğunu varsayabileceğimiz üründen kesinlikle çok büyüktür. Bu dönemde de, gelişme bakımından ülkenin, ondan da yüzyıl önce, yani York ve Lancaster hanedanları arasındaki ayrılıklar sönmeye doğru giderken olduğundan daha ilerde bulunduğuna inanmamız için yeterince neden bulunmaktadır. Hatta bu dönemde de, İngiltere'nin Norman istilâsı döneminde olduğundan, Norman istilâsı döneminde Sakson Yedi Krallığı dönemindeki kargaşalıklar sırasında olduğundan daha iyi bir durumda olduğu çok mümkündür. Hatta bu en eski dönem bile, İngiltere topraklarında yaşayanların, Kuzey Amerika vahşileriyle hemen hemen aynı durumda bulunduğu Julius Sezar istilâsı döneminden tabii, daha ileri bir dönemdir.

Bununla birlikte, bu dönemlerin her birinde kişilerin ve kamunun yaptığı yüksek israf, masraflı ve gereksiz çok sayıda savaş ve yıllık ürünün üretken işçileri beslemesi yerine üretken olmayan kişilere ayrılması gibi olumsuz koşullar olmakla birlikte, bazen, iç kargaşalıklar döneminde, hem servetin doğal birikimini geciktiren, ki geciktirdiğine kuşku yok, hem de ülkeyi dönem sonunda o dönemin başında olduğundan daha yoksul bıraktığı anlaşılabilecek olan çok kesin bir sermaye israfı ve ziyanı da vardır. Nitekim, içlerinde en mutlu ve şanslı dönem olan ve II. Charles'ın yeniden tahta geçişinden günümüze dek geçen süreyi kapsayan dönemde, ortaya çıkacaklarını önceden kestirmek mümkün olsa, sadece ülkeyi, yoksul hale getirmeleri değil, tamamıyla batırmaları beklenebilecek ne çok kargaşalık ve felâketle karşılaşılmıştır. Londra'daki yangın ve veba salgını, iki defa Holanda savaşı, Devrimin yolaçtığı kargaşalar,

İrlanda'daki savaş, 1715 ve 1745 deki iki ayaklanma, ve 1688, 1702, 1742 ve 1756 da Fransa'yla yapılan masraflı dört savaş. Dört Fransız savaşı sırasında, bu savaşların yolaçtığı olağanüstü yıllık harcamalardan başka, bir de üstelik, ulus, yüz kırkbeş milyonu geçen borç yüklenmiştir; böylece, toplam harcama, ikiyüz milyondan aşağı değildir. Ülkenin sahip olduğu toprağın ve emeğin yıllık ürününden bu kadar büyük bir pay, Devrimden bu yana, çeşitli zamanlarda, olağanüstü çok sayıda üretken olmayan insanın geçimini sağlamak için kullanılmıştır. Ne var ki, bu savaşlar bu kadar büyük bir sermayeyi bu yöne çekmemiş olsaydı, bu sermayenin büyük bir kısmı, doğal olarak, emekleri tüketimlerinin tüm değerini, fazladan bir kârla birlikte yerine koyan üretken insanların geçimlerinin sağlanmasında kullanılırdı. Ülke toprağıyla emeğinin yıllık ürününün değeri, böylelikle, her yıl önemli bir ölçüde artar, her yılın artışı da gelecek yılın artışını büsbütün fazlalaştırırdı. Daha çok ev yapılır, daha çok toprak iyileştirmesi yapılır, önceden iyileştirilmiş olanlar daha iyi işlenir, daha fazla manüfaktür kurulur, önceden kurulmuş olanlar daha büyütülürdü; ülkenin gerçek zenginliği ile gelirinin, bu takdirde ne kadar yükselebileceğini hayal etmek bile pek kolay değildir.

Gerçi hükümetin yaptığı ölçüsüz israf, kuşkusuz, İngiltere'nin zenginliğe ve gelişmeye doğru doğal ilerleyişini geciktirmiş olmalıdır ama, bunu durduramamıştır. İngiltere toprağının ve emeğinin yıllık ürünü şimdi elbette, II. Charles'ın tahta döndüğü dönemde olduğundan da, Devrim sırasında olduğundan da çok fazladır. Bu yüzden, bu toprağı işlemekte ve bu emeğin geçimini sağlamakta kullanılan yıllık sermayenin, aynı biçimde, çok daha büyük olması gerektir. Hükümetin onca vergisi arasında, bu sermaye, kişilerin şahsî tutumluluğu ve iyi idareleri sayesinde ve durumlarını düzeltmek için sürekli biçimde gösterdikleri yaygın, aralıksız gayretlerle, sessizce, yavaş yavaş birikmiştir. Hemen bütün geçmiş zamanlarda, İngiltere'nin zenginlik ve gelişme yolundaki ilerlemesini destekleyen, gelecekte de destekliyeceği ümit edilen ve yasalarca korunduğu gibi, kendisini en elverişli biçimde gerçekleştirmesine özgürlük tarafından izin verilen işte bu gayrettir. Öte yandan, İngiltere, hiçbir zaman çok tutumlu bir hükümete sahip olmak gibi bir Tanrı lütfuna kavuşmadığı gibi, tutumluluk da, hiçbir zaman İngiliz halkını niteleyen bir özellik olmamıştır. Bu yüzden, kralların ve bakanların gözünde, özel kişilerin bütçesini gözetmeye kalkışmak, israfı engelleyen yasalarla ya da yabancı lüks maddelerin ithalini yasaklayarak, kişilerin harcamalarını kısıtlamak en büyük münasebetsizlik ve küstahlıktır. Onlar kendileri her zaman, istisnasız, toplumun en büyük müsrifleridir. Bu krallar ve bakanlar kendi harcamalarına bir özen gösterseler, özel kişilerin harcamalarını güvenle herkesin kendi denetimine bırakabilirler. Onların harcamaları devleti batırmazsa, uyruklarının yaptığı harcamalar hiç batırmaz.

Kamu sermayesi tasarruf yoluyla artar ve israf azalırken,

biriktirme ya da başkasının hakkına tecavüz olmaksızın, gelirleri giderlerine denk olan kişilerin paralarını idare etme biçimi, bu sermayeyi ne arttırır, ne de eksiltir. Bununla beraber, bazı harcama biçimlerinin, kamu zenginliğinin büyümesine daha çok katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bir kimsenin geliri, ya hemen tüketilen, ve bir günlük giderin bir başka günün giderini hafifletmediği ve artırmadığı şeyler için harcanabilir; ya da, daha uzun süre dayanan, dolayısıyla da biriktirilebilen ve her günkü harcamanın, kişinin kendi seçimine göre, ertesi günkü harcamanın etkisini hafiflettiği, veya arttırdığı ve ona destek olduğu şeylere harcanabilir. Örneğin, serveti olan bir kişi gelirini, ya çok muhteşem ve zengin bir sofraya ve çok sayıda uşak, bir yığın köpek ve at beslemeğe harcayabilir; ya da, basit bir sofra ve birkaç hizmetçi ile yetinerek, gelirinin çoğunu, evini ve kırdaki villâsını donatmaya, yararlı veya gösterişli yapılara, yararlı veya süslü mobilyalara, kitap, heykel, resim toplamaya harcayabilir; ya da, daha anlamsız şeylere, mücevherlere, oyuncuklara, değişik çeşitlerde daha ürünü biblolara harcayabilir; ya da, bunların hepsinden de saçma olan biçimde, birkaç yıl önce ölen, büyük bir hükümdarın nedimi ve bakanı olan kişinin yaptığı gibi, içi güzel elbiselerle dolu bir gardrop oluşturmak için harcayabilir. Eşit serveti olan iki kişi, biri başlıca bir yolda, diğeri ise öteki yolda olmak üzere, gelirlerini harcasalar; harcamaları başlıca dayanıklı mallar üzerine olan kişinin ihtişamı, her günkü harcaması bir sonraki günkünün etkisini arttırıp çoğaltarak katkıda bulunduğu için, durmadan artar; diğer yandan, ötekinin ihtişamı, tersine, bu sürenin sonunda, başlangıçta olduğundan daha büyük olmaz. Sürenin sonunda ise, bu ikisinden birincisi daha zengindir. Değeri tüm maliyeti karşılamasa bile, elinde her zaman için, biraz para edecek, şu ya da bu tür bir eşya mevcudu bulunmaktadır. Diğerinin harcamasının ise hiçbir izi ya da artakalanı olmaz, on veya yirmi yıllık harcamanın sonucu, sanki hiç olmamışcasına, tamamıyla yokolur.

Birinci tür harcama, kişi zenginliği için ötekinden daha elverişlidir, aynı biçimde, ulus zenginliği açısından da böyledir. Zenginin evleri, mobilyaları, giysileri, kısa sürede, halkın aşağı ve orta katmanları için yararlı hale gelir. Üst katmanlar bıktığında, halk kesimleri bu malları satınalabilecek durumda olurlar; bu harcama biçimi, servest sahipleri arasında yaygınlaştığı zaman, bütün halkın genel donanımı giderek iyileşir. Uzun zamandır zengin olan ülkelerde halkın alt katmanlarının mükemmel ve kusursuz evleri ve mobilyaları olduğunu görürsünüz; oysa ne o evler onlar için inşa edilmiş, ne de o mobilyalar onların kullanımı için yapılmış değildir. Eskiden Seymour ailesinin konutu olan yer, bugün Bath yolu üzerinde bir handır. Bir hükümdardan bir başka hükümdara sunulmaya değer bir armağan olarak, Kraliçesinin Danimarka'dan getirdiği Büyük Britanya Kralı I. James'in zifaf yatağı, birkaç yıl önce Dunfermline'deki bir birahaneye süslemekteydi. Uzun süredir hiçbir ge-

lişme göstermeyen ya da gerilemeye yüz tutmuş olan bazı eski kentlerde, bazen, oralarda o anda yaşayan insanlar için yapılmış bir tek. ev bile bulamazsınız. Eğer bu evlerin içine girerseniz, çoğu zaman, çok eskimiş olmakla birlikte hâlâ kullanılmaya elverişli olan ve hiç de o anda içinde oturanlar için yapılmamış bir yığın kusursuz mobilyalar görürsünüz. Azametli saraylar, muhteşem villalar, büyük kitap, heykel, resim ve diğer ender bulunur eşya koleksiyonları genel olarak, sadece bulunduğu çevrede değil, ait oldukları ülke için de hem bir süs hem de şereftirler. Versailles Fransa için, Stowe ve Wilton İngiltere için değerli bir mücevher ve kıvançtır. O anıtlara yolaçan zenginlik ortadan kalkmış, onları tasarlayan deha, belki aynı kullanımı bulamadığı için, kaybolmuş gibi görünse bile, sahip olduğu anıtların çokluğu nedeniyle, İtalya'ya duyulan bir çeşit saygı hâlâ sürmektedir.

Dayanıklı mallara yapılan harcama, hem birikim, hem tutumluluğa elverişlidir. Bir kimse bir zaman, bu bakımdan aşırı gitse, başka kişilerin eleştirisine uğramaksızın, kendini kolaylıkla toparlayabilir. Hizmetçilerinin sayısını önemli ölçüde azaltmak, sofrasındaki israfı kısıp çok idareli davranmak, bir kez edindikten sonra atlı arabasından vazgeçmek komşularının gözünden kaçması mümkün olmayan, daha önceki ölçüsüz para israfının bir ölçüde itiraf edildiğini gösterdiği varsayılan değişikliklerdir. Bu yüzdendir ki, bu tür harcamalarda çok aşırıya kaçma talihsizliğine bir kere düşmüş bulunanlar içinde, sonradan, mahvolma ve iflâs kendilerini buna zorlamadan, toparlanıp durumlarını düzeltme cesaretini gösterenler çok azdır. Ancak, eğer bir kimse herhangi bir zamanda bina, mobilya, kitap ve resim harcamalarında aşırıya kaçmış ise, bu kişinin tutumunu değiştirmesinden, tedbirsizlikte bulunmuş olduğu sonucu çıkarılamaz. Bunlar, zamanında harcanmış olanın, ilerde başka bir harcamayı genellikle gereksiz kıldığı şeylerdir; ve bir kimse bu harcamaları kesince, servetinin sınırını aştığı için değil, beğenisini tatmin ettiği için öyle davrandığı anlaşılır.

Bundan başka, dayanıklı mallara yapılan harcama, genellikle, müsrifçe yapılan ikram sırasında çalıştırılan insanlardan daha fazla sayıda insanın geçimini sağlamaktadır. Büyük bir şenlikte, sunulması mümkün olan iki veya üç yüz pound ağırlığında yiyecek ve içecek maddesinin belki yarısı çöpe atılır; ve her zaman yiyeceklerin büyük bölümü bozulur ve ziyan olur. Oysa, bu şenliğe yapılan harcama, duvarcılara, marangozlara, döşemecilere, tamircilere, v.b. na iş vermek için kullanılacak olsaydı, eşit değerde yiyecek-içecek, penny değeri ve pound ağırlığı üzerinden satınalıp bir tek ons'unu bile ziyan etmeyecek veya çöpe atmayacak olan daha da çok sayıda insana paylaştırılmış olurdu. Öte yandan, bu harcama, birinci durumda üretken, diğerinde üretken olmayan kişilerin geçimini sağlamaktadır. Bu yüzden, birinci durumda, ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürününün mübadele değerini arttırır; diğerinde arttırmaz.

Bununla beraber, bu tür harcamaların, her zaman, diğerinden daha cömert ve eliaçık bir örnek oluşturduğunu söylemek istediğim anlaşılmasın. Servet sahibi bir kişi, gelirini başlıca, misafir ağırlamaya harcadığı zaman, bunun büyük bir kısmını dostları ve arkadaşlarıyla paylaşır; ama bu harcamayı, dayanıklı eşya satınalmak için yaparsa, hemen hemen tümünü kendisi için harcamış olur, ve karşılık almadan kimseye birşey vermez. Bu nedenle, ikinci tür harcama, özellikle de anlamsız nesnelere, minik giysi ve mobilya süslerine, mücevhere, biblolara ve oyuncaklara yönetildiği zaman, yalnız bir işe yaramazlığın değil, aynı zamanda bencil ve bayağı bir karakterin de göstergesidir. Bütün bu anlatılanlarla şunu belirtmek istiyorum ki, her zaman değerli malların bir ölçüde toplanmasına neden olduğu, kişisel tutumluluğa, dolayısıyla da kamu sermayesinin artmasına daha yatkın olduğu ve üretken olmayan kişilerden çok üretken kişilerin geçimini sağladığı için, bu tür harcamalar toplum zenginliğinin büyümesine diğerinden daha çok katkıda bulunmaktadır.

BÖLÜM IV

FAİZLE ÖDÜNÇ VERİLEN MAL-MEVCUDU ÜSTÜNE

Faizle ödünç verilen mal-mevcudunu, ödünç veren her zaman bir sermaye saymaktadır. O, bunun kendisine zamanında geri dönmesine, bu arada, ödünç alanın bunu kullanmasına karşılık, kendisine belli bir yıllık kira ödemesini beklemektedir. Ödünç alan kişi bunu, ya bir sermaye olarak, ya da acil tüketim amacıyla ayrılan bir mal-mevcudu olarak kullanabilir. Sermaye olarak kullanırsa, bunun değerini, bir kârla birlikte yeniden üretecek üretken işçilerin geçimlerini sağlamakta işletir. Bu durumda, hem sermayeyi yerine koyabilir hem de bir başka gelir kaynağına el uzatmadan veya yitirmeden faizi ödeyebilir. Acil tüketim için ayrılan bir mal-mevcudu olarak kullanırsa, bir savurgan gibi davranmış olur, ve çalışanın geçimi için ayrılmış olan şeyi çalışmayanın desteklenmesinde harcamış olur. Bu durumda, mülk ya da toprak rantı gibi bir başka gelir kaynağını yitirmeden veya böyle bir kaynağa el uzatmadan ne sermayeyi yerine koyabilir ne de faizi ödeyebilir.

Faizle borç verilen mal-mevcudu, kuşkusuz, bu heriki biçimde de arasıra kullanılmaktadır, ama birinci tür kullanım, ikinci türden daha sık görülür. Harcamak amacıyla ödünç alan kişi çok geçmeden mahvolur; ona ödünç veren ise, genellikle bu düşüncesiz hareketinden ötürü pişmanlık duyar. Bu nedenle böyle bir amaçla ödünç almak ya da vermek, büyük tefeciliğin sözkonusu olmadığı bütün hallerde, heriki tarafın da çıkarına aykırıdır; kuşkusuz, bunların herikisini de yapanlar olur, ama tüm insanların çıkarlarını kolladıkları düşüncesinden yola çıkarsak, harcamak amacıyla borçlanma

işinin düşündüğümüz kadar sık olmadığına inanabiliriz. Normal bir temkinliliğe sahip herhangi bir zengine mal-mevcudunun büyük bölümünü iki tür borçludan hangisine, yani kazançlı bir biçimde kullanacak olana mı, yoksa hiçbir işe girişmeden harcayacak olana mı ödünç vermiş olduğunu sorunuz, böyle bir soru sormanıza bile gülecektir. Bu nedenle, hiç de tutumlu olmakla tanınmamış olan borçlular arasında bile, tutumlu ve üretken olanların sayısı, üretken olmayan müsriflerin sayısını önemli ölçüde geçer.

Büyük kazançlar sağlaması beklenmediği halde, yaygın olarak borç verilenler, yalnızca, ipotekle borçlanan kırsal mülk sahipleridir. Onlar bile sadece harcama yapmak için borçlanmazlar. Borç adıkları miktarın, genellikle daha borç alınmadan önce harcanmış olduğu söylenebilir. Çoğunlukla dükkâncıların ve tüccarların veresiye vermiş olduğu o kadar büyük miktarda malı tüketmişlerdir ki, borçlarını ödemek için faizle ödünç almanın zorunlu olduğunu görürler. Kırsal mülk sahiplerinin, mülklerinden aldıkları rantla yerine koyamadıkları dükkâncı ve tüccar sermayesini, ödünç aldıkları sermaye yerine koyar. Bu, doğrusu, harcanmak amacıyla alınmış olan bir borç değildir, daha önce harcanmış olan bir sermayeyi yerine koymak için ödünç alınmıştır.

Faizle verilen tüm borçlar, kâğıt para ya da altın ve gümüş para biçiminde verilmektedir. Ama gerçekte ödünç alanın asıl istediği ve ödünç verenin ona gerçekten sağladığı para değil, para ne ediyorsa odur, ya da paranın satınalabileceği mallardır. Eğer bunu acil tüketim için ayrılacak olan mal-mevcudu için istiyorsa, bu mal-mevcuduna katabileceği, sadece bu mallardır. Eğer bu parayı, işçi çalıştırmak için sermaye olarak isterse, işçiler ancak onun ödünç aldığı bu mallar sayesinde çalışabilmek için gerekli olan alet, malzeme ve geçim maddesiyle donatılabilirler. Ödünç veren kişi, verdiği bu ödünç aracılığıyla, borç alan kişiye, dilediği gibi kulanmak üzere, ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürününün belirli bir parçası üzerindeki hakkını adeta bağışlamaktadır.

Bu nedenle, bir ülkede faizle ödünç verilebilecek mal-mevcudu miktarı, ya da yaygın deyimiyle para miktarı, o ülkede yapılan çeşitli borçlanmaların nesnesi olan ister kâğıt ister madeni olsun, paranın değeriyle değil, topraktan ya da üretken işçiden çıkar çıkmaz, bir sermayenin, hem de öyle bir sermaye ki, ait olduğu kişinin kullanma zahmetine katlanmak istemediği bir sermayenin yerine konulacak yıllık ürün parçasının değeriyle belirlenir. Bu tür sermayeler, çoğunlukla para cinsinden ödünç verilip yine para cinsinden geri ödendiği için, para faizi adı verilen şeyi oluşturmaktadırlar. Bu, toprak faizinden de, ticaret ve manüfaktürün faizinden de farklı bir faizdir, çünkü bu son iki faiz türünde, sermaye sahipleri sermayelerini kendileri işletirler. Ancak, para faizinde bile para, sanki, sahiplerinin işletmek istemediği sermayelerini bir elden bir

başkasına ileten bir devir senedinden başka birşey değildir. Bu sermayeler, iletilmelerine aracılık eden para miktarından hemen herhangi bir oranda büyük olabilir; çünkü aynı miktar para, ardarda, birçok farklı borca ve yine çok sayıda farklı satınalmalara hizmet eder. Örneğin A W'ye bin pound borç verir; W ise, bununla zaman geçmeden B'den bin pound değerinde mal satınalır. Bu paraya gereksinimi olmadığı için, B, aynı parayı X'e borç verir; X bu parayla C'den bin pound tutarında başka mallar satınalır. C ise, aynı nedenle ve aynı biçimde bunları Y'ye ödünç verir; o da yine bunlarla D'den mal satınalır. Böylelikle madeni ya da kâğıt para cinsinden aynı para, birkaç gün içinde, herbiri değerce bu paraların tüm tutarına eşit üç ayrı borç vermede ve üç ayrı satınalmada araç olarak hizmet edebilir. Para sahibi üç kişi olan A, B, C'nin, üç borçlu W, X, Y'ye devrettikleri, bu satınalmaları yapma gücüdür. Bu güç, borcun hem değerini hem de yararını içermektedir. Bu üç paralı kişinin ödünç verdiği mal-mevcudu, bu mevcutla satınalınabilecek malların değerine eşittir ve bu satınalmaların yapıldığı paranın üç katıdır. Bununla birlikte, çeşitli borçluların satınaldığı mallar, borç vadesi sonunda, fazladan bir kârla, madeni para ya da kâğıt para olarak eşit bir değeri geri getirecek biçimde kullanıldığı takdirde, bu verilen borçlar tam bir güvenlik altında olabilir. Böylece aynı paralar, üç kişiye verilen üç ayrı borcun araçları olarak ya da aynı nedenle, değerlerinin otuz katı tutarında hizmet edebilecekleri gibi, aynı biçimde, ardarda borcu geri ödeme aracı olarak da hizmet edebilirler.

Bu biçimde, faizle ödünç verilen bir sermaye, yıllık ürünün belirli bir bölümü üstündeki hakkın, ödünç verenden ödünç alana bir devri olarak nitelenebilir; şu koşulla ki, ödünç alan kişi ödünç aldığı süre boyunca ödünç aldığı kişiye, faiz adı verilen küçük bir parçayı her yıl ödeyecek ve ödünç aldığı sürenin sonunda da, başlangıçta kendisine devredilen miktara eşit bölümü geri ödeyecektir, buna da geri ödeme adı verilmektedir. Madeni olsun, kâğıt olsun para, hem küçük parça hem de o belirli parça için bir devir senedi hizmeti görmekle birlikte, para, bu devredilen şeyden tümüyle farklıdır.

Bir ülkede topraktan ya da üretken işçinin ellerinden çıkar çıkmaz bir sermayeyi yeniden yerine koyacak yıllık ürün payı arttıkça, para faizi denilen şey de, doğal olarak, bununla birlikte artar. Sahiplerinin işletmeye zahmet etmeden bir gelir sağlamak istedikleri türden sermayelerin artışı, doğal olarak, sermayelerin genel artışına eşlik eder; ya da bir başka deyimle, mal-mevcudu arttıkça, faizle ödünç verilen mal-mevcudu miktarı da giderek, yavaş yavaş büyür.

Faizle borç verilecek mal-mevcudu miktarı arttıkça, faiz, yani bu miktarın kullanılması karşılığında ödenmesi gereken fiyat; hem

eşyanın miktarı arttıkça pazar fiyatının genellikle düşmesine yol açan genel nedenler yüzünden hem de bu özel duruma özgü diğer nedenler yüzünden mutlaka düşer. Herhangi bir ülkede sermayeler arttıkça, bu sermayelerin işletilmesi sonucu yapılacak kârlar kaçınılmaz biçimde düşecektir. Ülke içinde yeni bir sermaye işletmek için kârlı bir yol bulmak giderek daha güç olmaya başlar. Bunun sonucunda çeşitli sermayeler arasında, bir rekabet doğar, bir sermaye sahibi bir diğerinin yapmakta olduğu işi ele geçirmeye çalışır. Ancak, çoğu zaman, daha makul şartlarla iş görmekten başka bir biçimde, diğerinin işini elinden alamaz. Ticaretini yaptığı şeyi hem biraz ucuza satması, hem satmak üzere alabilmesi için bazen daha pahalıya da satınalması gerekir. Üretken emeğe duyulan talep, bu emeğin geçimi için ayrılmış bulunan kaynakların artışıyla, her gün büyüdükçe büyür. İşçiler kolayca iş bulurlar, ama sermaye sahipleri çalıştıracak işçi bulmakta güçlük çekerler. Sermaye sahipleri arasındaki rekabet, emek ücretlerini yükseltir, malmevcudu kârını düşürür. Ancak, bir sermayenin kullanımı sonucu sağlanabilecek kâr, böyle, adeta heriki ucundan da kırpı dığı zaman, sermayenin kullanımı için ödenebilecek fiyatın, yani faiz oranının, bu kârla birlikte kaçınılmaz biçimde düşmesi zorunludur.

Bay Locke, Bay Law ve Bay Montesquieu ve daha başka birçok yazar, anlaşıldığı kadarıyla, İspanyol Batı Hint Adaları'nın keşfi sonucunda ortaya çıkan altın ve gümüş miktarındaki artışın, Avrupa'nın çoğu bölgesinde faiz oranının düşmesinin gerçek nedeni olduğunu düşünmektedirler. Bu yazarlar, bu metaller değerce düştüklerinden, bu metallerden belli bir miktarın kullanılmasının kaçınılmaz biçimde daha az değerli olduğunu dolayısıyla bu ku lanım fiyatının da düştüğünü söylemektedirler. İlk bakışta çok inandırıcı görünen bu görüş, Bay Hume tarafından öyle kapsamlı biçimde incelenmiştir ki, bu konuda başka birşey söylemek belki de gereksizdir. Bununla birlikte, aşağıdaki kısacık ve basit sözler, bu bayları aldatmış olduğu anlaşılan yanlışlığı daha iyi açıklamaya yarayabilir.

İspanyol Batı Hint Adaları'nın keşfinden önce, Avrupa'nın büyük bölümünde yaygın faiz oranının yüzde on olduğu anlaşılmaktadır. O zamandan beri bu oran, çeşitli ülkelerde yüzde altıya, beşe, dörde ve üçe düşmüştür. Herbir ülkede gümüş değerinin de faiz oranıyla aynı oranda düştüğünü; faizin örneğin yüzde ondan beşe düştüğü ü kelerde aynı miktar gümüşün, şimdi, önceden satınalabildiğinin tam yarısı miktarında mal satınalabildiğini varsayalım. Bu varsayımın, hiçbir yerde gerçeğe uygun olmıyacağına inanıyorum, ama inceleyecek olduğumuz görüş için bu, en elverişli ol nıdır. Böyle olduğu varsayılsa bile, gümüş değerindeki düşmenin, faiz oranının düşmesine en ufak ölçüde neden olabilmesi tümüyle olanaksızdır. O ülkelerde şimdiki yüz pound daha önceki elli pound'dan değerli değilse, şimdiki on pound'un geçmişteki beş pound'd n fazla etmemesi gerekir. Sermayenin değerini düşürmüş

olan koşullar neyse, bunların mutlaka, faiz değerini kesinlikle aynı oranda düşürmüş olması gerektir. Sermayenin değeriyle faiz değeri arasındaki orantının, oran hiç değişmemiş olsa bile, aynı kalmış olması gerektir. Tersine, oranın değişmesiyle, bu iki değer arasındaki orantı zorunlu olarak değişir. Şimdiki yüz pound o zamanın elli pound'undan fazla etmiyorsa, şimdiki beş pound, o zamanın iki pound on shilling'inden daha değerli olamaz. Bu yüzden faiz oranını yüzde ondan yüzde beşe indirmekle, eski değerinin yarısına eşit sayılan bir sermayenin kullanımı için, eski faiz değerinin ancak dörtte birine eşit bir faiz veririz.

Kendi aracılığıyla dolaşımda bulunan meta miktarı sabit kalmak koşuluyla, gümüş miktarındaki bir artış, bu madenin değerini düşürmekten başka bir sonuca yolaçamaz. Her tür malın nominal değeri büyür ama gerçek değeri tıpkı eskisi gibi kalır. Bu mallar, daha çok sayıda gümüş yuvarlak karşılığında mübadele edilir; ama bu malların hükmedebileceği emek miktarı, yani geçimini sağlayıp çalıştırabildikleri insan sayısı, kesinlikle aynı kalır. Bu malların eşit bir bölümünü iletmek için daha fazla sayıda madenî paraya gereksinim duyulsa bile, ülke sermayesi değişmez. Devir senetleri, geveze bir noterin işlemleri gibi, daha hacimli olacaktır, ama devredilen şey, tıpkı eskisi kadardır, üstelik, yalnızca, öncekiyle aynı sonuçlara yolaçabilir. Üretken emeğin geçimi için ayrılmış olan kaynaklar sabit kaldığı için, emek talebi değişmez. Bu yüzden nominal olarak büyük görünse bile, ücretler, yani emeğin fiyatı, gerçekte aynıdır. Ücretler daha fazla gümüş para miktarıyla ödenmektedir, ama satınaldıkları mallar ancak eskisi kadardır. Mal-mevcudunun nominal olarak ve gerçek olarak kârı aynıdır. Emek ücretleri, genellikle, işçiye ödenen gümüş miktarıyla hesaplanmaktadır. Bu yüzden, bu ödenen miktar artınca, işçinin ücreti, bazen eskisinden hiç fazla olmadığı halde, artmış gibi görünür. Oysa mal-mevcudunun kârı, ödendiği gümüş para miktarıyla değil, bu ödenen para ile işletilen toplam sermaye arasındaki orana göre hesabedilmektedir. Nitekim belli bir ülkede, haftada beş shilling yaygın emek ücreti, yüzde on yaygın görülen sermaye kârıdır denilmektedir. Ancak, ülkedeki tüm sermaye eskisinin aynı olduğundan, sermayenin bölüşüldüğü çeşitli kişiler arasındaki sermaye rekabeti de aynı kalır. Hepsi aynı avantaj ve dezavantajlarla ticaret yapmaktadırlar. Sermaye ve kâr arasında görülen yaygın oran, dolayısıyla da yaygın para faizi aynı kalır; çünkü parayı kullanmak amacıyla genellikle, verilebilecek olan şey, kaçınılmaz bir biçimde o paranın kullanımı sonucunda çoğunlukla elde edilmesi mümkün olan kazançla belirlenir.

Bunun tersine, ülkede her yıl dolaşımda bulunan meta miktarındaki bir artış, bunların dolaşımda bulunmasına aracılık eden para miktarı değişmezken, diğer birçok önemli sonuçlar doğurmanın yanısıra para değerini de yükseltmektedir. Nominal olarak sabit kalsa bile, ülke sermayesi, gerçekte, artmıştır. Bu sermaye aynı

miktar para ile ifade edilmeye devam olunabilir, ancak, daha fazla miktarda emeğe hükmetmektedir. Bu sermayenin besleyip çalıştırabileceği üretken emek miktarı, dolayısıyla da bu emeğe duyulan talep artmıştır. Emek ücretleri taleple birlikte doğal olarak yükselmiştir, ama düşüyormuş gibi görünebilir. Ücretler daha az para miktarıyla ödenebilir, ancak bu daha ufak miktar eskisinden daha fazla miktarda mal satınalabilmektedir. Mal-mevcudu kârı hem gerçekte hem de görünürde azalmıştır. Ülkenin tüm sermayesi arttığı için, bu ülke sermayesini oluşturan çeşitli sermayeler arasındaki rekabet, doğal olarak bu artışla birlikte artmaktadır. Bu farklı sermayelerin sahipleri, sermayelerinin çalıştırdığı emeğin ürününün daha küçük bir payıyla yetinmek zorunda kalırlar. Para değeri, yani belli bir para tutarının satınalabileceği mal miktarı büyük ölçüde artsa bile, para faizi, her zaman mal-mevcudu kârına ayak uydurduğu için, bu biçimde, büyük ölçüde düşebilir.

Bazı ülkelerde para faizi yasa tarafından yasaklanmıştır. Ancak her yerde para kullanarak birşeyler yapılabildiği için, parayı kullanabilmek için her yerde birşeyler vermek gerekir. Bu yasağın, tefecilik belâsını önleyecek yerde arttırdığı tecrübe ile sabittir; çünkü borçlu yalnız parayı kullandığı için değil, alacaklısının bu kullanım için bir karşılık kabul etmekle göze aldığı risk nedeniyle de birşey ödemek zorundadır. Alacaklısını, deyim yerindeyse, tefecilik cezasına karşı sigorta ettirmek zorundadır.

Faizin yasal olduğu ülkelerde, tefecilik belâsını önlemek için yasalar, genellikle cezaya uğramadan alınabilecek en yüksek faiz oranını saptarlar. Bu oranın, her zaman için, en düşük pazar fiyatının ya da paranın kullanılması için en büyük güvenceyi verebilenlerin çoğunlukla ödediği bedelin biraz üstünde olması gerektir. Eğer bu yasal oran en düşük pazar oranının altında belirlenecek olursa, böyle bir düzenlemenin sonuçları, hemen hemen, faizin tümüyle yasak edilmesinde görüldüğü gibi olsa gerektir. Alacaklı, parasını, kullanım sonucu elde edilecek değerden aşağı ödünç vermez; borçlu da, para kullanımının tam değerini kabul etmekle onun göze aldığı riskin karşılığını kendisine ödemelidir. Eğer bu oran tamıtamına en düşük piyasa fiyatına eşit olarak düzenlenirse, bu, çok sağlam teminat gösteremeyen kişilerin hepsinin, yasalara saygılı insanların gözünde itibarlarını ortadan kaldırır, ve onları fahiş fiyat isteyen tefecilere başvurmak zorunda bırakır. Paranın, hükümete yüzde üçten, özel kişilere ise sağlam kefaletle yüzde dört veya yüzde dört buçuktan ödünç verildiği Büyük Britanya gibi bir ülkede, şimdiki yasal orandan yüzde beş, belki de en uygun orandır.

Yasal faiz oranının, en düşük piyasa oranının biraz üstünde olması gerekirse de, pek de üzerinde olmamalıdır. Eğer Büyük Britanya'daki yasal faiz oranı, örneğin, yüzde sekiz veya yüzde on gibi yüksek bir oranda belirlenseydi, ödünç verilecek paranın çoğu, müsrifler ve hayal peşindeki proje sahipleri gibi böyle yüksek bir fa-

izi ödemeye istekli yegâne kimselere verilirdi. Paranın kullanımı karşılığında, bu kullanmayla elde edecekleri kazancın bir bölümünden fazlasını vermeyecek olan aklı başında insanlar, bu yarışa katılmayı göze almazlar. Ülke sermayesinin büyük bir bölümü, böylece, bu sermayeyi kârlı ve yararlı bir biçimde kullanması en mümkün olan kişilerden uzak tutulup, bu sermayeyi israf ederek tüketmesi en mümkün görünen kişilerin eline fırlatılmış olur. Tersine, yasal faiz oranının en düşük piyasa oranının çok az yukarısında tespit edildiği yerde, borçlu olarak, herkes, savurganların ve hayal peşinde koşan tasarı sahiplerinin yerine aklı başında kimseleri tercih eder. Para ödünç veren kimse, aklı başında olanlardan, hemen hemen ötekilerden almak cesaretini gösterdiği kadar faiz alır, ve parası onların elinde, ötekilerin elinde olduğundan daha emindir. Ülke sermayesinin büyük bölümü, böylelikle yararlı biçimde kullanılması en mümkün görünen ellere verilmiş olmaktadır.

Hiçbir yasa, genel faiz oranını, o yasa yapıldığı sırada geçerli olan en düşük piyasa oranının altına indiremez. Fransa Kralının faiz oranını yüzde beşten yüzde dörde indirmeye giriştiği 1766 tarihli buyruğuna karşın, Fransa'da, çeşitli yollarla yasaya uyulmayarak, yüzde beşten ödünç para verilmeye devam edilmiştir.

Toprağın yaygın görülen piyasa fiyatının, her yerde, yaygın piyasa faiz oranına bağlı olduğuna dikkat edilmelidir. Kendisi kullanma güçlüğüne girmeksizin, gelir elde etmek istediği bir sermayesi bulunan kimse, bununla toprak mı satınalmalı, yoksa bunu faiz ile ödünç mü vermeli diye düşünür. Toprağın üstün güvencesinin yanısıra, hemen her yerde, bu tür mülkle birlikte gelen bazı yararlar, genel olarak, bu kişiyi, parasını faizle borca vermekle elde edebileceği gelirden daha az bir toprak geliriyle yetinmeye yöneltmektedir. Bu yararlar belirli bir gelir farkını karşılamaya yeterlidir, ancak bunlar yalnız belirli bir farkı karşılar; eğer toprak rantı, para faizinin, büyük ölçüde altına düşecek olursa, kimse toprak satınalmaz olur; bu da, çok geçmeden, toprağın yaygın fiyatını düşürür. Tersine, bu yararlar, farkı karşılamaktan da fazlaysa, herkes toprak satınalır, bu da, çok geçmeden, toprağın alışılmış fiyatını yükseltir. Faiz yüzde on iken, toprak, genel olarak, on-oniki yıllık geliri tutarına satılıyordu. Faiz yüzde altıya, beşe, dörde düşünce, toprağın fiyatı, yirmi, yirmibeş, otuz yıllık geliri tutarına yükselmiştir. Faizin piyasa oranı, Fransa'da İngiltere'dekinden yüksektir; toprağın ortalama fiyatı ise düşüktür. Toprak, İngiltere'de genellikle otuz yıllık gelir tutarına, Fransa'da yirmi yıllık gelir tutarına satılmaktadır.

BÖLÜM V

SERMAYENİN FARKLI KULLANIMLARI ÜSTÜNE

Bütün sermayeler yalnızca üretken emeğin geçiminin sağlanması amacına yöneltilmiş olmakla birlikte, eşit sermayelerin hareke-

te geçirme gücünde oldukları emek miktarları, bu sermayelerin kullanımlarının farklılığına göre, oldukça değişir; nitekim, bu kullanımların ülke toprağının ve emeğinin yıllık ürününe kattığı değer de değişir.

Bir sermaye dört ayrı biçimde kullanılabilir: Birinci olarak, toplumun kullanımı ve tüketimi için, her yıl gereken işlenmemiş ürünü elde etmekte; ikinci olarak, bu işlenmemiş ürünü doğrudan doğruya kullanım ve tüketim için hazırlayıp imal etmekte; üçüncü olarak, işlenmemiş ürünü veya işlenmiş ürünü bol bulundukları yerden, eksik oldukları yerlere ulaştırma işinde; sonuncu olarak da, heriki ürünün belirli kısımlarını, bunları zaman zaman isteyecek olan kişilerin taleplerine uygun biçimde ufak parçalara bölme işinde. Toprakların, maden ocaklarının, dalyanların iyileştirilip işlenmesini üstüne alan tüm kişilerin sermayesi birinci biçimde; bütün manüfaktür patronlarının sermayesi ikinci biçimde; bütün toptancı tüccarların sermayesi üçüncü biçimde; bütün perakendecilerin sermayesi de dördüncü biçimde kullanılmaktadır. Bir sermayenin, bu dört yoldan biri içinde sınıflandırılamayacak biçimde kullanılacağını düşünmek güçtür.

Bir sermayeyi kulanmanın bu dört yolundan herbiri, öteki üç yolun varlığı ya da yaygınlaşması için, veya toplumun genel rahatlığı açısından, esas olarak gereklidir.

Belirli bir ölçüye kadar bollukta, işlenmemiş ürün elde etmek amacıyla bir sermaye kullanılmazsa, hiçbir manüfaktür veya ticaret türü varolamaz.

İşlenmemiş ürünün, kullanıma ve tüketime elverişli olabilmesinden önce, önemli ölçüde bir hazırlık gerektiren miktarının manüfaktüründe bir sermaye kullanılmazsa, işlenmemiş ürünün bu kısmı bir talep olamayacağı için, ya hiç üretilmez; ya da kendiliğinden üretilse bile bunun bir piyasa değeri olmaz ve toplumun zenginliğine hiçbir şey ekleyemez.

İşlenmemiş ya da işlenmiş ürünün bol bulunduğu yerlerden bulunmadığı yerlere ulaştırılmasında bir sermaye kullanılmazsa, hem işlenmemiş ürün hem de işlenmiş ürün, o çevrenin tüketimi için gerekli olandan daha fazla üretilemez. Tüccarın sermayesi, bir yerin artık ürününü bir başka yerin artık ürünüyle mübadele eder; böylelikle çalışmayı teşvik edip, heriki üründen de sağlanacak yararı arttırır.

İşlenmemiş ya da işlenmiş ürünün belli miktarlarını, bu ürünlere gereksinim duyanların çeşitli zamanlarda ortaya çıkacak taleplerine elverecek küçüklükte parçalara ayırıp bölmekte bir sermaye kullanılmazsa, herkes acil tüketimi için gerek duyduğundan daha fazla miktarda mal satınalmak zorunda kalır. Örneğin, kasaplık gibi bir iş olmasa, herkesin bir defada tüm bir sığır ya da koyun satınalması gerekir. Bu genel olarak, zenginler açısından uy-

gunsuzdur, yoksullar açısındansa büsbütün uygunsuzdur. Yoksul bir zenaatçi, aylık ya da altı aylık erzağını bir defada satınalmak zorunda kalırsa, zenaatinin aletlerine ya da dükkânının döşenmesine yatırdığı ve kendisine bir gelir getiren sermaye biçiminde kullandığı mal-mevcudunu, acil tüketimi için ayırdığı ve kendisine bir gelir getirmeyen mal-mevcuduna katmak zorunda kalır. Böyle biri için, erzağını günü gününe, hatta saati saatine satınalabilmesinden daha elverişli birşey olamaz. Böylelikle tüm mal-mevcudunu sermaye biçiminde kullanması mümkün kılınmaktadır. Bu biçimde, daha çok değere sahip iş çıkarma olanağı bulur, ve böylelikle elde ettiği kazanç, perakendeci kârının malların fiyatları üzerine bindirdiği ek fiyatı fazlasıyla karşılar. Bazı siyaset yazarlarının, dükkâncılara ve ticaret adamlarına karşı haksız önyargıları tümüyle temelsizdir. Birbirlerine zarar verecek kadar çoğalabilecekleri halde, hiçbir zaman halka zarar verecek ölçüde çoğalmasınlar diye, onları vergilendirmeye veya sayılarını sınırlandırmaya gerek var mıdır? Örneğin, belli bir şehirde satılabilecek bakkaliye eşyası miktarı, bu şehrin ve yakın çevresinin talebi ile sınırlıdır. Bu nedenle, bakkallıkta kullanılabilecek sermaye, bu miktarı satınalmaya yeterli olanı geçemez. Bu sermaye iki ayrı bakkal arasında bölünecek olursa, bunların rekabeti, herikisini de, bu sermaye yalnız birinin elindeyken satacağından, daha ucuza satmaya yöneltecektir; sermaye yirmi kişi arasında bölünecek olursa, aralarındaki rekabet o oranda büyük, fiyatı yükseltmek üzere biraraya gelmeleri olasılığı o kadar küçük olur. Aralarındaki rekabet, içlerinden bazılarını belki batırabilir; ancak, buna dikkat etmek ilgili tarafların bileceği iştir, ve güven içinde onların değerlendirmesine bırakılabilir. Bu, tüketiciye de üreticiye de hiçbir zarar vermez; tersine, perakendecilerin, bütün ticaretin bir veya iki kişinin tekeline girdiği zaman olduğundan hem daha ucuza satmalarına hem daha pahalıya satınalmalarına, yolaçıyor olsa gerektir. Bunlardan bazıları, zayıf iradeli bir müşteriyi, bazen almaya gerek duymadığı şeyi satınalmak üzere tuzağa düşürebilir. Bununla beraber, bu sakınca, kamuoyunun dikkatini çekmeye değmeyecek kadar önemsizdir; üstelik, bu durumun, o tüccarların sayısını sınırlandırmakla önleneceği de kesin değildir. En kuşkulu örneğe bakalım: Sıradan insanlar arasında sarhoşluğa karşı bir eğilim yaratan, meyhanelerin bol olması değildir; ama başka nedenlerle ortaya çıkan bu eğilim, bir yığın meyhaneye doğal olarak iş sağlamaktadır.

Sermayeleri bu dört yoldan birinde kullanılmakta olan kişilerin kendileri üretken işçilerdir. Gereği gibi yönlendirildiğinde, bu kişilerin emeği, üzerinde harcandığı nesnede veya satılabilir metada sabitleşip kendini maddeleştirir, genel olarak bu nesnenin fiyatına, en azından, bu kimselerin geçimleri ve tüketimlerinin değerini katar. Çiftçinin, manüfaktürcünün, tüccarın, perakendecinin kârları, hep, bu ilk ikisinin ürettiği ve son ikisinin alıp sattığı malların fiyatından elde edilmektedir. Bununla birlikte, bu dört yoldan her-

birinde kullanılan eşit sermayeler, doğrudan doğruya çok farklı miktarlarda üretken emeği harekete geçirmekte; ait oldukları toplumun, toprağı ve emeğinin yıllık ürün değerini çok farklı oranlarda arttırmaktadır.

Perakendecinin sermayesi, mal satınaldığı tüccarın sermayesini kârıyla birlikte yerine koyar; böylelikle bu tüccarın işine devam etmesini mümkün kılar. Bu sermayenin doğrudan doğruya çalıştırdığı tek üretken işçi, perakendecinin kendisidir. Bu sermayenin işletilmesi sonucu, toplumun toprağıyla emeğinin yıllık ürününe katılan değerin tümü, perakendecinin kendi kârından oluşmaktadır.

Toptancı tüccarın sermayesi, ticaretini yaptığı işlenmemiş ve işlenmiş ürünleri satınaldığı çiftçilerle manüfaktürcülerin sermayelerini kârlarıyla birlikte yerine koyar; böylelikle çiftçilerin ve manüfaktürcülerin işlerini sürdürmelerini mümkün kılar. Yaptığı bu hizmette, başlıca, toplumun üretken emeğini destekleyip toplumun yıllık ürün değerinin artmasına dolaylı bir biçimde katkıda bulunmaktadır. Üstelik toptancı tüccarın sermayesi, mallarını bir yerden diğerine taşıyan gemicilerle arabacıları çalıştırır ve bu malların fiyatını, hem kendi kârı hem de taşıyıcıların ücretleri değerinde arttırır. Toptancı tüccar sermayesinin doğrudan doğruya harekete geçirdiği üretken emek ve yıllık ürüne doğrudan doğruya kattığı tüm değer bundan ibarettir. Toptancı sermayesinin yaptığı iş, bu heriki açıdan da, perakendeci sermayesininkinden oldukça üstündür.

Manüfaktürcü patronun sermayesinin bir bölümü iş-aletlerinde sabit sermaye olarak kullanılır, ve bu sabit sermaye manüfaktürcünün bu aletleri satınaldığı bir başka zenaatçinin sermayesini kârıyla birlikte yerine koyar. Manüfaktürcünün döner sermayesinin bir bölümü malzeme satınalmakta kullanılır, bu da, bu malzemelerin satınaldığı çiftçilerle madencilerin sermayelerini kârlarıyla birlikte yerine koyar. Ancak, döner sermayenin büyük bölümü, her zaman için, manüfaktürcünün çalıştırdığı çeşitli işçiler arasında ya yıllık olarak ya da çok daha kısa süreler içinde bölüşülür. Bu, bu malzemelerin değerini, çalışan işçilerin kendi ücretleri ve patronlarının bu işte kullandığı malzeme, alet ve ücret mevcudunun tümü üzerinden alacağı kârı kadar arttırır. Bu sermaye, bu nedenle, çok daha büyük miktarda üretken emeği doğrudan doğruya harekete geçirip, bir toptancı tüccarın elinde bulunan eşit bir sermayenin kattığından çok daha büyük bir değeri toplumun toprağı ve emeğinin yıllık ürününe katar.

Aynı büyüklükteki hiçbir sermaye, çiftçinin sermayesinin harekete geçirdiğinden daha büyük miktarda emeği harekete geçiremez. Çiftçinin, sadece, çalışan hizmetkârları değil, iş hayvanları da, üretken işçilerdir. Tarımda da doğa insanla birlikte çalışır; doğanın emeği hiçbir harcama gerektirmez, üstelik ürünü en pahalı işçinin ürünü kadar değer taşımaktadır. Tarımın en önemli işlemlerinin, doğanın verimliliğini arttırmaktan çok, ki arttırmaktadır da, doğayı, insan için en kazançlı bitkilerin yetiştirilmesine yöneltmek amacında ol-

duğu anlaşılmaktadır. Devedikenleri ve çalılıklarla kaplı bir tarla, çoğunlukla, en iyi işlenmiş bir bağ veya ekin tarlası kadar çok sebze yetiştirebilir. Toprağı ekmek ve sürmek, doğanın aktif verimliliğini canlandırmaktan çok onu, çoğunluk, düzene sokar; bütün bu işlemlerden sonra, işin büyük kısmı daima doğa tarafından yapılmak üzere kalır. Bu nedenle, tarımda kullanılan işçiler ve iş hayvanları, manüfaktürde çalıştırılan işçiler gibi, sadece kendi tüketimlerine, ya da kendilerini çalıştıran sermaye ile sermaye sahibinin kârına eşit bir değeri yeniden üretmekle kalmazlar, çok daha büyük bir değeri yeniden üretirler. Çiftçinin sermayesi ve bütün kârından başka, toprak sahibinin rantını da yeniden üretirler. Bu toprak rantı, toprak sahibinin çiftçiye ödünç verdiği, doğanın sözü edilen güçlerinin ürünü olarak düşünülebilir. Bu ürün, bu güçlerin varsayılan büyüklüğüne, ya da bir başka deyişle, toprağın varsayılan doğal veya iyileştirilmiş verimliliğine bağlı olarak, daha büyük ya da daha küçüktür. İnsan işi sayılabilecek olan herşey düşüldükten ya da karşılandıktan sonra, geriye kalan, doğanın işidir. Bunun, tüm ürünün dörtte birinden aşağı düştüğü çok enderdir; çoğunlukla da, tüm ürünün üçte birinden fazladır. Manüfaktürde kullanılan eşit miktar üretken emek, hiçbir zaman, bu büyüklükte bir yeniden üretim doğuramaz. Manüfaktürlerde doğa hiçbir şey yapmaz; herşeyi insan yapar; ve yeniden üretim, her zaman için, yeniden üretimi doğuran unsurların gücü ile orantılı olmak zorundadır. Bu yüzden, tarımda kullanılan sermaye, sadece, manüfaktürlerde kullanılan aynı miktar sermayeden daha fazla miktarda üretken emeği harekete geçirmekle kalmaz, aynı zamanda, kullandığı üretken emek miktarı ile orantılı olarak, ülke toprağı ve emeğinin yıllık ürününe, ülke halkının gerçek zenginliği ve gelirine, çok daha büyük bir değer katar. Bir sermayenin kullanılabileceği bütün yolların içinde, topluma en yararlı olanı, kuşkusuz, bu yoldur.

Bir toplumda, tarımda ve perakende ticarette kullanılan sermayelerin, her zaman, bu toplumun içinde kalması gerektir. Bunların kullanımı, hemen hemen sabit bir noktada, çiftlikte ve perakendecinin dükkânında sınırlıdır. Bazı istisnalar olmakla birlikte, bu sermayelerin, genel olarak, toplumun yerleşik üyelerine ait olması gerektir.

Diğer yandan, bir toptancı tüccarın sermayesi, sabit olan ya da gerekli olan bir yerleşim yeri yok gibi görünmektedir; ancak, ucuz alabilmesine ya da pahalı satabilmesine bağlı olarak, bu sermaye, oradan oraya dolaşabilir.

Manüfaktürcünün sermayesinin, kuşkusuz, manüfaktürün yapıldığı yerde olması gerekir; ancak, bunun neresi olacağı, her zaman mutlak biçimde belirlenmiş değildir. Bu yer, çoğunlukla malzemelerin yetiştiği yerden de, tamamlanmış manüfaktür ürününün tüketildiği yerden de çok uzakta olabilir. Lyon, manüfaktürlerine malzeme sağlayan yerlerden de, mamul maddeleri tüketen yerlerden de

çok uzaktadır. Sicilya kibarları, kendi ülkelerinin yetiştirdiği ama başka ülkelerde dokunmuş olan ipeklileri giyerler. İspanya yününün bir kısmı Büyük Britanya'da işlenmekte, bu kumaşın bir kısmı, sonra yine, İspanya'ya gönderilmektedir.

Sermayesi bir toplumun artık ürününü ihraç eden tüccarın yerli veya yabancı oluşunun çok az önemi vardır. Eğer yabancı ise, toplumun üretken işçi sayısı, yerli olduğu durumda olabileceğinden yalnızca bir kişi eksiktir; toplumun yıllık ürün değeri de, bu bir adamın kârı kadar eksik olur. Onun çalıştırdığı gemicilerle arabacılar, tüccar yerliymişcesine, hiçbir fark gözetmeksizin, ister kendi ülkesinden, ister taşıyıcıların ülkesinden, isterse de bir üçüncü ülkeden olabilir. Bir yabancının sermayesi, ülkenin artık ürününü ülkede talebi olan bir başka şeyle mübadele ederek, bu artık ürüne, tıpkı bir yerli sermayenin kattığına eşit bir değer katar. Bir toptancı tüccarın sermayesi, bu artık ürünü üreten kişinin sermayesini etkin bir biçimde yerine koyarak ve o kişinin işini aynı etkin biçimde sürdürmesine olanak vererek başlıca, üretken emeği destekleme ve ait olduğu toplumun ürün değerini çoğaltma doğrultusunda katkıda bulunur.

Manüfaktürcü sermayesinin ülke içinde kalması daha önemlidir. Bu sermaye, mutlaka, daha büyük miktarda üretken emeği harekete geçirmekte ve toplumun toprağının ve emeğinin yıllık ürününe daha büyük bir değer katmaktadır. Ama bu sermaye, ülke içinde kalmasa bile, ülkeye çok yararlı olabilir. Baltık kıyılarından her yıl ithal edilen keteni ve keneviri işleyen İngiliz manüfaktürcülerinin sermayeleri, bunları yetiştiren ülkeler için, elbette çok yararlıdır. Bu malzemeler bu ülkelerin artık ürününün bir bölümüdür, burada talep edilen bir şeyle her yıl mübadele edilmedikçe, bu fazlanın hiçbir değeri olmaz, ve çok geçmeden üretilmez olur. Bu malzemenin ihracatını yapan tüccarlar, bunu yetiştirenlerin sermayelerini yerine koyarlar, böylelikle onları üretime devam etmeye teşvik ederler; Britanyalı manüfaktürcüler de, bu tüccarların sermayelerini yerine koyarlar.

Özel bir kişi gibi, belli bir ülkenin de, çoğunluk, hem topraklarının hepsini iyileştirip işlemek, hem işlenmemiş ürününün tümünü doğrudan kullanılıp tüketilmek üzere işleyip hazırlamak, ve hem de işlenmemiş ya da işlenmiş üründen herbirinin fazlasını, ülkede talep duyulan birşeyle mübadele edilebileceği uzak pazarlara ulaştırmak için yeterli sermayesi olmayabilir. Büyük Britanya'da çok farklı yerlerde yaşayanların, topraklarının hepsini iyileştirip işlemeye yetecek sermayeleri yoktur. İskoçya'nın güney county'lerindeki yünün çoğu, oralarda işlenmesi için sermaye olmadığından, çok kötü yollarda yapılan uzun bir kara yolculuğundan sonra, Yorkshire'da işlenir. Büyük Britanya'daki birçok ufak manüfaktür kasabasında yaşayanlar, kendi emek ürünlerinin arandığı ve tüketilmek istendiği uzak pazarlara bunları gönderecek yeterli sermayeden yoksundur. Eğer buralarda tüccarlar varsa, doğrusu bunlar,

daha büyük ticaret şehirlerinde oturan bazı daha zengin tüccarların simsarlarından ibarettirler.

Bir ülkenin sermayesi, bu üç amacın hepsine birden yeterli gelmiyorsa, ülke içinde harekete geçirdiği üretken emek miktarı, bu sermayenin tarımda kullanılan bölümünün artması oranında büyür; aynı biçimde, bu sermaye kullanımının toplumun toprağının ve emeğinin yıllık ürününe kattığı değer de böyledir. Tarımdan sonra, en büyük üretken emek miktarını, manüfaktürde kullanılan sermaye harekete geçirir, ve yıllık ürüne en büyük değeri katar. Üçü içinde katkısı en az olan, ihracatta kullanılan sermayedir.

Gerçekte, bu her üç amaç için yeterli sermayesi bulunmayan ülke, doğal olarak kendisine denk düşen refah düzeyine henüz ulaşamamıştır. Bununla birlikte, yeterince olgunlaşmadan ve eksik sermaye ile bunların her üçünü birden yapmaya kalkmak, yeterli sermaye elde etmenin, hem özel bir kişi için, hem de toplum için, kesinlikle en kestirme yolu değildir. Tek bir kişinin sermayesi gibi, bir ulusun tüm bireylerine ait olan sermayenin de sınırları vardır ve ancak belirli işleri görebilir. Bir ulusun tüm bireylerinin sermayesi, tıpkı tek bir bireyin sermayesinde olduğu gibi, ulusun bütün bireylerinin gelirlerinden arttırdıklarını biriktirip sermayelerine eklemeleriyle artar. Bu nedenle, en çok tasarrufta bulunabilmelerini mümkün kılacağından, bu sermayenin, ülkede yaşayanların hepsine en büyük geliri sağlayacak biçimde kullanıldığı zaman, en hızlı biçimde artması mümkün görünmektedir. Oysa ülkede yaşayanların tümünün geliri, kaçınılmaz bir biçimde, bu insanların topraklarıyla emeklerinin yıllık ürününün değeri oranında olmak zorundadır.

Hemen tüm sermayelerinin, şimdiye dek tarımda kullanılmış olması, Amerika'daki kolonilerimizin zenginleşme ve büyüme yolunda hızla ilerlemesinde başlıca neden olmuştur. Tarımın ilerlemesiyle mutlaka başabaş giden ve her ailede kadınlarla çocukların işi olan ev manüfaktürü ile kaba manüfaktür bir yana bırakılırsa, bu kolonilerde hiç manüfaktür yoktur. Amerika'nın hem ihracatının hem de kıyı ticaretinin çoğu, Büyük Britanya'da oturan tüccarların sermayesiyle yapılmaktadır. Bazı bölgelerde, özellikle Virginia ve Maryland'de, perakende satışların yapıldığı mağazalarla dükkânların bile büyük bölümü anavatanda oturan tüccarlara aittir; bu, o toplumun üyesi olmayan başka kişilerin sermayeleriyle yürütülen eşine az rastlanır perakende ticaret örneklerinden biridir. Eğer Amerikalılar birleşerek ya da bir tür zor önlemiyle Avrupa'dan ithal edilen manüfaktürleri yasaklasalar ve böylelikle benzeri malları imal edebilecek kendi yurttaşlarına bir tekel ayrıcalığı verseler ve önemli bir sermayeyi bu işe yatırsalar, yıllık ürün değerinin artmasını hızlandıracak yerde geriletirler; ülkelerinin gerçek zenginliğe ve büyümeye doğru ilerlemesini teşvik etmek yerine buna ket vurmuş olurlar. Eğer bir de, aynı biçimde, tüm ihracat hakkını kendi yurttaşlarına vermeye kalksalar, durum büsbütün böyle olur.

İnsanoğlunun refah zamanlarının, gerçekte, hiçbir zaman bir ülkenin bu üç amacın hepsine birden yetecek sermayeyi elde etmesini mümkün kılacak kadar uzun sürmediği anlaşılmaktadır; belki, Çin'in, eski Mısır'ın, eski Hindistan'ın zenginliği ve uygarlığına ilişkin hayranlık uyandırıcı söylentilerinin gerçek olduğunu düşünmek dışında. Tüm belgelere göre, yeryüzünde gelmiş geçmiş en zengin ülkeler olan bu üçü bile, başlıca tarımda ve manüfaktürdeki üstünlükleri nedeniyle tanınmışlardır. Bu ülkeler dış ticarette çok ileri gözükmemektedirler. Eski Mısırlılarda denize karşı batıl bir antipati vardı; hemen hemen benzer bir batıl inanç Hintliler arasında da hüküm sürmektedir; Çinliler ise, hiçbir zaman dış ticarette yetkinleşmemişlerdir. Bu her üç ülkedeki artık ürünün büyük bölümünü, orada talep edilen bir başka şey, çoğunlukla altın ve gümüş vererek, yabancıların ihraç ettiği anlaşılmaktadır.

İşte böylece, aynı sermaye, tarımda manüfaktürde ve toptan ticarette kullanıldığı farklı oranlara göre, bu ülkede, çok ya da az miktarda üretken emeği harekete geçirir ve o ülkenin toprağıyla emeğinin yıllık ürününün değerine daha büyük veya daha küçük bir değer katar. Bu sermayenin herhangi bir kısmının, toptan ticaretin çeşitli türlerine yatırılmış olmasına bağlı olarak, fark da, çok büyük olmaktadır.

Bütün toptan ticaret, yani yeniden toptan satmak üzere yapılan tüm alımlar üç ayrı türe indirgenebilir: İç ticaret, yurtdışı tüketim ticareti ve taşımacılık. İç ticaret, o ülkenin kendi emeğinin ürününü bir bölgede alıp bir diğer bölgede satmakta kullanılır. Bu, hem kara ticaretini hem kıyı ticaretini kapsamaktadır. Yurtdışı tüketim ticareti, iç tüketim için yabancı ülkelerin mallarını satınalmak anlamına gelir. Taşımacılık, yabancı ülkelerin ticaretini yürütmekte yani bir ülkenin artık ürününü bir diğer ülkeye ulaştırmaktadır.

Ülkedeki emeğin ürününü, yurtiçinde bir bölgede satmak için, başka bir bölgede satınalmak üzere kullanılan sermaye, genellikle, böyle her işlemle ikisi de bu ülkenin tarımı veya manüfaktüründe kullanılmış bulunan iki farklı sermayeyi yerine koyar; böylelikle bu iki farklı sermaye sahibinin işlerini sürdürmelerini mümkün kılar. Bu sermaye, tüccarın oturduğu bölgeden belli bir değere sahip metayı dışarı yolladığı zaman, genellikle, geriye, en azından eşit değerde başka metalar getirir. Bunlar yerli emeğin ürünü olunca, böyle her işlemle mutlaka, ikisi de üretken emeği desteklemekte kullanılmış olan birbirinden farklı iki sermayeyi yerine koymakta ve böylelikle bu iki sermayenin üretken emeği desteklemeyi sürdürmelerini mümkün kılmaktadır. İskoç manüfaktürlerini Londra'ya gönderip İngiliz tahılını ve manüfaktürlerini Edinburg'a getiren sermaye, böyle her işlemle, Büyük Britanya tarımı ve manüfaktüründe kullanılmış bulunan heriki Britanya sermayesini, mutlaka, yeniden yerine koymaktadır.

İç tüketim için yurtdışından mal satınalmakta kullanılan serma-

ye, bu satınalma, yerli ekonominin ürünüyle yapıldığı zaman, yine böyle her işlemle iki ayrı sermayeyi yerine koymuş olmaktadır; ama bunlardan yalnız bir tanesi, yurtiçindeki çalışmayı desteklemekte kullanılır. Britanya mallarını Portekiz'e gönderen ve Portekiz mallarını da Büyük Britanya'ya getiren sermaye; böyle her işlemle, ancak tek bir Britanya sermayesini yerine koyar. Diğeri Portekiz sermayesidir. Yurtdışı tüketim ticaretinde, mal karşılıkları iç ticaret kadar hızlı gelse bile, yurtdışı tüketim ticaretinde kullanılan sermaye, ülke içi çalışmayı ya da üretken emeği ancak yarıyarıya teşvik eder.

Ancak, yurtdışı tüketim ticaretindeki mal karşılıkları, iç ticarette olduğu kadar hızlı biçimde geri dönmez. İç ticaret mal karşılığı, genellikle yıl sona ermeden, bazen de yılda üç-dört kez ödenir. Yurtdışı tüketim ticaretindeki mal karşılığının ise, yıl sona ermeden hatta bazen iki-üç yıl geçmeden ödendiği pek olmaz. Bu yüzden, yurtdışı tüketim ticaretinde kullanılan bir sermaye tek bir alım-satım yapıncaya kadar, iç ticarette kullanılan bir sermaye bazen oniki kez böyle alım-satım yapacaktır, ya da oniki kez gönderilip geri gelecektir. Sermayeler aynı büyüklükte olsa bile, demek ki, sermayelerden biri ülkedeki çalışma hayatına diğer sermayeden yirmi dört kat fazla teşvik ve destek sağlayacaktır.

İç tüketim için yabancı mallar, bazen, ülke içindeki emeğin ürünüyle değil, başka yabancı mallarla satınalınabilir. Ancak, bu yabancı malların da, ya doğrudan doğruya ülke içindeki emeğin ürünüyle, ya da bu ürünle satınalınmış başka bir şeyle satınalınmaları zorunludur; çünkü savaş ve fetih dışında, yabancı mallar, sadece, doğrudan doğruya veya iki ya da daha fazla ayrı ayrı mübadeleden sonra, ülke içinde üretilmiş birşeyin karşılığı olarak elde edilebilir. Bu yüzden, böyle dolambaçlı bir dış ticarette kullanılan bir sermayenin yolaçtığı sonuçlar, tıpkı, aynı tür en dolaysız ticarette kullanılan sermayenin, her bakımdan, yarattığı sonuçlar gibidir; ancak, birbirinden farklı iki ya da üç dış alım-satımın mal karşılıklarına bağlı olduğu için, en sonunda ele geçecek mal karşılıklarının, daha da gecikmesi mümkündür. Riga keteni ve keneviri, Britanya manüfaktürleriyle satınalınmış olan Virginia tütünü karşılığında satınalınırsa, tüccarın, aynı miktar sermayeyi bir o kadar Britanya manüfaktürünü yeniden satınalmakta kullanabilmesi için, iki ayrı ticaretin mal karşılıklarının ödenmesini beklemesi gerekir. Virginia tütünü, Britanya manüfaktürleriyle değil de, bu manüfaktürlerle satınalınmış olan Jamaika şekeri ve rom'u karşılığında satınalınsa, tüccarın, bu üç alım-satımın geri ödemelerini beklemesi gerekir. Bu iki ya da üç farklı dış ticareti, birincinin ithal ettiği malları ikincisinin, ikincinin ithal ettiklerini üçüncüsünün aldığı, bu üçüncünün de bunları yeniden ihraç ettiği iki ya da üç ayrı tüccar yapsa, o zaman her tüccar, gerçekte, sermayesini daha hızlı biçimde amorti eder; ancak, bu ticarete yatırılmış olan tüm sermayenin en son mal karşılığının ele geçmesi, her zamanki gibi, yine yavaş olacak-

tır. Böyle dolambaçlı bir ticarette kullanılan toplam sermayenin, bir tüccara ya da üç tüccara ait olması, bu tek tek tüccarlar açısından farketse bile, ülke açısından bir fark doğurmaz. Belli bir değeri olan Britanya manüfaktürünü belli bir miktar keten ve kenevirle mübadele etmek için, heriki durumda da, bu manüfaktürlerle keten ve kenevirin doğrudan doğruya mübadele edildikleri durumda gerekli olacak sermayeden üç kat büyük sermaye kullanmak zorunludur. Bu yüzden, böyle dolambaçlı bir dış tüketim ticaretinde kullanılan sermayenin tümü, genel olarak, ülkedeki üretken emeği, aynı türde ama daha dolaysız bir ticarette kullanılan eşit miktarda bir sermaye kadar teşvik edip desteklemeyecektir.

İç tüketim için yurtdışından meta satınalınmasında, araya giren yabancı mal ne olursa olsun, bu, ne ticaretin niteliğinde ne de bu ticaretin, yapıldığı ülkenin üretken emeğine sağlayacağı teşvik ve destekte, esaslı bir fark doğurmaz. Örneğin, bu mallar Brezilya altını ya da Peru gümüşüyle satınalınsalar, bu altın ve gümüşün, Virginia tütünü gibi, ya ülke emeğinin ürünü ile ya da ülke emeğinin ürünü olan bir başka şeyle satınalınmış bir başka maddeyle satınalınmaları gerekir. Bu yüzden, ülkenin üretken emeği açısından, altın ve gümüş aracılığıyla yapılan yurtdışı tüketim ticareti, diğer dolambaçlı dış tüketim ticaretlerinin tüm yararlarını ve sakıncalarını taşımakta; ve o üretken emeği çalıştırmakta doğrudan doğruya kullanılan sermayeyi, aynı hızla ya da aynı yavaşlıkla yeniden yerine koymaktadır. Hatta bu ticaretin, kendisi kadar dolambaçlı diğer dış ticarete karşı bir üstünlüğü bile vardır. Küçük hacimli ve çok değerli olmaları nedeniyle, bu metallerin bir yerden bir yere taşınması, eşit değerde hemen herhangi başka bir yabancı malın naklinden daha ucuzdur. Navlunları çok daha azdır, sigortaları fazla değildir; bu madenlerin dışında başka hiçbir malın, taşınma yüzünden daha az zarara uğraması mümkün değildir, eşit miktarda yabancı mal, diğer yabancı mallar yerine altınla gümüşün araya girmesi sayesinde, ülke içi emeğin daha küçük miktarda ürünüyle satınalınabilir. Böylelikle ülkedeki talep, bu yolla, daha az bir harcama ile ve diğer bir yolla olacağından daha tam olarak karşılanabilir. Bu madenlerin sürekli olarak ihracı sonucu, böyle bir ticaretin, bu ticaretin yürütüldüğü ülkeyi bir başka biçimde yoksul düşürmesi olasılığı bulunup bulunmadığını ilerde incelemeye fırsat bulacağım.

Bir ülkedeki sermayenin taşımacılıkta kullanılan miktarı, o ülkenin üretken emeğini desteklemekten tümüyle çekilip, başka ülkelerin üretken emeğini desteklemektedir. Bu sermayenin yaptığı her işlem, iki ayrı sermayeyi yerine koyabilir ama, bu sermayelerin ikisi de o ülkeye ait değildir. Polonya tahılını Portekiz'e taşıyan, sonra da Portekiz şarabıyla meyvelerini Polonya'ya götüren Hollandalı tüccarın sermayesi, bu her alım-satımla iki sermayeyi yerine koymaktadır; ancak, bu iki sermayenin hiçbiri Hollanda'nın üretken emeğine destek sağlamakta kullanılmamıştır, bu sermayeler-

den biri Polonya'nın, diğeri Portekiz'in üretken emeğinin geçimini sağlamak üzere kullanılmaktadır. Ancak, kârlar düzenli olarak Hollanda'ya gelir ve bu kârlar, Hollanda'nın toprağının ve emeğinin yıllık ürününe, bu ticaretin mutlak biçimde kattığı fazlayı oluşturur. Gerçekte, herhangi bir ülkenin taşımacılığı o ülkenin gemileri ve gemicileriyle yürütülürse, bu ticarete yatırılan sermayelerin navluna ayrılan miktarı, o ülkenin belli bir miktar üretken işçisi arasında bölüşülerek, bu işçileri harekete geçirir. Taşımacılık alanında önemli bir yeri olan hemen tüm ülkeler de, gerçekte, bu işi bu biçimde yürütmektedirler. Büyük olasılıkla, bu ticaretin adı da, o ülke insanlarının, başka ülkeler için taşıyıcı olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak, ticaretin niteliği açısından, bunun mutlaka böyle olması gerekli gibi görünmemektedir. Örneğin, Hollandalı bir tüccar, sermayesini Polonya ile Portekiz arasındaki ticaretin yürütülmesinde; birinin artık ürününü diğerine Hollanda gemileri yerine, Britanya gemileriyle götürerek kullanabilir. Bazı durumlarda gerçekten de Hollandalının böyle yaptığı düşünülebilir. Öte yandan, savunması ve güvenliği, gemicilerinin ve gemilerinin sayısına bağlı olan Büyük Britanya gibi bir ülke açısından, taşımacılığın bu bakımdan özellikle yararlı olduğu düşünülmektedir. Oysa aynı sermaye, yurtdışı tüketim ticaretinde, hatta kıyı gemileriyle yapıldığında iç ticarette, taşımacılık işinde olduğu kadar gemici ve gemi çalıştırabilir. Herhangi bir sermayenin çalıştırabileceği gemici ve gemi sayısı işin niteliğine bağlı değildir; bu, biraz, değerlerine oranla taşınan malın hacmine, biraz da, bu malların ulaştırılacak olduğu limanın, yükleme limanına olan uzaklığına, daha çok da bu iki koşuldan birincisine bağlıdır. Örneğin, Newcastle'dan Londra'ya yapılan kömür ticaretinde, limanlar birbirine uzak olmadığı halde, İngiltere'de yürütülen bütün taşımacılık işinden daha fazla gemi kullanılmaktadır. Bu nedenle, bir ülkedeki sermayenin, doğal olarak taşımacılığa yönelecek olanından fazlasını, olağanüstü teşviklerle taşımacılığa sokmaya çalışmak, o ülke gemiciliğini, her zaman, mutlaka arttırmak zorunda değildir.

Bu nedenle, herhangi bir ülkenin anayurt ticaretinde kullanılan sermaye, genel olarak, o ülkede, dış tüketim ticaretinde kullanılan aynı büyüklükte bir sermayeden daha büyük bir miktarda üretken emeğin geçimini sağlayıp teşvik etmekte, ülkenin yıllık ürününü daha çok arttırmaktadır; dış tüketim ticaretinde kullanılan sermaye, taşımacılıkta kullanılan aynı büyüklükteki bir sermayeden, bu heriki bakımdan, daha üstündür. Her ülkenin zenginliği, güç zenginliğine dayandığına göre, gücü her zaman, eninde sonunda bütün vergilerin ödenmek üzere başvurulduğu kaynak olan, ülkenin yıllık ürün değeriyle orantılı olmak zorundadır. Oysa, her ülkenin siyasal ekonomisinin en önemli amacı, o ülkenin zenginliğini ve gücünü arttırmaktır. Bu nedenle, siyasal ekonomi, ülkenin anayurt ticaretine karşı dış tüketim ticaretine, ya da bu ikisine karşı taşımacılığa ne öncelik vermeli ne de teşvik etmelidir. Ülke sermayesinin kendili-

ğinden bu iki kanala akacak olanından fazlasını bu iki kanala akmaya zorlamamalı, onları oraya doğru itmemelidir.

Herhangi bir çalışma alanının ürünü, ülkenin gerek duyduğu talebi aştığı zaman, artık-ürün dışarıya gönderilerek, ülkede talep edilen birşeyle mübadele edilmelidir. Böyle bir ihracat olmayınca, ülkedeki üretken emeğin bir kısmının yitip gitmesi, yıllık ürün değerinin azalması zorunludur. Büyük Britanya'nın toprağı ve emeği, genel olarak, anayurt pazarının gerek duyduğundan fazla tahıl, yünlü ve madenî eşya üretmektedir. Bu nedenle, bunların artık kısmının dışarı gönderilip, anayurtta talep edilen bir başka şeyle mübadele edilmesi gerekmektedir. Bu artık-ürün, ancak böyle bir ihracatla, kendisini üretmek için gerekli emeği ve masrafı karşılamaya yetecek bir değer kazanabilir. Deniz kıyısına yakın yerler ve ulaşıma elverişli bütün ırmakların yamaçları, sadece, böyle artık-ürünün ihraç edilip o bölgelerde fazla talebi olan birşeyle mübadele edilmesini kolaylaştırdıkları için, çalışma hayatına çok uygun yerlerdir.

Yerli emeğin artık-ürünüyle alınan yabancı mallar, iç pazarın talebini aştığı zaman, bunların fazla kısmı tekrar dışarı gönderilerek, anayurtta talep duyulan bir başka şeyle mübadele edilmelidir. Britanya emeğinin artık-ürünün bir kısmıyla; her yıl Virginia ve Maryland'den, doksanaltı bin fıçı kadar tütün satınalınır. Ancak, Büyük Britanya'nın talebi, belki, ondört bin fıçıdan fazlasını gerektirmemektedir. Bu yüzden, eğer geri kalan sekseniki bin fıçı dışarı gönderilip, anayurtta talep edilen başka birşeyle mübadele edilemezse, bunların ithalinin derhal durması, bunun yanısıra, karşılığında her yıl bu sekseniki bin fıçının satınalındığı malların hazırlanmasında bu anda çalıştırılan Büyük Britanya halkından hepsinin üretken emeğinin de sekteye uğraması zorunludur. Büyük Britanya'nın toprağının ve emeğinin bir parçası olan bu malların da, ülkede pazarı olmadığından ve dışarıdaki pazarından da yoksun kaldığından, artık üretilmemeleri gerektir. Bu yüzden, en dolambaçlı dış tüketim ticareti, bazı durumlarda, ülkenin üretken emeğine ve yıllık ürün değerine destek olmak bakımından, en dolaysız ticaret kadar gerekli olabilir.

Bir ülkenin sermaye mevcudunun tümü bu ülkenin tüketimini karşılayıp, üretken emeğin geçimini sağlamakta kullanılmayacak kadar artacak olursa, bu mevcudun fazlası, doğal olarak, taşımacılığa yönelir ve başka ülkelerde aynı hizmetleri görmekte kullanılır. Taşımacılık, büyük ulusal zenginliğin doğal sonucu ve belirtisidir ancak görülüyor ki, bu zenginliğin doğal nedeni değildir. Özel teşviklerle bu işe destek olmaya gerçekten niyetli devlet adamlarının, sonucu ve belirtiyi, yanlış bir biçimde, neden sandıkları anlaşılmaktadır. Avrupa'daki taşımacılığın en büyük payı, topraklarının yüzölçümüne ve insanlarının sayısına oranla, kuşkusuz en zengin Avrupa ülkesi olan Hollanda'ya aittir. Taşımacılıkta önemli bir payın, Avrupa'nın belki ikinci en zengin ülkesi olan İngiltere'nin

elinde olduğu sanılmaktadır oysa, genel olarak, İngiliz taşımacılığı diye bilinen şeyin, çoğu kez, belki dolaylı bir dış tüketim ticaretinden başka birşey olmadığı anlaşılmaktadır. Doğu ve Batı Hint ülkelerinin, ve Amerika'nın mallarını, çeşitli Avrupa pazarlarına taşıyan alım-satımlar, büyük ölçüde, bu türdendir. Bu mallar, genel olarak, ya doğrudan doğruya Britanya emeğinin ürünüyle ya da o ürün karşılığı satınalınmış başka birşeyle satınalınır; ve bu ticaretlerden kesin olarak elde kalan mal karşılıkları, genellikle, Büyük Britanya'da kullanılır veya tüketilir. Değişik Akdeniz limanları arasında İngiliz gemileriyle yapılan ticaret ve Hindistan'ın çeşitli limanları arasında İngiliz tüccarlarının yaptığı benzer bir miktar ticaret, belki, asıl Büyük Britanya taşımacılığı denilebilecek ticaretin belli başlı kollarını oluşturmaktadır.

Anayurt ticaretinin ve bu ticarette kullanılabilen sermayenin büyüklüğü, zorunlu olarak, ülke içinde, üretimlerini birbirleriyle mübadele etmek gereksiniminde bulunan bütün uzak yerlerin artık ürün değeriyle sınırlıdır; dış tüketim ticaretinin büyüklüğü, bütün ülkenin artık ürün değeriyle ve bununla satınalınabilecek olanın değeriyle sınırlıdır; taşımacılık işinin büyüklüğü ise, dünyadaki çeşitli ülkelerin hepsinin artık ürün değeriyle sınırlıdır. Bu nedenle, taşımacılığın büyüme olanağı, diğer ikisiyle karşılaştırıldığında, bir anlamda sınırsızdır ve en büyük sermayeleri emebilecek güçtedir.

Kendi öz kârını gözönünde bulundurması, bir sermaye sahibinin, o sermayeyi tarımda, manüfaktürde, veya toptan ya da perakende ticaretin özel bir dalında kullanmasına karar vermesini sağlayan tek dürtüdür. Sermayenin bu farklı yollardan birinde veya ötekinde kullanılmasına göre, o sermayenin harekete geçirebileceği farklı miktarlarda üretken emek, ve bunun toplumun toprağının ve emeğinin yıllık ürününe katacağı farklı değerlere ilişkin olarak, sermaye sahibi hiç düşünmez. Bu nedenle, bütün kullanımlar içinde tarımın en kârlı iş olduğu, parlak bir servete ulaştıran en kestirme yolun çiftçilik ve toprağı iyileştirmek olduğu ülkelerde, kişilerin sermayeleri, doğal olarak, bütün topluma en yararlı biçimde kullanılacaktır. Ancak, Avrupa'nın hiçbir yerinde, tarımdaki kârların sermayenin diğer kullanım alanlarına göre bir üstünlüğü olmadığı görülmektedir. Aslında, Avrupa'nın her köşesinde hayal peşinde koşan tasarı sahipleri, şu son birkaç yıl içinde, toprağın ekimi ve iyileştirilmesi sonucu elde edilecek kârlar üzerine çok görkemli hesaplar yaparak, herkesi eğlendirmişlerdir. Onların hesapları üzerine özel bir tartışmaya girmeksizin, şöyle sıradan bir gözlemle, onların vardığı sonucun yanlış olduğuna emin olabiliriz. Tek bir yaşam süresi içinde, çoğunlukla az bir sermayeyle, bazen o sermaye de olmadan, ticaret ve manüfaktür alanında, en parlak servetlerin elde edildiğini her gün görmekteyiz. Aynı süre içinde, böyle bir sermaye ile, tarımda böyle bir servet elde edildiğine ilişkin, bu yüzyılda Avrupa'da, belki tek bir örnek bile görülmemiştir. Bununla birlikte, Avrupa'nın bütün büyük ülkelerinde, birçok iyi toprak

hâlâ işlenmemiş olarak durmakta, ve işlenmiş toprağın da büyük bölümü mümkün olan ölçüde iyileştirilmiş olmaktan çok uzak bulunmaktadır. Bu yüzden, tarım, hemen her yerde, şu anda tarıma yatırılmış bulunandan çok daha büyük sermayeyi emebilecek güçtedir. Avrupa'da izlenen siyasetteki hangi koşulların, kentlerde yürütülen iş-kollarına, kırlarda yapılanlardan bu derece büyük bir üstünlük sağladığını, böylece, sermayelerini, çoğunlukla hemen yakınlarındaki çok verimli tarlaların ekilip iyileştirilmesinden çok, Asya ve Amerika'nın en uzak yerlerinde taşımacılık işinde kullanmanın özel kişilerin daha çok işine geldiğini, bundan sonraki iki kitapta olanca genişliğiyle anlatmaya çalışacağım.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Çeşitli Uluslarda Zenginliğin Farklı Gelişmesi Üstüne

BÖLÜM I

ZENGİNLİĞİN DOĞAL GELİŞMESİ ÜSTÜNE

Her uygar toplumda kentte oturanlarla, kırda oturanlar arasında yürütülen ticaret büyük öneme sahiptir. Bu ticaret, ya doğrudan doğruya, ya da paranın veya para yerine geçen bir cins kâğıdın araya girmesi sayesinde, işlenmemiş ürünün işlenmiş ürünle mübadele edilmesinden oluşur. Kır, kenti geçim maddeleri ve manüfaktür için gereken malzemelerle donatır. Kent, kırda yaşayan insanlara işlenmiş ürünün bir bölümünü yollayarak onların sağladıkları maddelerin ve malzemelerin bedelini öder. Ne bu malzemelerin yeniden üretiminin gerçekleştirildiği ne de bunun mümkün olduğu kentin tüm zenginliğini ve geçimini kırdan elde ettiği çok haklı olarak söylenebilir. Bununla birlikte, böyle oluyor diye, kentin kazancının, kırın zararına olduğunu düşünmemeliyiz. Herikisinin kazançları karşılıklıdır, ve birbirine denktir; tüm diğer durumlarda olduğu gibi, işbölümü burada da, işbölümünün gelişmiş olduğu çeşitli işlerde çalıştırılan farklı kişilerin tümü için yararlıdır. Kırsal kesim insanları, kendileri yapmaya giriştikleri takdirde çalıştırmaları gerekli olacak emek miktarından çok daha küçük bir bölümünün ürünüyle, kentten büyük miktarda manüfaktür malı satınalmaktadırlar. Kent kırın artık ürünü için, yani ekicilerin geçiminden artakalan bölüm için, bir pazar sağlamaktadır, ve kırsal yörelerde oturanlar, bu pazarda talep ettikleri başka birşeyle bu artık ürünü mübadele etmektedirler. Kentte oturanların sayısı ve geliri arttıkça, kentin, kırda oturanlara sağladığı pazar büyür; bu pazar ne kadar büyürse, daha çok sayıda kişiye, o kadar çok kazanç sağlar. Kente bir mil ötede yetişen tahılla, yirmi mil uzaktan gelen tahıl, bu pazarda aynı fiyata satılır. Ancak, uzaktan gelen tahılın fiyatı genel olarak sadece yetiştirilip pazara getirilmesi masrafını çıkarmakla kalmamalı, çiftçiye tarımdaki ortalama kârı da sağlayabilmelidir. Bu yüzden, kentin yakın çevresindeki kırsal alanlardaki toprak sahipleriyle ekiciler, sattıkları ürünlerin fiyatıyla, ortalama tarım kârından fazla olarak, daha uzak yörelerden getirilmekte olan benzer ürünlerin taşıma değerinin tümünü de kazanırlar; bu kişilerin, satınaldıkları şeylerin fiyatına bu taşıma değerinin tümü de dahildir. Büyükçe bir kentin yakın çevresindeki toprakların ekimiyle biraz uzağındaki toprakların ekimini karşılaştırınca, kırın kent ticaretinden ne kadar çok yararlandığına kolayca inanabilirsiniz. Ticarî dengeye ilişkin olarak ortalıkta bulunan bunca saçma yorum arasında, hiçbir zaman ne kentle yaptığı ticaretinde kırın, ne de kır ticaretiyle geçimini sağlayan kentin zarara uğradığı iddiası öne sürülmemiştir.

Eşyanın doğası nedeniyle, geçim maddeleri rahatlık ve lüksten önce geldiği için, geçim maddeleri sağlayan çalışma, kaçınılmaz bir

biçimde, diğerlerini sağlayan çalışmadan önce gelmek zorundadır. Bu yüzden, geçim maddesi sağlayan kırların işlenip ilerlemesinin, sadece, rahatlık ve lüks araçları sağlayan kentin büyümesinden mutlaka önce gelmesi gerektir. Kentin geçimini sağlayan tek şey, kırın artık ürünü veya ekicilerin geçiminden arta kalan fazladır; dolayısıyla kent yalnızca bu artık ürünün çoğalmasıyla büyüyebilir. Ancak, kent geçim maddelerinin tümünü hep çevresindeki kırsal yöreden, hatta bağlı bulunduğu ülkeden almayıp çok uzak ülkelerden getirtebilir; genel kuralın bir istisnası olmamakla birlikte, bu, çeşitli çağlarda ve uluslarda zenginliğin gelişmesinde önemli farklılıklar doğurmuştur.

Her ülkede olmasa bile, zorunluluğun genel olarak dayattığı bu düzeni, tek tek ülkelerde insanın doğal eğilimleri başlatır. İnsanlara özgü kurumlar bu doğal eğilimlere karşı gelmeseydi, kentler, her yerde hiç değilse, bulundukları toprakların tümü baştan başa iyileştirilip ekilinceye kadar, ancak bu toprakların iyileştirilip ekilmesi sonucunda beslenmesi mümkün olduğundan, fazla büyüyemezlerdi. Eşit ya da yaklaşık eşit kârlar olduğunda, çoğu kişi sermayesini manüfaktür ya da dış ticaretten çok, toprağın iyileştirilip ekilmesinde kullanmayı yeğler. Sermayesini toprağa yatıran kişinin parası daha çok gözönünde ve kendi yönetimi altındadır; serveti, tüccarın serveti kadar kazaya uğrama olasılığına açık değildir. Tüccar servetini sık sık sadece rüzgârların ve dalgaların eline bırakmakla kalmamakta, uzak ülkelerde statülerini ve karakterlerini hemen hiçbir zaman iyice bilemiyeceği kişilerin itibarına güvenip, insanlardaki aptallık ve insafsızlık gibi pek anlaşılır belirli unsurlar olmayan karakter özelliklerinin de eline bırakmak zorunda kalmaktadır. Bunun tersine, toprağının iyileştirilmesinde sabitleşmiş olan toprak sahibinin sermayesi, insanlara özgü işler için mümkün olan ölçüde, en sağlam biçimde bağlanmış gibidir. Üstelik kırların güzelliği, kırsal yaşamın zevkleri, bu yaşamın insana vadettiği kafa huzuru ve insanların koyduğu yasalardaki adaletsizliğin rahatsız etmediği yörelerde, kırın gerçekten sağladığı bağımsızlık, herkese, az ya da çok çekici gelmektedir. Toprağı ekmek insanın başlangıçtaki amacı olduğuna göre, anlaşılan varlığının her aşamasında insan, bu ilkel uğraşa bir sevgi beslemektedir.

Gerçekte, belli bazı zenaatçilerin yardımı olmasa, toprağın işlenmesi ancak büyük sıkıntılar ve ardarda gelen kesintilerle gerçekleştirilebilir. Demirciler, marangozlar, araba yapımcıları, saban yapımcıları, duvarcılar ve tuğla döşeyiciler, debbahlar, ayakkabacılar ve terziler, çiftçinin sık sık zenaatlerine ihtiyaç duyduğu kişilerdir. Bu zenaatçiler de çeşitli zamanlarda birbirlerinin yardımına ihtiyaç duyarlar; oturdukları yer çiftçininki gibi belirli bir noktaya mutlak olarak bağlı bulunmadığından, bunlar, doğal olarak, birbirlerine yakın yerleşirler. Böylece küçük bir kasaba ya da köy oluşur. Çok geçmeden bunların çeşitli gereksinimlerini karşılamak

için, birçok başka zenaatçi ve perakendeciyle birlikte kasap, bira yapımcısı ve ekmekçi kendilerine katılır; böylelikle, bunlar kasabanın daha da büyümesine katkıda bulunmuş olurlar. Kentte oturanlar ve kırda yaşayanlar karşılıklı olarak birbirinin hizmetindedir. Kent, kırsal kesim insanlarının kendi işlenmemiş ürünleriyle işlenmiş ürün mübadele etmek için başvurdukları sürekli açık bir panayır ya da pazardır. Kentte oturanlara hem işlerinde gereken malzemeyi, hem de geçim maddelerini sağlayan, işte bu ticarettir. Bunların kırda yaşayanlara sattıkları mamul madde miktarı, kaçınılmaz bir biçimde, satınaldıkları malzeme ve besin miktarını belirler. Bu yüzden, kenttekilerin hem işi hem de geçimi, ancak, kırda oturanların mamul madde talebinin artışı oranında artabilir; bu kırsal talep ise, ancak, toprak iyileştirmelerinin ve ekip-biçmenin genişlemesiyle orantılı olarak artabilir. Dolayısıyla, insanlara özgü kurumlar, işlerin doğal gidişini hiç bozmasaydı, her siyasal toplumda kentlerin zenginlik ve nüfusça büyümesi kırsal arazinin ya da toprakların iyileştirilmesi ve ekilmesinin ardından gelecek ve bununla orantılı olarak gerçekleşecekti.

İşlenmemiş toprakların hâlâ kolay şartlarla elde edilebileceği Kuzey Amerika kolonilerimizdeki kentlerin hiçbirinde, henüz uzak pazarlara satış amacıyla manüfaktür kurulmamıştır. Kuzey Amerika'da bir zenaatçi kendisine yakın toprakların ihtiyacını karşılamaktan ibaret olan işini yürütmek için gerekli mal-mevcudundan biraz fazlasını edinince, daha uzak yörelere satış yapmak için manüfaktür kurmaya girişmez; mal-mevcudunu, işlenmemiş toprak satınalıp toprağı iyileştirmekte kullanır. Zenaatçilikten çiftçiliğe geçer, bu ülkenin zenaatçilere ödemeye gücünün yettiği ne yüksek ücretler, ne de kolay geçim, bu kişiyi başka insanların hizmetini görmek için çalışmaya ayartamaz, o kendisi için çalışmayı yeğler. O, bir zenaatçinin kendi geçimini sağlayan müşterilerinin hizmetinde olduğunun farkındadır; kendi toprağını işleyen ve geçimini kendi ailesinin emeğiyle sağlayan bir ekicinin ise, gerçek bir usta olduğunu ve dünyadaki herşeyden bağımsız olduğunu bilir.

Bunun tersine, işlenmemiş toprağın hiç olmadığı, ya da kolay şartlarla edinilebilecek toprakların bulunmadığı ülkelerde, bulunduğu çevrede varolan çeşitli işlerde kullanabileceğinden daha fazla mal-mevcudu edinmiş her zenaatçi, daha uzak pazarlarda satılmak üzere iş yapmaya girişir. Demirci bir demir imalâthanesi, dokumacı bir tür keten ya da yünlü dokuma imalâthanesi kurar. Bu değişik manüfaktürler zamanla giderek alt bölümlere ayrılır ve kolaylıkla anlaşılabileceği ve bu nedenle daha fazla anlatılması gerekmiyecek bir biçimde, birçok değişik biçimlere bürünerek gelişir ve mükemmelleşir.

Bir sermayeye kullanım alanı aranırken, eşit ya da yaklaşık eşit kâr söz konusu olduğunda, tarımın manüfaktüre doğal olarak yeğlenmesi gibi, manüfaktür de, doğal olarak dış ticarete yeğlenir.

Toprak sahibinin ya da çiftçinin sermayesi manüfaktürcünün sermayesinden daha sağlam olduğu gibi, manüfaktürcünün sermayesi de, her zaman, kendi denetiminde ve gözü önünde bulunduğuna göre, dış ticaretle uğraşan bir tüccarın sermayesinden daha çok güven içindedir. Ancak, bütün toplumların her döneminde, hem işlenmemiş hem de işlenmiş ürün fazlasının, yani ülke içinde talep edilmeyen bölümün, ülke içinde belli bir talebi bulunan başka birşeyle mübadele edilmek üzere ülke dışına gönderilmesi zorunludur. Bununla birlikte, bu artık ürünü yurtdışına gönderen sermayenin yerli ya da yabancı sermaye olmasının pek bir önemi yoktur. Toplum, hem topraklarının ekilmesi hem de işlenmemiş ürününün tümünü en eksiksiz biçimde manüfaktürde kullanabilmesi için yeterli sermayeye sahip değilse, toplumun mal-mevcudunun tümünün daha yararlı amaçlar doğrultusunda kullanılabilmesi için, işlenmemiş ürünün yabancı sermaye ile ihraç edilmesi önemli ölçüde yararlı bile olmaktadır. Eski Mısır, Çin ve Hindistan'ın zenginliği, ihracatın büyük bölümü yabancılar tarafından yürütülse bile, bir ulusun çok yüksek bir refah düzeyine ulaşabileceğini yeterince açık bir biçimde kanıtlamaktadır. Artık ürünlerinin ihracatında kendi sermayelerinden başka hiç yabancı sermaye kullanılmamış olsaydı, Kuzey Amerika ve Batı Hint Adaları'ndaki kolonilerimizin gelişmesi çok daha yavaş olurdu.

Bu nedenle, işlerin doğal akışına bağlı olarak, büyümekte olan her toplumun sermayesinin büyük bölümü önce tarıma, sonra manüfaktüre ve en son olarak dış ticarete yönelir. İşlerin bu düzeni öylesine doğaldır ki, biraz toprağı olan her toplumda, bu sıralamaya belli bir ölçüde uyulmuş olduğuna inanıyorum. Büyükçe kentlerin kurulmasının mümkün olmasından önce, ülke topraklarının bir bölümünün ekilmesi; dış ticaretle uğraşmayı ciddi olarak düşünebilmek için de, önce bu kentlerde manüfaktür türünden kaba zenaat işlerinin yürütülüyor olması zorunludur.

İşlerin bu doğal akışının, her toplumda ortaya çıkması zorunludur ama, Avrupa'nın tüm modern devletlerinde bu sıralama, birçok bakımdan tersine çevrilmiştir. Bu ülkelerin bazı kentlerinin yürüttüğü dış ticaret, kaliteli olan ve uzak pazarlara satış için uygun tüm iyi manüfaktür mallarını dışarıya tanıtmış; manüfaktür ve dış ticaretin ikisi birlik olarak, tarım alanındaki başlıca ilerlemeleri doğurmuştur. Bu ülkelerin başlangıçtaki yönetimlerinin oluşturup kurumlaştırdığı ve bu yönetimler büyük ölçüde değişse bile varlığını sürdüren, eğilimler ve gelenekler, bu ülkeleri kaçınılmaz biçimde bu doğal düzene aykırı ve ters olan gidişe zorlamıştır.

BÖLÜM II

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞINDAN SONRA ESKİ AVRUPA'DA TARIMIN DESTEKLENMEMESİ ÜSTÜNE

Germen ve İskit ulusları Roma İmparatorluğu'nun batı eyaletlerini işgal ettikten sonra, böylesine büyük bir devrimi izleyen ka-

rışıklıklar birkaç yüzyıl sürmüştür, Barbarların burada oturan halka uyguladıkları yağma ve şiddet, kentlerle kırlar arasındaki ticareti kesintiye uğratmıştır. Kentler boşalmış, topraklar işlenmemiştir; Roma İmparatorluğu'nun yönetiminde önemli bir refah düzeyine ulaşmış olan Avrupa'nın batı eyaletleri, yoksulluğun ve barbarlığın en alt sıralarına düşmüşlerdir. Bu karışıklıklar sürerken bu ulusların önderleri ya da başlıca ileri gelenleri, bu ülkelerin topraklarının büyük bir bölümünü elde etmişler, ya da gasp etmişlerdir. Bu topraklardan büyük bölümü hiç işlenmemişti, ama ister işlenmiş ister işlenmemiş olsun hiçbir toprak parçası sahipsiz kalmamıştır. Çoğunluğu birkaç büyük mülk sahibinin olmak üzere, tüm topraklara el konulmuştur.

İşlenmemiş toprakların bu ilk gaspı büyük ancak geçici olabilecek bir felâketti. Bu topraklar çok geçmeden yeniden bölünebilir, miras ya da mülkiyeti devretme *(alienation)* yoluyla küçük parçalara ayrılabilirdi. Büyük evlât hakkı yasası *(the law of primogeniture)* toprakların miras yoluyla bölünmesini önledi; koşullu miras bırakma yöntemi *(entail)* ile de toprakların mülkiyet devretme yoluyla küçük parçalara bölünmesine engel olundu.

Toprak, taşınır mallar gibi, yalnız geçim ve bir haktan yararlanma aracı olarak düşünüldüğü zaman, verasetin doğal yasası, toprağı, geçimleri ve haktan yararlanmaları baba için eşit derecede aziz sayılabilecek olan ailedeki bütün çocuklar arasında taşınabilir mallar gibi paylaştırır. Arazi mirası konusunda, büyükle küçük, erkekle kadın arasında, bizim taşınır malların pay edilmesinde yaptığımız gibi bir ayrım gözetmeyen Romalılarda, bu doğal miras yasası geçerliydi. Ancak, toprak, yalnız geçimin değil, iktidarın ve savunmanın da aracı olarak kabul edildiği zaman, toprağın parçalanmadan tek bir kişiye ait olması daha uygun görüldü. Bu kargaşa dönemlerinde, her büyük toprak sahibi, bir tür küçük hükümdardı. Toprağını kiralayanlar *(tenants)*, uyruklarıydı. O, bunların yargıcı, bazen barış zamanında yasa yapıcıları, savaşta ise komutanları idi. Kendi değerlendirmesine göre, bu tek kişi, çoğu kez komşularıyla, bazen de hükümdarıyla savaşırdı. Bu nedenle, bir toprak mülkünün güvenliği, toprak sahibinin o toprakta yaşayanları koruyabilmesi, toprağın büyüklüğüne bağlı idi. Toprağı parçalamak, onu yok etmek, her parçasını komşularının saldırganlığıyla karşı karşıya bırakıp onlara yem etmek demekti. Bu nedenle, toprak mülkü mirasında, büyük evlât hakkı yasası gerçekte birdenbire oluşmadı, zamanla ortaya çıktı; ilk kurumlaştığında her zaman öyle olmasa bile, monarşilerde de bu yasa aynı nedenle ortaya çıkmıştır. Monarşi iktidarının, dolayısıyla güvenliğinin, parçalanma sonucu güçten düşme olasılığını yoketmek için, monarşinin bir bütün olarak, çocuklardan birine geçmesi gerektir. Bu çocuklardan hangisinin böylesine önemli bir hak için seçileceğine, kişisel yetenekler gibi muğlak ayrımlarla değil, tartışma götürmez açıklıkta ve belirgin bir farka

dayanan genel bir kuralla karar verilmesi zorunludur. Aynı ailenin çocukları arasında yaş ve cinsiyetten başka tartışılamıyacak bir fark olamaz. Erkek cinsi evrensel olarak dişi cinse yeğlenir; tüm diğer şeyler eşit olduğunda ise, daha yaşlı olan, her yerde, gencin yerini alır. İşte, büyük evlât hakkı ve mirasın babadan oğula geçmesi *(lineal succession)* denilen yasanın kaynağı budur.

Yasalar, ortaya çıkmalarına neden olan ve varlıklarını ancak kendilerinin makul kılabileceği koşullar ortadan kalktıktan uzun zaman sonra bile, genellikle, yürürlükte kalırlar. Günümüz Avrupa'sında bir tek akr*'lık toprağı işleyenin zilyedliği, yüzbin akr toprağı işleyenin zilyedliği kadar eksiksiz güven içindedir. Öte yandan, büyük evlât hakkına hâlâ saygı gösterilmektedir; ve tüm kurumların içinde aile üstünlüğü onurunu yüceltmeye en yaraşan kurum olması nedeniyle, bu yasanın daha nice yüzyıl boyunca hüküm sürmesi mümkün görünmektedir. Yoksa, tüm diğer açılardan çocuklardan birini zenginleştirmek için diğer çocukları yoksullaştıran bir hak kadar, kalabalık bir ailenin gerçek çıkarlarına aykırı birşey olamaz.

Koşullu miras bırakma, büyük evlât hakkı yasasının doğal sonucudur. Bu, öncelikle büyük evlât hakkı yasasının oluşturduğu babadan oğula miras kurumunu korumak ve başlangıçtaki asıl mülkün, sonradan gelecek sahiplerinin akılsızlığı ya da uğrayacakları felâketler nedeniyle bir armağan, vasiyet veya mülk devri yoluyla, sürdürülmesi istenilen soy çizgisinin dışına kaydırmalarını önlemek için ortaya çıkmıştır. Koşullu miras bırakma, Romalılarca hiç bilinmemekteydi. Gerçi bazı Fransız hukukçuları çağdaş kurumları o eski kurumların lisanına ve biçimine sokmayı uygun görmektedirler ama, Romalıların substitution'u da, fideicommiss'i de koşullu miras kurumuna herhangi bir benzerlik göstermemektedir.

Büyük toprak mülkleri bir tür prenslik olduğu zaman, koşullu miras bırakma, akla uygun gelebilir. Bu, bazı monarşilerin anayasaları adı verilen yasalar gibi, genel olarak, binlerce kişinin güvenliğinin tek bir adamın keyfi ya da kaprisleri yüzünden tehlikeye düşmesini önleyebilir. Ancak, hem küçük hem büyük mülklerin güvencelerini, bulundukları ülkenin yasalarından aldıkları günümüz Avrupa'sında, koşullu mirastan daha saçma birşey olamaz. Bu kurum, varolan varsayımların en saçma olanına, yani ardarda gelen her kuşağın yeryüzünde ve yeryüzünde bulunan herşey üzerinde eşit hakka sahip olmadığı ve şimdiki kuşağın malının belki beşyüz yıl önce ölmüş olanların isteklerine göre sınırlanıp düzenlenmesi gerektiği yolundaki varsayıma dayanmaktadır. Yine de koşullu miras bırakma kurumu, Avrupa'nın büyük bölümünde, özellikle de

* 1 akr = yaklaşık 4 dönüm.

soylu bir aileden gelmenin, sivil veya askerî kariyerlere ulaşmak için zorunlu bir nitelik olarak kabul edildiği ülkelerde hâlâ saygın bir yere sahiptir. Soyluların bulundukları ülkede yüksek memurluklar ve itibarlı konumlar üzerindeki bu tekelci ayrıcalıklarını sürdürmek için, koşullu miras bırakma kurumunun zorunlu olduğu düşünülmektedir; diğer yurttaşlarının zararına haksız bir üstünlük gaspetmiş olan bu katmanın, yoksul düşerek gülünç konumda olmamak için, yeni bir ayrıcalığa daha sahip olmaları zorunluluğu makul bulunmuştur. İngiliz gelenek hukukunun *(common law)* ebedî mülkiyet kurumuna *(perpetuity)* karşı olduğu ve bu nedenle bu kurumun İngiltere'de tüm diğer Avrupa monarşilerine oranla, çok daha fazla sınırlandırıldığı söylenmektedir; ancak İngiltere'de bile ebedî mülkiyet kurumu büsbütün yok değildir. İskoçya topraklarının beşte birinden, hatta üçte birinden fazlasının halen çok sıkı bir biçimde koşullu miras kapsamında olduğu sanılmaktadır.

İşlenmemiş büyük toprak parçaları, böylece, hem belirli ailelerce gaspedilmiş hem de bu toprakların yeniden parçalanma olasılığı mümkün olduğu kadar sonsuz bir zaman için engellenmiştir. Bununla birlikte, büyük bir mülk sahibinin toprağını iyi işleten biri olduğu pek alışılmış birşey değildir. Bu barbar kurumların ortaya çıkmasına yolaçan kargaşa dönemlerinde, büyük mülk sahibi, topraklarını korumak veya nüfuzunu ve yetkisini komşularının toprakları üzerinde de genişletme yüzünden çok meşguldü. Dolayısıyla, toprağın işlenmesini ve iyileştirilmesini denetleyecek boş zamanı yoktu. Hukukun ve düzenin kurulması büyük mülk sahibine bu zamanı sağladığı zaman, genellikle, bu konuda isteksiz davranmış, hemen her zaman da bu konudaki yetenekleri yetersiz kalmıştır. Çoğunlukla olduğu gibi, evinin ve kişi olarak kendisinin özel harcamaları gelirine eşit olduğu ya da bu geliri aştığı için, topraklarının iyileştirilmesinde kullanacak mal-mevcudu yoktur. Eğer tutumlu bir kişi ise, genellikle, yıllık tasarruflarıyla sahip olduğu toprakların iyileştirilmesini değil, yeni topraklar satınalmayı daha kazançlı bulmuştur. Tüm diğer ticarî projeler gibi toprağı kârlı bir biçimde iyileştirmek, küçük tasarruflar ve küçük kazançlar üzerinde kesin bir denetim gerektirir; bu ise, yaradılıştan tutumlu bir kişi bile olsa büyük bir servet sahibi olarak doğan bir kişinin pek yapamayacağı birşeydir. Böyle bir kişi konumu nedeniyle, doğal olarak oldukça az ihtiyaç duyduğu kârdan çok, onu hoşnut eden süslere kapılmaya yatkındır. Giyiminin, eşyalarının, evinin, evindeki mobilyalarının zerafeti, çocukluğundan beri üstünde düşünmeye alışkın olduğu konulardır. Bu alışkanlığın kafasında oluşturduğu eğilim, doğal olarak, toprağın iyileştirilmesini düşünmeye giriştiği zaman da sürer. Evinin çevresindeki belki dört-beş yüz akr tutan toprağı, yaptığı iyileştirmelerden sonra değerinden on kat fazla harcamayla güzelleştirir; bakar ki, mülkünün tamamına bu biçimde harcama yapsa -zaten başka tür bir iyileştirme beğenisine

uygun değildir- topraklarının onda birini iyileştirmeden iflâs edecektir. Birleşik Krallığın heriki tarafında da, feodal anarşinin hüküm sürdüğü dönemden beri, kesintisiz aynı ailenin elinde bulunan bazı büyük mülkler, hâlâ vardır. Bu mülklerin şimdiki durumunu onlara komşu olan küçük arazi sahiplerinin mülkleriyle karşılaştırınız, o zaman böyle büyük mülklerin toprağın iyileştirilmesi açısından ne denli elverişsiz olduğuna inanmak için başka kanıt istemeye gerek duymayacaksınız.

Bu tür büyük mülk sahiplerinin toprakta iyileştirme yapmaları beklenmezse, onların emrinde bu toprakları ekip-biçenlerden hiç beklenmez. Eski Avrupa'da toprağı işleyenlerin hepsi gönüllü kiracılardı. Hepsi ya da hemen hemen hepsi köleydiler; ancak, bunların köleliği Eski Yunanlılar ve Eski Romalılarda, hatta günmüzde Batı Hint Adaları'ndaki kolonilerimizde bilinen kölelikten daha esnek bir kölelik çeşidiydi. Bunların efendilerinden çok, doğrudan doğruya toprağa ait oldukları kabul ediliyordu. Bu nedenle, bunlar, toprakla birlikte satılabilirdi, ama topraktan ayrı satılamazlardı. Efendilerinin onayıyla evlenebilirlerdi ama, efendileri eşlerden birini başka kişilere satarak, sonradan bu evliliği feshedemiyordu. Efendi toprağındaki kiracılardan birini sakatlar ya da öldürürse, genellikle çok küçük bir ceza olmakla birlikte, yine de cezaya uğrardı. Ancak, bu kiracılar mülk edinemezlerdi. Sahip oldukları herşey, toprak sahibine ait sayılırdı ve toprak sahibi efendi, bunları istediği zaman, onlardan alabilirdi. Bu tür kölelerin aracılığıyla toprak ne kadar iyileştiriliyor ve ekilip-biçiliyorsa, bu, gerçekte, toprak sahibince yürütülmüş oluyordu. Yapılan harcama toprak sahibine aitti. Tohum, hayvanlar, tarım aletleri, hepsi toprak sahibinindi. Kazanç toprak sahibine aitti. Bu tür köleler, günlük geçimlerinden başka hiçbir şey elde edemezlerdi. Bu yüzden de, doğrusu, toprak sahibi, bu durumda, topraklarını kendisi işletiyor, bağımlı insanlar *(boundmen)* da toprağı ekip-biçiyor denilebilirdi. Bu tür kölelik, hâlâ, Rusya'da, Polonya'da, Macaristan'da, Bohemya, Moravya ve Almanya'nın diğer bölgelerinde sürmektedir. Bu kölelik, sadece, Avrupa'nın batı ve güney batıdaki yörelerinde, giderek tümüyle tasfiye edilmiştir.

Büyük mülk sahiplerinin büyük iyileştirmeler yapmaları ender olduğuna göre, bunlar, işçi olarak köle çalıştırdıklarında toprağın iyileştirilmesi büsbütün mümkün değildir. Kölelerin yaptığı işin maliyeti sadece boğaz tokluğuna çıkıyor gibi görünse bile, tüm çağların ve ulusların deneyimi bunun en pahalıya malolan iş olduğunu kanıtlamıştır, sanıyorum. Hiçbir mülk edinemeyen kişinin, alabildiğine yiyip-içip, olabildiğince az çalışmaktan başka çıkarı olamaz. İşin kendi geçimini satınalmaya yetenden fazlası, ona, hiçbir biçimde kendi çıkarları gereğince değil, ancak şiddet zoruyla dayatılabilir. Eski italya'da tahıl ekiminin ne denli yozlaştığı ve köleler çalıştırıldığında ekinin toprak sahibi için ne kadar kazançsız olmaya başladığı hem Pliny, hem de Columella tarafından belirtilmiştir. Aris-

totle döneminde, Eski Yunan'daki durum, bundan daha iyi değildir. Platon'un yasalarında tanımladığı ideal cumhuriyetten sözeden Aristotle, çalışmayan beşbin kişiyi (cumhuriyetin savunması için gerekli olduğu varsayılan savaşçı sayısı) kadınları ve uşaklarıyla birlikte beslemek için Babil ovaları gibi uçsuz bucaksız genişlik ve verimlilikte topraklar gerektiğini söylemektedir.

İnsan, kibri nedeniyle, hükmetmekten hoşlanır; kendisinden aşağıda olanları ikna etmek için alçalmak zorunda kalmak kadar insanın gücüne giden başka birşey yoktur. Bu yüzden, yasaların izin verdiği ve işin niteliğinin elverişli olduğu yerlerde kişi, çoğunlukla, kölelerin hizmetini özgür kişilerin hizmetine yeğler. Şeker ve tütün ekimi kölelerin yaptığı ekimin giderini karşılayabilir. Oysa, artık günümüzde tahıl ekiminin bu gideri karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Başlıca ürünü tahıl olan İngiliz kolonilerinde, işlerin büyük bir bölümü özgür kişiler tarafından yapılmaktadır. Pennsylvania'daki Quaker'lerin tüm zenci kölelerini azat etmelerine ilişkin son kararına bakarak, bu kölelerin sayıca çok fazla olamayacağına inanabiliriz. Köleler, sahip oldukları mülkiyetin önemli bir bölümü olsaydı, bu türden bir karar hiçbir zaman onaylanamazdı. Bunun tersine, şeker kolonilerimizde bütün iş, tütün kolonilerimizde ise işlerin çok büyük bir bölümü köleler tarafından yapılmaktadır. Batı Hint Adaları'ndaki kolonilerimizin herhangi birinde, bir şeker plantasyonunun kârı, genel olarak, Avrupa'da ya da Amerika'da bilinen tüm diğer ekimlerin kârından çok daha yüksektir; bir tütün plantasyonunun kârı ise, şeker plantasyonunun kârından daha az olmakla birlikte, önceden belirtildiği gibi, tahılın kârından yüksektir. Bu iki tür plantasyon da, köleler tarafından ekim yapılmasının maliyetini çıkarabilir, ancak şeker, bu harcamayı tütünden daha rahat karşılayabilir. Nitekim, şeker kolonilerimizde zencilerin beyazlara oranı, tütün kolonilerimizde olduğundan çok daha fazladır.

Geçmiş çağların köle ekicilerinin yerini, giderek, şimdi Fransa'da Metayer adıyla tanınan bir çiftçi türü almıştır. Bunlara Latincede Coloni Partiarii denilmektedir. Bu türden çiftçiler çok uzun süredir İngiltere'de bulunmadığından, bunların İngilizce'de nasıl tanımlanacağını bilmiyorum. Toprak sahibi, metayerlere tohum, çift hayvanları, tarım aletleri, kısacası çiftliği işletmek için gerekli tüm mal-mevcudunu sağlamaktadır. Çiftçi işi bıraktığı ya da toprak sahibi anlaşmayı bozduğu zaman, toprak sahibine geri verilen malmevcudunun bütünlenmesi için gerekli sayılan miktar bir yana ayrıldıktan sonra, ürün, toprak sahibi ve çiftçi arasında yarıyarıya bölüşülmektedir.

Bu tür kiracıların işlediği toprak, deyim yerindeyse, kölelerin işlediği toprak gibi, giderler mal sahibine ait olmak üzere ekilmektedir. Ancak, bunlar arasında canalıcı bir fark vardır. Metayerler özgür insanlar oldukları için mülk edinebilirler ve ürünün belli bir payı kendilerine ait olduğu için, payları mümkün olduğu kadar çok

olsun diye tüm ürünün olabildiğince çok olması kendi çıkarları gereğidir. Oysa karnının doymasından başka hiçbir kazancı olmayan bir köle, toprağın kendi geçimi dışında elinden geldiği kadar az şey yetiştirmesini kollayıp rahatına bakar. Avrupa'nın büyük bölümünde toprağa bağlı kölelik biçimindeki tasarrufun *(tenure in villanage)*, biraz bu üstünlükten dolayı, biraz da her zaman büyük mülk sahibi soyluları kıskanmış olan hükümdarın, köleleri efendilerinin nüfuzuna karşı yavaş yavaş kışkırtması ve anlaşıldığı kadarıyla bu kışkırtmaların sonunda bu tür hizmetin tümüyle elverişsiz kılınması nedeniyle giderek yıpranmış olduğu mümkün görünmektedir. Bununla birlikte, bu kadar önemli bir devrimin ne zaman ve nasıl geliştiği çağdaş tarihin en karanlık noktalarından biridir. Roma kilisesi bunda büyük katkısı olduğunu iddia etmektedir; gerçekten de, daha onikinci yüzyılda III. Alexander'ın, kölelerin genel olarak azat edilmelerine ilişkin bir bildirge yayınladığı doğrudur. Ancak bunun, iman sahiplerinin kesinlikle uymaları istenen bir yasa olmaktan çok dinî bir öğüt niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Kölelik hemen her yerde daha birkaç yüzyıl sürüp gitmiştir; sonunda, yukarıda sözü edilen iki çıkarın ortak müdahalesiyle, yani bir yandan toprak sahibinin bir yandan da hükümdarın çıkarları doğrultusunda yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Azat edilen ve aynı zamanda o topraklarda kalmasına izin verilen ekici, kendisine ait bir mal-mevcudu olmadığı için, toprağı ancak toprak sahibinin kendisine avans verdiğiyle işleyebiliyordu; bu nedenle de Fransızların dediği gibi bir metayer olması zorunluydu.

Ancak, bu tür ekicilerin bile, ürünün kendilerine düşen payından arttırmış olabilecekleri küçük tasarrufun bir bölümünü toprağın daha da iyileştirilmesine yatırmaları çıkarlarına uygun düşmez, çünkü hiçbir şey yatırmamış olan toprak sahibi, ne yetişirse yetişsin yarısını alacaktır. Ürünün sadece onda biri olan aşarın *(tithe)*, toprak iyileştirmesinin önünde çok büyük bir engel olduğu bellidir. Bu nedenle, ürünün yarısına eşit bir vergi, çok etkili bir engel olmuş olmalıdır. Toprak sahibinin sağladığı mal-mevcuduyla toprakta yetiştirilebilecek ürünün en fazlasını üretmek bir metayerin çıkarına uygun gelebilir, ama toprağa kendi mal-mevcudundan bir miktar yatırmak hiçbir zaman onun çıkarına değildir. Tüm krallığın altıda beşinin hâlâ bu tür ekiciler tarafından işlendiği söylenen Fransa'da toprak sahipleri, metayerlerin, kendilerinin verdiği çift hayvanlarını çift sürmek yerine her fırsatta yük taşımak için kullanmalarından yakınmaktadırlar; çünkü böyle yaptıklarında kârın hepsi metayerlere kalır, ekin işinde ise kârı toprak sahibiyle paylaşmaktadırlar. Bu tür kiracılar İskoçya'nın bazı bölgelerinde hâlâ vardır. Bunlara çelik yaylı kiracılar *(steel-bow tenants)* adı verilmektedir. Yüksek Baron Gilbert ve Doktor Blackstone'un çiftçi olmaktan çok toprak sahibinin kâhyaları olduklarını söyledikleri geçmiş dönemlerdeki İngiliz toprak kiracıları da belki bu türdendi.

Çok yavaş bir hızla olsa da, bu tür kiracılığın yerini, uygun

deyimiyle, toprak sahibine sabit bir rant ödeyerek toprağı kendi mal-mevcuduyla işleyen, çiftçiler almıştır. Bu çiftçiler, birkaç yıllık süreyi kapsayan bir kontratları varsa, bazen sermayelerinin bir bölümünü çiftliğin daha da geliştirilmesinde kullanmayı kendi çıkarlarına uygun bulabilirler; çünkü kontrat süresi bitmeden yatırdıkları sermayeyi, yüksek bir kârla geri almayı beklemektedirler. Bununla birlikte, bu çiftçilerin bile toprak üzerindeki tasarrufu uzun zaman, bir güvenceden yoksundu; hâlâ da, Avrupa'nın büyük bir bölümünde güvencesizdir. Kontrat sürelerinin bitiminden önce; toprağın yeni bir alıcısı bunların sözleşmelerini yasal bir biçimde feshedebilirdi; hatta İngiltere'de düzmece bir mahkeme kararıyla kontrat bozulabilmekteydi. Eğer bu çiftçiler toprak sahiplerinin zorbalığıyla yasalara aykırı bir biçimde topraklardan atılırlarsa, yiten haklarını korumak için açılan dava son derece yetersiz kalıyordu. Bu dava her zaman onların toprak üzerindeki tasarrufunu yeniden sağlamıyor, ancak, gerçek zararlarının tutarına hiçbir biçimde ulaşamayan bir tazminat kazandırıyordu. Avrupa'da yeomanların belki en çok saygı gördüğü ülke olan İngiltere'de bile, mülkü işgalden kurtarma davası *(action of ejectment)* ancak VII. Henry'nin ondördüncü hükümdarlık yılında yürürlüğe konulabilmiştir; kiracı bu davayla sadece zararını geri almakla kalmamakta, toprak üzerindeki tasarruf hakkını da kazanmaktadır ve böylece tek bir mahkeme oturumunun belirsiz kararıyla, bu tasarrufu mutlak bir biçimde elinden alınmamış olmaktadır. Bu davaların çok etkin bir çare olduğu görülmüştür; öyle ki, günümüzdeki uygulamalarda toprak sahibi toprak üzerindeki tasarrufla ilgili olarak dava açmak istediği zaman, toprak sahibi sıfatıyla yasal olarak ona ait olan toprak hakkında aynî dava veya toprak üzerinde fiilen tasarruf davası gibi davalar açmak yerine, kiracısının adına mülkü işgalden kurtarma davası *(writ of ejectment)* açmaktadır. Demek ki, İngiltere'de kiracının güvencesi, toprak sahibinin güvencesine eşittir. Üstelik İngiltere'de yılda kırk shilling'lik bir gelir üzerinden yaşam boyu sürecek bir kontrat, bir tür mülkiyet *(freehold)* sayılmakta ve kiracıya parlamento üyeliği seçiminde oy verme hakkı sağlamaktadır; çiftçilerin büyük bölümü böyle bir mülkiyete sahip olduğu için, bu hakkın onlara sağladığı siyasal önem nedeniyle çiftçi katmanı bir bütün olarak toprak sahiplerinin gözünde saygın bir konuma yükselmiştir. Kiracının, elinde kontrat bulunmayan toprak üzerinde bina inşa etmesi ve üstelik toprak sahibinin böylesine önemli bir yatırımdan kazanç sağlama doğrultusunda itibarını kullanmıyacağına güvenmesi, sanıyorum İngiltere dışında Avrupa'nın başka hiçbir yerinde rastlanmayan bir durumdur. Yeomanları böylesine destekleyen yasaların ve geleneklerin, İngiltere'nin günümüzdeki yücelişine yaptığı katkı, belki, o çok böbürlenilen ticarî yasaların tümünün katkısından daha büyüktür.

En uzun süreli kontratları, her çeşit mirasçıya karşı güvence altına alan yasa, bilebildiğim kadarıyla, sadece Büyük Britanya'ya

özgüdür. Bu yasa, İskoçya'da, II. James'in bir buyruğuyla 1449 gibi çok eski bir tarihte yürürlüğe konmuştur. Bununla birlikte, bu yasanın yararlı etkisini koşullu miras bırakma kurumu büyük ölçüde baltalamıştır; koşullu mirasa konanların, genel olarak uzun yılları kapsayan, çoğunlukla da bir yıldan fazla süreli kontrat yapmaları engellenmiştir. Son zamanlarda bu konuya ilişkin olarak çıkan bir parlamento kararı birtakım esneklikler getirmiş olmakla birlikte, bu kurum hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bunun yanısıra, İskoçya'da, hiçbir kontrat parlamento üyesi seçme hakkı sağlamadığı için, yeomanlar İskoç toprak sahiplerinin gözünde, İngiltere'deki kadar saygın değildir.

Hem mirasçılara hem de yeni alıcılara karşı kiracılara güvence sağlamanın elverişli olduğu anlaşıldıktan sonra, Avrupa'nın diğer yerlerinde kiracılara sağlanan güvence süresi, yine de çok kısa bir zamanla sınırlandırılmıştır, örneğin, Fransa'da, bu süre kontratın başlangıcından itibaren dokuz yıldır. Gerçi bu ülkede, son yıllarda bu süre yirmi yedi yıla çıkarılmıştır; ancak, bu süre de, kiracının toprak üzerinde canalıcı iyileştirmeler yapmasını teşvik etmek açısından, çok kısadır. Toprak sahipleri, eskiden Avrupa'nın her yanında, yasa koyucu kişilerdi. Bu nedenle, toprağa ilişkin yasalar, hep toprak sahiplerinin çıkarına olduğu düşünülen biçimde düzenlenmiştir. Kendinden önceki mirasçılardan birinin yaptığı kontratın, uzun yıllar boyunca, kendisini, toprağının tam değerinden yararlanmaktan alıkoyması gerektiğinin, toprak sahibinin çıkarına olduğunu varsaymışlardır. Hırsın ve haksızlığın gözleri hep miyoptur, bu yüzden toprak sahipleri de bu yasanın ilerlemeye ne ölçüde ket vuracağını, dolayısıyla uzun vadede, toprak sahibinin gerçek çıkarını ne ölçüde baltalıyacağını önceden görememişlerdir.

Öte yandan eskiden, çiftçilerin rantı ödemekten başka, kontratta belirtilmemiş olan ve baronluk kuralları ya da malikane töresi dışında hiçbir kesin kuralla düzenlenmemiş olan çok sayıda hizmeti toprak sahibi yararına yapmak zorunda oldukları varsayılıyordu. Bu nedenle hemen tümüyle keyfî olan bu hizmetler, kiracıya büyük bir külfet yüklemekteydi. İskoçya'da kontratta kesin olarak belirtilmeyen tüm hizmetlerin kaldırılması, bu ülkedeki yeomanların durumunu birkaç yıllık bir süre içinde çok büyük ölçüde düzeltmiştir.

Yeomanların yükümlü bulunduğu kamu hizmetleri, özel hizmetlerden daha az keyfî değildi. Gerçi her ülkede baskının değişik ölçüleri olmakla birlikte, hâlâ her yerde sürdüğünü sandığım bir angarya olan, ana yolların yapım ve bakımı bu hizmetlerden sadece bir tanesidir. Kralın askerleri, krallık ailesi ya da her türden kraliyet memuru herhangi bir yöreden geçtiklerinde, yeomanlar levazımcının belirlediği fiyat üzerinden bunlara at, araba ve yiyecek sağlamakla yükümlüydüler. Bu zorla donatım yükümlülüğünün tümüyle kaldırılmış olduğu Avrupa'daki tek monarşi, sanıyorum, Bü-

yük Britanya'dır. Bu yükümlülük hâlâ Fransa ve Almanya'da sürmektedir.

Yeomanların ödemesi gereken kamu vergileri de kamu hizmetleri kadar düzensiz ve ağırdı. Geçmişte, büyük toprak sahipleri, hükümdarlarına kendileri herhangi bir parasal yardım bağışlamaya kesinlikle yanaşmak istemedikleri halde, kiracılarını, hükümdarın -kendi deyimleriyle- haraca bağlamasına (tallage) kolaylıkla izin veriyorlardı; ama bunun, sonunda, kendi gelirlerini ne ölçüde etkileyeceğini önceden kestirebilecek düzeyde bilgileri yoktu. Fransa'da hâlâ süren taille, bu eski haraçlara bir örnek olabilir. Bu, çiftçinin çiftliğe yatırdığı mal-mevcudu üzerinden hesaplanan ve çiftçinin eline geçeceğini varsaydıkları kârdan alınan bir vergidir. Bu nedenle, çiftçinin elinden geldiği kadar az şeyi varmış gibi gözükmesi, dolayısıyla ekime mümkün olan en az ölçüde yatırım yapması, toprağın iyileştirilmesi içinse hiç yatırım yapmaması çiftçinin çıkarı gereğidir. Bir Fransız çiftçisi tesadüfen mal-mevcudu biriktirecek olsa, taille, bunun kesinlikle toprağa yatırılmasını yasaklayan bir kararla hemen hemen aynı şeydir. Üstelik bu vergi kime yüklenmişse, onun onurunu lekelediği ve onu sadece mülk sahibi beyefendiler katmanından değil, burgher katmanından da aşağı bir statüye indirdiği varsayılıyordu; oysa başkalarının toprağına rant ödeyen herkes, bu vergiyi ödemek zorundadır. Hiçbir beyefendi, hatta elinde bir mal-mevcudu olan hiçbir burgher bu alçaltılmaya boyun eğemez. Bu yüzden, bu vergi, toprak sayesinde biriken mal-mevcudunun toprağın iyileştirilmesinde kullanılmasını engellediği gibi, tüm diğer mal-mevcutlarını da topraktan uzaklaştırır. Geçmiş çağlarda İngiltere'de çok yaygın olan eski onda birlerin ve onbeşte birlerin, tarım üzerindeki etkileri açısından, taille ile aynı nitelikte vergiler olduğu anlaşılmaktadır.

Bunca olumsuz koşullar altında toprağı işleyenlerden pek bir ilerleme beklenemezdi. Yasaların verdiği tüm özgürlük ve güvenceye karşın, bu halk katmanı, sürekli büyük engellemeler altında ilerlemek zorundadır. Toprak sahibi ile karşılaştırıldığında çiftçi, kendi parasıyla ticaret yapan bir tüccara karşı, ödünç parayla ticaret yapan birine benzer. Bu heriki tüccarın da mal-mevcudu artabilir, ancak, eşit biçimde tutumlu davranmak koşuluyla, ödünçle iş gören tüccarın mal-mevcudu, ödüncün faizi kârın büyük kısmını yuttuğu için, diğerinden daha ağır artar. Aynı biçimde, çiftçinin işlediği toprakların, ikisinin de özen göstermesi koşuluyla, toprak sahibinin işlediği topraklardan daha ağır ilerleme göstermesi gerektir; çünkü çiftçinin kendisi toprak sahibi olsa, toprağın daha da geliştirilmesi için kullanabileceği büyük bir ürün payı rant olarak yutulmaktadır. Bunun yanısıra, işlerin doğası nedeniyle, çiftçinin statüsü, toprak sahibinden daha aşağıdadır. Avrupa'nın büyük bir bölümünde Yeomanlar, dükkân sahipleri ve zenaatçilerin de altında bir katman olarak, Avrupa'nın her yerinde ise, büyük tüccarlar-

la manüfaktür patronlarından daha altta bir katman olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden, elinde önemli miktarda bir mal-mevcudu olan bir kişinin, kendisini daha altta bir statüye sokmak için yüksek bir statüden ayrılması pek olacak şey değildir. Bu nedenle de, günümüz Avrupa'sında bile, başka bir meslekten alınarak, çiftçilik biçiminde toprağın iyileştirilmesine mal-mevcudu aktarılması pek mümkün görülmemektedir. Büyük Britanya'da çiftçiliğe aktarılan mal-mevcudu, belki, tüm diğer ülkelerden daha fazladır; ama burada bile, çiftçilikte kullanılan büyük mal-mevcutları, genel olarak, bütün öteki işlere kıyasla, mal-mevcudunun çoğunlukla en yavaş elde edildiği iş olan çiftçilik sayesinde elde edilmiştir. Oysa küçük mülk sahiplerinden sonra, zengin ve büyük çiftçiler iyileştirmede büyük rol oynayan başlıca kişilerdir. İngiltere'de bu kişiler büyük olasılıkla, herhangi bir Avrupa monarşisinde olduğundan sayıca daha çoktur. Hollanda ve İsviçre'deki Bern cumhuriyet hükümetlerinde yaşayan çiftçilerin durumunun, İngiltere'den geri olmadığı söylenmektedir.

Tüm bunların yanısıra, Avrupa'nın izlediği eski siyaset, ister toprak sahibi ister çiftçi tarafından yürütülsün, toprak iyileştirilmesini ve ekimini destekleyici nitelikte değildi: Birincisi, son derece yaygın bir uygulama olduğu anlaşılan özel bir ruhsat olmaksızın tahıl ihracının genel olarak yasak oluşu; ikincisi, vurgunculara, komisyonculara, malları yoldan çeviren dolandırıcılara karşı çıkarılan ve panayırlarla pazarların ayrıcalığını gözeten saçma yasalarla hem tahılın hem de hemen tüm diğer çiftlik ürünlerinin ülke içi ticaretine konulmuş olan sınırlamalar. Yabancı tahıl ithalinin bir ölçüde teşvik edilmesiyle birlikte, tahıl ihracatına konulan yasağın, Avrupa'nın coğrafî konumu gereği en verimli ülkesi ve aynı zamanda o dönemde dünyanın en büyük imparatorluğunun merkezi olan İtalya'da, tarımı ne kadar baltaladığı daha önce belirtilmişti. Bu metanın ülke içi ticaretine konulan sınırlamalar, genel ihraç yasağıyla biraraya gelince, coğrafî konumu İtalya'dan daha az elverişli ve daha az verimli ülkelerin tarımını, ne ölçüde baltaladığını gözönüne getirmek kolay birşey değildir.

BÖLÜM III

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN YIKILMASINDAN SONRA KENTLERİN VE KASABALARIN DOĞUŞU VE BÜYÜMESİ ÜSTÜNE

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, kentlerde ve kasabalarda oturanlar, kırda yaşayanlara oranla, daha çok destekle-

niyor değillerdi. Gerçekte bunlar, Eski Yunan ve İtalya cumhuriyetlerinin ilk nüfuslarından çok daha farklı bir halk katmanından oluşmuşlarlardı. Eski Yunan'da ve İtalya'da kentleri, başlıca, ülke topraklarının başlangıçta aralarında bölüşüldüğü ve evlerini birbirinin yakınında kurup etraflarını ortaklaşa savunma amacıyla bir duvarla çevirmeyi uygun gören toprak sahipleri oluşturmuştu. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra bunun tersine, toprak sahiplerinin genellikle kendi mülkleri içinde, iyi korunaklı şatolarda, toprağı işleyen kiracıları ve maiyetindeki insanlarla (dependant) çevrelenmiş bir biçimde oturdukları anlaşılmaktadır. Kentlerde ise, daha çok, o çağlarda kölelik ya da hemen hemen kölelik koşullarında (servile condition) yaşadıkları anlaşılan dükkân sahipleri ve zenaat ustaları oturmaktaydı. Avrupa'nın başlıca kentlerinde oturanlara eski krallık buyruklarıyla verilmiş olduğunu gördüğümüz ayrıcalıklar, bu ayrıcalıklardan önce kent nüfusunun ne durumda olduğunu açıkça göstermektedir. Büyük mülk sahibi soylu efendilerinin onayı olmaksızın kızlarını dışarı gelin verebilmeleri, öldüklerinde mallarının büyük mülk sahibi efendilerine değil de, kendi çocuklarına miras kalabilmesi ve kendi malları üzerinde vasiyet yoluyla tasarrufta bulunabilmeleri kendilerine bir ayrıcalık olarak tanınan bu kişiler, daha önce, aynı ya da hemen hemen aynı, kırsal yörelerde toprak işleyenlerin toprağa bağımlı kölelik koşullarında yaşamış olmalıdırlar.

Gerçekten de bunların, günümüzdeki çerçiler ve gezgin satıcılar gibi, mallarıyla birlikte oradan oraya, bir panayırdan diğerine sürekli dolaşan çok yoksul ve düşkün kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Şimdi Asya'nın bazı Tatar devletlerinde olduğu gibi, aynı biçimde o dönemde, Avrupa'nın ayrı ayrı ülkelerinin tümünde, belirli malikane topraklarından geçtiklerinde, bazı köprülerin başında, bir panayır sırasında mallarını bir yerden başka bir yere taşıdıklarında ve bu panayırda mallarını satmak için bir sergi ya da tezgâh açtıklarında, bu gezginlerden ve mallarından vergi alınırdı. Bu değişik vergilere, İngiltere'de, geçiş parası (passage), köprü parası (pontage), durma parası (lastage), tezgâh parası (stallage) adları verilirdi. Bazen kral, bazen de bir takım nedenlerle yetkili olduğu anlaşılan büyük mülk sahibi bir soylu (lord), bazı satıcılardan, özellikle kendine ait demesnelerde oturanları bu tür vergilerden tümüyle muaf tutardı. Başka açılardan kölelik ya da kölelik koşullarına çok yakın koşullarda yaşayan bu tür satıcılara bu yüzden, Özgürsatıcı (Free-trader) adı verilirdi. Bunlar da çoğunlukla koruyucularına, karşılık olarak, bir tür yıllık baş vergisi (poll-tax) öderlerdi. O çağlarda değerli bir karşılık alınmaksızın himaye yapılmazdı; bu vergi de, belki diğer vergileri affetmeleri sonucunda, efendilerinin uğrayabileceği zararın giderilmesi olarak sayılabilirdi. Önceleri, hem bu baş vergilerinin hem de söz konusu vergi muafiyetlerinin, tümüyle kişisel olduğu ve yaşamları boyunca ya da koruyucularının

dileği sürdükçe, yalnız belirli kişilere uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Birçok İngiliz kentinin kayıtlarından (Domesday Book)* alınarak yayınlanmış olan son derece eksik belgelerde, bazen tek tek belirli burgerlerin krala ya da büyük mülk sahibi bir soyluya bu tür himaye karşılığı ödedikleri vergi, bazen de bu vergilerin sadece genel toplamı sık sık göze çarpmaktadır[1].

Ancak, kentte oturanlar başlangıçta ne kadar kölelik koşullarında olurlarsa olsunlar, bunların kırda toprak işleyenlerden çok daha önce özgürlüğe ve bağımsızlığa kavuştukları açıkça gözükmektedir. Kralın gelirinin bu tür baş vergilerinden oluşan bölümü, çoğunlukla, belli bir süre için ve sabit bir rant karşılığında bazen o county'nin şerifine bazen de başka kişilere kiralanırdı (let in farm). Burgerlerin, kendi oturdukları kentin bu tür gelirlerini kiralamaları kabul edilecek kadar itibar kazandıkları sık sık görülmekteydi; burger'ler rantın tümünden zincirleme olarak ve teker teker sorumlu oluyorlardı[2]. Öyle sanıyorum ki, Avrupa'nın bütün ülkelerinin hepsinde hükümdarların yaygın tasarrufuna, vergi gelirlerinin bu biçimde kiralanması oldukça uygun düşüyordu. Krallar çoğunlukla tüm malikane topraklarını (manor) bu malikanelerdeki kiracı ekicilerin tümüne birden kiralıyor, kiracılar da rantın tümü üzerinden zincirleme ve teker teker sorumlu oluyorlardı; ama buna karşılık, rant tutarını istedikleri gibi toplayıp kral hazinesine kendi kâhyaları eliyle ödemelerine, böylelikle kraliyet memurlarının küstahlığından kurtulmalarına, -ki bu, o çağlarda çok büyük bir öneme sahipti- izin veriliyordu.

Önceleri kent vergi gelirlerinin kiralanması burgerlere de, büyük olasılıkla, diğer vergi kiralamalarında görüldüğü gibi, yalnızca birkaç yıl süre ile veriliyordu. Ancak, zamanla, burgerlere vergilerin kiralanmasının süresiz olarak, yani ileride hiç arttırılmayacak sabit bir kira karşılığı bağışlamanın genel bir uygulama olmaya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ödeme bu biçimde sabitleşince, buna karşılık yapılan vergi muafiyetleri de, doğal olarak, sabit bir nitelik kazandı. Sonuçta, bu tür vergi muafiyetleri kişisel olmaktan çıktı ve artık birey olarak tek tek kişilere ait değil belirli bir burgh'ün burgerlerine ait sayılabiliyor, bu nedenle de, o burgh özgür bir burgh diye nitelendiriliyordu; tıpkı daha önce özgür burgherler ya da özgür satıcılar diye adlandırıldıkları gibi.

Bu bağışın yanısıra, bu bağışın yapıldığı kentin burgherlerine, genel olarak, kızlarını dışarı gelin verebilmeleri, çocuklarının ken-

---

* *Domesday Book:* 1086 da İngiltere'de Kral William'ın emri ile yapılan araştırma sonucu, arazi sahipleri ile bu kişilerin mal ve mülklerinin sayımını kapsayan kitap.

1 Brady, Historical Treatise of Cities and Burroughs, s. 3, v.b.

2 Madox, *Firma Burgi*, s. 18 ve *Hazine Tarihi* onuncu bölüm, beşinci kısım, s. 223, birinci baskı.

dilerine mirasçı olması, malları üzerinde vasiyet yoluyla tasarrufta bulunabilmeleri gibi yukarıda sözü geçen önemli ayrıcalıklar tanınmıştı. Bu tür ayrıcalıkların daha önceden belirli burgherlere tek tek kişiler olarak, ticaret serbestisiyle birlikte verilip verilmediğini bilmiyorum. Bu konuda doğrudan doğruya kanıt gösteremem, ancak verilmiş olmasını daha mümkün görüyorum. Bununla birlikte, nasıl bir yol izlenmiş olursa olsun toprağa bağımlılık ve köleliğin başlıca yükümlülükleri üstlerinden kaldırılınca, burgherler, en azından Özgürlük sözcüğünün günümüzdeki anlamıyla, artık gerçekten özgür olmuşlardı.

Hepsi bu kadarla da kalmadı. Aynı zamanda, kendilerine ait sulh yargıçlarına (magistrate) sahip olma, kent meclisi oluşturma, kentin yönetimi için tüzükler çıkarma, kendi savunmaları için duvar inşa etme, kentte oturan tüm kişileri gözetleme ve nöbet tutma, yani eski anlayışa göre gece-gündüz kent duvarlarını tüm hücum ve baskınlara karşı savunup koruma- yükümlülüğü getirerek, herkesi bir çeşit askerî disiplin altına sokma ayrıcalıkları bulunan bir topluluk (commonalty) ya da tüzel bir varlık (corporation) haline getirildiler. İngiltere'de bunlar genel olarak yüzlük* ve county mahkemelerinde yargılanmaktan muaf tutulmuşlar; ve kendi aralarındaki davalar içinde, sadece hükümdarla ilgili olan davaların dışında kalanların tümü, kendi yargıçlarının hükmüne bırakılmıştı. Diğer ülkelerde, kentlere, çoğunlukla, daha büyük ve daha geniş yargılama yetkileri verilmişti[1].

Kendi vergi gelirlerini kendilerinin kiralamasına izin verilen kentlere, hemşehrilerini paylarına düşen miktarı ödemeye zorlamak için, büyük olasılıkla, bir tür zorlayıcı hüküm yetkisi tanımak zorunlu olmuş olmalıdır. O karışık dönemlerde bu tür davaları başka bir mahkemede açmak üzere, burgherleri tek başlarına bırakmak son derece elverişsiz olabilirdi. Ancak, Avrupa'daki çeşitli ülkelerdeki hükümdarların tümünün, kendileri hiçbir harcama yapmaksızın ya da özen göstermeksizin, işlerin doğal akışı nedeniyle, gelir kaynakları içinde belki artması en mümkün kısmını, bir daha kesinlikle artmayacak olan sabit bir kira karşılığında, bu biçimde, burgherlere vermeleri; üstelik böylelikle hükümdarların, yönettikleri toprakların üstünde, kendi istekleriyle, bir tür bağımsız cumhuriyet kurmaları, olağan bir şey gibi görünmemektedir.

Bunu anlayabilmek için, o dönemlerde Avrupa'daki belki hiç-

---

* On ailelik veya on bağımsız kişilik kümelerden herbirinin üstünde «Yüzlük» bir askerî ve sivil memur bulunurdu. Bir kontluk içindeki bütün «Yüzlük» memurların üstünde de, kont veya kontun yardımcısı olan şerif bulunmaktaydı.

1 Madox, Firmaburgi. II. Frederik ile Suabia hanedanından gelen hükümdarların saltanatı dönemindeki ilgi çekici olaylar için Pfeffel'i de inceleyiniz.

bir hükümdarın yönetimi altındaki toprak arın tümünde, daha güçsüz konumdaki uyruklarını büyük mülk sahibi soyluların baskısına karşı koruyamadığını hatırlamak gerekir. Yasaların koruyamadığı ve kendi kendilerini savunacak kadar da güçlü olmayan kişiler, ya büyük bir soylunun himayesine başvurup korunmak üzere onun köleleri veya vassalları olmak ya da birbirlerini ortaklaşa korumak için ortak savunma birliklerine (a league of mutual defence) girmek zorundaydılar. Kentlerde ve burgh'lerde oturanlar, tek tek bireyler olarak ele alındıklarında, kendilerini savunacak güce sahip değillerdi; ancak, komşularıyla birlikte ortak savunma birliğine girince güçlü bir biçimde karşı koyabiliyorlardı. Soylular hem farklı bir katman, hem de azat olmuş bir avuç köle saydıkları ve nerdeyse kendilerinden farklı bir cins gözüyle baktıkları burgherleri küçümsüyorlardı. Burkherlerin zenginliği de, soyluların kıskançlığını ve öfkesini kışkırtıyor, bu yüzden soylular, fırsat buldukça burgherleri acımasız bir biçimde, amansızca yağmalıyorlardı. Burgherler, doğal olarak, soylulardan nefret ediyor ve onlardan korkuyorlardı. Kral da soylulardan nefret ediyor ve onlardan korkuyordu; oysa biraz küçümsüyor olsa bile, kralın, burgherlerden nefret etmesi ya da korkması için bir neden yoktu. Bu nedenle karşılıklı çıkarları gereği burgherler kralı destek emeye, kral da soylulara karşı burgherleri desteklemeye başladılar. Burgherler, kralın düşmanının düşmanıdırlar, dolayısıyla bu düşmanlara karşı, onlara mümkün olduğu kadar güvence verip onları bağımsız kılmak kralın çıkarı gereğidir. Yargıçların kendi aralarından olması, kendi yönetimleri için tüzükler çıkarmak, savunma amacıyla duvar yapmak, kentte oturanların tümünü bir çeşit askeri disiplin altına almak ayrıcalıklarını vermekle, kral, baronlara karşı, kendi elindeki yetkilerle mümkün olan tüm güvenlik ve bağımsızlık araçlarını burgherlere sağlamıştır. Böylesi düzenli bir yönetim kurulmaksızın ve orada yaşayanları belirli bir plan ya da sisteme göre davranmaya zorlayacak herhangi bir otorite olmaksızın, hiçbir gönüllü ortak savunma birliği, ne burgherlere sürekli bir güvenlik sağlayabilir, ne de bunların krala önemli bir destek olmalarını mümkün kılabilirdi. Kral, burgherlere kendi kentlerinin vergi gelirini süresiz bir biçimde, sabit bir miktar karşılığı kiralamakla; dostları ve -böyle söylemek doğru olursa- müttefikleri olmasını istediği kişilerin gözünde, kentlerinin vergi geliri kirasını yükselterek ya da bu kira toplama işini bir başka kişiye vererek, ilerde kendilerine baskı yapılacağı korkusu ve kuşkusunun doğmasını önlemiştir.

Gerçekten de, kendilerine bağlı baronlarla ilişkileri en kötü olan hükümdarların, burgh'lerine bu türden bağışlarda bulunmakta en cömert davrananlar olduk arı anlaşılıyor. Örneğin, İngiltere Kralı John, kendi kentlerine karşı son derece cömert bir hükümdar olarak gözükmektedir[1]. Fransa'da I. Philip baronları üstündeki tüm

1 Madox.

otoritesini yitirmişti. Saltanatının sonuna doğru, sonradan Şişko Lewis diye tanınan, oğlu Lewis, Rahip Daniel'ın belirttiğine göre, büyük soyluların zorbalığını sınırlamak amacıyla en uygun yolu öğrenmek üzere krallık demesne'lerinin piskoposlarına danışmıştır. Piskoposların öğüdü, iki ayrı öneriden ibarettir. Önerilerden biri, kralın demesne'lerinde belli bir büyüklüğe ulaşmış her kentte yargıçlar ve kent meclisi kurumu oluşturarak yeni bir yargı sistemi oluşturmaktır. Diğeri, bu kentlerin halkından, kendi yargıçlarının komutasında gerektiğinde kralın yardımına koşmak üzere, yeni bir milis oluşturmaktır. Fransız tarihçilerine göre, Fransa'daki sulh yargıçları kurumunun ve kent meclisi kurumunun başlangıç tarihini buradan başlatmak gerekir. Almanya'daki bağımsız kentlerden çoğunun ilk ayrıcalık bağışlarına kavuşması ve ünlü Hans birliğinin korkunç hale gelmeye başlaması, Suabia hanedanı prenslerinin başarısız hükümdarlıkları sırasında gerçekleşmiştir[1].

O zamanlar, kent milisinin kır milisinden geri olmadığı, ani saldırılarda daha kolay biraraya getirilebildikleri için de, komşu soylularla olan çatışmalarda, bu milislerin çoğu zaman üstün geldikleri anlaşılmaktadır. Ya hükümetin merkezinden, yani ülkenin doğal kuvvetinden uzakta bulundukları için ya da bir başka nedenle, hükümdarın tüm gücünü yitirmeye doğru gittiği İtalya ve İsviçre gibi ülkelerde, kentler, genellikle, bağımsız cumhuriyetlere dönüşmüşler; ve çevrelerindeki bütün soyluları yenerek, onları, kırlardaki şatolarını yıkıp diğer barışçı insanlar gibi kentlerde oturmaya zorunlu kılmışlardır. Bern'in ve İsviçre'deki diğer birçok kentin tarihi kısaca böyledir. Tarihi biraz farklı olan Venedik'i bir yana bırakırsanız, onikinci yüzyılın sonuyla onaltıncı yüzyılın başı arasında kurulmuş ve sonra sönmüş olan çok sayıda önemli İtalyan cumhuriyetlerinin, tümünün tarihi böyledir.

Hükümdarlarının yetkisi, çoğunlukla, çok az olmakla birlikte, hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkmayan Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde, kentlerin tamamıyla bağımsız olma fırsatı olmamıştır. Ama öyle önemsenecek bir konuma gelmişlerdir ki, hükümdar, tespit edilmiş kent vergi geliri kirasından başka, bunlar üzerine, kendileri kabul etmedikçe, hiçbir vergi koyamamıştır. Dolayısıyla, kentlerden, acil durumlarda krala bazı olağan dışı yardımlar yapılırken, rahiplere ve baronlara katılmaları için, krallığın genel meclis toplantısına temsilci göndermeleri istenmiştir. Genel olarak, bu temsilcilerin, daha çok kralı desteklemeleri nedeniyle de, bu meclislerde, bazen büyük soyluların yetkisini azaltacak bir denge unsuru olarak, kral tarafından kullanıldıkları anlaşılmaktadır. İşte Avrupa'nın bütün büyük monarşilerindeki genel meclislerde burgh'lerin temsil edilmesinin temelinde bu gerçek yatmaktadır.

Düzen ve iyi idare, bunların yanısıra, bireylerin özgürlüğü ve güvenliği, kırlarda toprakla uğraşan insanların her türlü şiddetle

1 Pfeffel.

karşı karşıya kaldığı bir dönemde, söz konusu biçimde kentlerde kurulmuş oluyordu. Kırlarda savunmasız durumda bulunan insanlar, doğal olarak, ancak geçimlerine yetecek kadarıyla yetinmek zorundadırlar; çünkü daha fazlasına sahip olmak, kendilerini ezenlerin adaletsizliğini körükleyebilir. Oysa çalışmalarının meyvasından yararlanacaklarına emin oldukları zaman, doğal olarak, durumlarını düzeltecek, yaşam için gerekli maddelerden başka, rahatlık ve zevk sağlayan nesneleri de elde etmek için çalışacaklardır. Bu nedenle, yaşam için gerekli maddelerden daha fazlasını elde etmeyi amaçlayan çalışma, kentlerde, kırda toprakla uğraşanların arasında yayılmadan çok önce yerleşmiştir. Toprağa bağlı kölelik hizmetlerinin (servitude of villanage) altında ezilmiş yoksul bir ekicinin elinde biraz mal-mevcudu birikirse, bunu, öğrenirse ona ait olacağı için efendisinden büyük bir özenle gizler ve ilk fırsatta kente kaçardı Bu dönemde yasalar, kentte oturanlara karşı öyle hoşgörülü davranıyor, soyluların kırda yaşayanlar üzerindeki yetkisini azaltmak için öyle istekli uygulanıyordu ki, bir yıl efendisinin kovuşturmasından kaçıp gizlenebilen birisi, artık sonsuza kadar özgür oluyordu. Bu nedenle, kırlardaki üretken ellerde ne kadar mal-mevcudu birikirse biriksin, bu mal-mevcudu, doğal olarak, bunu edinen kişinin güvenebileceği tek kutsal yer olan kentlere sığınmaktaydı.

Bir kentin halkının, geçim maddelerini, işleri için gerekli malzeme ve gereçlerin tümünü, eninde sonunda, kırdan sağlamaları gerektiği doğrudur. Ancak, deniz kıyısına ya da ulaşıma elverişli bir ırmağın yamaçlarına kurulmuş bir kentte oturanlar, bunları mutlaka, komşu kırlardan sağlamak zorunda değildir. Bu kentler çok daha geniş bir alana bağımlı olur; ve bu maddeleri, ya kendi çalışmaları sonunda elde ettikleri işlenmiş ürünleri mübadele ederek, ya da uzak ülkeler arasında taşıyıcılık yapıp, bir yörenin ürününü bir başkasının ürünüyle mübadele ederek, dünyanın en uzak köşelerinden getirebilirler. Sadece komşu olduğu yerler değil, ticaret yaptığı bütün diğer yöreler de yoksul ve düşkün durumdayken, bir kent, bu yolla, alabildiğine zenginleşip parlayabilir. Bu yörelerden herbiri, belki, tek tek ele alınacak olsa, kentin geçiminin ya da işinin ufak bir parçasını sağlayabilecekken; bütün hepsi birarada alındığında, bu kente, daha büyük bir geçim ve iş olanağı sağlayabilirler. Her nasılsa, o zamanların dar ticaret çemberi içinde, zengin ve üretken bazı ülkeler vardı. Varolduğu süre boyunca, Yunan İmparatorluğu, Abbasiler'in yönetimi döneminde Arap İmparatorluğu böyleydi. Türkler tarafından fethedilmeden önceki Mısır, Berberiye kıyılarının bir bölümü, Emevi yönetimi altındaki tüm İspanya eyaletleri de böyleydi.

Avrupa'da, ticaret sayesinde belli bir zenginlik derecesine ilk kez İtalyan kentlerinin ulaştığı anlaşılmaktadır. İtalya, o dönemde dünyanın gelişmiş ve uygar bölümünün merkezinde yer almaktaydı. Büyük bir mal-mevcudu israfına ve insan kaybına neden olan,

ve Avrupa'nın büyük bir kısmının gelişimini mutlak bir biçimde gerileten Haçlı Seferleri, bazı İtalyan kentleri açısından fazlasıyla yararlı olmuştur. Her yandan kutsal toprakların fethedilmesi için harekete geçmiş büyük ordular, bazen kendilerini o topraklara ulaştıran, sürekli olarak da donatımlarını sağlayan Venedik, Ceneviz ve Piza gemiciliğini olağanüstü ölçüde güçlendirmişlerdir. Bu kentler, deyim uygun düşerse, bütün o orduların levazımcılarıydılar; Avrupa uluslarının kapıldığı çılgınlıkların en yıkıcısı olan bu olay, bu İtalyan cumhuriyetleri için bir zenginlik kaynağı olmuştur.

Ticaretle uğraşan kentlerde oturanlar, zengin ülkelerden, gelişkin manüfaktür ürünleri ve pahalı lüks eşyalar ithal ederek, topraklarının büyük miktardaki işlenmemiş ürünüyle bu ithal malları satınalmaya çok hevesli olan büyük mülk sahiplerinin kibrini tatmin etmişlerdir. Nitekim o dönemlerde; Avrupa'nın büyük bir bölümünün ticareti, daha uygar ülkelerin işlenmiş ürünleriyle, kendi işlenmemiş ürünlerini mübadele etmekten oluşuyordu. Böylece örneğin, İngiltere'nin yünü, Fransa şaraplarıyla ve Flanders'in ince kumaşlarıyla mübadele edilirdi; bugün de aynı biçimde Polonya tahılı, Fransız şarapları ve konyağı ve Fransa ile İtalya'nın kadife ve ipeklileriyle mübadele edilmektedir.

İyi cins, ince işlenmiş manüfaktür mallarından zevk alma, bu tür işlerin yapılmadığı ülkelere, bu biçimde dış ticaret yoluyla girmiştir. Ama bu manüfaktürlere duyulan beğeni önemli bir talep yaratacak biçimde yaygınlaşmaya başlayınca, ulaştırma giderinden tasarruf etmek isteyen tüccarlar, doğal olarak, aynı türden bazı manüfaktürleri kendi ülkelerinde kurmaya girişmişlerdir. İşte, Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra Avrupa'nın batısındaki yörelerde kurulduğu görülen ve uzak pazarlara satış yapan ilk manüfaktürlerin temeli budur. Hiçbir tür manüfaktüre sahip olmayan büyük bir ülkenin, şimdiye dek ne varolduğu ne de varolabileceği unutulmamalıdır; bir ülkede hiç manüfaktür yok denildiği zaman, kastedilen manüfaktürün, hep gelişkin, ince işlenmiş, yani uzak pazarlara satışa elverişli manüfaktürler olduğu anlaşılmalıdır. Her büyük ülkede halkın çok büyük çoğunluğunun hem giyeceği hem ev eşyası o ülkenin kendi emeğinin ürünüdür. Üstelik bu durum, manüfaktürü bol olduğu söylenen zengin ülkelerden çok, hiç manüfaktürünün olmadığı söylenen yoksul ülkelerde çok daha sık görülmektedir. Genel olarak, bu zengin ülkelerdeki halkın en alt katmanlarının hem giyiminde hem de ev eşyasında, yoksul ülkelerde görüldüğünden çok daha yüksek oranda yabancı manüfaktür ürünü görürsünüz.

Uzak pazarlara satışa elverişli manüfaktürlerin, çeşitli ülkelerde iki ayrı biçimde başladığı anlaşılmaktadır.

Bazen bu manüfaktürler, yukarıda sözü edildiği biçimde aynı türden bazı yabancı manüfaktür ürünlerini aynen taklit etmek için manüfaktür kurmuş olan belli tüccar ve girişimcilerin mal-mevcut-

ları -bu deyim uygun düşerse- zoru ile başlamıştır. Bu nedenle; bu tür manüfaktürler dış ticaretin attığı tohumların filizidir; onüçüncü yüzyılda Lucca'da gelişmiş olan eski ipekli dokuma, kadife ve brokart manüfaktürünün de böyle olduğu anlaşılmaktadır. Makyavel'in kahramanlarından biri olan Castruccio Castracani'nin despotluğu yüzünden bu manüfaktürler, Lucca'dan dışarı sürülmüştür. 1310 da Lucca'dan dokuzyüz aile sürülmüş, bunlardan otuzbiri Venedik'e gidip, orada ipekli dokuma manüfaktürü kurmayı önermişlerdir[1]. Önerileri kabul edilmiş ve kendilerine birçok ayrıcalık tanınmış, bunlar da üçyüz işçiyle manüfaktür kurmuşlardır. Eskiden Flanders'de gelişmiş olan ve Elizabeth'in hükümdarlığının başlarında İngiltere'ye giren ince dokuma manüfaktürünün de bu biçimde başladığı anlaşılmaktadır; Lyon ve Spitalfields'ın şimdiki ipekli dokuma manüfaktürü de böyledir. Bu biçimde başlayan manüfaktürler, yabancı ürünlerin taklitleri olduğundan, genellikle yabancı ülkelerden getirilen malzemeleri kullanmaktadır. Venedik manüfaktürü ilk kurulduğunda, malzemenin tümü Sicilya ve Yakın Doğu'dan getiriliyordu. Lucca'nın daha eski manüfaktürü de aynı biçimde yabancı malzeme kullanmaktaydı. İtalya'nın kuzey bölgelerinde, onaltıncı yüzyıldan daha önce, dut ağacı ekimi ve ipek böceği yetiştirilmesinin yaygın biçimde yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu zenaatler, IX. Charles'ın hükümdarlığından önce Fransa'ya girmemiştir. Flanders manüfaktürü başlıca İspanyol ve İngiliz yünlerini kullanıyordu. İngiltere'nin ilk yünlü dokuma manüfaktürü kullanmamıştır ama, uzak pazarlara satışa elverişli olan ilk İngiliz yünlü dokuma manüfaktürü malzeme olarak İspanyol yünü kullanmıştır. Günümüzde Lyon manüfaktürünün işlediği malzemenin yarısından çoğu yabancı ülkelerden gelmiş olan ipektir; burada manüfaktür ilk kurulduğunda malzemenin tümü veya yaklaşık tümü yabancı malzeme idi. Spitalfields manüfaktürünün kullandığı malzemelerin arasında, İngiltere'nin kendi ürünlerinin bulunması hiç mümkün görünmemektedir. Genellikle birkaç kişinin tasarlaması ve girişimi sonucu kurulan bu tür manüfaktürlerin kurulduğu yöre, bu kişilerin çırakları, görüşleri ya da isteklerinin belirlediği doğrultuda, bazen deniz kıyısında bir kent, bazen de iç yörelerdeki bir kasaba olmaktadır.

Öte yandan, bazen uzak pazarlara satış amacıyla yapılan manüfaktür, en yoksul ve en düşkün ülkelerde bile her zaman bulunduğu kesin olan ev eşyası ve kaba eşya manüfaktürünün yavaş yavaş düzeltilmesi sonucu, doğal bir biçimde, sanki kendiliğinden bir yolla ortaya çıkmaktadır. Genellikle o ülkenin kendi ürettiği malzemeleri işleyen bu manüfaktürler, önce, çoğunlukla, deniz kıyısından çok uzak değilse bile, oldukça uzak, hatta bazen tüm su yollarından uzak yörelerde gelişip büyümektedir. Toprakları verimli olan ve kolay ekilip-biçilen içerlek bir yöre, ekicilerin beslenmesi

1 Sandi, *İstoria Civile de Vinezia*, II. kısım, I. cilt, s. 247-256.

için gerekli olandan çok fazla bir artık ürün yetiştirir; karayoluyla ulaşım giderleri ve nehir taşımacılığının elverişsizliği nedeniyle de, bu artık ürünü dışarı göndermek, çoğu zaman, güç olabilir. Dolayısıyla bolluk, besinleri ucuzlatır ve yaptıkları işin sonunda, o yörede, başka yörelerden daha fazla gerekli madde ve rahatlık sağlayıcı eşya elde edebileceklerini gören çok sayıda zenaatçiyi, o çevrede yerleşmeye teşvik eder. Bunlar toprağın yetiştirdiği manüfaktür malzemelerini işlerler ve yaptıkları mamul maddeleri, ya da bir başka deyimle, bu maddelerin bedelini, daha fazla malzeme ve besinle mübadele ederler. İşlenmemiş artık ürünün su kıyısına veya uzak bir pazara ulaştırılması maliyetini tasarruf etmekle, bu zenaatçiler, bu artık ürüne yeni bir değer katarlar; ve bu artık ürünün karşılığı olarak, ekicilere de daha önce elde edebileceklerinden daha ucuz koşullarla ya yararlı ya da hoşa gider şeyler sağlarlar. Ekiciler artık ürünleri için daha iyi bir fiyat elde ederler ve ihtiyaç duydukları diğer maddeleri daha ucuza satınalabilirler. Böylelikle, bu artık ürünü, toprağı daha da iyileştirip daha iyi ekerek arttırmak hem mümkün olur, hem de bu doğrultuda teşvik edilirler; toprağın verimliliği, manüfaktürün doğmasına yolaçtığı gibi, manüfaktürün gelişmesi de, toprağı etkiler ve toprak verimliliğini daha da arttırır. Manüfaktürcüler, mallarını, önce bulundukları çevreye, sonra da işleri gelişip yetkinleştikçe, daha uzak pazarlara gönderirler. Çünkü hem işlenmemiş ürün, hem de kaba manüfaktür ürünleri, oldukça uzak bir karayolu giderini kolay kolay karşılayamazken, yetkinleştirilmiş ve geliştirilmiş manüfaktür ürünleri, bu maliyeti kolaylıkla karşılayabilir. Bu ürünlerin oluşturduğu küçük bir kütle, çoğu zaman, büyük bir miktar işlenmemiş ürün fiyatına denk gelir. Örneğin, sadece seksen pound ağırlığındaki ince yünlü dokumanın içinde, sadece seksen pound ağırlığındaki yünün fiyatı değil, bazen çeşitli çalışanların ve bunları doğrudan doğruya çalıştıran kişilerin besini birkaç bin pound ağırlığında tahılın da fiyatı vardır. Kendi fiziki biçimiyle ihraç edilmesi güç olan tahıl, böylelikle, fiilen, bitirilmiş manüfaktür ürünü biçiminde ihraç edilmiş olmakta; dünyanın en uzak köşelerine bile kolaylıkla yollanabilmektedir. Leeds, Halifax, Sheffield, Birmingham, Wolverhampton manüfaktürleri, böylelikle, sanki kendiliklerinden, doğal bir biçimde gelişmişlerdir. Bu tür manüfaktürler, tarımın attığı tohumların filizidir. Çağdaş Avrupa tarihinde, bu manüfaktürlerin yayılıp büyümesi, genellikle, doğumuna dış ticaretin yolaçtığı manüfaktürlerden sonra olmuştur. Yukarıda sözü geçen yörelerdeki manüfaktürler, uzak pazarlara satışa elverişli biçimde büyümeden yüzyılı aşkın bir zaman önce, İspanyol yününden yapılan ince yünlü dokumalarıyla İngiltere, bu manüfaktürde sivrilmişti. Bu yeni manüfaktür, ancak, dış ticaretin yolaçtığı son ve en büyük sonuç olan tarımdaki gelişme ve yaygınlaşma sayesinde gelişip büyüyebilmiştir; şimdi bunu açıklamaya çalışacağım.

KENTLERDE YÜRÜTÜLEN TİCARET KIRDAKİ GELİŞMEYE NASIL KATKIDA BULUNDU

Ticaret ve manüfaktür kentlerinin artışı ve zenginliği, bulundukları kırsal yörenin gelişmesine ve ekilip-biçilmesine üç değişik biçimde katkı yapmıştır.

Birincisi, kırsal yörenin işlenmemiş ürünleri için hazır ve büyük bir pazar sağlamakla, tarlaların ekilmesini ve daha da iyileştirilmesini teşvik etmiştir. Kentlerin sağladığı bu yarar, sadece çevrelerindeki kırsal yöreyle sınırlı kalmamış, az ya da çok ölçüde alış-verişte bulundukları yörelerin tümüne uzanmıştır. Bunların hepsinin işlenmiş ürünlerinin bir bölümüne bir pazar sağladığı için, kentler, tüm bu yörede yapılan işleri ve buraların gelişimini, bir ölçüde teşvik etmiştir. Ama, kente yakın olmalarından ötürü, bu kente komşu kırlar, mutlaka en büyük ölçüde bu pazardan yararlanmışlardır. Daha az taşıma gideri bindiğinden, buraların işlenmemiş ürünü için tüccarlar yetiştiricilere daha iyi bir fiyat ödeyebiliyorlar; üstelik tüketicilere, bu ürünleri daha uzak köylerin ürünü kadar ucuza satabiliyorlardı.

İkincisi, kentte oturanların edindiği servet, genellikle, büyük bir bölümü hiç işlenmemiş olan satılık toprakları satınalmada kullanılmıştır. Tüccarlarda, çoğunlukla, kırsal mülk sahibi beyefendi olma tutkusu vardır; mülk sahibi olunca da, genel olarak, toprağı herkesten iyi geliştiren kişi olmaktadırlar. Bir tüccarda parasını, kârlı girişimlerde kullanma alışkanlığı vardır; basit bir taşra beyefendisi ise, parasını, daha çok harcamak biçiminde kullanmaya alışkındır. Tüccar, çoğu kez, parasının elinden çıkıp bir kâr fazlasıyla birlikte yine kendisine geri döndüğünü görür; diğeri ise, parayı bir kez elden çıkardı mı, bu parayı bir daha görmeyi pek ümit etmez. Bu farklı karakterler, doğal olarak, her türlü işde bu kişilerin tutumunu ve eğilimini etkilemektedir. Tüccar, genellikle cesur, taşra beyi çekingen bir girişimcidir. Tüccar, maliyete oranla toprağın değerinin artması olasılığını gördüğü zaman, toprağının iyileştirilmesi amacıyla hiç zaman geçirmeden büyük bir sermaye yatırmaktan korkmaz. Öyle her zaman elinde sermaye olmayan taşra beyinin sermayesi bulunsa bile, onu bu biçimde kullanmayı pek göze alamaz. Taşra beyi eğer biraz iyileştirme yaparsa, bunu, çoğunlukla, bir sermayeyle değil, yıllık gelirinden ne kadar artırabilirse, bu parayla yapar. Gelişmemiş bir yörede bulunan bir ticaret kentinde yaşama fırsatı bulmuş bir kişi, bu doğrultudaki tüccar müdahalelerinin, basit taşra beylerininkilerden ne kadar daha canlı ve hareketli olduğunu sık sık gözlemiş olmalıdır. Bunun yanısıra, ticaret işinin verdiği düzen, tasarruf ve dikkat alışkanlığı, doğal olarak, bir tüccarı yoğurmakta ve onun herhangi bir gelişme projesini kâr-

lı bir biçimde ve başarıyla yürütmesini çok daha elverişli kılmaktadır.

Üçüncüsü ve sonuncusu, daha önce komşularıyla hemen hemen sürekli bir savaş halinde, üstlerine de kölece bir bağlılıkla yaşamış olan köylülere, ticaret ve manüfaktür, yavaş yavaş, düzen ve iyi yönetim, ve bunlarla birlikte kişi özgürlüğü ve güvenliğini getirmiştir. En az göze çarpmış olmakla birlikte, bu etki, üçünün arasında en önemlisidir. Bildiğim kadarıyla, Bay Hume şimdiye dek bunu farketmiş olan tek yazardır.

Ne dış ticareti, ne de gelişkin bir manüfaktürü olan bir yörede bulunan bir büyük mülk sahibi, toprağı ekenlerin beslenmesinden artakalan büyük miktarda ürün fazlasıyla mübadele edebileceği hiçbir şey olmadığından, bu fazla ürünün tümünü kıra özgü bir misafirperverlikle tüketir. Eğer bu artık ürün yüz ya da bin adamı beslemeye yetiyorsa, toprak sahibi yüz ya da bin adama geçim sağlamanın dışında başka bir yolla, bu artık üründen yararlanamaz. Bu yüzden, çevresinde, her zaman maiyeti ve çok sayıda kendisine bağımlı kişi bulunur; bu kişiler geçimlerine karşılık verebilecekleri birşey olmadığından ve efendinin ihsanı sayesinde karınlarını doyurduklarından, efendilerine boyun eğmek zorundadırlar; tıpkı ücretlerini ödeyen hükümdara boyun eğen askerler gibi. Avrupa'da, ticaretin ve manüfaktürün yaygınlaşmasından önce, hükümdardan en küçük barona varıncaya kadar zenginlerin ve soyluların misafirperverliğini bugün kolay kolay gözümüzün önüne getiremeyiz. Westminister salonu William Rufus'un yemek odasıydı ve büyük olasılıkla, çevresindekiler için çok da büyük gelmiyordu. Yer bulamayan şövalyelerle silâhtarlar, yemek yemek için yere oturduğu zaman, güzel giysileri bozulmasın diye salonun döşemesine temiz ot ya da hasır serdirmesi, Thomas Becket'in şatafatına bir kanıt sayılmaktadır. Büyük Warwick kontunun çeşitli malikanelerinde, her gün, otuz bin kişi ağırladığı söylenmektedir; gerçi bu sayı biraz abartılmış olsa bile, böyle bir abartmaya yolaçacak sayının da epey büyük olması gerektir. Çok değil birkaç yıl önce, İskoçya'nın çeşitli dağlık kesimlerinde, hemen hemen buna benzer misafirperverlikler hep yapılırdı. Ticaret ve manüfaktürün pek bilinmediği tüm uluslarda bu niteliğin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Doktor Pocock, hayvanlarını satmak üzere kente gelmiş olan bir Arap reisinin sokakta yemek yediğini ve gelen geçen herkesi, hatta basit dilencileri bile, kendisiyle birlikte oturup ziyafete ortak olsunlar diye davet ettiğini gördüğünü söylemektedir.

Toprak işleyenler, her açıdan, büyük mülk sahibinin maiyeti kadar ona bağımlıydılar. Toprak köleliği koşullarında olmayan gönüllü kiracılar bile, toprağın kendilerine sağladığı geçimle hiçbir denkliği olmayan bir rant öderlerdi. İskoçya'nın dağlık kesimlerinde, birkaç yıl önce, bir crown, yarım crown, bir koyun, bir kuzu tek bir aileyi geçindiren toprakların yaygın rant tutarıydı. Bazı yöreler-

de rant hâlâ böyledir; oysa günümüzde para, bu yörelerde diğer yörelerde olduğundan daha çok miktar meta satınalmaz. Büyük bir mülkte yetişen artık ürünün, yine o mülk üzerinde tüketilmesi zorunlu olan bir yörede, mülk sahibi için bu fazlanın bir bölümünün kendi evinden uzakta tüketilmesi çoğu zaman daha elverişli olabilir; ancak bunu tüketenlerin, maiyeti ya da hizmetkârları kadar kendisine bağımlı olması zorunludur. Hem böylelikle aşırı büyük bir tanıdık çevre ya da çok geniş bir aile yükünden kurtulmuş olur. Toprak sahibine ödedikleri quit-rantını güçlükle çıkarabilen bu gönüllü kiracılar, herhangi bir hizmetkâr ya da toprak sahibinin maiyeti kadar ona bağımlıdır ve tıpkı onlar gibi hiç karşı çıkmadan boyun eğmeleri gerekmektedir. Bir mülk sahibi, hizmetkârlarını ve adamlarını kendi evinde beslediği gibi, kiracılarını da, oturdukları kendi evlerinde beslemektedir. Bu iki kesimin de geçimi, mülk sahibinin lütfundan kaynaklanmaktadır; ve mülk sahibinin canı istemezse bu lütuftan vazgeçebilir.

Eski baronların gücü, büyük mülk sahibinin kiracıları ve maiyeti üzerinde böyle bir durumda sahip olması zorunlu olan yetkiye dayanmaktaydı. Bunlar, kaçınılmaz biçimde, mülkleri üzerinde oturan herkesin, barış zamanında yargıcı, savaş zamanında önderi oluyorlardı. Herbiri kendi demesne'lerinin sınırları içinde düzeni koruyup yasaları yaşama geçirebiliyordu, çünkü baronlar, demesne'lerinde yaşayan herkesin gücünü, herhangi bir kişinin yasa tanımazlığına karşı, harekete geçirebilmekteydi. Başka hiç kimse bunu yapmaya yetecek yetkiye sahip değildi. Özellikle kralın böyle bir yetkisi yoktu. Bu geçmiş çağlarda kral, yönetimi altındaki ülkenin en büyük mülk sahibinden başka birşey değildi; diğer büyük mülk sahipleri ise, ortak düşmanlarına karşı ortak savunma amacıyla krala belli ölçüde bir saygı gösteriyorlardı. Yaşayan herkesin silâhlı olduğu ve birbirini desteklemeye alışık olduğu büyük bir mülk sahibinin toprağında, kral, küçük bir borcun ödenmesini kendi yetkisine dayanarak zorlamaya kalkışacak olsa, bu, hemen hemen bir iç savaşı bastırmak kadar gayret gerektirirdi. Bu nedenle, kral, yargı yönetimini ülkenin büyük bir bölümünde, buna gücü yetenlere ve yine aynı nedenle, kır milisinin (country militia) komutasını, milislerin boyun eğeceği kişilere bırakmak zorundaydı.

Bu mülke dayalı yargı yetkisinin (territorial jurisdiction) feodal hukuktan kaynaklandığını düşünmek doğru değildir. Sadece en yüksek medenî ve cezaî yargılamalar değil, asker toplamak, madenî para basmak, hatta kendi halkının yönetimi için yasalar çıkarmak gücü, Avrupa'da feodal hukukun adı bile bilinmezden yüzyıllar önce, hep, büyük toprak sahiplerinin kayıtsız şartsız ellerinde bulunan haklardı. İngiltere'de, Fetihten önce, Sakson toprak sahiplerinin yönetim ve yargılama yetkilerinin, Fetihten sonraki Norman lordlarından herhangi birinin yetkileri kadar geniş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, feodal hukukun Fetihten daha önce, İngilte-

re'nin geleneksel hukuku haline gelmediği sanılmaktadır. Feodal hukuk, Fransa'ya girmeden çok önce, buradaki büyük toprak sahiplerinin, mutlak olarak en geniş yönetim ve yargı yetkisine sahip bulundukları kuşkuya yer bırakmayan bir gerçektir. Tüm bu yönetim ve yargılama yetkisi, kaçınılmaz biçimde, yukarıda açıklanmış olan mülkiyet koşullarından ve geleneklerden kaynaklanmıştır. Fransız ya da İngiliz monarşilerinin çok eski geçmişlerine uzanmaksızın, çok daha sonraki çağlarda da, bu tür sonuçların hep bu tür nedenlerden kaynaklandığı üzerine birçok kanıt bulabiliriz. O dönemlerde kullanılan deyimle, ne yargılama yetkisine sahip bir lord (lord of regality), ne de toprak kiracılarının başı olup, sadece Argyle Dükü'nün bir vassalı olan, İskoçya'da Lochaban yöresinde mülk sahibi bir beyefendi Bay Cameron Lochiel'in, hiçbir yasal sıfatı olmamasına, hatta bir sulh yargıcı statüsünde bile bulunmamasına karşın, kendi adamları üzerinde en ağır cezai yargılamalarda bulunmasının üzerinden, daha otuz yıl bile geçmemiştir. Onun büyük bir eşitlikle, ancak, yargı işlemlerinden hiçbirini kullanmaksızın yargılama yaptığı söylenmektedir. Yörede, o zamanki koşulların, kamu barışını korumak amacıyla Bay Lochiel'in bu yetkiyi üstlenmesini kaçınılmaz kılmış olduğu mümkündür. Aldığı rant yılda beşyüz pound'u hiç aşmamış olan bu mülk sahibi beyefendi, 1745 de, sekizyüz adamını peşinden isyana sürüklemiştir.

Feodal hukukun ortaya çıkışı, mutlak haklara sahip büyük mülk sahiplerinin yetkisini genişletmek bir yana, tersine biraz esnetmek doğrultusunda bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bu hukuk, kraldan en küçük mülk sahibine varıncaya kadar düzenli bir bağımlılık hiyerarşisi ve bunun yanısıra çok sayıda hizmet ve görev yükümlülüğünü kurumlaştırıyordu. Mülk sahibinin yaşı küçükken, alacağı rantla birlikte topraklarının yönetimi, bir üstünün eline geçiyor, dolayısıyla bütün büyük mülk sahiplerininki kralın yetkisine geçiyordu. Kral, küçük yaştaki büyük mülk sahibinin geçiminin sağlanması ve eğitiminden sorumluydu ve statüsüne yakışmayacak bir biçimde olmaması koşuluyla, genç soyluyu evlendirme hakkına da sahip sayılıyordu. Mutlaka bu kurum, kralın yetkisini güçlendirip büyük mülk sahiplerinin yetkilerini zayıflatmaya yolaçmıştır; ama, kırlarda yaşayan halka düzen ve iyi bir yönetim sağlama bakımından, bu ikisini de gereği gibi gerçekleştirememiştir; çünkü bu kurum, düzensizliğin kaynağı olan mülkiyet koşullarını ve gelenekleri, yeterli biçimde değiştirememiştir. Yönetim yetkisi, yine eskiden olduğu gibi, alttaki üyelerde çok güçlü, üsttekilerde çok zayıf olmakta devam ediyor ve alt sıralardaki üyelerin aşırı gücü, en üstte yeralan birinci kişinin güçsüzlüğünün nedeni oluyordu. Feodal bağımlılık kurumu oluştuktan sonra da, kral, büyük lordların uyguladığı şiddeti önlemekte eskisi kadar yetersiz kalıyordu. Bu mülk sahipleri yine, hemen hemen kesintisiz bir biçimde birbirleriyle, sık

sık da kralla diledikleri gibi savaşmayı sürdürüyor ve açık araziler yine şiddet, soygunculuk ve düzensizliğe sahne oluyordu.

Ancak, feodal kurumların, uyguladıkları tüm şiddete karşın hiçbir biçimde yapamayacakları şeyi, dış ticaret ve manüfaktürün sessiz ve gözle görülmez etkisi azar azar başarmıştır. Bunlar, giderek, büyük mülk sahiplerine topraklarının artık ürününü tümüyle mübadele edebilecekleri, kiracıları ve maiyetindekilerle paylaşmaksızın kendi başlarına tüketebilecekleri şeyler sağlamışlardır. Yeryüzündeki tüm çağlar boyunca, insanoğlunun efendilerinin kem özdeyişinin, herşey kendimiz için diğer insanlara hiçbir şey yok doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden, aldıkları rantın bütün değerini kendi kendilerine tüketme yolunu bulur bulmaz, bunu diğer kişilerle paylaşmayı istememeye başlamışlardır. Belki, bir çift elmas toka ya da bunun kadar saçma ve yararsız bir başka şey için bin adamın bir yıllık geçimini, ya da bir başka deyimle, bunların geçim bedelini ve yanısıra da bunun kendilerine vermiş olduğu tüm yetki ve nüfuzu elden çıkarmışlardır. Ancak, toka tümüyle kendilerine ait oluyor ve başka hiçbir insanın bunda payı bulunmuyordu; oysa geçmiş harcama yönteminde, bu harcamaya en az bin kişiyi ortak etmeleri gerekiyordu. Seçim yapma durumunda olanlar için bu ayrım kesinlikle belirleyici olmuştur; ve böylelikle tüm boş, kibirlerin içinde en çocukça, en bayağı, en aşağılık tutkunun tatmini uğruna, toprak sahipleri, yavaş yavaş tüm güçlerini ve yetkilerini trampa etmişlerdir.

Dış ticaretin ya da gelişkin bir manüfaktürün bulunmadığı bir ülkede, yılda onbin pound geliri olan bir kişi, gelirini, hepsinin buyruğu altında olması zorunlu olan belki bin ailenin geçimini sağlamaktan başka biçimde pek kullanamaz. Günümüz Avrupa'sında ise, yılda onbin pound geliri olan bir kişi, gelirinin tümünü, doğrudan doğruya yirmi insanın bile geçimini sağlamadan, ya da buyruğu altında tutmaya değmeyecek olan ayak işi görecek on kişiye hükmetmeden harcayabilir; ve genellikle de böyle harcamaktadır. Bu kişi, dolaylı olarak, belki eski harcama yöntemiyle geçindirebileceği sayıda, hatta bundan da çok sayıda insanı geçindirmektedir. Tüm geliriyle mübadele ettiği değerli ürünlerin miktarı çok az olsa da, bu ürünün toplayıp hazırlanmasında çalıştırılan işçilerin sayısı, mutlaka, çok büyük olsa gerektir. Bu ürünlerin yüksek fiyatı, genellikle, işçi ücretlerinden ve bu işçileri doğrudan doğruya çalıştırmış olanların toplam kârından kaynaklanmaktadır. Kişi o yüksek fiyatı ödemekle, dolaylı olarak, o ücretlerin ve kârların tümünü ödemekte; böylelikle, tüm o işçilerle işverenlerinin geçimine dolaylı bir katkıda bulunmuş olmaktadır. Bununla birlikte, bunlardan herbirinin toplam yıllık geçimine genellikle çok küçük bir oranda, çok azına belki onda bir katkıda bulunmuştur, birçoklarına yüzde bir, bazılarına ise binde, hatta onbinde bir bir oranda bile katkıda bulunmamıştır. Bu yüzden, hepsinin geçimine katkıda bulunmuş olsa bile, genel

olarak bunlar, toprak sahibi olmaksızın geçinebildikleri için, ona bağımlı olmaktan az ya da çok uzaktırlar.

Büyük toprak sahipleri rantlarını, topraklarıyla uğraşan kiracıların ve maiyetlerinin geçimini sağlamak için harcadıklarında, her bir toprak sahibi, kendisine ait tüm maiyetle birlikte tüm kiracılarının geçimini sağlamaktadır. Oysa gelirlerini, satıcı ve zenaatçilerin geçimini sağlamak için harcadıklarında, tüm soyluların harcamaları üstüste koyulursa, belki eskisi kadar, ya da kırsal misafirperverliğe eşlik eden zarar-ziyandan dolayı, eskisinden daha çok insanın geçimini sağlamaları mümkündür. Ama mülk sahipleri, tek tek ele alındığında, bu çok sayıda insandan bir tanesinin bile geçimine, çoğunlukla, çok küçük bir katkıda bulunmaktadırlar. Her satıcı ya da zenaatçi geçimini tek bir müşteriden değil, ayrı ayrı yüz, hatta bin müşteriden sağlar. Bu yüzden, müşterilerinin hepsine bir ölçüde bağımlı olsa bile, herhangi birine mutlak biçimde bağımlı değildir.

Büyük mülk sahiplerinin kişisel giderleri, bu biçimde, yavaş yavaş arttıkça, adamlarının sayısının da sonunda tümüyle ortadan kalkacak biçimde giderek azalmaması mümkün değildi. Aynı neden toprak sahiplerini, gereksiz olan toprak kiracılarına da yavaş yavaş yol vermeye yöneltmiştir. Çiftlikler genişletilmiş; yetersiz nüfusa dair yakınmalara karşın, toprağı işleyenlerin sayısı, o dönemlerin gelişkin olmayan ekim ve iyileştirme durumuna bağlı olarak, tarlaların ekilip-biçilmesi için gerekli sayıya indirilmiştir. Faydasız karın doyuranların ortadan kaldırılması ve çiftçiden çiftliğin tam değerinin alınmasıyla, toprak sahibi daha büyük bir artık ürün, ya da artık ürün bedeli elde etmiştir; tüccarlar ve imalâtçılar, ürünün diğer kısmı gibi, bu fazlayı da kendi kendisi için harcaması yolunu, zaman geçirmeden, mülk sahibine sağlamışlardır. Aynı neden etkisini sürdürmeye devam etmiş; mülk sahibi aldığı rantı, topraklarının, fiili durumunda getirebileceğinden yükseğe çıkarmayı istemiştir. Toprağı işleyen kiracıları, bir koşulla, yani toprağın daha da ileri iyileştirilmesi için yatıracakları sermayenin kârıyla birlikte kendilerine dönmesini sağlayacak bir süre toprak üstündeki tasarruflarının güvence altına alınması koşuluyla, bu isteğe katılmışlardır. Toprak sahibinin pahalıya malolan kibri, onu, bu koşulu kabul etmeye yanaştırmıştır; işte, uzun vadeli toprak kiralama sözleşmelerinin kaynağı budur.

Toprağın tam değerini ödeyen gönüllü bir kiracı bile, toprak sahibine tümüyle bağlı değildir. Bunların birbirlerinden karşılıklı olarak edindikleri parasal kazançlar eşittir; böyle bir kiracı mülk sahibinin hizmetinde ne yaşamını ne servetini tehlikeye atar. Hele kiracı, uzun yıllar sürecek bir sözleşme yapmışsa, artık tümüyle bağımsızdır; ve toprak sahibi ondan, kontratta açık olarak belirtilmiş olan, ya da ülkenin geleneksel olan ve herkesin bildiği hukukunun yüklediği hizmetlerin dışında en küçük bir hizmet bile beklememelidir.

Bu biçimde bağımsızlaşan kiracılardan ve ortadan kaldırılan maiyetden sonra, artık, büyük mülk sahipleri yargının düzenli işleyişini baltalayamaz, ülkenin barışını bozamaz oldular. Doğumla elde ettikleri hakkı, açlık ve kıtlık döneminde Esav*'ın yaptığı gibi, bir tas yemeğe değil, bolluk döneminin hırsıyla, ağır-başlı insanlardan çok çocukları oyalamaya yaraşan incik-boncuk ve ıvır-zıvır uğruna sattıkları için, herhangi bir kentteki herhangi hatırı sayılır durumdaki bir burgher ya da tüccar kadar önemsiz oldular. Hiç kimsenin gücü yönetimin çalışmasını baltalayacak ölçüde olmadığından, hem kırda hem de kentte düzenli bir yönetim kuruldu.

Belki işlediğimiz konuyla hiçbir ilgisi yok, ancak şunu belirtmeden geçemeyeceğim: Ticaretle uğraşan yörelerde ardarda birçok kuşak boyunca babadan oğula geçmiş, önemli büyüklükte mülkü bulunan kökü çok eskiye dayanan ailelere, çok ender olarak rastlanmaktadır. Oysa Galler veya İskoçya'nın dağlık kesimleri gibi, ticaretin pek görülmediği yörelerde, bu tür mülkler çok yaygındır. Arap tarihlerinin baştan sona, secerelerle dolu olduğu anlaşılmaktadır; birçok Avrupa diline çevrilmiş olup içinde şecereden başka pek birşeyin bulunmadığı ve bir Tatar Hanı tarafından yazılmış olan bir tarih kitabı mevcuttur; bu da, o uluslarda kökü çok eskilere dayanan ailelerin çok yaygın olduğunun bir kanıtıdır. Zengin bir kişinin gelirini, bu gelirin geçindirebileceği kadar adam geçindirmekten başka hiçbir yolla harcayamadığı ülkelerde, bu kişinin iflâs etmesi beklenemez; bu kişinin de, gücü yettiğinden fazla sayıda insanın geçimini sağlamaya kalkışacak kadar aşırıya kaçmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, gelirini alabildiğine kendisine harcadığı bir yerde, çoğu kez, giderinin sınırı yoktur; çünkü insan kibri ya da kendi benliğine duyduğu sevgi genellikle sınırsızdır. Bu nedenle, ticaretle uğraşan uluslarda savurganlığı önlemek amacıyla konulmuş çok sıkı önlemlere karşın, servetin uzun zaman aynı ailede kalması çok enderdir. Bunun tersine, basit uluslar arasında hiçbir yasa hükmü olmaksızın, servetler uzun zaman aynı aile içinde kalır; çünkü Tatarlar ve Araplar gibi çobanlıkla geçinen ülkelerde, sahip olunan malların tüketilme özelliği, bu tür yasal düzenlemeleri kaçınılmaz biçimde olanaksız kılmaktadır.

Kamunun mutluluğu açısından çok büyük bir önemi olan bir devrimi, böylelikle, kamuya hizmeti aklından bile geçirmemiş olan iki ayrı halk kesimi gerçekleştirmiştir. Büyük toprak sahiplerinin biricik dürtüsü, son derece çocuksu bir kibrin tatminidir. Onlara kıyasla çok az gülünç olan tüccarlar ve zenaatçiler ise, sadece kendi çıkarlarını gözeterek ve nerede tek bir penny bile bulurlarsa kaçırmamaktan ibaret gezgin satıcı ilkesine uygun bir biçimde davranmışlardır. Birinci katmanın budalalığı, diğerinin çalışmasıyla yavaş

* Esav: İshak Peygamber'in oğlu, küçük kardeşi Yakup'un oyununa gelerek, büyük evlât sıfatıyla elinde olan miras hakkını, bir tas mercimeğe karşılık Yakup'a kaptırmıştır.

yavaş doğan bu büyük devrimin, bu iki katman da, ne farkına varmış ne de öngörmüştür.

Böylelikle, Avrupa'nın büyük bir bölümünde kentlerde yürütülen ticaret ve manüfaktür, kırların gelişmesi ve ilerlemesinin sonucu olmak yerine, nedeni ve aracı olmuştur.

Bununla birlikte, işlerin doğal akışına ters olduğu için, bu düzen, kaçınılmaz olarak hem yavaş hem de istikrarsızdır. Zenginliğin çok büyük ölçüde ticaret ve manüfaktüre bağlı olduğu Avrupa ülkelerindeki yavaş ilerlemeyle, zenginliği tümüyle tarıma dayanan Kuzey Amerika kolonilerimizdeki hızlı gelişmeyi karşılaştırınız. Avrupa'nın büyük bölümünde, nüfusun beşyüz yıl geçmeden iki katına çıkacağı sanılmamaktadır. Kuzey Amerika'daki kolonilerimizin bazılarında, nüfusun yirmi-yirmibeş yılda iki katına çıktığı görülmüştür. Avrupa'da büyük evlât hakkı yasası ve mülkün çeşitli biçimlerde aile içinde kalmasına ilişkin yasa, büyük mülklerin parçalanmasını önleyerek, küçük mülk sahiplerinin artmasına engel olmaktadır. Oysa küçük arazisinin her tarafını bilen ve mülkün, özellikle küçük mülkün doğal olarak ilham ettiği sevgiyle topraklarını gözeten, bu nedenle de sadece ekip-biçmekten değil, topraklarını bezemekten büyük zevk alan küçük mülk sahibi, toprağı geliştirenlerin içinde genel olarak en çalışkanı, en zekisi ve en başarılısıdır. Üstelik aynı düzenlemeler çok sayıda toprağı pazarın dışında tuttuğu için, her zaman, satılık araziden çok, satınalacak sermaye bulunmakta; dolayısıyla, satılan topraklar her zaman tekel fiyatına satılmaktadır. Toprağın rantı, hiçbir zaman toprağın satınalındığı paranın faizini çıkaramaz, üstelik onarımlar ve para faizinde bulunmayan çeşitli yükümlülükler nedeniyle maliyet de yükselir. Avrupa'nın her yerinde toprak satınalmak küçük bir sermaye için en kârsız iştir. Ancak, işinden emekli olan, orta halli bir kişi küçük sermayesini, daha güvenli olması nedeniyle, bazen, toprağa yatırmayı yeğleyecektir. Geliri başka bir kaynaktan gelen bir meslek adamı da, çoğunlukla, tasarruflarını aynı biçimde güvence altına almaktan hoşlanır. Ancak, ticarete ya da bir başka mesleğe girecek yerde, küçük bir toprak parçasının satınalınıp işletilmesine iki-üç bin pound yatıran bir genç adam, gerçi başına buyruk ve çok mutlu bir yaşam sürdürmeyi bekleyebilir, ancak, sermayesini bir başka alana yatırmasıyla elde edebilecek olduğu büyük servet ya da debdebe umutlarına tümüyle veda etmesi gerektir. Üstelik, bu gencin mülk sahibi olmaya pek gücü yetmez ama, çiftçi olmayı da genellikle horgörmektedir. Bu nedenle, pazara getirilen toprağın azlığı ve fiyatının yüksekliği, tersi durumda toprağa yönelecek çok sayıda sermayenin toprağın ekilmesi ve iyileştirilmesi doğrultusunda kullanılmasına engel olmaktadır. Oysa, Kuzey Amerika'da, elli-altmış pound, bir plantasyona girişmek için yeterli bir sermaye sayılmaktadır. Orada hiç işlenmemiş toprakların satınalınması ve ekilmesi, en küçük sermaye için olduğu kadar en büyük sermaye için

de en kârlı iş ve o ülkede elde edilebilecek tüm servet ve debdebenin en kestirme yoludur. Gerçekte, Kuzey Amerika'da bu tür topraklar hemen hemen karşılıksız, ya da toprağın doğal ürünü değerinin çok altında bir fiyata satınalınmaktadır ki böyle birşey, Avrupa'da ya da tüm toprakların çok uzun süredir özel mülkiyet altında olduğu bir ülkede hiç olamayacak birşeydir. Ancak, toprak mülkleri, arkasında kalabalık bir aile bırakan mülk sahibinin ölümü üzerine tüm çocuklar arasında eşit olarak bölüşülse, topraklar çoğunlukla satılır, o zaman pazara o kadar çok satılık toprak gelecektir ki, artık toprak tekel fiyatına satılamayacaktır. Toprağın serbest rantı, (free rent) satınalma parasının faizini ödemeye daha yaklaşacak ve küçük bir sermaye diğer herhangi bir alandaki kadar kârlı olarak toprak satınalımında kullanılabilecektir.

Toprağının doğal verimliliği, ülkenin yüzölçümüne oranla kıyılarının uzunluğu, içerlek yörelerinden geçen ve denizden en uzak yerlere bile suyoluyla taşıma kolaylığı sağlayan ulaştırmaya elverişli çok sayıda ırmağı nedeniyle, Avrupa'da dış ticaretin, uzak pazarlara satışa yönelik manüfaktürün ve bu ikisinin doğurabileceği tüm ilerlemelerin merkezi olmaya, doğası bakımından, belki İngiltere kadar elverişli bir başka büyük ülke yoktur. Üstelik Elizabeth hükümdarlığının başından beri İngiliz yasaları, ticaretin ve manüfaktürün çıkarlarını özel olarak gözetmiştir; gerçekte, Hollanda da dahil olmak üzere Avrupa'nın hiçbir ülkesinde, bir bütün olarak yasaların bu çalışma alanlarını daha elverişli kıldığı görülmemektedir. Nitekim bu dönem içinde, ticaret ve manüfaktür sürekli bir ilerleme göstermiştir. Kuşkusuz kırda ekip-biçme ve iyileştirme de giderek artmıştır; ancak, bunun, ticaretle manüfaktürün hızlı gelişmesini belli bir arayla izlediği ve onların ardından daha yavaş geldiği anlaşılmaktadır. Toprakların büyük bölümü, büyük olasılıkla, Elizabeth'in hükümdarlığından önce ekime açılmış olmalıdır; ama hâlâ pek büyük bir bölümü hiç işlenmemiştir, toprakların çok büyük bölümünün ekimi ise mümkün olabilecek düzeyin çok altındadır. Ancak, İngiliz yasaları sadece ticareti koruyarak dolaylı bir biçimde değil, doğrudan doğruya yaptığı birçok teşviklerle de tarımı gözetmektedir. Kıtlık dönemlerinin dışında tahıl ihracı serbest olduğu gibi, üstelik bu, ihraç primi yoluyla teşvik edilmektedir. Normal bolluk dönemlerinde, yabancı tahıl ithali üzerine, yasaklama ölçüsüne varan yüksek vergiler konulmuştur. İrlanda dışında, dış ülkelerden canlı hayvan ithali her zaman yasaktır, İrlanda'dan ithal edilmesine de ancak son zamanlarda izin verilmiştir. Bu nedenle, toprağı işleyenler, aynı ülkede yaşayan diğer yurttaşlarına karşı, en önemli ve en büyük iki toprak ürünü olan ekmekle, kasaplık et üzerinde tekel sahibidirler. Bundan sonra göstermeye çalışacağım gibi, bu teşvikler, belki özünde tümüyle bir yanılsama sonucu olsalar bile, en azından, yasa yapıcının tarımın çıkarlarını gözetmekte iyi niyetli olduğunu yeterince kanıtlamaktadır. Ancak, bunların

hepsinden önemlisi, İngiltere'de yeomanların, yasaların verdiği imkân ölçüsünde güvenlik içinde, bağımsız ve saygın kılınmasıdır. Bu nedenle, mülkün büyük evlâda geçme hakkının yürürlükte olduğu, aşarın ödendiği, yasanın ruhuna aykırı olmakla birlikte aynı aileye ait kalan mülklere bazı durumlarda göz yumulduğu hiçbir ülke, tarımı, İngiltere'den daha fazla teşvik edemez. Yine de toprakların ekip-biçme durumu yukarıda anlattığımız gibidir. Dolaylı olarak ticaretin gelişmesinden kaynaklanan büyümenin dışında, yasalar tarıma doğrudan doğruya bir teşvikte bulunmayıp, yeomanları Avrupa'nın diğer birçok ülkesinde olduğu durumda bıraksa ne olurdu? Elizabeth hükümdarlığının başından beri ikiyüz yılı aşkın bir süre geçmiştir; yeryüzünde yaşanan refah süresi de, hemen hemen, bu süreye eşittir.

İngiltere'nin bir ticaret ülkesi olarak sivrilmesinden yaklaşık yüzyıl önce, Fransa'nın dış ticarette önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır. Fransız donanması, VIII. Charles'ın Napoli seferinden önce, o dönem ölçülerine göre oldukça önemli büyüklükteydi. Ancak, Fransa'da ekim koşulları ve tarımın iyileştirilmesi, genel olarak, İngiltere'den daha geridir. Fransa yasaları, tarımı hiçbir zaman İngiltere'de olduğu gibi doğrudan doğruya teşvik etmemiştir.

İspanya ve Portekiz'in Avrupa'nın diğer bölgeleriyle yürütmekte olduğu dış ticaret, daha çok yabancı gemilerle yapılmakla birlikte, çok önemlidir. Bu ülkelerin kendi kolonileriyle yaptıkları ticaret kendi gemileriyle yapılmaktadır; bu koloniler çok zengin ve geniş olduğundan, ticaretlerinin bu yönü, çok daha büyüktür. Bununla birlikte, bu ticaret bu iki ülkede de uzak pazarlara satışa yönelik önemli ölçüde bir manüfaktür doğurmamıştır; ve heriki ülkenin de büyük bölümünde, hâlâ hiç işlenmemiş topraklar vardır. İtalya dışındaki tüm diğer Avrupa ülkelerine kıyasla, Portekiz'in dış ticareti, daha eski bir geçmişe dayanmaktadır.

Avrupa'da İtalya, dış ticaret ve uzak pazarlara satışa yönelik manüfaktür sayesinde her yanının işlenip kalkındığı anlaşılan tek büyük ülkedir. Guicciardin'in aktardığına göre, VIII. Charles'ın işgalinden önce, İtalya'nın en dağlık ve kıraç yöreleri bile, verimli ovaları kadar iyi işlenmiştir. Büyük olasılıkla, ülkenin son derece elverişli coğrafî konumu ve o dönemde varlığını sürdüren çok sayıda bağımsız devlet, bu yaygın ekip-biçmeye, oldukça önemli bir katkıda bulunmuştur. Çağdaş tarihçiler içinde en titiz ve doğru yargılarıyla tanınan yazarın bu genel ifadesine karşın, o dönemdeki İtalya'nın, günümüz İngiltere'sinden daha iyi işlenmemiş olması da mümkün olmayan birşey değildir.

Ancak, bir ülkede ticaret ve manüfaktürle elde edilen sermaye, bir bölümü o ülke topraklarının işlenip iyileştirilmesi yoluyla güvenceye alınıp gerçekleştirilinceye (realised) kadar, çok kaygan ve istikrarsız bir tasarruftur. Çok yerinde olarak söylendiği gibi, bir tüccarın, mutlaka, herhangi bir ülkenin yurttaşı olması gerekmektedir.

Ticaretini, nerede yürüteceği, tüccar açısından o kadar fark etmemektedir; çok küçük bir hoşnutsuzluğu tüccarın, sermayesini, sermayesiyle birlikte de bu sermaye ile geçimi sağlanan tüm emeği bir ülkeden başka bir ülkeye aktarmasına neden olur. Binalar ya da uzun ömürlü toprak iyileştirmeleri biçiminde bir ülkenin tüm yüzeyini kaplayıncaya kadar, sermayenin hiçbir bölümünün özel olarak bir ülkeye ait olduğu söylenemez. Onüçüncü ve ondördüncü yüzyılların yarı karanlık tarihlerinde yazılanların dışında, Hanş kentlerinin büyük bölümünde varolduğu söylenen büyük zenginlikten geriye şimdi hiçbir iz kalmamıştır. Bunlardan bazılarının nerede kurulmuş olduğu, ya da bir bölümüne verilen Latince isimlerin Avrupa'da hangi kentlere ait olduğu bile belli değildir. Onbeşinci yüzyıl sonuyla onaltıncı yüzyıl başında İtalya'nın karşı karşıya kaldığı felâketler, Lombardiya ve Toskana'nın ticaret ve manüfaktürünü büyük ölçüde geriletmiş olmakla birlikte, bu yöreler, hâlâ Avrupa'nın en kalabalık ve en iyi işlenmiş yöreleri arasındadır. Flanders iç savaşı ve bunun ardından gelen İspanyol yönetimi, Anvers, Gent ve Bruges'de yürütülen dev ticareti yoketmiştir. Ama Flanders, hâlâ Avrupa'nın en zengin, en iyi işlenmiş, en kalabalık ülkelerinden biri olmayı sürdürmektedir. Olağan savaşlar ve yönetim değişiklikleri, sadece, ticaretin doğurduğu zenginliğin kaynaklarını kolayca kurutur. Tarımın daha kalıcı iyileştirmeleri sonucu doğan zenginlik, çok daha uzun ömürlüdür; ancak, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından bir süre önce ve bir süre sonra Avrupa'nın batısındaki ülkelerde olduğu gibi, ardarda bir-iki yüzyıl sürüp giden düşman barbar ulusların yağmalarından doğan çok daha şiddetli sarsıntılar, bu kalıcı iyileştirmeleri yokedebilmektedir.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

ADAM SMITH'IN ÇAĞDAŞI KAYNAKLAR DİZİNİ

Academy of Sciences: *Description des Arts et Metiers...* (1761), 111
Birch, Dr. T., *The Life of Prince Henry of Wales* (1760), 130
Blackstone, W., *Commentaries* (1765), 40, 318
Borlase, W., *Natural History of Cornwall* (1758), 145
Brady, R., *Historical Treatise of Cities and Burroughs* (1711), 324
Buffon., G., *Histoire Naturelle* (1755), 191
Burn, Dr. R., *Justice of the Piece* (1764), 119
History of the Poor Laws (1764), 122
Byron, *Narrative of the Hon. John Byron...* (1768), 159
Cantillon, R., *Essai sur la Nature du Commerce en General* (1755), 65
Daniel, G., *Histoire de la France* (1755), 327
Davenant, C., *Works* ed. Whitworth (1771), 72
Douglass, W., *A Summary, Historical and Political... of the British Settlements in North America* (1766), 136
Dutôt, *Reflexions Politiques* (1738), 260
Duverney, *Examen du livre... Reflexioins Politiques* (1740), 260
Essai sur la Police Generale des Grains... (1755), 154
Fleetwood, Bishop, *Chronicon Precisoum* (1707), 156
Frezier, *Voyage to the South Sea* (1717), 146, 173
Gilberth, Baron, *Treatise of Tenures* (1757), 318
Guicciardini, *Della Istoria d'Italia* (1738), 341
Histoire Philosophique... (1773) by Raynal, 177
Hobbes, Thomas, *Leviathan* (1651), 37
Hume, David, *History of Great Britain* (1754), 194
Political Discources (1752), 267, 289, 333
Kalm, *Travels into North America* (1770), 189
King, Gregory, *Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Condition of England* (1696), 167
Law, John, *Money and Trade Considered* (1705), 260, 289
Locke, John, *Some Considerations of the Consequences of Lowering the interest and raising the value of Money* (1692)
Further Considerations Concerning raising the value of Money (1692), 47, 289
Lowndes, W., *Essay for the Amendment of the Silver Coin* (1695), 165
Machivelli, N., *The Prince*, 330
Madox, *Firma Burgi* (1720), 109, 324
History and Antiques of the Exchequer (1711), 324
Meggens, N., *Universal Merchant* (1753), 176

Messance, *Recherches sur la Population...* (1766), 78, 168, 204
Montesquieu, *Spirit of Laws* (1748), 86, 289
Pfeffel, *Nouvel Abrege Chronologique de l'Histoire... d'Allegmane* (1778), 325
Poivre, *Voyages d'un Philosophe...* (1768), 135
Pocock, R., *Description of the East* (1743), 333
Postlethwaite, James, *History of the Public Revenue* (1759), 261
Ramuzzini, *Treatise on the Diseases of Tradesman* (1746), 76
Ruddiman, T., ed. Anderson's *Diplomata Scotiae* (1739), 157, 180, 243
St. Maur, Duprè de, *Essai sur les Nonnoies* (1746), 154, 158, 204
Sandi, V., *Istoria Civile de Venezia* (1755), 330
Smith, J., *Memoirs of Wool* (1747), 195
Three tracts on the Corn Trade by C. Smith (1766), 169
Ulloa, *Voyage Historique...* (1752), 128, 145

KONU DİZİNİ

A

Afrika
— 'nın iç bölgelerindeki barbar durumun nedeni, 31

Amerika
— 'daki İngiliz kolonilerinde tedavülde bulunan kâğıt paralar, 268
— 'daki kolonilerin hızla zenginleşmesinin nedeni, 298
— Peru ve Meksika'nın geçmiş çağlardaki durumunun büyük ölçüde abartılması, 172
— 'da nüfusun hızla artması, 67
— 'daki İspanyol kolonilerinin gelişme yolunda ilerlemesi, 172
— 'nın kendi gümüş yataklarından çıkan ürüne yeni bir pazar, 171
— 'da sermayenin en kârlı kullanımı olan işlenmemiş toprakların satınalınması ve ekilmesi, 339
— 'da faiz oranı, 83
— 'da yabancı sermayenin kullanılmasının hızlı büyümeye katkısı, 312
— 'da emeğin İngiltere'den neden pahalı olduğu, 66
— 'da uzak pazarlara satışa yönelik manüfaktürün neden kurulmadığı, 311

Avrupa
— 'nın Amerika'nın keşfi sonucu sağladığı yararlar, 171
— 'daki çeşitli ulusların, Amerika'nın keşfinden sonraki genel durumu, 171
— 'da yürütülen taşımacılığın en büyük payını en zengin iki ülkenin paylaşması, 303

Altın
— ın İspanyol pazarında gümüşten daha ucuz olması, 181
— değerinin gümüşle ölçülmesi, 45
— ın İngiltere'de değer ölçütü olmadığı, 44
— a değer kazandıran nitelikler, 148
— para reformu, İngiltere'de, 46
— değerinin gümüş değerine olan oranı, 179
— yataklarının -Peru'da- kârsız işletildiği, 146

Altın ve Gümüş
— ün İspanya ve Portekiz'e yıllık ihracatı, 176
— ün en iyi pazarı arayan metalar oldukları, 161
— ün yoksul uluslarda en düşük değerde oldukları, 162
— ün dayanıklı olmaları nedeniyle fiyatlarının sabit olduğu, 178
— Yurt içinde kullanılmazsa, dışarıya gönderildiği, 279
— miktarı arttığında, değerlerinin düşmediği, 163
— miktarının talepten fazla artma eğiliminde olmadığı, 178
— miktarının her ülkede hangi koşullara bağlı olduğu, 200
— fiyatları ve miktarlarının artmasıyla bunun nasıl etkilendiği, 160

Avukatlar
— ın yaptıkları işe karşılık aldıkları ücretin düşük olduğu, 93

Akdeniz
— 'in tarihin ilk gemiciliğine uygun olduğu, 30

Av eti
— nin fiyatının, Britanya'da bir geyik parkının maliyetini karşılamadığı, 189

B

Bankalar
— işlerini daha az kâğıt parayla yürütebilir, 226
— ın fazla kâğıt para çıkarmasının sonuçları, 246
— İskoç bankalarında uygulanan İsteğe Bağlı koşulunun sonuçları, 267
— İngiltere Bankası'nın tarihçesi, 260
— ın poliçe üstüne poliçe çekme yöntemiyle nasıl sarsıldığı, 255
— ın kurulmasından bu yana, İskoçya'da yapılan ticaretin artış gösterdiği, 243
— ın çıkarlarını zedelemeden, işadamlarına açabilecekleri avansın sınırı, 251
— en gerekli bankacılık işlemlerinin ne olduğu, bunun kamuya yararı, 262

Bankerler
— bonolarının nasıl itibar kazandığı, 239
— sayılarının ve aralarındaki rekabetin artmasının topluma yararı, 270
— in yaptığı işin ne olduğunun açıklanması, 239

Baronlar
— ın gücünün dayanağı, 338
— vasalları üstündeki yetkilerini nasıl yitirdiler, 336
— burkherlere verilen ayrıcalıkların, otoritelerini nasıl sınırladığı, 326

Baş vergisi
— nin feodal dönemde nasıl ortaya çıktığı, 320

Bengal
— 'in günümüzdeki sefaleti, 69
— 'de faiz oranı, 85
— 'in eski çağlardaki gelişmişliğinin nedenleri, 30

Bern
— 'in kısa tarihçesi, 327

Bordo
— 'nun neden büyük bir ticaret kenti olduğu, 275

Borçlanma
— nın yaygınlığı, 289
— nın niteliği, 287

Britanya
— 'da faiz oranının iki katı kârın makul sayıldığı, 87
— 'da emek ücretinin en alt sınırdan daha yüksek olduğunun kanıtı, 69
— 'da taşımacılık işinin boyutları,
— 'da faizin tarihi gelişimi, 81
— 'da gıda maddelerinin fiyatları, 70

Burghlar
— Özgür Burghların ortaya çıkışı, 324
— Parlamentoya temsilci göndermelerine neden izin verildiği, 325

Büyük Evlât Hakkı Yasası
— mirasın babadan oğula geçmesinin başlangıcı ve nedeni, 313
— nın ailelerin gerçek çıkarına aykırı olduğu, 314

C

Cameron
— 'un yargılama yetkisi, 335

Ceneviz
— 'de tahılın neden pahalı olduğu, 162

Columella
— bağcılığı örgütlüyor, 132
— 'ya göre bahçe çitlemesinin nasıl olması gerektiği, 132

Cottager
— İskoçya'dakiler, 102
— ların çok ucuza çorap ören manüfaktür işçileri oldukları, 102
— sayısının, İngiltere'de azaldığı, 191

Ç

Çay
— İngiltere'ye yapılan ithalatı ve tüketimi, 174

Çıraklık
— uzun çıraklık süresinin işleyişi ve sonuçları üstüne genel gözlemler, 107
— Fransa ve İskoçya'da, 106
— çırak sayısının sınırlandığı, 105
— niteliği ve sonucu, 91
— İngiltere'de Çıraklık Tüzüğü, 106
Çiftçiler
— e zenaatçıların yardım etmesinin zorunluluğu, 310
— e her yerde ağır yükümlülüklerin dayatıldığı, 321
— Uzun vadeli toprak kiralama sözleşmelerinin kaynağı, 337
— in İngiltere'de daha çok güvenceye sahip olduğu, 319
— in elindeki sermayenin nelerden oluştuğu, 54
— in harekete geçirdiği büyük emek miktarı, 295
— in yaptığı işin daha fazla beceri ve deneyim gerektirdiği, 111
Çin
— 'de alt katmanların sefaletinin kanıtı, 68
— 'in gerileyen bir ülke olmadığı, 68
— 'in eski çağlardaki gelişmişliği üstüne, 30
— 'deki yüksek faiz oranı, 96
— 'de zengin bir asilin statüsü, 174
— 'e gönderilecek en değerli malın gümüş olduğu, 175
— 'de emeğin fiyatı, 175
Çocuk
— Zenginlerin istememeleri, 73
— Hayır kurumlarında daha da yüksek olan ölüm oranı, 74
Çorap
— ların İskoçya'da neden ucuza imal edildiği, 103
Çöğen otu
— nun yetiştiği kayalar için istenilen rant, 125

D

Değer
— kavramının açıklanması, 36
Değerli taşlar
— ın süs olmaktan başka bir yararının olmadığı ve fiyatlarının nasıl belirlendiği, 149
Değirmenler
— su ve yel değirmenlerinin İngiltere'ye geç girdiği, 209
Deniz kenarındaki ülkeler
— in neden önce geliştiği, 30
Doğu Hint Ülkeleri
— ile Avrupa arasında yürütülen ticaretin tarihi gelişimi, 173
— pirinç yetiştiricisi ülkelerin tahıl yetiştiricisi ülkelerden daha kalabalık ve zengin olduğu, 174
— 'nin İngiliz yönetimi altındaki durumu, 69
Doktorlar
— ın aldığı ücretin yaptıkları işe oranla az olduğu, 93

E

Edebiyat
— öğreniminin ucuz olmasının kamu açısından yararlı olduğu, 116
— eski Yunan'da, 116
— alanının, rekabet sonucu daha düşük ödüllendirildiği, 115
Emek
— metaların değeri için sabit ölçüt olduğu, 42
— vasıflı ve vasıfsız emek farkı, 91
— tarım alanındaki emeğin ürününden yapılan kesintiler, 63
— talebinin gerileyen bir ülkede düştüğü, 69
— ücreti ve kâr arasındaki fark, 53
— işbölümünün mal - mevcudu birikimine bağlı olduğu, 225
— Serbest dolaşımının nasıl engellendiği, 117, 121
— işbölümüne yol açan esasın ne olduğu, 25
— gerçek ve nominal fiyatı, 42
— fiyatının duraklama geçiren ülkelerde ucuz olduğu, 67
— arzının her an talebe uygun olduğu, 57
— mal-mevcudu tarafından harekete geçirildiği, 212
— yeni kolonilerde emeğin cömertçe ödüllendirildiği, 83
— harcanmasını kısaltıp kolaylaştı-

ran makinaların topluma yararlı olduğu, 234
— para cinsinden fiyatı ve nasıl belirlendiği, 77
— üretken ve üretken olmayan, 271
— miktarı ve mübadele kuralı, 52
— metaların mübadele değerinin gerçek ölçütü olduğu, 38
— özgür insan emeğinin, köle emeğinden ucuz olduğu, 75
— her ulusun yıllık tüketimini sağlayan kaynak olduğu, 13
— fiyatının çeşitli ülkelerde nasıl tesbit edildiği, 162
— Üretken olmayanların gelirle geçindiği, 273
— bir ülkenin tüm emeğinin hiçbir zaman harekete geçirilmediği, 55

Emekçiler
— in çıkarının toplum çıkarına sıkı sıkıya bağlı olduğu, 212
— in tek para kaynağının emekleri olduğu, 226
— in kurdukları birliklerin pek başarılı olamadığı, 64
— in emek ürünlerini mal-mevcudu sahipleriyle paylaştığı, 54
— in ücretinin yeterli olup olmadığının kolaylıkla anlaşılamıyacağı, 65
— e duyulan talebin ücretlerine ayrılan kaynakla sınırlandığı, 66
— sayısının, onları çalıştıran sermaye mevcuduyla orantılı oldukları, 14
— in aldıkları ücretin bazen yaptıkları işin artmasına bağlı olarak arttığı, 66
— in neden zenaatçılardan daha az ücret aldığı, 91

Eczacı
— ların yaptıkları ilâçlar sayesinde kârlarının aşırı yüksek olduğunun sanılması, 98

Edinburg
— 'da ticaretin günümüzdeki durumuna, Parlamentonun bu kentte toplanmasının yaptığı katkı, 276

Eğitim
— insanlar arasındaki farklı yeteneklerin başlıca nedeni, 27

Elmas
— Yataklarını işletmenin her zaman kazançlı olmadığı, 148

F

Faiz
— oranlarının İngiltere'de ve diğer ülkelerde tarihi gelişimi, 81
— yasal oranının nasıl saptanması gerektiği, 291
— para, toprak ve ticaret faizlerinin farkları, 287
— en düşük ortalama oranının zaman zaman ortaya çıkacak zararları karşılaması gerektiği, 86
— piyasa oranının toprak fiyatını belirlediği, 292
— oranının, bir ülkenin zenginliği veya yoksulluğuna bağlı olmaksızın hatalı hükümler tarafından yükseltilebileceği, 86
— in ticari kârla bağıntısı, 86

Fiyat
— ın bileşenleri, 50
— malların para cinsinden fiyatları, 50
— doğal ve piyasa fiyatlarının farkı, 56
— gerçek ve nominal fiyatların farkı, 39
— toprak rantının fiyatın bir bileşeni olduğu, 52

Feodal Yönetim
— geçmiş çağlarda görülen misafirperverliğin nedenleri ve sonuçları, 333
— in Norman Fethi'nden sonra İngiltere'de kurulmuş olduğu, 334
— altında kent zenaatçilerinin yoksulluk içinde ve kölelik koşullarında yaşadığı, 323
— döneminde ticaret ve para faizi, 274
— döneminde toprakla uğraşanların sefalet içinde olduğu, 274

Flanders
— 'de geçmişte görülen zenginlik, 342

Fransa
— da çıraklık kurumunun niteliği, 106
— 'da emeğin para cinsinden fiyatı, 170
— 'da Metayerler, 317
— Missisipi projesinin temeli, 260
— 'daki parlamento kentlerinde ticaretin ve manüfaktürün azlığı, 276
— sulh yargıçlarının temeli ve kent meclisleri, 327
— 'da tahıl fiyatında görülen dalgalanmalar, 154
— taille vergisi ve tarıma etkisi, 321
— 'da tarıma hiçbir doğrudan teşviğin yapılmadığı, 341
— 'nın ticareti ve zenginliği üstüne, 82
— da yasal faiz oranında görülen dalgalanmalar, 82
— 'da yeni bağ ekiminin yasaklanmasına ilişkin, 133

G

Gelir
— in esas kaynaklarının neler olduğu, 54
— in mutlaka sermayenin yerine geçmesi gerektiği, 272
— in paranın bir parçasını oluşturmadığı, 236
— ve sermaye arasındaki farkın çalışma ile çalışmama arasındaki oranı belirlediği, 276
— in tasarrufu ve harcanması, 277
— ülke gelirinin nelerden oluştuğu, 233

Glasgov
— ticaretine bankaların etkisi, 242
— 'un neden Edinburg'dan daha büyük bir iş kenti olduğu, 276

Gorgias
— öğretmenlik yoluyla zenginleşmeye kanıt olarak, 116

Gümüş
— Avrupa'daki yatakların genellikle neden terkedildiği, 144
— değerinin altın değerine oranı, Amerika'daki yatakların keşfinden önce ve sonra, 178
— değerinin büyük olasılıkla yükselmeye devam ettiği ve bunun nedeni, 180
— değerindeki değişmelerin tarihi gelişimi, 151
— değerindeki düşme görüşünün doğru bir temele dayanmadığı, 204
— en verimli yatakların bile dünya zenginliğine büyük bir katkıda bulunmayacağı, 150
— fiyatının, miktarındaki artıştan nasıl etkilendiği, 160
— değerinin pazarın genişlemesi sonucu korunduğu, 171
— ün Çin'e gönderilebilecek en kârlı mal olduğu, 175

H

Haçlı Seferleri
— Kutsal Topraklara, 329

Hans Birliği
— 'nin korkunç tehditkâr hale gelmesinin nedenleri, 327
— 'nden hiçbir iz kalmamasının nedeni, 342

Hayvan
— fiyatının tahıl fiyatıyla karşılaştırılması, 128
— toprak ekiminin yaygınlaşması sonucu, hayvansal besin fiyatının yükseldiği, 205
— fiyatını yapay otların düşürdüğü, 130
— fiyatının ulaşacağı en yüksek nokta, 186

Hollanda
— 'da tahılın pahalı olmasının nedeni, 162
— 'nın Avrupa'da taşımacılık alanındaki birinci ülke olduğu, 303
— 'da çalışıyor olmamanın kınandığı, 87
— 'nın zenginliği ve ticareti üstüne gözlemler, 83

İ

İğne Yapımı
— nda işbölümünün yararı, 19

İhracat
— ın ne olduğu, 303
— ın yabancı sermaye aracılığıyla yapıldığında bile kazançlı olabildiği, 312
İngiltere
— ile Kuzey Amerika nüfus oranlarının karşılaştırılması, 67
— 'de emek ücretlerinin neden Kuzey Amerika'dan düşük olduğu, 66
— 'de çeşitli dönemlerde basılan madeni paraların tarihi, 44
— toprağıyla emeğinin yavaş gelişimi, 282
— 'de ticaret ve manüfaktürü elverişli kılan koşullar, 340
İpek Manüfaktürü
— nün Lucco'dan Venedik'e nasıl götürüldüğü, 330
İskoçya
— İngiltere ile birleşmeden önce tedavülündeki para, 242
— 'da loncalar ve çıraklık, 107
— 'dan sık sık yapılan göçlerin nedeni, 162
— 'nın basit halk kesiminden gelen insanlarının neden İngiltere'deki aynı kesim kadar güçlü ve güzel olmadığı, 138
— 'daki yiyecek fiyatlarının İngiltere'dekilerle karşılaştırılması, 71
— 'da banka şirketlerinin çalışması, 242
— 'da tarımın daha iyi olmasının önüne günümüzde çıkan engeller, 189
İspanya
— ticaretinin uzak pazarlara yönelik kârlı manüfaktürlere yolaçmadığı, 341
— nın -zenginlerine karşın- Avrupa'nın en yoksul ülkelerinden biri olduğu, 202
İsraf
— ın, kişi açısından da kamu açısından da yolaçtığı doğal sonuç, 273
— müsrif kişilerin ülkelerinin düşmanı oldukları, 277
İş-kolları
— nın ayrılması, 25
İtalya
— Avrupa'da dış ticaret sayesinde kalkınmış ve gelişmiş tek ülke, 341

K

Kâğıt para
— nın aşırı bollaşmasının yolaçtığı sonuçlar, 245
— nın itibarının nasıl sağlandığı, 239
— tedavülünün fiyatları etkilemediği, 266
— Kuzey Amerika tedavülünde, 288
— ların -küçük tutarlı- doğurduğu sakatlıklar, 264
— nın nasıl basıldığı, 239
— nın çalışmayı teşvik ettiği, 241
Kalay
— Cornwall'daki ocakların ortalama rantı, 145
— ocaklarının, sahiplerine, Peru'daki gümüş ocaklarından daha çok kâr getirdiği, 145
— ocaklarının bağlı olduğu kurallar, 146
Kanallar
— yararları, 127
Kâr
— Britanya'da faiz oranının iki katının makul olduğu, 87
— diye nitelenen çeşitli kazançlar, 54
— ın, elverişli ve onur verici olmayan mesleklerde bu olumsuzlukları giderdiği, 90
— ın en iyi ölçütünün para faizi olduğu, 81
— ın en yüksek ortalama oranının ne olduğu, 87
— mal - mevcudu kârlarının nelerden etkilendiği, 91
— net kâr ve brüt kâr, 87
— ın ortalama oranı, tüm ülkelerde, 56
— ın zenginlik sonucu azaldığı, 83
— ın zengin ülkelerde doğal olarak düşük olduğu, 212
— ın zenginleşme yolundaki ülkelerde düşük oranı, yüksek emek ücretlerini karşılayabilir, 87

Kasaplık et
— fiyatının buğday fiyatıyla karşılaştırılması, 130
Kentler
— çalışmanın en kârlı olduğu yerde kurulur, 110
— in büyümesi kırların gelişimini nasıl etkiledi, 332
— İtalyan kentlerinin ilk olarak zenginleşen kentler olduğu, 328
— kent ve kır arasında yürütülen ticaretin karşılıklı iki yönü, 309
— de milislerin kurulmasına neden izin verildiği, 327
— nasıl kuruldu, 311
— de oturanların başlangıçta köleluk koşullarında olduğu, 323
— de oturanların özgürlüklerine daha önce kavuştuğu, 324
— deki ticaret ve manüfaktürün tarımı nasıl geliştirdiği, 338
— in zenginleşmesinde katkısı bulunan koşullar, 327
Kilise görevlileri
— nin eğitim giderlerinin devletçe veya özel kişilerce karşılanması, 114
— papaz yardımcılarının zenaatçilerden çok daha az ücret alması, 114
Koşullu miras bırakma kurumu
— nun amacı, 314
— nun toprakların parçalanmasını önlemesi, 313
Kölelik
— Avrupa'da köleliğin kaldırılmasının nedeni, 317
— feodal yönetim altında, 316
— kölelerin hizmetinin neden yeğlendiği, 317
— in halâ bulunduğu ülkeler, 316
— kölelerin yaptığı işin özgür insanların yaptığı işten pahalıya geldiği, 75
Kömür
— ün yakacak olarak kullanılması genel olarak odundan daha ucuz olduğu, 142
— ün fiyatı, fiyatın nasıl düşürüldüğü, 143
— ocaklarının farklı verimliliği, 142
— işletmelerinde gerekli olan makinelerin pahalılığı, 228
— ocaklarında ödenen rantın oranı, 143
— ocaklarının yeterince verimli olanlarının bulundukları yer nedeniyle kârlı bir biçimde işletilememeleri, 142

L

Loncalar
— ın çevre kırlardan sağladıkları yarar, 109
— ın, emeğin serbest dolaşımını sınırlaması, 118
— ın halka karşı bir birlik oluşturmaları, 113
— ın nasıl kurulduğu, 325
— ın rekabeti engellemesi, 111

M

Maden
— işçilerinin aldığı yüksek ücretin nedeni, 92
— işletmenin bir talih işi olduğu, 147
— kömür ve maden ocakları, 143
— ocakları arasındaki rekabetin tüm dünyayı kapladığı, 144
— ocaklarının keşfinin insan becerisi ve emeğine bağlı olmadığı, 201
— ocaklarının verimliliği,
— ocaklarından -, Peru'daki - İspanya Kralı'nın aldığı vergi, 171
Madeni para
— nın çeşitli çağlarda ve çeşitli uluslarda farklı türleri, 34
— değerindeki değişmelerin nedeni, 35
— farklı ulusların standart madeni para olarak nasıl farklı madenler seçtiği, 44
— gümüş para ayarındaki düşmenin sonuçları, 35
— İngiltere'de tedavülde bulunan madeni paralarda yapılması önerilen reform, 47

— nın neden eritildiği, 48
Makineler
— in her topluma yararlı olduğu, 238
— in, yapılan işi kısaltmak amacıyla keşfedildiği, 24
Mal-mevcudu
— nun artması ücretleri yükseltir, kârı düşürür, 80
— birikiminin işbölümü için zorunlu olduğu, 225
— bir ülkenin genel mal-mevcudunun anlatılması, 227
— kârının bir işin eğitiminin kolaylığından ve güçlüğünden etkilenmediği, 91
— nun ikiye ayrılması, 227
— kâr etmek amacıyla kullanılan mal-mevcudu, yararlı emeğin büyük bir bölümünü harekete geçirir, 212
— kişilerin mal-mevcutlarını nasıl kullandığı, 232
— nun miktarı arttıkça kârın azalması, 275
— olarak evler, 228
— olarak hammaddeler ve manüfaktür malları, 230
— olarak işlenmiş toprak, 229
— olarak kişisel yetenekler, 230
— nun saklandığı ülkeler, 232
— nun yeni kolonilerdeki yetersizliğinin doğal sonuçları, 83
Manüfaktür
— belirli manüfaktürler için ne kadar sabit sermaye gerektiği, 228
— ün bir ülkeden diğerine nasıl kaydığı, 330
— den elde edilen kazançların nelerden oluştuğu, 55
— de işbölümünden sağlanan büyük yarar, 19
— işçilerinin ücretlerinden yapılan kısıntılar, 63
— ün kentlerde daha kârlı olduğu, 110
— ün kıtlık ve bolluk mevsimlerinden nasıl etkilendiği, 77
— ün kurulmasına yolaçan doğal nedenler, 331
— de sırların yararı, 59
— tekelleri, 60
— uzak pazarlara satışa özgü manüfaktürün Amerika'da bulunmadığı, 311
— uzak pazarlara satışa özgü manüfaktürün kurulmasının nedenleri, 329
— yeni kurulan manüfaktür dallarında eskilerden daha çok ücret verildiği, 100
Manüfaktür malları
— nın fiyatlarının ilerleme sonucunda nasıl düştüğü, 205 .
— nın neden dış ticaret için yeğlendiği, 311
Meslekler
— in arasındaki farklılık ve eşitsizlikler, 89
— in çeşitli türlerindeki avantajlar ve sakıncalar, 88
— in ücret oranları üzerinde yaptığı etki, 89-90
Metayer
— adı verilen çiftçilerin tanımı, 317
Meyhaneler
— in sarhoşluğun nedeni olmaması, 294
Mısır
— manüfaktür ve tarımın tarihte ilk geliştiği ülke, 30

N

Narh
— ekmek ve hafif bira narhı üstüne gözlemler, 124
Nil Nehri
— 'nin Mısır'ın ilk gelişen ülke olmasındaki katkısı, 30
Nüfus
— artışına hem zenginliğin hem yoksulluğun eşit biçimde elverişsiz olduğu, 75
— un geçim olanakları ile sınırlı olması, 75

O

Odun
— fiyatının ülkenin gelişmesiyle birlikte yükseldiği, 142

P

Para
— faizinin toprak faizinden farkı, 287
— tedavülde bulunan paranın, sayesinde dolaşımda bulunan yıllık ürünle orantılı olması, 242
— nun toplumun gelirinin bir parçasını oluşturmadığı, 238
Patates
— in bir yiyecek türü olması üstüne gözlemler, 138
— ekimi ve ürününün bolluğu, 138
Piyangolar
— ın gerçek niteliği, 94
Poliçeler
— üstüste poliçe çekme yolunun iflasa sürüklemesi, 255
Polonya
— 'da halâ feodal kurumların barındığı, 202
Portekiz
— kalkınmanın zenginliğe bağlı olmadığına ilişkin, 341

Q

Quakerler
— in neden kölelerini azat ettiği, 317

R

Rant
— Brüt ve net rant, 233
— , emeğin ürününden ilk kesinti, 63
— değerli taşların çıkarıldığı ocakların genellikle hiç rant getirmediği, 149
— ın geçmiş çağlarda nasıl ödendiği, 155
— ın hemen her durumda toprak tarafından yetiştirilip ödendiği, 126
— ın hep para cinsinden olmasının gerekli olmadığı, 40
— kömür ocaklarının ödediği rantın genel oranı, 143
— miktarının toprak sahibi ve kiracı tarafından nasıl ayarlandığı, 124
— ın ortalama oranının tüm ülkelerde nasıl belirlendiği, 56
— ın toplumun durumundaki her iyileşme sonucu dolaylı olarak veya doğrudan doğruya yükseldiği, 210
Rekabet
— meta satışındaki etkisi, 57
Risk
— e insanların önem vermeyişi, 95
Rouen
— 'in neden bir ticaret kenti olduğu, 275

S

Saat
— fiyatlarında, mekanikteki ilerlemeye bağlı olarak görülen düşme, 206
Sermaye
— dış ticarette kullanılan sermayenin farklı biçimlerde karşılanması, 30
— döner sermaye, 228
— herhangi bir sermayenin çalıştırabileceği emek miktarı, 241
— ile gelir arasındaki oranın üretken olan ve olmayanlar arasındaki oranı belirlemesi, 276
— kullanımındaki doğal gelişme yönü, 312
— nasıl artar, nasıl azalır, 276
— nin farklı kullanımları, 292
— nin ölçütünün para olmadığı, 236
— sabit sermayenin döner sermayeyle desteklenmesi, 230
— sabit sermayenin öğeleri, 229
— sabit ve döner sermaye ayrımı, 227
— sabit ve döner sermayenin bakım giderlerinin tutarı, 234
— tarım, manüfaktür ve ticarette kullanılan sermayelerin karşılaştırılması, 298
— ticaretle elde edildiği takdirde, toprak iyileştirmesine yatırılmadıkça kaygan ve istikrarsız olduğu, 341
— ulusal sermayenin artışı, 281

Shetland
— 'da rantların nasıl hesaplandığı ve ödendiği, 125
Sigorta
— yangına ve deniz kazalarına karşı, 95
— nın niteliği ve kârı, 95
Socrates
— öğretmenlikle elde edilen hoşnut edici gelir, 116

Ş

Şeker
— çok kârlı bir tarımsal ürün türü, 135

T

Tahıl
— ın büyük kentlerde neden pahalı olduğu, 162
— cinsinden rantların en iyi standart olduğu, 41
— ın diğer metaların tümünden daha doğru bir değer ölçütü olduğu, 43
— fiyatı üzerine eski çağlarda ürün vermiş yazarların çoğunun, değişik dönemlerde gümüş değerini yanlış değerlendirmeleri ve bunun nedenleri, 155
— ın fiyatını oluşturan üç bileşen, 54
— ın fiyatı ve nasıl belirlendiği, 41
— ın gümüşle karşılaştırılması, 151
— ın Hollanda ve Ceneviz gibi zengin ticaretçi ülkelerde neden pahalı olduğu, 162
— iç savaşın etkisi, 165
— ihracatına konan teşvik priminin sonucu, 165
— ihracatına verilen teşvik priminin ne amaçla verildiğinin incelenmesi, 166
— yetiştirme işine geçmişte konulan sınırlamalar ve toprak ekiminin baltalanması, 322
— ın zenginlikleri farklı ülkelerde yetiştirilmesi, manüfaktür ürünlerinde görülen rekabet kurallarının tahılda farklı olduğu, 20
Taille
— Fransa'da, 321
Takas
— insanlar arasındaki ilişkilerde yetersizliği, 32
— , insana özgü bir eğilim olarak, 25
Tarım
— Amerika'daki kolonilerin zenginleşmelerinin nedeni, 298
— ın, bakımlı yollar, ulaşıma elverişli kanallarla gelişmesi, 127
— bahçeciliğin çok kazançlı bir iş olmadığı, 131
— belli bazı zenaatçilerin yardım etmesinin zorunluluğu, 310
— çayırların hangi koşullar altında daha değerli olduğu, 128
— ekip-biçmenin yaygınlaşmasının hayvansal besinlerin ve bitkisel besinlerin fiyatına yaptığı etki, 205
— feodal yönetimin hüküm sürdüğü dönemde nasıl gerçekleştiği, 274
— hayalci projelerde kârın hesaplanışı ,133
— hayvancılık ve ekip- biçme birbirlerini karşılıklı olarak geliştirirler, 186
— İskoçya"yla ilgili notlar, 187
— işlemlerinin, doğanın verimliliğini artırmaktan çok, doğayı yönlendirmek amacında olduğu, 295
— kalıcı iyileştirmeler sonucu doğan zenginlik, 342
— m kentlerde yürütülen ticaret ve manüfaktür sayesinde gelişmesi, 339
— makine ve tamir zenaatlerinin çoğundan daha fazla beceri ve deneyim gerektirmesi, 111
— ın niteliğinin işbölümüne uygun olmaması, bu nedenle manüfaktür kadar gelişme göstermemesi, 21
— ticarette eşit koşullar altında çoğunluk yeğlenmesi, 310

— topraklar ne zaman tümüyle ekime açılır, 193
— yeni kolonilerin başlangıçta durumu, 84
Taşımacılık
— suyolunun karayoluna üstünlüğü, 29
— suyolu taşımacılığının zenaatin ve iş-kollarının gelişmesine katkısı, 30, 127
Taş ocakları
— nın değeri bulundukları yere bağlıdır, 149
Tekeller
— in amacı, 60
— in iyi işletmeye düşman oldukları, 127
Teşvik primi
— nin tahıl ihracatına uygulanması, 165
Ticaret
— Dış ticaretin esasları, 302
— iç ve dış ticarette mal karşılıkları, 300
— taşımacılık, 301
— toptan ticaretin üç türü, 296
Tiyatro oyuncuları
— kamuoyunda bu mesleğin küçümsenmesinin verilen ücretle karşılanması, 94
Toprak
— cottagerların azalmasının nedeni ve sonucu, 191
— ın ekiminin, doğal olarak ticaret ve manüfaktüre yeğlendiği, 310
— ekimiyle ilgili yeni projelerin kârlarının proje sahiplerince abartıldığı, 304
— ekimi sayesinde hayvansal besinden çok bitkisel besinin elde edildiği, 160
— rantının çoğu fiyatın bir bileşeni olduğu, 54
— rantı ve kaynağı, 54
— tümüyle iyileştirilip işlenmiş toprağın nasıl anlaşıldığı, 193
— yaygın fiyatının yaygın para faizi oranına bağlı olduğu, 292
— yiyecek yetiştiren toprağın rantının tüm diğer işlenmiş toprakların rantını belirlediği, 131
Tutumluluk
— un çalışmayı teşvik ettiği, 277
— un insan karakterinde ağır basan bir türtü olduğu, 280
Tüccarlar
— incelendiği biçimiyle dış ticaretin esasları, 302
— ın elindeki sermayenin nasıl kullanıldığı, 293
— ın sermayesinin tümünün döner olduğu, 227
— toprak sahibi olduklarında en gelişkin biçimde tarım yaparlar, 337
— ın yargılarının kendi çıkarlarına bağlı olduğu, 212
Tütün
— Batı Hint Adaları'nda şeker kadar kârlı bir tarım ürünü olmadığı, 135
— ekiminin Avrupa'da neden sınırlandığı, 136

Ü

Ücretler
— değişik işlerdeki farklı ücretlerin nedeni, 88
— in ortalamasının kolaylıkla tesbit edilemediği, 80
— in yasal olarak düzenlenmesi, çalışma ve yaratıcılığı yokeder, 123
— in yükselmesinin birçok manüfaktür malının fiyatını mutlaka yükselttiği, 79
— yüksek ücretler ve kârın sonuçlarının karşılaştırılması, 87

V

Venedik
— 'de ipekli manüfaktürünün başlangıcı, 330

W

Windsor pazarı
— 'ndaki tahıl fiyatlarının kronolojik tablosu, 213

Y

Yiyecek
— fiyatlarındaki dalgalanmaların emeği ve çalışmayı nasıl etkilediği, 70
— fiyatlarının metropolde kırlardan daha ucuz olup olmadığı, 99
— fiyatlarının yasalar yerine rekabetle daha iyi düzenleneceği, 124
Yoksulluk
— koşullarında çocuk yetiştirmenin güç olduğu, 76
— koşullarında doğum kontrolünün olmadığı, 76
— ulusların yoksulluk yüzünden insanî olmayan alışkanlıklar edindiği, 13
Yün
— fiyatının III. Edward döneminden bu yana düşmüş olduğu, 195
— fiyatının İskoçya'da, İngiltere ile birleşme nedeniyle düştüğü, 198
— gelişmemiş ülke ürünlerinin uzak pazarlara taşındığı, 194
Yünlü Dokuma
— nın günümüzdeki fiyatının XV. y.y. sonu fiyatlarıyla karşılaştırılması, 207
— manüfaktüründeki üç önemli mekanik ilerleme, 209

Z

Zenci
— kölelerin İngiliz kolonilerinde tahıl ekiminde neden kullanılmadığı, 316
— kölelerin neden şeker plantasyonlarında, tütün plantasyonlarından daha çok olduğu, 317
Zenginler
— en çok gösterişi sever, 148

"Her bilim dalında, günümüzün ölçülerine oranla eksik ve yer yer yalnış, ama sistemli ilk yapıtlar vardır. Bu yapıtlar klasik niteliğindedir. A. Simith'in **Ulusların Zenginliği** adlı yapıtı da iktisat biliminde böyle bir yer tutar. Bu yapıtın ideolojik mesajını bugünün koşulları içinde beğenmiyebilirsiniz. Ama bu yapıtta, daha önce iktisatla ilgili hiç bir yapıtta bulamıyacağınız bir bütünlük ve çözümleme vardır."

"A. Simith felsefeden iktisada yöneldi. Özellikle İngiliz iktisadi yaşamındaki büyük değişiklikten ve Hume'dan etkilendi. 1764'te felsefe profesörlüğünden ayrılan, üç yıl kadar kıta Avrupasında dolaşan A. Simith 1766'da **Ulusların Zenginliği** adlı başyapıtını yayımladı. Bu yapıtla politik iktisat sistemli ve bağımsız bir bilim olarak kendini kabul ettirdi.

alan yayıncılık

BİLİM DİZİSİ: 37/7

ISBN 975-7414-46-8 TK.
ISBN 975-7414-47-6

9 789757 414469